

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું ચો પાન્યું.

નં ૧૬ અપાલો સીટ—કોટ.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની કુંબઝની સાખાની
મેનેજીંગ કમીટીની સત્તા તલે.



સાંકળી થું.

		પાણી.
કોટલ:	આગ આગીના જોડાણ ઉપર જીવે એકબીજા રૂપીઆનો કરવા મારેલો ખરખ.	૧
ચાહુમ:	હિંદુસ્તાનની ટેકડીવાળી જગ્યાએથી ઉદ્યોગી કુરોપતેની વસ્તી કરાવવા વિષે.	૫
પ્રીચાર્ડ:	બ્રિટીશ સરકાર અને દેહી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ	૧૫

મુંબઈ.

દફતર આશકારા છાપાખાના મધે
હરખાલ કુરુનગની કપનીએ છપાવેલું.
૧: મેદાપલ હોરમલ સીટ. નાં ૩ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૦ ઇસવી.

ઈસ્ટ ઈન્ડીયા આસોસીએશન.

૨૦, ગ્રેટ બ્રિજ, સીટ, લંડન.

અધ્યક્ષ.

રાષ્ટ્ર આનરેબલ લાર્ડ લીડન.

ઉપાધ્યક્ષ.

અર્થ આપ કેલી, સી. ખી.
મર નેમ્સ ફરગ્યુસન આરોનેઝ.
માર્કિવેસ આપ ચાલ્મર્સ.
હાર્ડ હારીસ, જી. સી. એમ. આર્થ.
બાર્ડ ઉપીલીયમ કે.
અર્થ આપ ચાલ્મર્સ, કે. જી.
નેનરલ લાર્ડ રેવેન્નેર્ન, જી. સી. ખી.
જી. સી. એમ. આર્થ.

અર્થ આપ એલનખર્સ, જી. સી. ખી.
ક્રુના ગવ સહેબ.
હાર્ડ કપીનન.
કર્નલ ચાર્લિસ, એમ. ખી.
નેમ્સ સ્ટાન્સલીફ ઇન્ડિકાપર, એમ. ટી.
ચુનાધનના નવાબ સહેબ.
મર ચાર્લસ ઈ. ટગવેલ્સન, કે. સી. ખી.

કાઉન્સીલ. ૧૮૭૦-૭૧.

અધ્યક્ષ—અર્થ આપ કેલી, સી. ખી.

ઉપાધ્યક્ષ—નેનર નેનરલ, સી. એમ. નાર્થ.

કાઉન્સીલનાં અધીકારીઓ.

હાર્ડ અર્થકીન.
હાર્ડ ઉપીલ્મ કે.
કર્નલ ડબલ્યુ એમ. ચાર્લિસ, એમ. ખી.
બ્રુ. કર્નલ બગવીસ, એમ. ખી.
એફ. એમ. ઉપીલ્મસ ઇસિંગ એમ. ખી.
ઈ. ખી. ઇસ્ટરીક ઇન્ડિકાપર સી. ખી.
એફ. આર. એમ. એમ. ખી.
મર હેન્રી ચાપીનસન, કે. સી. ખી.
નેનરલ મર જ્યાર્જ પોલાક, જી. સી.
ખી; જી. સી. એમ. આર્થ.
મર સી. ઉપીનારીફ, એમ. ખી.
નેનર નેનરલ મર વીન્સેટ એર. કે.
સી. એમ. આર્થ.
નેનર નેનરલ મર આર ઉવાલેસ કે.
સી. એમ. આર્થ.
નેનર નેનરલ ડબલ્યુ ઈ. એમ. સ્કાટ.
ડબલ્યુ એમ. શીટ્ર ઉપીલ્મ ઇસિંગ
ખી. ડી. ગાર્ડન ઇન્ડિકાપર.

કર્નલ ખી. ડી. ફ્રેન્ચ.
મેજર હવાન્સ એમ.
ડબલ્યુ ટેલો ઇન્ડિકાપર.
એમ. ખી. ટો. ઇસિંગ એફ. આર. જી.
એમ.
ખી. એમ. તેડ. ઇસિંગ એફ. એમ. એમ.
હાલાખાઈ નવરોજી ઇસિંગ
ડી. ડી. કામા ઇન્ડિકાપર.
ફ્રાંકન ડબલ્યુ, સી. પામર.
જે. જે. ગ્રાન્ડર ઇન્ડિકાપર.
અક્ટર ગોલ્ડરફર.
એમ. એ. વાહાડપા ઇસિંગ
આર્થ. ડી. પ્રિયાં ઇસિંગ
બિબન કામી શાહાબુદીન.
ચાર્લિ અલમદાન ઇસિંગ સી. એમ. આર્થ.
ગોલની મુદ્દિ મીરખી.
બાબુ કીચોરીગોલન માતરજી.

હાનરરી મેંચી,

મીં હાલાખાઈ નવરોજી.

ઈસ્ક ઈન્ડીયા આસોસીએશનની પ્રબંધની શાખા

સરનગીન,

સર જમશેદજી ટાટાઈ બારાનેટ.

નાએબે સરનગીનો.

આનંદેન નમનદાસ નયુબાઈ.	શ્રી વિનાયકરાવ ગંગાધર વાસ્તી
શ્રી કામંજી નોવરવાનજી મોન.	“ ખરચેજી નોવરવાનજી કામા.
આનંદેન નેહિરામજી ટાટાઈ.	“ વરજીનદાસ માધિવત્તમ,
શ્રી વિનાયકરાવ જગન્નાથ સુરેશી.	“ રેમદ ઉપેસા.
“ દિનના માણેજી પેટીટ.	“ ડાનણ ઉપેડગનન.
ડાક્ટર બાઈ ઠાકુ.	

ઈસ્ટ ઇન્ડીયા આસોસીએશનની મુંબઈની સાખાની કારોબાર મંડળી.

મનશીન—ડાક્ટર બાઉ દાહી.

નાએમે મનશીન—સેઠ ડબ્બયુ ઉવેદર્બન.

આનરરી સેક્રેટરીઓ— { સેઠ કીરોજ્જલા મેહરવાનજી મેહતા.
સેઠ બાલ મંજેશ વાગલે.

સેઠ સોહરાયજી શાપુરજી બગાવી.
" અરવેંદજી નોચરવાનજી કામા.
ગવ મહિબ વીશ્વાય નારાયણ મડબીક.
સેઠ ઉવીલીઆમ મારશીન ઉડ.
" હેનરી મેનીસ્લી
" મેડીઉ મય.
" ગુનાથ નારાયણ.
" ધનજીભાઈ કામજી પટેલ.
" અરવેંદજી કામજી મુમ.
" શાન્તારામ નાગાયણ.
ડાક્ટર આર. એ. ડાહસ.
સેઠ અડગવ મીમનરાવ મેદારકર.
" હેરમજી દાદાભાઈ.
" અરવેંદજી રુસ્તમજી કામા.
રેવરડ ધનજીભાઈ નવરોજી.
સેઠ માહાદેવ ગોવિંદ રાનાડે.

સેઠ જહાંગીર મેહરવાનજી.
ડાક્ટર આત્માગમ પાડુરગ.
સેઠ રામશીશ્ણા ગોપાલ બડાગકર.
" પેશનજી દીનશ.
" મનચેરજી કાવસજી મરઝબાન.
" જ્ઞાપ્રદીપ અમારામ ગાડગીલ.
ડાક્ટર રુસ્તમજી કાવસજી બાહાદુરજી.
સેઠ હકરદાસ આત્મારામ.
" જયેશીલાલ ઉશ્વાયકર.
" કેપ્તરજી નવરોજી કામા.
ડાક્ટર રુસ્તમજી નોચરવાનજી જોરી.
સેઠ વીજી પગમગમ.
" નાનાભાઈ મેહરામજી જીજીભાઈ.
ડાક્ટર વીરજીગમ દેવતરામ.
" સી. એફ. શામ.
સેઠ જી. એફ. રીમીઅન.

જો ગ્રહરોએ એકેદમ રૂ૧૦૦ બરીયા હોય તે મિલાવે

દરેક મળામદે વરસ વાસે બરવા..... રૂ૧૦—૦—૦

આસોસીએશનના જર્નલ માટે દરેક મળામદે વરસે બરવા. રૂ ૩—૮—૦

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ઓપાન્યું.

તા ૧૪ મી ડીસેમ્બરે મળેલી સભા.

પી. પી. ગાર્ડન ઈસ્ટ—અધ્યક્ષ.

સર આર્ટર ક્રાટને નીચે લખેલો નિબંધ વાંચ્યો હતો.

વિષય—આગ ગાડીનાં બાંધકામ ઉપર બીજા એક અબજ રૂપીઆનો કરવા ધારેલો ખર્ચ.

જ્યારે આગ ગાડીનાં બાંધકામ ચરૂ કરવાની દરખાસ્ત પેહલ પેહલી કરવામાં આવી, ત્યારે તેની હિંદુસ્તાનની સાથે સોમતા, ત્યાંની મર્જે પુરી પાડવાની તેની શક્તિ, ખીજી રીતિએ વ્યવહાર ચલાવવાની રીતિ ક્રમતા આ રીતનું અદ્યતનપણું અને તે દેશની મેહસુલ ઉપર તેહની અસર, વિશે સઘળો વાદ વિવાદ, અટકાવ્યામાં આવ્યો હતો. આ આગગાડીનાં બાંધકામથી હિંદુસ્તાનના મેહસુલ ઉપર મોટો ખર્ચ પડશે કે નહીં, તે દેશની ઉપજ નિપજનો દર. મો ભાગ પછ તે લઈ જવાને શક્તિવાન થશે કે નહીં, ત્યાંની પેદાશની જોડણી માંગણી વિકાસ કરે તે સઘળી પુરી પાડવાને તે હિંદુસ્તાનને શક્તિવાન કરશે કે નહીં, અથવા હિંદુસ્તાનની હાલની હાલત પ્રમાણે લાવ લઈ જવની ખીજીકોઈ રીતિ આ કરતાં વધારે સવલ પડી શકશે કે નહીં તે બાબદ એક પણ શબ્દ ઓચરવા દીધામાં આવ્યો ન હતો.

જ્યારે આ બાંધકામ વિશે વિલાયતમાં પેહલી તકરાર થઈ ત્યારે ઘણા ખર્ચ સઘળાં પત્રો તેની સામે હતાં. પેહલાતો એ ક્રમ કેવલ અશક્ય છે પછી તો તે રાજ્ય લાભથી-હલકુંદે અને છેવટે એથી અતિઘણા ગેરફાયદા થશે હતી-વાદી બાદનાં તેઓએ કાઢાડ્યાં.

એક બાબદની પુરેલી તપાસ કરી શીવાય તે ઉપર એક અબજ રૂપીઆ ખર્ચવા એથી અવીક, સુખઈ જોડી હોયતો એક વેળા ઉપલી મકમ ખર્ચવા પ-

હી તેહુ શુ પડીલુમ નિયતે તે જોશ ચીરાય એકીસ બીજી રકમ ખરચ વી એકે અને ખર તેનીસ હાનત આપણી ધાર્ધિકીએ આપણે હિંદુસ્તા નમા મડો બાધવા પડાઉં એક અમલ રૂઠીઆની ગણી રકમ ખરચીએ અને એ મડક ઉપર દરમી પદર વર્ષ મુની કમ ચાલુએ તેથી શુ કાપદા અને શુ ગેરકાપદા થાયએ એ જોવાની આપણને વક મળીએ તે ઉપર કેલો ખચ બેચેએ એ આપણે તપાસુએ તેઓ શુ બાન મળિએ, કેલો માલ લઈ જાયએ અને શુ બાકી રહેવા રીયેએ એ આપણે આવીપક જોડુએ શાગ નસીવને લાવે બ લવાતા વખતના તેઓ શુ કમી નહેએ એ આપણા ડીગમા આપ્યુ નથી, અને તે જોવાની આપણને અગત્ય પલુ નથી, કમલુ આપણે જલમીએ છીએ કે તેની પેશાએ તઓનો નાવ એક દાહાડામા યાઈ વરશે અને જો નીને માર્ગે લવકા મોકનવાની કુત્તી ન બનતો આપણને પેની રહેલુ પલુ પડે હવા મનવમા આપણે પેદના તાણુ ખચવા તેહુ શુ ચેવ આપ્યુ એ જાણુ વગર ખીત ખરચા એ મુખીઈ નઈતિ નીજુ શુ કેલવા?

આગમગીની મડકની રૂતેહ અને હાર ઉપર આપણુ મેલેશ, આપણુ નામ કુકાળથી જતા સે કે કેલોના જલ મા ની ખુશરી અથવા ખચાન, વિના થતા જરખાણુઓ મટે તરેહવાર પદરથા વગેરેનો મોડેલો આધારએ, તેઓ પિરાવામા એક તાહાની આખર ઉપર જેટલુ ચિદ બગાડવામા આવે તેહનો દરમી બાગ પલુ આ મહાજાગ કામ ઉપર બગાડવામા આવતો નધા

હવે જે મડકો હાન તેવાર થાયએ અને યથા માડીએ તે ઉપર નીચે બચે લા પ્રનો ધના જોઈએ —

- ૧—તેઓ ઉપર શુ ખચ બેચેએ ?
- ૨—તેઓને બાધતા કેમી મુલ લાગેએ ?
- ૩—તેમાથી શુ કલ્યાન થાયએ ?
- ૪—લાલ લઈજાવતુ શુ લીધામા આવેએ ?
- ૫—જેટલુ અને શુ તેઓ લઈ જાયએ ?
- ૬—તેઓ બાકી શુ ચાપી જાયએ ?
- ૭—હિંદુસ્તાનના મેલકન ઉપર તેની શુ અમરએ ?
- ૮—હિંદુસ્તાનના કામે, કુકાળ, તાલ, જગત વગર ઉપર તેઓની શુ અમરએ ?
- ૯—દેશના ખચાન મટે તેઓ કેટલુ કમી નહેએ ?

૧—જેટલુ તો તેઓ ઉપર શુ ખચ બેચેએ ? આ વગરના માર્ગે માલ મુની એકદર ખરચ રૂપા ૭૦ કેરોડનો થયો હતો આ ખરચમા મ રકારની ચોકરીની, બેાવખાડની તથા બાજનો ખરચ ગણતા નથી

અડમ્બામાં બતાવ્યા પ્રમાણે મહત્ત્વ મેળવેલો ખર્ચ • રૂ ૬૮૦૦૦૦૦૦૦)
તેમાં ૧૮૯૮ સુધીની જમીનમીલીના બાજના •••• રૂ ૨૧૦૦૦૦૦૦૦)
જમીન વગર ••••• રૂ ૫૦૦૦૦૦૦૦)

રૂ ૧૨૬૦૦૦૦૦૦૦)

બાદ વાલુ જરૂર બાજ. રૂ ૧૩૦૦૦૦૦૦૦)

જુમલે રૂ ૧૧૬૦૦૦૦૦૦૦)

અથવા દર મેલે રૂ ૧૬૦૦૦૦)

કોઈપણ મડકનો મર્યાદા મેલિયે ખર્ચ ૧૨/૦ મેલના રૂડીઆ માહાડી મતાનીય કરેડ થાયછે અને તે ઉપર બાજ મતાના ૩૩ કરેડ વાને દર મેલે રૂડીઆ ૨૫૦૦૦૦) થાયછે.

૨—તેઓને બાપતાં કેટલી મુદત લાગેછે ? તેને પૂરૂ થતા ૨૭ વ-
રમ વાગ્યે અને દર વરસે ૨૨૦ મેલનો અડમ્બો આવશે.

૩—તેમાંથી શું ઉત્પન્ન થાયછે—ગયા વરમમાં એકદર ઉપજ ૨) ક-
રેડ રૂડીઆની હતા, અને તે વેળાની આખી મડક ઉપર એકદર ખર્ચ રૂ-
ડીઆ ૭૧ કરેડનો પેડો હતો, ત્યારે રૂકત બાગત ખર્ચ ઉપજ વાલુ ટકાનુ
બાજ મરામતી છોલુ કેટલાય. પણ મરી મયના બાજ તથા જમીનના ૨૦
ટકા મરી પુરતી થાયલુ ૮૫ કરેડ રૂડીઆની થાઈ, ત્યારે બાજ માત્ર હડી
ટકા મહત્ત્વ અને બાકીના હડી ટકા કરે મર્યાદા આપનામાં આવીઆ હતા. દેવ
ઉપર મહેલો આગમાંડીની મડકનો નફો ખર્ચ.

લાગત થાયલુ ••••• રૂ ૮૪૦૦૦૦૦૦૦)

મરી મયનુ બાજ અને બાજ •••• રૂ ૧૮૦૦૦૦૦૦૦)

એકદર ખર્ચ •• રૂ ૧૦૨૦૦૦૦૦૦૦)

ઉપની થાયલુ બાજ •• •• રૂ ૫૧૦૦૦૦૦૦)

બાદ નફો ઉપજ ••• રૂ ૨૧૦૦૦૦૦૦)

દર વરસે બાજ •• રૂ ૩૦૦૦૦૦૦૦)

આ ઉપરથી માત્ર દેખાયકે કે હિંદુસ્થાનને આગમાંડીઓ પડ્યાં દર વરમ
૩) કરેડ રૂડીઆ કાઢવા પડે, વગી ખીજુ એ માદ શુખ્તુ જોયેકે કે આ
કરને બાજી વાલુ કરેડની વરમ ને આગમાંડીઓથી મેલે કરે મેલ કુ રૂ-
વાને લીધે તેઓના વાજ લેતા નથી તેઓ ઉપર વર્ષ પડે.

૪—લાવ લઈજાવતું શું હાથ પડેછે ? જાત વર્ગના ગિરિઓ પા
કાપી બે વર્ષ વીધામાં આવે અને સંહકે ૬૦ ટકા એ વર્ગના લિંગઓ.

૯—દેશના બચાવ માટે તેઓ શું કરી શકે છે ? મરવ કોઈ જાણે છે કે બગવાના હોંશમાં આગગાડીઓનો નાશ એક દાહાડામાં થઈ જાય અને જો લાવ લઈ જાય માટે જળ માગ્ય ન હોય તો સગદારની શી અવસ્થા થાય તે વિચારવું મહાલકે. ઈગી આગગાડીઓ કુત્તા નેડેશનો બચાવ સેફ્ટિયાર્થ થકે, તેમણી ઉપર લગાયક વાહાણો બપારને હાણી પેહિઆડીઆ વગર ફરતા ગમ્બી શકાય. આ મંજૂના ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે દેશના બચાવ વાડ આગગાડીઓ ઉપર વિશ્વાસ ગમ્બો વ્યર્થ છે.

આ ઉપર દેખાડેલા હંશો અને ગણતરી ઉપરથી જણાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં બપારની મગવડ કરી આપવાની જરૂર છે અને તે ઉપર સર્વદાધ્યાન આપવાની અગત્ય છે, અને એ હિંમત ઉપરથી જો તેમ નહીં માન્ય પડે તો હવે કોઈ એથી ખીજી પુગવારી બાકી રહી નથી.

નેડેશને માર્ગે જે આવજાય તથા લાવ લઈ જાય કરવામાં આવે છે તે માય મરખાવતા આગગાડીનું કામકાજ કાઈ જ નથી એમ જુજ નહીં પણ એ આગ ગાડીની મડકો પૂરતું બ્યાજ પણ આવી શકી નથી. માય મતાનો માબીસમો ભાગ અથવા ઉતાડેઓનો દયમો ભાગ પણ લઈ જઈ શકી નથી. જમીન ખેડી રજવ ત કરવા તથા પાણી પોટેઆડવામાં એ મડકે કાઈ ખી મદદ આવી નથી, અને કુકાળના વિકાળ ડાચામાં પકડાય ના તથા ઘણાક વરયોની તીડકારી તાવથી મુકાઈ ગય ના લોકોને કાઈ પણ આશરો આપ્યો નથી. હિંદુસ્તાનની હાલની હાલત પ્રમાણે મેતી વધારનાર નેડેશ કે આગગાડી વસારે થોગપડે એ બાબદ કાઈ ખી વાદવિવાદ આજમુધી ચાલ્યો નથી એ શું આશર્ય પ્રમાડનાર નથી આપણે એ ખનને મરખારી જોઈએ.

આગગાડી.

ખર્ચ ૬૨ મેલે ૨૪૦૦૦૦) રૂપીઆ.

માન ચતારી થકે ૬૨ વર્ષે ૧૦૦૦૦૦) રન.

ઉતાડેઓ ૬૨૨૨૨ ૧૦૦૦).

પુર બ્યાજ પણ આવી ન થકે.

ખેતી તથા વપડાચ આર પાણી ન પુર પાડી થકે.

ઘભરાઈના વખતમાં બચારી ન શકાય.

નેડેશ.

ખર્ચ—મરગી ખેતી માટે નેડેશ તથા આખાઓ મગી ૬૨ મેલે ૧૨૦૦૦૦) રૂપીઆ.

માલ ચતારી થકે ૬૨ વર્ષે ૪૦૦૦૦૦૦) રન.

ઉતાડેઓ ૬૨૨૨૨ ૧૦૦૦૦).

૨૦ થી ૩૦ ટકા બ્યાજ આપે.

દશ લાખ એકર જમીન ફળવેત કરે,

ધનરાશિ વખતે બચાવ થાઈ શકે.

ઉતારએને ધણી મુલ્ય પડે.

દુકાળ તથા તાવને દુર કરે.

દર વર્ષે પાંચ લાખની ઉપજ દેખાડે.

આ સઘળા હિસાબ ઉપરથી ધારવું સેહેજ છે કે જુની મડકાએ હાલું પ-
રિણામ દેખાડ્યું ત્યારે વધી તે ઉપર ખીજા અબજ રૂપિયા અરચવાથી શું
થાય ? વળી પેહલી મડકાએ ધણી જાણીતી જગ્યાએમાંથી પસાર થાય છે અને
નવી બાંધવા ધારેલી મડકાએ મુખ્ય કરી નાહના ગામોમાંથી પસાર થશે અને
જેટલી નિપજ આગળામાંથી વર્ષ દાહડે થાય છે તેટલી આ નવી મડકામાંથી
કાપી થનાર નથી, અને હવેનું દેશને લાભકારી થાઈ પડવાને બદલે તે ઉપર જો-
રેથી જોગે થાઈ પડે તેહનો પુર્વે વિચાર કરવાની અગત્ય છે, અને મુકાર આ
એક અબજનો ખર્ચો મહાભારત અરચ હિંદુસ્તાનને કપાળે ચોંટાડે તેની
અગાડિ આ મધુની ખીનાં તેમના ધ્યાનમાં લાવવાની આ આસોસીએશનની
ફરજ છે અને મરકાર ખર્ચાત મિલુ ખાશુ તપાસવા વના રહે નહીં એવી પણ
ખાવી રાખવી. વળી વિજ્ઞાપતની અમાર ઉમરાવોની પારલ્યામટ પણ હમણા
હમણા હિંદુસ્તાનનું હીત ધરિયા લાગી છે, અને હિંદુસ્તાનનાં કસ્યાણુ અર્થે આ
ખાખાની તપાસ માટે કમીટીએ રંગવશે એમાં કાંઈ શક નથી.

આ સુંદર બાપાણુ પુરું થવા પછી અધિકારી ભાલ્યા કે આપણે ધણી હિંતે-
જારીથી હમણા વખાણે નિર્બંધ માંખજોરે અને તે ઉપર વાદવિવાદ થવો
જોઈએ છે પણ તે જરૂર કરી લાગિ વધારી માહાર હેલું મત છે કે આ નિર્બંધ
છવાવી પ્રગટ કરવો.

આ દરખાસ્તને મીઠ રીડિઅ અનુસરતા થવા, અને ખાલ્યા કે આ કામનું છે
કે પેલું તે ઉપર તકરાર કર્યા વગર જેહ આગમગાડીએ અને નેહરે શા મારે ન
કામ આવે એ ઉપર વિચાર થવો જોઈએ છે અને તેહના મત પ્રમાણે આગમ-
ગાડીએ નેહરે કરતાં વધારે અગત્યની છે. રનાં દુકાળની પેલા હિંદુસ્તાનનાં
મધ્ય પ્રતિમાં જે સુકાળ ચાલ્યો તે આગમગાડીએને લીધે હતો. તેહના વિચાર
પ્રમાણે વીસ વર્ષમાં એક અબજ રૂપિયા કાંઈ ધણા ન ફેલાવાય.

મીઠ જપાઈ કેવળે અધિકારનાં મનને દેહ આપે અને ખાલ્યા કે આ
ખાખાનો વાદવિવાદ ખરે લાભકારી છે તોયે પારલ્યામટ હિંદુસ્તાનની હાલત
ઉપર ચીજ લગાડે એ ખનતું કેવળ જરૂરનું છે. વધારે કૃપની મરકારનાં હાથ-
માંથી એ રાજ્ય રાણી મરકારને સ્વાધીન થયું ત્યારે મધ્યગાએને આશા હતી કે

હવેથી પારલ્યામેંદ હિંદુસ્તાનના ભક્તો અર્થે ઠીક લક્ષ દેશે પણ તે આશા નિ-
શ્ચળ યાદછે અને પૂર્વે જેટલું લક્ષ આપવામાં આવતું હતું તેમાં પ્રભુ વિશેષ
ધ્યાન ધર્મ ગણાવે. આગગાડી સારી કે નેહરૂં સારી તે ઉપર વાંધાઓ ઉ-
ઠાવી તકરાર કરવાને કેટલાંક આગગાડીઓના ઉપોગીએ કે નહીં અને તે
ઉપર અરચેના રૂપીઆ નફા ભરેલી રીતે વપરાયાં કે નહીં તેહના નિકાળ કે-
રવા જોયેછે. 'મારા મત પ્રમાણે તો વીસ વર્ષના અનુભવ ઉપરથી કોઈ પણ
એમ નહીં કેહ્યે કે હિંદુસ્તાનમાં બાવિલા રહેવાનાં બાધકામોથી એ દેશને લાભ
નથી થયો, એટલુજ નહીં પણ હવે પછી વચરે ફાપરા થવાની આવા રાખી
શકાયછે. બાધાણુ કર્તા કેહ્યે કે દેશમાં એક જાણુ આગગાડીમાં મુસાફરી કરતો
હશે પણ એમ કેહ્યુ જુન ભરેલુછે. ત્યાં જોયે લાગી મુસાફરી કરી પડે તે-
ઓ મુશ્કળા આગગાડીઓમાંજ કરેછે. વળી નિમકની જગાત વિશે બાધાણુ
કર્તાના વિચાર આવેછે.

મીંડ ઉંડે અબીપ્રાય આવ્યો કે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ ઉપર ધણે
અરસ થાયછે એ વાત અરીએ પણ એથી લાભ થયો એમાં શક નથી.

મીંડ હાઈડ કપાઈ પોલ્યા કે હિંદુસ્તાનમાં નેહરૂંના બાધકામની તે હીમાયત
કરેછે, તોએ બાધાણુ કર્તાના કેટલાક મતોને હું મળતો નથી એમ નથી. એક
દમ આગગાડીઓને તુચ્છકારી કહાડવાની બાધાણુ કર્તાની મતોને તે સ્વીકારતો
નથી. દેશના લાભને અર્થે તથા રેલવેના બંધોને અર્થે જેટલી નેહરૂં તથા
નાજાઓની અગત્યએ તેટલીજ આગગાડીઓની પણ અગત્યએ.

અર અર્થેર કાટને જાણુલુ કે તેહના બાધાણુનો હેતુ કોઈ હેતુ જાણુવવાનો
નથી કે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ ઉપર એક અબજનો અરસ ન કરેવો પણ
તે પુરતો તપાસ કરીને કયો, તેહને પોતાના નિબધમાં ઘણા અબીપ્રાય આપવાને
બદલે મુશ્કળી ખીના બહાર કરીછે.

આ પછી અર આરથર કાટનો તેહના નિબધ માટે ઉપકાર આવી મળા
વીસર્જન થઈ.

તા ૧૧ મી જાનેવારી ૧૮૭૦, અને મંગલવારે પાછલા
પોહોરનાં મળેલી સભા.

એડવૉર્સ બિ ઈસ્ટવિકે ઈસ્ટ એન થી—અર્થચક્ષુ.

મુંબઈની રીજમીટનાં આગલા ડાક્ટર ગ્રહામે નીચે
લખેલો નિર્ણય વાંચ્યો હતો.

વિષય—હિંદુસ્તાનની ટેકડીવાળી જગ્યાઓમાં ઉદ્યોગી
યુરોપિયનોની વસ્તી કરાવવા વિષે.

હિંદુસ્તાનમાં ઉદ્યોગી સ્થાપનાની બાબતમાં ઘણીક અડચણો હશે
થ નહીં આવીએ. જુદી જુદી જગ્યાઓનું તેમાં મારૂ યોગ્ય જોઈએ, અને તે
વારંધડીએ યોગ્ય હોય. અમુક જગ્યાએ કે તે ઉપર પુરતો ઈતિવાર મળી શકતો
નથી, અને એટલા માટે આ બાબત વાચનાગમ્યોએ તથા સાબળનાગમ્યોએ ઘણી
ધુર મેનની જોઈએ.

હિંદુસ્તાનની સઘળી પ્રજા ઉપર શિદ્ધીપ મુકારે મોહિતો આચાર્યવાદ રૂઢ-
વો છે અને એ મવાળુ મુકારના ત્યાના આડતીઆઓએ અને કાગળારીઓએ
તે હાથપણ અને જુદીથી હાકમી ચલાવીએ તે ખરૂં આશ્ચર્ય પામીડવા જાય છે.

હિંદુસ્તાનનો ઈતિહાસ ત્રણ જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચાય શકાય છે.

૧—મુઘલમણે અથવા આર્યનો નેઓએ પ્રથમમાં ઉત્તર તરફથી ઉતરી આ-
વી સપાટ જમી ઉપરના અમલી રહેવાસીઓને મળી કરી પેહલુ બાને બાક-
લુ અથવા હિંદુ કુળ મથાણુ.

૨—તેઓની પછ્યારે મહમદીઆન લેણીએ ઉત્તર તરફથી નિકળી આ-
વી જય મેળવ્યો અને આખાં હિંદુસ્તાન ઉપર કરી વળી મહમદીઆન વચની
આપના કરી.

૩—લીજી મજા શિદ્ધીશાનુ ચક્ર, અને મારવા કરતા તેઓની સેલ્તવાહત
વચારે મજાનુ હતી. તે હાલ મહમદીયો વિરોધવાના તામા તમે હિંદુસ્તાન
ઉપરનું ત્રીજી વંશ રહેવાય છે.

આ છેવા વચે ખીજ આગળા કરવાં કેવળ જુદીજ રીતે પોતાનું રાજ્ય
ચલાવવા માંડયું. ઉત્તર દવા તરફથી અમલીત જગ્યાનાં મુમજમાનોની મુઆ
ફક એક હાથમાં નાગી તમવાર પકડી “મોહત અથવા રીન” ના પોકાર માર-
તા અને હિંદુ મુર્તી પુજાને ખીજીવડાવતા, તથા હિંદુસ્તાનની રસાલ જમીનો
લવ ફૂતા આવવાને ટેકાણે સુરોપની પરિમિ એક છેલેતાં હાથમાં વસતા, આ
શિદ્ધીપ મજાવનીઓએ, હિંદુસ્તાનના લોકને અલ્પજાણુ એક અપાર્શ્વની નમ
પેરી તરફ આ જમી ઉપર પગ મેલ્યો.

આ અપાર્શ્વ લોકોએ અનુક્રમે પોતાનો ધર્મપેમારો હતરી ગમ્યો પસંદ તે
૨.

મધલાનું કારણ ત્યાંના દેશી લોકોની પોતપોતાના ગૈરસમજુતાને લીધે હતું. જો તેમ ન હોત તો આજ લગણુ એ પદ્ધતીઓ સાધારણ વ્યપારીઓની અવસ્યામાજ રહેત.

હવે કોઈ હવે પ્રશ્ન કરે કે હિંદુસ્તાનની નિશાની પણ થોડી વસ્તી વાળી ધણીક જગ્યાઓ ઉપર બુદ્ધોપ્પનોના ઉદ્યોગી સંસ્થાનો સ્થાપ્યાની આપણને શું સત્તા છે, તો તેહનો ઉત્તર એજ કે આપણે જાણે છે. જો હકથી ખાજાઓએ પૂર્વે એ રાજ ધણુ હતુ તેજ હક આપણે પાણુ છે. હિંદુસ્તાન અચ્ચ કોણુ છે ?

આગગાડીઓ માટે જમીન આપવાને સરકારને આગાઉ કાઢખી અડચણ નહી ન હતી તો હવે સંસ્થાનો માટે તેમ જા માટે થણુ જોઈયે ?

આગલા જણાવ્યા ઉપરથી અષ્ટ માવમ પડયે કે ખીજાં શિદ્ધીપ સંસ્થાનો કરતા હિંદુસ્તાનનુ રાજ્ય કેવલ જુદીજ વતનુ છે. ત્યાંની જમીન, ઉપજ, નિપજ અને ધારા કેવલ મહારાષ્ટ્રી તથા પારલ્યામૈટનાજ સ્વાધીનમછે.

ધણેક કેકાણેથી વારંધડીએ એમ એચાર કરવામા આવેછે કે આપણને હિંદુસ્તાન સાથ કાઈ લાગતુ વનગતુ નથી. પણ આપણા એ પશ્ચિમ રાજનો જો પરાજય થાયતો બુદ્ધોપ્પનોના મધજા રાજ્યો વચે તથા એશિઆખંડ મધેથી આપણી મધજા સત્તા ભગ્ન થાઈ આપણુ રાજ દુર્બળ થઈ જાય. ધણીવાર હેણુ કેહવામા આવેછે કે હિંદુસ્તાનના દેશીઓ હેવા વિદ્વાન અને અંચયેછે કે પોતાનુ મજબ અને અવીકાર ચજાવવાને તેઓ પુરા શક્તિમાનછે અને બુદ્ધોપ્પનોનાં સંસ્થાનો કરવાની ત્યા કાઈ અમત્ય નથી. વળી ત્યાંની ઉપજ નિપજનો વધારો કરવામા તથા ઉદ્યોગનો પ્રચાર કરવામા સરકારે મદાય થણુ જોઈએ કારણુ કે હેની કોઈની બનાવટ શુદ્ધ બરેલી અને આધડી નથી જો દેશીઓ ચેહજાઈથી ન શીખી શકે અને જેમા બુદ્ધોપ્પનો કરતા વખતે ચડતા પણ નિકળી શકે.

અંહકાર વગર એમ કેહવાઈ સકાયે કે આ મધલા અભિધાય જેઓ ઉપર આપણી સરકાર વર્તેછે તે કેવળ અચુદ્ધે અને જો એ પ્રમાણે જાહાજ દાહાડા ચાલયે તો આપણા દેશના કારીગરોને નુકસાન થયે, એજુજ નહી પણ દેશીઓને પોતાનેજ ધણે તોટા જયે અનેછેલુ આપણી સત્તાને બારી ધોડા પેહિત્યયે.

હાર્ડ ઉવિલ્પમ બેનડીક જેવા અને હાર્ડ મેટકાફ જેવા ગાજ્ય અધીકારીઓએ અભિધાય આપ્યાછે કે શિદ્ધીપ હિંદુસ્તાનનુ અવિધ્યમાં કળ્યાણુ કોંઈજ નહી પણ બુદ્ધોપ્પન સંસ્થાનોથી થયે, અને આ મત ધણાક ઇંગ્લેજો અને તેમજ દેશીઓએ સ્વિકાર્યેછે.

શિદ્ધીપ સંસ્થાનોને ચોમ થોડીક ટેકડી વાળી જગ્યાઓનું હવે વણુંન આપેછે.

ચિંડવારા અને માહાધેવની ટેકડીઓ—નાગપોરની ઉત્તર દશાએ

૦૬ મેઇ દૂર મિંડવારા આવેલું છે, ત્યાંની હવા નિરાશી અને શીતળ છે અને હવા ફેરને માટે ત્યાં આપણા લોકોનાં સીંપાણીઓને માફલવામાં આવે છે. ત્યાંની જમીન રસાયણ છે અને મધ્યે લાલ પથ્થર જેવામાં આવે છે, અને રૂનાં પાકને લાયક ૧૫૦૦૦ એકર જમીન ધારવામાં આવે છે. હમણા હમણાજ ત્યાં કોલસાની ખાણોની શોધ થઈ છે.

ઉપલાંજ મધ્યની પડખામાં સાતપુડાની ટેકડીઓની હરોલમાંજ માહાધવની ટેકડીઓ આવેલી છે. અહીંઆથી દોડતાં મધ્યનાં નાજામિતા તળીઆમાંથી મણેખરો કોલસો માલમ પડે છે પણ તે આગમાંથી માટે કાંતે લગાડવા તે આર કરવાને આણુ જોડનારા હુશીઆર કારીગરોની અછત છે. વળી નર્મદાની ખીણમાં પ્રુકક લોડાંની આણુ મળી આવે છે અને તે લોડું હાર પાડવાને નકી પ્રદેશન કારીગરો નોંધે છે.

સાતપુડાની ટેકડીઓની શીતલ હવા, વનમપતિ વગર, સંસ્થાન કરવા લાયક છે અને તેથી આપણા મહોતેને, આણુ જોડનારોને, હુદારને અને મધ્યની વચ્ચેનાં કારીગરોને પુરતું કામ મળે છે તેવું સાબિત કરવાનો આપણે યત્ન કરીએ અને એતો ખાતરી કે સંચલ હિંદુ અથવા મુસલમાન કારીગરો કરતાં પ્રદેશન કારીગરોની અર્થ કાંઈ જાણને મેસે નહીં.

અસ્થાની ટેકડીઓ—સંસ્થાન સ્થાપવા લાયક ખીણ જગ્યા માટે હવે આપણે મેહિદી નદી અહમ પૂતની પેલીબર હિંદુસ્તાનની પૂર્વ તરફ જઈએ જ્યાં મહમદીઆનો પોતાનો કાલુ કોષ પેળા લઈ ગયા ન હતા. અસ્થાની ટેકડીઓ આસામની મેહિદી ખીણની દક્ષિણે આવેલી છે. આ સપાટ ટેકડીઓ ઉપર મેહિદાં ધાતુ લાગાં એતરે છે અને મેહાની મેહિદી ધણીક નદીઓ વેહે છે. વળી આખી ખીણમાં પ્રુકક લોકોનાં જંગલો છે. ત્યાંની હવા ઘણી કુશલ છે કાંઈ પેળા જાહાજ હિંમ પેડે છે પણ પાકનો નાશ કરે એટલી ખાધી પડતી નથી. જમીન એકદમ રસાયણ કારણ કે ત્યાંના રેહવાશીઓ પોતાના નિર્વાહ માટે પણ બાત રાખતા નથી અને બહિર ગામથી લાવે છે. બાત પછી બાજરી; પટેલ—મકઈ વગર રાખવા લાયક જમીન છે. પટેલ ઘણા જાહાજી ઉમે છે અને સારા સમયમાં ઘણા આતર સાથે ગણુ મણુ રાખાથી હેથી મણુનો પાક ઉતરે છે. એટલીને હુતર ત્યાં ઘણો બાબાવસ્યામણિ અને રેહવાશીઓનો મેહિદા ભાગ એકના કામમાં બજારોઓને, આણુવાની છીટ રાખે છે. ત્યાં ટેકડીઓ ઉપર કોશની નિપજ ઠીક છે અને અસ્થાના લોડી ગઢિમાય આનારા છે. વળી યોડાની ઉત્તપતી ચારી ચાલ હેતુ છે. દુકાનાં મધ્યની જાતનાં ઇંચેજ અનાજ, મેથા, ફળફળાડી વગર ત્યાં યાંઈ શકે હેવી એ જમીન રસાયણ છે. ટેકડીઓ ઉપર કોલસો, લોડું તથા ચુનો વારધડીએ પ્રુકક મળી આવે છે. લોડાંની બાત હેવી છે કે તેમાંથી તીજું લોડું મણુ ચારી જાતનું ખની શકે અને તેમાંથી પ્રદેશન વસનારાઓને અહીં રાજ પાકે.

હિંદુસ્તાનના મર્યાદામાં જતા પુરોપન્યાસને, જાહેરમાં દારૂ પીવાથી જરૂર અપ્રાપ્ય નોંધે, કાગળ કે હિંદુસ્તાનના જેઓ પોતાની આશીર્વાદતા જોઈ આ વેડે તેહનું મુખ્ય કારણ તેઓના દેહના પ્રમાણે ત્યાંની હવા પાણી નહીં પણ તેઓનું અતિથય દારૂનું અમન છે.

આશનાની દલીલો આમામ જવાબ મંત્રોએ આઠકાણે જો કારીગરોનું એક ઉદ્યોગી મર્યાદા દોષતો તેઓ સામને અથવા એક મુઠક ઉપર આનવારી ગાડીઓના આકાશ અથવા આગગાડી પણ બારી શકે હાલ આમામના ૫ નકામ કલકતાથી આવેડે પણ જો પુનીયા સુધાગ, લોહારો દોષતો એની જરૂર રહે નહીં અને વળી ત્યાંની ઉપજ જે હાલ પડી ગઈ છે તે કામ લાગે

દારજીવીંગ—મર્યાદા કયા બાને વારંધડીએ એક માધાગણ વધી ઉઠાયામા આવેડે તે એકે “શુ હિંદુસ્તાન વસ્તીથી બોધજીવ નથી અને તેની સ્થિતિમા વધારે સોડો ત્યાં મોડનના એ શુ ચોખ્ખે? અને તેહનો ઉત્તર એકે મેદાનો અને મપાળ જમીનો ઉપર ત્યાં વસ્તીએ અગ્રી પણ ટેકડીઓ ઉપર કામી જાહેર નથી, અને ત્યાં આપણા અને નીચા દેશોના નામો રહેવામીઓ વસી શકે હાલમા તેનું એક મર્યાદા દારજીવીંગમા મ્યાપ્યામા આવ્યું છે આ જમ્યા ઉચી ટેકડી વાળી અને મધ્યમ પ્રતનીએ અને કલકતાથી આશરે ૩૦૦ મેન હોડે ત્યાંની વસ્તી પેહલા જે ૪૦૦૦) થી ૫૦૦૦) ની હતી તે બે વર્ષમા વર્ધીને મમણા યાદગારે અને ત્યાંના પુરોપન્યાસના હાથ તમે આકરી રહેવાને ખુતાન દીમે અને નિષ્કામતા સોડો પુરી પડે ત્યાં જાણુને ના પુરોપન્યાસ બાજોડા વિનાયતના જેવાજ નિરોગી અને કાણુ રહે છે.

કુમાઓન—દારજીવીંગના વાવજીણામા આશરે ૬૦૦ મેલ દૂર એક ઘણીજ કુશલ જમ્યામા કિરીયાનું કુમાઓન પરગણું આવ્યું છે ત્યાંના મા હાલ મેદાના અને ડોડવાઓ આગ થાય છે હિમાલયની તળેડીમા આવેલી જમ્યાઓમાથી જે પ્રપક્કણ સોડુ મળી આવેડે તેહનો ઉપયોગ ઘણાં ગારો યાદ શકે અને હુમીયાગ કારીગરો વિનાયત કરતા પણ એકે ભાવે સોડુ અગ્રે પુર પાડી શકે ત્યાંના જગજોમા ઉચતા પાઈનના જાહેડામાથી તરરીનખનિ તેન નિકળી શકે આ મધ્ય કામ વિનાયતની આનગી વેપારી પે રાઓથી કમચિત પણ ન થાય, પણ ઉદ્યોગી, કાનેન અને કુટુંબવાળા ઇંગ્લેન્ડે ત્યાં પોતે જઈ વમતુ જોઈએ વળી જગજોમા રેવમ વગરની ઉત્પત્તિ થાય પુડે અને તેથી વાણુકરો વગરને પણ કામતા તોરો ન રહે.

ઢેરાડુન—ઇંગ્લેન્ડ અમનદારો વગરને હિંદુસ્તાનનો ઘણાં ચોડા અનુભ વેડે તેઓ વારંધડીએ બુન કરેડે અને ફરેડે કે અમેરીકાની માફક હિંદુસ્તા ન ઇંગ્લેન્ડે રહેવા લાયક નથી, પણ એમ કેહવું જોડું છે કુમાઓનની પડોશમા અને હિમાલયની તળેડીમા ઢેરાડુનની એક ઘણીજ અભિય ખીન આવી છે તે કલકતાથી ૧૨૦૦ મેલ દુર છે.

ધંજલાંડથી કાઠીગરો અને વચનારાઓ. જે માકલવામાં આવે તે હલકાં કુલના, નિચ અને પેદરકાર છાકરા સોક, જેઓને દેશી વાળીઓ પણ ધીકારે અને જેઓને જોઈ તેઓ પણ અગડી બન્યા, એવા ન જોયે પણ મળ્યુત ઉદ્યોગી, શીખેલા અને ચંચલ લોક જોઈએ, હેવા નહીં કે જેઓને વિલાપતમાં કામ ન મળતું હોય; પણ જેઓ જીવાન હોય અને કાંઈની નવું પ્રાકમ હોવાવાને તત્પર હોય તેઓ ગરીબ અને વિવેકી હોવા જોઈએ અને મુખ્યત્વે ફરી તેઓ પુરણેલા હોવાની જરૂર છે.

ખીજ સંસ્થાનવાલાં કેકાણાં કાંગરા, ચંબા, કુલુ વગેરે જગ્યાઓએ.

કાંગરાં એ પંચતખમાં આવ્યુછે, ત્યાં ચાહાનો પાક ધીમે ધીમે થવા લાગ્યો છે. ત્યાં કોઈ વેળા જાહાજ ગરમી પડે છે.

ચંબાનુ મથક આસરે ૩૨૧૬ ચોરસ મૈલ વીરતારમણિ અને ત્યાંની રચના ધણી જોવા જોયછે. એ મહિયી રાપી અને ચીનાય નદીઓ વહીછે. ત્યાંના રાજ્ય રજપુતછે. ત્યાં સ્કેટ, જાંબું, સોદું, પલ્મેંગો અને મીસુ મળી આવેછે.

કુલુની આગિલવા ધણી શીતમછે. આ જગ્યા આસરે ૬૦ મૈલ લાંબા છે અને ૧૦ થી ૧૫ મૈલ પેહીણીછે.

ઉપર જણાવેલાં અને એવાંજ ખીજ મથકો ધણીઓએ પણ તેઓનું લાંબુ વર્ણન આપવાનું કેવળ અવશ્ય છે. તેઓની ઉપજ નિપજનાં આવેલા ચોડા હેવાલ ઉપરથી માલમ પડે કે ઉપલી જગ્યાઓ ફળવંત અને રમણછે અને તેમાં પુરોહિત કુટુંબો આવી રહેવાથી ઘણા કાપેલા થાય. વળી તેઓને ત્યાં માકલવા માટે વાહાણો, આગમોટીની જોગવાઈ ઇંગ્લેન્ડ સરકારે ફરી આપવી જોઈએ, અને ત્યાં પેહિંચ્યા પછી તેઓને જમીનો મૂકત. આપવી જોઈએ તથા તેમનાં બાળકોને શીખાડવા માટે નિયાજો વગરે સ્થાપવી જોઈએ. વળી પેહલ પેહલાં એ સંસ્થાનીઓને પુરેપુરા કેકાણે પડે ત્યારેતુવી નાણા પણ ઉછીકાં આપવાં જોઈએ.

હિંદુસ્તાનથી બ્રિટીશ રાજને અતિથણા કાયદા થયાછે; અને એ જૂમી હાલ ને કાળતો મહારાણીની અને મારલ્ગર્મેટની મીલકત કેલવાય, પણ એટલું વાદ રાખવું જોઈએ કે તે માત્ર રાજ્યનીજ મીલકત નથી તે બ્રિટીશ લોકોની પોતાની મીલકતછે. એ ચાહાનચાહત મેલવામાં ઇંગ્લેન્ડ સીપાહીઓએ અને અસાથીઓએ પોતાના પ્રાણ ગોપાછે માટે તે કલ્પવાન જૂમીમાં ભાગ લેવાને આપણા કાઠીગરોનો અને મંજુરોનો હક્ક છે, અને તેમ ગ્રીધાથી આપણને તેમ જ તમાના દેશીઓને અગણીત લાભ થશે.

આ બાપાણુ વંચાઈ રહેવા પછે મીં ૦ હાઈડ કુલાર્કે અભિપ્રાય આપ્યો કે કાંકરે ચાહામે જે જણાવ્યું તે ઉત્તેજન આપવા યોગ્ય છે. એ વાદવિવાદ એક

વેળા પારલ્યામંડમા પણ નિકર્યો હતો પણ તેહનો કાઈ માગવા આવ્યો નહીં હિંદુસ્તાનના સોમના કલાણુ અર્ધે તેઓમા ધંચેછ તત્ત્વ બેતાણુ જોધએડે.

કર્નલ ફ્રંચે ડાક્ટર ગ્રાહમના જે નાક વાકષો ઉપર વાંસો ઉઘાડ્યો અને એ પત્ર છપાવ તે અગાઉ તેમા સુધારો કરવાની હુઆમ્ત કરી. હામ્તવા તર્કિક, તે પોતાના પત્રમા એમ જણાવેડે કે હિંદુસ્તાનની મધ્યની ભૂમી મગધરનીડે પણ તેમ નથી, મગધરની ખરી જગ્યાતો તેઓએ વેચાણી લીધી તેજ માત્ર વળી બાપાણુ કર્તાએ પોતાના બાપાણુમા દેશીઓ વિષે કેસોફ સેવિધામ બતાવ્યોડે, તે જણાવેડે કે દેશીઓને હુલર, ૫૧ ચામ્ત્ર વગર નીઆડણુ ન જોધએ ડાણુ તેમ ઘણાથી કરાપિ તેઓ એ મરખી શક્તિ આપછીજ મામે લગાડે વળી તે કે હેડે કે આગગાડીઓ, વચમ્ત્ર નો ચમવમ્ત્ર માટે દેશીઓને કામે ન લગાડવા જોધએ પણ તે (કર્નલ ફ્રંચ) પોતે એક રેલ્વે કુ પત્રીનો મખાપતી યાદને ફેડેડે કે તેના અમતકની ગાડીઓમા જો મરતાજ દેશીઓ હોયતો તે ચાછ ધાવ વળી હિંદુસ્તાનની આનોહવા બાપાણુ કર્તાના હેલવા પ્રમાણે પુરોધ્મનોની આ રામ્તને યોગ્ય નથી

આ પછી અધ્યક્ષ જોબાડે કર્નલ ફ્રંચના વિચારને તે અનુમરતોએ અને આ પત્ર છપાવા અગાઉ તેમા ઘણો સુધારો કરવો અગત્યડે. વળી એક અણભૂંછી જગ્યામા વિનાયતથી સેડો જોક નસ અને તેમણી સ્થિતિ ઉપર ધ્યાન ગામ્તવુ એ વગર નીજ મધ્યની ગોડવરેનો જોખમ મગધરને હોડેડે

મી૦ હા બાઈ નવરોજીએ અભિપ્રાય આપ્યો કે દેશીઓ ઉપર બાપાણુ કર્તાનો સેવિધામ ઘણો અસુધરતો હે અને મરથાનોની બાનકમા ઘણી તપામ ચામ્ત્રવાની અગત્યડે. આ જગ્યા આપરી અને હ નાણી આપરી તે ઉપર વિચાર કર્યા અગાઉ એ જગ્યા કોણુનીડે તે પેહ ના નક્કી કરવુ જોધએડે વળી દેશીઓ અને ધંચેજો વચે ફેર રાખ્યામા આવેડે અને તેથી દેશીઓ બરખાંછે તેમા કાઈ નસ નથી અનયતા ઉડોગી અને મારા સ્વભાવના ચોડાક ધંચેજો ત્યા જાયતો કાપદોતો થવા વળા રેલ્વે નહીં ઘણ રલગીરી બરેલુડે કે કેટ નાક ધંચેજો ત્યા જાઈ દેશીઓનો ચાહા મેનવવાને ડોકાણે તેઓની નજર મા હ નકા પડી આવેડે

મી૦ ગોર્ડન, ડાક્ટર ગ્રાહમને એકમતો થયો અને જણાવ્યુ કે જમીન ઉપર મગધરનો હક પુરેપુરેડે પણ જોહો મગધરનો આનોહવાનોડે

દેશીઓના અણુતણુપણુ ઉપર બાપણુ કર્તાએ જે દીકા કરવા તેના ઉવરમા કાત્રી શાહાણુદીને નહીં આગ્રામા બાલકાઓ તથા મુખર્ધ મોરીશીઅમ્ આતે આવતા જતા વાહાણોમા દેશીઓનો હામ્તવો આપ્યો

ત્યાપછી બાપાણુ કર્તાનો તથા અધિકારી ઉપકાર માણી મમા વીમગ્ન થાઈ

તા ૨૮ મી જાનેવારી ૧૮૭૦ અને સુકવારે મળેલી સભા.

૪ બી. ઇસ્ટવિક ઇં એમ પી—અધ્યક્ષ.

નીચે લખેલો નિબંધ ઇલેટ્યુડસ પીચાર્ડ ઇં એફ. એસ એસ.

બારીસ્ટર એટલા એએએ વાંચ્યો હતો.

વિષય—બ્રિટીશ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ.

બ્રિટીશ હડયા વિશે મહાત્માના લખનાગએમા પ્રવિણ માધ્યમ પોતાના ઇતિહાસના બીજા પુસ્તકના ૬૦ મા પાનામા નિચે પ્રમાણે અભિપ્રાય આપે છે.

“બીનધારીએ અને મરાઠાઓ સાથે ૧૬૪૮મા ફોર્મલ ઉત્તરવાચી લાઈ હેન્ડીગસે બ્રિટીશ રાજ્યને હિંદુસ્તાનમા મર્યાદી સહુ રાજ્ય બહિર કબુ, અને હિંદુસ્તાનમાં મહાધારી રાજ્ય અને વોધા ચૂકવનાની લનાદી પણ તે રાજ્યને સોંપી. ઇંગલાડમાં એટલાંતો મત કે પડી મર્યાદે અગાઉ એજ વિચારને સ્વપના થરજો ગણતા હતા તે હવે વગર વાંધે બાહ્ય રાજ્યવામા આવ્યો.” આ બનાવથી બ્રિટીશ હંડયામા એક કેવળ જુદોજ મનો આવી લાગ્યો અને આ પણ પેહલ વેહવા ત્યાંના દેશી અને આપખપત્તાર ગળ્યોનાં સંબંધમા આવ્યા અને તે બાબદ વિશે આ પત્રમા વાદવિવાદ કરવાનો વિચારછે. આ બાબદ વિશે ઇંગલાડમા કાઈ બહુજ દરકાર નથી. પણ હિંદુસ્તાનમા એ બીના અમૂલ્ય છે, અને જો આપણે બ્રિટીશ રાજ્યને મર્યાદી સહુ ગણવા માગતા હોઈએ તો સારૂ ગળ ફક્ત હિંદુસ્તાનની વાત હોની અદર અપાવનાની તમનીજ કરની અને વધારે માતમર લેહોના અને દેશી રાજ્યો તથા તેમના રાજ કર્તાના બનાવપર ધ્યાન ન આવે તો આપણે તેમની સેવા પુરેપુરી કરેલી ન હોવાય.

હિંદુસ્તાનના નકશા ઉપર નજર ફેરવીશુ તો સેહજ જણાયે કે એશિયાખંડનો કોણો મોટો ભાગ હજુ સુધી ઇંગ્લેન્ડ રાજ સાથે નાહોનો સંબંધ ધરાવે છે. સાલ્કાકરી રાજ્યો સાથે ગણના આપખપત્તાર ગળ્યોમા ૬૦૦૩૧ ચોરસ મૈલ જમીન આવે છે અને તેમા આગરે ૫૩૦૦૦૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે. ખંડનો આ ભાગ ઘણુંક નાહોના નાહોના ગળ્યોમા વહેંચાઈ ગયો છે, તે દરેક ઉપર એક ગળ્યોના રાજ અજાયે છે અને તેને તેહના ઇંગ્લારમા તેહની દબા અથવા તેહના અમાર હમગણીની મળા મદદ કરે છે. આ રાજ્યોમાથી મર્યાદી મોટા અગત્ય ગળ્યોમાં એક બ્રિટીશ અમલદાર રહે છે તેને રેસીડેન્ટ કહે છે અને જે બ્રિટીશ રાજ તરફના એવમી યાને પ્રધાનનું કામ બજાવે છે. હાલત કરતા અગાઉ રાજ્યોમા રેસીડેન્ટ વચરે હતા. હાલ નિમમ હોય છે કે દેશી ગળ્યોમા એક અધિકારી પોલીટીકલ એજન્ટને નામે રહે છે અને તેવા ઘણાક ગરહર્યો ઉપર વગી એક ઉપરી રહે છે. જેમકે રજપુતાના ખાતેના ગવર્નર જનર્મનો અધિકારી ત્યાં છેક સતપજ નદી ઉપર શરિઅંપોરથી ઇં.

ત્રેજી રાજ તરફથી દેખરેખ રાખે છે તેજ પ્રમાણે ગવર્નર જનરલનો મંત્ર હિંદુ સ્થાનનો આડતીઓ, ઝીંધા અને પાણક તથા ભોપા નદી બેગમના ગળ્યો ઉપર નજર રાખે છે. દક્ષીણ દેશગણાણ સંસ્થાન અથવા જે નિગમના સંસ્થાનને નામે યોજાયાય છે ત્યાં હજી રેસીડન્ટ નેમલે છે. રેસીડન્ટ અને પોલીસીકલ એજન્ટ વચ્ચે ફર માત્ર એજેન્ડા કે રેસીડન્ટ પોતાનો મરજો બ્યવહાર માધરે ગવર્નર જનરલ સાથ અથવા “ફરિન ડીપાર્ટમેન્ટ” ના મંત્રી સાથ રાખે છે. પણ પોલીસીકલ એજન્ટનું મધ્યક કામ તેહના વડા યાને ગવર્નર જનરલના આડ તીઆની મારફતે “ફરિન ડીપાર્ટમેન્ટ” માં થાય છે. ઘણીક વેલાએ જ્યારે કોર્ટ આપખત્યાર રાજ્ય છુટ પડેલુ તેમ અને શિદ્ધીપ જૂમીની હદમાં આવ્યુ હોય ત્યારે તે ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તે રાજ્યની પડાશમાં આવે ના શિદ્ધીપ સંસ્થાનના ઉપરીનેજ સોંપવામાં આવે છે. એ રીતિનું રાજ્ય પતીઆજાનું પતીઆજાના માહારાજાની દરખાસ્તમાં પોલીસીકલ એજન્ટ નથી, પણ મધ્યક કામ અમાનાનો કમીશનર ચલાવે છે. વળી કેટલેક કેસો કેવળ જુદીજ રીતિ વાપડવામાં આવી છે પણ મુખ્ય ત્યે કરી મધ્યની જગ્યાએમાં તો ઉપર વળુપીતી રીતિ ચાલે છે. આ મધ્યની વાતતો મરે કોઈને માલમ છે પણ કદાપિ કોઈ વાતનાર અખત્યારે હોય તે મોટે ઉપર આવેલી વિગતની તરફ છે.

હિંદુસ્તાન જેમ છે તેમ જોતા અને હિંદુસ્તાન જેમ હુવાજોમાં, રીપોર્ટોમાં અને લખનારાઓના મરજીમાં જેમ ચીતારુ છે તેમાં ઘણો ફર છે. ખીતમો આપણે વિવે ધુ ધારે છે અને આપણે પોતે કેરી સ્થાપિતમાં છઠ્ઠમિ એ જાણુ કોઈ વેળા મારે લાગે છે/પણ હિંદુસ્તાનમાં શિદ્ધીપ રાજ વિવે દેશીઓના વિચાર આ પાણને ઘણા રાજ કરશે નહીં, અનમતા એ દેશીઓના વિચાર કોઈ તદત ખરેખર છે હેવ કેલવાઈ સકાશે નહીં પણ એવુ મેલુ બમ છે કે ઇંગ્લેન્ડે જો એમ જાણતા હોય કે શિદ્ધીપ રાજ્ય ઉપર રેસીડન્ટ મોહી પડાય છે તો તેમ વિચારવામાં તેઓની ભુન છે. આ મધ્યક કેલવાની કોઈ અગત્ય પડતે નહીં પણ ઘણાક લખનારાઓ ખરી ખીતને કેવળ જુદ રૂપ આપે છે અને આપણા રાજ્ય કારભારમાં દેશીઓનો પણ ચોડો હોય રાખી તત્તનારની ધાર ઉપર રાજ્ય પ્રકારી રાખવા કરતા કોઈ વધારે મજબુત પાયા ઉપર આપણી એ સાહનશાહત સ્થાપવાની અગત્ય છે.

પણ દેશી રાજ્યમાં ઇંગ્લેન્ડ બ્યવહાર વિવેનું ચોટ મત ઘણુ જ જૂન જ રેલુ અને નાલકાગડે, તે મત કોઈ રાજ્ય કારભાર કેમ ચાલે છે તે વિવે નહીં કા રણુ આપખત્યાર રાજ્યોમાં રાજ્ય કારભાર ત્યંતિ રાજ નામને ધકી ચળાવે છે, પણ એ જૂન એ રાજ્યો વચ્ચે અરસપરસ અને આપણ રાજ્ય સાથના સંબંધ વિષયે એક હાથ ઉપર એ રાજ્યોને જે વેળા આપણે આપખત્યાર મરજો ગણતા હતા અને તેહના સંબંધ આપણા સાથ ફક્ત કોલકગરેયાજ હોતો તે

વેળા, અને જ્યારે ખીજ હાથ ઉપર ઉપલાજ ગળ્લોને આપણે ખાનગી સીલ-
કત તરીકે લેતા હતા તેહને ત્યાં પોતાના નિયમો જાણે ચળાવવાની રજા આ-
પી હોય, તે વેળા હવે વહી ગઈ છે. છેલ્લા પચાસ વર્ષમા અને મુખ્ય કરી
છેલાં દસ વર્ષમા હિંદુસ્તાન ઉપર મહિયો ફેરફાર ચાલિ ગયેલો, અને હજુ પ-
છી થશે. તે ઉપર આપણે આંખ વિચારીને મેંથી ગહીશું અને જે રીતિઓ
અને કળાઓ અગાઉની હાલતને યોગ્ય હતી તેજ રીતિઓ આ ફેરવાતા વખ-
તને પણ કામ લગાડીશું તો નક્કી આપણુ વાહાણ ખડક ઉપર અડકમા વણા
ફેલશે નહીં. મિશ્રીય હડપા અથવા હિંદુસ્તાનમા કંઈએને હસતકનો મુખક દેશી
રાજ્યોમાં સાથ આપણો હાનનો સંબંધ કામ્યેમ ગમ્યવાને શકિતમાન નથી.
આગાહીની મરફો જે ઉપર એક દેશના ખીજતા વ્યપારનો મુખ્ય આધાર છે
તે પણ હાલના ચાલતા મેંયા પ્રમાણે ઘણી અડચણો વગર બધાઈ મરફો ન-
હી અને દેશી મરફો સાથના આપણા ખાનગી કોલકરારથી તેમા કાઈ જ-
હાજુ સેહિજ પડવા નેવું નથી. ગળ્લ કારબારની નજરે જોતતિ આ મ
સ્થાનો સાથ કોલકગર કરવા અને આપખત્યાર ગળ્લોમાં સાથ સુલેહ તથા મી
ત્રાચારી રાખવામા ધગલાડને લાભ છે કાગલુ કે એ મરફો પોતાના ઘોડા ઉપર
મણો વગ ધરાવે છે. જોકે કેટલેક કેટલે વળી દુર્ભાગ્યે જુલમ અને કાસ્તીની
દુર્મોદ પણ સાબળવામા આવે છે. જેની પણ વેળા આવશે કે ભયારે એશિયા
ખંડ મહિલાં પાગકાં ગળ્લો સાથ આપણે બિલાઈ જઈ મધ્ય એશિયામાંથી ફ-
રીઆન વાળાઓનો મરફો કાહાડી નાખવાની પુકતી આપણે નિમ્નજ ગણી
મ કરીશું. આ પુકતીને ધરો મલ્યા પછે અને સારીપો નુશ્તાન ખમવા પ-
છી ઝોડી દેવા કરતાં પૂર્વજ છોડી દીધામા વધારે લાભ છે. જ્યારે તે વેળા
આવશે ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ ગળ્લ અરીકરીઓ જોશે કે હિંદુસ્તાનમા આપણી ગ-
ળ્લ નીતિ ફકત એ દેશમા આપણે પાપો મળજીત કરવાની અને ત્યાં આગ
ગાડીઓ વગરે વધારી નાખવાની છે કે જેથી આપણી મરફો વેચવી હદ આ-
પણી પાને ઘેટ મિશ્રનની પડોતમા આવી જાય.

એક દેશની સ્થિતિમા સુધારો કરવાની પેહલી રીતિતો એજ કે તેના બચા-
વના ઉપાયો પેહલાંથી કરવા. કાગલુ તેમ ન થાયતો સુલેહના અને હુન્ગ કા-
ના તથા કેળવણી વ્યપારના કામમા જે સાધનો વપડાવા જોઈએ તે મરફો લશ
કરી ખર્ચના હંડ મારમા વપડાઈ જાય. જાહેરના હોમવાની ધામતી મરો
એટલુ કેલુ બચે છે. વળી જેવો ની વખત આવશે કે ભયારે કંઈએને જાણુયે
કે ઇસ્તિ કુપાથી હિંદુસ્તાનની ચરહદ જેવી મળજીત સીલવા જેવી છે કે કદાપિ
અખંડ જીમિમા ખીજ એવી ન હોય. મધ્ય એશિયાની બાબદમાં ઘણુક
ચાપાન્યાઓ નિકળે છે અને લખાણો લખે છે અને તેના લખનારાઓ આપણી
ચરહદના બચાવ મરો નાના પ્રકારની રીતિઓ બતાવે છે અને જામના કરે છે

પણ તે મધ્યસ્થ ઈસ્તિસ્ના આપણે માટે તૈયાર મુક્યું છે અને ખોટી આપણી તેના હુકમ મુજબ માનવાની જાય છે. પશ્ચિમ દિશાએ તથા વાચાણુલામાં આપણી સ્થિતિ વિશે કેહતાં જોને આપણુ આપણી ખામી સમજ્યે છદ્ધિએ તેજ ખરેખર જોતાં આપણા મોઢામાં મોઢા બચાવનું મૂળ છે. એ જગતી અને આપણ-ત્યાં સોઢા જોએ પત્તબની પૂર્વીતરે, સંધિના કીનારા ઉપર હજારો આગળથી લખાતા પાહાડમાં વસે છે તેઓ માટે જોણું છે. હિંદુસ્તાનની ઉત્તર અથવા પશ્ચિમ તરફથી કાઠિયા બચહાર સલાવેલા હોય તો આ પાહાડમાંથી ચલાવેલા પડ અને જો એ પાહાડીઓ આ રસ્તો આટકાવી રાખે અને તેઓને ઇચ્છે તો સહાય થાય તો આ રસ્તો પસાર કરવાનું કેવળ મુશ્કેલ યાદ પડે. ઉપલા પાહાડીઓ સાથે જો મીત્રાચારી પડે તો હિંદુસ્તાનમાં ઘાખત થવાના દરવાજા હોય તો ચોક્કસ બંધ થાય કે પૃથ્વી ઉપર કોઈની તે ઉધાડી શકે નહીં. આપણી સરકાર દેશીઆનો નો પુર્કસ્થાનમાં કાણુ નરમ પાડવાને આપણી સરહદની બહાર કોઈ ભાગા તુરુ રાજ્ય સાથે મીત્રાઈ ગાળવાનો ચલ કરે છે તે કરતા અને આક્રમણીસ્તાનમાં એકુ પક્ષવાળા જો આને રાજ્ય ચલાવે અને કાજે નાહાયલા પડે તેવાઓને મદદે જોલાવે છે તે કરતા, આ પાહાડી સેકિની નિમકદક્ષાની અને પ્યાર ઉપર જો આપણી સરકાર આધાર રાખે તો તે ઘણુ દાદાપણુ બરેણુ કેહવાય. જો સેકિ વાદેકડીએ લુઆ અને દગાઓ કેહવામાં આવે છે તેઓની નિમકદક્ષાની અને પ્યાર વિશે જોનવુ એ કદાપિ કોઈને આશ્ચર્ય લાગશે. પણ ખરી વાત તો એ છે કે આ પાહાડી તોવાની સાવચસણુ નીલ દેશના જગતી પાહાડીઓથી કંઈ કેવ-જ જુદી નથી, અને અનુભવ ઉપરથી કેહવાઈ શકાય છે કે તેઓમાં વગ ધગ વ્યાપી તેઓ પાસરા ઉતરે છે.

એવો વગ પૂર્વે શ્વિટીય અમનદારેએ ચલાવ્યો છે અને હજુની જો સરકાર ચાહે અને સરહદ માટે તેવાજ વખણતવા અને લાયક અમનદારે મુદ્દી કાઢવાનો અમ લેય તો તે વગ ચલાવી શકે એવીજ હાલત હિંદુસ્તાનના મોઢેલા ભાગના બચાવની છે. રાજ્ય નીલિની નજરે જોતા ઈશ્વરે આપણને શક્તિના સપુર્ણ સાધનો આપેલું કર્યું છે અને તે હાથ કરવા માટે આપણે પાધગ માર્ગ ઉપર ચાલવું જોઈએ, પણ ખીજા હાથ ઉપર આપણે જો ખોટો માર્ગ પકડે તો એજ સાધનો આપણી ખામીઓ અને નબળાઈ ગણાય અને વગી કેવળ ધા સ્તી બરેલા યાદ પડે.

આપણી જીવનીના મધજા બચહારમાં અને રાજકુવારી મધજી ખટપટમાં દુરસ્થો, ઘણી, વેળા, ફોજાસીતના સીનદ દેખાડે અને હિંદુસ્તાન, જોઈ દેશમાં, તો જરૂર તે અગત્યનો છે. જો દેશ કોઈનાં પણુ દીકામાં આવશે કે આસને આ-સને ઘણુ વધવું જાય છે અને હિંદુસ્તાનના રાજઅરીકારીઓ જો પોતાના તર-જના કામકાજમાંથી માહતુ કાઢાડી જાય તો તેઓને રપટ દેખાય કે જો આપણું

હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય મળ્યું હતું હોય અને જો ગાળને બાબતે અવસ્થા-
માંથી કાઢાડી તેને દરતીજ આપવી હોય અને જો તેની ઉપજ નિપજને
બધાર સંધારવાના હેતુથી અને સુધારાને કાળે વાપડવી હોય તો તેમ કરવાનો
ઉપાય માત્ર એજ છે કે આપખત્યાર રાજ્યોને શિદ્ધીપ ગાળ સાથે હુવી રીતે જોડી
તાપવાં કે નેથી તેઓ પોતાના લાભને અર્થે અને મર્વેના ભલને અર્થે એક
મળતાં રહે નેથીજ માત્ર તેઓના તથા આપણા રાજ્યોને પૂકડી મલશે.

હમણા લખવાની તથા બોલવાની હુવી તે પડી ગઈ છે કે હિંદુસ્તાનની
સંધળી ધારતી ફક્ત હમેશની માફક બાહારના હોમજાની છે, પણ ખરી વાત તો
એ છે કે જો આપણે તે તરફ યોડીની મંભાલ સાચીતો કેવળ નથી રહીએ.
આપણી ખરી ધારતી અને ખરી બચાવ એકમાળ છે અને તે ત્યાંની પ્રજાનો
સ્વભાવ છે અને મુખ્ય કરી આખખત્યાર રાજ્ય વાળાઓ તેઓ શિદ્ધીપ કોડો
સાથે બાહારનારનો મંબંધ રાખે છે, આ વાતની કીમત જો હવે આપણે નહી
વીઠાણી શકે તો ૧૮૫૭ ના બળવાએ આપણને કમિા ડોડા આપેલા કેહવાય.
આપખત્યાર રાજ્યો સાથે જો આપણને કીક હોય અને તેઓની મદદ અને
અનુગતી આપણને એકમલતી અને હોય તે સાથે આપણી પોતાની રક્ષિતતા
આપણા ઉપર આદા હોય તો બાહારના હોમજાની આપણને કપચીતજ નધાસવી
રાખવી પડે. પણ જો ઉપલી મદદ ન હોય તો કોઈ શિદ્ધીપ મત્તા પડી બાગે એમ
નથી પણ તે સંધા ટેકવી ગાખવાને શિદ્ધીપ ગાળને ઘણો અર્થ પડે હમાંબી
કોઈ મંબંધ નથી.

જુદાં જુદાં ગાળોથી મળતી મદદનું મૂળ તેઓની શક્તિ પ્રમાણે વર્તી શકા-
ય છે, પણ એક છુટા રાજ્યની સંધળી સારી નીજા બમાડવી હોય તો તેઓને હ-
લકાં પાડવાથી તેમ યાંઈ શકે છે. હાલ આપખત્યાર ગાળો સાથે આપ
ણે જે રીતિ ચલાવે છએ તે ઉપરું પગીચામ લાવવા પામ્ય છે. આપખત્યાર
રાજ્યોનાં સરદારો કવચીત પણ જાણતા નથી કે શિદ્ધીપ રાજ્ય વાળાઓ તેઓ
સાથે કેમ વર્તે છે. કોઈ વેળા એઓ સાથે શિદ્ધીપો પારકાં ગાળવાલાઓની
માફક કામ ચલાવે છે અને જાણે છે જલાંડ સાથે તેઓ કોઈ કોલકસારથી જો-
ડાયેલા હોય તેમ કોઈ વાંધાનો ચુકદો અરસપરસ ધારાની રહે ચુકે છે. ત્યારે
કોઈ પસાર થઈ ગયલી ખીનાઓમાં તેઓને પડવા બાવતું નથી અથવા ત્યારે
જે જાણુ. લડતા હોય અને પોતાને ખેડુ સાથે બલા થવું હોય અથવા ત્યારે
કોઈ સરદાર પોતાનાજ હકમાં નુકસાન કરવા માંગે તો હોય તેને નુકસાન વધા-
રવાદેવાની તેઓની મતલબ હોય અથવા દેશી રાજવાડામાંથી ત્યારે એક
આગગાડી પસાર થતી હોય તે અકસવાની તેઓની મરજી હોય ત્યારે
આની વતણુક શિદ્ધીપ ગાળ વાળાઓ દેશી રાજ વાળાઓ સાથે ચલાવે છે.
પણ વળી કોઈ વેળા તેઓ તેઓનાં રાજ્યોમાં હોય ધાલે છે અને પોતાને

માથે એક પોલીસ અમ નદારની અને શીશીકની ફરજ ખેંચી લઈ મળત કા
ગભારની નીતિ જાળવીધી સીખવના પડી જાય છે. આ વિચાર કે મધના
ગભારને, તેઓમા હાથ ધાનના અમ નદારને, આપણી મરકારને પોતાને, અ
ધીન રીતે આગળ કરે છે જેથી એક નિમજ્જવાન નોકર અને ઉપરોત્તી
મીત્ર કેવાઈ જાને એક અદિઓ આમિત ધાઈ રહે છે અને પોતાના તથા સ
જવના નામ મરિ કાઈ કરી શકતો નથી, કાગલુ તેના રૂપમાથી મધવી આવ
મત્કાર યુમ ધાઈ જાય છે. આપણા ગભારની શોભામા વળી ખીજે ધાઈ
આપણી “ પોલીસિકન એજન્ટની ” સનાવનારી રીતિથી ધાય છે. આ “ એ
જન્ટની ” જોમા એક અમ નદાર હિંદુસ્તાનના લગતમાથી રમી પદર વર્તના
અનૂભવનો યુગી કાણડિયા રાખે તેહની માથે ધણક મેહતાઓ, લખનારઓ
ચુનવીઓ, અપમાશીઓ સેફે ના રાખે. આ વર્તના સોડા માથે ઉપના અમ
લદારને કામ જેવું પડે છે કેમકે મધણ કામજાન દેશી બાધામા સનાવણુ પડે છે અને
નીચુ પગચાળુ કામજાન અને નીજીવ ચીજોને મટે થણુ તેઓનીજ અમત્ય
પડે છે આ લોકોને હિંદુ તથા મુસલમાન અને આતના સોડામાથી નિવડી કા
હાડવામા આવે છે તેઓએ આપણી મરકારી નિશાંતમા ફેજવારી સીધી
રાખે. આ સોડા સમન, લીધણુ જુદિયા અને આગુર્વ હાવાથી જમુલ
કામજાન સેફા મમણુ લેપ છે અને પછી પોતાના હથેણ વડાઓને ધણક
પોલી ધઈ પડે છે આ લોકોની મારકુતે હથેણે ખીજનઓ માથે વ્યવહાર સ
વારી રહે છે તેઓની મારકુત વખર વડાઓ આગળ જવાઈ શકાવુ નથી
આ લોકોમાની ઓછામા એકો એક જાણતો જરૂર પોતાના વડાનો ધીસણુ
ખીસમતમા ધાઈ રહે છે કે પોતે મમે એ હાથા ઉપર હાથ. ધણક પોતાના
મા મેહતાને અથવા ચુનવીને પોતાનો આનગી રીસામુ નોકર બનાવી શકે
છે, કે સોડા પોલીસ અમ નદારને કામે લગાડે છે અને વળી કોઈ વેળાએ તે
આનગી હિંદુ પોતાનો વડો નોકર હાથે તેહેને જમાદાર અથવા ધરના કા
ભારીનું નામ આપેલુ હાય છે આ જાતના સોડાથીજ અને તેઓના પોતાના
વડા માથના વખતે લીજ આપણી ગભારની સોડાના નવદવાસ જાગને અ
લગમતી ધઈ પડે છે સોડા સાથ પોતાને બેજાઈ જવુ હાથ અથવા તેઓને
વિધાય મેન તો કાવતો તેમ કવનારી દેશીઓમા અનુભવ જેવી તદ્દખીડે
પોતાના દેશી બાહા આ ઉપર અધોગ વિધાય મેત્યાથી અનુભવ વળી અ
મ નદારીએ ૧૮૫૦ મા અમજના એ રાંતો હાથ નહે કે એ વાત હાથ કેહવા
તરિકે ચાલે છે. થણુ નીજ ખવી રીતિ મારકુત અદતી જુસસો હિંદુસ્તાન
જુદી રીતનો નથી. ધણી વેળા જેવું બને છે કે પોતાના વડાનો વિધાય મેળવા
પડે એક દેશી વેહણુ એ કરે છે કે તે વિધાયમાત કરે છે હિંદુસ્તાનમા દેશ
હથેણની આસપાસ એજાતો દેશી નોકરો હાથે કે મારકુત વાળાઓને કમવ

વ્યાપી અને નોકરોને ધણીક પૈશાની હાલત આપ્યાથીજ એકુ ગરીબ-દેશી સહિષ્ણની હંમર જઈ શકે. આપણી હિંદુસ્તાનની રાજનીતીને માત્ર મળતું નથી તેહનું મુખ્ય કારણ આજે. કારણ કે મધલા નિયા કુળનાં પ્રશ્નોની માફક જ્યારે તેઓને સેહજબી મતા મળે છે કે આ કચેરીનાં કામદારો પોતાના સ્વદેશીઓ સાથે અતિ કંઠજો ઉપજાવનારી પતરાણ દેખાડે છે. આ શીખેલા તોએ નિયા કુળનાં મતાપર આપેલા કામદારોને હાય અપમાન તથા જુલમ અમવા કરતાં એકુ આખરદાર દેશી ખીજી કંઠખી અમવાને તકમાર થયે. આપણા ધરમાં કોઈ આખરદાર દેશી મુલાકાત માટે આવે તેને દેશી નોકરો, ચપરાશીઓ, મહતા અને હેવાજ ખીજાઓ યોગ્ય સન્માન આપે હેવી ચોકરી રાખવાનું કામ આપણને કેટલું અઘરું થઈ પડે છે તે આપણા મહેના ધણા જાણુને માલમહે. પણ જો હંમેશા અમલદારની હાલત સ્વહંતી હાય અને તેહની મુનાકાતે આવનાર દેશી સાધારણ આદરસંકાર મોટેજ જો આવ્યો હોયતો આ અડચણ ધણી વધી પડે છે.

આ મધળી ખીતાનો જો કોઈ હંમેશાને સેહજ અનુભવ મેલવે હોયતો તેણે વિચાર કરવો કે જાણે અત્રેના મધલા માણસતરે, અમીર, ઉમરાવો, નાયબીસો અને જાહેર અમલદારોની આમવા લંડન ચેહરના હલકી વરણના લોકો ફરી વળાઈ, જોઓ સ્વચ્છ કપડે અને યોડી કેળવણીએ કરી બહિરથી આખરદાર હોય, અને જોએને આ જમીની મધલી જાહેર કચેરીમાં કાગળે યોડી હોય અને પોતાની મારફત વર્ગર કોઈખી પ્રશ્નને જાહેર અથવા ખાનગી કામ માટે પોતાના વડા આગલ જવાનો અટકાવ કરતા હોય.*

આ રીતથી જો અતિધણું નુકસાન થાય છે તેમાં દેશી રાજ્યો માથેનાં આપણા સંબંધમાં કેટલું થાય એટલું ખીજી ક્ષામાં થતું ન હોય—“પોલીટીકલ એજન્ટ” ની ફરજ સુધે અને તેહને કેટલી સત્તા છે તે બરાબર ન જાણવાથી જો રાજવાડામાં તેને નેકર હોય છે ત્યાં તેહની અને રાજની વર્તણૂક સારી હોય છે તો તેના કામ પણ વધારે હોય છે. રાજ આલસુ હોય અને એજન્ટ ચંચળ અને ક્રાંતિના લોભીઓ અને મત્તાનો મુખ્યો હોયતો તે રાજ્યમાં તે મોઢમમાં મુખ્ય રાજ્ય કર્તા થઈ પડે છે. અથવા ખીજા બોસામાં બોલીએતો વડા પ્રધાન સાથે મળી જઈને રાજ્યની સમજી અગત્યની કારકીરદી પોતાને હાય કરે છે. કંદાપિરિસાની ચાલ હેવીખી હોય કે એજન્ટનાં હાયમાં સમજી સત્તા ન સોંપે તોયે દરબાર અને પ્રધાનેશી મારફતે પોલીટીકલ એજન્ટનો એટલો વગ હોય છે કે તેહનું મયક મધળું કાપા દાવાનું કેટાંઈ ચાઈ પડે છે, કારણ કે તે ધારે

* આ કચેરીના લોકોનો હિંદુસ્તાનમાં પોતાના વડા સાથેના વગ અને તેઓના જુલમ અપમાણીકપણાના જો કોઈ સારીસ એવવે હોયતો “પીવીસેશનસ આફ એન આરડરલી” નામનું એક નાદાનું પુસ્તક જોઈ જો કોઈ વરસ ઉપર બનારસમાં પ્રગટ થયું છે અને હિંદુસ્તાન માંહેના દરેક સત્તાવાળા ઈંગ્લેન્ડને અજાણ્ય છે.

તેને અસીકાર ઉપરથી ખસેડી શકે છે. આપણા રવિશીખો ઉપર વિશ્વવાસ મેલીને તેઓ માને દેશીઓ. જે ખેલે તે આપણે રદ કરી મોકીશું. દેશી રાજાઓમાં ત્રાહાની નોકરી માગાઓએ નાણાની મેહિદાદી રકમ અને દ્રવ્ય એકઠું કરેલું છે એ માત્ર મરેને જાણીતી છે. આ બાબદ ઉપર પુરાજ માથે વહીવટ રાખનારા આપણા અસીકારીઓના અભિપ્રાય જોઈએ મારે સીસીલ ખીડના ધણા અમુક યાદ પડશે. પરંતુ આપણી વાત તેમાં મરે છે કે રાજકીય વહીવટ એવા મડી મરે છે કે એમાં આવી અન્યાયિતિ થવા વગર રહે નહીં—અને તે પ્રમાણે અન્યાયિતિ ન થાય તો મોટી અન્યાય વાત સમજવી.)

આ પ્રમાણે થયાથી દેશી રાજકર્તાઓમાં આપણે વીરે મધ્યો આદર્યત કાર જોતા રહે અને મધ્ય ગંગાજાળીપણે ચાલે હોવા નવાઈ નથી અને તેટલું છતાં ની તે ખાતે પડી આપણી નજર આગળ આવે નહીં પણ જેમ કાસિરા એક જગ્યામાં સતાઈ રહી જારે કાઈ કારણ મરે ત્યારે ઉભાઈ આવે છે તેમ આ અધિરમાં વળી કાઈ ખીજી વધારે ટેકાનું કારણ મળ્યાથી તે આપણી આખમાં આગળ આવે છે કારણતાનું મધ્ય ખી એ ગુપ્તપણું છે. એવાખી દાખના બનવા છે કે ગપાઈ બે જણ વચેના તટો ચુકવવાને પોલીટીકલ એજન્ટ અથવા તેહનાથી વડાને અથવા ખુદ મરકારને વચે પાડવામાં આવે છે આ વખતે પોલીટીકલ એજન્ટ ઉપર મધ્યો આધાર રહે છે જે પક્ષવાળાઓ કારણતાનના કામ ચનાવવાને બનતી મધ્યની તજવીજ કરે છે જે કેમ કરેલું તે ધ્રેજોને કરતા દેશીઓ વધારે મનજે છે, તેઓ વચે પડનારા મધ્યનાઓને બગાડે છે અને મધ્યની એકતરફી વાતો બતાવે છે એક મુકદ્દમા મધે સામાના દાવાની ઉપર ગુપ્ત પણ લાવી મેળવાની એશિયાના લેફ્ટાની સચવાઈ અને તદખીર ધ્રેજો ચોડાજ મનજે છે, એટલું જ નહીં પણ એ બાબદમાં ન્યાયની જે તપાસ ચાલે છે અને તેમાં જે ખારીક પુછપરછ થાય છે તે પણ સાચી વાત જોડી કાઢવાને શક્તિમાન નથી અને એટલું છતાં ખી કોઈ મુકદ્દમામાં જ્યાં ઘણી ક્રીમતી સીને વીરે વધે પડે છે હોય અને જ્યાં ઘણી જવાબદારી લેખી તથા સખજીયાની લેવાની હોય ત્યાં ઘણી વેળા વગર અનુભવવાળા પોલીટીકલ એજન્ટને કામ સોંપવામાં આવે છે જ્યાં કોઈ વેળા તેનાં અમલકના રાજ્ય અને ખીજા વચે પડેલા વાધાનો રીપોર્ટ કરવાની તેને ફરમાશ થાય છે પણ એડી વખતે તેહની હાલત પ્રમાણે તેનાથી અપેક્ષાત મત કદી પણ અજાણ નહીં, તેહનું મત હમેશ પોતાના રાજ્યના લાભમાં પડે છે કારણ કે તે હમેશ તે રાજ્ય સાથે જોડાયેલો છે અને તેની તરફ ધારી કરવાની તેને ટેવ પડી ગઈ છે—તે પોતાના ઉપરની એક ખાનગી 'રીપોર્ટ' કરે છે અને તે ઉપર એક ખાનગી રીપોર્ટ મરકારને કરે છે અને મરકાર તે રીપોર્ટ પ્રમાણે હુકમ કરે છે, ખાનગી એમકે એ રીપોર્ટ ખાતેર પડતા નથી અને 'રીપોર્ટમાં' સુ આવ્યું છે અને સામાવાજો સુ દીક્ષ

લાવ્યોછે અને સરકારને તેકેમ સસખીઆમાં આવ્યાછે તે વાત કોઈ પક્ષવાળાને ખબર પડતી નથી, અને જો આ રીપોર્ટો કદાચ દેખાડવામાં આવેછે તો તે હક દાખલ નહીં પણ મેહરબાની દાખલ દેખાડવામાં આવેછે.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના વખતમાં આ રીતિ એટલીતો સ્થાપરણુ ધાર્મ પડી હતી અને હજુ એટલી ચાલેછે કે ઇન્ડિયા હાઉસની ખાનગી કમીટીના અધ્યક્ષને તથા ખીજા બે સભ્યોને તેઓ આગળ જો કામકાજ આવે તે છુપું રાખવા ને મુખત વટીક આવેલા સંખજનમાં આવ્યાછે, આ વાતને જોઈ રમુજી દાખલો આપવામાં આવ્યોછે, ઘણાક વરસો અગાઉ જ્યારે હિંદુસ્તાન માં આ ગમેછે માર્ગે ઇંગ્લેન્ડમાં મંજૂર કરવાની વાત પેહલ પેહલી બીકની ત્યારે હુકેટીય નદીની કાલવાલા બાગની તપાસ કરવામાં આવી હતી, આ તપાસ બી પેલાએ એક ઘણી અગત્યની અને કીમતી ચીજ મળી આવી હતી, કીમતી એટલા માટે કે તે ઘણી પુરાની હોયતી હતી, અને પૃથ્વીના હેવા બાગમાંથી મળી આવી હતી કે જે મનુષ્ય જાતની કારેલી અસમ જાણી અને પેહલાં સુધારાની અને સાહાનસાહતની જગ્યા ધારવામાં આવેછે, એ ચીજ એક માણસની સોનાની સીકલ હતી, આ અજાણની બેલી સોપ જે વાજાની રીતે ધિટીય મુજીઅમમાં સુકાઈ થકાય હેવી હતી તે તપાસ કરનાર અમલદાર રીપોર્ટ સાથે વિશાલ ઇન્ડિયા હાઉસની ખાનગી કમીટી ઉપર મોકલાવી, આ ડોકુ ખાનગી કમીટીના કાગજાઓમાં વરસોના વરસો સુધી પડી રહ્યું, કારણ કે કાંઈની આવદ જાહેર ન પાડવાને તેઓને મુખત આપવામાં આવ્યા હતા, પછવાડેથી એક ધરહથાળ જે કમીટીને અનીકારી થયો હતો તેને આ ડોકુ મળી આવ્યું અને તેને લાગણુ કે આની એક અગત્યની ચીજ પુજથી બેરેલાં દસ્તાવેજમાં પડી રેહતી નંગોઈએ, પછવાડે પુરવાર થયું કે ખાનગી કમીટીએ આ ડોકુને જાળવી રાખવાની જે મહેનત લીધી હતી તે કોઈ ગઈ નહી, તે ઇન્ડિયા હાઉસના મંદિરસ્થાનમાં સુકવામાં આવ્યું પણ પછવાડેથી પેછ મંદિર લઈ જતાં કોઈ ચોરી ગયું.

પણ દેશી રાજ્યો માંથી અપડી ગેઈવણે તથા વુકાઇઓમાં આ જતનું ખાનગીપણું ધણું જ નુકશાનકારક છે, આ રીતથી જે હિંદુસ્તાનના લોકો એના મંજૂરમાં આવેછે તેઓના કાંઈના જવાબ થતો નથી, તે ઉપર અપીલ કરવાને તેઓને કાંઈ જાહેર રસતો નથી, જે માંથી તરફથી ખાનગી તરફો આ લેછે તો પૌતાના જવાબ મટે એજ લેવાય લેવાની તેઓને દરજ પડેછે, જેવાની સાથ તેવા થયા વગર આજનું નથી, જે એવરે જાહેર અને વાજાની રીતિએ ન મળી શકે તે છુપી અને ગેરવાજાની રીતિએ મેલવ્યા વગર ચાલેતું નથી, અને રાજ્યોનાં મંજૂરનું કામકાજ કરનારી હાઈસેમાં ઘણી ગુમચણ અને ગરબડ હોવાથી તે એક ખાનગી પ્રજ્ઞરજની નિશાન, ખોટારાંતુ ધર, અને કાંઈની

દેશના રાજ્યકારભાર ચલાવવાની સર્વેથી આડી રીતિ થઈ પડે છે. તેનું પગીણામ એ નિપજાએ કે જેમ એક પ્રમાણીક પુરુષને તેમાંથી નરો મેલવવાની આશા રે હતી નથી તેમ એક અપ્રમાણીક તેમાંથી નરો મેળવવાની આશા હોડતોપી નથી અને ખેલુ પક્ષવાળાઓ જ્યારે પાધરી રીતિએ કામ ન કરે ત્યારે છુપી છાણી રીતિએ પોતાને કાયદો ચલાવી કોશિય કરે છે.

બાપલુ કર્તા કેહેછે કે જે ઉપાય હું બતાવુ છું તે વીધે મહેને ખખરછે કે અત્રેના તેમજ હિંદુસ્તાનના દેશી રાજવાડાઓને તે પ્રણેજ પસંદ આવશે આ ઉપાય હિંદુસ્તાનના અમલ રાજમંડળીના એક કસાપ ના અને અનુભવવાળા અમલદારે અગાડિ બતાવ્યો હતો જે અમલદારે આમની સંભાષા તથા ઈસ્ટ ઇંડીઆના અધિકારી તરીકે હોધા ચલાવ્યા હતા અને ધણીએ યેજા બુનથી અથવા બેદરકારીથી ઈજ્જત પામતા હોય બાને જાલનાને જેહેને અમલ કરવામાં આવી હતી એ ધરહમથ કર્નલ આફ્રિમજે હવે જે ઉપાય હું કરવા ધારુ છું તે એકે એક અપક્ષપાત ન્યાયની દરબાર હિંદુસ્તાનમાં સ્થાપરી આ ઉપાય સર્વેને મનગમતોછે એ વીધે મહેને લાયકીશાળા અને વગ ધરાવનારા ધરહમથો તરફથી ખાતરી મળીતે આ અપક્ષપાત ન્યાયની દરબાર અનખતા દેશી રાજ્યો નેચો છંચેજ કોરોજની સત્તામાં આડી ન થઈ તેઓના ફેરના કરશે, તે આરે કાઈ નવા ધારાના ખગડાઓની કાઈ અગત્ય નથી અથવા કોનકારારે ફેરવવાની અથવા ફરીથી તપાસી જવાની ની કાઈ જરૂર નથી, જેમ હાલે તેમતો મધલા હીસા અને વાધાઓ સુકવનાર ત્રિદીપ ગમ્તે અને એ ઉપરાત વળી તે પોલીસના ન્યાયવીરનુખી કામ ચલાવેતે અને સમનાની મુલેહ જાળવવા અથવા આધારુ કાયદો તોડનારને તથા અરેર કારભારને ઠોકાણે લાવવાને પણ પોતાની સત્તા વાપરેતે આવી તકરીર કરનારને પેહનતી તેહેનો મુનકે જુદી લઈ સજા કરવામાં આવતી હતી પણ હમણા વળી શિક્ષા જુદી રીતિએ કરવામાં આવેતે. હમણાતો અપગમ કરનારને હાડકી મુકી તેહેનો મુનકે તેહેના હાથમાંથી લઈ લીધામાં આવેતે, પણ આ મધલા સુકદમાંએમાં અપગમીની તપાસ કરવાને કાઈ દરબારે કેચેગી હતા નથી અને જ્યાસુવી સમ્માઈ સોડી કાલવાને આવી કાઈ ગેમવલુ દોષ નહી ત્યાસુડી ધણી નુકશાનકારક જુલો યાચ એતો દેખીવુછે મનુષ્ય જાતના અનુભવે દેખાડી આપુતે કે જ્યાં બે બાજુવાના પોતાના પક્ષની વાતો લાવે, એક કાઈ કેહે તો બીજાને તે ના પાડે—જ્યાં વાડામાં પડેલી બાખેલો નજરે જોનારાઓની મુખજુ બાનીઓ ઉપગી પૂરવાર કરવી પડે ત્યારે આરી વાત કહીછે તે સોધી કાઢવાને જરૂર કરી બે લડનારા શીવાય ત્રીજે જોધએ જગમી સોડોમાં પણ કાઈ બી વાંધા સુકાવવાને પચ્ચ જેલુ કાઈ નજર આવેતે હંતરાફ કહી અગાડિ હોઈ બધી જાતની તપાસ જોવામાં આવશે પડે તે ગમે હેવી કાચી હોય હિંદુસ્તાનમાં ત્રિદીપ રાજ કર્તાઓ જાહેર ન્યાય કરવા વગર દીવાની અને ફાજદારી

ધારાઓ મેષડક અમલમાં આણી ધનિયાફ મુકવેછે તેવો હાખસો ઇતીહાસનાં આગલા અથવા પાછલા જમાનામાં કવચિતજ મહી આવ્યો. અગાઉ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે વાંધાઓનું બાહનું કાઢાડી સંઘર્ષ સુપસુપ ચલાવી પારકા સંસ્થાનો શ્રિદ્રીપ સાથે જોડી નાખવાની રાજનીતિ અને બીજા સંસ્થામાં બોલ્યોતો પારકા રાજ્યો લુચ્ચાઈ અને દગાધી હજમ કરી જવાની રાજનીતિનો વારસો હાલની રીતિએ એમ કહીએતો યાચે.

જો પંચ સ્થાપવાની હું સુચના કરૂં તે જાણે માહારે આજુ બાજુવાની કાંઈ અગત્ય નથી. એક વેલા તેના મૂળ તત્વો નફી થયાં કે પછી તે દાર પાડવાના ઉપાય ધણી સેહલાછે. પેહલી વાતતો એજ કે અપક્ષપાતપણુ જાળવવું. આ દરબારમાં બધા દેશી સરદારે આવી શકેજ નહી, મોટે તેમાં એક ઇંગ્લેન્ડ કોઈનો ન્યાયધીમ અને બીજા લશ્કરી આતામાથી અને બીજાં આતમિમાંથી ઉંચી પહોળા અમલદારે નેમવા અને અલખતાં સરદારોની ઇંગ્લેન્ડને બાહાલ રાખ્યો. આ દરબાર વર્ષમાં એક વાર મલવી જોઈએ કે જોડી અમલદારે ઉપર કામતો ધણી જોતો આવી ન પડે. પણ યાદ ગાખવું કે આ દરબારમાં સર્વથી અગત્યની મીજ તો અપક્ષપાતપણું અને આપખત્યારી જોઈએ, વખતે આ દરબારમાં એક બાજુએથી આજણી પોતાની સરકાર પણ આવે, અને સરકારથી પોતાનો ધનિયાફતો ચાલજ નહી. સર્વ કોઈને યાદ હશે કે અગાઉ હિંદુસ્તાનમાં જુની કમિમ કોઈને કેટલું માન હતું, અને જ્યારે સરકાર તેમાં ધનિયાફ આલ્યા પોતે આવતી ત્યારે સોડિને પકો બરસો આવતો કે આ કોઈ ખરેખરી અપક્ષપાત હશે.

મેં સુચના કીધી તેથી જો દરબાર હિંદુસ્તાનમાં ચાલતો વેલા કંઠાલા બરેલા કચેરીના કારકુનોતો. ઉપદ્રવ ધણે દરજ્જે જોછો ચાપ, દેશી સરદારે અને તેમના પ્રધાનો દરબારનાં સંઘલા શીઘરના ભાગ ન થાઈ પડે, અને તેઓ પોતાને સત્તામત સમજે.

મારી બાગીછે કે આ અગત્યની બાખદ મેં સપુર્ણ રીતે તમારી આગલ કરી નથી, અને સેવો કર્નલ આઈકિસના કુટલાક હમણ વિચારે ઉતારી લઈ આ નિબંધ પૂરો કરું છું. તે લખેછે કે:—

“દેશી રાજ્યો અને શ્રિદ્રીપ રાજ્ય વચ્ચેના સંબંધ બાબતે તમારે નિબંધ વાંચતી વખતે માહારા યોગક અભિપ્રાયો જોહર પાડવાની જો મહેને તક મહી હોતવો હું ખુશી યાત. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કાચેરકારોની સખામાં મેં વાંચકીએ મારું મત આપ્યું હતું કે નાહતાં અને મોહાટાં રાજ્યો વચ્ચે તથા વાંધા મુકવવાને હિંદુસ્તાનની સરકારથી કેવળ વેગળી એક બીજી દરબાર જોઈએ. દીવાની મુકદમાઓમાં હિંદુસ્તાનના કોઈબી દેશી પ્રિરી કાઉન્સીલને અસલ કરી શકેછે તો રાજદરબારી મુકદમાઓમાં પણ તેનીજ અસલ કાં ન ચાલે ?”

આપણી એક બૂનતો એકઠે કે આપણે ઘણાક નાહાની નાહાની રાજ્યોને એકમાત્ર ભેટી નાખ્યે છઈએ, જેમકે બ્રુડવનડમાં ૩૫, ગળપુતાનોમાં ૧૮, હે-ડારમાં ૯ ઇત્યાદી અને એ સરખા મળી ૧૧૮ નાહાના સરદારો અથવા ગળ એછે. હિંદુસ્તાનના ક્ષત્રીહામનો કોઈની લખનાર ત્યાના મહારા અને ગળથોડી પારકી બાબતમાં માંયુ ધાસવાની ટેવથી અલુક્કાણે ન હશે, અને આઠ્ઠી ભેટી મળ્યામાં કોઈની હક ન હટાય અથવા ગેરહાજરી ન થાય એમતો બનેજ નહીં. આપણે ક્ષત્રીકરોને લાવ લઈજતવ કરવા માટે દર વર્ષે લખ્યા રૂાઆ ખગચી-એ છઈએ. લડાઈના સરનગમ લેવામાં લખ્યો રૂાઆ ઉડાયે છઈએ, બેરાઓ અને કોઠા બાધવા પછવાડે કરોડોનો ખરચ થાયછે, પણ આમરે થાવ કરોડ ૩૦ થાવ આદમીઓની વસ્તીવાળા દેશી ગળથોડીને જે અગત્યની ચીજ, ધનમીઠુ. તે આપણે પૂરી પાડતા નથી.

મીઠ દાદાબાઈએ સર લી ગરાડ જેકબ તરફથી જીએ પ્રમાણે એક પત્ર વાંચ્યો.
પ્રીય મીઠ દાદાબાઈ,

તમારી અગત્યની ચીજ ઉપર માહાત્રી તદ્દસ્તીમાં બગાડો ધધાને લીધે પુરવું છાન આવવાને બન્યું નથી. મીઠ પ્રીયારે આપણે માટે જે પત્ર થા અવાજે તૈયાર કર્યોછે તેમાં માહારાથી આવવાને બન્યો નહી તેથી હલગીરહું.

આત્મસુ રી દેશી રાજ્યો માંય આપણા સ બધમાં કાઢ્યાં નિયમ નથી, અને તેટલા માટે આપણી શુ મતવબજે તે તેઓ મમજી શકતા નથી. આપણે તેઓ માંય ધણી અધર ચાલ ચલાઈએ. એકમથી આપણે વધે પડવાની ના પાડ્યે છઈએ અને બીજી તરફથી ખરાબ રીતિએ કારબાર ચલાવવા માટે આપણે તેઓને બગતરફ કરીએ છઈએ. આપણે આડું અને મતારામાં તેમજ કર્યુંછે.

માહારી હવે ખાલી કે રાજ્ય અધીકારીઓને મીઠું લગાડનારી આ રાજ્યનીતિ હવે બધ પડશે. મહા રાણીજીએ ગળથોડી લગામ પોતાનાં હાથમાં લીધા પછે જે દહેરા બાહર પાડ્યોછે તેમાં જણાવ્યા મુજબ મુશ્કે મુશ્કે જશે.

દેશી રાજ્યોના હક જાળવવાને હું તવપરજી પાલુ વધે નહી પડવાની ધથે-જોની ગળનીતિને હું પસંદ કરતો નથી. આ રાજ્યો ધથેજી રાજ્યને લીધે તો ઝડે અને તે આમરે જો ન હોયતો તેઓ પોતપોતામાં લડી મરી એકબીજા-ને હાથે નાબુદ થાય, અથવા કોઈ ગણજીતમીઠ અથવા હાઈદરઅલી જેવા નિકામી આવે જેને હાથે હિંદુસ્તાનની બૂમીની હદ ફેરવઈ જઈ રાજ્ય અવમથામાં ફેરફાર ચાલિતવ. પ્રિય રાજ્ય એક અકરોડમાં અકરોડે તે જો ડુંદૂં તો સ-ધવા લીખરાઈ પડે, અને જો દેશી ગળથોડીઓને તેઓને મધે એમ પોતાની રહ-પત માંય વર્તવા દે તો તેથી જે રૈયતને નુકસાન થાય તેમાં આપણે પણ ખામ લીધેલા કેહવાય. આપણી સરકારે હિંમતથી બાહર પાડવું જોઈએ કે આપણે દેશી રાજ્યોના માંય હક સંધજા જાળવીશું, અને તેમાં સુખ્યત્વે કરીને વારંસો

કરી આપવાની નીતિને ખરે દેશી આપણું, પણ જ્યાંસુધી તેઓમાં શક્તિ હશે ત્યાંસુધી કોઈને વોકું થવા ન દઈશું.

આપણે દરજ્જાને જાળવવાને જવારે વચ્ચે પડવાની અમત્ય છે તારેતો કોઈને અડચણ યાદ કંઠાશે ન આપે હેવી રીતે વચ્ચે પડવું જોઈએ. આ બાબદ ઘણી મારીક અને જોખમ ભરેલી છે, અને તે મોટે ઘણા છુટથી કાપદા કરવા જોઈએ.

રેપતનાં અસલી કાપદા કાનુનોને માન આપવું જોઈએ, અને દેશી અરદારોને જાણવું જોઈએ કે તેઓએ જે રાજાની લગામ રાખી છે તે જેમ પોતાનાં લાભને મોટે છે તેમજ સોફિના સવાર્યને મોટે પહોંચે. આ મતલબ મારે પાડવા મોટે, એક ગાદીનાં બાળક વારસેને આપણી અરદારે એક બાળક છોકરા દાખલ આણ્યો જોઈએ અને તેનાં ઉપર બાલિકામાં આવી પડતા જોખમ ભરેલા હોદ્દાને મોટે તેહને લાયક કેળવણી આપવી જોઈએ.

હિંદુસ્તાનનાં ખસતિ અર્થે એતો અમત્યનું છે કે દેશી અરદારોએ શ્રિદ્વીપ રાજ્યેને નાશકારક રાજ્ય દાખલ નહીં પણ અમાલ કરનાર રાજ્ય તરીકે જોવું જોઈએ, અને જે કામ આપણે હાલ જાગૃક્તતાથી કરીએ છીએ તે હવે પછી સેહલાઈથી અને મહેને સતોપકારક રીતિએ થાય હેવી આપણને ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

આપણે જે માલ દેશી રાજ્યો સાથે ચલાવીએ તેથી નિપજેલા આપણા વિષનાં માફા વિચાર એક જમાનામાં નાખુદ થાય એમતો ધારણ નહીં. પણ મારી વર્તણૂકને પીછાણનારાં જેવા હિંદુસ્તાનનાં લોકો અપજાએ તેવા ખીજાં વળી ચોડાજ હશે."

આ પછે શેઠ દાદાબાઈ બોલ્યા કે "આજ મને મીંઝા પિયારડે જે બાબદ આપણા આગળ ધરીએ તે ઉપર કાણે તપાસીને મંબાળથી વાદવિવાદ થયો જોઈએ અને મીંઝા પિયારડે તેમજ કમુછે. આ બાબદ ઉપર મેં પોતે ઘણુંક થયું જ્ઞાન આપ્યું છે અને તે વિષે લંબાણથી બોલવાને હું આગ્રહું, પણ હું ધારણું કે જ્યારે મીંઝા પિયારડો આ નિર્બંધ છપાઈ સભાસભામાં વેદ્યવામાં આવશે ત્યારે આ અમત્યની બાબદ ઉપર વચ્ચાર ચકચાર થયા વગર રહેશે નહીં. મોટે હું હેવી સુચનાં કરું કે આ મળાને સુલતની રાખવી. વળી હું એટલું જણાવવા માંડું કે જે મુઠિયાએ આ સુબાખીત નિર્બંધ ઉપર બોલવું હવે તેઓએ તેમ કરવાને સુકવું નહીં.

મીંઝા હામલ પ્રીમસ બોલ્યા કે "માલુમ મીંઝા દાદાબાઈને જે દરખાસ્ત કરી તેહને હું પછી આપણું કે હવે પછી આ નિર્બંધ ઉપર તકરાર કરવા મોટે તે છપાવી સભાસભામાં પ્રસિદ્ધ કરવો. હું હિંદુસ્તાનમાં વસેલો નહોત્તાથી મીંઝા પિયારડનાં નિર્બંધમાં કોઈ બોલી શકતો નથી પણ હું એટલું તો કહી શકું કે

આ નિમિષ દેવત મ પુલ્કિત અને ઘણે ક્રાન્ત્યતથી લાપ્તાવસોતે. આ નિમિષ વચ્ચા પડે માહારી આવી યહિ કે વાગડ એન્નિ ગજવો નવરત તરીકે ને કાગકાગદી દેશી ગજવો માથ ચક્ષાવસની ગોદની હતી તે વાજખી હતી અને તેથી અરેખાત દેશી ગજવોના અતમા મુધારે યથા વતા રેહત નહી. આપણે આને ને માખતુએ તે ઉપગ્રીતો જણાયએ કે દેશી લોભિનો ત્રિગ્રીવ ગજવ ઉપર પ્યાર તથી તેમા નમર્ધ નથી. પણ ને વાગડ કાનીગિ કરવા ધારેલી ગ જવનીતિ કામે બગાડી હોતો ઇંગ્રેજ પ્રજા અને દેશી પ્રજા વચ્ચે થોડા વર્ષમા મીનાઈના ગાઠ બધાન અને દેશીઓ આપણી મનામે પમદ કરન. ધરુ કરોડ આદમીઓની પ્રીત મેળવ્યા પડે દેશીઆનનો અથરા બારિગના બીજા કોઈની હોમનાનો આપણે વૃદ્ધકાગથી જવામ આડી શકત એમ દેહવાની કાર્મ જરૂર નથી. હાત ને પ્રમાણે ત્રિગ્રીવ લોભ દેશી ગજવોની વચે પડે તેનો દેવાય માખતી હુ આશ્ચર્ય પામ્યોહુ. વગી અજાણ્ય નેવુએ કે આડી મ્યોનિ માથ આપણુ ગજવ હમુ મુડી રકવુએ. આ અભિપ્રાય આડી દુ માહારી મીત્રની દગ્ધાસ્તને ડેગે આપવાની મન લઈ છુ ”.

મીં એમ. પેચનનજી બોલ્યા કે “હિંદુસ્તાનમા ઇંગ્રેજોનો મનકાગબાર આમ જરૂરેએ હેવુ એક ઇંગ્રેજને માહાર તેહને પેહન પેહલુ માખતુએ. મીં ત્રિચાગડે ધણીક આમીઓ દેખડારીએ, અને અવેના તથા કેવ્યાક હિંદુસ્તાનના લોક મનલેએ કે હિંદુસ્તાનમા ધણુ મુદ્દ ગજવ આલેએ એ વાત કે હલ દરજને બોગીએ તે પણ તેહને દેખડારી આપુએ તેણે ને બાબદ હાથ ધ રીએ તે ધણી અગત્યનીએ તેમાતો મ મજબ નથી. તેણે આમીઓ દેખડારી એક ઉપાય પણ દેખડારીએ, પણ હુ ધારહુ કે તે કાર્મ આડી રહે તેનો નથી અને તેનુ માડુ કારણ માન એજ કે હિંદુસ્તાનમા એક આપણુઅચાર દગ્ધાર સ્થા પવાની વાત વિચારમા મારી લોગીએ પણ ખરેખર તેમ કરવુ ધણુ મુશ્કેલએ આ ત્યાવની દગ્ધારને કયા તત્વોથી ચલાવવી ? તેમા કયા કાયદાઓ આણુ રાખવા, તેમા દેશીઓના લાભ થી રીતએ તપાસના. આ પ્રમ્નોનો ઉત્તર એ જ કે ના કાયદા બનાવવા જોઈએ પણ તે કોણુ ધડી કાહડે ? હુ એડ ના મો કદુ છુ કે આપણત્યાર ત્યાવની દરખાગની વાત કાણુને આનદ પમાડીએ ખરી, પણ પાર પાડવી માહા મુશ્કેલએ.

મીં નેરમીક બોલ્યા કે “આ નિમિષની સામે કોઈ બોલુ હોતો ઠીક વાત કારણુ તેથી વાદવિવાદમા લગાગ જોમ આપેએ છેનાં ધૂહરથ ને બોલ્યા તે વાજખીએ કે નવાવની દગ્ધાર કાણુને બાહરથી આનદ પમાડીએ અને તે ઉપર થી તેની અતલમ એડી મમજલયએ કે જો આ આનદ પમાડનારી દગ્ધાર અ રેખર બની શકતી હોયતો તેને કાર્મ વારી નથી તેહની મોગી અડચણતો તે કેમ ઉભી કરવી તેનીજ માત્રએ, અને તે કાર્મ એને અરેખાત નાપમદ ક

ગ્તો નથી મારી ખાતરી કે ઇંગ્લેન્ડની અને દેશીઓની નચ્ચેના સંબધની વાત ઉપર બેઠુ ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્તાનના દેશીઓ આતુરતાથી ચીત લગાડશે આખી પૃથ્વી ઉપર આ બેઠુ વર્ગના લોકો મહા સ્થાના અને દાદાપણ વાળા છે અને મહેને કેલવાને કાર્ધની આવકો લાગતો નથી કે જે દેશી રાજ્યો અને ઉચે વાધેના દેશીઓ, તથા સધળી વસણના ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે પુરુષપર બનનાર ચાલેતો, આપણા દેશે જે કીર્તી મેળવી છે તે એમનીએમ કાવચ રેહ અને હિંદુસ્તાનને પણ અંતે વાબજ ચાલ ત્રિટીપોથી જે બની રહ્યું તે આ દેશ માટે કસ્યા પછે ઉપે ત્રિટીપો તેમા ભાગ લેવા માગેતો તેમા કાર્ધ જોટું નથી, એમ કહું તો હું ધારણ કે હાન હાજર થયના દેશી ધૂસ્થોને માહું લાગશે નહીં મહેને કેલવાને આનંદ ઉપજે છે કે જ્યારે હું કાર્ધ કેદાણે દેશી ધૂસ્થોને મનતો હતો ત્યારે ખીજા પારકી માવના લોકો કરતા તેઓની મડળી હું વધારે પડે કરતો હતો અને હજુ ની કર્ણ કારણ કે તેઓની રીતિ અને સ્થિતિ આ પછાને મણી મનતી આવે છે આ વિચાર માહાગ એમનાના નથી પણ ખીજા ઘણાઓનાં છે. મીંડ પ્રિચાર કે ચેરીની જે વાંતો કહી છે તે ખરે ઘણીજ દલ મીરી ઉપજવનારી છે આ રીતિ જ્યાંસુની આલચે ત્યાંસુની લેકામા સંબધ પૂરે આનના નથી, કારણ જ્યારે એક દેશી ધૂસ્થ એમ જાણે કે તેનાથી છુ પી ઇંગ્લેન્ડ સાથ મેનાપ ચર્ચ ચકનાર નથી અને જ્યારે ઇંગ્લેન્ડ એમ જાણે છે કે તેનાથી દેશી સાથ બરાબર વાત ચર્ચ ચકનાર નથી ત્યારે તે બેઠુ વચ્ચેના વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે એકતરફી નજરે જોતા જે મોલુતો આ વર્ગના દેશીઓ સાથ સમજુતી ગમવામા આપણને પોતાનેજ લાભ છે અને આપણને અને તેમણે બેઠુને લાભ ચાલ હેની ચોડવણ કવમા તેઓ આપણને નફી મદદ કરશે મીંડ પ્રિચારડો તેના કામેલ અને સ્વભાવીક નિબધ માટે ઉપકાર માગી હું મેલવાની ગત લઉં છું ”

આ પછી અધિક્ષ મોલ્યા કે “ મીંડ દાદાબાઈએ આ અગત્યની બામદ ઉપર વાદવિવાદ કરવાને મુજતની ગમવાની જે સુચના કરી તેને મંજૂરઆ મ જુગ રખશે, કારણ કે અને કે નાક જણ જેઓની હજુગમા આ વાદવિવાદ થવો જોઈએ તેઓ હાજર નથી અમની કે નાક પોલીટીકલ એજન્ટો અને રસીડો અને હાજર હતા અને સાથે દેશી રાજ્યોની સામે વિચાર ધરાવનાર યોગદાર આ અનદરે હાજર હતા આ તકગમમા ગગ આનંતે કારણ ત્યારે આપણને મેં બાગુની તકરા મળલવાને બની અજાને આનંતા વાદવિવાદ કરખને દાદા માહાદે પાગળામે ગમા જ્યાંનુ પેલાથી માહારે કલપિ આવજને મનશે નહીં માટે આ દેશી સુદારને માહા પ્રીય બાબદ ઉપર યોગ સમદો યોગ વાની રજા માયુ છું હિંદુસ્તાનની રાજ્ય કારભારી નોડરીમા મે પણ ચોડાક વ માત કાદાકપાડે, અને માહાદે દુકી મુજતમા મે પણ ચોડાક અનૂભવ મેળવો

છે. આ અનુભવનું પરીણામ એ નિષ્પત્તિ છે કે દેવી સરદારના વાજાની હોડને ત્રિશીષો સમજી શક્યા નથી. આ માટે પરીણામ કોઈ કોઈવાર કચેરીયા નિષ્પત્તિ છે એ વાત ખરી છે. છેવા જોલનાર ધૂલિયે મણી દાહાપણથી તકરાર ચલાવી છે પણ હિંદુસ્તાનની તેની ખીનમાહિતવારીને લાગે તેને કચેરીનું આજીવન કાહાડી નાખવા જણાવ્યું એ કેવળ અવશ્ય છે. આપણને મુનશી, મેહતા અને અપરાધીઓનો જોશ છે, પણ દેવી દરબારમાં નેમાણા મધ્યના અમલદારની ફરજ છે કે ધણી તપાસ રાખવી અને આ લોકોને કાવવા કેવા નહી, આ લોકોના વગથી ઉપજતા ધણા માઠા પરીણામો મે પોતે જોયા છે મણ હું ધારું કે જો એક ધૂંધેજી અમલદારને પોતાના હમતકના દેવી રાજ્યોનું હિત હૃદયે હોય અને તે ત્યાંની ભાષા સારી પડે તો હોય અને પોતાની ફરજ બજાવવામાં તત્પર હોય તો ત્યાં કચેરીના આદમીઓનું કાર્ય આલગુ નથી. ગમે એમની હોય પણ તે લોકોને આપણથી કાહાડી શકતા નથી. ધણુ કરીએ તો આપણે આવચેત રહીએ, પણ મોહાદી વાતનો એજ છે કે બારડ મુઝાનલીને હમતક ની કચેરી આપણી સરકારના દરબાર જાહેર કર્યું છે કે હવેથી ધૂંધેજી સરકાર દેવી સરદારના મળ્યો જોડી નાખવાને ઈચ્છતી નથી. તેઓએ હેવુની જાહેર કર્યું છે કે તેઓ દેવી સરદારના હોડને માન આપશે, અને જો રાજ્ય નીતિને વાજાની પાછે અભાવવાની આપણી ઈચ્છા જ હોય તો પછી દેવી સરદારને ખીલી વાનું કાર્ક કાગણુ રૂલશે નહી. વખતે હેવુ ની બને કે એક રાજ્ય પોતે રીતિએ રાજ્ય અભાવવાને અશક્તિવાન માન્ય પડે તો તેહનું રાજ્ય તેનાજ કુટુંબના કોઈ લાયક માણસને આપ્યામાં આવશે, હેવુ જો આપણ તરફથી આપ્યા હિંદુસ્તાનના સારી પડે જાહેર કરવામાં આવે તો આપણી સરકાર ગેરહતિસારી કરશે હેવી ધામની દેવી સરદારમાથી નીકળી જાય, હિંદુસ્તાનમાં જ ન્યાયની દરબાર કમવાની જે મુમના કરવામાં આવી છે તે વિષે હું એટલું જ કહું છું કે એ બનવું કેવળ મુશ્કેલ છે, પણ વગી ત્યાંની ગવર્નર જનરલ હેવા વાંધાઓના મુકાદા હાઈકોર્ટને મા મોટે ન સેરિ તે પણ હું સમજી શકતો નથી. દેવી સરદારને મો હું જણાઉં છું કે જો આ રાય મહેને ઓજાવાલુ હતી તેઓ મધ્યના મીત્રાઈને લાયક હતા અને જો કે તેઓમાના કેટલાકને ખમવું પડ્યું છે તોએ હું ધારું છું કે તેઓ ખરેખર આપણી સરકારના પુરેપુરા વફાદાર છે.

આ પહે મીં દાહાજાઈ ઓજાવડે મહેને ધામની લાગે છે કે માહારા મીં મીં વેસતનજીએ આપખ-માર દરબાર સ્થાપવામાં જે વાંધા દેખાડ્યા છે તેમાં તેઓ મીં પ્રિયારડની મતનમ સમજ્યા નથી. હું ધારું છું કે મીં પ્રિયારડની તત્વમ એમ છે કે, ધણીક વેળા ત્રિશીષ સમજ તથા દેવી રાજ્યો વચ્ચે અથવા વચ્ચે દેવી રાજ્યો વચ્ચે મીંકતની બાબતના અથવા રાજ્યદરબારી વાંધાઓ ઉછે જે ઉપર પોલીટીકલ એજન્ટ રીપોર્ટ કરે છે અને તે ઉપરથી આપણી સર-

કોરે અનભણપણે ઠગાવ કરેછે. જે પક્ષની માથે ચુકાદો કરવામાં આવેછે તેઓને સાચી તરફના ધણીઓનાં વાંધાઓનો રદીઓ આપવાને બનતું નથી અને વહી એકતરફી નવાવ કરવામાં આવેછે. હવે જો આવા મુકદ્દમાઓ ચુકવવાને દરખોસ્ત સ્થાપવામાં આવેતો તે મોટે નવા કાયદાઓ લડવાની કાંઈ અગત્ય નથી, સંધારણ સંમતથી કોમ ધણું ચેલણું ચાઈ રહે. આ નવાયની કોર્ટમાં દેશી રાજવંશીઓના વીધાસુ અમલદારો જેવાકે હાઈકોર્ટના જડજો, સીડીલીઅનો વગેરે હાકતો તેઓ ધણુ મહુ થાય. આ જડજો માધારણ નવાયવીસોની મા ફક બિહુ બાગુની આખરીઓ તપાસી પોતાના મુકદ્દા કરે અને તેઓ ઉપર ચપરનર જનરલનો કાજ રહે. હું ધારું કે મીઠ પ્રિયારડની મતમળ આજ જોતની કોર્ટ સ્થાપવાની હશે. આ વાંધાઓ કાંઈ ગિરિતન અને અમિરીકા અ-યવા ગિરિતન અને ફ્રાંસની વચ્ચે પડતા વાંધાઓ જેવા નથી. જે એકુ દેશી રાજ્યને ખીજા દેશી રાજ્ય સાથ વાવો પડેતો અનબળતાંતેહનો મુકદ્દા વડા રાજ્ય-થીજ થાય. તેઓ માહિમોહિ લડીતો રહેજ નહી કારણુ તેમ કરતાં હિંદુસ્તાનના ભલાને અર્થે તેઓને બિટ્ટીયોનુ વડું રાજ્ય અટકાવેછે. આવા મુકદ્દમાઓ ચુક વવાને હાલ જે રીતિ અલાચ્યામાં આવેછે તે નુકસાનકારક, ક દાલા ભરેલી અને ચુકવણુ ભરેલી છે. અમલા ધાને કચેરીના આતાંની બખરમાં હું ધારું કે મીઠ નેસ્મીકની મતમળ એ હતીકે આ કચેરીથી થતા બગાડાને અટકાવ કરનારી કોર્ટ ખીજી રીતિ વાપડવી. અભર એક ધણી મારી રીતિ બતાવીછે અને એક બીજી મારી હું જાણુ છું કે જો દેશી લોકો શું કેલવા મળેછે તે બરાબર સંમતવાની પંચેજ અમલદારો તત્તલીજ કરે અને તેઓને પોતાની આગળ છુટથી આવવા દેતો આ કચેરી આતાંની જે અલીધણી કુર્ચા કરવામાં આ-વીછે તે ન થાય. અહ જોનાં હાલની હાલત પ્રમાણે હેવા ચખચોના હાથમાં મેના આવવામાં આવીછે કે જેઓ ચોડુંજ પંચેજ જાણેછે અને પોતાની બતા પ્રમાણીકપણે અને કુર્ચા ભરેલી રીતિ કેમ વાપડરી તે તેઓને આવડતી નથી. આમાં કચેરીનાં આતાને કાહાડી મુકવા હેવું કેલવાની મીઠ નેસ્મીકની મત-મળ હું ધારતો નથી. પણ તેથી ઉપજતાં નુકસાનનો અટકાવ દેશીઓને પોતા-ની પાસે આવવા વીધાથી થકવિકશે, અને એઉપાય પંચેજોના પોતાનાજ હાથમચે.

મીઠ દાદાભાઈનાં બિલી રહેવા પછે મીઠ પ્રિયારડે ઉત્તર આવવો કે “બી” મુચનાઓ કરી તે ઉપર જે વાંધાઓ ઉઠાવ્યામાં આવ્યા તેહનો ઉત્તર મીઠ દાદા-ભાઈએ ધણે મારી રીતે આપ્યોછે હેવું હું ધારું. માહાગ ચીતમાં જે પ્રિયાર હતા તે આખેહુધ એવેજે જાહેર પાડ્યાછે. આવી નવાયની કોર્ટનાં દા-ખલા જો જોઈતા હોયેતો હું હાલનાં હિંદુસ્તાનનાં ઇતીહાસ ઉપરથી આવી સકીચ. જેમકે ૧૮૪૮ માં વાનજ એમન્ડુ અને કેપ્ટન એનડરમનનાં પુનર્માં સમીક રહેવાનો અપરંધ દીવાન સુજાજ ઉપર ચુકવામાં આવ્યો હતો અને

૧/૬૯ ની ૧૩૪૬૫૨ી થતાજ તેહને દનેમાફ માટે ઉભો કરવામા આવ્યો તે દની વાજખી તપાસ આલી પણ તેહના ઉપર જ્યાસુવી સીરી રીતે વાક મુકનામા આવ્યો નહી તાહાસુ રી તે અપરાધીની પુરવાર ન થયો અને તેહને શીક્ષાખી કરવામા ન આરી તે સીરી રીતે એકે જાહેર અને વાજખી તપાસ કરવી અને અપદાપાત ન્યાયવીસો પાચે બેહુ બાજુઓની રાક્ષીઓ મેનાવી, એવીજ એક ખીજી તપાસ બનવા પડે દીલહીના ગજની યાઈ હતી આ મુકદમામા જેટલા લોકો ઉમરેરાયા હતા તેવા બીજા કયામા ન હશે તોએપણુ ધનસાફની વાતમા વચ્ચે કોઈ પડ્યુ નહી તેહની તપાસ પદાપાત કે અપદાપાત હતી તે વિષ એક મંખુત કોઠમ્મે કાઢાડયો ન હતો તેના ઉપર અપગામ મેન વામા આવ્યા પણ તેહને પોતાનો બચાવ કરવાને અને નિરઅપગામી પુરવાર કર વાને તક આપવામા આરી હતી આ શીવાય બીજા ઘણા દાખના હુ ઇતી હાલમાથી આરી થકીય પણ આ બેજ ઉપરથી માનમ પડેકે ગમે એવા અમાધાગણુ મુકદમાઓમા પણ આ રીતિ સલાવવાની કાઈ દરકત નથી મે ઉપર દાખના ગાકી બતાવ્યાહે તેમાતો ખાનગી પુરવો ઉપર અપરાધ મેલવામા આવ્યાહે પણ ઘણાક દાખના દેવા મળી આવશે જેમા દેશી ગજયો વચ્ચે વા ધા પડેના હશે મુકમા હુ એકદાખલો આપુ કે જેમા ન્યાયની કોર્ટની અગત્ય હતી તોએ હુ ચાફ જણાવના માણુકે કેકેઈ પદા વાજા ગાયા હતા તે હુ કહી શકતો નથી આમરે વણુ વર્ષ અગાઉ જેપુરના મરયાનમાથી લકદીરમ્મીંગ ધણાક માણુસો ગાયે નીકળ્યો અને અનનારના મરયાનમા લુગ્દાટ ચનારી ધણાક માણુસોના છન લીધા અને ઢાંચાની ચોરી કરી આ અખાણુ ધણુક મુરી આલ્યુ અને ઘણી નુકસાની યાઈ અનવારના માહારાજને ખબર પડી કે લડાઈના હોગામની માફક તેહના મરયાનની ખુશરી યાયહે તેણે મનાવા જાઓને આ વાતથી વધીક કીધા અને રકતે રકત તે પત્રોમા આરી ત્યાપહે લકદીરમ્મીંગને હુકમ થવાથી તે જેપુર પાઠે કરવા અલવાગના માહારાજને થયરી નુકસાનીનો દાવો તેણે જેપારના માહારાજ ઉપર ઉઠાવ્યો આ દાવો ધણાક લાખ રૂપીઆની હતો આ દાવાના બદલામા જેપુરના માહારાજએ મા મા અનનાગના માહારાજ ઉપર તેટલીજ રકમનો દાવો ઉઠાવ્યો દને આ ને અગત્યના મિલિટા ગજયો વચ્ચે વાયો પડયો તેનો સુઝદો કેમ થાય ? મે સુચના કરી તેરી જે ન્યાયની કોર્ટ હતો આ મરણો મુકદમા ન્યાયવીસો પાસે આવેતે અને તેઓ બેહુ બાજુની રાખસીઓ તપાસી વાજખી ધનસાફ કરતે તેમાટે કોઠખી ધારો કાયદા કાઈ જોઈતે નહી, મધ્યુ આધારણુ અજાનુ કામ હતુ પણ તેરી કોઈકોઈ ન દેવાને લીધે આ મુકદમાનુ સેવ ધણુ લુલુ આલ્યુ “સુરેત, હામી” મા લખો વખત સુધી, અરચા અલવા પડે આ મુકદમાને એરી રીતે માડી વાલ્યો કે જેથી જે મહિયી એક પદાવાજાને ધણુ જ માફુ

લાગણું હશે અને પોતાના ઉપર ગેરહાજરી યાદી હેતુ મુશ્કેલી તે ભવિષ્યના સુ-
ધી તેહના રૂઢપત્રો ઘોલાયા કરશે. મેં સુચના કરી હેવી જો ગાડવણ યાવ, આ
યવા તેની નવાય દરબાર અગત્યની વખતે હોવી કરવામાં આવેલો આ ભવિષ્યના
મુકદ્દમાઓના મુકદ્દમાઓમાં બેઠું બાળુવાળા રાજા યાવ. આ બાબત ઉપર હિં-
દુસ્તાનના દેશીઓ માથે મેં ઘણી વાત કરી છે અને જ્યારે આ સુચના મેં તેઓ
આગળ ધરી છે ત્યારે તેઓએ ઉત્તર વાળ્યો છે કે, “જો તમે આ કરવામાં રહે
પામો તો આ દેશના આશીર્વાદ તમારા ઉપર રહી જશે, કારણ તેની ઘણી અ-
ગત્ય છે.”

આ પછી અલ્લખ બોળ્યા કે “મીં પ્રિયારડે જે દાખલો આપ્યો તે ઘણો
સંબંધિતો છે. તેમાં જેપુર અને અલ્લખના જે મોટા રાજ્યો વચ્ચે વાંધો પ-
ડ્યો છે. હવે બનાવ એવો બન્યો કે બલવા પહેલાં કાનીગે મીંની આજે, જેપુરના
ગત્ત અને અલ્લખના માહારાજનો ઉપકાર માલુમો હતો અને ઉપકાર બેઠું જાણુ
આપણી સરકારના વફાદાર હતા. ત્યારે એવા મુકદ્દમા કોઈ નવાય આત્મિક
સંદેશમાં શ્રિદ્વીપ સરકારને પોતાને લાગે હતો. તેથી તે રાજ્યોના મનમાં આ-
પણી તરફથી પક્ષપાતપણી ભાંતી ન આવત અને આપણે એક કંટાલા ભરે-
લી તપાસ કરવાની ફરજમાંથી બચી જાત. વળી તે નવાયને દેશી રાજ્યો પંચદ
કરત હેવી માહારી પાત્રો, એટલા માટે જોકે આ સુચના એકદમ પાર પાડવા
હું કેહતો નથી, તોયે તે ઉપર પુખ્ત વિચાર કરવાની હું બલામણુ કહું છું.”

મીં સાધનસે પ્રશ્ન કર્યો કે શું આવા મુકદ્દમાઓ માટે નવાયની દરબાર
સ્થાપવાને ગવરનર જનરલને મત નથી ?

તેનો ઉત્તર મીં પ્રિયારડે વાળ્યો કે તેહને તેવી સલાહ અરી પણ કમનસીબે
એ મત તે વાપડતો નથી. હવે માહારી ઇચ્છા એ છે કે : આ મત અલાવવા-
ને પારલ્યાર્થેના કોઈધારાથી અલ્લખ ઈડવા દાસીયાના હુકમથી તેહને ફરજ પાડવી.

મીં પ્રિયારડના ઘણાજ અગત્યના અને કાનેવીઆત ભરેલા નિબંધને
માટે તેહને ઉપકાર માલુમની મીં નારમીકે દરબારમાં કીધી અને તેહને મીં
દાદાબાઈ નવરોજીએ ઘણીજ ઉદ્દેશી પુછી આવી. ત્યાર પહેલાં અલ્લખની
ઉપકાર માણી મળા વીમર્જન યાદી.

ચોરેનશાહી

પાક ખોરદેહ અવસતા.

ચોટા કારા ટાઈપમાં

ગમવામાં રેહી ચકે હેવી નાપલી તખતીમાં

વેચાતી ચાંમકાંથી બાંધેલી

કીમત રૂ ૧૫૦.

દફતર આચકાસ છાપાખાનામાંથી મલકે

(છપાઈ બાંદર પડયેલે.)

રૂમતમ અને સોહોરાળ.

નાટક ૫ અંકી.

વીક્ટોરીઆ નાટક મંદલીએ ચોતાની

નાટક ચાલામાં હ વાર કરી બતાવેતો ઉપમે

નાટક નેમ અમલ લખાએયોડે તે પરમોલિ

મદામશે અથવાં ગાયડે. સુધા હમણા છાપો

પરગદ કરેયોડે, અને તેનું ૧૨૪ સંશનું

એક પુસ્તક બનીયું છે. એ પુસ્તક દફતર

આચકાસના પાખાનામાંથી અથવા દર સનીવા

દે વીક્ટોરીઆ કોટેરમથી મલકે, કીમત રૂ ૧૦

રૂઆતથી મંગાવનારાએએ પોમટેન

ના ૦૭૦ ૧૧ વાવતા.

ગુલીવરની યુસાફરી.

ભાગ ૧ લે.

હીલીપટનાં વેલેંતીઆં,

ઈઆને

ગુલીવર નામના યુસાફરે

લોલીપટ રેથનાં વેલેંતીઆં આણસોમાં

કીવેલી યુસાફરીના

ગુલ્લયાની તરજુમે.

કીમત રૂ ૧૦

દફતર આચકાસ છાપાખાનામાં મલકે.

વીક્ટોરીઆ નાટકના ગાયથો.

દફતર આચકાસ પરેસ.

કીમત રૂ ૧૦

ચી બોધ.

આ આશીક ચોપાનીયું શ્રીચોને વાંચ

વા લાવક નાખદોયો પરગદ કરવામાં આવેલે

તેનાં ચીતમે વગરે ઉપર ખરમ કરવાની કાંઈ

કમુર સાખવામાં આવતી નથી.

રાસત ગોફતાર

તથા

રાસત પ્રકાશ.

ગુજરાતી અને મરાઠી પતરો

માં સરવેલી વધારે ફેલાવો પામેલું.

દર આદીતવારે નીકળતું ખતર.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬૬.

તનદરોસતી.

તનદરોસતી અને સુખાકારી

ને મારે આખા હીંદુસ્તાનમાં ફ

કત એક ઉપલુંજ ચોપાનયું દર

મામે બાહાર પડેલે.

કીમત વરસનાં રૂ ૩૦.

વેપાર પતર.

દરેક ચીનનાં મેલ ઉપડવાની

એક ફાહોડો આગમમ પરગદ

થાયલે.

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ઓ પા ન્યું.

નાં ૧૬ અપ્રિલ સીટ—કોટ

હીસ હાઈનેસ જીનાથદાસ નવાબ સાહેબના આસપાસથી
ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની સાખાની
મેનેજિંગ મીમીની સલા તલે.



સા ક જી યુ .

મેહુલી	મુંબઈ ઈંડયા આસોસીએશનની કોટ ઇન એડ ની ગોઠવણ	પાંચ
ટેલર	હિંદુસ્તાનથી મેલાત અપીન કરનારાઓને ઇનસાફ મનવામાં થતી	૬૫
	ધીન તેના કરેલો પરીણ મો અંગે જાણતા હિવા	૫૦
કાબરો	ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશન અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય	૦૪
કોટન	આગમીનીના બાધકામ ઉપર જી અરમ કરવા બાબે તકરાર	૮૮
વધીક સમા	બુધવાર, ૨૫ મી મે ૧૮૭૦	૬૮
ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનની	ગ્રાંડ સિમ્બોલ જર્જીક રીપોર્ટ	૧૦૧
વધારા પેટવાઈ		૧૦૬

મું બ ઈ ,

દફતર આગમીના છાપાખાના મધે
બેંગલોર ૬૭૬૭૭ની ૨૫નીએ છાપીકેડે.
કોટ મેદરામજી હોરમજી સોટ નાં ૬ તથા ૧૧

સને ૧૮૭૧ ડિસેમ્બર

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ઓપાન્યું.

તા. ૨૨ મી ડીસેમ્બરે (૧૮૬૯) મુંબઈ મધ્ય મહેલી રેલ્વે.

વિનાયકરાવ જમનાધરાય સંકરચેટ ઈસક્રાપર—અધ્યક્ષ.

હરિઃ હંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખાની એક ભરતીર મળ્યા તા. ૨૨ મી ડીસેમ્બરે કામજી કાવજી ઇન્ડીયન ઇસ્ટ મધ્ય મહેલી રેલ્વે ને પાસે વિનાયકરાવ જમનાધરાય સંકરચેટ પુરસી ઉપર ખીરાળ્યા હતા. કામજી શરૂ કર્યા અમારું તેઓ પોતા કહે—

માહારા મીર મીં શ્રીરામજી મેહતા “શાંટ ઈન એડ” ની બાબત ઉપર એક નિબંધ વાંચનાર છે ને સાંભળના માટે આપણે અને મિત્રા યથા હેએ. આ નિબંધના શુભ, તે સાંભળવાથી જાણાઈ આવશે અને હરિઃ હંડયા આસોસીએશનના હસ્તકમાં જવાતા સમજા નિબંધોમાં આ જોડાવાથી તે એમાં મારો વધારો થશે હેવી મારી આવડી. ઉપલાં ઓપાન્યોમાં જો આસોસીએશનનો દરએક અગ્રીકારી કાંઈ કાંઈ વધારતો જાયતો હશે પછીના પો-કેને અગત્યની અને વાંચવા યોગ્ય બાબતો મળે. ને હાલે હરિઃ હંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખા સ્થાપનામાં આવી ત્યારે જ માહારા અભિકામ આપ્યો હતો કે આ મુલાથી મરકારને ઘણો ટોકો થશે, અને આ મુલાના ચંચક અને કાનેવ હાનરરી સેક્રટરી મીં શ્રીરામજીએ ને દાખલો ધરશે તે પ્રમાણે સાક્ષવાને ઘણકાને ઉજટ થશે હેવી હું આશા રાખુંછું.

આ પછી મીં શ્રીરામજી મેહતાએ મેહતાએ પોતાનો નિબંધ વાંચ્યો હતો.

વિષય—મુંબઈ ઈલાકામાં દાખલ કરેલી “શાંટ ઈન એડ”
ની ગેરવણ.

હંડયામાં હરિઃ હંડયા આસોસીએશનની હજીર મુંબઈ ઈલાકાના કેનવ-જી આતાં થીયે જ માહારા નિબંધ જાહે વાંચ્યો ત્યારે હિંદુસ્તાનના રેલીએને કેનવજી આપના કાવલ, ગેરફાયદા થીયે જાણવાની મને ઘણી યોડી અથવા

કાર્જન અગત્ય પડી ન હતી તે વીચ બાનવાનુ હુ જો માથે સેતતો એ મારી ફરજ ઉપાત કામ માથે લીધું હુ મને તે વેળા લાગ્યું હતું, અને તેમ જો થાતો આવી કનડીન અડચણો મામે મારે લડવું પડત તે વેળાએ એક એ પડી મહિર પડી હતી, (Ideas of the Day on Policy) જેમા મલદુઆરી નિતીના આનુ વિચારોનો વખાણવાજોગ આવે અને બરમા લાપક માર હતો હેવુ મગને કેકાણેથી કેહવામા આવતુ હતુ તે માં હિંદુસ્તાનની બાબતુ પ્રકરણ કાહાડી જોતા મીં સી બકમટને નીચે પ્રમાણે વિચાર આપેના મારા જોવામા આવવા “કોઈ પણ દેશ જીહીતી તે ઉપર રાજ ચલાવનારાઓ વચે અને હિંદુસ્તાનમાં ક્ષીત્રીય સોફોના રાજ્ય કાર બાર વચે એક માહાભારત ફર એવોલજ છે કે મરકી પેહેના આપણે પોતાના બનાને અર્થ તહીં પણ તથાના સોફોના બનાને અર્થે રાજ ચલાવે જોઈએ ઘણીક અડચણે અને અપવાદ છતા આ બની રાજનીતિને ક્ષીત્રીય મલ જુલીથી પકડી રહા છે અને અર જોતા તે તેઓના કાગબારનુ મૂજ તત્વ યર્હ લાગ્યું છે” તે વ મતે આ વાત મારા અભ્યાર અને અનુભવથી મહને માચી લાગી હતી પણ આ દેશમા પાંડો ફરવા પાડી મને આપોઆપ માનમ પડ્યું કે જે વગના સોફો આ તત્વને હવી કાહાડે છે અને એવી રાજ્યનીતિ રાખવાથી કોઈ પેળા નાચ થઈ હેવી નીખામણુ પોતાના જ્વતબાધઓને અને આપણને આપે છે તે વર્ગ કોઈ નાદાનો નથી આ જમાનામા ઉચામા ઉચી કેળવણી આવી મકાય તેવી દેનીઓને આપવાની સુચનાની તેઓ એ કદમ મામે યાપે છે અને ઉચી કેળવણી આપવાના ગેરફાયરા ધણા મખત ચન્દેમા કી મબજાવિતે

આ સોફો વીચ એમારે કરવાની મારી મનમખ એટલીજ કે હાલના જ માનાના ઉચામા ઉચી વણેના મગજા સુધારા અને વધારાઓમા દેશીઓને કેળખામા અને તે મનમખ પાર પાડવા માટે જ્વહેર કેળવણીના ઉપાયો કરવા માં ઇગવાડનો ધર્મ અને લાખક અને એજ વિચાર ઉપર મેં મારે નિમ ધે રચેછે એવુ હુ મરઆતલીજ કેહવા માચુહુ

દેશીઓને કેળવણી અપવા માટે અન્ધાર સુરી જે કોયસો કરવામા આવી છે અને તેથી જે પરીણામ અભ્યારસુરી નિપજ્યકિ તે મુ મજારી કાડવામાં નચુહુ કેહવાવ અને વની આપણે જુવી જવુ ન જોઈએ કે જવારે એ વાત હાયમા લીધામા આવી ત્યારે ઘણીક અડચણો પમાર કરવી પડી હતી અને ઘણીક રીતિઓ અજમાવરી પડી હતી પેહલા ૪૦ વર્ષનો ક્રકત અધકારમા જોતા આવામાજ ગયા એમ કીએ તેો માસે પણ ૧૮૫૬ મા લાગ્યું કે કેળવણીને પામરે રરતે તિારવાનો અને મલજ્વત પાયો નાખવાનો દવે વખત અકુલો છે અને તેજાજ વિચાર ઉપરથી ૧૮૫૬ નો

મોહિટો કેળવણી આતાનો દસ્તાવેજ પ્રતિષ્ઠ કરવામાં આવ્યો તે દસ્તાવેજ મોટી એક માટી બાબદ 'ચાલ ઇન એડ' ને હિંદુસ્તાનમાં ઘાખલ કરવામાં આવીએ તે વીચે આ નિબંધમાં હું બોલવા માચું.

તે જાતના રાજ્ય અધિકારીઓ તરફથી આ દસ્તાવેજ ઘડવામાં આ વ્યોએ તેઓને અપેક્ષા તે ન હતો. સખાલથી લખેના અને સખાલથી ધા રેલા રાજદુઆરી દસ્તાવેજો મોહિના ઘણાએક ગુણો તેમાં હતા તેમાં આ બાબદ વીચે આગના અનુભવના ઘણા અપેક્ષાત અને વાજખી વિચારો આપ્યાએ અને ઘણા જોલદાર અને સ્પષ્ટ સખદોમાં સંક્ષેપમાં અભિપ્રાય આ પ્યોએ, બનિશમાં કેરી રીતિ ચનાવરી તે તેમાં સપુર્ણ અને સ્પષ્ટ રીતિએ દેખાડી આપ્યુંએ, અને પૂર્વની પછાત પડી ગએવી એકે કીમતી વિદ્યાને કેકાણે પરિચિતની વિદ્યા હવર લાચુ કરી હિંદુસ્તાનની સરઆતની કેળવણીને મોહિટો લાભ કરી આપ્યોએ આ દેશની બાબાઓને અને હ શ્રેણને કેળવણીમાં સરખા ભાગ આપીને હ શ્રેણ તથા દેશી બાબાઓની હીમાયતી કરના રાઓ વચેનો લાગો લઘડો આ દસ્તાવેજો માડી વાજ્યોએ જાહેર કેળવણીને મોટો તેમાં શુદ્ધ આતુ પાડવાનો હેતુ કર્યો અને અત્યારસુધી નેઓએ એ કામ ચતાવ્યું તેઓની મદદ પણ કાયમ રાખીએ, અને એજ ઉપયોગી દસ્તાવેજમાં તાહાની, માટી નિશાગો અને મધરેશાઓ સ્થાપીએ અને તેઓને માથે એક 'કુનીવરસીટી' સ્થાપી સમજુ સપુર્ણ કરણએ.

પણ નેમ આ દસ્તાવેજમાં હ શ્રેણ ખુખીએ છે તેમ હ શ્રેણ આમી ઓખી છે, તેમાં કેળવણી આપના વીચે સગળી ગોઠવણો નક્કી કરવા પછી પુરતજ આપણા કાન ઉપર નાખ્યું છે કે "દેશીઓને કેળવણી આપવા મોટો જોઈતા સગળા સાધનો કાઈ એખરી સરકારથી લાઈ શકેજ નહીં" વળી કેળવણીએ ને અત્યારસુધી પગના બરણએ અને મૂખ્ય કરી 'કસિલો' એ અને નિશાજોએ ને સુધારો અને વધારો કર્યોએ તે બાબે તેમાં પોતાને આપસતોયથી મુનારકબાતી આપીએ સરકાર તરફથી ઘણાજ યોડા નાણાની મદદથી સગળી અગત્યની કેળવણી અપાઈ ચક્રય એવી રીતિ ઘાખલ કરી ચકાચે હેવુ તેમાં જડપથી મનમનાવામાં આણ્યુંએ અને દેશી કેળવણીમાં આ 'ચાલ ઇન એડ' ની રીતિ લાચુ કરવા મોટો તેમાં એવી તકરા ચનાવીએ કે તેથી હ શ્રેણને તે વાજની લાગ્યા વના રહે નહીં. તેમાં લઘુવિએ કે "આ રીતિ પૂરતી ફોલેથી આ દેશમાં યોગ્ય ચાઈ પડીએ" લાઈ બાતીંગ શ્રોક હતીહાચના અજ્ઞાસ વીચેજ પોતાના પુસ્તકમાં લખેએ કે "એક દેશના લોકો ગઈથી પોતાના ધાર, કાયદા, અને રીતબાતોને અચુક ગણી તે ઉપરથી ખગ યોડાને નિબંધ બાધેએ તે જીવી દસ્તા સરખી અને નેકશાનમારક મૂખીઈ માણસજાતમાં ખીજ ન હોય." એવાજ મતજુત કરા

એને લીધે ઉપલો દસ્તાવેજ 'સાંઘ ઇન એડ' ની રીતિને ઉપરથી પકડે છે અને હિંદુસ્તાનની કેળવણી માટે તેને ઘણીજ માફક અને અચૂક ગણે છે.

મેં માદાગ આગલા નિબંધમાં જણાવ્યું હતું કે એકકથી ઉતરી બે ભતની બોધથી હિંદુસ્તાનને ખમવું પડે છે. ખરેખરી ઉપેચી ઇંગ્લેન્ડ કપાઓ જેની હિંદુસ્તાનને અગત્ય છે તેથી ની તે બેનથી જ છે અને જે તેના ઉપર લાગુ પાડવામાં આવે તે તેની સ્થિતિને મૂલ્ય માફક આવતી નથી. યજી સાંઘ ઇન એડની રીતિ હાલ વેદાન્તમાં નિકળી જાય છે તેવું લાગે છે કાંઈ જે કારણોને માટે તે લખ્ય કરવામાં આવી હતી તે હવે રહ્યાં નથી અને એ લીધારથી આપણા મકદના બાર કાંઈ એવું થતો નથી. ગમે એમ હોય તોયે એટલું તો આપણે દેખાડી શકીશું કે જે કારણ માટે એ રીતિ અજમાવી જોવાની ઇંગ્લાંડમાં ગજ પડી હતી તે કારણ હિંદુસ્તાનમાં હોય નહીં. તે કારણ એકે પેહલું તો કેળવણીની અગત્ય ત્યાં લોકોને મારી પડે માન્ય છે, બીજું એકે ત્યાં વધતી ઓછી મુશ્કેલી અને મોટી થાપણની બહેથો વાની કાસેજો અને નાણાની નિશાજો હતી અને ત્રીજું તો ત્યાં જુદા જુદા વર્ગની કેળવણી-રીતિ લખ્ય કરવાની અગત્ય છે.

હવે હિંદુસ્તાનમાં ઉપના કારણો મહિનું પેહલું, એમ ઇંગ્લેન્ડની કડી શકાવા-નુંજ નહીં; કારણ કે આ દેશ જે તેઓએ જીવિતો લીધું તે માટે તેઓનું બા-હાનુંબી એજ કારણ છે હેવું મીઠું બુદ્ધિવાક જેવો અપહવાત લખનાર કેહે છે. પણ ખરો વાત તો એજ છે કે માધ્યમથી કેળવણીના કાયદાથી હિંદુસ્તાનના દેશીઓને મોટા ભાગ અનજાણ છે, અને ઇંગ્લેન્ડના આપ્યા પછે કાંઈ તેમાં જાણી વધારો થયો હોય હેવું નથી. હવે વર્ગની કેળવણી આપવા માટેના કેળવણી આગાઓ ઉધાડવાને નાણું ખર્ચવા માર લોકોને ઉપર થાય હોય કાંઈ વધારો કરવામાં આવ્યો નથી, અને ઘણાજ જુદા દેશોમાં ખાનગી મદદથી 'કાસેજો' અને મોટી 'મુલો' ઉધડી છે.

ઉપર આપેલા ખીલતં કારણ ઉપર આપણે હવે આવે છેએ. ઇંગ્લાંડમાં "સાંઘ ઇન એડ" અજમાવી જોવાનું બની શકે છે તેવું હતું કારણ કે ત્યાં અ-ગાઉની સ્થાપેલી નિશાજો અને "કાસેજો" હતી જેમાં ત્યાંના ગાંતઓએ અને રાજ્ય અધિકારીઓએ મોટી નાણાની બહેથો આવી હતી. અને આ બહેથો, કેળવણીની ખરી કદર જુજ તેને મોટેજ કરવા કરતા એ બહેથ કર નારાઓમાં ધર્મની કેળવણી આપવાની કાયજ વધારે હતી એમ કહીયે તો ખાટું કેહવાયે નહીં. ગમે તેવી મનખજ હોય તોયે આ આગાઓ પકા પાયા ઉપર તે વેળાએ હતાં અને કદાપિ અગાઉ તેઓ ખીજું કાંઈ મારતાં હોય પણ હાલ તો મુખ્ય કામ બજાવે છે. હવે જ્યારે કાસેજો અને પોતાનો દસ્તાવેજ ખા-હેર પાડ્યો ત્યારે ઉપરને મનવું કારણ મુખ્ય ઇલાકામાં શું હતું? આપણે ૧૮૫૪

માં હતી તેથી તહી પણ આજ કાલની આપતી સરકારની સ્થાપેલી નીયાજો અને કેસિજો તપાસી જોયે. પેહલા "હાઈ સ્કુલો" ને જોતા મોટા દસ્તાવેજમાં 'મેટ્રીક્યુલેશન' ની પરીક્ષા સુધી સીખવવાનું તેઓને માટે હેઝબુકે. આ હાલતમાં તેઓને ઇંગ્લેન્ડની બહાર નિયાજો જેવી કે 'ઈટન', 'રગબી', 'હેરો', 'હોસ્ટ મીન્સ્ટર' ઇતીં ગાયે સુખ્યાવી શકાય અથવા ક્રાસની કેટલીક મોટી નિયાજો (190૬૯૪) જેવી કે પારીચની 'લુઈ ધી ગ્રાડ' નેપો લીઅન, 'સેંટ લુઈ', 'બોનાપાર્ટ' ઇતીં સાથ તેઓને સરખાવી શકાય. આ માહેની એક નીયાજ 'લીસે સેંટ લુઈ' જેનું વર્જુન મીં મેચ્યુ આરનોલડના કામેન હાથ તમે થયલું છે તેની સાથ આપણી 'હાઈ સ્કુલોની' હાલત સરખાવી જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડ નિયાજને બહાર ક્રેમ નિયાજ પકડવાનું કારણ એકે પેહલા ક્રતા ખીલ્લમાં વધારે ગ્રાફાઈ અને નીમ રાખવામાં આવેડે. આ 'લીસે' માં શી ચીજ છે જે આપણી નિયાજોમાં નથી તે જોતા માનમ પડે છે કે પેહલવેહલુતો 'લીસે સેંટ લુઈ' નું ધર થલું સોબાયમાત, મગવડ થાલું અને સુખ્યાકારી બરેલુડે, અને ૮૦૦ નિયાજ્યાઓની મગળી ગરજો પુરી પાડવાને કેવળ યોગ છે. તેમાં તંદરેસ્તી જળવવાની મગળી ગોઠવણ અને કચગત, ગમતને મોટેની જગ્યાએ ઘણીજ સમાજથી કરવામાં આવી છે અને તે ઉપર સરકારને મેહિટો ખરચ થોડે.

હવે આપણી મોટામાં મોટી 'હાઈ સ્કુલ' જે 'સેન્ટરલ સ્કુલ' ને નામે ઓળખાય છે તેને દાખલો પકડયે. તે કેમ બધાઈ છે તેની વાત પડતી નાખ્યે. જોએ તે બાગી તુટી હાલતમાં જે માટે કેળવણીખાતાના વડાના દરે એક રીપોરટમાં તે બાબે કૃષ્ણ કરવામાં આવેડે. તે મહિના મગળા નિયાજ્યા તેમાં સમાતા નથી અને તેમાં દાખલ થયા યોગ્ય ખીજ ધણક ઉમેદવારને જગ્યાની તાલુને લીધે ના પાડવામાં આવે છે. તંદરેસ્તી જળવવાના સાધનો તો તેમાં છેજ નહીં, અને કચરત અથવા રમતને મોટેની તેમજ જલુવુ. ઘણીક મુક્તીલની 'હાઈ સ્કુલો' માટે હાલ નવા મકાનો બાધવા માં આવ્યા છે. પણ જાણે માત્ર ચાર દેવાલ અને માથે જમવુ હેવી સરતો થીજ આ ઇમારતો બાધવાને હોકમ થયો હોય તેવુ મગજ છે.

વળી "સેંટ લુઈ" ની નિયાજમાં નિયાજ્યાઓને રહેવા ખાવાનુ મગજ ત્યાજ સમુલ્લે જે આપણી નિયાજમાં તો નામનુખી નથી. આ પ્રમાણે અને કરવામાં કેટલીક અડચણો અગાઉ નડતી હતી. પણ હમણા 'એલશી-નર્મન' અને 'દખલુ ક્રલેન્સો' મા વિદ્યાર્થીઓને ચોક્કસ સરતોથી રહેવા દીધામાં આવે છે અને તેના લાભ લેવાને ઘણક કિતરી પડે છે માટે હવે કાંઈ ખી અડચણ જેવુ દીચતુ નથી અને જલદીથીજ તપાસી જોવા માટે એ કાલતની નિયાજો સ્થાપની જોઈએ જેમાં સોક્કાઓને ખાવા પીવા, રહેવાનુ

મગણ સાથે હોય કેળવણીની અગત્ય એક બાજુએ મુકના આવી નિયા
જોની હિંદુસ્તાનમાં સચારી અને રાજકુઆરી અગત્ય છે મેં એક વેળા
આગળ જણાવ્યું તે પ્રમાણે 'યુનીવર્સીટીઓ' અને 'કોલેજો' ના વિદ્યાર્થી
ઓમાં એકમેકમાં બાઇબલધર્મ યવાથી પ્રજામાં બાઇબલધર્મ અને એખનાસ
વર્ધે અને તેથી નાત જાતના બંધારણો ટોડી નાખવામાં ઘણી મદદ થા
ય છે તથા કુમતા મનો સાથે મલ્યાથી જાતી બેદ જતો રહે છે

હવે આપણી મોટી નિશાળના અને 'લીથે' ના શીક્ષકોને સરખાવી
જોઇએ મગણાઓ કમુન કરએ કે કોઇની નિયંત્રણ સહતાપણુ તેના શી
ક્ષક ઉપર મોટા આધાર રાખે છે શીક્ષકો પૂરે પાડવાનું માહા ઉપયોગી
કામ કરાસમાં Ecole Normale Supérieure નામના ખાતાથી ચાલે છે
તેમાં હાલ ૧૧૦ નિશાળ્યાઓ છે, તેઓ મગના પગારદાર છે અને વર્ષ દાહાંડે
તેઓને ૮૦ પૌડની 'સ્કાન્ડરનીપ' મળે છે જેમાંથી તેઓને યુનિવર્સી યાપે છે
તેઓની શીખવાની મુદત ત્રણ વર્ષ છે ત્યાં દાખલ થવા માટે કોઈ ખર્ચ થયે
પેહનાતો ૧૮ વર્ષની ઉપર અને ૨૪ ની અંદરની વયનો જોઇએ અને શીક્ષક
ના કામમાં અગત્યથી કરે તેવી તેનામાં કાઇ ખર્ચ શરીરની ખામી નથી હોવી જાન
ઠગની સરકારી જોઇએ તથા ચારી આનની જામીનગીરી સફળમાંથી મળવી
જોઇએ જે તેહન કમુન રાખવામાં આવ્યો તે દસ વર્ષ સુધી જાહેર કેળ
વણી ખાતામાં નોકરી કરવાને તેહને ખાસી લીધામાં આવે છે વળી તેહને
(Bachelor of Arts) ખી એ ની અથવા (Bachelor of Science) ખી
એજની પદવી મેનવરી જોઇએ માહરે જણાવવું જોઇએ કે ફ્રેંચ નિશાળોમાં
એક શીક્ષક પોતે જેમાં પચાસ યાદ ચોગ્ય રૂપે હોય તે શીવાય ખીજી
કોઈ બાબતમાં નિશાળ્યાઓને શીખવવા લીધામાં આવતો નથી પચાસ થયતા
ઉમેલવારે મેં આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ સુધી શીખે છે અને તે
કામ વજતમાં તેઓનું મન ધણજી કમવામાં આવે છે અને તેઓને શીક્ષકની
સ્થાિતિને ચોગ્ય કરવાને ખુબ મેહનત લીધામાં આવે છે ફ્રેંચ નિશાળના એક
શીક્ષકને પચાસ વર્ષ દાહાંડે ૭૫૦૦ ફ્રાંક અથવા ૩૦૦ પૌડથી તે
૩૫૦૦ ફ્રાંક અથવા ૧૪૦ પૌડ સુધી હોય છે આ પ્રમાણે જોતાં
કાસમાં શીક્ષકો નિશાળો માહિના એકપણમાંથી ચુગી કાહાડવામાં આ
વે છે અને તેઓને તે માટે જુદીજ વણી ઉચી કેળવણી મળે છે
હવે આપણે ખીજી બાજુ તપાસે અત્યાર સુધીતો આપણામાં 'નારમત
સ્કુન' ન હતી પણ નાઈ ડનડરીરી કાપિ કે છે તેમ કાઈ તેવું બાચુ પુટું
હવે ખરૂં, પાણુ જવાથી અમરજાવાર અને પુતા, 'વરનાકુનર, કામલો,'
ને ફેરવી શીક્ષકો તપાર કરવાની સફલો ખનાવવા માં આવી છે ત્યારથી આ
વાત ઉપર સેહજ લક્ષ આપાવણુ લાગે છે પણ આ મરે આ 'કેરનીંગ સ્કુલ'

અને કલિંગમાં શું ફરક છે ? વાદ રાખવું કે 'સ્કુલો' મર્યાદા સરસ નિશાળ્યા-
ઓ સુદી કાઢી દેશમાં આવતી ઉંચામાં ઉંચી ફેળવણી જ્યાંસુધી તેઓને
મળે નહીં ત્યાંસુધી આ 'નારમલ કલિંગો' નહોં હોયતી બાલી. 'કંકાલ
નારમલ' માં દાખલ કરતી વખતે ને કરડી સરતો કરવામાં આવેછે
તેથી અમદાવાદ અને પુના 'ટરેન્સિંગ સ્કુલો' માં કરવામાં આવતી
નથી. અને તેમાં શી નવાઈ ? 'કંકાલ નારમલ' માં ને 'સકલરશી-
યો' મળેછે અને તેથી તેઓનું સુજ્જન થાયછે તેથી અત્રે મળતી
નથી, અત્રેની 'ટરેન્સિંગ' નિશાળો જેમ હાલછે તેમ તેા સાધારણ ખીલ
વર્ગની નિશાળો જેવીછે, અને ઘણું નાણું ખર્ચી નિશ્ચળ કેમ થવું તે શી-
વાય જાહાજી કાંઈ શીખાડતી નથી, અને તેટલાં લાવક શીક્ષકો વગર ખોટું
નિશાળોને અમરું પડેછે. વડા શીક્ષકોના હોદ્દા ઠીક ફેળવણીના કેટલાક
ધુન્ધિવરસીડીતા ગ્રાડ્યુએટોના હાથમણિ પણ નાહાના શીક્ષકોની જગા
યોગ પગારવાળા જીવાન સખોથી ખરાબછે અને ને નિશાળ્યાઓને ફેળ-
વવા તેઓને નેમ્યાછે તેમના કરતાં આ શીક્ષકોને કાંઈ વધારે આવડતું
નથી. નિશાળોની ખરાબ હાલત વીધે વારંવાર ઉપરીઓના રીપોર્ટોમાં
ને કુપીદ જોવામાં આવેછે તેનું મૂળ કારણ આજછે. અને જ્યાંસુધી સારા
પગારવાળા અને ખુબ ફેળવણી, શીક્ષકો પુરા પાડવા મટેના ઉપાયો કરવા-
માં આવશે નહોં ત્યાંસુધી નિશાળોને કપાળે આ આપણ ચોટેલીજ જાણવી.

હવે આપણે શું અભ્યાસ થાયછે તે સરખાવી જોઈએ. વાજખીપણે
કેહેવાઈ સકાયે કે જ્યાંસુધી એક ચોક્કસ અભ્યાસને શીખાડનાર ખરાખર કોઈ
ન હોય ત્યાંસુધી તે અભ્યાસને આપણે મેજ કરી રાખ્યો એ ધણું અધીર-
તછે એટલું છતાંની બેહુ દેશોમાં ને અભ્યાસનો નિયમ પકડવામાં આવ્યોછે
તેહને સરખાવી જોવામાં કાંઈ નુકસાન જેવું નથી. ફ્રેંચ નિશાળનાં અભ્યાસ
સત્તાથી કેડવવામાં આવેછે અને દેશના એક નાકાંથી તે ખીલ નાકાં સુધી
એકસરખો ચોક્કસ અને સુઘટે. ફ્રેંચ 'લીસે' માં ૮ વર્ગ હોયછે જેમાંના
છેલા બે આપણી નાહાની યાને "આંગલો વરનાકુતર સ્કુલો" ને મળતા
આવેછે અને ખાકીતા ઉપલા વર્ગો આપણી 'હાઈ સ્કુલો' ને મળતા આવેછે.
એક વર્ગમાંથી ખીલ વર્ગમાં ચઢતાં એક વર્ષ લાગેછે અને ૮ વર્ષની ઉંમરે
ઘણુંકરી એકુ છોકરી દાખલ થઈ શકેછે. હવે ત્યાંના અભ્યાસની વિગત
તપાસે. વળી પાછું આપણે મીઠા આરનોલડનાં માફ સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ
બોલો ઉતારી લઈએ જેમાં વધે નિકળી શકેજ નહોં. "પોતાની દેશી બા-
પામાંથી મોહાડે ચહડાવવાની ઘણી લાગકારક રીતિ છેક નિચળા વર્ગથી તે
છેક પેહલા વર્ગ સુધી આજ રાખવામાં આવેછે. છેક આઠમાં વર્ગથી (Classe
de huitième) તે સાતમાં વર્ગ સુધી (Septième) લાટીત સર ઝીધામાં

આવેછે પછી ત્યાંથી ચિક અને ખીજી આ જમાનાની ભાષાઓ શીખાડવાનું આવેછે. તેમાં ઇંગ્લેજ, જર્મન, ફ્રાન્સીસ, અથવા ઇટાલિયનની હોય અને તે જેમ જેમ આવે તેમ અથવા નિશાળાઓના માખાપની ખુશી ઉપર આધાર રાખેછે. ચીતારવાનું અને ગાવાનું ફ્રેચ નિશાળોમાં અગત્ય કરી શીખાડવામાં આવેછે અને તેનું કંઈ વધારે દામ પડતું નથી. ચીત્ર પાડવાનું ગમત દાખવ નહીં પણ હુન્નર દાખવ શીખાડવામાં આવેછે અને છેક લીટી લીટાના સાદા અભ્યાસથી તે નક્કીદાર અને સાચા પદાર્થ જોઈને પાડવાનું તેઓને શીખવેછે.”

“પાંચમાં વર્ગમાં આપણે અમુખી મીત્ર કાઠનીલ્યસ નિષોમ શીખાડવામાં આવેછે અને વળી જમુદીન, ઇલીઅન અને લુગીઅન જેવા લખનારાઓનોખી અભ્યાસ કરવામાં આવેછે જે હું ધારૂં છું કે આપણી નિશાળોમાં ચાલતો નથી. આ અને છઠ્ઠા વર્ગમાં પાઠ લેવાના વખત એકસરખો વેહેંચી નાખેલાછે; એક અઠવાડીઆમાં દસવાર અને બે કલાક ગાવાનું, એક કલાક ચીતારવાનું અને બે કલાક કસરત કરવાની. એક વર્ગ બે કલાક મુખી ચાલેછે અને તેમ ગણતાં કસરતના કલાકો બાહર રાખનાંખી એક અઠવાડીઆમાં ત્રેવીસ કલાક પાઠ ચાલેછે. આ કલાકોને નીચે પ્રમાણે વેહેંચી નાખવામાં આવ્યાછે. સાહાડાસાત પાઠો યાને ૧૫ કલાક અમુલી મુખ્ય ભાષાઓ, એક પાઠ બે કલાક, ઇતીહાસ અને જૂગોળ વિદ્યા, બે અડધા પાઠો, બે કલાક ચાલુ ભાષા; અડધા પાઠ, એક કલાક ગણિત શાસ્ત્ર.

“ચોથા વર્ગમાં (Quatrième) લાટીન ભાષાના ક્વીતા વિચાર અને જુમિતિ વધારે શીખાડવામાં આવેછે. આ વર્ગમાં એક કલાક પુરાની ભાષાઓને ઓછો અને ગણિત શાસ્ત્રને વધતો આપવામાં આવેછે, ચીત્ર પાડવામાં પણ એક કલાક વધારે મળેછે.

“ત્રીજા વર્ગમાં (troisième) લાટીન ક્વીતા સર થાયછે અને આખી નિશાળમાં પેહલવેહમું હઈઆંજ હોમર નજરે પડેછે. આ વર્ગમાં ‘ટરેન્સ,’ ‘ઇસોક્રીસ,’ ‘પ્લુટાર્કસ મોરલસ’ અને ‘ચિક ફાધર્મ’ એ પુસ્તકોને મંજૂરમાં શીખાવતા માહારા જોવામાં આવ્યા. આ વર્ગમાં ગણિત અઠવાડીઆનાં ચાર કલાક શીખવવામાં આવતું હતું. જૂગોળ વગર ફક્ત ઇતીહાસ ઉપર બે કલાક રોકવા હતા. જૂગોળ ઉપર અઠવાડીઆમાં એક કલાક અને ચાલુ ભાષા ઉપર બે કલાક આપ્યામાં આવ્યા હતા. ગાયલુ શાસ્ત્ર ફક્ત એકજ કલાક કીકું હતું અને એ પ્રમાણે જોતાં શીખાડવાના કલાક ૨૪ ઉપરથી વધીને ૨૬ થયા હતા.

બીજા વર્ગમાં (Secondè) ઉપર પ્રમાણેજ ભોગો પાડવામાં આવ્યા હતા પણ ગણિત અને જુમિતિને બદલે અહીંઆં ખીજગણિત અને કુદરતી પદો.

ધોનું જ્ઞાન વધારે આપવામાં આવતું હતું. 'તાસીટુસની આશ્ચર્યાકાંક્ષા' 'એલેક્સાન્ડર' ના સેહલા 'ડાએલોગસ' ડીમાસ્ટ્રીનીચના સેહલાં બાપાણો વગરે વાંચવામાં આવતાં હતાં.

હજીઆંથી આપણે નિશાળો પેહલા વર્ગમાં ચહડતો હતો જેને ફ્રેંચ અક્ષરથીજ પેહલો વર્ગ કેહતા નથી. પણ 'Classe de rhetorique's' કરી કહેછે. ફ્રેંચ બાપામાં તેઓને *Pensées of Pascal, the Oraisons funèbres of Bossuet, La Bruyère, Fenelon's Lettre à l'Académie Française, Buffon's Discours sur le Style, Voltaire's Siècle de Louis XIV; Boileau's art Poétique* અને *La Fontaine's Fables*, એ ચોપડીઓ શીખાડવામાં આવેછે.

બારીક બાબદો અને ગોઠવણો બાબદ ગમે હેવાંબી ફેરફાર મત હોય તોબી બીજા વર્ગની કેળવણી માટે આવો અભ્યાસ જોઈ કોઈબી વાતબી-પણે મગરર થયે. આપણી હાઈ સ્કૂલોએ તો આવો અભ્યાસ ચલાવવાનું માથે લીધેલું હોય તો આપણે સંતોષ પામ્યે, પણ શું તેમછે ? આપણે જાહેર કેળવણી ખાતાના રીપોર્ટમાં એ વીધે જોઈએ. કેળવણી ખાતાનો વડો પોતાના ૧૮૬૫—૬૬ ના રીપોર્ટમાં લખેછે કે "મેટરીક્યુલેટ વિદ્યાર્થીઓને ત-હઆર કરવા માટે હાલના કરતાં હજી વધારે સારી હાલતમાં હાઈ સ્કૂલો હોય તોએ હું સંતોષ પામતો નથી. આ હાઈ સ્કૂલોએ પોતાનું કામ પુરતું બજાવવા માટે ઇંગલાંડની સ્કૂલોની માફક અક્ષરી મુખ્ય બાપાઓનું જ્ઞાન આપતું જો-ઈએ, તેઓએ હેવા વિદ્યાર્થીઓને 'ક્રેલેન્સ' માં મોકલવા જોઈએ કે તેઓ ફક્ત કુનીવરસીટીમાં દાખલ થઈ શકે એટલુંજ નહીં, પણ ઇંગરેજ બાપાનું સારું જ્ઞાન રાખે અને લાટીન અથવા સંસ્કૃત બાપાના મુજ તત્તો. સારીપેરે સમજે, તેમાં હાલની જરમન અથવા ફ્રેંચ વધારવાને હું નમ્રતાથી મા હારી વિચાર આપુંછું." ઉપલાજ રીપોર્ટમાં બીજે ઉકાણે લખેછે કે "અત્યાર સુધી તો પુરાની ભાષા શીખવાનું કલેજમાં દાખલ થતા પછીજ અ-રેખરે સર થાયછે, અને હાઈ સ્કૂલોમાં નિશાળાઓ તે શીખીને મેટરીક્યુલેટ-નની પરીક્ષામાં જાય હેવી આશા રાખવામાં આવતી હતી, પણ હજી સુધી તેમ થયું નથી. હજી સુધી સંસ્કૃત અથવા લાટીનમાં પચાર થાઈ કોઈ ઉમે-રવાર કલેજમાં દાખલ થયો નથી." ૧૮૬૬—૬૭ ના રીપોર્ટમાં ડાએલેક્ટર જણાવેછે કે "આ ઇલાકાની સરકારી હાઈ સ્કૂલોની ખરાબ હાલત વીધે બિસ્તતાં માહારે મેટરીક્યુલેટ થયતા કેટલાક વિદ્યારથીઓ ઉપર ધમાન પોંચાડ-તું જોઈએ. તેઓ એટલાતો ક્રમા અને અધુરા હોયછે કે તેઓ કલેજમાં દાખલ થાયછે ત્યારે તેઓમાં બાપાનો કાંઈ જોશ હોતો નથી અને પુરાની બાપાનો તો એક સંખ્ધ પણ જાણતા નથી, અને વળી ઇંગરેજ એટલીતો

બેકાયદે હાઈ સ્કુલોમાં શીખાડવામાં આવેલે કે યુનીવર્સીટીમાં શીખનારાઓ ધંપ અને જોડણીમાં બચકાર જૂનો કરેલે અને ઘણાજ આરા વિદ્યારથીઓ જવલેજ તેમાંથી મોકના યાદ થોકેલે ”

હાઈ સ્કુલો ઝોડી હને આપણે કાલેજે ઉપર આવે, પણ જોડુ સ્કૂન ઉ પર આપણે ધ્યાન આપ્યુ તેટલુ આ ઉપર આપવાની અગત્ય નથી કારણ કે માફા મુજમાંથી સારૂ ફળ નિકળે એ બનલુ મુશકેજલે અને મગલ સ્કુલોમાં થી સારી કાલેજે કુટેજ નહી પણ મુજ ખરાબ હોય એટલુજ નહી, મગલા વચે આવેના રમતાઓ અને માર્ગોની ખરાબલે અનેની બેકુ કાલેજેમાં શીખવનારાઓની ઘણી ખુબની કુર્બાદ સાબળવામાં આવેલે ૧૮૬૬—૬૭ ના રીપોર્ટમાં જણાવેલે કે “રોડ કોડ આદમીની વસ્તીની કેળવણીને જે કાલ મુખર્મિ ઇલાકાની યુનીવર્સીટી તમા ઇતીહાસ માટે અથવા લાટીન, ગ્રીક, અરબીક અથવા હિંદુ બાશાનો એકની પ્રોફેસર ન મળે, જોકે આ મ ગળી બાષાઓની પરીક્ષા લેવાનુ યુનીવર્સીટીની ટીપમાં આવેલુલે વળી આ પછી તરફથી આપણે ફ્રેન્ચ અથવા જરમન, સ્વીડ પાડવાનુ અને માયલુ વિદ્યા હુનરીએતો ચાલે અને આ દરેક બાબદમાં ઘણાક ઉમેદવારો વારે ધડીએ પરીક્ષા આપવા આવેલે રમાયલુ શાસ્ત્ર માટે ફક્ત એકજ પ્રોફેસરલે અને જોતીશ શાસ્ત્ર માટે અથવા જૂરમના શાસ્ત્ર માટે તો મુતનગ જેજ નહી અને ‘ઈડીઅન લા’ યાને આ દેશના ધારા શીખાડવા માટે પાલુકોષ નથી ” ૧૮૬૭—૬૮ ના રીપોર્ટમાંની એજ કુર્બાદ જારીલે “એનરી મગન કાલે જમાં વિદ્યારથીઓની શખ્યા અને શીખવનારાઓની શખ્યા વચે પ્રમાણુ હ સ્વા સરઓ યાદ મવાલે ” આ જાતની બેદાલીની જોટલી કુર્બાદ કરશુ તે ટલી થોડીલે

હાઈ સ્કુલો અને કાલેજોની આ પ્રમાણે જડપમાં તપાસ કરવા પછી હવે આપણે જોઈએલે કે ઇંગ્લેન્ડમાં ‘ગ્રાઇન એડ’ સ્થાપવાનુ બીજુ કા રલુ જે ત્યાની મોટી કાલેજો અને નિયાજોલે અને જેમાં મોટી બક્ષેશા થ વધી અને ઝડપુર્ણ હાજતમાલે તેવી નિયાજો યાને, કારણુ અને નથી અને જ્યારે ઉપજો મોહોટો દસ્તાવેજ બાહર પડયો ત્યારેની મુખર્મિ ઇલાકામાં ન હુ કદાચ ડાએરેકરોએ એમ ધારલુ હોય કે આ દસ્તાવેજ બાહર પડયાથી આપોઆપ તની ઉચી કેળવણી માટે નિયાજો ઉભી થયે હવે આ “ગ્રાઇ ઇન એડ” બાહર પાડનારો દસ્તાવેજ ૧૫ વર્ષ થયા અમતમાં આવ્યોલે અને તેના પરીણામ આપણે જોયાલે

૩ એકબારની ઇંગ્લેન્ડમાં ઉપજા બે કારણોની હસ્તીની હતે તોએ બા ‘ગ્રાઇ ઇન એડ’ ની જહાજ અગત્ય પડતે નહી, પણ ત્યાની પ્રજના મુદા મુદા થયના લોકોની બેચેઅને અને ધરમના ઝહનને લીધે આ પ્રમાણે

કરી તેઓને ધરમના છુટાપૂછાને નામે માગેલા હક આપવાની ત્યાંના રાજ્ય અધીકારીઓને ફરજ પડી હતી. ઇંગ્લાંડમાં કોઈની મંડવાળા, ધરમના ગ્રાંટ વગરની ખીણ કેળવણી આપવા માટે કર બરનાર નથી, પણ તેઓનેતો પોતાને ખરચે આપતી નિશાળોમાં પોતાના ધરમ સંબંધી મતો જોડે છે. ત્યારે આ બેલ્ગ્રાન્ડીના અને ઝહનુની લેક્ટેમથી છુટવાનો ઉપાય માત્ર એજ કે તેઓને ખરચે ધરમ શીખવનારી સ્કૂલો ચલાવવી અને તેમાં ખીણ કેળવણી માટે સરકારે થોડું નાણું આપવું.

સુબાઈએ આ કારણ હિંદુસ્તાનમાં છેજ નહીં ત્યાં પેહલાંથીજ ધર્મની બાબતે ખાતેજ કાઢાડવાનો નિયમ કરવામાં આવ્યો હતો. બ્યારથી માર્કેટસ્ટ્રેન્ડ-અરટ એજીશીનરને પોતાની કેળવણી વીધેની નામીથી મીનીટમાં લખ્યું હતું કે “આપણા કેળવણી આતાના બંદોબસ્તમાં જરાખી ધર્મની વાતની બેલવાની હું એકમ સામે છું” ત્યારથી તે આજ ૧૮૫૪ના તોટા દસ્તાવેજ સુધી એજ નિયમને પકડી રાખવામાં આવ્યો છે. આ બાબદ મુકી દેવા અગાઉ મીથનરીઓ ને પાયા ઉપર ફર્યાદ કરે છે, કે જો ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ કાઢાડી નાખી તો તેઓની નિશાળોમાં અપાતી ખીણ કેળવણી માટેની મદદ બંધ થશે, તે વાત તપાસી જોઈએ. પેહલીતો વાત એકે રાજ્ય તરફથી સંપૂર્ણ કેળવણી હુમાત્માં સ્થાપ્યાથી કાંઈ જરૂર કરી ચોક્કસ સરતોથી ખાનગી સ્કૂલોને મદદ આપવામાં અટકાવ નથી. અને આપણે ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ ની સામે આપણે લડે છે છઈએ તેનું કારણ કાંઈ અવારનવાર તે આપવા માટે નથી પણ ચોક્કસ રીતે તરીકે સમજાં કેળવણીના કામમાં લખ્યજ કરવા માટે છે. વળી મીથનરીઓની નિશાળોને આ મદદ માંગવાનો શું હક છે તેખી તપાસવાનું છે. કારણ કે ને લેકો પોતાનાજ મહત્ત્વની કેળવણી આપનારી નિશાળોમાં પોતાના બાજકોને સુકવા માંગે છે તે જતના લેકો આ મીથનરીઓ નથી.

ઉપથી તકરાર ઉપરથી અપણા જોવામાં આવ્યું. કે ઇંગ્લાંડમાં ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ ચાલુ રાખવાને જે જે કારણો પડવા છે તેમાંનું એકે હિંદુસ્તાનમાં છેજ નહીં, તોએ હિંદુસ્તાનમાં એ રીતે લાગુ પાડવા માટે કાંઈ ખીજાં તે ઉપરાંત કારણો મોટા દસ્તાવેજમાં દેખાડવા છે કે નહીં તે આપણે તપાસીયે. પેહલું તો ગએરેક્ટરેએ મોટા હરખથી સોથી કાઢીયું છે, કે “જરૂરખનોની સુધરેલી વસ્તીની આસેપાસેજ નહીં પણ માહેના પ્રતિમાંખી સારી કેળવણી મેળવવાનો દેશીઓના શોખ વધતો જાય છે, અને પોતાની આગ્રતા દેખાડવા માટે તેઓએ ઘણીક વેળા નાણાંની રકમો પોતે ભરી છે. એ ઉપરથી ઉપલી વાત સામેતે થાય છે.” અને તે વાત હંઆ વર્ગના લેકો ઉપર ગએરેક્ટરે વધારે જોશથી લાગુ પડે છે. આ વાદબિવાદો અને વાતો નેટલી આપણને ઠગે છે એટલું ખીજું કશું ન હશે. સેહલાઈથી મળવી કેળવણીના લાભ

સેવાની ઇચ્છાની વાત, અને કેળવણીના ફાયદા સમજી તે ઉપર કેળવણી આ-
તાએને બહુશ આપવાની અથવા ઉભા કરવાની વાત કેવલ શુદ્ધિનું છે. જે
જો ધણુતો તેઓ નિશાજોના પગાર આપવાને ઇચ્છા બતાવશે, અને મરકારી
નિશાજોએ પગાર ન લેવા હેતુ હમે કેહવા માંગતા નથી, પણ ઉમદુ તંદ મળવે
આસતે આમંતે વધારતા લેવાની મજબુત બંધામણ કરવે છેએ. પણ અરે
પ્રસ્તુતો શુદ્ધિ છે, તે એકે શુદ્ધિએ એકલા બધા સુધરી ગયાએ કે ચોક્કસ
થોડા વખતમા પોતાને માટે નિશાજો સ્થાપશે ? આની રીતિના કાંઈક ચાંદો
ડાએરક્ટરને માનમ પડવાથી તેઓ ખુશ થાય છે, પણ વળી સવાલ એકે કે
કાંઈ છુટી છાઈ બહુશો મહી પણ હેતુ યાદ રાખે કે આતંગી બહુશો ચાલુ
રહી હાવની મરકારની નીશાજોને બહુ ડાએરક્ટરની ઇચ્છા પ્રમાણેની ની
છ નિશાજો સ્થાપી ચાલુ રાખી શકાશે ? ઉઝા વર્ગના લોકો કેહતા નો
શ્રીમત સમજવામા આવતુ હોયતો તે લોકોએ ડાએરક્ટરના કેહવા પ્રમાણે
૧૮૫૪ માંતો શુ પણ ૧૮૬૯ માંથી કાંઈ કેળવણીની હેતુ બતાવી ન
હતી ના, એટલું જ નહી પણ જે કેળવણી તેઓને માટે તૈયાર હતી તે પો-
તાના બાળકોને આપવાને પણ તેઓ પછાત પડ્યા હતા. મુબરક ઇન્કામમાં
જે ઉઝા વર્ગની કેળવણી આપવામા આવે છે, તે પેસાદાર લોકો અથવા ઉઝા
વર્ગના લોકો લેવે છે તેથી મુજબલમા ડાએરક્ટરે પડ્યા છે. પણ હિંદુસ્તાનમાં
શ્રીમતો અને ઉઝા વર્ગના લોકોમા ફરક છે. બ્રાહ્મણો જેઓ મેસારી અને
ધર્મની સ્થાપિતમા સુધરેલા છે તેઓએ ઉઝા કેળવણીને લાભ સર્વે કરતાં વ
ધારે લેવાયે છે, પણ તેઓ ધણુકરી અતીશય મરીબ હોય છે. એટલે જ્યારે
ડાએરક્ટરે સ્થાપનાથી દુર થાય છે, કે ઉઝા કેળવણી ઉઝા વર્ગના લોકો લે
વે છે, ત્યારે ખરી વાતતો એકે કે ખરેખર માતખર લોક નોકે પુર શક્તિવાન
છે, તોયે મરકારી કેળવણીઆતોની આમીઓ સુધારવા પછવાડે પોતાની દો
લતમાથી કાંઈ ની બાકી શાકી આપવામાં નાખુશી બતવાયે છે. એટલું જ નહી
પણ મગ્ગરને ખરેખરી પોતાના બચાએને કેળવણી આપવાની ના પાડે છે,
પણ ખીજ હાથ ઉપર ઉઝા વર્ગના લોકો જેઓ કુળે અને અકળે ઉઝા છે
તેઓ થોડોધણે પગાર આપાનેની જેમ બને એમ કેળવણીનો લાભ મમ્મલી
લેવાને આગ્રહ કરે, પણ ઉઝા કેળવણીને માટે કાંઈ મોટી બહુશો આ
પવાની ખરે તેઓમા શક્તિ નથી.

'ગ્રાટ ઈન એડ' ની તરફલુમા ડાએરક્ટરે એક બીજી મકરાર લાવે છે, તે
ઓ કેહે છે કે "આ રીતિથી પોતપોતા ઉપર ભરસો રાખવામાં ટેવ મળે
અને પોતાનાજ હતાકા માટે પોતેજ મહેનત કરવાને તેઓને અભ્યાસ પડે
અને તે પ્રજાને ધણુ લાભકારી છે". હિંદુસ્તાનમા આપગંજ અમાવવા માટે
લોકોમાં હોય ઉત્પન્ન કરવા માટે ડાએરક્ટરે જે મગ્ગર બનાવે છે તેની પુ-

રતી તારીફ યાદી સફળ નથી. કેળવણીખાતાં આણ કરવાથીજ ને પરીણા માં નિપજ ને પરીણામે પેહલાં મેલવવા માટે ઉપકાર ખાતાં ચર કરવામાં ધીમ કરવી એ ગોળ તકરાર કેહવાય. ઉંચા વર્ગની કેળવણીથી આપરાન્ય અભાવવાની નેટની શ્રદ્ધો આવશે એટલી ખીજી કચાથી આવનાર નથી. ઉંચા વર્ગની કેળવણીપરથી બાળકોની કેળવણી ઉપર આવ્યેતો એટલું કેહવાઈ શકાય કે તે કાંઈ ઘણી ખરાબ હાલતમાં નથી અને તે માટે મુંબઈની મ. ગરૂરી કબુલ કરવી પડે. પણ તેમ તે કાંઈ જોઈએ એટલી ઉજળતી હાલતમાં નથી. માઠાં બાગે આ ને યોડીવણીની ક્તેહ ગળીછે તેથી 'સાંટ ઇન એડ' ને રદ કરવાનું વધારે કારણ મળે, કારણ કે "સાંટ ઇન એડ" ની રીત કાઢાડી નાખવાથીજ આ પરીણામ નિપજાય છે. જોકે ઉંચાડી રીતે નહીં પણ ધીમે ધીમે ૧૮૬૪ માં મુંબઈની સરકારે હંડર રાજ્યોના ધરમના ઉપરાણાઓ (benevolences) ની માફક રાજ્યપુરીથી ઉપરાણાની સેહલી રીત સોધી કાઢાડી. તેઓએ મેલવવાખાતાંએને ખુશ તબેથી હાકમ કરવા કે તેઓએ જમીનના કરમાં સેહેકડ ૧ રોકા કાંઈ હેરા વધતો જોયો. આ 'સાક્રવસેમ' થી ચપલા કામદાઓની તારીફ કેળવણીખાતાંના હાથેદારો આપોકારથી ગાયછે. પણ ખરેખર જોતાં આ શું છે ? તે ઉપર ઠીકની કીછીકાડી કાઢાડી માંઆ અને જોયેતો જાણ્યો કે તે કાંઈ નહીં પણ કેળવણીના કામ માટે જમીન ઉપર પાથરે કરે.

આપણે હવે દેખાડ્યું છે કે કેળવણીખાતાંના કામ માટે 'સાંટ ઇન એડ' દિલ્હીસ્તાનને મુદળ માફક આવતી નથી અને ખીજી રીતે સરકાર તરફથી મળતી કેળવણીના કામદા ખતાંની આપ્યાછે. ઉંચી કેળવણીને માટે આવી ખાનગી મિથાજોની પુરતી મુંબા રથાપવામાં "સાંટ ઇન એડ" ની રીત કાંઈ કામ લાગી મથી તે આપણે દેખાડ્યું છે. સરકારની રથાપેની મિથાજોની ખાંમીઓ સુધારવામાં મદદ કરવામે અને તેઓને ખતી અશત્યનો ટેકો આપવાને આ રીત તકન નિરૂદ્ધ થાયછે તે આપણે દેખાડ્યું છે. વળી એક 'નાર-મળ કનિજ' રથાપકોની મૂળ વાતની તેણે છેડી નથી. હજારી કેળવણી આપવા માટે આ રીતે લીખી દેવી પડી હતી એની આપણા જોવામાં આવ્યું છે. હજી આપણે આગળ આવી દેખાડી શકે કે ધણાજ સારા વખતમાંથી, પૈસા અને જ્ઞાનની ખુવારી મવા ન રહેવા, ધડીધડીએ અખતરાઓ અજમાવી થાકવી ન જાયેહેવાં, અનુભવનો લાભ આપે હેવાં અને હાનના કુધારાને એકમંજારા કુરવાળાં અપૂર્ય ગાધનો આ રીતે રચાવી ન શકત. પણ 'સાંટ ઇન એડ' ની તરફથી કરવાવાળાઓ અલીઆં આપણને કહેછે કે આ રીતના મમે હેવાની વાંદ હેશ અને ખામીઓ હેશ તેઓ, તે કાઢાડી નાખી તેહને ખાલે ખીજી લખત કરવાની મેહન એથી વધારે છે. ડાએર-

કેટલે જાણુવે છે કે "ચોક્કસ વખતમા આવડે મહી ખાડા પુરે હેવી કેવળ મર
કરના અરચની સ્કુલો અને કાળેજો મ્હાલી તે વડે હાલ અપાલી કેવળથી વધા
રવાને અને આપણે હંઠીએ છેએ તેવી રીતિ લાણુ કાળને પૂતા મારનો
મેળવવાને કેટલી અપાડ અડચણો નડે તે હમાગયા વિચારવા વના રેહવાનુ
નથી." દિલ્લગતાનમા કેવળથી આપવા વીધે મગર નણુ રીતિએ બધાપણીએ તે
આપણે એકવાર આગળ વળુલુએ એકોતો મળકતો તરીકે, ખીજુતો જમીન
ના ધણીએ તરીકે અને ત્રીજુતો આ દેશના વતની મુધારા કરતા ધણે દર
જાને મહડતા મુધારાના તેઓ મારીદેછે. આ નણુ દુરજો માથે ન લેતા થી
જો માહાઆગળ અડચણો કાએરકરશે વિચારેછે તે ધણી મહરાયેરીએ વધી
આપણે શુન ન કરી જોઇએકે મગરનાજ ટેકાથી કેવળથી ખાનુ ઉધાડવાની
હાલ જેટલી અગત્યએ તે કરતા વધારે મોટા પુરેપુરા ખાતા કાહાડવાની કાઈ
દુરજ પડે એણે કે કોનેજોમા રાખત ધણુ ઉમેલ્વારો મોટે ગળ પામ
કાલેજની ડાપ પણુ દમ બાધી પડે અને 'નરમન કાલેજ' મા ૫૦ જ
ગાની ગરજ હોય ત્યાં ૧૦૦ ઉધાડી પડે. મરકારને શુ શુ કરણુ પડે
તે ઓડુ કેવામા મારે છે. પેહલુતો એકે નાહાની નિચાજો, 'હાઈ સ્કુલો',
'નામ ન મ્હુલો', 'કાલેજો' અને પુનીવરસીગએણુ એક ચોક્કસ મરકાર
ઉશુ કરણુ જે જોડે ધણુજ વિદ્યાવાન ન હોઈ શકે પણુ જેમ વખત
આગળ વધતો જાય તેમ તેમાની વિદ્યા મપાદન કરવાના માધનો ખીનતા જાય,
અને ખીજુતો એકે જવારે કોઈ જગ્યામા એકુ કેવળથી ખાનુ ધાને "હાઈ
સ્કુલ" સ્થાપવામા આ રીકે તુરત મરકારે તેહને ખાનગી અને તે જગ્યાની
ઉપજમાથી નાણાની મદદ આપવી, તે સીવાય ખીજુ બાહેરની મદદ મને તે-
ખી આપવી પણુ જો તે મળેતો તે મોટે ઓટી થયુ નહી વળી મરકારની મદદ
પુરેપુરી જોઇએ અને કોઈની અગત્યની ગરજ સ્કુલમા રહી જાય નહી તેની
તપામ રાખી જોઇએ શ્રીગાય ખાતાઓ મર્વેથી મરમએ હોયો મર્વ રાખી
વેચી રેહવા કરતે જો અએરકરશેએ ક્રમ, જગમની, સીદરદલાડ તરદ નિધાહા
પુગાડી દતેતો તેઓને માનમ પડતે કે ત્યાં આ મગની અડચણો આરતે આરતે
કેમ મરી ગઇએ અને તે જેવી ધારવામાં આવવી હતી તેની કણુ ન હતી. જો
વાજખી મખાતથી કામ કરવામા આવેતો 'આ ધન એક' ની રી
તિને બલે હમોએ જનામણુ કીએ હેવી રીતિ કાઈ અરચ વધવા
વગર લાણુ પડી શકે ૧૮૧૫—૧૬, ૧૮૧૧—૧૭ અને ૧૮૧૭—૧૮ ના
દરેક વધમા મુબઈ ઇલાકામા કેવળથી ખાતા ઉપર માહાડાનવ લાખ રૂપા
ની સેજ અદર ખર્ચ લાગ્યોએ અને તે આખા ઈલાકાની મહસુલનો સેહે કડે
૧૬૬૮ ટકાના રમાણુમાએ ૧૮૧૬—૧૭ ના રીપોરમા કેવળથી ખાતાનો વડો
જાણુવેછે કે "જો આખા ઈલાકાની ઉપજમાથી બે ટકા શુ બધને આપવા-

માં આવેતો માહારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આખી ધુનીવરસીટીના મુશળાં ખાતોનો આકાર તદ્દન ફેરવાઈ જાય." ત્યારે આપણને સારી મતાધી કેલવામાં આવે છે, એ ટકાથી આટલું બધું થાય ત્યારે આપણે સેલ્ફ ગોઈ સંકલ્પ કે પાંચરે મરકારે અરવ માથે લીધાથી કાંઈ મોટાં માહામારત અરવ થનાર નથી. કદાપિ ખીજી એક ટોકા અરવ વધારેની યાવતો, એટલો અરવ હિંદુસ્તાનની નખા પડેની રંગોમાં અરેબ્સ્ કાવત આપનારં ઘોલી રેડી અને તેથી ખીજે રમતે, એક હજાર હુપે મારે હિંદુસ્તાનની મેહસુલમાં ઉછાલો કરવો એ શું કાંઈ માડી કરકમર કેલવાયે. આ બાબદને જો આપણે ન બને હેથી મમજી કાહાડી નાખવાને બદલે ધોરથી જોઈશુંતો તે બારી લાગનાર નથી. એક દેશની નિપજનો વધારો કરવાને પ્રજા ઘણી આતુર અને કેળવણી જોઈએ એમાં તો કાંઈ શક નથી. સુરેષખંડમાં આ વિચારે હાજ મજબુત પાયો ધોઈ છે. કાંમની ઉચ્ચપાયત્રની વેળાના ત્યાંના મેહિશ રાજ્ય અધીકારીઓએ એકમમથી સુરેષખા મુશળા જોડાઈ મયકા રાજકર્તાઓ સાથે લડાઈ ઉઠાવનાં ખીજીમથી આ વાત ઉઠાવી હતી પણ તે વખત મરબકાતેના હોવાને લીધે કોનકોરસેટ અને રાજ્યપીઅરની આ ગોઠવણે પડી ગઈ, તોમ્મે આજ સુધી અડચણ અને મેહનતના વખતમાંની મરકારના દસતકમાં, કારજારમાં અને અરવમાં તદ્દર કેળવણી ખાતાંએ હિંદાડવાને કાંમ, જરમની, ઇટાલી અને સ્વીટઝરલંડે કાંઈ ખાટી રાખ્યું નથી. તેઓના વારસીક હસાખના કોડા તેઓની એ વીંધેની ચીંતા દેખાડી આવે છે. સારીપે જણાયું છે કે સ્વીટઝરલંડમાં કેળવણી માટે ત્યાંની આખી ઉપજનો કાંઈ ત્રીજો ભાગ આપવામાં આવે છે. ૧૮૬૫ માં જાહેર કેળવણી ઉપર ઇટાલીમાં મરકારને ૫૦૬૦૦૦ પૌંડ થાને ૫૦ થી ૫૮ લાખ રૂાઆનો અરવ થેટો હતો. તેજ વર્ષમાં કાંમને ૭૫૬૭૨૫ પૌંડ થાને ૭૫ થી ૭૬ લાખ રૂાઆનો અરવ થેટો હતો. હિંદુસ્તાનમાં બજેટમાં કેળવણી ખાતાં વીંધે કેટલો આંકડો આવવો જોઈએ તે વીરે આ ઉપરથી ટકો મળે છે. વળો એમ ન ધારણું કે ઉપજાં દેશોએ મોટી રકમો કેળવણી પછવાડે અરવો એટલા માટે તેઓની મેહસુલમાં રેલઝેલ થાઈ જતી હશે. આ અરવો પુર ચીંતાના વખતમાં રાજ્ય-રખાથી અને નાણાની મરબકાત વખતમાં તેઓએ અપ્પેરે હતો. આવા કામને માટે અરવ કરવાને કાંઈજ નહીં પણ ખરીજ અગત્ય તેઓએ જોઈ હશે. આજલી મહિની મરઆતમાં જ્યારે આખુ સુરેષ ખેનાપારટના પગ આગળ નમ થઈ પડ્યું હતું ત્યારે ધુમ્મીઆએ હાજના પાવા ઉપર પોતાનું જાહેર કેળવણીનું ખાતું રથાપવા માંડ્યું હતું. કાંમ જે વેળા પોતાની માહા-મારત લડાઈએ અને અંદરખાનેની ઉચ્ચપાયત્રના ખોજ તમે કમડાયકું હતું તે વેળા તેણીએ આ પ્રમ આરંભ્યું હતું. ૧૮૬૦ માં જ્યારે ગારી-

ખાતડીએ બટાનીના જીલમગાર ફંગાલોને હાંસી કાઢાયા ત્યાંબુધી તેઓએ ઇ-
 ઠાલીના ચેકાર કર્યો હતો, અને જ્યોત્તી માફક તેણીનું મગજું લોહી ચુંચી
 લેતા હતા અને આ કામ સ્થાપતી વેળાએ ઇઠાડી તેનો ખસો લેતી હતી.
 ઇઠાલી છુટું થવા પછી તે કોઈ જોવા તેવાં નાણાની તંગમમાં આવી નથી.
 અને બોહોટા કરતો અને દમ બાંધીને મેહસુખમાં ખાડા છતાં તેણીએ મો-
 તાને માથે જાહેર કેળવણીનો મોજો રેહવા લીધો તેથી તેઓની એ વીરની
 સમજણ પુરવાર થાય છે. માહર આટલું લાંબું બોલવાની અગત્ય પ્રક્રિયા
 કારણકે મોટા ખર્ચ કરવાને વડી સરકાર અને વેલામતની સરકાર ના પાડે છે.
 તેનું કારણ એ છે કે લામો ખર્ચ કરવાથી પછવાડેથી આખાદાંની વધશે હોવા
 તેઓને કેળવણી ઉપર વિશ્વાસ નથી. સાચું કહીએ તો આપણી સરકારી કેળ-
 વણીના ખાતાના અધિકારીઓ આપણી કેળવણીખાતાની ખામીઓથી પુરા
 વાડે છે અને તેના ઉપાય કરવાની મતલબથી તેઓએ ધૂણીવાર નાણાની મ-
 દો માગી છે, પણ તેઓની અરજ ઉપર કશું લેવામાં આવ્યું નથી. કશું
 લાડના લોકો હિંદુસ્તાન ઉપર પણ વાસ્તવિક રીતીએ અને દુરઅંદેશથી રાજ
 અજાવવા માટે છે જેમાં મદને કસો થક નથી. અને માહારી ખાત્રી છે કે જો
 એક કેળવણીના લાભ ઉપર તેઓનો ઇતિહાસ મોકો, તો જલદીથીજ આપણું
 જાહેર કેળવણીખાતું ખરબચડું જવાનું. ઇંગ્લાંડે મહુ ખતાવી આપ્યું છે કે
 જો એક વેળા તેણીનું મન મોકળું થયું અને જાડી અથવા મરી
 રીતે તેણીનો કોઈ ખાખદ ઉપર ઇતિહાસ આવ્યો કે પછી નાણાની
 કોઈની રકમ કાઢી આપવાને તે આંચકો ખાતી નથી. ખોતાના ખા-
 હેરના સંસ્થાનો માહેલા મોક્ષમોને છુટા કરવા તેણીએ દેસો ખર-
 વ્ય પેતે ખુશીથી કર્યો હતો તે આપણને ચારી પો માલમ છે. કારણ કે તે
 અધર્મ હતા હોવી તેણીની ખાત્રી થઈ હતી. એટલા માટે હું કહું છું કે એ-
 કવાર કેળવણીના લાભ લીધે ઇંગ્લેન્ડને ઇતિહાસ આવવા દો અને પછી ' યાંટ
 મન એડ ' હમિયનું બૃત્તું લામવાની, અને તેથી ખતાવ અનવાની જલ-
 દીથીજ તરી રાખી ચકાવે છે કારણ કે હાલ ઇંગ્લેન્ડમાં અપાતી કેળવણીની
 રીતથીજ ત્યાં બકબકારો જોવાયે છે, અને ચોડાજ સખતમાં આ ખાખદ હાત-
 ની ઉદાર મનની ખારલ્યામેંટમાંથી નિકળ્યા વના રહેનાર નથી. દેશમાં પ્રદ-
 રશનો કવાની સુખતા હોઈ તે તેજાએ અને ઇંગ્લેન્ડ અને જાહેરની સુલો
 અને કોલોને તપાસવાને ' કમીશન ' રૂપમાં આવ્યું ત્યારે એક નવા વિ-
 ચારના લોક ઉભા થયાં હતાં તેઓના અભિપ્રાય પણ ખોલતા હતા અને તે-
 યો મગળી સંસારી ખાખદ પછી ખારીથી તપાસતા હતા, અને ત્યારે
 તેઓ કોલે પામતા ત્યારે તે રીતિઓ અમલમાં આવવાને તેઓને હિંમત હતી.
 પરખડીઆ હકકા લોક તરિક પેહલાતો તેઓનો તિરકાર કરવામાં આવ્યો

અથવા કલ્પીત કીલ્લા બાંધનારાઓ તરીકે તેઓની મર્યાપરી યાદ પાડું તે-
ઓએ આખરે રાજ્યમાં મન્દા ગેજની છે, અને તેઓને મધિ શીશસુશીમાં
મીઠા મીઠા જેવા અને રાજ્યમધીકારમાં મીઠા આદિ અને ગ્લાડસ્ટન જેવા
સરદારો આપ્યાછે. આલું હોવાથી કેળવણીની બાબત જલદીથી જ ઉંચકી
લેવામાં આવશે જેથી વધી રખાયછે અને આપણે 'આથા રાખે છેએ કે
કસ્ટ ઇંડ્યા આસોસીએશનની મારફતે જો આપણેની આપણો નમ પણ
અગત્યનો દાખા રજુ કરશુંતો હિંદુસ્તાનનો સેક્રેટરી આવ મેટેટની વખતે સ-
ગળી મરખડ સરખડમા લાગશે ૧૮૫૪ નો દસ્તાવેજ કાઢાડી નાખે અને વધારે
સુખદાયક અને સગવડ બરેસો કેળવણી માટે આપણને નીચમ બાંધી આપે.
કેળવણી માટે બપકાદાર અને બેદોખસ્તવાલાં બહિર ખાતાંઓ ઉભાં કરવાથી
જેટલો ઇંચરજોના પગદંડો અને મજબુત થશે તેટલો બિયનેટો અને બંદુ
કોની ધાસ્તીથી યતાર નથી. તે ખાતાંઓથી મીઠા મિથુ આરનાલડના
કેલવા પ્રમાણે રાજ્ય પુર બપકામાં ઉદાર મનનું અને સુધરેલું ખીરાજી
નિકળશે અને સોકોને મગર રેહવાનું કારણ મળશે. અને આ સુધારા અંદ-
કારમાં તેહને લખમ કરનારાઓ પોતાથી જુદાંએ એવું જલદીથી જ બુલી જશે.

કાદર ને. એમ. મેનરિસા બોલ્યા કે "મીઠા મેહતાએ જે સંપૂર્ણ
અને કાબેલ નિબંધ વાંચ્યો તે માટે આપણે તેમના બારે આભારમાં છેએ
અને આથા છેકે આ આસોસીએશનના ખીજ સભાસદોની એજ પ્રમાણે
અને એવાજ નિબંધ વાંચનાં મીઠા મેહતાનો લખણ પદકશે. આ દેશના
બહાને અર્થે કેળવણી એ એક અતી અગત્યની બાબતછે તે હમણા આપણે
સાંભળ્યું, તેમ ધીરજથી તપાસીઆથી તે ઘણી ઉપોગી અને આનક આપનારી
લાગશે. હું મીઠા મેહતાનો ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત કરું છું."

મીઠા એમ. જી. રાનાડે બોલ્યા કે "માહારી પેહલાં પોલનાર મૂહર્યે આ-
પણા સેક્રેટરીના જે ઉપકાર માનવોછે તેને હું અતઃકરણથી ટેકો આપું છું.
જે નિબંધ હમણા વાંચવામાં આવ્યો તે મધિ એક જ આમીએછે જેથી તેની
કિમ્મત ઘણે દરજ્જે એાછી યાવછે, તે જો ન હોતતો હું પુરેપુરો ખુશી યાત.
૧૮૫૪ નો મોટો દસ્તાવેજ હડનારા "કારદ આવ ડાએરકટર" વીચ પોલ-
તાં તેઓ તરફ માનપૂર્વક ચખ્દો વાપડવાની આપણી ફરજછે પણ તે આજના
નિબંધમાં ન મળવાથી હું ખરેખાર દલગીરહું. ઇંગ્લેન્ડની રીતબાંત ઉપર
ખાલ્લાં અને તેઓના કરેલા કાયદાકારક હડયો તેઓ અમમમાં લાવતાં પછાત
પડછે તે વીચ કેહતાં મીઠા મેહતાએ તેઓને માંધે યાદ દીધા કરવાછે પણ તે આ-
પણા જેવા સોકો જેઓને ઇંગ્લેન્ડ આમીએ ઉપર ઇનચાર્જ કરવા બેસવા કરતાં
પોતાને ઘણા લાંબા જીવુંછે તેઓ તરફથી આ દીધા દીધ લાગતા નથી. હિંદુ-

સ્તાનની હા નની હા નતને માફ આવતી કેળવણી આપવાની રીતિ સો રી કાલ
ડનાને ઉપના રમતાવેજ ધડનારાઓએ જે ઉમદા નિયમ કાઢાડ્યોએ તેમા તેઓ
ખુદ્યા હોય હેવુ મહેને કનમિટ પછુ ગગતાર નથી રાજ તરફથી મળવી
કેળવણીના મતમા આ દસ્તાનેજે જણુ ગોઠા ફેરફાર કયાએ તેણે
અમરી કેળવણી આગુ ચલાવનારી મુખ્ય કાઢાડી નાખીએ અને તેને ખત્તે
ગહેર કેળવણીનુ એક આગુ કાઢાડી તેહેને માથે એક નોખમદાર અમનદાર
નેમયોએ ખીજુ ઉચા વગની કેળવણીના દેશમા પ્રચાર કરવા માટે તેઓએ
હુનીવરસીગીએ સ્થાપીએ અને પરીક્ષાએ લઈને ઉચા વર્ગમા મહડવાની મ
રસાઈનો વધારો કર્યોએ અને ત્રીજુ આપણે "ગ્રાટ ઇન એડ" ના નિયમ
ઉપર આવ્યે ઉએ જે બાને આજ રાત્રે વાદવિવાદ ચાલ્યોએ આ નિયમ
શુ કરી શકેએ તે ખરાખર નો રાને હજુ પુરેપુરો વખત મળ્યો નથી તેટલામાજ
તે જુન બેરેસાએ અને નિરુજ યયોએ એમ આપણાથી કેમ કેલવાઈ શકાય
આ નિયમ રચવાને હજુ પાચ વર્ષ થયા નથી અને તેના વખતમા ઘણીકે
નિશાળોએ મરકારથી અપાતા આ નાણાનો લાભ પોતાના કામના પ્રમાણુ પ્ર
માણે લીધોએ પણ આ વાતમા એટલુ યાદ રાખ્યુ કે કોઈખી નીશાળોને
પછી પાદરીઓની કે માધારણુ તેઓના કામકાજના પરીણામ ઉપર ધવાન
આપ્યા વગર કાઈ નાણાની મોટી રકમતો આપવામા આવતાજ નથી એમ
જો હતે તો પાદરીઓની સ્ફુતોને મદદ આપવામા હુ વાધો લેત, પણ તેમ
નથી ફેરક સ્ફુત જેણો વધારો કરેએ તે પ્રમાણુ તેઓને પોતાની મજે
આપોઆપ શોક્ય મદદ મળુથી પ્રમાણે મળતી જાયએ વળી મને જણાવજુ
જોઈએકે મીયનરીઓની સ્ફુલોને મદદ આપવાની માને અખત ખેલિમા ખા
લતા અને તેઓને મદદ લેવાને શુ હકેએ તે યીધે પુછતા મીઠ મેહતાએ હેવો
અભિપ્રાય બતાવ્યોએ કે અને હાજર રોલાઓમાથી કોઈ તેહેને એકમજતો થતો
ન હશે હેવુ હુ ધારણુ આપણી પ્રજાને ઉચી અને હની જાતની કેળવણી
આપવાને જો મીયનરીઓ માથે સે તો તેઓને નાણાની મદદ કા ન મળવી
જોઈએ તે હુ સમજી શકતો નથી જો કાઈખી વાક હોયતો 'ગ્રાટ ઇન એડ' મા
લેડોનુ નાણુ ઉકાચી દેવામા નથી પણ તે ઘણુ ઘોડુ આપ્યામા હશે મહેને
કેટલીક ખાનગી નિશાળોની અખરએ જેઓએ ચરકારી મોટી નિશાળો કરતા
બમણુ ડોકારાઓ 'મેટરીક્યુલેશન' મા પચાર કયાએ પણ તેઓ મજબુત
પાયાની નિશાળો નથી પણ નહાને માટે ખાનગી ગૃહસ્થોએ ઉભી કરીએ અને
તેથી તેઓ 'ગ્રાટ ઇન એડ' જેળવજા વાલી સ્ફુલોની યોગમા આવતી નથી
હેવુ બાહાનુ કાઢાડી તેઓને ઉપથી મદદ આપવામા આવી નથી વખત જતે
કેળવણીના ગુણુ વધારે જણાયાથી ખાનગી ખાતાઓ ઉભા થયે અને ત્યારે
'ગ્રાટ ઇન એડ' ની ખરી કિમ્મત પોચાયે એટલા માટે એ નિયમ ઉપર

વિચાર આપવાનો હજી વખત આપ્યો નથી. જ્યાં સુધી કામ ચાલુ છે ત્યાં સુધી આ રીતિ ફતેહ પામી છે. મરકાર પેતે એખાલુ જોઈતું કરી શકે તે કરતાં બીજાઓની મદદ સાથે વધારે કરી શકે એવો દેખીતો છે ત્યારે તે વાત આ દેશમાં કેમ ન લાગુ પડી શકે. થોડાક વર્ષે થયાં કેળવણી ખાતાં બીજે એક આતાનો કર નાખ્યાથી કેળવણી ખાતું સેફ્ટ જોરે ઉપર ચાલુ છે. આ કર બીજે માહારા વિચાર જીવન છે પણ હું અત્રે જણાવું કે એ કર તેઓને પોતાને જ શીખવવા માટે છે. મરકાર તરફથી મગજી ઉપજમાંથી બેથી ત્રણ ટકા કેળવણી માટે મળતા જોવાને આપણે ખુશી થઈશું પણ હજારો અડધ-છોને બીજે સરકારથી તેમ થઈ શકતું નથી. ત્યારે તેઓ તરફથી ને થોડું ધણું મળે છે તે લોકો તરફથી મળતાં નાણા સાથે બેથી નાખી તેના ઉપયોગ કરશે જોઈએ. માટે ને એક આતાનો કર છે તે જોડે આપખજનો નથી તેઓ આપણા બધાને અર્થે તે ઉપર મોટી આશા બાંધી જોઈએ છે, ખરી વાત છે કે 'થોડાક સેડ' મરકારના હાથમાં નામની છે પણ ખરી વહીવટ તેહનો કેળવણી ખાતાંના અમલદારો ચલાવે છે. એ આમી વખત જતે સુધરશે. આ કામને માટે ને કુરસત અને ચચવાઈ જોઈએ છે તે હાન કોઈ વર્ગમાં ન હોવાથી આપણે સરકાર ઉપર વિસ્વાસ રાખી બેથી રૂ-હાં જોઈએ છે. મગજી જોતા હું કહું કે 'ગ્રાંટ ઇન એડ' ની રીતિએ નિશ્ચય થઈ આપણને નાશીપાશ કપા કરતાં ફતેહમદ ઉતરી છે અને બીજા ૨૦ વર્ષમાં આવીશું જોઈએ થઈ પડશે હેવી મારી આવી છે. ઉપથી જે કહેવી વાતો બાજુ રાખીને મીંઝ મેહતાનો ઉપકાર માનવાની ને દરખાસ્ત થઈ હતી તેહને હું ખુશીથી પુછી આપું.

મીંઝ બાજા મગેશ વાગજે—આજના નિપજ ઉપર જોવાતા માહારા મીંઝ મીંઝ રાનારોએ જણાવ્યું કે ૧૮૫૪ ના મોહરા દસ્તાવેજ ઉપર ટીકા કરતાં મીંઝ મેહતાએ કોઈ આવ જાએરકટરો તરફ પુરતું માનપુર્વક લખ્યું નથી પણ તે હું જીવન સમજું છું. આ મોહરા દસ્તાવેજ કપરી કાલાડવાનું ધણું માહાબારત હતું ખરી અને તેથી જાએરકટરોને મોટું માન થયે છે. પણ તે દસ્તાવેજ મા-રૂની થોડીક કુરમિ, સાલ નમિ, એકમળા નથી થતા રહેતું કેહવામાં આવ્યું. તોડકાઈ નથી. અને તેમજ મીંઝ મેહતાએ કર્યું છે. તેમાં આનિતા 'ગ્રાંટ ઇન એડ' માં તેહને વાધો લાગે છે અને તે દસ્તાવેજ ઉપર ટીકા કરતાં તેણે પોતાના વિચારો આપ્યા છે. તેના વિચાર પ્રમાણે તે રીતિ અત્રેના લોકોની હાલની સ્થિતિને લાગક નથી. તેટલા માટે શું આપણે તેહનો વાંક કાલાડવે ? ના—એવો જણીતો કે આપણા મુવદેરીઓ કેળવણીની ખરી ખુખી પીઠા-ણવામાં હજી પગાત છે અને તેની અચલ જાણતા નથી. તેઓ પોતાના ખાજાને કોઈ કેળવવાને માટે નિયાજોમાં મોકલતા નથી પણ તેમ ન કરેતા

સરકારી ચાકરીમાં જવાય નહીં. આપણા સ્વદેશીઓ વીનાશ કરવા પછવાડે હમરો રીઆ આરએએ પણ નિશાળની બે ત્રણ રીઆની શી ભગતા તેઓ આરબડે. દાખના તરીકે યોડાક વખત ઉપર એક નિશાળો એન્જીનસ્ટન કલેજમાં મુકત દાખન થવા માટે ગરીબાઇની સરકારીક લેના આઓ અને એક માસ અગાઉજ તે રીઆ ૫૦૦૦) આરમીને પરણ્યો હતો. આ વાતો જ્યારે આપણે જાણીએ છેએ ત્યારે શુ આપણે કહી શકશુ કે “ગ્રાટ ઇન એડ” અહીંયા માફક આવતીએ કેળવણીતો જોઇએ અને લોકો તેની કદર ન બુજેતો પછી કાર્કની આરએ સરકારે તે કામ માથે લેવુ જોઇએ, અને જો લોકો ઉભા થશે તો હમે મદદ કરીશુ એમ કહી બેસી રહેવુ ન જોઇએ અને હુ જો બુનતો ન હોવિતો “ગ્રાટ ઇન એડ” ની મતનબ એજએ. આ નિયમ સ્થાપ્યા પછી નાહાની નિશાળો ઘણી મુધરીએ અને આગવી મ બાને ડોકાણે જાહેર કેળવણી આગુ ઠીક સ્થાપ્યામાં આપણે એ હુ કણુવ ક રૂકુ. પણ તેથી શુ આપણા હાથમાં અમરી ચવાડી ધરમશાનાઓને બલે નિયાતોને મરે કુમારે ઉમારતો આરીક. મુખ્ય ઉપરજ ધ્યાન પોઝોઆરથે તો “ગ્રાટ ઇન એડ” કેટલી નરી નિશાળો, કલેજો ઉભી કરીએ. મીથનરીની નિશાળો કાર્ક મતનબથી ઉભી થવામાં આવેએ અને તેહને આ રીતિ સાથ કાર્ક લાગર્નુ વગગુ નથી, અને જો “ગ્રાટ ઇન એડ” કાહાડી નાખવામાં આવે તોખી તેઓ કાર્ક બધ પડી જવાની નથી હમી માહારી આગીએ. વળી આનગી ગુહરથો જોએએ સુલો ઉધાડી અને જોએ મેટરીકુલેશન મથે ઉમેદવારી ગ્રાકનેએ તેઓને આ મદદ આપવામાં આવતી નથી અને તેઓના ખાતાઓ પાયા વગગનાએ હેવુ કેહવામાં આવેએ. હાલની રીતિ પ્રમાણેતો સરકાર લોકોને કેહેએ કે તમાગ ગામમાં જો નિશાળ જોઇતી હોયતો તમેજ ઉધાડો અને જો વર્થને છેડ નિશાળ્યાઓ એક ચોકથ હદ ઉપર આવશેતો હમો તમને ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ ની મદદ આપીશુ. હાલની હાનવ પ્રમાણેતો હાથમાં નાકુ લઇ સ્કુન ઉધાવના માટે લોક દોડી આવે એ ન બનવા જેવુ છે. હાન આ પણને જરૂર કરી ચારી સુલો માટે ઇમારતો અને મારા રીક્ષો જોઇએએ. અને તે સરકારે પુરા પાડવા જોઇએએ અને ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ વગગ જોમ સરકાર તે ઉતાવળે કરશે તેમ આપણા લાભમાં સારકે.

મીં કાકરદાસ આતમારામે અભિપ્રાય આપ્યો કે ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ ની રીતિ ચારી હતી. અને હિદુસ્તાનમાં કેળવણી વધારવાના કામે ઘણો વધારો કર્યો હતો. ‘લોકલ સેસ’ પણ મારી હાલતમાં આનવી હતી અને તેના વિચાર પ્રમાણે ર્ધાદનુ કાર્ક કરણુ ન હતુ.

મીં રામકૃષ્ણ બગરકરે મન આપ્યું કે ‘ગ્રાટ ઇન એડ’ માં ચોકક વખાણવા લાયક છે. તેમજ ધીકારવા લાયક છે અને મીં રાનાડેના કેહવા

પ્રમાણે 'લોકલ સેમ' અને 'ગ્રાંટ ઇન એડ' ને સું લાગેલ પલગેલ તે તે સ-
મજી શકતો નથી. અને તે કેળવણીને માટે પાધરે જમીન ઉપર કરેલે છેવું
મીઠું મેહતાએ કહ્યું તેને તે એકમળતો યતો હતો.

મીઠું નારાયણ માહાવેળી યોગક ટીકા કર્યા હતા, ત્યાર બાદ મીઠું મે-
હતા પોતા કે:-

“ વખત ઘણો મોડો થવા આવ્યોછે તેથી હું લખી ઉત્તર આપવાની
તજવીજ કરતો નથી. ૧૯૫૪ ના મેહિરા દસ્તાવેજને મેં પુરો સનગ્રહ ન
આપ્યો હોયો માહારા મીઠું મીઠું રાનાડે માહારા ઉપર દાવ મુકેલે. પણ તેમ
કરવાને બદલે મેં તે દસ્તાવેજની ઘણી વખાણ કરીછે અને મેં જે વાક કહા-
ડયો તે તે દસ્તાવેજ અમલમાં આવવાની રીતિ વીધે હતો. વળી મીઠું
રાનાડે માહારા નિબંધની મતલબ મુક્યાછે. આ મેહિરા દસ્તાવેજ બીજી
વધારે મારી અને મક્કમ રીતિએ અમલમાં આવવાને ડાખેરકરેને કાંઈ
બીજી મુકિત મુજ પડી શકે કે નહી તેનો ઉત્તર આપવાની મેં તજવીજ કરી
હતી. ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ થી થોડું ઘણું યાદ રહ્યુંછે તે મેં ના પાડ્યું નથી.
પણ તેથી મેહિરા અરજ વગર વધારે યાદ ન શકતો? પુરોપના અંડની કે
જવણી કારબારમાંથી મેં થોડાક લખાણ ઠાંક્યાછે તે બાબે મીઠું રાનાડે વાધો
લેવછે, જેમ ડાખેરકરેએ કર્યું તેમ એકનો એકજ લખણો હાંજરોને
પકડી રેલવા કરતાં ઘણીક જુદી જુદી રીતિએને મેળવી જોવામાં થું કામદો
નથી? આમ કરવાથી આવણે મૂળ તત્વ ઉપર આવ્યે છેએ અને તેમાંથી
આપણને કામ પડતું સીધી કહાડી શકે છેએ. મીચનરી સ્કુલોને મદદ આ-
પવા માટે મીઠું રાનાડેએ જે ટીકા કરવા તે માટે એટલુંજ હું કહુંછું કે મારે
નિબંધ બરાબર સાંભળી પાળી ટીકા કરવા હોતો કીક પડતો. જ્યાંસુધી “ગ્રાંટ
ઇન એડ” ની રીતિએ ત્યાંસુધી મીચનરી સ્કુલોમાં અપાતી સાધારણ કેળવ-
ણીને માટે તેઓને મદદ આપવી વાજબીછે. પણ એંતો એમ કહ્યું હવું
કે કદાપિ જે “ગ્રાંટ ઇન એડ” નીકલી જઈ તેને બદલે પાધરી મરકારની ચત્તા
તજેજ કેળવણીઆતું ચાલેતો તેમ થવાથી પાધરીએને મદદ ન મળશે હોવી ત-
કરાર હોવી. ‘ગ્રાંટ ઇન એડ’ બધું પડતી અટકાવવાને મીચનરીએને કાંઈ
હકછે? મેં તે વાતની ના પાડી હતી અને તેથી કાંઈ તેઓને હાલ મલતી
મદદને લાગતું વતનગતું નથી. દુકમાં હું આજ રાખુંછું કે વધારે આ નિ-
બંધ છપાઈ બહિર પડશે ત્યારે તે સંભાળથી વાંચાથી હાલની તકરારમાં
જ્યાં મુઠવણ પડી શકે તેનો ખુલાસો યશે.”

‘સળાપનીનો ઉપકાર માનતાં મીઠું ઉપડજનન પોતા કે “અરકારે કહી
રીતિ કેળવણી માટે પકડવી તે ઉપર તકરાર કર્યા અગાઉ મરકારની તેમાં થું
ફરજછે તે જોવી જોઈએ. યાદ રાખવું જોઈએ કે લોકો પાસેથી ઉપ-

ડાવેલું નાણું ખરચતાં મરકાર ફક્ત લોકોના તરફથી દાખલ વર્તે છે. અને લોકોના લાભને અનુકૂળ પડતી રીતે નાણું આપે છે. ઉંચી કેળવણીમાં નાણું કેટલું કઢાવવું અને કેમ કરવું તે વીષે લોકોમાં મત ફેર છે પણ લોકોના મોટા ભાગને માટે આધારણ કેળવણી તો મરકારેજ આપતી જોઈએ તેમાં શક નહીં અને મોટો ખર્ચ એ મોટાજ કાજો જોઈએ. લોકોની તંદરસ્તી જાળવવા માટે મરકાર ઉપાય લેય છે તેમજ તેમણી મનગી નિરાશ્વતા જાળવવા માટે લેવા જોઈએ કે જેથી લોકો શરીરે તેમજ મગજે નિરાશી રહી વફાદાર રૈયત યાદી મોકે. હવે આપણા ધ્યાનમાં ને હવેજી કેળવણી આપવામાં આવે છે તે આ મતનુજ પાઠ પાડે હોય છે. “લોકન સેમ ફંડ” માંથી ધરે વાધવાને નાણું આપવામાં આવે છે અને પરીણામે જાણીને તે પ્રમાણે મદદ કરવાથી મીક્ષિકોને ઉનટ થાય છે. વળી આજના જેવા નિબંધની વેનાએ શેઠ વિનાયકરાવ મળાપતીની ખુરશી ઉપર ખીરાજ્યાં છે તેથી હું ‘સુશી છું’ કારણ એવણુ વગવાળા અને માતખર ગૃહસ્થો માહેના છે અને કેળવણીખાતાંમાં નાણાની તેમજ ખીજી મદદ કરી શકે હેવા છે.”

આ દરખાસ્તને મીઠ મેહતાએ પ્રુટી આપી અને જણાવ્યું કે મીઠ વિનાયકરાવ ધણી અડચણ ખમીને અને આવા હતા. મધજાઓ તેમાં એક મતથી મામેલ થયા અને મળા વીસર્જન યાદી.

તા ૦ ૮ મી માર્ચ ૧૮૭૦ અને સુક્રવાર મંગેરી મુખા.

અનુચિત એસ કોટા ઉવીલ્લમ ઈસકવાપર—અદ્યક્ષ.

નિચે લખેલો નિબંધ ઉવીલ્લમ ટેલર ઈસકવાપર

એએએ વાચ્યો હતો

વિષય—હિંદુસ્તાનથી વેલાત અપીલ કરનારાઓને ઈનસાફ મલવામાં થતી ધીલ, તેહના કારણે, પરીણમે, અને બનતો ઉપાય.

આજે નિબંધ વાચવા માટે જે બાબદ મે સુમી કાઢીએ તે આગળની બીજી બાબદોના જેવા મીઠાશ આપશે નહીં હોવા હું ભય રાખું છું તે છતાંબી આ બાબદ હિંદુસ્તાનના હલ્લે લોકોના મુખ અને બના શાયર બધ રાખે, અને આપણી સખામાં સાબનવા વેચાયે કાણુ કે ભાસુરી એ બધાંએ, હેતુ કમ્પન કરવામાં આવેએ અને તેના ઉપાય જોડે સોહના નથી તોએ તે કાઢ હથડાબી કેહવાય નહીં ત્યાસુરી એ બાબદ હેરી કે સરકારના કાણુ ઉપર આ ખીને નાખવા વગર તે ઉપર ધ્યાન લાગવાનું નથી. આ બાબદ ઉપર ખીન થી તકરારો આવતી હતી તે ઉપર હવે બહાર ધ્યાન આવવા લાગુએ થોડા વખત આગઉ છેના જીવન અથવા જીવનમાં ધારાના એક પ કાવના બીમાયતી મીઠ શેરસીયે 'ટાઈમ્સ' પત્ર ઉપર નીચે પ્રમાણે કાગજ નખ્યો હતો.

શાહેબ—શ્રીમી કોન્સીનનરી જીડીશીઅન કમીટી આગળ જે હિંદુસ્તાનથી અપીલો આવેએ તે ઉપર તમારે ધ્યાન ખેંચવા માગું છું આપણા તાબા તજેનો ૧૦ કોડ રૂંદી સિકોના બની શાય અને શ્રીમી રાજ્યના અઠતા માન શાય આ બાબદ સખધ ધરાવેએ, કુકત કનકતા અને આગરાથીજ ૧૮૬૬ ના બનેવારીની મહઆતથી ૩૬ અરીના કાગજઆએ કોન્સીન હારીસમાં આ થી પેહિઆએ આગઉને વર્ષે એજ કેકણુએ ઉપરથી ૪૦ આપ્યા હતા એતો મારીપો જણાવણુએ કે હિંદુસ્તાનની કોર્ટની એક અરીન જેનાત માટે તોધ્યા પહે તે આગ પાસ વર્ષે અને આવી પુગેએ તેનું કારણુ કે તેના બરાબર અને જડપમાં તરજીમાં કરનારાઓની તાણુએ ત્યારે જો સરામરી બગાન ની ૫૦ થી ૬૦ અરીસો ગણુએ તો વચે નીકની જતા પાસ વર્ષમાં કુકત બ ગાલથીજ મગળી મહી ૨૫૦ થી ૩૦૦ અરીસો અને આવવા માટે તેવાગ થવી જોઈએ હવે જીડીશીઅન કમીટીએ શુ કરણુ તે ઉપર ધ્યાન પુગાડયેતો માનમ પડશે કે ૧૮૬૬ ના રૂંદીએથી માસખ સાબનવા માટે કાઢાડેની ૩૬ અરીસો મા ૨૨ તો ગયા નવે મખર માસની ગાડી રહેની હતી, અને તે મહિની જેવો ૧૮૭૦ મા સાબનવા માટે રહેની હતી આવતા વર્ષની ટીપમાં ગાઈ

બેઠકની ૧૭ અસી બાકીએ અને નની ૩૯ છે જેથી મુગળી મળી ૫૬ અસી બહાર છે. અવખનાં આ મુગળીતો પુરી થાઈ શકનાર નથી અને આવતા નવેમ્બર સુધી થોડીક રાખવામાં આવશે. આ કારણે કાઈ મંતો-પકાક નથી, પણ તેનો કપડો કાંઈ જુડીશીઅમ કમીડીને માથે નથી, અને તેની તારીફ કરવાની ની કાંઈ અગત્ય નથી. તેમાં ઘણું જડપથી કામ થાય છે પણ મુકદમાઓ ઘણા નીરેથી માળજવામા આવે છે અને તે ઉપર મુકાદા ઘણા બાકી થાય છે, પણ આ કોઈ કાંઈ જાણુકની નથી, તે વર્ષમા વણવા મેળે છે. હિંદુસ્તાનની અસીલો તેમજ ખીત્તું મંસ્થાનોની અને દરીઆવરથી કોઈની અને ધરમખાતાની અદાવતોની અસીનખી તેઓને માળજની પડે છે અને તેઓ ઉપર કામના ચોડા ચઢે છે એવો ના કેહવાઈ શકવાનું જ નથી. વગર મુચારે કામ કરતા ઉદ્યોગી અને પડીત અસીકારીઓની મેહનત છતાં, હાનની હાનતમા આથી વધારે કામ ઉપરી કોઈ કરી શકે જ નહીં, અગાઉ હિંદુસ્તાનથી એટલી બચીતો અસીલો આવતી કે એક ધારે પસાર કરવાની જરૂર પડી હતી જેની હજી અસીન કરનાર અને મામાવાળા તરફથી આડતીઆઓ ડોડવાને ઈસ્ટ ઇસ્ટા કંપનીને ફરજ નાખી હતી. તે વેલાએ મોં હું મુકતો ન હોઉં તો ૪૦૦ અસીલો ચડી નહીં હતી. તે ધારે પછવાડેથી કાઢી નાખ્યો હતો પણ તેથી કાંઈ ખરી અડચણ મડી નહીં પણ હાલ જડપ થાઈ શકતી નથી, અને ઈનસાફમા વીચ થકાથી આડતીઆઓ અને અસીન કરનારાઓ બન્નેના ઘન મુડી જાય છે. હિંદુસ્તાનથી વેલાત અસીન માફખથી તે મુમુદ્રની મુપાદી ઉપર કોઈ ઘણા પાછી મેજવવાની આશાએ રોડી તરતી નાખવા ને વુઝે. ઐરશ્ચિત્ત નેવા મોહટા અને ધનવવાન ગાજ્યમા આવુ આવતું ન જોઈએ. પણ આશાએ કે આ દુક દીકાથી લાગતા વખગતાઓને માંપતા ઉપાયો કરવાનું મુત્ત પડશે.

ઉપલો પત્ર પરગટ થયાથી સતાવાલાઓ ઉપર શું અસર થાઈ તે કેહવાઈ શકાતુ નથી, પણ કાંઈ સુખસુખ પુજ્યરજ આવી હતી ખરી. અને ચોડાએકેજ પછી મર આરબજ વીગશીદ ને હિંદુસ્તાનના હોતેચ્છુ છે તેણે આમની મુભામાં સવાન કર્યો હતો કે ત્યાંથી અત્રે અસીલો રવાના કરવાને મુવન પડવા માટે શુ બંદોબસ્ત કરવા ધાર્યો છે. અવખવા આ બીનતો ખુદ હિંદુસ્તાનમા જ થતી હતી અને આપણા નિમધ માથે તેને કાંઈ પાધરું લાગતુ વખગતું નથી. એ બાબદ ઉપર વધારે જોડતેજો કરવા વગર પક્ષ કેહવાઈ શકાતું નથી કે આ ધીન થાય છે તેમા હિંદુસ્તાનની કેટલી કસુર છે. મધરાજ અને મુબઈની માહારી પાસે બીગતો નથી. મુબઈમા ધારાનુ કામ ચોડું ચાલે છે યો નીજ ઈનાકા કરતા હલકી કીસમનુ ચાલે છે કારણ કે ત્યાંથી ધિરી કોનસીપમાં ઘણા જ ચોડા મુકદમાઓ આવે છે. મધરાજથી પણ મુકદમાઓ ચોડા આવે છે

અને તે ઇલાકાના એક વર્તમાન પત્રમાની હમલાન મે એક રૂકે વાચ્યો, જ્યાં મીં ફારસીની ફર્માને ઘણા યુસ્થાથી ઓઢી જણાવીએ. પાત્રી બ માન રહયું. ત્યાંથી જે મુકદમાઓના દગના અરિએ તે ઉપરથી તે માલ અને મુખ્ય તુકાની માનમ પડેએ.

પબ્લમ, લખ્ખન અને લાલ્લુજીના પ્રાતે જે બ માનમાલએ તેમાથી હાલતો પેાડી અરીન આવેએ. પણ આપણી કોર્ટની મ માનથી અને આ પછા કાયદાઓની જડપથી એ અસિધાની વધતી જાય. ન તાને મોટે મુ તો ત્યાંની હાઈકોર્ટમા થતા કામની જડમ વીધે મહેને પોતાને કાર્ટિઓ નિ આર નથી અને વીલાયતની મરકા તરખી લગાઈ કપડે મનવે કામ વગર જડપથી ચલે ખરૂં. પણ મદને ખજર મનના મુજબ જે ખરી દીન થાયએ અને જેમ થવાનું મુત્તન કારણ નથી તે આપણા દેવમ એ દિલ્લતાનમા તર જુમો કપાનું અને કાપવાનું કામ થાયએ અને હેવા જગમ પોધાઓ એની વારે કપાના તેથી ર મતે દીન થાઈ શકે તરખુમા કપાનું કામ દમેવ ક મતે ઉપજનનાર છે અને મુખ્ય કરી ખગલ અહીંથી એવ લગામતા કાગળે ઉપર લખેના હીમાનો, માદીઓ, અને ઓઅરીઆનો તરખુમા કપો ઘણેજ આરેએ અને બગ ા શુદ્ધ કરવાને કેવો વખત તમે એ ચોકસુકેટલુ મુરકેયકે.

વરી દિલ્લતાનમા મુકદમાઓ મનાવનારઓ પોતે અથત તેમણા આ હીઆઓ અને વડીલો જડપમા મુકદમાઓનું કામજાન મનાવનાને ઇડમાની કોર્ટોમા હાજર રહેએ અને જે વિત જ લાગેતો તેઓની ફર્મા ઉપર દાદ લાગેએ.

ઓના મોટે એ બામદ ઉપર મુ હાન મોલખર માગેના નથી પણ માહાગ નિમદમા જણાવેની વાત તોઈર ઇડમા એસોસીએશન, સેમેટરી આલ મોટ ના ધાન ઉપર લાવવાનું માથે લેયતો મુકદમાઓ મોકરનામા દિલ્લતાનની કો ઈએ જડપ મખરી હેવા દેડમ બાહા પાડવાને મુમતા કરી. પણ ખરી બા માનના મુકદમા મનાવનારઓની મુખ્ય ફર્મા એએ કે દિલ્લતાનમા ચોકા તર મગના કમ્મ બજાવવાને ઇડમામા મોડવલુ કેવળ અમમુલે, અને તે બામદ ઉપર હુ આસોસીએશનનું ધાન ખેંચના મામુલુ.

આ આસોસીએશનના મગના અરીતરીઓને ખખ હરે કે દિલ્લતાનથી અને મરથાનોથી આવતી અસિધાની હેદી કોર એ રાણી મોહેબની મીની કોન્સીધએ આ કોર્ટમા મેવના દરેક જગજની કામે થત ઉપર મોનવાની કાઈ અગત્ય નથી કાગલુ કે તે મમુલુએ અને જે મુદ્દથને, ખારીર, સોની સીટ અથવા આગીઆને તેઓ નાચ કામ મડયુકે. તેઓ આ કોર્ટના કામ મજબી મતોપ બતાવેએ અને જે વીરજળ અને મમાની તેમણી તકરારો મામુલીએ તે નોટે તેમણા ઉપર માનવેએ પણ મ કા બાગે આ મેઈ વ

મ્યાપેલી કોર્ટ વર્ષમાં યોગ્ય દાદા આપે છે, અને તેમાંથી વળી એક ન્યાયીય ગેરદાનર રેહનાથી અનન થયે છે અને એમ દિ હુતાનમાં પડી રેહવા પછી અને હંગામાં ૨૦૧૫ પછી ધણક તૈયાર મુકમાં આપે છે. આ બેકથી પેની બેક સુધી મુતતરી આપે છે અને તેનું મુખ્ય કારણ એ છે તેને માટે કેસની કોર્ટ પુતી નથી અને તે પછી આગળ એ નીકળે છે કે એક અગત્યની ફાજ પડતી નાખનામાં આને કે હનિમાં બગાળર થતો નથી, આણુતલુપણે મોટી ઈલ મણી આનની દિહુતાનની પ્રતને થાય છે.

પેટી પે ૧૧૧ દુભા દાકી જતા આ પછે ત્રીજી બાબત ઉપર હુ આ લુલુ તે એ આ પગ રીતે આગવ શુ? મ આગાજ નાણાને લુ કે દરેક ન્યાયીનની કાનેલ્યન અને આગર ઉપર દીકા થાઈ શકે જ નહીં પણ ને કારણ માટે આ કોર્ટ આપનામાં આવી કે તે કામને તે લાવકે કે નહીં તે શક નરેલું છે.

મ કારણ બા રોના કાવદાએ જેમાં હાંદઓના અથવા મહમદીઆનોના ધારા બિનાયના ન હાથ અથવા હાંદઓની કાઈ જગીતી રમમ બિનાયલી ન મેપતો તેવા મુકમ મુકવનાને આ કોર્ટ રૂરેપુરી નાવકે અને હાંદો મોટી કોર્ટોના નામાડીત વાવ રીથે ત્યા આની મેથવાથી તેમાં મેથક મરતબાને વ ધારે થાય કે પશુ નહીં આ રી શક નરેલું છે કે ને મુકમાં આ અગત્યના હાથ અન તેમાં પુવ તરતના કાવતઓના શક નરેના વાવાઓ હાપતો પછી ત્યા મેથના ન્યાયીય શુ કાઈ ધણ આનુ નથી પણ આ વાત ઉપર પેહના લક્ષ આપવા છતાં નહીં 'જુડીશીઅન કમીટી' થાય તે વેતાએ આપણુ વગરે થોમ્પે હાથ તરતતો આ હનમાં ધીન પડ્યાથી ને પોશરે અને હાંદ થાય કે તના તરત વેળા ઉપાવ કરવાને એક જાણુ પગદાર જણુ અથવા પામ ન્યાયીયની કોર્ટ સથાપની, આ માહેના મોગ બાગને દિહુ અથવા મહમદીઆન કાવત આનવા જોઈએ અને જો બનેતો દિહુતાનથી ત્યાની રીતબાત થી, લોમથી, અને ધારાથી જાતે વાંકે જોઈએ આ મધજ બકોન પોતામાં રા મીન પછી પોતાની શક્તિ અન અનૂભવથી પોતાની હજુ આવવા મુકમાં આ મુકવના.

આરીકો જે વર્ષમાં અતારનવાર છ માસ બેસે તો જેવા મુકમાં જામનવા માટે તૈયાર થાય તેમાં મુકી જાય અને વિતાવમાં એમ જાપ કામ થવાથી દિ હુતાનમાં પણ મોટોને, આડીઆઓને તથા કુતોને જડપ કરવી પડે આગી શર્મીદગીનુ મૂળ જુ રેહ અને ધણા નાશ અને નીતિના બમા ડોળ આગવ થાય આવી કોર્ટ અથા માટે સામાન તૈયાર છે અન પડી પ્રીવિ કો સીનમાં ધણક જણીવા ધાગના હીમાયતીઓએ તેઓને એકમનીથી ૨૦ જડપો ૨૦૧૧ જે એ આ દિ હુતાનથી ધણક હાઈ કોર્ટ ૧૧

મીં ૭૮— ધારણ કે નામ ધામુ સેહનાઈવી મીં ચહે.

મીં ૭૯— અર્થીન એ, મીં કુર્ષીના ઉપાય મીં થી ચહે.

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—હિ દુસ્તાનની મેમુન તમણુ એમ્પતિા બ રાખ હાનતમકે કે કોઈ નાણુ માગસાની સુખના લાગે મગકા પામ જવાઈ તે તામડતોગ ઉડી જવાની

મીં ૮૦—હા, તે જો જાનના પ્રતેથી આપુ પડેતો તેમ થાન પણ ધારણ કે ખાનના ઉર મેલે ન પડે કેવી રીતે એ મમ્મ આવી મગે

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—તોએપણુ એ બામ કિપા રિચાર કરો જો ધમે આ રીતિ કૌન્સીનાની અભિનમા આપી રીન અરે આપડો ખમ્મ બાપડા દેગીએને કુખી કરે કે મીં તેમા કેમ જર્નવુ તે ઉર આપણને જાન આપવાની અગત્યે

મીં ૮૧—રાગ ખાનને લગતો મગજો ફેકાર કવાનુ વાડે આ નમન મેલે લીકે પેણુ માગ જાનવામા અપુ મ કે ફેકાર રીતિ કૌન્સી લને-૪ તે હાથ લગાડસા માગતો નથી

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—અરજીને એક ખગડા તે આપ કડી આપણી આસુરીએવનની કૌન્સીના ફેરવો રોષતો તેમા ધગતા ફેકાર ધાઈ થો, ધારણ કે આ બાખ લગાર મબા નથી હાથ ધરવી જોઈએ મે આક કાએ વાચ્યા નથી તેથી હુ જાણતો નથી કે હિ દુસ્તાનમા અભિન નોધાયા પડે મગનાડમા જાનવામા આવે ત્યાસુ રી કેવોલે વિતબ લાગે

મીં ૮૨—મે, જણુ અપવા આ વર્ષ, પણ વીનમે મેડો બાગ વજીતો અને આડનીઆએને લીકે, મહુ તેમ આ માટે વાર ૧ એવી બનીતો વીન થાપકે કે મુકદમામા રાકયના મગજાએને તેમજ વીન ફરવાની રેવ પડી ગઈ. હિ દુસ્તાનનો એક પદા વાજો જાન્યે કે માહારા મુકદમા આપના તો હજુ જણુ, આર વર્ષ જોઈએ, અને એમ જાણી તે અવે નાણુ વાપતો નથી. વીન ઉપરથી વીન થાપકે. જો જાણકની કોઈ હોયતો ૧૨ મુકદમા એક વર્ષમા મુરી જાણ હાન તે ઉપર જણુથી આ વર્ષ લાગે.

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—જો મુકદમાએ જાવડી ચમિતો ત્યાંથી કાગે છઆએ જાવડે અવે હવુ તમે ધારેડો ?

મીં ૮૩—તેમા કાક ફેર નથી

મર આર્થમ ઉવિ-ગદિદ—હિ દુસ્તાનની કોઈ ઉપર એટલા બધો દડો લાગતો નથી.

મીં ૮૪—ચાણી વીન થાપકે, મારા તમણુમાએ કનાગ મર્જા મુકદમ પડે અને તરણુમા ફરવાનુ કામ થમ્મ અપુ અને કનાગ બેરે ઉંચે, જો રાજે મામુમા નગાડા રોષતો કામ જવાઈ થા

અ ગાનનું હિનનકિદિ—આ નિવન જ્યારે પ્રથમ થયે, ત્યારે શુ
કરવું તે નહીં મહત્ત્વ પડયે હાનની જુદીમીઅન કમીની વચ્ચે પગારે કા
મ કરેડે એવના મારે તેઓને ઘણી કુશ મુકની જોઈએડે. જ્યાસુરી ત
મે પગાર આપો નહી ત્યામુરી તેઓને વચ્ચે કામ કરવાને આપણાથી કેહ
વાઈ શકાય નહીં. પણ જ્યારે તમે પગારમાર કોઈ કરો ત્યારે તતકાલ તે
જાણે વાલો હિાવવામા આવશે હેનુ મને લાગેડે તોએપણુ આપણુ અ
હુ દાન આ ઉપર આપણની અગત્યડે અને ડહુક આન આરગાઈવ ઉ
પર જાકતવા વારેરી અરજમા જો આપણે એકમત થ શુ તો પછી વાપી
હાથેન નથી આ અરજ કતેહ પામે એનુ મને લાગતુ નથી, પણ તોએ
આપણને તે વાત તેની આગત મુકવી જોઈએ

મીં ૩૨—આ બામ આપણુ આગત ધરા મારે મીં ૨૯નરનો ઉ
પકાર માત્રો જોઈએ એ પારેખર વચ્ચે કડી કર્યાડે અને તે ચનાવા
જાએ આગત રજુ કરી તેઓનેજ હવાય સોરરાતુ સોકનામા આપણે જો
કુ કશુ નથી. આ રૂપી આસોનએચનની મારફતે બાહે પાડનાથી તેને
બગામર ડેકાણે લાગુ થયે અને તેથી તેના ઉભય થવા વના રહેયે નહીં.
જે મુદ્દાથી પ્રીતિ કોન્સીનમા પચેડે તેઓને જોડે પગાર આપવામા આવતો
નથી તોની તેઓને ભારે પેન્ગન ગલેડે વળી તેઓને ઉમગનની મનામા િ
હાજર થવુ પડેડે જડજર ગાહેથેને પોતાની મરોમા ખીગજવુ પડેડે અને
તેઓ જ્યારે પ્રીતિ કોન્સીનમા આવેડે ત્યારે તેઓ કાઈ પોતાની જગા ઉ
પર આભા નથી અને જડજર ગાહેથેને ભેરાયા વગર જો કોઈ મની ન
ચકેતો તેમા કાં બોટુ હાડુ જોઈએ. હિ દુમતાન જેવી શાહાનશાહત માથે
અને મીં ૨૯નગા કેહવા પ્રમાણે ૧ કોડની વસ્તી માથે અરીતની બરામત
કોઈ ન હોત અને હિ દુમતાનની અરીતો સરચનોની અરીતો માથે જેવી
નાખવામા આવે એ અત્યવળ આવેડે. આપણે એક પોગવ અરજ ઘડી
કાઢાડી તે પોલોઆડરા સાર માથે જવામા ૨ કાઈ બોટુ મમાજતો નથી
ડે હુચન ચનાથી તે ઉપર બગામત દાન આપવામા આવેડે કાણ કે જે
અરજ આવી માનવનામા આવશેતો તે, વચાઈ એક બાજુએ મુકાઈ તેનો
પારી લમેતો ઉતર આવશે ૨ ધારકુ કે ડેહુવનથી અરજને ટેકા મરશે.

નજર ઈલાન મેન—આ નિવન મારેની એક બામ ઉપર આ આસો
મીએચનમા વા વિશાલ થયે જોઈએડે હિ દુમતાન લોકોના લાભ તર
જોતા તેવુ જમાયેડે આ રોગેનુ બ સમજુ કુચી કાઈક ઉપાયો મોરી કા
લાકોનાની તજવીજ કરના કરવા આ રોઈ એક મ કાઢાડી નાખવાનોજ ઉપાય
જોવા વાર અક મુક થા મને સામા વાળાને હાથરો મેન ૨૨ ઇંગનાડ ઘમડી
નાની મોળે બગમત કરનાની એ માતમર શુરુઆ મના ૧૧ને મા મારે

તક આપવી જોઈએ, અને મીઠા દેખના કેદવા પ્રમાણે “કંઠાના બરેલી ની-
લના ઈનસાફ કરતાં જરૂરની ગેરઈનસાફી બની.” ત્યારે શું અંગેના નામીયા
-વાયરીયોને હાથે ચુકેના મુકદમાઓ કરતાં હિંદુસ્તાનની ઈલાકાઓનીજ કો-
ઈમાં ચુકેના મુકદમાઓ દેશીઓ વચારે પચાંદ ન કરશે ? આ બાબદ પુરેપુરી
ધ્યાન ઉપર લીધા વગર આસોસીએશનથી અરજીનો અરજો ધમધમકાયે ?
પણ હું કંબુત કહ્યું કે મને એ વાતની સમજ ન હોવાથી એ કામ વચારે સમ-
જનારને હું સોપુ છું.

મીઠા જે. ડી. બેન—જેકે આ આસોસીએશનનો હું મળાચદ નથી તોએ
આ પ્રસંગે આવવાથી હું ખુશી થયો છું, કારણ કે જે વાત ઉપર હું આજ
ધણે થકું લક્ષ આપતો હતો તેજ વાત આજે મીઠા દેશરે તમો ઉત્તરે ધરીએ.
છેલ્લો હું પંનાવ આચો તેની અમાઉ હું હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેન્ડ વચે આ-
વળવ કરતો હતો. ઇંડીમાં ત્યાં અને ગરમીના પેનાવ હું રહેતો હતો. પ્રીવિ
કોન્સીલનું ચોક્કસ કામકાજ મેં જોયું હતું, અને તેઓથી ચુકી અમીનિ પીચે
દેશીઓનું શું મતછે તે જાણવાની મેં ઇચ્છા રાખી હતી. એટલા માટે આ બા-
બદ ઉપર ધૈર્યથી બોલુ છું. મારી અમાઉ જે મૂલ્યે બોલ્યા તેનો હું પ્રતિભાવ
આપુ છું અને સગળા અને બેકેના દેશીઓ તેને એકમતતા થયે રેવું ધારી છું. નો
તેઓના વિચારનું હું જાદુ વર્ણન આપતો તેઓ મારી ખુબ ભાંજશે. જો હું સાચું
દેખાડતો તેઓ મને ટેકા આપશે. અને તે એકે દેશીઓના મનમાં જેવી
વાત આવી ગઈછે કે ઈનસાફનું મૂખ મૂખ તે આપણી મહાગણીએ અને
તેઓની આસપાસ ધણાજ ઉચી વરણના અને ધણાજ કાનેવ મૂલ્યેનો બે-
ચેંઈ અને તેઓની હાજર તેઓને અડીન કરવાનો હકછે. જે દેશી મૂલ્ય-
ર્યો સાથ મેં એ વાત કરીએ તેઓ એમ બોલ્યાછે, કે “જો તમો રાંછી સા-
હેબની કોન્સીલમાંથી અડીન કાઢાડી નાખશોતો મુકદમા અમાવનારાઓએ
છેક છેડે શું રી ઉપાય ન કર્યા એવું સમજ તેઓ નાખુશ થશે.” હું સા-
ચું બોલુ છું કે નહીં તે માટે હું દેશી મૂલ્યેનો પુછું છું. જો હું જોઈું બોલ-
તો હોડતો હિંદુસ્તાનના ધણાક અનુભવવાના મૂલ્યેનો સાથ આ બાબદ વી
શે વાત કરી મેં જાદુ અનુમાન કરેલું કેદવાયે. જો હું સાચું કેદતો રોકિ-
તો અડીન કોઈને મોખા અને દરજ્જો જેમ બને તેમ બાવવો જોઈએ.
હાલ આપણને જેવી જોઈએ તેવીજ કોઈએ પણ તેમાં -વાયરીયો બરાબર
આવના નથી. આ કોઈને મુશરે આપવાની વાત ઉપર હું આવું છું અને
અધિક્ષક મોહેબ, હું ધારી છું કે મર માર્કમ ઉવિ-ગરીબ અને બીજાઓ જે-
ઓને આ ઉપર લક્ષ આપણે છે તેઓ હું તમોને જે વાત કેદવા માયુછું તે
અમાવની વિચારશે. પેહલું તો એજ કે કોઈ પણ આદમીને તે કામ કિર
તેનું કામ જમાવની ગતે નહીં ત્યાસુની તે તન રઈ કામ દરનાર નહીં. કેટલાક

ગૃહસ્થોએ આપણા દેશમાં ન્યાયથીની સેવા બજાવીએ. કેરુદાદોએ હિંદુ-
સ્તાનમાં ન્યાયથીનીનું કામ કર્યું છે અને જેઓ પેનશન લેવાને પુરતી રીતિ
બાધક છે. જેઓએ થોડી ઘણી વિદ્યા બરેલા લખાણની ગમત શીવાય આ-
રામમાં પડી રહેલું જોઈએ, અને તે પેનશન વાલાને પછી, તે આનંદનરત્ન
૫૦૦૦ પૌંડનું, વડા ન્યાયથીનીનું ૨૦૦૦ પૌંડનું, કે નાહતા ન્યાયથીનીનું
૧૫૦૦ પૌંડનું હોયતોયે તેને તેની આઘાએયમાંથી બોલાવી વર્ષના ૧૨૦ દાહામ
કામ કરાવવાનો, કોર્ટમાં બેસાડી મુકદમા તપાસાવવાનો આપણને કાંઈ દેક ન-
થી. વધી યાદ રાખવું કે તેઓને કોર્ટમાં બેસવું પડે છે એટલું જ નહી, પણ
ચુકાદા થડી કાઢાડવા પડે છે અને મામાના વડાંથી ટાંકી બતાવેલા મુકદમાઓ
જોવા પડે છે. વળી તેઓને બાહર કામ કરવું પડે છે, જેનો બીજાઓને વિચાર
નથી. કોર્ટમાં મુકદમા ચુકવવાને અને કામ બરાબર ચકાવવાને જો વર્ષનો
ત્રીજો ભાગ બેસવામાં ન આવેતો કામ યાચજ નહી, હું પુછું કે એ વા-
જબી છે ? હિંદુસ્તાનમાં બેહતત કરી મોટા બદલાની આગમાં એક જણ પો-
તાને વંતન આવે ત્યારે તેને ક્રીવિ કો-સીકમના બેસવાનું માન મળે છે અને તે
ધાણું મોટું કેહવાય છે. આખરેને ખાતર તે બાધે પણ શું ફક્ત તેને માનનો
બદલો મળી શકે ? કોઈ માણસને આપણે મગાર આપ્યે નહી ત્યાંમુખી તેના
પાસેથી કામ લેવું મનેતો ગેરવાજબી લાગે છે. જેવું કેહવામાં આવશે કે હિંદુ-
સ્તાનની નાણા મંબંધી હાલત જોતાં આ વાત બની શકતી નથી. પણ હું
તેમ ધારતો નથી, તેનું કારણ એકે ફક્ત કલકત્તાનેજ ગણતાં ત્યાં હમણા
૪૦૦ અગીસા તરફઆર થાય છે. તરફઆર થાય છે એટલે કે કોર્ટની હાજુર
એક અરજી મુકતમાં આવે છે કે પ્રિ કો-સીકમમાં મુકદમા ચકાવવા માટે ૫-
રવાનગી આપવી ત્યારે પછી તે મુકદમાને તરફઆર કરવામાં આવે છે અને
તે ઉપર ખરચ હમણા આપણે કરવા પારેલી રીતિ કરતાં અતિચપ વધારે
થાય છે. 'યાદ રાખવું કે અગીસમાં જોઝામા એટલે ૩૧૦૦૦૦ વાંધો જો-
ઈએ. પણ મરાઠી જોતાં અગીસા ૩૫૦૦૦૦ ના વાંધાની આપતી હશે,
તરફારને માટે આપણે દરેક અગીસ મરાઠી ૧૦૦૦૦ રૂપીઆની લઈએ તો
ફક્ત ૪૦૦ અગીસા તો કલકત્તાથીજ આવનાર છે અને તેથી ૪૦ લાખ રૂપી-
આની રકમના મુકદમાઓ ચલાય છે. મીંડેર સુચના કરી હવી અને તેને
હું ટેકા આપું કે અગીસ ટંગાઈ કેહવાથી ઘણી અને ભાડુન વચ્ચે મંબંધ
ગુટે છે. એ શીવાય ચકાસા હુકમનામાની રકમ ઉપર મેહંકેડે ૭ રકાનું બ્યાજ
લીધામાં આવે છે. હવે ૪૦ લાખ રૂપીઆનું બ્યાજ શું થયું ? ૨ લાખ
૪૦ હજાર રૂપીઆ. હું કારી ચતાથી કહું કે આ મહિની એક-
ખી અગીસ ચાર વર્ષમાં તો ચુકતીજ નથી માટે ચાર વર્ષનું બ્યાજ
એકંદર ગણતાં ૬ લાખ ૬૦ હજાર રૂપીઆનો આંકડો આવે છે, અને

હિંદુસ્તાનના મુકદ્દમા અલાવનારાઓને મોટું વેટલે ૯૧૦૦૦૦ રૂપિયાની રકમ આપવી પડે છે, પણ જો વર્ષ દાહાડે દોહાડ લાખ રૂપિયા આપવામાં આવે અને આ અસીસા જડપ જડપ નીકળી જાય અને ધણી બાડતો વચે વધારે મમજુની રહેતો વધારે માર કે નહીં આ છ ટકાના વ્યાજનો સવાલ થયો અગત્યનો છે. વર્ષો છ ટકા ઉપર મુકદ્દમાનો અરમ થાય છે અને ચોજો અમલ છે તે એમકે ૨૧૦૦૦૦ ની અસીસ ઉપર ખીજો ૧૫૦૦૦ નો અરમ થાય છે. ગૃહસ્થો, હવે તમારે માલ ગાખવું કે હિંદુસ્તાનની મરકાર મગતો અરમ વિભાવતમાં આવે છે પણ ધારાની બાબતો નહી. હિંદુસ્તાનની મેહમુલ ઉપર લયકરનો અરમ મુકદ્દમામાં આવ્યો છે તે જુઓ, તે મહિનો મોટો બાગતો વિભાવતમાં પડે છે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યું નથી. હિંદુસ્તાનની મેહમુલ ઉપર દીવાની કેટલોક અરમ મુકદ્દમામાં આવ્યો છે તે જુઓ તે નામુ કદીની હિંદુસ્તાનમાં રહેતું નથી. તેથી હિંદુસ્તાનને કાંઈ ફાયદો થતો નથી. હું પ્રહુકું કે હિંદુસ્તાનના અરમ પાયામાં અસીસ કોર્ટ કિયાગવા મોટી ખીજ દોહાડ લાખ રૂપિયા વર્ષ દાહાડે નાખવા માગતો કોલુ ના પાડયો હું ધારું કે ના. ચોડાક વખત ઉપર મે એક સુચના કરી હતી જે માહારા દશી મીત મીત ડખલું. સી. બાનરજી કચકતાના ખાસીમદરે એક ધારાને લગતાં ચોપા-વામાં મારી રીતે રખાડી હતી તેમાં કાંઈની વાધો ન હતો. તે સુચના એકે સાત ગૃહસ્થની એક કોર્ટ મધાવવી. કેવા ગૃહસ્થો જોઈએ તે આપણે મરકારને સોંપીએ છઈએ, તેમાં હમલડ અને હિંદુસ્તાનના ઘણાજ ક્યાવલા અને અનુભવવાળા ન્યાયીઓ જોઈએ. તેમાં હમલડ તત્વ લાખ્ય કરવું જોઈએ નહીતો દશીઓ રાજ થનાર નથી. વળી તેમાં હિંદુ તત્વ અને હિંદુઓના ધારા કાયદા જાણનાર જોઈએ. અસીસ કોર્ટમાં ત્રણ ન્યાયધીઓની ન આવે અને પાંચની ન આવે. કાવાર કે કારણ કે હિંદુસ્તાનની કીરીજન કોર્ટમાં કોઈ વેલા ત્રણ અને કોઈ વેલા પાંચ ન્યાયીઓ હોય છે. જ્યારે કાંઈ અપડા મુકદ્દમા હોય છે ત્યારે પાંચ બેઠે છે અને પાંચ જડજોના મુકદ્દમા ખંગાલની કોર્ટમાં આપણે વારંવાર જોઈએ જાતલે છઈએ. હવે પાંચ જાણના મુકદ્દમા અંગેના ખીજ પાંચ ઉડતાથી નાજે તેથી દશીઓ નામજી થાય. તેથી હું સુચના કરું કે સાતની કોર્ટ જોઈએ અને એક તેમાં પ્રમુખ જોઈએ, આ કોર્ટ પ્રિવિ કોન્સીલની એક સામ્યા કેહવાય તે રાણી મહિનની સનામાં જોઈએ અને તેના મુકદ્દમા રાણી શાહેને કોન્સીલમાં પોતે મજુર રાખવા જોઈએ. જે ગૃહસ્થોએ પ્રિવિ કોન્સીલમાં નરેમખર માગવા બેઠવું હોય તેઓએ જુદાઢથી અખર આપવી જોઈએ, વળી તે પછીનાથી વર્ષમાં બેચલા મગિતો તેઓને ચોક્કસ મુકદ્દમા આપવો જોઈએ. દરેક જાણે ૨૦૦૦૦ રૂપિયાનું સાળીઅનું જોઈએ અને તે ઉપરાંત તેને મળવું હોય તે જુડું. વળી પ્રમુખને વધારે

મનુષ્યે જોઈએ. કોઈને તે પછીના જુલાઈ માસમાં નિકળી જવું હોયતો તેણે પોતાનો વિચાર અગાઉથી જણાવવો, નિકળી જવાની ઇચ્છા ન હોયતો ખીજે વર્ષે પણ તેજ ધણીએ કામ ચલાવવું. આ મૃદુરથોએ પેહલી નવેમ્બરથી તે ૧૫ મી ડીસેમ્બર સુધી છ અડવાડીમાં બેસવું. ૧૫ મી જાનેવારીથી ફેબ્રુઆરીના છેડા સુધી, અને પેહલી મેથી તે જુલાઈની અપવચ સુધી, જેથી વર્ષમાં છ માસ બેસી શકાય. અને છ માસ બેસતાંખી બાગેજ કામ પૂરું થાઈ શકે. કેમકે અપીણ કોઈને માટે મુકદમાઓ માફકનારી ૨૫ હિંદુસ્તાનમાં ફોટો છે. કમજામાં છ છે. તેઓ ધણી જડપમાં અપીણો માફક છે, દાખલા તરીકે ૪૦૦ અપીણોતો તેઓની રસ્તામાં છે.

તે શીવાય મુંબઈ, મદ્રાસ, પંજાબ, આંધ્ર, મુલમીત અને આગરામાં મળી ખીજી ૨૫ ફોટો, આ અપીણ કોઈને માટે બિરાફ માફક છે અને તે ઉપરાંત સંસ્થાનોની અપીણો તો જીવી. હું હિંદુસ્તાનના દેશોએને કેહવા માંડું છું કે સંસ્થાનોની કોઈથી જીવીજ એક ફોટો અપીણ માટે તેઓને વાસ્તે જોઈએ. હું કહું છું કે જો ફક્ત હિંદુસ્તાનનાજ મુકદમાઓ લીધામાં આવે તોએ અપીણ કોઈને એકમારગી હમેશનું નહીં તોએ ચાર પાંચ વર્ષનું તો નક્કી કામ નિકળે, અને મનતા હેવું બાંધે છે કે કેટલી અપીણો બાંધે છે તેના હીસાબ કાઢવો જોઈએ અને હિંદુસ્તાનની મેહસુલમાં આટલો ચોડો વધારો કરવાને કાંઈ દેશોએને અડચણ છે કે નહીં તે તેઓને પૂછવું જોઈએ. તેઓના જવાબ હું ધાંઈ છું કે એમ આવશે કે અમને એક મારી કોઈ કરી આવે તોના મુકદમા સંચેથી છેત્રા હોય અને અમને ખાતરી કરી આવે કે તે ઉપર આશા બાંધી શકાય તો અમે કાંઈખી રકમ આપવાને તૈયાર છેએ. જ્યારે એક દેશીને તેના પેસા માટે કાંઈ તેને મળે છે ત્યારે તે નાણુ આપવા રાજી થાય છે પણ અમલતાં જ્યારે કાંઈ મનુષ્ય નથી ત્યારે આનાકાની કરે છે.

મીઠ દાદાબાઈ નવરોજી—આજ રાત્રે એક શબ્દ પણ ન બોલવાનો મેં નિશ્ચય લેવા કર્યો હતો પણ મીઠ બેઠતા બોલવાથી મને એક બે પ્રશ્નો મુજબા છે તે હું પૂછવા માંડું છું. પરંતુ જો મેળવવા થોડા સમય હશે તે દેશીઓ માંગવાના, અને જડપમાં ઇનસાફ થાય એવું તેઓને આગત્ય કરી જોઈએ. અને હું કમુજ કરું છું કે જડપમાં ઇનસાફ આલે એટલા માટે જવાબીસોએ. બસિ પખત બેસવું જોઈએ અને તે માટે તેઓને કોઈ મળવું જોઈએ. ત્યારે હવે વધારે એકે કે તેઓને ક્યાંથી આવવું ? જો હિંદુસ્તાનની મેહસુલમાંથી તેઓને પગાર કરવામાં આવે તો તેની મતલબ એકે મરીબ રેયત પામથી ઉપડાવેલાં નાણામાંથી તેઓને પગાર કરવામાં આવે. કારણ કે હિંદુસ્તાનના ધણાખરા મગજા કરેલો મોટો જાગ મરીબ સોડો પામથી સેવામાં આવે છે. આપણે જોઈએ કે તેઓના મુકદમાં છેક ઈંગ

લાડ સુરી આરિઠે તેઓ ધણકરી માતમર દોષડે. ત્યારે મુ તેવા દ્રવ્યવાનોના મુકદમાઓ ચતાવવા મો હિંદુસ્તાનના મગાણા લેકિ પાચેથી નાચુ સેવુ વાજખીડે / ને કોઈની અગત્ય આટલી બી માતમ પડે તેના આતના ખરમ ચતાવવા મો મુકદમાઓ ઉપર શી લેવાઈ મકાષ કે નહીં તે હુ કંડી શકતો નથી કાગલુ કે એ બાબતુ મને જ્ઞાન નથી જો આ રસ્તે ધરવામા આવેતો ને આ કાઠનો તાબ સે તે તેને મોરે પગાર પલુ કરે. જડ પમા ધનેશ્વર ચારેતો આ શી બગવાખી મુકદમાઓનો અગત્ય ધાવના નેરેલો ધાવ નરી.

મીઠ ખેત—તેના જગમમા ૧ એમ કુટુંબુ કે મુકદમાઓનો જડપમા છે હા લાચાથી દરેક પગલુમા પલે લાખ ધાવડે અને તેવુ પરીણામ તાવજ મોરે તેઓ ખુગીથી કુ આવશે, અને તેઓને થતા નહા માથ મગખાવતા આ કુ પલે જુલ કેદજશે.

મીઠ દા બાઈ નરરાખડ—જુલ પગલુમા કાઈ જુલ મેહમુ નથી મીઠે નના કે ના પ્રમાણે મુમધમા મરેથી થોડા મુકદમાઓ ઉભા ધાવડે.

મીઠ ખેત—પલુ મને ખમર મળીડે કે જોડે આજસુરી મુખદએ અ િતી મોકરી ન હતી તેઓ આજ તલુ મામમા કતકતામા ૧૦૦ અરિઠા નો ધાઈડે અને મુમધમા ૩૦૦) નો ધાઈડે એ ઉપરથી દેખાવડે કે મુખધન પોતાની મેહનપણીની અતમાઈ લાગીડે અને કતકતા નેરુજ કામ મોકે ન વાને ખતી માતમ પડેડે.

મર ચાર્મ મેરીગરિ નડ—હુ ધારહુ કે મીઠ દાદાભાઈની સુચના વાજ માડે, પ્રરલુ કે ને રખસો પ્રીવિ કો મીનમા મુકદમા લાવેડે તેઓ ધણુ કરી ધન્યવાન દોષડે ઘણા મગ મુકદમાઓ રૂ૧૦૦૦૦ થી અતીધણા વધારે દોષ કે ધણુ કરી મુકદમાઓ કુટુંબ કનીવાને લગતા દોષડે અને તેમા રૂપતને કામખી લાગતુ વતગતુ નથી અને એક કુટુંબના બે માતખર પ્રરેને લડી મગવા માર લેકિ નાણુ આપે એ કેવમ ઉતરુડે

મીઠ શહાશુદીન—હિંદુસ્તાનને બદલે ઈંગ્લાડમા અરી ન સાખ નવા મોરે એક મૃહસ્ય બોલ્યા તે મોરે દેશીઓનુ મતવો એવુ કે હિંદુસ્તાનના મુકદમા કાઈ સેવના મનપતીજ નહીં તેઓને ઈંગ્લાડમા મુકદમા કરાવતા ગમેડે ગભ્ર ઓના તાબામા રેહવાને તેઓને ટેવ પડી ગઈડે હિંદુસ્તાન કરતા ઈંગલાડની માહારાણીની પ્રીવિ કો સી નથી મુકદમાઓના રેચના કરાવવાને તેઓ ગણ થશે

૧) મીઠ ટે નડ—આ લલવિલ નધ કરવા મોરે હુ મારાડ રખડા મેનત મોરુ પુડુ. આ બાવદ અગત્યની અને જ્ઞાન આપવા જોગ ધાગવામા આવી

તે માટે હું ઘણો મતોષ પામ્યો છું. મારા અગત્ય ઉવિ-ગદિ-દે જાણીએ કે જો કાર્ક ઉપાય આપણે શોરી કાઢીએ અને તેમાં જો નાણાની વાત આપણે તે ઉપાય મદ જવાનો તે વાતને હું સ્વીકારીએ. મેજર ઇલાસ બેલે મવાન હાથો કે અસિમા આ દેશમાં લાવવી જ ના માટે જોઈએ, પણ તેનો ઉપર એકે આપણી વાત તે નથી. આપણે જો શોધવા બેઠાએ કે જાણે સગળી અસિમા વેતાલમાં આવેતો તેનો ઉપાય શુ કરીએ. અનન્યતા એક ધણીને મુકદ્દમા ચ લાવના માટે છેક ઈંગ્લાન્ડ થઈ જાય છે પણ વર્ષ ધકા અવાડવા એ પેહાતી ધણી કાણુ દેખાય છે. પણ સેવનો ફેસલો દુન્યાના પ કાવલા ન્યાય રીસો કરે તે દેશીઓને એવોતો બાવેત્રે એ બક્ષીય કાઢી લેવાથી તેઓ કવચીત પણ રાજ થનાર નથી. હિંદુસ્તાનના ન્યાય-રીસોના મુકદ્દમો વારંધીએ અગેની કા ઠો ઉધા વાલે છે તે જોતા મુકદ્દમી ગામે આવતા કોઈ આપડા મરીબને કેમ ધનસાફ મળે છે તે જોતા આ હેતો ઉપાય કાઢી લેવાને કોણુ મજા થાય ? મીં બેલે આપણી આગળ જે સુચનાઓ કરી તે વિચારવા જોગ છે. પણ હા લ તરત બારીક આપણે જાણી અગત્ય નથી. મારી મત નખતો આ બા બાબતી મુખ્ય કોરીમત જણાવવાની છે. મે દેખાડી આપણે કે ધણીક મુકદ્દમા ચનાવતારાઓને જોએમાં મોડી રકમના વાધા પડે તો તેઓ વર્ષોના રીસો સુરી ૨ વડના કરે છે અને જ્યારે મુકદ્દમા મોજબના માટે તદ્દિમા થાય છે ત્યારે ગણી અગેની મોડી ટાઈ દશ દાહાડા બેસીને ઉઠી જાય છે પણ જો પાત્ર દા હાડા વધારે બેસેતો તેઓના મુકદ્દમા મળવાઈ જતે. અગત્યની બાબદમાં મીં દાહાબાઈ નવરાત્રીની સુચનાને હું પુષ્ટી આપુ છું કે જો દેશી મુકદ્દમા ચનાવતારાઓને અમલના હોય કે કોઈની ફી બરવાથી તેઓના મુકદ્દમા બે વલુ વર્ષ ઉનાવના મુકદ્દમો તેઓને તે આપનાને આનાકાની કરનાર નથી નાણુ કેમ એકકુ કરવુ તેની ગોઠવણુ લગતુ શુચવાનુ બરિલી છે. શીમતોના મુકદ્દમા માટે ગરીબો પાચેથી મેહસુલમાંથી આપણુ એ મેરવાત્ર મીં જે બર માટે જોએને જડપના ર્નસાફી ફાયદો થાય તેઓ પાચેજ ખરચ અપાવેલા લાભેમત્રે. અ ને તેઓ આપવાને રાજીબી થશે. પણ આપણી આસોરીએશનને એ વાત મા વધે પડનાની જરૂર નથી દેશીઓના લાભ જલવનાગ તરીકે આપણી ફરજતો એ રીત કે આ માફુ લગતગારી થીડાકારક, અને ખરચનાળી અરી લ કોગ્ગુ બાપાલુ સગળુ ચતાવાલાઓ આમન રજી કરવુ અને તેનો ઉપા વે કરનાનુ તેઓને સોફુ. એના માટે હું આરા મુખુ હું કે હાલમાં કર વા મારે ના ફેરફારમે હિંદુસ્તાનને પ્રણુ લાગે છે તે લારડ માનસ-નરતા કાન ઉપર લાવો માટે હુક આન આગાઈબને આપણે કોઈ રીતે જાણાવનુ જોઈએ.

પ્રમુખ—સર ચાર્લસ ઉરી ગદિલડ, મીં બેન અને મીં જ ગૃહસ્થોએ આ બાબતે એમની પુગી રીતે તપાસી છે કે હવે મારે કેહવાનુ એવુ જ મહુ છે

કે આ અગતની બાવદ ઉપર શ્રી સીતાએ કુપુક આવ આગમોર્ધનનુ ધ્યાન
પુગાડવું તે બાને વિચાર કરવાને આ આસોમીએવને આપતા ઉપાયો સેવા
એની ને દરખાસ્ત મુ ચાર્લમ ઉવિન્ગકિદે કરીએ અને જેને મીં ૭૫૨ ૭
કે આપોએ તેને હું એકમલનો ચાઉંધું. એ બાવદમાં ને આપણે ઉપાયો
લઈએ તેમાં મુ ચાર્લમ ઉવિન્ગકિદે અને બાવદમાં આપણને મદદ કરશે
રૂથી આશાએ અને આ વાદવિનાદમાં ને બાવ તેઓએ લીધેએ તે મો તે
ઓનો આબાર માનુંધું.

મીં દાદાબાઈની દરખાસ્ત ઉપરથી અને તેમને મુ ચાર્લમ ઉવિન્ગકિદે
દેખા આપાધી મીં ૭૫૨નો તેના નિબધ મોટે ઉપકાર માનવામા આવી અને
મુબા વિમર્શન થઈ.

તાં ૮ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૯૭૦ ને દીને મુંબઈ મહે મળેલી સભા.

સો વિનાયકરાવ ભગવાણજી સંકરસેત—અધ્યક્ષ.

મીં કેમ્પસર નવરોજીજી કાળરાણમે કરેલું ભાષણ.

વિષય—ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશન અને ઈંગ્લેંડ રાજ્ય.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની મુંબઈની શાખાની તરફથી એક જાહેર સભા ફરાંમજી કાવચજી ઈનસ્ટીટ્યુટના મોટાં દીવાનખાનામાં મળી હતી, જે વેળાએ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનાં ઇંગ્લેંડ રાજ્ય સાથનાં મુંબઈ વીશે મીં કેમ્પસર નવરોજીજી કાળરાણમે મુબરાતામાં એક ભાષણ કર્યું હતું.

સભાની ખુરસી સેંઠ વિનાયકરાવ ભગવાણજી સંકરસેતે લીધા પછે, સેક્રેટરી મીં પ્રીશાનચાહા મહેરવાનજી મહેતાએ આગલી સભાની મીનીટ વાંચી સંભળાવી, જે પછે મરેનથીને હેલ્થ ટોકેલું ભાષણ કરી સભા બોલાવાનું કારણ કહી સંભળાવ્યું.

“મીત્રમંડળ સહેલો,

આજ દીને તમેને અતરે તમઘી આપવાનો મન્ય તમે સહેબોને સાંચીપો ખબરછે. મારા મીત્ર મીં કેમ્પસર નવરોજીજી કાળરાણ આજની સભામાં જે અગતનું અને પ્રીમલી ભાષણ કરનારછે, તે સંભળવાને આપણ હોઆ બેગા મળીઆ છધએ. મીં કેમ્પસરની તમારી સાથે મરેમતા પ્રમાણે કરી પણ ઉપર ઉપરની એજન્સીલુ દરાવાની જરૂર નથી, કાકે અમેના બેહિસો રેલાયો પામેમાં અને લોકકીય જન રક્ત ગોફતાર જેના એમે સુખક્ષમી અંધીવતીછે, તે મહેલાં પ્રસીધ લખાંબુધી એમેને તમે સહેબો મારીપો એજન્સીલો. મીં કેમ્પસરનું આજનું ભાષણ “ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશન અને ઈંગ્લેંડ રાજ્ય” એ વિષય ઉપર ચતારછે. આગળ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશન વિષે આ દીવાનખાનામાં પ્રોફેસર દાદાભાઈ નવરોજીજી અને મીં વીચનુ પરશરામ ચાસ્ત્રીએ સંભાષણે કર્યાછે, તેપણ મારે આમીન મત એવુંછે કે એ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની નેમ અને મતજમે શુંછે, તથા એ સભા પ્રબનું કેટલું ક્ષેત્રમાંલુ કરવાનો હેતુ રાખેછે, તે ઉપર જેમ આપણુ વધારે બોલીએ તેમ સારછે અને લોકોને જાહેર તથા એજન્સી રીતે સમજવાને આવાં સંભાષણ સહીથી મારો ઉપાયછે. મીં કેમ્પસરને ભાષણની ખીજી જાખવ, હાંદુસ્તાનની મરકાર વીચે તમે મર્વ મૂલ-રયો કશ્વ કરશો કે આપણુ દેશમાં જે જે રાજ્યો થઈ ગયાછે તે સર્વમાં ઇંગ્લેંડ રાજ્ય એકલું એવુંછે કે જે પુર જુગાપણથી આપણને આપણા વીચારો

જાહેર કરવાની જોગવાઈ અને જોડવાય કરી આપેડે. એ બાબે બાપલુ ૧ રતા તપસીનવાર બધાન કરશે. માટે એ વિષય ઉપર લ બાપલુ કરી હુ તમારો વખત રોકવા ચાહતો નથી, પણ હવે મીંડ કેન્દ્રશરને પોતાનુ બાપલુ શરૂ કરવાની આજ્ઞા કર્યું.”

આ પછી મીંડ કેન્દ્રશર બોલ્યા કે —

શાહેબો—

આપણા માનવ તા અને લાયકી વાળા પ્રોફેસર દાદાબાઈ નવરોજીએ હિંદુસ્તાનની શુદ્ધ શુદ્ધ રાજકુવારી મળાઓ માને ગયા મન ૧૮૧૮ ના અક્ટોબર મહીનામા લડનની ઇન્દ્ર ઇંદ્રિયા આમેસીએશનની હજુર એક બાપાલુ કીધું હતું અને તે બાપલુમા આપણી એ રાજકુવારી મળાઓની ફરજો સમજાવી હતી તેમાની પેહેલી ફરજ જે તેવશે મળાની હતી, તે નહીં કે સરકાર સાથજ રાજકુવારી સંબંધા સ્થાપવા, નહીં કે સરકારની રાજકુવારી બાબતો ઉપર આજ્ઞાઓ લઈ ધમકા જવું એની ફરજ પેઢીની મેળી નહીં હતી. એ ફરજ થીક દાદાબાઈએ બીજી મેળી હતી અને એ રાજકુવારી મળાઓની પેહેલી ફરજ એ જણાવી હતી કે તેઓએ પેહેલા લોકો સાથ સંબંધો અને પેહેવાર સ્થાપવો, લોકોને રાજકુવારી અનેક સ્વલોધી વાંકે કરવા, તેઓને તેમના રાજકુવારી હોદ્દા બાબે કેળવણી આપવી અને એ પ્રમાણે તેઓનો ટોકો મેળવવા પછી તેઓને પોતાની માથે સીરા પાડી, જેમ અને તેમ તેઓની વધતી સંખ્યાને પોતાની સંખ્યા હોતેરવા પછી એ મળાઓની બીજી ફરજ જે સરકાર આમજ બાબતો લઈ જવાની, તે રેખાડી હતી. એજ બીના ઇન્દ્ર ઇંદ્રિયા આમેસીએશનની મુંબઈની શા મા ઉભી કરવી વખતે ધ્યાનમા રાખવામા આવી હતી અને તેથી જનર થીક દાદાબાઈએ હોઆ આપીને ઇન્દ્ર ઇંદ્રિયા આમેસીએશનના મીંડનરી તરફકે બારી મેલેન તથી આ શા મા ઉભી કરી, ત્યારે જેમ સરકારના કામકાનો ઉપર ધ્યાન આપી, સરકારનું તેપર ધ્યાન બેચવાનો હેતુ રાખ્યો હતો, તેમજ પ્રજાના લોકો સાથ સંબંધો સ્થાપવી મળાને લગતી શુદ્ધી શુદ્ધી બાબદોને લોકોને સમજાવવાનો, તેઓને તેઓની પોતાની બાપાઓમા સમજ પડે એવી, ખતરી ધાય એવી રીતે આલાસ કરવાનો પેહેલોજી નિશ્ચય રાખ્યો હતો તેથી જેમ સરકારનું ધ્યાન પોહોચાડવાના નિયતિ ઇત્યાદીને માટે આ શાખાની “પેપર કમીટી” સ્થાપી હતી, તેમ લોકોના ધ્યાન ઉપર તે બાબદો લાવવા માટે “સુડઅ કમીટી” ધીરે હતી. તે કમીટીની તરફકે હુ આજ દીને લખ્યું કરવા ઉભો જડ. પણ તેમ કંતા મને ઘણી રીતનો આચકો નાગેજે પેડે નાંતો મારે એકદમ કચ્છર કરવું જોઈએ કે આ મારે બાપાલુ પેડેન વેલુંડે

આગળ કોઈની આવી સખામાં જાહેર બાપાણ કરવાની શે' હીમત ચલાવી નથી, તેથી આજનું બાપણ કેવું થયે તેની મને ખબર નથી. અગરને માણ બાપણમાં કોઈ ખ્યાન રાકનારી અને કમાહત બરેલી જાણાંદરાણી વડી રાખ્યો તો મને બધ લાગેછે કે તેમાં તમા નિષ્ફળ થયો. તેમજ વળી એ બાપણની બાબતથી પણ તમા નિરૂજ થયો, કેમકે એ બાબદ એવીછે, કે તે ઉપર પ્રોફેસર દાદાબાઈએ કહેવાનું કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી, એટલા માટે મારા બાપણમાં કાંઈ નવું જલણવાની તમા વેરી રાખ્યો નહીં, તે છતાં હું એ બાબદ ઉપર બાપણ કરું છઉં, તેમા કાંઈ ખામી ઈઆ જુઝ નજર આવે તે દરમુજર કરવી એટલું હું માગી લઉં છઉં.

હરદ ઇંડયા આસોસીએશનની બાબદ વિષે ઉપર કહેવા મુજબ ઘણું જોવાઈ જુઝાઈ, તેથી એ બાબે બાપણ કરવું મને વધારે સેહેન લાગેછે. પણ એ બાબદ જોઈની સેહેન નથી, તે કરતાં વધારે તે અગત્યનીછે. એ બાબદ આપણને પોતાને, આપણી સખાને લગતીછે. આપણી ઘણીખરી મગળી સખાઓ પ્રજાનાં ટેકા વગર ગોવા રીતેછે. સંસારી, ધર્મ સંબંધી કે વીલા અને હોતર સંબંધી સખાઓને પુરતી મદદ અને આમરે મળતો નથી, તારે હરદ ઇંડયા આસોસીએશનને એકદમ પુરતી મદદ નહીં મને એ દેખીતુછે. હરિદ ઇંડયા આસોસીએશન પોતાની જાગની નવીમવી અને પેહલવેદવી સખાછે. પ્રોફેસર દાદાબાઈના, ઈલને ઉમેકેરનારા ને બાપણે આ ઈવાંનખાનામાં આપણે માગ્યાં, તે તમઘી લીંચાપછી આપણી આ ઈઆ સખા ઉઠી થઈછે. એ મગળુ બનવાને ઘોડાજ વખત ગયોછે, માટે હજી એ સખા વિરે લોકોમાં પુરતી પીઝાન થઈ નથી. પ્રોફેસર દાદાબાઈ ઈઆ હતા, તે વખતે ને ઘણીક ઉપર હતી, તે તેવણનાં રવાને થવા પછી તેવણ પાકી સેતા થયોછે. મુંજવની આપણી આખા નામને ખાતર જીવેછે અને ગોવા દાયાં વમજીને રાજા બાલેછે. અધલો ઉપાધલો, કારેબાગીઓ અને આલાક સેક્ટરીઓનાં મારા રમાસા છતાં એ આખાની કારેબાર મંડલોની ઉંઘતી સખાની જુલતી નિકો યાવછે, પણ મખાનું કામ એટલુંતો અગત્યનું છે કે સખાની એ હાલતમાં ઘણો મુધારો કરવાની જરૂર છે, અને જાંહાંમુની તે મુધારે ઘણી મનખાનવી રીતે યાવ નહીં, જાંહાંમુની એ સખાને જેવા મુરતકીમ યાવા ઉપર મજબુત કરવા માંગીએ ઉએ તેની હાલતમાં તે આવે નહીં, જાંહાંમુની સખાને લગતાં બાપણે જાગી રાખવાં જોઈએ, જાંહાંમુની એ બાપણેમાં કમાવે નવું કહેવાનું નહીં હોય તોવપણ તે જુનું મણાયે નહીં.

હરદ ઇંડયા આસોસીએશનની એ જોહાઈ બાબદનો માત્ર એક બાગ આજનાં બાપણને માટે પસંદ કરેલોછે. તે હરદ ઇંડયા આસોસીએશનનાં ઇંગ્લેન્ડ મરદાર માધનાં મુંજવની જાગત છે. એ માટી સખાને મગળું

કામ મરકાર માથ પાડવું છે. મરકાર એટલે કે ગાન રાજકરતી રાણી અથવા રાજ અનાવનારા પ્રધાનોજ હું ગણતો નથી, પણ રાજ્ય કરતી પારલામેન્ટ અને આખી રાજ્ય કરતી કોમ માથ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને કામ છે. મુખાનો ઇંગ્લેન્ડ મરકાર માથનો એ મુખધ કે ટલો છે, કેવા છે, કીઆ પ્રકારનો છે, રાજ્યની તરફેણ મીનામારી બરેસો છે કે રાજ્યની વિરુદ્ધ અદાવત બરેસો છે, તે મગજ આ બાપણુમા આપણુ ત પામવા માગે છેએ આટલુંતો જાણીતું છે કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન એક રાજકુમારી સભા છે, એટલે કે આપણી ખીજ સભાઓ કરતા તે જુદીજ કીમતની સભા છે. એમાની કોઈ સભા મમારી, કોઈ ધર્મ સભા, કોઈ કેળવણી સભા, કોઈ વીણા હોનરના જાનનો ફેલાવો કરનારી સભા છે એ દરએક સભાની મત નબ દેવનું કબ્બાણુ અને સુધારનો વધારો કરવાની છે, પણ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને એ મગખી બાબદો માથ કામ છે. તે એક રાજકુમારી સભા છે, એટલે માત્ર દેલીઓને મોટા હોધા અપાવવા અથવા એવાજ ખીજ યેડાક સુવસોનેજ શુચવા કરવાનું એ સભાનું કામ નથી, પણ ઉપની જુદી જુદી સભાઓ ને એકેક કામને મોટે સ્થાળી છે, તે મગજા કમો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને મરકારના મુખધમા એકલે હાથે બળવવાનું છે, અને તે ઉપરથીજ માનમ પડે છે કે સભાનું કામ કેટલું માહાબારત છે. તેમ એક અદલ અને માયાણુ મરકારની ફરજ છે કે સોકોના જાન માલનો સભાલ કરવો, તેમ તે મરકારની ફરજ છે કે જુનમાત, લુટફાટ ઇઆ લુઆઈ સામે રેઅતને દાદ અને ઈનયાફ આપવો, તેમજ તે મરકારની ફરજ છે કે સોકોમા કેળવણી અને જાનનો, વિદ્યા હોનર અને કપાકઉચલ્પનો વધારો કરવો, ઉ હોગ અને ખેતીવાડી, બપાર અને આબાદાનીને ટેકો આપવો, દરની મદદી કળાના નેટલા માધનો હોય તે સધજા કોધવા, ખીનવવા, તપાસવા અને વ પારવા. એ મગજા કમો મરકારની રાજ્યનીતિના મુખધમા આવે છે અને એજ મગજા કમો ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને લાગેવળે છે વળી એ મગજા જુદા જુદા કમો એક ઇપાકા ઇઆ એક કોમનાજ બનતે મોટે બ ભવવા નહી, પણ આખા હિંદુસ્તાનના મગજા બેસુમાર વર્ગો અને મગજી અગણીત કોમોની એકમરખી સેવા અને તેઓની એકમરખી હીમાયત ઉપલા કમો બાપે કરવાને એ મખા ઉભી થકે અને એ રીતે આપણી આ પેહેલ પેહેલી મોટી રાજકુમારી સભાનો ખરો અર્થ જોરો અને વિસ્તીર્ન થાય છે

પણ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનના ઇંગ્લેન્ડ મરકાર માથનો મુખધ ત પામવા જતા, મઉથી પેહેના એક અગલ્પનો મુશવ તપામીને નખી કરવો તેજ એકે સભાની શરૂઆતથીજ, તેના હસ્તીમા આવવાજ તેની મામે એક મોટા વાધો ઉભો થપો છે, કે ને વળી આપણા દેલીઓને અગલ્પજ નેવા,

અણગણાઓને નહીં સમજાવ્યું પડે એવો, વિચારવંતોને દલગીરી ઉપજાવનારો અને જોશ વાળાઓને લગભર ક્રોધ ઉપજાવનારો. ઇરિ ઇંડીયા આસોસીએશન મુખ્ય રાજકુલારીએ, એટલે રાજ્ય વિરુદ્ધે, એવો કેટલાક માણસોને સંશય ઉપજાવે અને એવો વિચાર કેટલેક કેટલેથી વારંવાર આપણું માંબળીએ છે. તેઓ એવું તોહિમત મેળવે કે જાણે એ મુલાની નેમ ઇંગ્લેન્ડ સરકારની સામે થવાની હોય, અથવા એ સરકારના સુખ કામકામોને આડે આવવાની હોય, અથવા સરકારના દરએક ઉપાય ઇન્ડિયા ગોડવણની મુખે લોકોમાં પાકી ઉમરોની કરવાની હોય. એ રીતે આપણી મુલાપર બેવકાઈનું બરુમાન લઈ જવામાં આવે છે, તેના આચાર ઉપર થક ભરેલી નજરથી જોવામાં આવે છે અને જો ઇરિ ઇંડીયા આસોસીએશનનો પાપો મુરતકીમ બનાવેલો હોયતો પેહેલાં તેના ઉપર ને આ લાલ લગાડવામાં આવે છે, તે પુરવી રીતે મહાડી આપેલો જોઈએ છે. હીઆં પેહેલો મવાલ એ ઉઠે છે કે મુલા ઉપર બેવકાઈનું આ તોહિમત મેળનાર કોણ છે? એ તોહિમત યોગક ચોક્કસ ઇંગ્લેન્ડના બે વર્ગો તરફથી રજુ કરવામાં આવે છે. તે માટેના એક વર્ગ વાળા કેટલાક ઇંગ્લેન્ડે જાણી જુજીને, તાણી તોડીને, જોડી કાઢીને, પોતાની કોઈ ચોક્કસ મતક્ષમ અને સ્વાર્થ માંધવા માટે મુલાને આ મારું અપમાન આપે છે. એ ઇંગ્લેન્ડે તે ચોક્કસ વર્ગના છે, કે ને વર્ગ સુએમની મુપોગી ભૂમી પસાર કીધા પછે ખરા ઇંગ્લેન્ડ તરીકેનાં પોતાના ખારીકા જાતી જુજીને પોતાની પાછળ મુરોપમાંજ મેળી આવે છે. અરસ ઇનસાફનો કોટા ને ઉપર તમામ ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યનો મોટો આધાર છે, અને છુરાપણનો કાનુન ને દરએક ઇંગ્લેન્ડને પોતાના પ્રાણ કરતાં પ્યારે છે, તેના મીકામ બરેલા, માયા બરેલા, ઇનમાન્યત બરેલા ખવાસેને બદલે, તેઓ હિંદુસ્તાનને તતવારે છીલીતી લઈ તકવારેજ તાજે રાખવાના અંગીનિ બરેલા, ઇનમાન્યતી ઉલટા, જંગલી રાજ્યોને મલતા કાનુનને તેઓ પસંદ કરે છે. તેઓના મથાનમાં હિંદુસ્તાનને શીતી લેવાનું યુમાન ધણું ધુમે છે તથા નેને ઇંગ્લેન્ડમાં *rights of conquest* ઇન્ડિયાને ફતેહનાં હક કેહે છે, તે હક મેળવવા અને બિગવવાને તેઓ ધણા જુમ્પા હોય છે. પણ એ ફતેહના હક માંધવા એટલે શું, તે ઇંગ્લેન્ડ સામેર દરાઈડન ધણી અસરકારક રીતે સમજાવી ગયો છે, અને તેના બેલો આ ચોક્કસ વર્ગના ઇંગ્લેન્ડના મોહિમાં આવ્યે તો તેઓ આ પ્રમાણે માગતા માગમ પડે છે—

We claim by right,

Of conquest; for when kings make war,
No law betwixt two sovereigns can decide,
But that of arms, where fortune is the judge,
Soldiers the lawyers, and the bar, the field.

એટલે કે આ ઇંગ્લેન્ડે કેટલે કે અને ફોર્ટેના ૮૭મી દાવો કરીએ છેએ કાયદે જ્યાં જે રાજ્યો આમન આમન લડવા હોય, તારે તેઓનો ખીજ કોઈ ધારાથી ઇઆ ધનસાફની અદલતથી સુક્રદો થતો નથી. પણ હથીઆ રના ધારાથી સુક્રદો થાયએ; તે સુક્રદો કરનાર જડજ કોઈ આદમી નહી પણ માત્ર નસીનએ, તે સુક્રદામા સીપાહઓ તે વકીન બારીમુરનુ કામ કરેએ અને ખુનરેજનુ મેદાન તે કોરરનુ બારએ. હિના ઇંગ્લેન્ડની એ બની વાત, સોડો આધારણ રીતે બોલએ તેમ માન તરીઆપાવની વાતએ, એ ગોવા છેક “છેરે પાટલે બેસવાની વાતએ.” તેઓની એ વાત, જોરેમદે નબનાને પોતાના વધતા બળથી મદદ આપવાની નહી. પણ માત્ર એકાએ કુવત આપ્યું, તેટલા વાગતે પોતાના કુવતથી નમનાને હોડા પાડવાની એ વાતએ. સર્વે માણસ જાતને બાઈબિય ગણીને એકેકને બચાવા અથવા મદદ કરવાની એ વાત નથી, પણ વધતા બળને લીધે નમનાને બોચીમાંથી બચડના અને ધગ તમે ઘણવાને એ વાત મળતી આવેએ. એ સુમાનને લીધે તેઓ એકબીઆ ધારા તાપસ કરેએ અને એકબીઆ ઇનિઆફને આડે આવેએ તેવા યોગક ધધાદારી ઇંગ્લેન્ડે, તેજ વિચારના યોગક સત્તાવાળાઓ અને તેઓને મળતા વિચારના યોગક લખનારાઓ સભા ઉપર ઉપજુ તેહોમત મળેએ. સભા ઉભી થવાથી પોતાના આડ કામે ઉઘાડા પડવાની, પોતાની મતભોમા હારી જવાની તેઓને ધારતીએ. તેથી તેઓ સભા ઉભી થવાથી દલગીરએ, અને તેને બાજુ પાડવાને ખુશીએ. મારા ભાગે એવા વિચારના ઇંગ્લેન્ડે જેટલા આગળ હતા, તેટલા હાન નથી અને હજુ યોગક થતા જાયએ. પણ એ ઉપાત વળી ખીજ કે તાક ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થો સભા ઉપર એજ તેહોમતનો દોષ લાગુ પાડતા, તેના આચાર અને વિચાર ઉપર એજ પ્રમાણે થક લઈ જતા માત્રમ પડેએ. પણ તેઓ માત્ર અણજાણપણેથી અને જૂગથી સભા ઉપર એવુ બદ સુમાન લઈ જાયએ, અને વળી આપણે કબુત કરવુ જોઇએ કે અણજાણ સોડો સભાની મતભા નહી સમજવાથી સભા ઉપર જોરો થક લઈ જાય એવા આપણી સભાનો દેખાવ બાહરથી લાગેએખી ખરા. તે અણજાણા ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થો જોયએ કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન એક રાજકુવારી સભાએ. તેને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય બાને ઇંગ્લેન્ડ મરકાર ગાય મગજુ કામ પડેએ અને વળી તેમાનુ ધણુક કામ સત્તાવાળાઓની સામેનુએ, ધણુક કામ સત્તાવાળાઓના વિચારોથી ઉતરૂ કરવુ પડેએ, ધણી વખત સત્તાવાળાઓના કામકાજ બાને સભાને કર્યાદો ઉઠાવવાનીએ. તેઓ જોયએ કે જેને રઇએતના હક કેહેએ, તેવા જે હક નથી મળેના તે માગવાનુ આપણી સભાનુ કામએ અને જે હક મળેતાએ તે વધારવાનુની તેનુ જ કામએ. એ મગજુ જરે અણજાણાઓ જોય ત્યારે જે તેઓ એવા ખુતાવો આપ કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન સભા ઇંગ્લેન્ડ

ગાળ્યની વીરુધ્ધતાએ, તે તે બુદ્ધ ઇંડીયાર આપણુ ખુદરતી ગણીયુ વળી આપણા વિષે એ રહેવનો મુશ્કેલ લઈ જવાને તેઓને એક પીઠીની માહાતુ મળે, તે હિંદુસ્તાનની હાલની રાજકુવારી હાલતએ. એ હાલત ઘણીજ પડવીએ. એમલુજ નહી, પણ એ હાલત પારકા રાજ્યને આધારે પડીએ. એના એક રાજ્યના દેશીઓ પારકાને બલે પોતાનુ રાજ્ય પકડ કરે, અથવા પારકુ રાજ્ય દેખી નહી શકે અને તેથી પારકાઓને દેશની સપાટી ઉપરથી હાકી કાઢાડવા માટે એના પુરિષેનો સરેસતોએ અને તેજ સરેસતા મુજબ આપણુ વિષેની તેવુજ અનુમાન લઈ જવામા આવે તેની નવાઈ નથી. પુરિષેની આસપાસ આપણુ ફરતી નજર ફરીએ હોએતો સગળા રાજ્યોમા તાહાના દેશીઓનુજ રાજ્ય આનનુ માનમ પડે છે. ઇંગ્લાન્ડમા ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય કરે છે, ફ્રાન્સમા ફ્રેન્ચેનુ રાજ્યએ અને રશીઆમા રશીઆનીનુ રાજ્ય આલે છે, એમલુજ નહી પણ ઇન્ડીયનુ રાજ્ય ને પરરાજ્યના હાથમા હતુ તે ઇન્ડીયનના હાથમા આવ્યુ છે, જરમનીમા તાહાના પણ ઘણા રાજ્યોને બલે મીડુ અને મલખુત એકમા રાજ્ય થયુ છે, પોતાને જોહાનમા કેહેસડતા મીનાઓ પોતાનુ ગાળ્ય પોતે ચલાવે છે, અડધા જગતી દારદારો અને આરબોનો દોર આરબસ્તાન અને તુર્કસ્તાનમા છે, ટુકમા પુરિષેને એક છેડે નેપાલમા અને બીજે છેડે છેક વેરા ઇન્ડીયમા વીક લાના દેશીઓનુજ ગાળ્ય આલે છે. પણ હિંદુસ્તાન, આખ્યાર અને પુરાતન હિંદુ વતન, ને એકનાર પ્રાકૃતી અને પ્રતાપી રાજ્ય ગણાયુ હતુ, જેણે પોતાના વખતમા વીક્રમ અને જોત જોવા રાજ્યોને જલુમ આપ્યો હતો, જેણે અકમર અને જૌર ગણ્ય જેવા પાદ્યહોની હકુમત મોગવી હતી, અને જેના માતારજગ તથા ઈકગય સરખા રાજકુવારીઓના આજેની મુગરરી અને માનથી નામ રેવા મા આવે છે, તે ગોદુ અને માન પામેલુ રાજ્ય આજે સુરેપના એક પરરાજ્યને આતીન પડયુ છે. હિંદુસ્તાનની રાજકુવારી હાલત એટલી બડી પરત પડે છે હો એવી હાલતમા ઇંડીયન આસોસીએશન દેશહીતકારીપણના દાવો કરે છે, પણ અહીં દેશહીતકારીપણુ નેમ મમલવામા આવે છે તેનો અર્થ તો એમ થાય છે કે પારકાઓ માને પોતાના દેશનો બચાવ કરવો, પોતાના દેશને માટે લડવુ, પોતાના દેશ ઉપર જીત આપવો એનુ નામ ને દેશહીત કારીપણુ હોય અને ઇંડીયન આસોસીએશન નો દેશહીતકારી મના હોય તો બોના ઇંગ્લેન્ડ આપણુ દેશહીતકારીપણુ પારકા રાજ્યની વિરુધ્ધ વિચારે એ ખુદરતી બનાવને મળ્યુ છે.

અનન્યતા આવુ વિચારનારાઓની જુન છે અને આવુ જોનનારાઓ જાદુ જોને છે. પણ ત્યારે એનો બોનાસો થુ છે કે જલુ જોનનારાઓ પુછી શકયે કે તમે દેશહીતકારીમા અપવાનો દાવો કરો છો અને વળી તમારે માથે

પારકા રાજ્યને પત્ર દ કરવાનું ડાળ ધણિછો, તે એકુ ચીજ કેમ બને ? તેઓ કહી શકશે કે જો તમે દેશહીતકારી હોવો તો પારકી તોફાને પોતાને મળે એ જાણવા આજે નહીં, અને જો તમે પારકું રાજ્ય આહવાતા હોવો તો તમે દેશહીત કારી હોવો નહીં. બેશક આ એક બેતરતીબી જોવા છે, એ ખુદરતથી હવે હાનત લાગે છે, પણ તેની સેહિલથી મનજ પડી શકે છે. આપણુ બાપોકારથી કહીશુ કે અમે ખરા દેશહીતકારી છેએ. આપણુ બાગિશુ ૧૬ જાહેર કરીશુ કે અમારું દેશાબીમાન મંથી ચોખ્ખુ, મંડીથી નાદર પ્રકૃતીનું છે અને તાપણુ આપણે દીમતથી કબીશુ કે અમારું તે દેશાબીમાન ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને આહવામા છે, ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યની દીમાયત કરવામા છે, ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને વામતે લડવામા છે. ઇંગ્લેન્ડ રાત દીમ ગીત ગાય છે કે “જરીટનમ કદી ગોનામ યવાના નથી”, અને આપણુની કબીશુ કે દેશીઓ કદી ગોનામ યવાના નથી પણ તફાવત એવો છે કે પારકી મતામા જવુ એ ઇંગ્લેન્ડને મનસે ગોનામ યવા ખરાખર છે, પણ આપણે એક પારકી મતાને ખારથી પત્ર દ કરીએ છેએ. દેશહીતકારીપણા નો દેવ “કુમુદી” ઇઆને કમદેવની મીથાને આધારી નથી તેનીતો એક હજાર આખ હોડી જોઇએ અને હરએક કુદકો મારવા અગાઉ મારીપેડે તપાસ રાખવી જોઇએ. આખ વીચીને દેશની હીમાયત કરવામા જ દેશહીતકારીપણુ નથી, પણ દેશને કાષદો ધાય અને લોક મુખી ધાય એવી રીતે દેશની હીમાયત કરવી એ ખરું દેશીતકારીપણુ છે, અને તે દેશહીતકારીપણુ આપણને દેખાડે છે કે હિંદુસ્તાનમા દેશી કે પરદેવી ખીજુ કોઈ જ નહીં પણ ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય જોઇએ છે. હિંદુસ્તાને દેવી રાજ્ય બોલે છે અને હાન તરતતો ગોવા મહાનુજ બોલે છે તે પાણુ મેનવવાની આથા નથી, પણ વળી જો સ્વદેશી રાજ્ય આપણને પાણુ મળેતો તે ભોગવવાની આપણમા શકતી નથી, અને રાજ્ય અનાવવાની શકતી વગર પોતે રાજ્ય અનાવવા જવુ એ રાજ્યનો આપણાત કીધા ખરા ખર છે. જો ઇંગ્લેન્ડ મકાર આને હિંદુસ્તાનનું આપણુ રાજ્ય છોડી જાય તો પડે દેશના શુ હાન ધાય, તેનો જ જરા વિચાર કરે. કોરાવર નખતાવર તુડી પડે લડાઈ, ખુનામરકી અને કાતલ આખા દેશની મપાટી ઉપર ફેલાવો પામે, મુલેહ અને મમાધાની છેવી મવામ કરી જાય આખર દરકાર બરેલો ધધા ધાધો બધ પડે, લુકાઈ આણુ અને જુનમાત જારી ધાય પણ તે મોટી આકતને આ દેશ ઉપરથી મટાડવી હોયતો બોલો ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને મ લામત રાખે એવી કુવા મામડી જોઇએ. આપણા દેશમા દેશી રાજ્યો ધણા ધર્મ ગયા છે અને આપણને તેનો ધણો અનુભવ મલ્યો છે. તે તમામ અનુભવ જો બે બાલમા કેહેવો હોયતો એટલું જ છે કે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય હિંદુસ્તાન ઉપર એક આશીર્વાદ છે, બોલાતાનાની આપણુ ઉપર ઉતરે તો એક મોટી નવા નેશક, તે મહેમની એ એક મોટી કરમખાશ છે. હિંદુસ્તાનનું ઇંગ્લેન્ડ

રાજ્ય પૃથ્વીની એક મોટી અનુવર્ણીતા છે; તવારીખનાં સફા ઉપર તે એક અલગાટ ભરેલો અમત્કારતો છે; મુખ્યત્વે વ્યવાસીઓ વ્યવાસ કરવા આવે અને ૧૨૦૦૦ મૈલ દુર આરધાં હુરોપખંડ નેવડાં જાત જાતનાં શિકાધી વસેલા, અનેક ધર્મી પાલનારા અને અનેક જાણીયાં પાલનારા આ મોટા ભર-તખંડનાં પાદશાહા યદિ ગયા, તે એક મોજેજ નેવુતો લાગેછે, પણ તેટલાં ઉપરથી માંડગાંમરી નામનો કવી જરે એમ કેહેછે કે,

War, disguised as commerce came,

Won an empire, lost a name.

ત્યારે એ રીતનો તેણે ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને આપેલો ઇપકો વાજખી દીયતો નથી. હિંદુસ્તાન ઉપર હકુમત મેળવીને ઇંગ્લેન્ડ પોતાનું નામ મોહાલું નથી યા પોતાની કીર્તીને જાંખ લગાડી નથી અને જવારે ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાનને છોડી જશે ત્યારે તેમની ધધિંસી તરીકે હીઆં માત્ર આલી બાટલીઓજ રહી જશે એમ કેહેવું પણ ખરું નથી. વેપારી તરીકે આવ્યા, પેટુલવાં તરીકે આવ્યા, યા ગમે તેમ આવ્યા, પણ તેઓનું આવવું એ હિંદુસ્તાનનો મોટામાં મોટો લાભછે; તેઓએ આવીને લાંબી સુદતાં જીવમાતમાથી, નહીં અમાપ એવાં દુષ્ટોમાંથી, ખુદ નાશનાં પંજમાંથી આપણને છોડ્યાછે અને તેઓનાં આવવાથી જે સઉથી સરસ રાજ્ય તેજ આપણને હાથ લાગુછે. તે સરસછે તે આપણા દેશી રાજ્યો કરતાંજ નહીં, સરસ આપણાં પડોશી એશીયાટીક રાજ્યો કરતાંજ નહીં, પણ સરસ હરોપખંડ સુધરેલાં રાજ્યો કરતાં, સરસ પૃથ્વીની મોટી મોટી પાદશાહીતો કરતાં. સરસ રીશીઆં કરતાં, કે જે રાજ્યે પોતાની વચલીનાં કુ બાગ નેટલાં મોલામોને હમણાજ છુટા કીધાછે, અને જેણે હિંદુસ્તાન ઉપર ઉતરી આવવાની તથા જેનાં તરફ દેશીઓનું દીલ ખેંચાવાની મોટી છુનો રીકટ ઉડતી રહેછે; સરસ છટલી કરતાં કે જાંહાં ધર્મને નામે આવતા ટોચો કેળ નાંહાંની ગરીબ પ્રજા કચડાઇ ગઇછે; સરસ કાંસ કરતાં, કે જાંહાં છુટાપણને માટે આજેખી ઇનિતેજર સોડાને આપણુ લડતા જોઇએ છેએ. સરસ અલ્લ ઇનિયાફમાંજ નહીં, કે જાંહાં સાધારણ કેહેવાત સુ-જાજ વાધ અને ખરડે એકજ એજારે ધાંસી બીએછે; સરસ હાથલા કંતુતમાંજ નહીં કે જે મગજી રેવતી મરજી મુછીને પચાર કરવાનો ધારેછે; સરસ રા-જ્યનાં બાંધામાંજ નહીં, કે જાંહાં રાજ્ય રાણી માત્ર નામનાં અને રેવતવા સોડેમગજાં રાજ્ય અસાવવાને કામનાંછે; સરસ રેવેતનાં હકમાંજ નહીં કે જેણે રાજ્યને વડીક છુટાપણાયા ફોસીએ અસાવવાનાં દાખલા આપણુ જાંણીએ છેએ પણ વળી મગજી સરસ તે રાજ્ય પોતાની પ્રજાનું હીત ઇચ્છવામાંછે; મગજી સરસ તે ધર્મ સંજાંધી છુટાપણને મારેછે, કે જે છુટાપણું સર્વેને પોતાના જીવ કરતાં વાહાલુછે, અને જેને માટે બારી લગાઇઓ ચાલીછે તથા રાજ્યે

ખુદાર થયા છે, છેલ્લે મરણ તે એમને કે એજ રાજ્ય આપણને રાજ કરતા શીખાડવા માગે છે, એજ રાજ્ય આપણા બહેના રાજકુમારી હોય તે લઈ આપવા માગે છે, એજ રાજ્ય આપણું પોતાનું જે રાજ્ય ગયું, તેની જગ્યા પુરી આપવા માગે છે. હિંદુસ્તાન દેશની હાલની હાલત, એ દેશ ઉપર ઇંગ્રેજ રાજ કરેલા આ મુર્ખે ઉપકારની અછી ગવાહી પુરે છે. હિંદુસ્તાન પવતના એક હેડથી તે કન્યાકુમારીના બીજા છેડા સુધી દેશના આખા વિસ્તાર ઉપર તમામ સમાધાની ચાલે છે, લુગર અને ચોરાણું ઘણું બધું પડ્યું છે તત્વારની હાલ બની છે અને ચોમેર ધધા રાજગાર ઉપરનું ધ્યાન વધુ જાય છે, એ મુગળ ઇંગ્રેજ રાજ્યથી છે. દર વર્ષે દેશની અઢતી કળામા અજબબ જેવા વધારા અને અજબબ જેવા ફરકાર ચાલ્યો જાય છે, તે હીઆ સુધી કે ૧૫ થી ૨૫ વર્ષના રાજકુમારીઓ રાજકારણવારના કામને માટે તેજી વખત પડે ગોયા રદખાતન ગણાય છે અને નવા ફરકાર પ્રમાણેના નવા વિચારવાળા અરીકારીઓ દર દેશ વર્ષે ઇડયા કોસીનમા બદલાતા રહે છેવા ધારે બાધવાની પારલ્યામંટને ફરજ પડી છે, એ મુગળ ઇંગ્રેજ રાજ્ય થી છે. આપણા રેલવે અને ટેલીગ્રાફ એ રાજ્યથી છે, આપણા કારખાના, ઉદ્યોગ અને બપાર એ રાજ્યથી છે, આપણી દોનત અને દરજ્જો, ફેજ વણી અને મુધારો, આબાદી અને અઢતી કળા એ રાજ્યથી છે, અપણી જહોજહોની અને છુરાપણુ એ રાજ્યથી છે, આપણા વર્તમાન પતો અને સુખાઓ એ રાજ્યથી છે. આને હુ હીઆ બાપણુ કરવા ઉતો છઉં, મને કોઈ પુછનાર પરછનાર પ્રધાન નથી, કોઈ અટકાવનાર અરીકારી નથી, કોઈ શીખાડનાર “ડીકેટર” નથી, એ મુગળ એ રાજ્યથી છે. હવે ત્યારે જો આપણે ખરા દેશહીતકારી હોઈએ તો એવું જે મુખદાયક રાજ્ય તેને પસંદ કીધા વના ચાલેજ નહીં તેને બાહાન રાખવા વના છુડકોળ નહીં, તેની સલામતીને માટે રાત દીન દુવા માગવા વગર બીજા ઉપાયજ નહીં તેમ છે, તે ઉપરથી ઇંગ્રેજ રાજ્ય તરફ આપણે બેવફા રહેવાનું તોહિમત તદજજ આપુ પડે છે અને એ તોહિમત મેજવામા આપણા વિચારો અને આચાર ઉપર કેવા મોટા મેરદનચાક યાય છે તે માનમ પડી આવે છે. આપણી આ દેશહીતકારી મુખા ઇંગ્રેજ રાજ્ય તરફ વફાદાર છે અને ખરા દીતથી વફાદાર છે. આપણી એ વફાદારી કઈ બાહેરની નથી માની દેખાવાની નથી. હિંદુસ્તાનના દેશીઓના આ મુજબે ધણેજ જાણીતો છે કે પોતાને બહુ રનાર તરફ તેઓ હમેશ હેશાનમદ રહે છે. ઇંગ્રેજ રાજ્યની આ દેશમાં મરખાત થઈ તે વખતથી તે આજ સુધી જે જે નામીયા રાજ અરીકારીઓ હીઆ રાજ્ય ચલાવી યા આપણા માથે મારી પડે સબધમા આવી યા છે, તેઓ દેશીઓના મુજબ, લક્ષણો વિષે એકતરખી ચાહાદતો આપી ગયા છે. અ

ને તે શાહાદતો કેવી મજબૂત હોય છે, તે મીઠું જાન આપેલું જોવાના. આ મતા બંનેમાં મત ઉપરથી જણાય છે કે “હિંદુસ્તાનની મોકરીમા જેઠા” માન પામેલા નર થઈ ગયા છે, તેઓ કહે છે કે દેશીઓમા એવા યુલોની “નવાજ્ય થયેલી છે કે જેઓ તેમની માથ બેઠાવે છે તેઓ તેમને માન આપવા વગર રહેતા નથી.” આ કુરેશ ઇંગ્લેન્ડ આપેલ વિષે તા. ૨૪ મી જુન ૧૮૫૮ ને ઘેને મીઠું જાન આપેલ કુરેશ બાપલુ ઉપરથી મેં ઉતાર્યો છે—મીઠું જાન આપેલ, હોયોગી મરીનોનો ખેરખાહ, સ્વતંત્રપણનો પહેલવાંન, હુડા વ્યાપારનો હીમાયતી, જેની નજરમા એક આયરલાંડનો એકલ યા અમેરીકાનો ગોસામ, હજી હિંદુસ્તાનનો દેશી મુઠ એકમરખા છે, જેને ખાતર ઇંગ્લેન્ડ દેશ મગર છે, જેનાં નામને કુનાં માંન આપે છે, તે મીઠું જાન આપેલ ઉપરથી કુરેશમાં મગજા નામીયા રાજ્યપ્રકારી તથા લખનારાઓની શાહાદત એકી કરીને કહે છે. અને આપલુ જોઈયુતો મતરે, જે આ દેશનાં ઘોડો નીચાં પર એવી રીતે રાજ્ય મજાવવાને બસે દેશમાંથી ઇંગ્લેન્ડને હાંકી શાહાદતનું વધારે પર્વદ કરી મથે છે, માલકમ જે દેશી પ્રજાને રાજી રાખવા વગર હિંદુસ્તાનમાં ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય જાંપી મુલત મુધી બરી રહેવાની આશા આપી મથે નથી, તથા એતરીનજન જે દેશી તથા ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય વચે ઘોડોક મુકાબલો કરતાં રાજ્ય માથ રેવતને વધારે મજાવવાની બાબતમાં પહેલાને વધારે પર્વદ કરી મથે છે, તે આગલા નામોકીત રાજ્ય કુપાચીઓનાં વખતથી તે મર બારટલ ફિગર જે મુંબઈની હુનીવરસીકીનાં પેતિ બેસાં છેલાં કાનવોડેશનમાં બાપલુ કરવી યેજા કેજવણી પાંચેલા દેશીઓને ઇંગ્લેન્ડ મરકારની રાજનીતિનાં મુઠથી મરમ પ્રકારક અને તે રાજનીતિને લાગુ પાડવામાં મુઠથી મરમ મદદનીય ગણી મથે છે, તેનાં છેક છેલા અને પાછલા વખત મુધીમાં એવા પુરોનાં જેવી મત આપલુ એકાં કરીએ છેએ, તે મીઠું જાન આપેલાં આ વાકયને ટેકા આપે છે. પ્રોફેસર વીલમન, પુરાતન હિંદુ રાજ્યના પાંડીત્યના જુવદ તખત ઉપરથી મરવે એતવણી આપે છે કે “ઇનસાફ, રવા, મખાવન, નેકી અને ખીલ યુલોની કીમત હિંદુઓ નથી પીજાલુતા એમ મમજુ નહી.” અને તે કીમત તેઓ કેટલી પીજાંએ છે તે મરનાર મર જાન યોરે ૩૦ વર્ષ ઉપર હપ્તિમાં કામગીમાં મળીજ અમરકારક રીતે દેખાડ્યું છે. જારે તે નામદાર પહેલ પહેલા હિંદુસ્તાનમા આવવા તારે તેણે ઇંગ્લેન્ડની અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યકારનારની મરમાઈ વિષે કેવા મારા વિચારે બાંધ્યા તે પ્રથમતો આ કામગીમાં જણાયે છે, પણ પછે જવારે તે બાહેલા પ્રાંતમાં આકરીએ મથો અને દેશીએ વચે વધારે પરાયાર્થ તેઓને વધારે પીજાંલુયા, તારે પછે તે શું કહે છે તે જુઓ—હું તેનાં પેતાનાં, બિલિ રાંકું હજ અને તે આ પ્રમાણે છે. “મારા આગલા વિચારોની મુજબ અને

“ બે પાંચ મેં નોખું અને મેં તરત ઝાલી શકાય છે એકે રંગીએ
 “ આપણી જુદી રીત અને જુદી આમડીનહિ તેપણુ તેઓમા માન અને
 “ બાવરીવાળાં માણુસોહે.” અજુરી વહાણી તથા પોતાનુ બડુ કરનાય
 એ તરફની રેગાનમંદીની એવી વખારે શાહાલો જોઈતી દેખતો તે પુષ્કળ
 મળી આવશે, પણ ઉપની બરમિશ અને વળતરાર શાહાલો ઉચાત ખીલ
 વખારે પુગવાની જરૂર નથી. આપણું રેમીનગામીપણુ આપણા ઇલને હી
 થેલ જેવા પાંચ રાજની વિરુદ્ધ ધમકી નથી, પણ તેની તરફલુ બેગેડે એ
 ચોક્કસ છે, આપણને એ પાંચ રાજની તરફલુ એટલા મારે બેગેડે કે આપણી
 હાતની રાજપુવાગી ઝીડીમા એજ રાજવ આપણા રેમને મઠવી લાયુ પડુ
 અને માફ આવુ છે—એવી ચોક્કસ છે, અને એટલા મારે આપણુ નિમ
 કદનામ ખરા છમગપી એ રાજની મમામતી આનિએ છમએ, તે ઉપર નેઓ
 મા અને પેટમતા મુમાનથી જુએડે તેઓ જુત કરેડે—એ પણ ચોક્કસ છે.

આ પણ બાખને ચોક્કસ ધમકો હિ દુસ્તાનમા હી થેલ રાજવના મ જ ધમા
 ઇચ્છે હી ડા આયોનીએશન ને હી મમાની અગમ્ય અને જરૂરીવાળ પણ
 પોતાની મિત્રે મનેત પાવડે. હથેલ ગાળવ હિ દુસ્તાનને મારે નેવુ જોહએ
 એવુડે, મગર તે ગમે એવુ માફ આવુ હોય, તેની તેને આ પાંચ મુઠકમા
 રાજ અતાવતાં ઘણી મુઠકેમા અને મુમીખતો ખમવાની મગજત તેને મણિ
 હ માવતીડે, અને તેમ ધવાતા ધગા કારણે છે. પેટલુ કારણતો એ છે કે
 હિ દુસ્તાન કાઈ નાહુ મુઠકુ રાજવ નથી એ એક મોટોસો, વિમનીર્ન જ
 રતખડ છે. તે રેમીનુ રેગ, તે રાજવોનુ રાજ, તે શાહાનશાહાત છે. ૧૩
 લાખ ચોક્કસ મેલતો એ મુતક, આપણી ઉપર રાજ કરનારા ખુદ હીમતડ રે
 મના કરતા ૨૦ પડુ મોટુ છે, ફક્ત જ માત્ર પ્રાંતજ કાનમ નેવડું છે અને
 આખા ધરોપના ખીલ બાજ નેટવી જમીન આ એમીવાખડમા ધગવીને
 હ મગડે મીંડ ડીમરાએવીના બેગેમા “એમીવાટીક પાવર” તરીકે કીર્તી મે
 જતીડે. હિ દુસ્તાનમા હથેલ રાજવ મુઠકેલ અને જોખમ બરેલુ હોવાનો
 ખીલો મખખ એ છે કે તે હાંઆ પારડુ રાજવડે પરદેશીઓ નેઓ આ
 પણ રેમી અલુલજા, બાપાધી અલુલજા, ધર્મધી અલુલજા, સોડોધી
 અલુલજા, તેમની હાલતથી અલુલજા અને તેમની હાજતોથી અલુલજા
 એવા પરદેશીઓ પોતા બાપે તેરલુલ અલુલજાપણુ ધગાવનારા સોક ઉપર રા
 જવ અતાવેતો તે મેલને મુઠકેલ ઘણ પડે એ ખુલ્લતી છે. એ મુઠકેલનુ ત્રી
 જુ કરલુ એ છે કે એ હથેલ રાજવ આપણે મણિ દુરનુ છે અને દુસ્તાન
 મુતકથી આવડું છે. હ મગડ ૧૨ હજાર મેન ઉપર બેઠુ બેઠુ રાજની લ
 ગામ દડેડે તે પોતાના યરખુખા, મુગા અને તેમજ હાથ ડેકમના સીવીલી
 અન તથા લશકરી કામદારોને આપારે પડીને રાજવ અતાવેડે તેવા ૨૦૦૦

સીવીલીઅનો પોતાના આતાંઆ સાથ તથા નજીક મે લાખ લશ્કરી નોકરો પોતાના ૩૧૦૦ અમલદારો સાથ વચ્ચે દાહડે કુલે ૧૦ કોડ રૂપિયાના પગાર આર્તા રાજ ચલાવેછે, ત્યારે એવા માંઆએ રાજ વહીવટ મુશ્કેલ થઈ પડે એ દીક્ષુ છે. વળી એ મુશ્કેલી અને જોખમનું ચોથું કારણ રાજકરતાના આ કામદારોના જુદા જુદા મુલ્ય લક્ષણો અને જુદા જુદા ખર્ચાસો છે. તે ખર્ચાસો અને તે ઉપરથી નિપજતી વસ્તુક તરેહવાર કીસમના અને નાના પ્રકારના છે. કોઈ સ્વભાષે ધણા પાણ અને મીઠાણ હોયછે, કોઈ છુનીઆદિ હલકા અને જાતે છાલકા હોયછે, કોઈ મીઠા અને મેકાલી જેવા લખનારા-એએ દેરીયોના માટા ભાગ વિષે આપેલા મહરપેના હેવાલો કાચા કાંચની સાંભળી આપેલા હોયછે. એવા વિચીત્ર વિચારો અને આચારો વાળાં આદમીઓના હાથમાં રાજ્યનું સુકાત હોવાથી રાજની કીસમને સમામત હંકારવાનું કામ મુશ્કેલ થઈ પડે એમાં કશો શક નથી. પણ હજી એ મુશ્કેલીનું એક પાંચમું કારણ રહયુંછે, તે આપણા લોકો અથવા રૈયત પેતે છે. તેઓ ભાલા, બેદરકાર અને બેખબરછે, તેઓની હામત ગરીબ અને હાજતો ધોડી છે, તેઓ જાસ્તીની સાંમે પોતાનો બચાવ કરવાને અશક્તછે, પોતાના હક માગવા યા મેજરવામા તેઓ બેપરવા અને બેનુંભા છે.

એ સગળી અડચણો સાથે મળવાથી હિંદુસ્તાનનું ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય મુશ્કેલ થઈ પડ્યુંછે; મુશ્કેલજ નહી પણ રાજ ચલાવવાનું કામ બારીક ચંબાલનું અને ધનિતે-જારી પેદા કરનારું થઈ પડ્યુંછે. એ સગળા કારણો સાથે મળવાથી રાજ્યમાં ધણી પ્રકારની હાલહવાલી આવેછે; ધણી પ્રકારેના જુલમ અને જાસ્તી આવેછે; દરરોજ કોઈ નવી કૃષીદ ઉડતીને ઉડતીજ રહેછે; ઇનમાફ કેટલીકવાર બરાબર મળતો નથી; અને રાણીની પોતાની વડી સરકાર તરફથી પણ કેટલીકવાર દાદ મળતી નથી. એ સગળાં કારણો એકાં મળવાથી, જેમ મુશ્કેલમાનોના રાજમાં મુશ્કેલમાનો વધારે સુખી હતા અને ચમત્કેય જીવનતા હતા, તેમ ઇંગ્લેન્ડે રહેવાછે; જેમ મરાઠાઓના વખતમા એ લડાએકે લોકોનો દોર ધણો મોટો હતો તેમ આપણા વતનમા કેટલાક ઇંગ્લેન્ડે ત્રાસદાયક દોર અને જાસ્તી ચલાવવા જાયછે; અને જેમ દેશીઓ મુશ્કેલ મુગે મોહડે ખમતા તથા કસી કૃષીદ કરતા નહી હતા તેમ આજેની તેઓ ખમીને બેશી રહેછે. ઉપ-લાં સગળાં કારણો એકાં મળવાથી રાજ અને રૈયત વચ્ચે મોટો તફાવત રહેછે, અને તેઓ વચ્ચે મહમજમાં ફેર આવેછે; તેઓ પરમપર એકેકની મુતવબ મેમજતા નથી; રૈયતને અણમમતાં કામો કોઈવાર સરકાર તરફથી યાચે. અને સરકારને નહી ગમતી વાતોને કોઈવાર રૈયત ચપાવેછે.

આવી અડચણોને મુખે બેગી વચે ષડનાર કોઈત્રીજો આગ્રામી જોઇએ. કોઈ એવો વર્ગ ઉભો થવો જોઇએ કે જે સરકાર અને રૈયત બેડુને બીજાલુતો

હોય, જે રાજ્ય અને પ્રજા બેહુનુ યાન ધરાવતો હોય અને તેથી જે બેહુની બૂન બતાવવાને તથા બેહુને અરમ્પરમ્ એકિંગની પીછાણ કરાવવાને, એકિંગ વિરે મહમજ પાડવાને તથા એકેક વિષે એકનીબને આત્રી કરવાને ચક્તિવાન હોય તે વર્ગ આ દેશમા આપણા કીર્તીવાન રાજે આપણને આપેલી કેળવણીથી ઉભા થયોએ. હથેલ મુકારે જોટા ખરચે દેલી જવાનને કેળવણી આપીએ, જે કેળવણી પોતાને કેળવનાર તરફ તેમને નિમકહલાન બનાવેલે એટલુજ નહી, પણ તે કેળવણી તેમને રાજ્યને પીછાણવાના માર્ગ ઉપર ચાલતા રીખ વેલે પોતાના દેશીઓ બાબેની માહીતીતો તેઓને છેજ, તેમા વળી આ કેળવણી હથેલ બાબેની માહીતી હુમેરેએ અને એટલાજ માટે જેમ લાર્ડ મેકારી તેઓને ગયા જમાનામા પુર્વ અને પશ્ચિમ વચેના દુભાસીયા મણેરે તેમજ મર પ્યારટન ફિયર આજના જમાનામા તેઓને મહત્તી મરશ પ્રકચક અને દુભાસીયામા મણેરે એ દુભાસીયાઓ એકકા મળી આપણી રાજદુ વારી સખાઓ મથાવેએ, અને તે સખાઓના મોયા મરદાર આપણી આ હરિદ હડયા આસોસીએશન છે એ રીતે મળા મથાપીએ તે માત્ર કાઠજ નહી પણ દુભાસીયાઓ તરફ મેકારીતા વખતથી તેઓમા મેળાપની ઉમેદને ખરી પાડવા મણેરે એવા દરએક દુભાસીઓ એકલો પડીને રાજ્ય અને પ્રજા વચે જે કામ નહી બજવી શકે તે ધણુઓએ એકકા મળીને બજવવાની આ મળા છે. દુકમા કહીએતો હરિદ હડયા આસોસીએશન હથેલ રાજ્યનો ખરી મરદમા ર છે, તે હથેલ રાજ્યની સત્તામતીનો એક મૂળ પાપો અને ટેકો છે તથા એ ટલાજ માટે તે હથેલ રાજ્યનો દુશ્મન નહી પણ દોસ્ત છે હરિદ હડયા આસોસીએશન જેવી મળા જરે રાજકગતા તથા પ્રજા વચે પીછાણ વવારવાનુ કામ કરેએ, એકમેકની ફરજે ચેતવવા અથવા સુચવવાનુ કામ કરેએ, એકમેકની ધાગણા અને મુગદ સમજવવાનુ કામ કરેએ, ત્યારે એવી મળા હથેલ રાજ્યતા કાપવાને માટે જાનની જરૂરનીછે. એ મળા જરે હથેલ અને દેશી વચે પીછાણ વધારેએ તારે તે હથેલ રાજ્યનો મત્રુ નહી પણ ખેરખાહ છે. તેની નેમ અને મકમદ આરમ્પરમ્ અતમ્પ યા દુશ્મનની વધારવાની નથી, પણ મ પ આ સુલેહ વધારવાની છે માટે હથેલ મરકાર પોતે આવી રાજ દુવારી સખાઓને પમદ કરેએ તથા ખારીક યા ગુચવાડા બરેલી બાજમગોમા, દેશીઓને લગતા બા યતા અનિક મવાલોમા મરકાર પોતે આવી સખાઓના મત તથા મત્રુનહત પુત્રેએ હરિદ હડયા આસોસીએશન કાઈ આપરલાડના કીનીઅનોના ટોળાઓ તથા સેનટરોની મીચાણે હથેલ રાજ્યને ઉધુ વાલવા માગતી નથી. એ, સખા, જાઈ પંચન, જાઈ “સુખાસીયા” જાઈ “મરદમા મેનમ આસોસીએશન” ની મીચાણે રાજદુવારી હેકો માગવા માર મેદાનિમા બએકો ઉકાવવાની અથવા સુલેહમા બમાડો કરવાની નથી એ મળા કાઈ

કાંઈની છુતી રાજકુમારી ટોળીઓની મીઠાશ તખ્ત ઉપર તરણ મારવાને તલબી રહેવાની નથી. એ મુબા કાંઈ ઇંદલી બાળા માંઝીની યા ગારીખાલડીના બંદોની મીઠાજે પારકો દસ્ત દેશ ઉપરથી લડીને તોડવા માગતી નથી. રાજકુમારી મંડળીઓમાં મહુથી નરમ, મહુથી સમાધાની ભરેલી તોપણ એકમરખી ઉપોગી અને જરૂરની મંડળી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન છે.

મહિબો, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન સાથે ઇંગ્લેન્ડ સરકારના સંબંધ કેવા છે તેની તપાસ કરતાં અત્યારમુલ્યેનું ધણું લંબાણ થયું છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશન ઠાલી ઉઠાવેલી કરનારી, રાજની મુખે ચરચા ચલાવનારી અને દેશહીતકારીપણાનું જોરું ડાળ ધાલેનારી છે, એવું તોહિમત મતદારીમાં માંણસો તરફથી કોઇવાર મેલાવણે, માટે કસી પણ વધુ તપાસ કીધા પેઢેલાં એ તોહિમતને તોડવું નોંધાયેલું છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનને ઇંગ્લેન્ડ રાજ સાથે શું અને કેટલું કામ સંબંધ છે, તે અગત્યની તપાસ હજી કરવાની રહી છે, પણ તે તપાસ કીધા આગમચ ઇંગ્લેન્ડ રાજનાં સંબંધમાં કામ બેઠાવવાતો એ સમાનો હક મળેલ કરેલો નોંધાયેલો તથા ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય તેને કાંબે માંત આપે, તથા કાંબે પસંદ કરે તે બતાવવું નોંધાયેલું છે. તે તપાસ આપણે આ બાબાણમાં કરીએ. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનના ઇંગ્લેન્ડ જત સાથે મીઠામારી ભરેલો સંબંધ છે, ઇંગ્લેન્ડ રાજની અને એ સમાની નેમ તથા મુરદ એકજ છે, ઇંગ્લેન્ડ રાજમાં એ મુબા જરૂરની છે, તેટલું બતાવ્યા વગર આગળ ચાલવું નહીં નોંધાયેલું છે. તે બતાવી રહેવા પછે હવે રાજના સંબંધમાં એ મુબાને કેટલી ફરજો બબડવી છે, તે ઉપર આપણુ આજે હૈએ, પણ તેટલાં ઘણું મોડું થયું છે અને એ બાગ બાગે ખીલ જાય કમાક સાથે એટલી "નોટ" મારી પાસે એકી કરેલી, માટે આ બાબાણને હીઆજ પૂરું કરવાની મને ફરજ પડે છે અને બાકીનો બાગ જો બનશેતો એક ખીલ બાબાણમાં સમાપ્ત કરીશું.

ઉપરું બાબણુ યદ રહેવા પછે,

આલજી શેઠ વીનાએકરાવ જગબાણજીએ કહ્યું કે "મારા મીત બાઈ કેપ્ટુશરેએ જે સુબાષીત સંબાપણુ કર્યું છે, તે માટે એએની ગોટા ઉપકાર માનવાની હું દરખાસ્ત કરું છઉં."

શેઠ નવરોઝજી ફરદુનજીએ ઉપલી દરખાસ્તને ટેકા આપતાં જણાવ્યું કે "ઇસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસિએશનના ઇંગ્લેન્ડ રાજ સાથેના સંબંધ બાબે બાઈ કેપ્ટુશરેએ જે અમરકાક અને કીમતી બાબણુ કર્યું છે, તે બાબે તેવણુને ઉપકાર માનવાની દરખાસ્તને હું મોટી ખુશી સાથે ટેકા આપું છઉં." એ પછે આ બાબણુ માહેલી બાબત વિષે શેઠ નવરોઝજીએ લંબાણથી કેટલાક વિચારે આપ્યા, તેમા તેઓએ આવી રાજકુમારી મુબાઓની અગત્ય તથા જરૂરીઆત અને તેમને મદદ તથા ટેકા આપવાની આપણુ મર્બની ફરજ બાબે બોલાસો કરેલા બાદ મુબા વીચર્જણુ યદ.

મુલતવી રાખેલી સભા, સુકવાર, તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૮૭૦

દિ દિ ગાર્ડન ઇસકવાયર—અમદાવાદ.

વિષય—આગગાડીના બાધકામ ઉપર બીજો એક અભ્ય
દર્શીઆનો કરવા ધારેલા ખર્ચ બાબે તા. ૧૪ મી
ડીસેમ્બર ૧૮૬૬ ને દીને સર આર્થર કાટને
જે નિબંધ વાંચ્યો હતો તે ઉપર તકરાર.

સર આર્થર કાટને જોલ્યા કે મીડ રીડેન, મીડ જ્યાર્ન કંમ્પેન, મીડ
ડા અને મીડ હાઈડ કલાઈ એઓએ છેડી મળામા માહારા નિબંધ ઉપર
જે દીકા કયાએ તેના ઉત્તરમા હું ઘણું પોડુજ બોલવા માચુહું. માહારા
ઉપર એડોલોજ કે જે હું જોલ્યો, જે ગણુડીઓ મે બતાવી તે આ ગૃહસ્થો-
માથી કોઈએ જોડી પાડી નથી. આગગાડીઓ ઉપર આવડો મિહિટો ન
રચ થતો નથી, અથવા નેહરો ઉપર આવડો ચોડા ખર્ચ ન થાઈ શકે, દેશનો
મધલો માન આગગાડીઓ લાવ લઈજવ કરી શકે, વળી આ દેશના માનવી
લાવ લઈજવ નેહરો કરી ન શકે, આગગાડીઓ ચોડસ દરથી એછા દર લઈ
શકે અને નેહરો તેમ ન કરી શકે હેવુ કોઈએ પુરવાર કર્યું નથી આગગા-
ડીઓ આ દેશ ઉપર મિટા બોલોડે કારણ કે તેઓને લીધે હિંદુસ્તાન ઉપર
કોડનો કર લાગુ પડેડે તે મગણુ કોઈએ ના પાડ્યું નથી. આ ગૃહસ્થો
મહિના એકે જણાવ્યું કે “મગણાઓ કબુલ કરેડે કે આગગાડીઓ પુર ફરે
હમ દીધી પાર ઉતરીડે.” પણ હું તે વાત કબુલ કરતો નથી માટે મગણા
ઓ તે કબુલ રાખેડે એમ ન કેહવાય. પણ આ પ્રમાણે બોલી જવામા શું
ફાયરોડે? આપણને તો પુરાવા અને તકરારો જોઈએડે અને મેં માહારા
નિબંધમા જે આગગાડીઓ બતાવ્યા તે કોઈએ જોડા પાડ્યા નથી ત્યારે તે ઉ-
પરથી શું મમજવુ જોઈએ? અમજતાં કે જવાબ આપવા જોગ કોઈએ નહીં
એક ગૃહસ્થે વધી ઉઠાવ્યો કે આપણને આગગાડીઓ અને નેહરોને સરખાવી
જોવાની અમત્ય નથી કા ન હોય? આમગાડીઓની તરફેલુ કરનારા ગૃહ-
સ્થા આગગાડીઓ અને નેહરોને સરખાવી જોવાને ના પાડે તેનું ફક્ત એજ
કારણ હોઈ શકે અને તે એકે તેમ કરેશ તેઓનો પાયો ટુડી જાય છેલી
મળામા જે ગૃહસ્થો જોલ્યા તેઓને ઉત્તર આપવાને હું ઘણો ખુશી થાત પણ
તેઓ હેવુ કોઈ જોલ્યાજ નથી કે જેનો જવાબ આપવો પડે. હું કહુહું કે
આગગાડીઓ કરતા નેહરો સમજી પડે, તે ચોડા વખતમા બધાઈ શકે, અને
આપ્પા દેશનો માન લાવ લઈજવ કરી શકે જે આગગાડીઓથી ન થાય
વળી તે ચોડી કામતે લઈ જઈ શકે જેમ આગગાડીઓથી ન થાય, આગગા

ડીઝીએ આ દેશ ઉપર મોટું દેવું ચઢાવી દીધું છે અને તે માટે ૩ કોડનો કર ઉઘડાવેલો પડે છે ને કર દર વર્ષે વધતો જાય છે, પણ તેથી ઉલટું નેહરો ઉપર બિયતો ખર્ચનું બાજ મળી શકતે એટલું જ નહીં મોટી આવક થતે. વળી લગાઈના વખતમાં આગગાડીઓ કરતાં નેહરોનો ખર્ચ વધારે ઓછો પડે છે. વળી નેહરોમાં પુરતી જગ્યાથી કામ ચાલી શકે અને વળી તેમાં વધારે અગત્યનું એકે કે તેથી ખેતીવાડી મારે પાણી પોહાંચાડવાનું મન વલ પડે નેથી આ દેશમાં વારંવાર પડતા દુકાલનો અટકાવ થાય અને ખર્ચ પાણી નીકળી જઈ દેશનું સત્યાનાથ વાલનારી તાવ દુર થાય.

મીંઠ દાદાબાઈ નવરોજીએ ત્યાર પછી મીંઠ ચારબસ હારન તરફથી આવેલો એક પત્ર વાંચ્યો તેમાં તે ગૃહસ્થે લખ્યું હતું કે “જનર્ભ મર આર્થેર કાઠનનો કામિય નિબંધ મેં ઉલટી વાંચ્યો છે અને માહારાષ્ટ્રી આજ માંજની મળામાં આવવાને બનશે નહીં માટે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ ઉપર વધારે ખર્ચ કરવાને નિબંધ લખનારે ને વાંધો ઉઠાવ્યો છે તેની શામે મત આપવામાં મીંઠ કેપેલ અને પીત્તએને હું એકમતો થાઉં છું. બાબાજીકર્તાને વિચાર એવો છે કે નેહરો ઉપર નાણું ખર્ચવું. અને તેમ ન કરવાને હું કદીની વિચાર આપનાર નથી. આગગાડીઓ અને નેહરો પેલું અગત્યની છે, પણ તેઓ બેઠુને મરખાવવાની હું કાંઈની અગત્ય જોતો નથી. બેઠુને માટે હિંદુસ્તાનમાં પુરતી જગ્યા છે ને કોઝસો પુરા પડી શકે અને લોકડું બાલવું ન પડે તો હું ધારું કે આગગાડીઓમાં કાંઈ અઘરું નથી જેમાંની કેટલીક નેહરોમાં છે. દરેક રેલવેનું સ્ટેશન સેહજાઈથી બચારી ગયા અને રાહતી ગાડીઓએ ચડકનો નાથ કરવું એ કાંઈ જેવું ધારીએ છે એ તેવું સેહજું નથી. પણ એ બાબતમાં તકરાર કરવાની હું મતલબ રાખતો નથી ફક્ત એટલું જ કેહવા માગું છું કે આગગાડીએ ફોટોમંદીથી પાર પડી છે અને હજુ પછીની પડશે. પ્રમુખના કેહવા પ્રમાણે ખરેખર મોટો ઉપરાંત નાહાની રેલવેઓ, સાપ્તાઓ અને ટરામવેની ઘણી અગત્ય છે પણ વધતો કરવા ધારેલો ખર્ચ ને મંજૂરથી કરવામાં આવેતો તે કાંઈ અઘરીત કેહવાયે નહીં, અને માથે લાગી નેહરોના બાંધકામની આણું કરવાં જોઈએ. આગગાડીના મોટા ઉપયોગ એ છે કે તે દુકાલમાં આવી પડેલા મુલકાને જંગમથી આમરે આવી શકે. આગગાડીઓએ અત્યારથી જ ઘણાક પરગણાઓમાં અનાજના ભાવ મક્કતા કરી નાખ્યા છે, અને જો કે આગગાડીઓના બારે દર (જેમાં ખરેખર ઘણો થયો જોઈએ) ને લાંબે વધારે બારી અને સેંધી વસ્તુઓ ન લાવ લઈ જાય થાઈ શકે તો એ હિંદુસ્તાનમાં ખીજ પુરવું પેદાએ છે કે જેથી આગગાડીઓ અને નેહરો ખુબ શકાયેલી રહે.”

મીંઠ પ્રિમાર્ડ તરફનોની એક પત્ર વાંચવામાં આવ્યો જેમાં તે ગૃહસ્થે

લખ્યુ હતુ કે “ મર આર્થર કાટનના નિમ્ન ધમદિની ધણીક બાબદોને હુ સ્વી કાર છુ અને હિદુસ્તાનમા આગગાડીઓને ઢકાણે નેહરે વધારે ઉપચારી છે તે અભિપ્રાયને ટેકા આપવાને હુ સખામા હાજર હોતો ધણે ખુશી થી, પણ માટારાંથી તેમ કરવાને બન્ધુ નહી માટે દાગીર છુ ”

મી૦ જીનાઠ ડાનવરમ બોલ્યા કે “ છેતી સખામા જ્યારે મર આર્થર કાટનના નિમ્ન ધ ઉપર વારવિવાદ ચાલ્યો ત્યારે હુ હાજર ન હતો માટે દાગીર છુ પણ આને ખીજો એક અખજ રીઆનો કરવા ધારે ના અરચ બાને જ્યારે વધારે વારવિવાદ ચાનનારે ત્યારે એ મહા અગત્યની બાબતમા મેન થવાને આને હુ આચોછુ આજના વખતમા હિદુસ્તાનમા આગ ગાડીઓ દાખલ કરવાની તરફેણ એકબી શમ્દ ઓચરવો પડે એ જોઈ હુ અચરતછુ તેમ ચનાથી આ દેશમા વ્યપારની રીતે અને નાણા સખી ને નફા થવાં છે તે એના બધાં છે કે હિદુસ્તાનમા તે દાખલ કરવા બાને કાઈ જરાખી વાવા ઉઠ એ વાજખી નથી મર આર્થર કાટન કુર્ષાદ કરે છે કે આ ગગાડીના બાધકામથી હિદુસ્તાનની મેહસુનો નાશ થાય છે તે વાત ઉપર આપણે આચે. હિદુસ્તાનની મેહસુનમારી થોડાક ભાગ આગગાડીઓ પ છવાડે અરચો પડે છે તે ઉપર જનરલ મર કાટન આ પ્રમાણે બોલતા હયે ખરી વાત છે હાની મુમવલુ બરેલી હાલતમા એ અરચ બારે છે અરેઠ ધણેક ઢકાણેથી તે આગગાડી બરે આગથી મર થાય છે અને દેશમા દા ખન થાઈ તેના છેડા આવે છે આવી હાલતમા આગગાડીઓની ખરી કર ખુલખ શકાય નહી અને તે બારી થાઈ પડે પણ તે અરચ મર આર્થર કાટ નના કેહવા પ્રમાણે વધતો જતો નથી પણ ઘટતો જાય છે મહેને તે આશા છે કે હવે થોડાજ વખતમા આગગાડીઓથી હિદુસ્તાનની મેહસુનમા વધારે થયે. પણ હિદુસ્તાનની મેહસુન ઉપર ખરેખરી શુ અમર થાય છે તે હિદુ સ્તાનની વડી મગક તરફથી આવેતા છેતા એ મામના દસ્તાવેજ ઉપરથી ત પાથી જોઈએ આ દસ્તાવેજ પારલ્યમંટમા રજુ કરવામા આવ્યો છે અને તેમા ખરેખર હિદુસ્તાનની મગક જરા અરચ બાને રીતામા પડેલી જણા યે છે પણ તેઓ લખે છે કે “ છેતા ૨૦ વર્ષમા આગગાડીઓ અ ને નેહરેના બાધકામ થવાથી તેની મુધારે કરનારી અમર હવડા હવડા હિદુસ્તાનમા રેખાવા લાગી છે. ” આ મત હિદુસ્તાનની વડી મગકરતુ છે મર આર્થર કાટનનો ખીજો વાચો આગગાડીના મોટા બાવ છે હુ ધાર છુ કે હાલ ઉતારેઓના બાવ જોઈએ તે કરતા વધારે છે અને હુ ઓછા બાવને ૫મ્દ કર છુ હુ ધાર છુ કે લાખી મુરતમા ઓછા બાવથી કુર્પનીને કાયદો થયે એટલુજ નહી પણ રેશને ધણે કાયદો થયે ઓછા બાવ જો વાને ૫ ધણે આવુરછુ પણ હાલ નીજ વર્ગના ઉતારેઓ ને બાવ આવે છે

તે કાંઈ ઘણું નથી. ખરી વાતછે કે જેવું તથા બીજા વર્ગના દર વધારે પડે જયારે એ હે કડે ૮૯ ટકા ત્રીજા વર્ગના ઉતારે ત્યારે ઉપના વર્ગના મોટા ભાગથી કાંઈ અડચણ નેવું નથી. આ આર્થર કેહેછે કે આગગાડીઓથી અપાઝ ઉપર કાંઈ અસર થવી નથી. હવે હું પુછવા માગુ છું કે અમેરીકાની લગાઈ પેનાએ જો મુજબથી મધ્ય પ્રતોમા ગાડી ન હતે તો મેનચેસ્ટરનું શું થતે ? તે વખતમા કેના કોડ ૨૧ હ. ઘોડા ઉપરથી યાંત્રને મુજબ આવી હતો ? આગગાડી હોવાથી કેનાલોકોને ઉગ્રોગી રેલવાનું બની આવ્યું હતું ? આ મુજબ નેહરોથી થઈ શકતે ? મુજબથી દખલ શું નેહરો થી ચીતે લઈ જવાઈ શકતે ? વળી ગીલ્ડે પ્રેસ એકે કે આગગાડીઓ દેશના બચાવ માટે શું કરી શકે ? અવળતા મુગળાઓને ઘેરુ લાગણે કે આગગાડીઓના પાટા એણીમેર પેનીમે રોડી નાખી શકાય અને મડકને ભાગી છુટી કરી શકાય પણ એ તકરાર બીજી ઘણીક સીતે ઉપર લાગુ પડી શકે. શું તાર કારી નાખે માટે વીજલીના મ પેમા ન ગમવા ? શું પુલો ઉરાડી નાખી શકાય માટે તે નદીઓ ઉપર બાધવા નહી ? એ પ્રમાણેતા ઘણીક ઉપોગી વસ્તુઓ બિરે કેહવાઈ શકાય. હવે મડકોની હાલત લગાઈઓમા શું થાયછે તે જોઈએ. જયારે અમેરીકાના પેનાના દેશમા પડાઈ અનાવતા હતા ત્યારે શું તેઓને મડકથી કાઢવા કાયદો થયો નહી ? અને બનવાની વખતે આગગાડીઓ હોવાથી શું આપણને પોતાને કાઢવા કાયદો થયો ન હતો, આજ સાર પાંચ વર્ષ ઉપર આસ્ટરીઆ અને હુનીઆ વચે લગાઈ આવી ત્યારે આગગાડીએ શું કાઢવા સનન કર્યું નહી ? વળી હિંદુસ્તાનમા બનવાની વખતે આગગાડીથી શું આપણને કાઢવા કાયદો થયો નહી ? હું ધારે છું કે બજવા ના વખતમા કળકતાથી કંટાળાપુરે મુઠી આગગાડીએ ઘણી નોકરી કરી હતી. હેવું કેહવામા આવેછે કે આગગાડીઓને નેહરો માથ સરખાની શકાય. હું ધારે છું કે કેટલીક સીતેએ સરખાવી શકાય પણ વળી જયારે નેહરો ન કામ લાગે ત્યાં મડકો લાગી શકે, નેહરોથી ખરેખ ઉપોગીએ અને નદીઓના માર્ગ આવી શકતા હોય અને નેહરો યોગ્ય શકતી હોય તો અવગણ તે થાવી જોઈએ પણ આ બંને કામો સાથે ચાલવા જોઈએ. જનરલ કેહેછે કે “માત્ર આપણને નેહરો જ જોઈએ મડકો ન જોઈએ.” હું “માત્ર” શબ્દ ઉપરજ વાધા લઉં છું. હિંદુસ્તાન એ બંનેને માટે માન્ય છે અને એ બે બાધકામો બેહનપણીઓની માફક હાથોહાથ કા ન ચાલે તે દું જોઈ શકતો નથી. વધારે ખર્ચ કરવો પણ સંબાલથી, કસરથી કરવો જોઈએ અને જો તે પત્તાડેથી બાજ આવી શકે હેની વધી ન હોય તો તેમાં હાથ ધાલવોજ નહી. સર કાન્ટના વિચારને હું એકમતો છું કે જો આ મુશ્કેલી કરે તેઓના લાભ માટે મુગળાઓ ઉપર કર નાખવો ન જોઈએ.

મબાપતી—હું ખાતરી કરું છું કે મીંઝાનવરને અત્રે આ સી આપણને ખાલાસો કીરો તે મોટે ઉપકાર માનવામાં મગજા માગેલ થાયે.

મીંઝાનવર. પી. એનડર—હું ધારું છું કે પીંજાઓના કેહવા પ્રમાણે હિંદુ સ્તાન આ જાતના મગજા માં મોટે પુરતું મોહક છે અને હું જોઈને રંગીમધું છે આગગાડીઓના બાધકામની માં આ માન પામતા જનમને કમર કળીએ. મગજાઓ કંટુલ કરે છે કે મડકો એ સુધારાનું મુજ આવન છે, પ્રજના વધારાનું મુખ્ય જોગર છે, બપાર વધારવાનો ચોક્કસ ઉપાય છે અને દશના બચાવ મોટે સર્વેથી સરસ રીતિએ જનમલ સર કાટન કેહે છે કે તેની તકરારનો કોઈએ જ વાખ આપ્યો નહીં એ જાળળી હું આશ્ચર્ય પામું છું. કારણ કે તે નેહરો અને મડકોને સરખાવવા માગે છે, મડકો તો હાથમાન છે પણ નેહરો કયા છે? મોહરા જાળળામાં તેની હસ્તી નથી. હું ધારું છું કે પોતાની ઉત્તમ આ બાહા પ્રર મરદાર નેહરો તેવાર ચપનીજ મહમત્તે અને તેના અડમગાઓ ગમે કે વાળી ધ્યાનથી કીધા હશે તોયે તે પછવાડેથી જોટા માનમ પડવાના સર કાટનને એતીવાડીના બાધકામો બાબે અનુભવે અરે. પણ આગમોટો વિર તેને જાહાજી માન હોય છેવું ઘેરુ નથી. તે કેહે છે કે મડકોના જાતધંધી નાચ ધાઈ શકે અને તે બચાવી શકાય નહીં. હું હીમતથી કહું છું કે કોઈની જાહાજી ઉજનેર આ વાતને સીકારશે નહીં. મડકો સેહતથી બચારી શકાય છે અને તે લડાઈઓના વખતમાં પુરવાર થયું છે. તેઓ સેહલાઈથી મમારી સમ્પાડે. અમેરીકાની લડાઈવેળાએ એક રતનાને રાફેગો નાધી હોડી ના બચામાં આપ્યો હતો તે ઘણો જડપથી પાડો તેવાર ધાઈ શક્યો હતો. મડકોનો બચાવ ધાઈ શકે છેવું મત ઘણાખરા મગજા જાહાજી કાવેત અને વળી લશકરી ઉજનેરોનું છે. જોતે મડકોની સામે આપણો જનરત તરહેવાર કહે છે તોયે તેની નેહરો સામે મે એક ચમ્દખી કાહાડ્યો નથી તેથી ઉનક જીની ધરત હડયા કુપનીની હજુર ખાનગી વાપણેથી એતીવાડી માર બાધ કામો કરવા મોટેની સુચના મે રજુ કરી હતી અને તે વેળાએ હું જાણુને હતો કે મરકારના હાયમાં એ કામ મવાથી તે મપુર્ણ રીતિએ માતનાર નથી. કારણ નાણા કાજલ ન પડવાથી ઘણાક બાધકામો હિંદુસ્તાનમાં બધ પડ્યા છે હુડમાં હવે મિશી જવા આગાઉ હું કેહવા માગું છું કે મર કાટને નેહરોમાં હથી-આરબ બધ આગમોટો ફરતી રાખવાની સુચના કીરી પણ તેના અડમરો તેણે કાઈ જાણ્યો નથી. તે હથીઆરબ બધ આગમોટો લેતા, માચવતા તથા તેના માણુ અરમ નિબાવતાં કેટલું નાણુ દર વર્ષે જોઈએ તેનો તેણે ખ્યાલ કીરેલો લાગતો નથી. એકખારગી કંટુન કરે છે તેની ગણતરી પ્રમાણે નેહર બધાઈ શકાય, કાફો લાવી શકાય અને મગજા આવનારાઓની માં ધાઈ રકાય તેણે મડકોનો નાચ કરતા જ્યા હજાર માણુસો જોઈએ ત્યાં નેહરોને ખુવાર

કરતા ફક્ત ૨૦ જોઇએ. ૨૦ માણસો આપણા મરદાગની નેહરને કીડી ના-
ખી તારાજ કરી શકે, અને પછી તેના કચ્છાનું શુ ધાવ ? કાઈજ નથી પણ
કાંઈમા ચીઝી બેશે. ના—એટલુજ નહીં પણ આખી નેહર શુધાદને ચર
જેવી ધાઈ બાંધે. ફરીઆનોએ કરાઈમીઆમા હા ચા માટે આ ઠી ? ફક્ત
આગગાડીએ અને વીજવીના તાર ન હોનાથી. મર કાટન મડો ઉપરના
ખર્ચ વીચે ફર્ગદ કરેજે તેને હુ પુટી આપુહુ, પણ એ મડો બનાવવા પાઠન
મેહનત, તેની નસાઈ, તરફત અને તે ઉપર તાગેના કામેન કારીગરો તરફ
નિરાહા પગાડી જોઇએ. ત્યા લક્ષ્મીજ લાવ કરવાનું એમ્લુ માધુ પડે
કે સોડોહુ સાવતા તે ઉપર ખરાબ તેની કીમત કરતા બમણો ખર્ચ બેઠો
હતો. સોડોહુકામ બનાવતા વેનાતમા જે ખર્ચ બેઠો તેટલો ખર્ચ તેને અને
લાવતા બેઠો આમ્લુ છતાંની મડો ઉપર ૬૨ મેસે ૧ લાખ ૧૦ હ-
જાર રૂપાથી વધારે ખર્ચ બેઠો નથી. બાહાજર જનરલ કોણે કે
કુપનીએને નસે મરકાર મડો બાવાનું મામે લેતતો કીક ધાત
આ મતને હુ રસીકારવા ના પાડુહુ. માર્ગીતો ખાત્રીકે કે જો મરકારે આ
કામ માથે લીધું લેતતો તે ઉપર અતીધણો વધારે ખર્ચ ધાત, એટલુજ નહીં
પણ મડો બની મકતજ નહીં મડો બાધકામે બસે મરકારે તે ઉપર જાદ-
વર્ષે છુડી તકરાર કરવા કી ઠી જો સોડોહુ પોકારે ન હોતતો મરકાર એ
કામ માથે લેતજ નહીં અને તેની વળી વિદુસ્તાનમા નહીં પણ અવે હંમ-
લાકમા. આજકાલ વિદુસ્તાન માહિતા મગજા મોટા પુલે વગરેના માહાબા
રત બાધકામો કુપનીએ કરગાડે. આપણને હાત મડો, નેહરો, બેવીના બા-
ધકામો અથવા હુઆરી જેવી ધાઈ શકે તેના લાખ લેવાની અગત્યછે.
આગગાડીએતો હજુ મરઆતમાડે હેવુ હુ મરમુહુ.

મળાપનીએ આ કેસાણે ચેતવણી આપી કે રેક મહસ્થને અવે ૬૫ મી-
નીટથી વધારે બાનવાની છુડ નથી.

મીઠ હમીઅદ—માઈવાતને ધીકારવા અથવા તરફાગી કરવા હુ અને
આવો નથી નેહરો, મડો કે ગ્રામો એમાનુ એકે આપણે ધણુજ પર્મંદ
રોષ હેવુ નથી, પણ જે આગનથી મારો માન સેહનાઈથી નાવ નહલવ ધાઈ
શકે તેને હુ પમદ કરુહુ. વિદુસ્તાનમા ઘણી નદીઓ છે ખરી પણ વર્ષના
ધણેક બાગ તો તેઓ સુકાઈ જાયકે. માહાર મયક નદી કોંઈકે અને જો
માહારી કાગી હુ મમતે બારે નદીને માને વેચત મોક્ષી શકુ તો ધણુ કીક
પરે પણ હેવી વખતે નદીમા પાણી કવચીતજ મળેકે. ત્યારે હવે તેનો જ-
વાબ મર મગન શુ આપેકે તે હુ માબનવા માધુહુ.

મી. મી. માડ—મર આરપર કાટન મેડેકે કે જ્યારે મડો નથી બધા-
બની હવી ત્યારે તે ઉપર પુરતો વાઈવીચાઈ આવ્યો ન હતો. હુ બારહુ કે

આગગાડી તે ભુજ કરેછે. કારણકે નામાંકીત લાર્ડ દેવહાઉસીના વખતમા હાલમાં તેમજ હિંદુસ્તાનમાં તકરાર થયેલી મને યાદ છે. અન્યત્ર નેહરોના બાંધકામની અગત્ય ઓછી કે તેવું કોઈમી કેહનાર નથી. હિંદુસ્તાનને સુર્ય અને પાણી આપે અને પૃથ્વીમાં કોઈ ચીજ હેરી નથી કે જે હિંદુસ્તાન કરી ન શકે. અને એટલું છતાં જ્યારે તેવું કેહવામા આવે કે મડકો-હિંદુસ્તાનમા લાગુ પડતી નથી ત્યારે તેથી હું માહારો વિચાર ઉગેડો જણાઉં છું. મારું આર્થર કાઠન જ્યારે એમ બોલેછે કે મડકો હિંદુસ્તાન ઉપર એક માત્ર ને રીછે અને હ મેં મુની રહેલો, ત્યારે હું ધારું કે તે ભુપ કરે. એતો દેખીનું કે જ્યારે મડકો પેહલી બતાવવામા આવે ત્યારે જાંહાંમુરી તે પેદા કરી નાણું પગાર ન કરી શકે ત્યામુરી તો તે દેશ ઉપર બાંધે ધાર્ પડે. આગગાડીઓમા ઘણા યોગ ઉતાર્યો આવજનવ કરે છે તેવું મારું આર્થર કહેછે અને તે બામે મીંડ જ્યારે કે પનેન ને માલેના પ્રાતોમા ઘણું ફરેલો છે, તેણે બાંધાસો કર્યો છે પણ હું તેમા જાણ્યું બાંધી શકતો નથી, તોયે જેઓએ હિંદુસ્તાનમા મુસાફરી કરી હશે તેઓએ દેશીઓના ટોળે ટોળા ગાડીઓમા મુસાફરી કરતા જોયા હશે. આગાઉ એકવાર કેહવામા આવ્યું હતું કે દેશીઓ આગગાડીઓનો લાભ લેનાર નથી કારણકે તેઓને નાત જાતની છીત હોય છે, પણ આ વાત પગારડેથી બાંધી પડી છે. જ્યાં પૈશા બચાવવાની વાત આવી કે ત્યાં નાત જાતને કોઈ જોગુ નથી. ઘણાખરા દેશીઓ જીજ્ઞાસુની ગાડીઓનો મોટો ઉપયોગ કરે છે, અને વખત જતે હજુ વધારે ઉપયોગ કરશે હેમા શક નથી. ઘણાજ યોગ મુરોખનો જીજ્ઞાસુની ગાડી વાપડે છે. મારું આર્થર કાઠન પોતાના નિબંધમા આગગાડીઓ વિષે લેવી રીતે લખે છે કે જાણે લગાધના હીંમતમા તેઓ તરત નિરંકુષોગી હોય. આ વાતી હું ઘણો અસ્વર્ણ પામ્યો હતો, કારણકે અમેરીકામા મું બન્યું તે મહેને માતમ હતું. વિચાર કરો કે કદાપિ કાંઈ હિંદુસ્તાનમા બજારો યાજ અથવા ધારો કે દેશીઓનો ઉત્તર તરફ ૫૦૦૦૦ ના લગભર ગાયે ઉતરી આવે તો જ્યામુરી આપણું લગભર મજબુત હોય ત્યામુરી દુશ્મનો સાથ લડી શકે અને તેમજ જેમ તેઓ મડકોનો નાશ કરતા જાય તેમ આ પણ લગભર તે મમારતુ જાય હેમા વાધા જેવું શું છે તે હું જોઈ શકતો નથી દુશ્મનોથી કાંઈ અખડ કેટલા મૈજ લાખી મડકો ખારત પડે ઉગાડી અથવા ટોડી નાખી રક્ષાવાની નથી બધાર અર્થે આગગાડીઓ કેટલી કામ પાગે છે તે વિષે કેહવામા આવ્યું કે તેને વેપારી તરીકે હું ટેકો આપું છું, અને અમે રીકાની લડાઈ વેળાએ તે કેટલી ઉપયોગી ધાર્ પડી હતી તે હું મારીપટે જાણું છું. હું તે વેળાએ હિંદુસ્તાનમા હતો અને મીંગાપોર તથા બીજા જગ્યાઓથી રંગી હજારો ગાયડીઓ જડપમા જતી હતી તે મને મારીપટે યાદ છે,

અને તે ગાંધીજીના માર્ગે તે લઈ જવા માટે કાંઈ પણ બાબ આપવાને તૈયાર હતા. પણી જાનકેશવરભા અને મોટે દુકાળ પડેલા તેમા આગગાડી-ઓએ ઘણે દરજ્જે ઘટાડો કર્યો હતો, અને તેટલું ખર્ચીત નેહરો કરી ન શકેતો.

મીઠ ટેલર—સર કાટનનો નિર્બંધ વાંચ્યા પછી, આજની વાદવિવાદમા મને બે નવાઈ નજરે પડે છે. પેહલુંતો એકે સર આર્થર કાટને રજુ કરેલી મન્જુત તકરારો અને ગણતરીઓ અને બીજીતો તે ગણતરીઓ અને અડ-સટાઓની સામે એકમતથી ને વિચારો અપાયા છે તે છે. હું છેલ્લી મુલાકા હાજર ન હતો પણ છાપેલા નિર્બંધ વાંચ્યા પછી સર આર્થરના એક ચોક્કસ કેહવાને ટેકો આપ્યું કે તે ગૃહસ્થના હયાતો અને ગણતરીઓને કોઈ બીજા ગૃહસ્થોએ જોરા પાડ્યા નથી. એકે ધણાક ગૃહસ્થો આને લાખું બોલ્યા છે, સમજાઓએ અવાર નવાર વિચારો આપ્યા છે, કોઈ કહે નેહરો કીક નથી, કોઈ કહે સડો સમતી છે, કોઈ કહે આ મારું, અને કોઈ કહે પેલું મારું, પણ કોઈએ પોતાના બાધવાળી સમિતી આપી નથી. સર કાટનના નિર્બંધ ઉપર મીઠ ડાનવરસનું હેલું મન જણાય છે કે ઉતાવળોની સંખ્યા, દર વગર બીજા હયાતો ને સર કાટને આપ્યા છે તે ઘણા સહરાવેલા છે. તે ખરેખર તેમણે કે નહીં તે હું કહી શકતો નથી. કદાચ તેઓમાંથી સેંહરો ૨૦ થી ૨૫ ટકા બાદ કરવા પડે. એટલું જતાં પણ હું કહું કે મને એટલું તેમાંથી બાદ કરી તોએ આ વાદવિવાદમાં તેણે ને મન્જુત પામે પકડ્યો છે તે કાંઈ જોડો નથી. આ અનિવાર્ય માહારો પોતાનાં છે અને હું કાંઈ આગગાડીની બાબમાં સમજનાર અથવા ઈર્ષાનેર નથી પણ હું સર આર્થર કાટનની તરફારી કર્યું કારણ કે તેની તકરારો પુરાવાઓથી, ગણતરીઓથી અને હીસાબોથી મઝ લાગે છે. મહેને તો એવું બસે છે કે સર કાટનના નિર્બંધની મતલબથી આપણે ઘણા વેગળા ગયા છે. કોઈ ગૃહસ્થ કહે છે કે નેહરો તથા સડો પેહુને માટે હિંદુસ્તાનમા જગા છે, કોઈ કહે છે કે સડોને આ માટે આ પ્રમાણે ટોડી પાડવી જોઈએ ? આપણે એ જાનેથી ગણ શા માટે ન થઈએ ? કોઈ પુછે છે કે જેને સરખાવથી આ માટે જોઈએ ? સર આર્થર કાટનની મતલબ પેહુને સરખાવવાની છે. આગગાડીઓ જોઈએ કે નેહરો તે મુલાંશ નથી. ખરો સવાલતો એ છે કે છેલ્લા હયાતો પ્રમાણે જ્યારે નાણાની ત્યાં કડાકડી ચાલે છે તેવા વખતમા સડો ઉપર બીજા એક અખજ રૂપિયા ખરચવા કે નેહરો ઉપર ૧૫ થી ૨૦ ફોટ રૂપિયા ખરચવા. સર આર્થર કાટને જાહેર કર્યું કે સડો હાલ એક બોલ જેવી છે તે વાગને કોઈએ પુરાવા માથે રદ કરી નથી. ખરી વાત છે કે આગગાડીઓ દેશને માથે મોટો આશીર્વાદ છે તે કોઈ ના પાડે નહીં, પણ સડોના ફાયદાની વાતો છેડી આપણે આપણી પ્રથમની વાતથી વેગળા જઈએ. આપણી હજુર વાંધા તો એ છે કે ચોક્કસ ખ-

રચે મડકો વધારે સારી કે નેહરો. વળી યાદ રાખવું કે નેહરોથી મુશકેરો અને મતા લાવ લઈલવ થાઈ શકે અને દેશ ફત્તુપ થાઈ શકે. મર આર્થર કાનનની મુખ્ય સામિ થનારે અને આપણને આવી માન આપ્યા પછી ખરેખર જોતા તો મર કાનનની લાભનું જોલ્યોછે, કાગલુ કે મડકો બાબે તેના ટીકા તથા જલસ્તી ખર્ચ બાબે તેના વિચારે તથા જેતીવાડીના અગણીત કાયદા વિષે તેના શબ્દો તરફ હું જોઈ છું ત્યારે મને હેતુ લાગે છે આ વાદવિવાદની લડાઈમાં મર આર્થરની પોણી ફતેહ થાઈ છે અને તે માટે હું તેને સુમારકબાદી આપું છું. જો મર કાનનના અડમ્મળ જોડા હોયતો બાજબીનો નિકાલ આવી ગયતો સમજાયો. જો મામ્મા હોયતો આ મુખાના અધિકારીઓએ આ મા હિંદુસ્તાનનું હિત હેઠે ધરી આગગાડીઓ ઉપર ખીજા એક અખજ રૂનીઆ વધારે ખર્ચવા કે ઘણી નાહાની રકમમાં જેતી રેનાવગારી નેહરો બાંધવી તે ઉપર વિચાર કરવાને એક આનાક કમીની નેમરી.

મીં હાઇડ કનાઈ—જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આગગાડીઓ બાંધવા માટે પૈસી તકરાર થાઈ ત્યારે તેમાં હું સામેલ હતો અને હું ખાનીથી કુહુલુ કે તે વેનાએ મુખ્ય વાદવિવાદ થયો હતો અને જે અમનદારોએ કામ ઉપર કુહુલુ તેઓને હું ઉતાવળપણના કપકામાંથી મોકના કહ્યું ઉનદું આગગાડીઓ બાંધવા માટે તેઓને આચલ કરવો પડ્યો હતો. મીં ટેનરના મતથી મારૂ મત વિરુદ્ધ છે અને માહારા નજ અભિપ્રાય પ્રમાણે મીં કાનનસે આજ રોજ જે અડમ્મળાઓ આપ્યા છે તે મર આર્થર કાનનના કેહવાને ટોડી પાડવાને તત્તલ પુરતા છે આ ખારીકીઓમાં મે પેહના માધુ ધાલ્યુ નદી તેની મતનજ એજ કે આ બાજબી નહીં સમજનારા અધિકારીઓ આપણે આ પેના ગિજાનો સેહનથી સમજી શકે નહીં, અને વળી મર કાનનના હયાનો અને ગણતરીઓ સાધારણ અકળથી અને મુશ્કાળથી ઉનદો છે. મર કાનન પોતાની ખીના ખરી જનાવસામાં નિરુજ થયો છે અને જો તેની જાણવેની ખીના ખરી જોતતો હિંદુસ્તાનના અને ત્યાના રેહવાસીઓના કુખાગ્ય સમજવા મે જેમ અગાઉ જણાવ્યું હતું તેમ આખું પુરોખ અને આખું અમેરીકા હાન નેહરોજ નહીં પણ મડકો અને રસતાઓ બાંધવા પડ્યું છે કારણ કે દેશને સુધારવાની તે ધિક્કતો છે ત્યારે હિંદુસ્તાનની તેમ કા ન કરે ?

મીં દાદાબાઈ નવરોજી—૩૦ કોડ રૂનીઆથી હિંદુસ્તાનની મેહમુલ ઉપર જોજો થાઈ પડે કે નહીં, વા મરકારે આગગાડીઓ બાંધવી જોઈએ કે નહીં તે સવાન વિષે અરમ્મા સનાવવા હું માગતો નથી હું ફક્ત મીં ટેનરનાજ સવાનને વનગી મહુલુ તે પુરે છે કે એક અખજ રૂનીઆને ખર્ચે મડકો સારી કે ૧૫ કોડને ખર્ચે નેહરો સારી ? પેલાથી હું કેહનો આપ્યો છું કે જેની વાડીના કામ મારૂ નેહરોની ઘણી અગત્ય છે અને જો વિગિધ મરકાર

સામે મને કાંઈપી ક્યાંદ હોયતો તે જોતાવાડીના પુરતા માધનો તેઓએ નહી કર્યાં તે માટે છે. ઉપલા સવાલનો જવાબ હું આ રીતેએ આપું છું કે જાણે બે છેકરાઓનો દાખલો લખાયે; તેઓની ઉંમર ૬૨ વર્ષની છે. એકને નોકરીએ રાખવામા આવ્યો અને તેને અડવાડીઆગી ૧૦ સીલીંગ મહેલે, ખીજને મકુળમાં અને કાસેજોમાં ૨૧ અંચવા ૨૨ વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી કેળવણી આપવામા આવી અને તે ઉપર ૨૦૦૦ પાઉંડનો ખરચ લાગ્યો. આપણે મારીપે જાણે છેએ કે બેમાથી પેલલાં કોણ પેદા કરે છે અને પછવાડથી બેડુમા વધારે કોણ પેદા કરશે. એજ પ્રમાણે મર કાટન તથા તેની તરફવાળા ભુજ કરે છે. તેઓ ભુસી જાય છે કે આગગાડીઓ અને મડકો એકદમતો ઉપજાવી શકે જ નહી તેમ થતાં વખત જોઈએ. આજે બીઆં રાખ્યાં તો તેનું ફજ કાલનું કાલજ મસે નથી. મનેતો મીંતા લાગે છે કે જો આગગાડીઓ બાંધતાંવારજ ઉપજી શકે હોયો હોવા રાખ્યોતો કેઆમતના દાહાડા સુધી જોડી થવું પડશે. એટલા માટે હિંદુસ્તાનની હાલની દબાઈરહેલી હાલતને બાહેર આણવાને અને વધારવાને એક અખજ રૂપીઆ ખીજ જોઈએ છે એટલું જ નહી પણ તે યોગ છે. હિંદુસ્તાનમા અગણીત ચીજો મંતાઈરહેલી પડી છે અને ગમે એટલી નેહરે અને મડકો કરે પણ નેહરું થઈ પુરતું નથી.

મીંડ રચેનમર પ્રાધ્ય—જ્યાં જ્યાં હિંદુસ્તાનમા આપણે મડકો બાંધે છેએ ત્યાં તેનો લાભ લેવાને દેરીઓ ચુકતા નથી હેવું મને લાગે છે. બિબ્બમા જોતાં ફક્ત મડકો કે ફક્ત નેહરે રાખવાથી કાંઈ વજો તેવું નથી. હું કહી શકતો નથી કે હિંદુસ્તાન તરફ પોતાની ફરજ હંથેજ સરકાર પુરી પાડી છે પણ એટલુંતો હું હીમ્મતથી કહું છું કે જેમ બ્રિટીશ સરકાર પજાત પડી છે તેમજ બ્રિટીશ રેલવેની પજાત પડી છે. પણ દલગીરી ભરેલું છે કે બ્રિટીશ લોકો હિંદુસ્તાન વિષે વધારે કાળજી રાખતા નથી અને હજુ સરકારને માયેજ મગળ નાખી મુકાયું છે. માહારો વિચાર હોય છે કે હિંદુસ્તાનમા નેહરે અને મડકો અને જોઈએ. પણ ખુદ પ્રસન્નો એકે કે તેનું નાણું ક્યાંથી લાવવું ? જો પારલ્યામેંટને જેડે હિંદુસ્તાન તથા ઇંગલાંડનું હીત હોત (અને તે જાનેના લાભ એકમેકમાં લેવાયલા છે) તો આજે આમની મુશ્કાના અધિકારીઓની આપણી પેઠકમા મોટી ભીડ ચાત. એક અખજ રૂપીઆ શું ખીસાદમા ? હાલ ૨૦ વર્ષ થયાં આપણે ૫૦૦૦ મૈલ રેલવે બાંધ્યા છે અને અમેરીકામાં ૮૫૦૦૦ મૈલ તેટલાજ વખતમા બાંધાયે છે.

મર આર્થર કાટન—૨૦ વર્ષ અગાઉ હેવી આચા હતી કે મડકો મગળા ઉતાર્યોને ઉપોગી થાઈ પડશે, તથા ચાપણ ઉપર સેંહકડે ૧૮ ટકાનું બાજ મળ્યો. હમણા આપણી નાણા મંબંધી કેવી હાલત છે ? મગળો યુગવારે

ધાર્ પડશે. નાણાની બતગ હાવતને કીધે ત્યાંની મરકાર મગજાં બાગા
ઓમા કાપકુપ કરવા પડી. “હુ ધારુ છું” “હુ આશા રાખુ છું” હેવુ મ
મજવાની કાર્ધ અગત્ય નથી. મગજી ખીના બોનરી. વર્ષ દાહાડે ૩
કોડ નો ન બારવા પડેતો આને તીજોરીમા રેળડેળ યાદ જાય પણ તેમ ન
યતા ખીજા અબજ રૂપીઆ અરથવાધી કામ હામન નથી. કેનાક વૃદ્ધો
એમ મમજશે કે હુ તેઆ ઉપર ઘણો મજા હુ પણ તેઓએ અરેસો કરેલો કે
જ્યારે માહરાથી ઉતર ન અપાય તેવુ હતુ ત્યારે તેઓ કેમવા મગર યતા
હતા. જ્યારે હિ હુસ્તાનના બનાની વાત આરી ત્યારે માહરાથી મુગ્ય બે
માવાનુ નથી કારણ કે હિ હુસ્તાનના આરામા ધગવાડની મનામતીજે. કોઇ
પેમાદાર ગાડી ઘોડા રાખે તો તેમા નવાઇ નથી પણ કોઇ મરીખ મખેતો ૭
મામ સુરી ગાખી પછી તુરમમા જવુ પડે તેમજ હિ હુસ્તાનનુની મમજવુ.
બાપડાઓએ ગાડીતો તૈયાર કરી પણ તુરમમા જતા કેમ બચવુ તેની તે
ઓને ખબર નથી. પણ નો નેહરે પેહલાથીજ ગાખી હતેતો તેઓ આજ
ધનના ઢગળામા લપગયા હતા.

આઠકાણે મીં ૭૫રે દરખાસ્ત કરી કે વાદવિનાદ ઘણી અગત્યની બા-
ગા ઉપર આસ્પોએ માટે વધારે તકરાર ખીજા બેઠક ઉપર મુતતરી રાખરી.

ખીજાઓએ આ મુચનાને પુછી આરી અને મનાપતી બોલ્યા કે—તેઓ
મડકોની તરફદારી કરતા હોય તેઓએ આકડા અને પુગવા સાથે તૈયાર થઇ
આવવુ અને નેહરેની તરફવાળાઓએ તે આકડાઓને બોટા પાડવાની ખી
તૈયાર રહેવુ. આ પછી જનર્વ સર આર્યેર કમનમે ઉપડાગ માની મના
વીમર્જન યાદ.



વાર્ષિક સભા—બુધવાર, ૨૫ મી મે ૧૮૭૦.

ડબલ્યુ. એસ ડીટ્રી ઉવિલ્લમ ઇસકવાયર—મધ્યેક્ષ.

સભાપતી—ગૃહસ્થો જો તમારી ઇચ્છા હશે તો મંત્રી આજ રાત્રે વાર્ષિક રિપોર્ટ વાંચી સંબોધાવશે.

મત્રી—ગૃહસ્થો સભાના હવાલ સભામંદિરમાં વેહેંચવામાં આવ્યોછે, પણ તેમા કેટલોક ફેરફાર કરવાનાછે તે માટે તમારી હજીર રજી કરુંછુ.

આ પછી સમજાના એકમતથી રીપોર્ટ બાહાજ રાખવામા આવ્યો હતો. ડાક્ટર ગોજાસ્ટ્રકરે સુચના કરીકે રાષ્ટ્ર આનરેબલ લાર્ડ લીવડન છ. સી. ખી. એએને આપણી આસોસીએશનના આવતા મળ મોટે અધ્યક્ષ હોવવા. આ સુચનાને મીંડ જમશેદજી જીવણજી ગઝદરે ટેકો આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાય.

મીંડ જમશેદજી જીવણજી ગઝદરે હાજરત કરી કે નિચે જણાવેલા ઉમરાવો અને ગૃહસ્થોને આવતા મળ મોટે ઉપાધ્યક્ષો હોવવા. અર્ધ આવ કેપી; યર જોશ ફરબુસન ખારેનેટ; મારકિવમ આવ સામીસબરી; લાર્ડ હા-રીસ છ. સી. એસ. આઈ; લાર્ડ ઉવિલ્લમ હે; અર્ધ આવ શાફ્ટસબરી કે. છ; જનરલ લાર્ડ સ્વાધનારન છ, સી. ખી. છ. સી. એસ. આઈ; અર્ધ આવ એવનબરો છ. સી. ખી, હીસ હાઇનેસ કઝના રાવ; લાર્ડ કમીનટન; કર્નલ મ્રાઇકસ એમ. પી. જોમ્સ સ્ટાનમરીસ ઇસકવાયર; એમ. પી. હીસ હા-ઇનિસ જીનાગદના નવાબ; યર ચાર્લસ ટરવિલ્લન કે. સી. ખી.

મીંડ હેરમજી અરદેશર વાહાડીઆએ આ હાજરતને પુષ્ટી આપી અને તે એકમતથી બાહાજ રહી.

જનર્લ યર લી. મરાંડ જોમ્સ એએએ હાજરત કરી કે નિચે જણાવેલા ઉમરાવો અને ગૃહસ્થોને આવતા મળ મોટે કોન્સીડના અધિકારીઓ નેમવા. લાર્ડ અર્થકોન, લાર્ડ ઉવિલ્લમ હે; કર્નલ ડબલ્યુ એચ. મ્રાઇકસ. એમ પી, લફ્ટનન્ટ કર્નલ જનરલીસ એમ. પી. એફ, એમ ઉવિલ્લમસ ઇસકવાયર, એમ પી, ઇ. ખી. ઇસ્ટવિક ઇસકવાયર, સી. ખી, એફ. આર. એસ, એમ પી, યર હેનરી રાલીનમન કે. સી. ખી; જનર્લ યર જયાર્ પોલાક છ. સી. ખી. છ. સી. એસ. આઈ; યર સી, ઉવિન્ગશીસ એમ. પી; મેનર જનર્લ ડબલ્યુ. ઇ. એસ. સ્ટ્રાટ; ડબલ્યુ. એસ. શીટ્રઉવિલ્લમ ઇસકવાયર; પી. પી. ગોર્ડન ઇસકવાયર; કર્નલ પી. ડી. ફ્રેન્ચ; મેનર હવાન્સ બેલ; ડબલ્યુ. ટેલર ઇસકવાયર, એસ. પી. લો ઇસકવાયર, એફ. આર. છ. એસ. પી; એમ. ટેટ ઇસકવાયર, એસ. એસ; દાદાબાઈ નવરોજી ઇસકવાયર; ડી. ડી. કામા ઇસકવાયર; કેપ્ટન ડબલ્યુ. સી. પામર; જો. જો. ગઝદર ઇસકવાયર; ડાક્ટર ગોલડ

સ્કુલર; ડબલ્યુ. એ. વાહાડીઆ ઇન્સપેક્ટર; આઈ. ટી. પ્રિયાર્ડ ઇન્સપેક્ટર; દીવાન કાઝી શાહાબુદ્દીન; મુખ્ય અહમદખાન ઇન્સપેક્ટર; મોલવી મુહમ્મદ મીરઅલી; બાબુ કીસોરીમોહન ચાતરજી.

આ દરખાસ્તને મીંઠ હોમલજી પેમનવજીએ ટેકા આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાઈ.

જનરલ મર લી ગરાડ જેકે દરખાસ્ત કરી કે ગયા વર્ષની કૌન્સીલનો આસોસીએશન ઉપકાર માનવો. આ સુચનાને મીંઠ જધાઈ કે પેમેન ટેકા આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાઈ.

કેપ્ટન પામરે દરખાસ્ત કરી કે આ આસોસીએશનને વધારવાને મીંઠ દાદાબાઈ નવરોઝજીએ જે કોઈએ કરીએ તે માટે તેનો ઉપકાર ન માન્યે તો આજનું કામ અસપૂર્ણ ગણાય.

આ સુચનાને મુબાપતીએ ધણો ઉતરથી ટેકા આપ્યો અને તે એકમતથી પસાર થાઈ.

આ પછી મુબાઈ વખતે ભરવી તે બામે ફેટલીક ચરમા ચાલવા પછી કાઝી શાહાબુદ્દીનની સુચના બાહામ ગમ્પવામા આની કે એ સમાના વખત વગરે ટેકવાનું કામ કૌન્સીલને સોંપુ.

મુબાપતીએ દરખાસ્ત કરી કે ઇસ્ટ ઇસ્ટ આસોસીએશનની કૌન્સીલને લાર્ડ લીવડને ધણી મદદ કરી એટલા માટે તેમનો ઉપકાર માનવો. મંત્રીએ આ સુચનાને પૂછી આપવાથી એકમતથી પસાર થાઈ. આ ડગવના ઉતરમા લાર્ડ લીવડને મેલ્યા કે આ ડગવને માટે તમારો ઉપકાર માનવાને બદલે મા હારે ચરમાવુ જોઈએ કે મહને સોફલા કામમા મારેથી ધ્યાન અપાવું નથી. તમોએ મને ફરીને અલ્લહની ખુરશી આપીએ તે માટે તમારો આભારી છું, અને તમોને જે જોઈએ તે મદદ આપવાને તૈયાર છું, જો કે કેટલાકોની મા ફક માહારાથી બરાબર આવવાને બનશે નહીં તોયે ડિપ્રેશન અને હેવાજ ખીજા કામમા હું ઠીક કામે લાગીશ. કારણ કે અતરેના લોકોને લારડા મળ્યા બાવેએ જો કે તેઓને કાંઈ ધણું માન ઘટતું નથી (ના—ના—) તોએ હું એક થોભા તરીકે સાધી ચકીશ.

જનરલ મર લી ગરાડ જેકે દરખાસ્ત કરી કે હું આપણા મુબાપતીનો ઉપકાર માનું છું, જે કોઈ આપણા કામમા મદદ કરે અને તેની વગવાળા અને મોટા દરજ્જાના હોય તો તેનો આપણે ઉપકાર માનવો જોઈએ. આ સુચનાને મંત્રીએ ટેકા આપ્યો અને એકમતથી પસાર થાઈ. આ ડગવનો મુબાપતીએ ઉતર આપ્યો કે તમોએ મને જે માન આપ્યું છે તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. હિંદુસ્તાનની બાબતોમા હું ધણી કાળજી રાખું છું અને તેમ કરીશ. જપાણી માહારામા આરોમતા અને કોવત હવે ત્યાંથી, આ મંડળીના કામમા હું સદા આસપ આપતો રહીશ.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની કોન્સિલના વાર્ષિક રીપોર્ટ.

૧૮૬૯—૭૦.

ગૃહસ્થો—

છેલ્લાં વર્ષના વાર્ષિક રીપોર્ટ તમારી હજુર રજુ કરવાને તમારી કૉન્સિલ રજા લેયછે.

તમારા માણ મંત્રી કેપ્ટન હાર્બી આર્બર તથા ગોંદલના કાકોર સહિયના મરણે બહાર કરતાં કૉન્સિલ પોતાની દલગીરી જણાવેછે અને તેઓની આગ્રહ કે નિચે જણાવેલા હાથે તમે બાહ્ય રાખશો:—

“પોતાના માણ મંત્રી કેપ્ટન હાર્બી આર્બરના મરણથી કૉન્સિલ પોતાની અતિથય દલગીરી બહાર કરેછે અને આ આસોસીએશનના લાભમાં મદદ કરવાને તેણે જે કાજી અને ઘણસોણ બતાવી તે માટે આ ઠાકણે તેની નોંધ લેયછે.”

“ગોંદલના કાકોર સહિય જે આપણી આસોસીએશનના મોટા હિતેન્દુ હતા તેઓના શોકકારક મૃત્યુથી કૉન્સિલ દલગીરછે.”

વળી આસોસીએશનના પ્રથમથી મદદગાર ઉપાધ્યક્ષો મહિના એક બાવનગરના કાકોર સહિયના મરણથી પણ આ મળાને નોંધ ટોટો ગણાઇ.

મીઠ દાદાબાઈ નવરોઝજીએ મેહરબાનીધી હાનરરી સેક્રેટરીના હુધા ચલાવવાનું કજીલ્યાથી કૉન્સિલે નોંધી ખરીથી તેઓને નેમ્યાછે.

ગયા વર્ષમાં કયા કયા નિબંધો વંચાયા તેની ટીપ નિચે આપીછે અને તે વાંચનારા ગૃહસ્થોનાં તથા તેની તકરારમાં ભાગ લેનારાઓનાં આ ઠાકણે ઉપકાર માનવામાં આવેછે.

છેલ્લી વાર્ષિક ચૂંટા પછી ખીજ ૨૦૦ નવા અધિકારીઓ મળામાં સોંભેય થયાછે.

મગળાઓને યાદ હોય કે ૧૮૬૭ ના આગષ્ટમાં તે વેલાના હિંદુસ્તાનના સેક્રેટરી આફ્રેડ સર સ્ટાર્ડ નાર્થકોટ ઉપર એક અરજ લખ કેપ્ટેશન ગણ હાલુ તેમાં એવી અરજ કરી હતી કે:—૧ હું “વાજખી મરતો અને બંધાખરતોથી “બંડપન સીવીલ સરવીસ” ની નોંધરીઓના યોગદાજ ભાગ માટે હિંદુસ્તાનમાં પરીક્ષાઓ લેવી.” ૨ જુ, “હવે ધાર્વે છેએ કે જો ૧૫ થી ૧૭ વર્ષની ઉમરના દેશી ઉમેદવારોની હિંદુસ્તાનમાં પરીક્ષા લઇ તેઓને પાંચ વર્ષ સુધી સ્કાલરશીપ આપતી કરી વિનાયત ગ્રાહ્યવામાં આવેતો કેટલોકો

“હડયન સીવીન સરવીસ” મા ફોલોમ દીધી પાર ઉતરે અને ખીજાઓ નાના પ્રકારના ઉલ્લમાં સીખી પાછા પોતાને વતન આપેતો ત્યાં આસતે આસતે તે એના એક ભણેલા અને સ્વચ્છ મનનો વર્ષ ઉંમરો થાય જેઓ પોતાના દેશી ભાષામાં ઉપર ઘણી લાભકારી અસર કરી શકે અને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય કરતા અને લોકોના મોટા ભાગને જોડનારો એક ગાઠ થાઈ રહે.”

તમારી કમીટી જણાવવાને ખુશી છે કે ૧૮૬૮ માં સર રાહર્ડ નાથકોટ અને સર જેમ્સ ફરગુસન એઓએ પારલ્યામિન્ટમાં એક ખીન રજુ કર્યું હતું, તેમાં દેશીઓને “ક્રાવિનાનોડ સીવીન સરવીસ” મા વિનાયતના સીવીન સરવીસ કમીશનરોની રજા વગર દાખલ કરવાની વાહમશાયને સત્તા આપવાની રજા માગી હતી પણ તે વેળાએ પારલ્યામિન્ટમાં કામ થયું હોવાથી તે ખીન પડી રહ્યું હતું, પણ હાલ તે ૩૩ વિક્ટોરિયા, પ્રક્રિયા ૩ માં આવી ગયું છે. આસોસીએશનની કોશીસ આઠવી ફોલોમ ઉતરી તે માટે કોન્સીન તેમને સુપારકામી આપે છે આ કોશીસમાં મિટીય હડયા અને બોમ્બે આસોસીએશનમાં તે એને મદદ કરી હતી પણ એ બાને વાહમશાય સુ સરતો કરવા માગે છે તે ઉપર વાહમવાદ હાલ કોન્સીલે સુનતરી રાખ્યો છે, તોયપણ તેઓની ખાતરી છે કે પોતાના દેશના રાજકારણમાં ધરતો ભાગ લેવા જેવી ઉચી સ્થિતિમાં દેશીઓને લાગીને આ સરતો લાભકારી થઈ પડશે અને હિંદુસ્તાન તરફ ઇંગ્લેન્ડ પ્રમાણીકરે અને તેઓ તરફ મારી સુખતા છે હવે દેશીઓને દેખાડવાથી ઇંગ્લેન્ડની લાભજો, તેમ યવાથી મિટીય રાજ્ય તરફ વફાદારીનું મુજબ છે અને મજબુત થવું જશે.

સ્કાન્ડેશીય બોમ્બેની અરજી સેવક હેવુ આબુ છે કે નવી સ્કાન્ડેશીયો ઉદ્યાગમાં આવી છે જેથી જવાન દેશીઓ પોતાનો અગત્યમ મુકુર્ણ કરવા આ દેશમાં આવી શકશે અને હિંદુસ્તાનની સુનદી, વધારે ખાતાની અને ખીજા નોકરીઓમાં દાખલ થઈ શકશે.

છેતા સરસુખા લારડ લારનસે જે સ્કાન્ડેશીયો ઉદ્યાગી હતી તે હાલના હડયન સેક્રેટરીએ આ વર્ષથી ટુર્નામેન્ટે કાઢાડી નાખી છે, જોકે આ રકબર શીયો ખીજા આર પાસ વર્ષ રહેવાથી કોન્સીન રાજી થાત તોયે દેશીઓને સુનદી નોકરીમાં દાખલ કરવાને આ નવો આકટ પસાર થવાથી ઉપલો ટોટો ધણે દરજ્જે કમતી થયો છે અને તેથી ઉપલી સ્કાન્ડેશીયો પાછી આણ કરાવવા માટે કાઈ ઉપાયો લેવાની અગત્ય નથી.

જે ગૃહસ્થોએ અને ઉમરાવોએ તથા પારલ્યામિન્ટના અધીકારીઓએ આ સખાનો હેતુ વધારવાની તથા તેના વાહમવાદમાં ભાગ લેવાની મેહનત લીધી છે તેઓનો મોટો ઉપકાર કોન્સીલે માને છે.

તમારી કોન્સીન જણાવવાની રજા લીએ છે કે તેઓએ “બોનસ કામપે

નસેયન" ની બાબતમાં કાઈ ઉપાયો લીધા નથી કારણ કે તેઓને ખૂબ મનવા મુશ્કેલી છે. અધિકારીઓ એ વિષય બરાબર મહત્ત્વે છે તેઓએ એ બાંજર અને પારલ્યાસિટમાં લાવવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો છે.

૧૮૯૯ ના રૂના કાવતરની કમિટી જે મુંબઈની ધારાબાંધનારી સભામાં પસાર થયો હતો તે બાબે આપણી સભાએ કરેલા કમિટી રીપોર્ટની આવ રીપોર્ટ ઉપર મોકલ્યા હતા, અને કૌન્સિલ જણાવવાને ખુશી છે કે આપણી સભાની વિનંતી પ્રમાણે મેન્ચેસ્ટરની ચેમ્બર ઓફ કમર્સ અને કાટન સપ્લાઈ આસોસીએશનને એ બાબે મનાવો કરવા હતા, તે ઉપર તેઓએ ધ્યાન યુગાડી ઉપરના ધારાની સાથે નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈલને અરજી કરી છે. આ આક્ટની સાથે હંગેરી તથા હિંદુસ્તાનમાં એટલુંતો જોય હશે કે તે પસાર કરવાને નામદાર વાઈસરોયે તરતપણ ના પાડી હતી.

આસોસીએશનને કરેલા કડાવ પ્રમાણે નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈલ ઉપર એક અરજી હિંદુસ્તાનની અગિયારમી થી ધીર બાબે કરી હતી અને તે મોટે એક ઉપરેશન તે નામદાર આગળ મોકલવાને રજા માગી હતી. આ અરજ નામદાર ડ્યુકે ઘણી ખુશીથી કબ્જ રાખી પણ જણાવ્યું કે એજ બાબ ઉપર નામદાર વાઈસરોય ઉપર લખી વાલ્યુ છે તેનો ઉત્તર આપે ત્યાંસુધી જાહેર રહેલું અને તે પ્રમાણે હાલ તે વાત એક બાજુએ પડી છે.

તમારી કૌન્સિલ ખુશીથી જણાવે છે કે મર આર્થર કાટને હિંદુસ્તાનની મડકો ઉપર બીજો એક અવજ રૂપિયાના કરવા પારેલા અરજ બાબે વાંધા ઉઠાવ્યો હતો તેની ઉપર ત્રણ વાર અગત્યની તકરાર મોટે બેકેટ થઈ હતી. કૌન્સિલ જણાવવાને રજા લેય છે કે આ તકરારથી આ અગત્યની બાબ ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાને બની આવશે. આ ઉપર કૌન્સિલ મંત્રીય સાથે જણાવવાને તક લીધે છે કે મર બાર્ટલ ફ્રિયર અને હિંદુસ્તાનની રેલવે કંપનીના મરકારી ડાયરેક્ટર મીં જુલાઈ ડાનવરમ એઓએ આ વાઈસરોયના બાગ લીધો હતો અને મનાવાલાઓ શું પારેલા ઉપર અને કહ મતલબથી વર્તે છે તે મનજાવ્યું હતું. જમણર નિમત જણનારા હેવા ગૃહસ્થોની મદદથી ઘણો ફાયદો થાય છે. મર બાર્ટલ ફ્રિયર અને મીં જુલાઈ ડાનવરમ જેઓના વખતર જોલામાથી ઘણી બાજુઓના છેડા આવે છે અને એકમંત્રીય આવે છે, મરકારની ખરી મતલબ બહેર પડે છે, બરસો આવે છે અને એક-એકની મહિતાથી કામ ચલે છે નહિતો જેવીચાથી અને હરીફાઈ ઉભી થાય છે.

દ્વિતીય રાજ્યો અને બ્રિટીશ મરકાર વચ્ચેના સંબંધની બાબતમાં આસોસીએશનને ધ્યાન આપવા માડ્યું છે અને મગજાઓ કબ્જ કરશે કે આ બાબ ઘણી અગત્યની છે.

છેલ્લા રીપોર્ટમાં કૌન્સિલે આશા જતાવી હતી કે ચાલતા વર્ષમાં આપણી

આસોસીએશનને ઘણો ટેકો મળ્યો અને તેમજ તેઓને જાણવાના સ તોપ ઉપરોક્ત કે આ આસોસીએશનની એક શાખા મુખર્ મધે ઉધડીએ, અને તેના મર જમચેદજી જીજીભાઈ આપણે કડવાએ આ આસોસીએશનના સ્થાપના હેવાન ચોપાનના વીજ પુસ્તકના વીજ અકમા આપ્યો.

આસોસીએશનની આ શાખાએ આવતા વર્ષમા ઘણું માર કામ બન્યું છે ત્યાના એક આનરરી સેક્રેટરી મીં શ્રીરામજી મેહવાનજી મેહતાએ “ગ્રાંટ ઇન એડ” વિષે એક નિબંધ એક મોટી મળાની હજુર વાચી સ બજાવ્યા હતા. ને આ ચોપાનમા હવે પકે પ્રગ કરવામા આવશે.

એક ખીજી મળામા મીંજ આનરરી સેક્રેટરી મીં બાના મ ગેશ વાગલે એઓએ મગારી સ્કાવરગીષો બધ પાડવા બાપે તકરાર ઉઠાની હતી તેને તગતા મગતા કડાને સેક્રેટરી આવ રોંગીહજુ તમારી કોન્સીલે મેલ્યાએ.

આ શાખાની ખીજી વલુ મળાઓમા મીં કેમ્પસર નવરાજજી કાખ રાએ વલુ બાધણુ મુજરાની બાપામા આ આસોસીએશનના ઉપોગ વિષે કમ્યા હતા. ઉપના મુલ્યેતો તથા કાકર બાઉ દાજી અને મીં વિનાય કસાવ જમખાંજી સ કરેલે. નેઓએ જુદે જુદે વખતે મળાપત્રીની ખુર મેલ્યા હીરી હતી તેઓનો તથા આસોસીએશન અને તેની શાખાના મળા મદદમારેતો કોન્સીન આબાર માનેએ.

કમીરી જાણવાના દનગીરએ કે સ્વમવાચી કેપટન બાર્બરની માલગી તથા પછાડેના દુ ખાતક મજુરી ગના વર્ષના હીમાખ રજુ પાઈ રકતો નથી વલુ હાનગી સેક્રેટરી જાણવેએ કે જે જાહર મળા બે મામ મુરી મુનતરી રા ખતમા આવશેતો તેના મમખમા તે મળા અરીકારીઓને મરવાઈડ પુર પાડી શકશે.

આવરી સેશનમા આસોસીએશનની મેટી કરવાનો ખદોખસ્ત થઈ ચુ ક્યોએ અને ને મુલ્યે નિબધી વાચનારએ તેઓના નામા જોવા ઉપરથી માનમ પડેએ કે તે નિબધી ઉપોગી અને પસંદ પડતા હશે.

ને મુલ્યેઓએ પુસ્તકખાનામા મદદ કરીએ અથવા ભેગ કરીએ તેઓનો આ ઠાકણે ઉપકાર માનવામા આવેએ. જેની ટીપ પછાડેથી પ્રગ કરવામા આવશે. કોન્સીન જાણવાના ખુશીએ કે આ બોટોમા એક કીમતી, હિંદુ સ્તાનના સેક્રેટરી આફ રોટે અગાઉ તેમજ આ વર્ષ કીમતી પુસ્તકોની કરીએ તેમજ મર જમાઈ પોનેએ ‘કનકતા કાઈલી રિબુ’ (Calcutta Quarterly Review) નો એક અનામત સ આપ્યોએ અને ખીજી ભેગ આમરે ૫૦ પી. ડી ચોપડીઓ તથા નાણાંની જનન સુ હી મરાઈ નેકરે કરીએ. ને પાસી મુલ્યે એક પુસ્તક શનુ સ્થાપવા માટે ૩૦૦ પૌંડની રકમ આપવા જાણીએ પલુ હેરી મરત કરી હતી કે ખીજી મળામદોએ પલુ તેલીજ રકમ ઉભી કે

રવી, તેણે આ સરત કાહાડી નાખીછે અને આ તેની બેઠ માટે કૉન્સીલ ઉપકાર માનેછે. કૉન્સીલ આશા રાખેછે કે ખીજા અધિકારીઓ પણ નાણાની અને પુસ્તકોની બેઠ ફરી, હિંદુસ્તાનની બાબતનું એક પુસ્તકખાનું સ્થાપવામાં પોતાથી બનતી મદદ કરશે.

આસોસીએશનનું કામ ધણુ અગત્યનું અને મોટું છે. નાણા મંજૂરી, જમીનના પટા મંજૂરી, મ્યુનીસીપાલ, જાહેર બાંધકામ, કેળવણી અને ઇનસાફ મંજૂરી બાંજરો તેણે હજી કરવીછે, પણ કૉન્સીલ આશા રાખેછે કે જ્યાં સુધી દેશીઓ જોએને માટે તેણે, તેઓ તેમાં સામેલ રહેશે અને હરોળનો જોએ પોતાના હિંદુસ્તાનના મનુષ્ય બાઈઓનું બહુ ઇચ્છેછે તેઓ તેને મદદ કરશે ત્યાં સુધી મુખ્ય કૃતેહર્મદીથી પોતાનું કામ ચલાવશે. આ આસોસીએશનની મતલબ કાંઈ હિંદુસ્તાનની સરકારની સામે નથી પણ તેને ટેકો આપવાનીછે, અને એટલા માટે હિંદુસ્તાનની હાજતો અને ઇચ્છાઓ શિદ્ધીપ સરકાર તથા રાયની હજીર મચાઈ અને છુટાપણથી રજી કરવામાં કાંઈ બાંધ નથી. અને તેમ કરવામાં આવેના તેમજ ત્યાંના સત્તાવાળાઓ મદદ કરશે હવે કૉન્સીલની આબોધે.

આ આસોસીએશનની અગત્ય વિગતોએ કેટલી સરજીએ સત્તાવાળાઓ ઉપર મોકલેછે તે ઉપર આધાર રાખતી નથી. તેના સરમ પરિણામો મોટું એકતો એકેકે તેમાં વાદપિવાદ થવાથી ખીજે માર્ગે અસર થાયછે, અગત્યની બાબતો કાન ઉપર આવેછે અને પુરતી અને છુટાથી તકરાર કરવાને બની આવેછે. ગયાં વર્ષમાં કેટલી બહીષો થાઈ હતી તે વિગતથી ચોખ્ખાના ચોર્થા પુસ્તકના પેહલા અંકને કોડે આપવામાં આવીછે.

હાર્ડ લીવડન, અર્લ આવકેથી, કર્નલ સાર્કિસ, સર સી. ઉવિન્ગશીલ્ડ, મી૦ ઇ. બી. ઇસ્ટ્રિક અને જીજા પારલ્યામિંટના અધિકારીઓ જોએ આ આસોસીએશનના કામમાં ચાલુ હિન્દુ દેખાડેછે તેઓનો કૉન્સીલ માટે આભાર માનેછે.

આસોસીએશનના કાલ્પનાએની ૮ મી કલમમાં બીજે જણાવેલા ફેરફાર રકવાની કૉન્સીલ દરખાસ્ત કરેછે.

આસોસીએશનનું કામકાજ એક કૉન્સીલને સોંપવું. તેમાં એક અધ્યક્ષ, એક ઉપાધ્યક્ષ, તથા ત્રીસ અધિકારીઓને વાર્ષિક સભામાં ચુકી કાહાડવામાં આવશે, તેમાંથી પાંચની એક ‘કોરમ’ જશે, આઠ ફર પ્રર્ષ તેમાંથી હોદ્દા છોડશે પણ તેઓ પ્રાજા ચુકી ફહાડવાને લાયકછે.

કૉન્સીલની તરફથી,

કેલી,

અધ્યક્ષ.

દાદાભાઈ નવરોઝજી,

હાનસરી સેક્રટરી.

૪૨૪ ઇંડમાં આસોસીએશન રમસ,

૨૦ મેટ જ્યાગ્જી સીટ, ૨૫.મી મે ૧૮૭૦.

વધારો. A.

ઈન્ડિયન સર્વિસ ક્લોઝર બિલની સલાહો.

. ૧૮૯૬.

"THE INDIAN CIVIL SERVICE CLAUSE IN THE GOVERNOR GENERAL OF INDIA BILL"

"ગવર્નર જનરલ આવ ઈન્ડિયા બીલમાં હિંદુસ્તાનની સીવીલ સર્વિસ બાબતની કલમ."

એ બાબત વિષે મીં હાઇબર્ડ નવરાત્રીએ મુંબઈ મધે ૩ મી જુલાઈ અને બુધવારે નિબંધ વાંચ્યો હતો.

ઉપલા નિબંધ ઉપર મુલતવી રાખેલી તકરાર તા. ૨૧ મી જુલાઈએ થાઈ હતી.

"THE POPULATION AND MORTALITY OF BOMBAY"

"મુંબઈની વસ્તી અને મરત્યુકો."

એ વિષય ઉપર મીં વી. એમ. ટેલર એફ. એમ. એમ. એમ. એમ. એમ. તા. ૧૨ મી ઓગસ્ટ અને મંગલવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"TRANSPORT IN INDIA IN REFERENCE TO THE INTERESTS OF ENGLAND AND INDIA"

"હિંદુસ્તાન અને ઈંગ્લેન્ડના લાભના સંબંધમાં"

હિંદુસ્તાનમાં લાવ લઈતવના સાધન."

એ વિષય ઉપર મીં હાઈડ ક્રાઈ એફ. એમ. એમ. એમ. એમ. તા. ૨૬ મી ઓગસ્ટ અને મુકરવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE ADVANTAGES OF ENCOURAGING THE ENGLISH LANGUAGE TO BECOME THE COLOQUIAL TONGUE OF INDIA WITH A PRACTICAL SYSTEM FOR ITS DEVELOPMENT"

"ઈંગ્લેન્ડ ભાષાને હિંદુસ્તાનની ચાલુ ભાષા બનાવવાને"

ઉત્તેજન આપવાના કાયદા, અને તેનો પ્રસાર

કરવાની બની શકે તેવી રીતિ."

એ વિષય ઉપર મીં લ્યાર્ડ મીનમ મી. ઈ. એમ. એમ. તા. ૧૭ મી નવેમ્બર ૧૮૯૬ અને બુધવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE BENEFICIAL EFFECTS OF CASTE INSTITUTIONS"

"જાત જાતની લાભકારી સંસ્થાઓ."

એ બાબતે મીં આર. યમ. ક્યોરે તા. ૨૧ મી નવેમ્બર અને

મુકરવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE PROPOSED ADDITIONAL EXPENDITURE OF 100 MILLIONS ON INDIAN RAILWAYS."

• "હિંદુસ્તાનની સડકો ઉપર બીજો એક અભજ રૂપ્યાનો કરવા ધારેલો ખરચ."

એ બાબે તા. ૧૪ મી ડીસેમ્બર અને મંગળવારે જનરલ મર આર્થર કાટને એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE BOMBAY COTTON ACT OF 1869"

"૧૮૬૯ નો ગુબર્નમેન્ટ ટુ માટે ધારેલ."

આ બાબે મી. દાદાભાઈ નવરોઝજીએ તા. ૨૧ મી ડીસેમ્બર અને મંગળવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

૧૮૭૦.

"THE INDUSTRIAL SETTLEMENT OF EUROPEANS IN THE HILLY CLIMATES OF INDIA."

"હિંદુસ્તાનની ટેકરીવાળી જગ્યાઓમાં યુરોપીયનોના ઉદ્યોગી સંસ્થાન."

એ બાબે ડાક્ટર એ. થહાને મંગળવારે, તા. ૧૨ મી જાનેવારીએ એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE RELATIONS BETWEEN THE NATIVE STATES AND THE BRITISH GOVERNMENT"

"ધિરીપ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ."

એ બાબે મી. આર્થ. ફિચર્ડ, એફ. એમ. એસ. એચ.એ તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી અને મુકરવારે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE BONUS SYSTEM OF THE INDIAN ARMY"

"હિંદુસ્તાનના બંલરાકરમાં બસીશ આપવાની રીતિ."

એ બાબે કર્નલ ફીલીપ્સ એચ.એ મુકરવારે, તા. ૨૫ મી ફેબ્રુઆરીએ એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

"THE DELAY OF JUSTICE TO INDIAN APPELLANTS IN ENGLAND, ITS CAUSES, CONSEQUENCES, AND POSSIBLE REMEDY"

"હિંદુસ્તાનથી અપીલ કરનારાઓને ઈનસાફ મેલતાં વિલાયતમાં થતી ઢીલ, તેના કારણો, પરિણામ અને તેના બનવાનું ઉપાય."

એ બાબે મી. ડબ્લ્યુ. ટેલરે મંગળવારે, તા. ૮ મી માર્ચે એક નિબંધ વાંચ્યો હતો.

• "હિંદુસ્તાનની સડકો ઉપર બીજો એક અભજ રૂપ્યાનો કરવા ધારેલો ખરચ."

એ બાબે મર આર્થર કાટનેના નિબંધ ઉપર મુખતબી રાખેલી તકરાર, મુકરવારે, તા. ૨૬ મી આપ્રીલ.

ઉપલીજ બાબદ ઉપર ખીજી મુખતરી રાખેલી સખા,
સુકરવાર, તા. ૨૬ મી આપ્રીલ.

મી. આર્થ. ડી. પ્રિયાર્ડના “દેથી ગજયો અને બ્રિટીશ રાજયો
વચ્ચેના મંબંધ” બાબેના નિબંધ ઉપર તકગર કરવાને
મુખતરી રાખેલી સખા, તા. ૬ મી મે, સુકરવાર.

મુંબઈમાં રાલાઓ.

૧૮૯૯.

“THE WORK OF THE EAST INDIA ASSOCIATION”

“ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું કામ.”

એ બાબે મી. દાદાભાઈ નવરોઝજીએ ત્રણ બાબાણો
ગુજરાતીમાં કર્યા હતા—એપ્રીલ.

ઉપલીજ બાબદ ઉપર બે બાબાણો હંથેજીમાં મી. દાદાભાઈ નવરોઝજીએ
કર્યા હતાં—જુલવાર, મે ૫ મી અને જુન ૩ જી.

ઉપલીજ બાબદ ઉપર એક બાબાણુ મરાઠી બાબામાં મી. વિષ્ણુ
પરશરામ ચાસ્ત્રીએ કર્યું હતું—મનીવાર, તા. ૮ મી મે.

હરદ હડયા આસોસીએશનની મુબઈની શાખા સ્થાપવા માટે
એક સખા મળી હતી—મનીવાર, મે ૨૨ મી.

“THE GRANT-IN AID SYSTEM IN THE PRESIDENCY
OF BOMBAY”

“મુંબઈ ઈલાકામાં ‘ગ્રાંટ ઈન એડ’ ની રીતિ.”

એ બાબે મી. શીરોઝશા એમ. મેહતાએ એક નિબંધ
તા. ૨૨ મી ડીસેમ્બરે વાચ્યો હતા.

૧૮૭૦.

“THE SUSPENSION OF THE GOVERNMENT OF INDIA
SCHOLARSHIPS.”

“હિંદુસ્તાનની સરકારે આપતી કરેલી સ્કોલરશીપ
બંધ થવા બાબે.”

એક નિબંધ તા. ૨૬ મી નવ-ધેમ્બરી જુલવારે મી. બાળા
મ ગેશ વાગજેએ વાચ્યો હતા.

“THE NECESSITY AND USEFULNESS OF THE EAST INDIA
ASSOCIATION”

“ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની અગત્ય અને ઉપયોગ.”

એ બાબે ત્રણ બાબાણો ગુજરાતી બાબામાં મી. કે. જોશીએ
નવરોઝજી કાળાએ ફેબ્રુઆરી માસમાં કર્યા હતા.

વધારો. 13.

(૩૩ પિયોરીઆ; પ્રશ્ન ૩. ૧૮૭૦)

૧. હિંદુસ્તાનના દેશીઓ જેઓ લાયક અને શક્તિવાળા માલમ પડે તેઓને માહારાણીની હિંદુસ્તાન માહેની સીવીલ સુપીસમા દાખલ કરવાને વધારે મગવડ કરી આપવાને જરૂર માલમ પડવાથી હેલ્ડે ડેડવામાં આવેલે કે “હિંદુસ્તાનની સરકાર માટે કાયદા” ની ૨૧ મી અને ૨૨ મી કલમથી (પાં ૭૭૫ 106) અથવા “હિંદુસ્તાનની ચોક્કસ નોકરીઓ ડેડવામાં અને સીવીલ સુપીસનો ધારો સુધારવાના કાયદા” ની ૨૪ અથવા ૨૫ મી કલમથી (પાં ૭૭૫ 54) અથવા હિંદુસ્તાનમાં આવતા કોઈની પારલ્યામેન્ટના કાયદાથી હિંદુસ્તાનના સત્તાવાળાઓને, કોઈની હિંદુસ્તાનના દેશીને ત્યાંની સીવીલ સુપીસની નોકરી આપવાને હરકત થયે નહી, જો કે ઉપલી સીવીલ સુપીસમાં કોઈ દેશીને પેહલા કહેલા કાયદાની ૩૨ મી કલમની રહે દાખલ કરી ન શકાય તોયે ગવર્નર જનરલની કૉન્સેન્ટ ને સરતો કરે અને તે મેજેસ્ટ્રી આજ રોડ કાઉન્સીલમાં હાજર થયલા સભાસભાના મતથી મંજૂર રાખે તે સરતો અમલમાં આવે. અને આ આક્ટને અમલમાં લાવવાને “હિંદુસ્તાનના દેશીઓ” એટલે મહારાષ્ટ્રીના હિંદુસ્તાનમાં જન્મેલા અને રહેલા ૨૧ વર્ષનીઓ અને ત્યાં પુરા પેલા રહેલા નહીં પણ હમેશ રહેનારા લોકોના હજારો સમજાવા. “દેશીઓને” અર્થ અગત્ય પડે જાણવાને અથવા ફેરવવાને ગવર્નર જનરલ અને કૉન્સિલને સત્તા છે. પણ હવે સગળો ફેરફાર ને તે કરે તે ઉપર મેજેસ્ટ્રી આજ રોડ હવે કૉન્સિલની મંજૂરી જોઈ એ અને તે પારલ્યામેન્ટની સભામાં ત્રીસ ઘણાં સુધી પડી રહે નહી ત્યાં સુધી તે પસાર થાય નહીં.”

વધારો. C.

મસ્ટ હંડવા આસોસીએશન, ૨૦, ગ્રેટ બ્રાન્ક જીટ,
ઉપેસ્ટ મી-સ્ટર, એસ. ૭૭૫, માર્ચ ૩, ૧૮૭૦.

સાહેબ,

ઈસ્ટ હંડવા આસોસીએશનની મુખ્યની શાખાની એક જાડી સભામાં પસાર થયેલા નિયત્તા હડાવો નામદાર ડ્યુક આજ આરજીબની મિહરવાની બહેલી નજર હજુર રજુ કરવાને મને ઈસ્ટ હંડવા આસોસીએશનની કૉન્સિલ તરફથી હુમાય થાઈ.

કલમો.

હિંદુસ્તાનની સરકારે હવડાં ગ્રહાણી સ્કાલગ્રીવો બંધ પડવાથી જાંડનની

મજાનું વધાન મુખ્યત્વે શાખાની મેનેજર કમીટીએ એ ચુક, અને માથે એ બાબત ઉપર નીચે જણાવેલા ખુલાસો મેનવો —

૧—કેળવણીને માટે વિનાયક જવા માટે હિંદુસ્તાનના જવાનાને બંધી આવે એટલા માટે મુકદ્દરે જે સ્કાલરશીપો આપી હતી તે આ વર્ષથી બધા પાછાં હોવા માંજની મુજબની શાખા ધર્મીજ દનગીર પાછાં.

૨—૧/૦૦૦૦૦૦૦૦ છોને માટે આ મુકદ્દરશીપો ધર્મીજ નજીકે હોવા સાર્થક હાનરેબલ એક્સ્ટ્રી આવ એટલેના વિચારે તે મુજબની શાખાને માનમહે અને પોતાના લાખા અતુલ્ય અને હિંદુસ્તાનના માનતાના અલગમુદી, અને હિંદુસ્તાનના દેનીઓ તરફ તેણે જે હિંદુ મત અને મહમમથી કમજી બનાવી કે તેથી, અને પોતાના મોગ અને લાખક નામો ચોખા મહે હેરી રીતે તથા પોતાના દેશને અને પોતાના જાણ હોવાને માન મહે હેરી રીતે તે નામદાર આ વાત મિત્રિય ધારા બાધતારાઓ ની હાલુર રાજુ કરશે હેરી આચારે.

૩—આ સ્કાલરશીપો બધા પડતાના વાજની કાણોથી મેખમર હોવા છતાં મુખ્યત્વે શાખા જણાવવાને પોતાની હજાર મુમત્તે હે આ સ્કાલરશીપો ધર્મી પોડી અને ગુરત પેશા હોવા છતાં બીજી વધારે કાર્ક મજબુત અને પાપાર કુવિત અમામા અરિ ત્યારુડી ઠીક કામે લાગી હેરેલેક દરજ્જે કાપડો કરતી હતી માટે તે કાલાડી નાખવાની ખરે ખરજ અગમ્ય હોય હેવુ નહી

૪—ગુડી જુડી હિંદુસ્તાનની મુકદ્દરે આ મુકદ્દરશીપો બાને જે અખ રા છપાડી હતી તમાથી લાખ લેવાની મતનને જે જુડાનેઓ પોતાનો અબ્યામ કરવા માડવા હોય તેઓ આ મુકદ્દરશીપ એકાએક બધ પડી જવાથી નાશીપાત ધર્મ ચપાડે અને હારી ખાઈ મેક હે.

૫—અમર કર જેડી અન વાજ ઠી રીતે આ બાબત સાર્થક હાનરેબલ સેક્રેટરી આન રોડના દમાન ઉપર લાવવાને ઈસ્ટ મડવા એસોસીએશને મેહબાની કાવી

આ કડાનો રજુ કરતા જોઈંગન માન પુરંક જણાવવાની રજા લેય છે કે ૧૮૬૭ ના આગટ માસની ૨૨ મી તારીખે એ સ્કાલરશીપો માટે સુચના કરનાર સ્વર્ગવાની મર એચ એડવોકેટેના સેક્રેટરી આફ રોટ મર સ્ટાર્ડ ના ઈકોટ ઉપર એક અરજી કરી હતી તેની મતલબ એ હતી કે આ સ્કાલરશીપો સીડીન મરવીમમા દેનીઓને લાખન થવા માટે પરીક્ષા આપવાની ઉનટ આપવા માટેજ નહીં પણ બીજા જુલ જુલ ધધાઓ ની મી પોતાને વતન જવા માટે હતી કે જેથી રૂતે તેઓને એક કેળવણી પામેલા અને મુવતવ વર્ગ થાય તેઓ દેનીઓ ઉપર નાખકારી કાયુ ધરોવે અને રૂતે રૂતે રાજક રતાગો અને દેનીઓ વચ્ચે જોડનારો એક ગાઠ ધાઈ રહે " એતા દેખી

તું છે કે તે પેલાના હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલની આ સ્કાલરશીપોની મત-લબ્ધિ, ઉપરના જેવીજ વિચારી હતી, કારણકે ૩૬૦ માં વાળી હડાવમા લાંબું હતું કે “ પોતાની કેળવણી અને અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરવા અને કામેલ મંધાઓ શીખવા તથા સીનીસ સરવીસ અને ખીજી નોકરીઓમા પચાસ થવા માટે દેશીઓને પેલાત જવાને વધારે છુટ્ટી બની આવે એટલા માટે તેઓને ઉ-તેજન આપવા માટે આ સ્કાલરશીપોએ.” વળી એજ હડાવના ખીજા ભા-ગમા જણાવેલું કે “ ફક્ત સીનીસ સરવીસની પરીક્ષામા હજાર થવા તથા હિન્-દુસ્તાનની પદવીઓ મેલવવાને મગવડ કરી આપવા માટેજ નહી પણ ધારા, વૈદ્યક, ઇજનેરી અને ખીજા માટેજર ધંધામા કેળવણી આપવા માટે.”

આ ઉપરથી કૉન્સિલ જણાવવાને હિમ્મત કરેલું કે સર એચ. એડવર્ડસે દ-ખાડેલી અગત્યની મતવળો લ્યાનમા લેતા આ સ્કાલરશીપો આલુ રાખવી જોઈએ.

કૉન્સિલ જોવાને પુરાં છે કે આમની સભામા કરેલાં તમારા આપાણ પ્રમાણે આ સ્કાલરશીપો જાહેનો સવાલ કાંઈ નહી થયો ન હતો. માટે ઉપલા હડાવોમાં જે અરજો કરવામા આવી છે તે નામદાર ડયુક બાહાલ રા-ખશે હોવા ભરસે છે.

કૉન્સિલને માનવાને કારણે કે ખીજા બધા ઇલાકાના દેશીઓના મત પણ ઉપર પ્રમાણેજ છે અને એટલા માટે આ બાબદ તે નામદારનાજ હાથમા સેરે છે.

હું છું તમારે નમનતાઈ બરેલો સેવક,

દાદાભાઈ નવરોઝજી,

માહિંટ રુટ્ટમર્ટ ઇ. ગ્રાંટ ૩૬,

એમકવાયર એમ. પી.

હાતરરી સેફ્ટરી.

હિંદુસ્તાનના અંદર સેફ્ટરી આવ રોટ.

હંડયા આશીસ માર્ચ ૧૮, ૧૮૭૦.

મહેબ,

ગવર્મેંટ આવ હંડયા સ્કાલરશીપ જાહેનો તમારો તા. ૩ જુનો પત્ર સ્વી-કારવાને મહને સફેટરી આવ રોટ ફાર હંડયા અને કૉન્સિલનો હેકમ થયો છે.

તેના ઉત્તરમા તમને જણાવવાને મને ફરમાસ છે કે સેફ્ટરી આવ રોટ કૉન્સિલમા આ બાબદ લંબાણથી તપાસી છે અને ધારે છે કે આ સ્કાલરશી-પોની ગોડવણ આગવ આલુ રાખવાની કાંઈ અગત નથી.

તમને ખબર હશે કે હાલ પારલામેંટની હજાર એક ધારાનો ખરડો મુકવામા આવ્યો છે જેની રહે બહાર નોકરીઓમા મોટી અને અગતની ના-કરીઓ હિંદુસ્તાનના દેશીઓને આપવાને સરકારને બની આવશે.

હું છું તમારો આમાકીત સેવક,

(સહી) હરમેન મેરીવાલ.

વધારો. D.

નામદાર ડયુક આવ આરગાઈલ છે. ટી.

હિંદુસ્તાન માટે માહારાણીજીના સેક્રટરી આવ રોટ હતી. હતી.

ઈરટ ઈંડયા આસોસીએશનનો અરજી.

તમારા અરજદારો, ઇરટ ઈંડયા આસોસીએશનના અધિકારીઓના ધ્યાન ઉપર લાવવામા આવ્યું કે હિંદુસ્તાનના અતીત કરનારાઓનો ઇનમાફ કરવામા ઘણી ઠીન થાય છે, અને તેઓ હેવું ધારે કે માહારાણીજીના હિંદુસ્તાનના વતનીઓના મોહકા બાગને આ બામદ કાઈ થોડી અગત્યની નથી માટે તે તમે નામદારના ધ્યાન ઉપર લાવવાની હિમ્મત કરે છે.

તમારા અરજદારોને હેવુ લાગે કે આ અરજી આ કાકણે મોકલવાનો વખત ઘણોજ બગાડ્યો છે કારણ કે ઇનમાફને લગતો ફેરફાર કરવાને તથા અપીન કોર્ટોની ગોઠવણો તપાસવાને એક મુશ્કેલી લાઈ આનસપરે પારલામેન્ટમા ઉમરાવની મુખા હજુર રજુ કરી છે.

વખતે હેવુ ધારવામા આવે કે આ અરજી મોકલતાં તેમા કુર્ષાદ કરેલી ઠીન દેખાડવા માટે સંખીતીઓ અને મણત્રીઓ મોકલવી હતી.

પણ તમારા અરજદારો જણાવવાને રજા સેવ કે મુકદમાઓ તેવાર થતાં મુકતા ઇગતાડમા અથવા હિંદુસ્તાનમા ગમે એટલીની ઠીન થાય તે બાને અચ્ચાર કરવાને તમારા અરજદારો કાઈ થોડાની ફરજ સમજતા નથી પણ તેઓ જે ઠીનની કુર્ષાદ કરે છે અને જેનો ઉપાય કરવા માગે છે તે ટીપમા મુકદમા નોંધાયા પછી અને લાઈની પ્રીવિ કોન્સિડરમા રજુ થયા પછી તે સાબળવા તથા તેનો મુકદમા કરતા જે ઠીન થાય છે તે બાનું છે.

તમે નામદારની હજુર જે ખામી રજુ કરતા ધારી કે તે આજે અને તે કાઈ ઘણી મુદત થાઈ આવી આવતી ખામી નથી પણ છેલ્લા વર્ષમા હિંદુસ્તાનથી જે અણિો વધતી આવી છે અને હજુ આવતી જાય છે તેથી હમણાજ ઉધારી પડી છે.

આ બામદ વધારે સહમજ પડવા માટે નિચે આપેલી બાબતો તમે નામદારની સહમજ માટે મુકવાનું પુરવું ધારીએ છેએ.

"૧૮૬૬ ના ફેબ્રુએરી અને માર્ચ માસમા હિંદુસ્તાનની અતીત સાબળવા માટે પ્રીવિ કોન્સિડરની કમીટી વીમ્ દાહાડા મિડી હતી.

"ગયા વર્ષના બાકી સુધાં ૩૬ મુકદમા સાબળવા માટે નોંધવામા આવ્યા હતા તેમાથી ૨૦ સાબળવામા આવ્યા અને ૧૬ બાકી રહ્યા.

"ફેબ્રુએરી અને માર્ચના આ બાકી રહેલા મુકદમાઓ માફિના ૧૨.

ખીજી મેઠકા જીન અને જીનાઇમા આબવામા આવા, અને એ પ્રમાણે ૭ મુકદમાઓ ફેધુએરીથી તે ડીઝમબર સુધી દસ માસ માનવ્યા વગર પડી રહ્યા.

“આનવા વર્ષના ફેધુએરી માસમા કોઈ ૨૧ દાહાડા મેડી

“૨૨ મુકદમાઓ માનવા માટે નોંધા હતા તેમાંથી માત્ર ૧૩ મુકદમા અને તે માટેના ૧૧ આગળી બેકેડોના ખાત્રી રહેતા હતા.”

તમારા અરજદારને વારેડે કે આ દુક દેવાતથી તમે નામદારને મહમ ન પડશે કે ઇગતાડમા અને હિ દુસ્તાનમા પુબન દીને અમ્મા પછી સુકાદા માટે તમાર ધપના મુકદમાઓ માટેની ગોડવલુ કેવી અધુરીકે અને જો હોને મામલો અત્યારથીજ કે તો દને પછી તો તેમ વધારે ધને જોઈએ કાગલુ કે મધળાઓને જલ્લીનુ કે કે છેતા ૧૮ માસમા આગળા વર્ષો કરતા કમકતાના સુકાદાઓ ઉપર વધારે અડીયા આવીકે

તમારા અરજદારને સારીપકે માનમકે કે આ બાબત કાઢ પાધરી ત માગ હસતકમા નથી અપવા હેની નથી જેમા તમે નામદાર વચ્ચે પડી ચકો. પણ તેઓને ભરસેલે કે હાતના હીગમમા જો તમે નામદારનો વિચાર પા લ્યામે હતા ઉમરાનોમા રજુ કરવામા આવેતો, મધળાઓને પશ્ચ પડતો આ મુધારો દાખન કરવામા મોટી અસર થાય

હિ દુસ્તાનની અડીયા જહડપમા અને ખરાબર વખતસર મુકે હેવુ કરવા માટે અગત્ય માટે એડીનજલે કે, જે મુકદમા તેવાર થાય તેવાજ મુકી બાય મેટમા માટે પુરતા વખત સુધી કોઈ ચાલુ મેસે હેવુ કરવુ

તમામ અરજદારો પારેડે કે આ અગતની અને ફર્મીદવાળી માનનખ પાર પાડવા માટે બે અપવા ત્રણ માસ મેઠક થાયતો બચેકે

હાન પ્રીવિકેશનિસની જેમ ગોડવલુ કે તેમતો એક્ટને ન્યાયધિયોની ગેરહા જરીથી બેકેડો વાર વાર અડેકે કારણ કે તેઓને પોતાના પધાની રહે ખોહા ર જલુ આવલુ પડેકે અને તેથી મુનતરી રખાયકે અને મુકદમા સ બનાતા નથી જે જે કોઈ યોડા દાહાડા લાગત મેવેતો તુરત મુકી બાય

જોઈતો ફેરફાર કરવાની ખાત્રીક બ બહો હિપર જાનવાનુ તમારા અરજદારો પોતાનુ કામ વિચારતા નથી પણ પચારદાર જહડનેની કોઈ સ્થાપવાથી, અને તે માહેનો મોટો બાગ હિ દુસ્તાનના દેનીઓની રીત, ભાવ, ધરમ અને દેશના ધારાથી વાકેફગાર હોવાથી તમારા અરજદારો સતોષ પામશે.

આ વિચારથી તમારા અરજદાર માનપુર્વક આ અરજ રજુ કરેકે અ ને અ ત કાણુથી આવા રાખેકે કે હિ દુસ્તાનની ઈનસાફની અદાલતો તરફથી અપીન કરનારાઓને ઇજ્જતુ મૂળ અને દુખનુ કારણ તે દુર કરવાને તમે નામદારની નજરમા આવે તેનો ટેકો અને મદદ કરવાને તમે નામદાર ત સહાયશે.

આ બાબત ઉપર વાદવિવાદ કરવાને છેલ્લા માર્ચ માસની તા. ૮ મીએ આસોસીએશનની એક મુખ્ય મંત્રી હવી તેનો દેશાત તમે નામદારની મહમ-
લ માટે તમારા ઉપર માફલોએ.

કે લી.

કોન્સિયનો અધ્યક્ષ.

ઇસ્ટ ૪ ડયા આસોસીએશન રમમ,
૨૦ ગ્રેટ સ્ટ્રાન્ડ ટ્રીડ, ૪ થી એપ્રિલ, ૧૮૭૦.

નામદાર ડયુક ઓફ આરગાઈલના ખાનગી સેક્રેટરી તરફથી જિતર.

ઈડયા આરીમ, ૫ મી એપ્રિલ ૧૮૭૦.

“તા. ૨ જુના તમારા પત્રના ઉત્તરમા નામદાર ડયુકે તમોને જણા-
વવાને મને ફરમાવ્યું છે કે આ દેશમાંથી આવતી અભિપ્રાય યતી કીત વિષે
તેણે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર લખ્યું છે માટે હિંદુસ્તાનની સરકાર તરફથી
ઉત્તર આવે ત્યાંસુધી આ બાબતમા નામદાર ડયુકથી કાંઈ યાદ રાખવું નથી.
આ પ્રમાણે જાણાવી નામદાર ડયુક મેહનર પાર્ટે છે કે ઇસ્ટ ઇડયા આસોસી
એશનના ઉપગ્રેયને પોતાની મુલાકાત વગર પેલા મુલતવી રાખવી, પણ તે
છતાંપી જો તેઓ તેને બેટવા માગશે તો તે ખાટી ખુશીથી તેવાર છે.”

આ પત્રનો જિતર.

૯ મી એપ્રિલ ૧૮૭૦.

“નામદાર ડયુક આવ આરગાઈલે મેહરખાનીથી આસોસીએશન તરફ
નું ઉપગ્રેયને જોવાની રજા આપી તે માટે ઇસ્ટ ઇડયા આસોસીએશનની
કોન્સિયલ તરફથી તે નામદારનો ઉપકાર માનવાની મને ફરમામ થાય છે. અને
જણાવ્યું તે ખાનમા લેતાં હાલ નામદાર ડયુકને મેહનવ આપવું વાજબી ધા-
રતા નથી; પણ તે નામદારને જણાવવાને તમોને સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે
આરે હિંદુસ્તાનની સરકારનો પ્રતિકર ફરી વળે ત્યારે આસોસીએશનને
જણાવવું કે તેઓને પોતાના વિચાર જણાવવાને બની આવે.

ચોટા કારા ટાઈપમાં

ગજવામાં રેહી ગકે દેવી નાથલી તખ્તીખા

વેલાતી પુઠાંચી બાંધેલી

કી ન ત રૂ ૧૧. ૨. ૩૫

દફતર આશકારા છાપાખાનામાંથી ખચશે

(છપાઈ બાહર પડયોડે.)

રૂસતગ અને સોહોરાળ

નારક પ અંકી.

વીકટોરીઆ નારક અંકીએ ચોતાની
નારક માલામાં ૯ વાર કરી બતાવેલા ઉપલો
નારક નેમ અસલ લખાએલો છે તે પરખાણે
અદાખરો અથવાં ગાયણો મુકાં હમણા છાપા
પરગટ કરેયો છે, અને તેનું ૧૨૪ સમાનું
એક પુસ્તક બનીયું છે. એ પુસ્તક દફતર
આશકારા છાપાખાનામાંથી અથવા દર સનોવા
દે વીકટોરીઆ હીથેટરમાંથી ખલશે, કીમત રૂ ૧)

રેસામરથી અંગાવનારાઓએ ચોસેટન
૦૭ વાલવા.

લીલીપટનાં વેહુંતીઆં,

ઉખાંને

ગુલીવર નામના મુસાફરે

લીલીપટ દેગના વેહુંતીઆ ખાણેખોખા

કીધેલી મુસાફરીના

ગુજરાતી તરજુમે.

કીમત રૂ ૧)

દફતર આશકારા છાપાખાનામાં ખલશે.

વીકટોરીઆ નાટકના ગાયણો.

દફતર આશકારા પરેસ.

કીમત રૂ ૦૫

સ્ત્રી બોધ.

આ પ્રાચીન ચોપાનીયું સ્ત્રીઓને વાંચ
વા લાયક બાળદેવો પરગટ કરવામાં આવેલો
તેમાં ચીતરો વગરે ઉપર ખરમ કરવાની કાંઈ
કસુર રાખવામાં આવતી નથી.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૩).

સૂચ્ય પ્રકાશ.

ગુજરાતી અને મરાઠી પતરો
માં સરવેથી વધારે ફેલાવો પામેલું
દર આદીતવારે નીકળતું પતર.
કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬).

તનદરેસતી.

તનદરેસતી અને સુખાકારો
ને માટે આખા હિંદુસ્તાનમાં ફે
કત એક ઉપલુંન ચોપાનયું દર
માસે બાહાર પડે છે.

કીમત વરસનાં રૂ ૩).

વેપાર પતર.

દરેક ચીનનાં મેલ ઉપડવાનું
એક દાહારો આગમ્ય પરગમ્ય
થાય છે.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬).

પુસ્તક ૪ થું.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું ઓપાન્યું.

નાં ૧૬ અપાલો સીટ—કોટ

હીસ હાઈનેસ જીનાથદાસ નવાળ સાહેબના આસપાસી
ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનની કુંબર્જની સાખાની
મેનેજિંગ કમીટીની સત્તા નલે.



સાંકળીયું.



કાઉન	હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર બીજા એક અમલ રૂપીઆના કરવા ધારેલા અમલ બાબે મુલતવી રાખેલી તકરાર	૧૧૫
પ્રિથાઈ	બ્રિટીશ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ વિશે વાચેલા નિબંધ ઉપર તકરાર	૧૨૨
કારપેન્ટર.	સી કલવણી માટે તેણીએ હિંદુસ્તાનમાં કરેલા કામ બાબે બાંધાણ	૧૩૫
ક્રીડાવિદ્યમ.	અમેરિકા અને જાંબ રૂનો ઉત્પત્તી કરતારા દેશો સાથે સરખા વતા હિંદુસ્તાનની હાલતી અને હવે પછીની રૂનો ઉત્પત્તી	૧૪૫
ઈવાન્સ બેલ	શુ હિંદુસ્તાનની હાલતી હોયેલુ દેશો અને તેમ હોવતા પછી શુ	૧૫૪

મુંબઈ,

દક્તર આશકરા જાપાખાના મધે
પિંદરામજી રૂઝુનજીની કંપનીએ છાપીડે.
કોટ: બેદરામજી હોરમજી સીટ, નાં ૧ તથા ૧૧

સને ૧૮૭૧ ઈસવી

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું ચોપાન્યું.

મુલતવી રાખેલો સભા—સુક્રવાર એપ્રિલ ૨૯, ૧૮૭૦.

વિષય—“હિંદુસ્તાનની સડકો ઉપર બીજો એકઅબજ ફીઆનો કરવા ધારેલો ખર્ચ” એ બાબે સર આર્થર કાટનના નિબંધ ઉપર તા. ૨૪ મી માચ ૧૮૭૦ થી મુલતવી રાખેલી તકશર.

જન પ્રિય મિત્રો—આરંભ.

અધ્યક્ષ—આ ડીવાનખાનામાં છેલ્લા ત્રીસ મહિના ત્યાર પછીની આ મુલતવી રાખેલી મળાએ એ તમારું મૂલ્ય જણાવેલું. હિંદુસ્તાનની હાલની અને ભવિષ્યની સ્થાનમતી અને સુખાકારીને માટે આ આસોસીએશનમાં ચાલતી હાલની ખાખદ ઘણી ઉપયોગી છે એ કેહવાની કાંઈ અગત્ય નથી કારણ કે તમારો તે એકમતથી કબુલ કરીશો.

સર આર્થર કાટન હિંદુસ્તાનમાં જેટલા ફરિયાદો અને એ જાજ વ્યવહારની ખાખદ સહમતે છે એટલા ખીજા ચોડાજ દરે અને મારી ખાતે છે કે આજ સુધી જોકે સડકો વધારે ઉપયોગમાં આવે છે તોયે સર કાટનની કેટલીક સુખનાઓ પ્રમાણે જો સરકાર વર્તે તો કાંઈ ઘણું અણધાર્યું કેહવાયે નહીં. ત્યાં ખેતીવાડી સાર પાણી પેહોચતું કરવાને હાલમાં જે વાદવિવાદ થયો હતો તે ઉપર એક અમેરીકાથી મહત્તે નિબંધ મળ્યો છે તેમાં જણાવે છે કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ખર્ચ સુધરવું તે નેહરને લીધે. પોડ તફાવતે બધું જવું હોયતો ગાડાં કાઢે લાગે, તેથી વધારે જવું હોયતો સડકો માટે પણ ઘણાજ લાભો તફાવત માટે જાજમાર્ગ શીવામ છુટકજ નથી. હું ધારું કે સર આર્થર કાટનની દેખાડવાની મતલબખી એજેક્ટ અને છેલ્લી બેકમાં તેનાથી બરાબર જવાબ આપવાને બન્યું નથી માટે આજ ચેહલાં બીજવાની તેને તક આપવી જોઈએ.

મી. રીડે પોતાથી આવવાને ન બન્યું તે માટે એક પત્રમાં પોતાની દલગિરી જણાવી હતી અને જણાવ્યું કે નેહર વાળા અને સડક વાળા બેહુ હિંદુસ્તાનનું હિત ધરે છે માટે તેનાથી કાંઈ તરફ વળણ લેવાને બન્યું નથી.

મીં યામજ ખરીગસે એક ચીડી લખી તેમા જણાવ્યું કે હિંદુસ્તાનની બાબદઉપર પુરવી ખાત થતી નથી. જેમકે બેતીવાડી માં નેહરોના બાધકામ ઇત્યાદી. તેણે ધામ્યુ કે સર આર્થર કાટનના લાખનાદલીસા જવાબ ન આપી શકાય હેવાંકે

સર આર્થર કાટન—ગઈ વખતે માહારી સામે મત આપનારા ગૃહસ્થોના વિચારો મારી પાસે જાવેના આકારમા આજે હેવાંથી તેઓની મુખ્ય તકરારનો હું ઉત્તર આપુછું મીં કાનવરસે ગઈ વખત જણાવ્યું હતું કે એ બાબદમા સરઆતમા ધણી બાજબી થઈ હતી. તકરાર થઈ હતી ખરી પણ તે શા માટે ? નહીં કે સડકો બાધવી કે નેહરો બાધવી પણ પેહલા હેવું કડક રાખ્યું કે સડકો બાધવી, પછી તે કેમ બાધવી અને કાલા બાધવી, તે ઉપર તકરાર ચાલી હતી હું પોતે સડકો વધારવાને આગૂર હતો અને તેથી હિંદુસ્તાનનું બનું કાવાને બીજાના જેટલીજ મને પણ કાળજી હતી અને સડકો માં કાવાને મેં સરકારને બનામણ કરી તેમા હું ફતેહ પામ્યો હતો. પણ તેનું પરીણામ શું નિપજ્યું. મેં ૧૦૯ મેલ ઉપર ૨ કોડ રૂપિયા ખર્ચ્યા અને તે ઉપર હાન એક કોડ ઉપજવા લાગ્યો અને રેલને તે માટેના કર માં ૩ વર્ષ કાઢાડે ૬ લાખ રૂપિયા કાઢવા પડ્યા, અને આ સડકો ઉપર લાગેના ખર્ચનું વ્યાજ ભગવા માટે ત્રણ કોડ આદમીની વસ્તીના નિમક ઉપર જગત પડી પણ હવે મને માલમ પડ્યું કે જો એજ મથક ઉપર મેં નેહરો કાઢી હોતો ૬૨ મેલે ૧૮૦૦૦૦ રૂપિયા નાગવાનેકેકાણે ૬૨ મેલે ૩૦ થી ૪૦ હજાર રૂપિયાનો ખર્ચ જશતે અને ૬૨ વર્ષ રેલના ઉપર ૬ લાખનો ભારી બોલો પડવાને બદલે સેકે ૧૦ ટકા કે તેથી વધારેનું વ્યાજ આપી શકતે. મદ્રાસની બેતીવાડી માટે નેહરોના ૧૮૧૮—૧૮૬૬ નો રીપોર્ટ મને મળ્યોછે તેમા જણાવે છે કે તેઓ ઉપર એક ૬૨ અર્થ એક કોડ રૂપિયાનો લાગ્યો, બધાવા પછી તે ઉપર એક ૬૨ ઉપજ મળ્યો ખર્ચ બાદ કરતે ૪ કોડ ૭૦ લાખ રૂપિયાની થાઈછે. એજ કે ખર્ચ બાદ કરતાની તેઓની ઉપર જાગેલી થાપણનું પાચ ધણ્યુ ઉપજ્યું છે. ગોદાવરી નદી ઉપરના બાવકામો વિષે એજ હેવાંકમા મેહેંકે કે તેઓ ઉપર ૪૮૦૦૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચ લાગ્યો હતો અને છેલ્લાં વર્ષમા તેની કુલ ઉપજ ૩૧૬૨૦૦૦૦ ની થાઈછે બાને એક વર્ષમા ૩૩ ટકા વ્યાજ મળ્યું છે.

મીં જ્યાર્ન કંપેન—સડકો બાધી તે આટલી કે ગામી તે ઉપર વાદવિવાદ કાવો એ હવે સમય ગુમાવવા જેવું છે કારણ તે બધાંય મુજી છે અને ચાલુની થાઈછે હું ધારૂં કે સર કાટનની હાનની સડકોને ઉગાડી દેવા તે કેદીજ નહીં, માટે હવે સવા તો એકે કે થયું તે થયું પણ હવે પછીનું કેમ ? હવે વધારે નાણા ખર્ચનું કે નહીં ? હું ધારૂં કે સડકો જોઈએ કે નેહરો એ પ્રમાણે યમ કીધાથી કાઈ વળવાનું નથી કારણ કે રેલના કોઈ ભાગમાં સડક સેહકાઈથી બા-

ધાપ અને કોઈ ઠેકાણે ધણી અડચણ પડે તેમજ નેહરોખી કોઈ ઠેકાણે બંધાય અને કોઈ ઠેકાણે ન બંધાય. નેહરોને માટે મૂળ આગત્યની વસ્તુ પાણી છે. ટેકડી વાળી જગ્યાએ ઉપર સોઢું લઈ જવામાં શક્ય છે પણ પાણી લઈ જઈ શકાવાનું નથી. દેશના કોઈ સગળામાં બાગમાં પાણી મળતું નથી, માટે વિચાર કરવાનો એજ છે કે હિંદુસ્તાનના કયા બાગમાં નેહરો જોઈએ અને કયા બાગમાં સડકો જોઈએ. પણ વળી એખી જાનમાં રાખવું કે પેહલી સડક બાંધતાં જેટલા ખર્ચ થયે તેટલા જો બીજી બાંધતાં થાયતો પરવડે નહી. કામ વધારે સોધું થવું જોઈએ અને તેમ જો ન બની શકેતો પછી બની શકે હેવા ઠેકાણાંએ ઉપર મસતાં નેહરોના બાંધકામ થવાં જોઈએ.

મીંડ આનર્થ—સડકો બાંધવા માટે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર કોઈની ટીકા સરકારને કંપી હોયતો તે આપણી અને અમેરીકાની સરકાર ઉપર કંપી ખરાબર છે. આપણે વીંડ એંડ ની મેલની આગવોટાને ષોઈસમાઉધથી બાંધી નેહરની મારફતે લંડન લાવતા કા નથી? સરકારના કહેવા પ્રમાણે તો આપણે તેમજ કરવું જોઈએ. વળી અમેરીકા જે સગળામાં આગલ પડે છે તે પોતાની આધરીની નેહર મોટી થા માટે કરતી નથી? તેઓને આગગાડી-એની અગત્ય માનમ પડી છે અને મનેતો હેવું લાગે છે કે જો નિષ્કર્ષથી હિંદુસ્તાનમાં કોઈની કાવું હોયતો પેહલાંતો આગગાડીઓથી કરી મોટાં નેહરોને જોડી નાખવાં જોઈએ. કમકતા અને મુંબઈ સડકોથી જોડાઈ જવાથી ધણેજ કારણ થયે છે અને તે સગળાઓને મનપ્રસંદ થયે છે. સર આર્થર કાટનના કહેવા પ્રમાણે સુએઝની નેહર મોટી ફોર્મમાંથી પાર ઉતરી છે પણ એમ હાલ મનજીવું મોટી વળે છે. હજીતો જોવાનું બાકી છે કે તે ફોર્મથી આવે છે કે નહી. સર કાટન કહેવા મગિ છે કે સુએઝની નેહર પાર પડી માટે તેની નેહરોની પાર પડવાની. પણ હુંતો એમ કહું કે સુએઝની નેહર એ ફોર્મ નથી. જો આગગાડીઓ નાણું પગાર ન કરેતો આ નેહર પણ કરી શકનાર નથી અને જો સુએઝની નેહરનો હાલ યથે તેવોજ હિંદુસ્તાનની નેહરોને પણ યથે હેમાં ક્રોડ શક નથી.

મીંડ મેક્લીન—સર આર્થર કાટને સગળાઓને હિમ્મતથી પોતાની સામે બોલાવ્યા છે કે તેના આંકડાનું આટલું જતાવી આપે માટે સડકો બાંધેના તેના આંકડા મેં તપાસી જોયા. તે વારંધડીએ કેહે છે કે સડકો ઉપર હિંદુસ્તાનની મેહસુલને દર વર્ષે ૩ કોડ રૂપીઆ લાગે છે. ખરેખર ખર્ચ આપણને દો-હોડ કોડ આપવો પડે છે અને બાકીના ૧૧ કોડ સર આર્થર એમ ગણે છે કે જમીનને માટે સરકારને ૫ કોડ આપવા પડ્યા હતા તેનું સાદું વ્યાજ અગાઉ મળીને ૧૩ કોડ થયું હતું. પણ જમીનના ખર્ચ બાબે, સર કાટનને હિન્દુસ્તાન તદ્દન બુલ ખરેસા છે. સરકારે અવારનવાર જમીન માટે રકમો આપી છે

ખરી પણ ઘણું કરી સગળી જમીન જે મડકો માટે આપવામા આવી છે તે તદ્દન કીમત વગરની અને નિરૂપયોગી હતી અને તે ઉપર તેઓને એક દમ ડીના ખર્ચ ખેડો ન હતો, આમ કરવામા તો તેઓએ ડાહ્યાપણુ ખરચ્યું છે. વગર કિમતની જમા આપ્યાથી તેની થડાઇની પડત પડતી જગ્યાની કિમત વધી છે અને જ્યાં જ્યાં મડક પચાર યાદ છે ત્યાંની જમીનનું મૂલ વધ્યું છે. વળી મુઠ કાઠન બોલે છે કે હિંદુસ્તાન ઉપર ખીલો એક અબજ રૂપિયાનો નવો ખર્ચ લાગ્યું પડ્યું પણ એ બાબે લાર્ડ લારન્સે પોતાની મીનીટમા ચાક જણાવ્યું છે કે આ એક અબજ રૂપિયા જેવી રીતે ખર્ચવામા આવનાર છે કે તેથી મેહસુલ ઉપર કાંઈ જાહેાજો ફેરફાર થનાર નથી આ રકમ ૨૦ થી ૩૦ વર્ષમા ખર્ચવામા આવશે અને જેમ જેમ આ મડકો નાણુ વાળતી જશે તેમ તેમ હિંદુસ્તાનની મેહસુલ ઉપર ૨ કોડથી વધારે ખર્ચ લાગનાર ન થી. પણ તેટલા વખતમા ૫૦૦૦ મેલને બદલે ત્યાં ૧૦૦૦૦ મેલ મડક થશે

મી૦ ડબલ્યુ. પી. એનડર—મડકો બાધવી કે નહીં બાધવી તે બાબે મને સરકારે કોઈવારની પ્રશ્ન કર્યો ન હતો પણ જો કશો હોતો હુ હિંમતથી મડકને માટે જતામણુ કરત. બાધાણુ કર્યાએ બધે વખત જણાવ્યું કે પેહલા મડકો બાબે તકરાર પુરતી યાદ નહી પણ હુ જણાવવાની રજા લઉં છું કે તે વેત્તાએ ઈસ્ટ ઈંડયા કુ પનીના ડાયરેક્ટરે ૨૯ થા ૨૭ વર્ષ અગાઉ ધણાજ ખીલીકણુ હતા અને ખરેખર મડકોની બાબમા ધણી આના કાની કરતા હતા એકદમ ઠડાવ કરવાને બદલે તેઓએ એક નામાકીત ઈજનેરને હિંદુસ્તાન ખીલ બે લયકરી ઇજનેરે ચાથે મોકલ્યો અને હિંદુસ્તાનની ગર્જને માટે મડકોની અગત્ય છે કે નહીં અને ત્યાંના મોહોના પવનમા તેઓ ચાલી શક્ય કે નહીં અથવા પાટાની નીચે નાખેના લાકડાઓને ત્યાંના મોકડા ખર્ચ જશે કે નહીં વગરે બાબદા ઉપર તપાસ કરવાને તેઓનું કમીશન ઠડાવ્યું હતું. દુકમા સતાવાજાઓએ તે વેળાએ એટલું ટચુપચુ મન દેખાડ્યું કે હિંદુસ્તાનમા પાટાઓ નખાધ શકાય કે નહીં અથવા પાણી ઉઠી શકે કે નહીં તે માટેની તેઓ ચીંતા બતાવવા લાગ્યા. સર આર્થર કાઠનને આકડાઓનો ધણો શોખ છે માટે હું દેખાડવા માગુ છું કે આ મડકોથી રાજ્યને નહીં તોયે વ્યપારને કેટલો ફાયદો થયો છે અને જે અગત્ય કરી આપણને જોઈએ છે. ૧૮૩૪—૩૫ મા હિંદુસ્તાનનો દરીઆવરથી વ્યપાર મુજ ૧૪ કોડ રૂપિયાનો હતો પણ ૨૦ વર્ષ પછી એ વ્યપાર વધીને ૩૪ કોડ રૂપિયા ઉપર આવ્યો યાને ૨૨ વર્ષ એક કોડ રૂપિયાની વધતી જતી આવકનું પ્રમાણુ આવ્યું. ૧૮૬૪—૬૫ મા જ્યારે મડકોએ કામ ચલાવવા માડ્યું ત્યારે વ્યપાર કયા સુધી આવ્યો હતો તે જણો. ૧ અબજ ૨૪ કોડ રૂપિયા, પણ માહારે ૩ અબ કરવું જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની આબાદીનું તે વર્ષ એનાહેકુ હતું, કોરણ

કે તે દેશમાંથી આપણા દેશમાં પ્રવેશ કરી આવતો હતો. પણ ત્યાર પછીથી હિંદુસ્તાનનો વ્યપાર એક અબજ રૂપિયા સુધી ચાલ્યો કરે છે. આ મોટો વધારો કાંઈ નહીં પણ આગગાડીઓથી થયો છે. જુઓ હિંદુસ્તાન કેટલું મોટું છે અને ત્યાંની વસ્તી તરફ ધ્યાન પુગાડો. એ દેશ દોહોડ કોડ ચોરસ મૈલના વિસ્તારનું છે અને તેમાં ૨૦ કોડ માણસની વસ્તી છે તે છતાં તેમાં ૫૦૦૦ મૈલનો મુઝક ઉંઘાડો નહીં મળે. સુનાઇડેડ સ્ટેટ્સમાં દર વર્ષે નેટલો ઉંઘાડે તેટલો જીવો નહીં. હું કહ્યું કે એકબારની મુઝકો પાછું નાણું ન ઉપજાવે તોયે તે બાંધવી જોઈએ, ત્યાંના ૧૦૦૦ મૈલ રેલવે તે હાલમાંના ૧૦૦ મૈલ નેટલો જ મુમળ્યા જોઈએ છે.

૨૨ બારટન ક્રિયર—તમા મગજાએને માલમ હશે કે શી ઉપજાવવાને કાંઈ ચોક્કસ રીત નથી. જ્યારે કોઈ ઈજનેર રસ્તો બાંધવા, નેહર કરવા કે મુઝક બાંધવા માટે ત્યારે તેનું પેહલું કામ અડમ્બલો કાઢાડી નાખી ધસાડો ઓછો કરવાનું છે. હવે ૨૨ કાટનનો મવાલ એ છે કે વધારે ધસાડો ઓછો કેમ થાય. લોડાંના ષાઝ નાખ્યાથી કે નેહરો બાંધવાથી, અને એ વિચારથી જો જોશું તો ૨૨ આર્થર ખરાબર છે. પાણી ઉપર વળણ મેલ્યાથી નેટલો ધસાડો ઓછો થાય છે તેટલો ખીજા કામથી થતો નથી તે મગજા ઈજનેરને માલમ છે પણ વળી તેમાંની કેટલીક અડમ્બલો છે. જ્યાંસુધી આપણે સમુદ્રમાં હોઈએ ત્યાંસુધી તો પાણી પ્રવેશ મળી આવશે પણ નેહરમાં પેહલાં મજબાબો ચુક્યા અગાઉ ખીજું કંઈ વિચારવું પડવાનું. જોઈથી આવતો દરેક પ્રવાહી અટકાવવો, ખાડાઓ કરવા વગેરે અડમ્બલોથી નેહરો ખીજા વ્યવહાર માર્ગના નેટલો અધડી ધારી પડે. ત્યારે હવે આર્થર કાટનનો પ્રશ્ન એ છે કે લાંબા તકાવતો મારું આ અડમ્બલો ખસેડી શકાય કે નહીં, અને જોઈતા સમુદ્રની માફક મહેનું હંકાડવાનું કામ ધસાડો અને અડમ્બલો વગરનું થાઈ શકે કે નહીં. હું કહ્યું કરેલું કે પેહલાં તો જગાર અધડું લાગશે પણ જેમ જેમ એ બાબત ઉપર મેં વિચાર કર્યો છે તેમ તેમ મારીતો ખાત્રી થતો જાય છે કે ૨૨ આર્થર કાટનની ગણતરી ખરી છે. હિંદુસ્તાન તરફ જોતાં દરીઆમાં જેમ નૌકાનું કામ સેહલ છે, એટલું જ નેહરમાં કરવાને કાંઈ જાણતું અધડું નથી. મેહુ બાજુએ ગણતરીમાં છૂટ ચુકતાં હું સહમજીયું કે ચોક્કસ કોડ રૂપિયાની રકમ ખીજી કોઈની રીત કરતાં નેહરોથી વધારે અને વધારે સેધો માલ લઈ જવાઈ શકાય. હું કાંઈ એમ કહેવા માંગતો નથી કે મુઝકો બંધ કરવી. ઉતરું હું તો એમ કહ્યું કે એ બાબતમાં સરકારે કંઈ જોઈું કર્યું છે. જો તમારા ખીજાંમાં નાણું હોય તો તમારું મુઝકાના કામ ચાલુ રાખો અને તે ઉપર તમને ૪ થી ૫ ટકા બાજ મળશે પણ તે ઉપરાંત ખીજા કામમાં થશે. જેમકે કેળવણી, વર્ગોની નાવજગતમાં સુધારો, આખા

દેશમાં વ્યવહારનો પ્રમાર વગરે ફેલાઈ શકાયે પણ નો ઉપલુભ નાણુ જળ, માર્ગ માટે વાપરશે તો મર આર્થર કાઠનના કેહવા પ્રમાણે તમોને ૧૦, ૨૦ અને વખતે ૫૦ ટકા બ્યાજ મળી શકશે અને તેથી તમારે માનમતા આ ગગાડીએ ઉપર તથા બજારમાં આવી શકશે, એટલા માટે હું અત કરણથી ઇચ્છુ છું કે મર આર્થર કાઠનની સુચનાને ક્ષમ આશય આપે

મી૦ ફાર્ડીંગ—માહારા વિચાર પ્રમાણે મર કાઠને દેખાડી આપ્યું છે કે એનીવાડીને પાણી પોહોચવું કરવાના બાધકામ માથે નો નેહરે આવી તે ઉપર નો એક અબજ રૂપીઆ ખર્ચવા હોયતો તે વગર હિંદુસ્તાનમાં નો દુકાળ અને રોગોએ દેખાત દીધાં છે તે દુર યાવ અને મડકો ઉપર તેજ રકમ ખર્ચવા કરતા વધારે ફાયદો કરે મારી ઇચ્છા તો એમ કે આગગાડીએ માટે બીજા એક અબજ રૂપીઆ રોતતો મારું. હું ધારણુ કે નો હિંદુસ્તાનની સરકારને બે મહિથી ૫૨૬ કરણ પડેતો તેઓએ નેહરે ઉપર રૂપીઆ ખર્ચવા વાજબી છે

મી૦ દાદાબાઈ નવરોઝજી—અનખતા ખરે પ્રશ્ન તો એ છે કે બેહુ નેહરે તથા મડકોને માટે સરકાર નાણુ મુશ્કે પાડી શકશે કે નહીં અને હિંદુસ્તાનની સરકાર શું મરેખર કેટલાકોના જણાવવા પ્રમાણે નાદાગીની હાલતમાં આવી પડી છે કે તેઓ મડકોને ઠેકાણે હવે નેહરે માગે છે નો હેતુ બતાવવામાં આવે કે આ બેહુ ગર્જને માટે હિંદુસ્તાનની મેહસુત પુરતી છે તો બેહુ બાજુની ધણીક તકરાર વ્યર્થ યાઈ પડે હું એના માટે આશા રાખુ છું કે આ આસોમીએશન હવે પછી આ વાતને વળો પાછી ઉચ્છા પુરતી તપાસ કરશે, અને ત્યારે મર આર્થર કાઠનના નિબધ ઉપર તથા તેની તકરારે ઉપર ધ્યાન આપવાને બની આવશે કારણ કે હમણાંતો આપણે એમજ ધડીબર મુમજીએ ઊંચે કે એમાંથી એક મડકો કે નેહરે ઉપર ખર્ચવાને મર કાર પાસ એક અબજ રૂપીઆ જાજ નહે, પણ કદાપિ હેતુ નિકરી આવે કે સરકાર બંને કારણ માટે નાણુ કાજબ પાડી શકે ત્યારે બેહુ બાજુની આ માયાકુટની કાંઈ અગત્ય ન રહે માટે તે ઉપર પેહલાથી વિચાર કરવો જોઈએ

કર્નલ રેથબેન—હું પોતે મંથિમાં હતો અને નેહરે તથા પાણીના બાધકામો વિષ યાક ધણુ જાણુ છું, અને મર કાઠને એનીવાડી બાબે નો કાલ કલુ તેને તદન અનુમતો છું પણ હું કહી શકતો નથી કે નોકાને માટે બાધેની નેહરે પાણી પોહોચાડવાના કામમાંથી ઉપોગી યાઈ શકે કારણ કે વાહાણો માટેની નેહરેમાં પાણી પુરુજ જોઈએ અને મુકા દાહાડઓમાં વાહાણો ચાલી શકે એવું તેમાં પાણી જોઈએ અને તે છતાં નો નેમાંથી એનીવાડી મારે પાણી નિકળી જાયતો પછી નેહર આવી યાઈ જાય નેહર તથા મડક બાબે બોનતા ને નેહર કરી શકે તે મગર આગગાડીએ કરી શકે પણ નેટલુ આ

ગગાડીઓ કરી ચક્રે તે નેહરથી થતાર નથી. દાખલા તરીકે, લાંડનમાં આગ ગાડીઓને બદલે નેહર હોતો કાલે ત્યાં ભુખમરો આગત. કારણ કે રોજ રાતના ૧ વાગતે ૫૦ ગાડીની એક ટ્રેન ચોક્કસ લઈને એનરેલીનથી, આવી પુગશે અને સહવારના પીછા ૫૦ આવશે. એર આર્થર ખર્ચ ગણવામાંથી ચુકાવે. તે કહેછે કે રેલવે બાંધવાનું જે દામ પડે તે કરતાં નેહરને માટે પાંચ ઘણું ઓછું આપવું પડે અને આગગાડીના દર કરતાં નેહરનો દર ૨૦ હીસ્સા ઓછોછે. હવે આજેના મેં કોમચાના, સ્વેટના તથા ખીજા વપારીઓથી બ- બાર કાહાડી કે નેહરને મારણે ફેરવું દામ પડેછે અને તેઓના કેલવા પ્રમાણે મડકો કરતાં નેહરનું નુર કાંઈ ઘણું ઓછું નથી અને ચોક્કસ માત્ર સીવાય મગજા માત્ર માટે આગગાડીઓ પસંદ કરવામાં આવેછે.

અખલ—એર આર્થર કાઠને આ છકર હાથીછે તે માટે હું ધારણું કે આપણે મગજાઓએ મંતોય પામશે નોંધવું. છેલ્લી બેડક પુરી થવા પછી આખની સખાના કેટલાક વચવાળા અગીકારીઓનું એક ઉપદેશન હંડ્યા આ- શીસમા ગણું હતું અને ખીજાં દમ વર્ષ સુધી હિંદુસ્તાનમાં મડકો બાંધવા માટે એક અખલ રૂપીઆ કાલવાને હિંદુસ્તાનની મરકારને બકામલ કરી હતી આ દરખાસ્ત જયારે કરવામાં આવી ત્યારે એર કાઠને પોતાના બાહિજા અનુભવ પ્રમાણે આ નાણું ખર્ચવાની ખીજી રીત બતાવી તે વાજખી હતું. નોંધે તે હિંદુસ્તાનમાં મડકો નોંધવેજ નહીં હેવુંકેહેછે તેને હું એક મલતો મતો નથી તોયે જે મડકો આપણે નાખીછે તે પુરતોછે અને હવે જ્યાં માર્ગના વિચાર કરવાનો મમય આવ્યોછે. હાલ મેગલાંડ અને હિંદુસ્તાન વચે દર વર્ષે ૨૦ કોડ રૂપીઆનો હનો વ્યવહાર ચાલેછે અને આપણે જો તે માટે પુરતા ઉપાયો લાકિું તો વ્યથાર વધશે અને અમેરીકાની ખરાબર આવશે, માટે જો હિંદુસ્તાનની અંદરજ ખુદ વ્યવહારના માધન તપાસીશું નહીતો અમેરીકા વધારે આગલ વધેલું હોવાથી આપણી હરીફાઈ વ્યર્થ જશે. આ નિબંધ ઘણો રસીલા હોવાથી મને ઘણો આનંદ ઉપજ્યોછે અને હું આશા રાખુછું જે હિંદુસ્તાનની મડકો પાછલ કાંઈ વધારે નાણું કાહાડયા અગાઉ અથવા ઉપાય કર્યા અગાઉ હિંદુસ્તાનની મરકાર એ ખાબદ ઉપર વાજખી અને ધોરથી વિચાર કરશે.

મેજર ઘવાનમ જેણે સુચના કરી અને તેને એર આર્થર કાઠને પુછી આવી કે સખાપતીનો તેની ચેહનતને માટે ઉપકાર માનવો, જે દરખાસ્ત બાહાલ રહી.

• આ પછી મીંઠ દાદાબાઈ નવરોજજીની સુચનાથી એર આર્થર કાઠને તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માની સખા બીચર્નન યાદ.

સુક્રવાર તા. ૬ ઠી મેએ, ૧૮૭૦ ને દીને મળેલી સભા

વિષય—“બ્રિટીશ સરકાર અને દેશી રાજ્યો વચ્ચે સંબંધ” વિષે
મી. ઈલિયુડસ પ્રિયાર્ડ તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૮૭૦ ને
દીને વાંચેલા નિબંધ ઉપર તકરાર.

ઉલ્લેખ્ય દેસર એસકવાયર—અધ્યક્ષ.

પોતાના નિબંધનો માર મુમળવતા મી. પ્રિયાર્ડ બોલ્યા કે બ્રિટીશ હિ
દુસ્તાનમા દેશી રાજ્યોનો ઘણો મોટો ભાગછે, અને અડમોટો ગણતા તે ક
દમા ૧ અને વસ્તીમા ૩ હશે. જે હાલતમા એ દેશી રાજ્યો બ્રિટીશ રાજ
સાથે મુબંધ રાખેછે, તે બાબતુ કર્તાના વિચાર પ્રમાણે ઘણીજ નાપસંદ કર
વા જોગછે અને તેથી વારંધડીએ ઉપલા મરદાર પોતે ઘણા બેદીન યાચે
અને દેશી મરદારમા પોતા વચ્ચે અને કોઇ બેજા બ્રિટીશ રાજ સાથે તેઓને
ગેરમજબુતી થાયછે. હાવા મુમળમા વાંધાનો ઇનસાફની રહિ નિકાલ કરવાને
કાંઈ બંદોબસ્ત નથી અને કાંઈની વાંધા ઉઠેછે ત્યારે પેહલા દેશી રાજના
પોલીટીકલ એજન્ટ ઉપર સોંપવામા આવેછે જેના તરફથી તે “ફારિન આ
ફીસ” મા જાયછે. મગજો વાંધવિવાદ કામગીર પત્રોથી છુપી રીતે યાચે, તે
લોકોના જાણવામા આવતો નથી અને તેને ચુકાદો ‘ફારિન આફીસ’ માથી
હિ દુસ્તાનમા અપાઈ જાયછે અને વધારે કાંઈ માનમ પડતું નથી. જેઓને
હિ દુસ્તાનનો અનુભવ હશે અને જેઓ અમલાથી મગજા ખાતાઓમા થતો
ખરાખીથી વડેક હશે તેઓને દેખીતુ હશે કે વારંધડીએ કેટલી ગેરમનસાથી
યાચે, અને મી. પ્રિયાર્ડ તરફથી જે કે જે આ મગજા કારભારને સુચાર
અને ખરાખીના માજો કેહવામા આવેતો કાંઈ જોડું નથી. હાવો મામલો
હાવાથી જેઓને હિ દુસ્તાનનુ હીત હેડ હોય તેઓને તે સુચના કરેછે કે આવી
ધાનમેનતા કાંઈ ઉપાય જતાવવા. કારણ હિ દુસ્તાનમા હાંજેનેએ ૧૦૦ વર્ષ
રાજ્ય ચતાવ્યા પછી આ તેમને યોજા આપનાર નથી, અને તે મોટો હોવા
ઉપાય કરવા ધારેછે કે હિ દુસ્તાનમા શા અંગે એક ન્યાયખાતુ સ્થાપવુ, જેમા
બેહુ બાજુને સરખી રીતે પોતાનો દાવો રજુ કરવાને બની આવે અને પુરતો
ઇનસાફ થાય. આવા એક ખતાની વધારે અગત્ય એમછે કે કેટલાક વાંધા
ઓમા મરદાર પોતે એક તરફથી હોયછે અને ત્યારે સરકારનો સુકદમો મરદાર
રનેજ ચુકવવો પડેછે અને તેથી અનજતા નબળા પાસામા બેદીલી ઉત્તપજ
યાય હેમા નવાઈ નથી.

આ પછી મી. પ્રિયાર્ડનો નિબંધ વાંચેલો, જનરલ મરલી, ગ્રાડ જેફર્સને
લખેલા એક પત્ર મી. દારાબાઈ નવરોજીએ વાંચ્યો.

૧૨ કિવન્સબરો ટેરેસ ડબલ્યુ,
મે ૫ મી, ૧૮૭૦

માહારા પ્રીય મીં દાદાબાઈ,

મીં પ્રિયાર્ડના નિમ્ન ૫ ઉપર તકરાર કગ્લાને મળેલી સખામા આવવાને
અને તેમા માહારા વિચાર છુટ્ટી જલ્લાવવાને મહેને વ્યથુ નથી માટે અરે
અરે દલગીરછુ દેશી સજ્જોનો આહા મેજરવાની તેની મારી નીતિને હુ
સ્વીકારછુ તથા તેઓને આપણા તરફથી નિષેધનસાફ મલ્યોએ તે માટે દન
ગીર કુ, પણ તેઓ તથા આપણી મુકામ વચ્ચે અથવા તેઓ પોતા વચ્ચે
ના વાંધા પતાવવાને એક ખામ અપાવવા સ્થાપવાની તેની સુચનાને હુ એક
મળતો થતો નથી દેશી રાજ્યો વિષે અને તે માહના ધિગીય આડતીઆ
ઓ વિષે તેણે ને વિચારે. આપણે તે ધણા આધારણ અને આમદાએ તે મ
ગળા રાજ્યોને અને સધળા કારભારીઓને એ મુજબા લેખેએ અને તે મેહુને
ચકિતવાળા અને નુકસાનકારક મનનેએ અને માહારાણીએ ૧૮૫૮ માં હિંદુ
સ્તાનની રાજ બગમ પોતાના હાથમા લીધા પછી ને મુગતા જાહેર રીતે
બાહર પાડવામા આવી હતી તે માટે મીં પ્રિયાર્ડ આપણી તરફના મેદરકા
રપણા અને પ્રમાણીકપણા વિષે મેલેએ તે માટે હુ વાંધો લઈછુ જયારે
આ મરેતો હિંદુસ્તાનના ભલાને માટે બાયક માનમ ન પડેતો તેમા ફરકાર
કરવા માટે સુચના થવી નોઇએ આપણી સુચારી અને હિંદુસ્તાનના દરેક
મુનક સાથે આપણા વગધી નોઇતા ફરકાર આપણે કરી ચક્રુ અને તેટલા
સુધી આપણે મજુરી પકડવી નોઇએ ક્રરલુ કે વખત આનાથી ઉપજતા પરિ
ણામ કરતા વિશ્વાસ યોગ્ય મેસનાના પગિણામ મણા માઠાએ નાહાના રાજ
યોને નીજા મોગ અગત્યના રાજો નેવાજ ગણુવા એ એક જગહે, અને
તેઓ બન્નેને આપણે એકમુરખી રીતેજ અનાવ્યે કૈએ એમ મનજવુ ની જૂળ
બરેલુએ તે માહેની મોગી મુજબા પાધરી ધિગીય અમનદારોના તાબામાએ
અને કેન્સીકતો મુતોની કલમોની રહે વધતી ઓછી તામામાએ આ એ
લના રાજોમા ને મીં પ્રિયાર્ડના કેહવા પ્રમાણે ધિગીય અમલદારોને કારે
પર અપાવવાનુ તત્ત્વ આપણમા આવેતો મુજબ કમર્ષ અને બેદીલીનો લો
હીનો મરે આલુ થામ દરેક નાલીપામ થયેલો કરીઆદી પછી તે બિયો હોય
કે ખરેખરી હોય તોયે તે રાત દાહાડો અમનદારને કટાણિ આપે અને પછી
દરબારનો કાજુ અને વાજખી મોબો વુગી જાવ મુજબ હલાકાની ઉત્તરથી
તે દહીલુ સુધી માહારે નેટલો અનુભવએ તે ઉપરથી હુ ધારછુ કે દેશી ના
હાના નોકરી બાળાઓ વિરેની ક્ષીદ ઘણી વધારેરીએ પોલીટીકન અમન
દારોના હાથ તળેના રાજ્યોમા ન્યાવની અદાનત આવી બેચેએ બધા મગ
જાએને આવવાની છુએ તથા અગજને માટે એક યેગી ખુલ્લી રાખવામા

આવેહે અને તે અગજ્યો ચોકમ નેમેના દાહાડ્યો ઉપર મગજાની હમ્મુ
રમા ઉઘાડીને વાચવામા આવેહે અને તેનો ચુકાદો યાપહે, તે ઉપરાત વળી
મરકાર ઉપર પાધરી અરજ્યો જતપહે અને કોઈવા મરકાર તેનો ખોતસો
માગેહે. મોડી એજનસીઓ ત્યા થોડી અમનદારનો અને થોડા ખુદગ
જનો કાનુ આવેહે, જેમકે મહિરાયન જે સાધાગણ કાડીઆવાડને નામે
ઓગખાવહે ત્યા પણ અરજ્યો માટે પેગીઓ ખુદગી રહેહે અને એજટો
તથા તેમના હાથ નિચેના અમનદારે કુર્ચાતે માળગેહે તેઓ હમિશ કુતા
રહેહે અને લોકો સાથે મળધરાખેહે આવી વખતે દેશી નોકરોનુ કાઈજ
ચાનગુ નથી, પણ ત્યા અલુપ્તપણાથી અને મુર્ખાઈથી તેઓ ખીજનએને હાથે
કગાવ તેમા આપણાથી કમુ યાદ થકતુ નથી મં એક વેળા એક સખમને પ
કડ્યો તે માદારે નામે ગામમા કર ઉઘડાવતો ફરતો હતો. તેમા તેનો મોટો
દમતાવેજ એક ખાલી ચુમવેરીની ખાતરી હતી અને તેની ટીકી ઉપર પાહા
દગાહી નીચાનો પાઉંની હતી અને હુકમનામા દાખન એક મેલુ જેવુ કાગળ
હતુ તે ઉપર માદારા છાપનેકાણે રાહની ખાટનીના જુથનો બપ માંરેસો
હતો. હવે આનો અચાવ કેજવણીથી અને મારા નોકરોથીજ યાઈ થકુ જેઓ
રફતે રફતે વધતા જતપહે મીં પ્રિમાર્ડ કેહેહે તેવી ન્યાયની અદાનત આ
ગળી મરતેને ફેરવ્યા વગર કેમ યાઈ થકે તે હુ મમજ થકતો નથી. તે ગો
કવલુને પેહલા વર્ગના રાજપો કતુન રાખે નહી અને વરી વાધઆપના હાથ
માથી એ મરતા છીણવી લેવાની કાઈ અગત્યની નથી, કારણ કે જે મુકદમા
મધે ન્યાય જાસ્તનો કાઈમોટો ચુકાદો અથવા ખારીરી હાપતો તે બાયક ન્યા
યવીથો ઉપર મોકળી થકેહે અને તેના ચુકાદાઓ ઉપરથીખી અરીન અને
આવેવી આપણે જાણ્યે છેએ થોડક ઉપર આવેના માઇસેરના મુકદમા
મધે હિંદુસ્તાનની મરકારનો ચુકાદો ૨૯ કરવામા આવ્યો હતો તેથી વધારે
ખાતરી દેશી રાજપોને ખીજુ શુ જોઇએ ? ઇંડ્યા કાઉનસીની પોલીટીકમ
કમીટી એજ મીં પ્રિમાર્ડ માગેહે તેરી કોર્ટે ત્યારે હિંદુસ્તાનમા ખીજ
સ્યારી વાઈસ્તાપનતો દરજનો હલકો પાડી કજઆએનો રેજા વધારવાની હુ
કાઈ ખામ અગત્ય જોતો નથી હાનતા આપણા ઓમ સાયના વાધનિ આ
પણા બાહિરના મુતક વાળા ન્યાયવીથોને સોલવાની કોઈ સુચના કરેતો આ
પણને કેવુ લાગે ? અને ત્યા પછી ચુકાદો કરવા માટે ઓમ પોતે શુ પોતાના
ન્યાયવીથો ન મોકલે અને તે નાહાના મસ્જીખાર રાજ કરતા તો હિંદુસ્તાનના
રેજાક મોટા રાજોને વધારે માન આપવુ ઘટેહે.

તાલે પુસ્તક—૬૨૬ દેશી રાજવના પુકી તે આખરુ. ૩૨૫૨ અમિ
૧૪ કે પોતપોતામા હાથ તોપે તેને આખર સુકવવા માટે મુગજી
૧૬૫૭ને ૬ પસ ૬ કરકુ કજી નાખવાને ઉતેજન આ

‘યા શીવાય અને ત્યાંના ખુદ રાજ્યને હલકું પાડવા શીવાય આ કેમ બને એ હાલ હિંદુસ્તાનના કારોબારમાં કરવા ધારેલા સુધારાનો એક સવાલ છે અને હાલની માહારી ગમ્મી હાલતમાં આદરેથી એ સવાલ ઉપર વિચાર થાઈ શકતો નથી. પણ આ બાબદ ગાજુવારી ખાતમાંથી નિકળી જાય હેવા કોઈની ફેરફારની હું સામે છું. પણ જો કોઈ રાજ પોતાની રાજખુશીથી આપણા મિત્રીય રાજના ધારા કાયદા પસંદ કરી તે પ્રમાણે ચાલવા ચાહેતો અને આપણે કારોબાર પસંદ કરેતો આપણે તે કબુલ રાખવું જોઈએ અને ત્યારે હાલની આપણી અપીલની રીતિ સુધારવાથી ખમ્મ થશે. જો બાબદને આપણી આસોસીએને ઉચકી લીધી છે, પણ ઉપર પ્રમાણે બનવું સુશકેલ છે. હાલના કરતાં મહેને વધારે ચારાં પરિણામ સુઝ મટે છે પણ તે સગળાં હાલ લખી શકતો નથી.

મિત્રીય સરકાર અને દેશી રાજ્ય વચ્ચે ઉઠતા સગળી જાતના વાંધાઓનું વર્ણન કરીને મીંઠ દાદાભાઈ બોલ્યા કે—“કુદત એકજ અદાલતથી સુકદ-માની સગળી ગરજ સરી શકે? જો સુકદમાં મધે સરકારનો લાભ હોય તેમાં સરકારે સુકદો કરવો નહીં પણ વળી તેના સુકદમાંથી એક આપખત્યાર કોર્ટને સોંપાવી ઇંગ્લેન્ડ રાજના મીબાને હલકું લાગે હેવું અને કેહવામાં આવ્યું છે પણ તેમ થાય હેવું હું માનતો નથી. દાખલા તરીકે જ્યારે માર્ક-સોરના સુકદમાં મધે વડી સરકારનો સુકદો ફેરવી નાખવામાં આવ્યો ત્યારે કોઈ હિંદુસ્તાનની સરકારની સત્તાને કોઈની રીતે હલકું લાગ્યું નહીં. ઉઘડું દેશી સરદારને અને પ્રજાને હેવું લાગ્યું કે મિત્રીય રાજ કર્તીએ પાસેથી ટક ઇનસાફ મળી શકે છે. જ્યારે આડી રીતે ગજ અલાવવામાં આવે ત્યારે વડાં રાજ વચ્ચે વડી સુલેહ જાલવળી અથવા ત્યાંના સોફેનિજ પોતાપર પડતા જુલમને ઉપાય કરવા દેવો. હાલની રીત પ્રમાણે તો પોલીટીકલ એજન્ટ સરકારને રિપોર્ટ કરે છે કે કલાણા રાજમાં આ રીતનું અર્થેર આવ્યું ઇત્યાદી, તે વાંચી તે ઉપર સરકાર અમળ કરે છે અને સરદારને હલકો પાડે છે અથવા ઉઠાડી સુકે છે. જો વડાં રાજ વચ્ચે ગડવું જ હોત તો જોયો ઇનસાફ ઉપજા સરદારે પોતાની પ્રજાને આપ્યો તેવીજ રીતે જાહેર રીતે બોલી દરબારમાં તેને ધરતો ઇનસાફ આપ્યો જોઈએ. પણ જો બાંજધડામાં સરકાર પોતે સામેલ હોય તેનો સુકદો કરવાને કોઈ ત્રીજી મંડળી જોઈએ એવો દેખીતું છે. હું ધા-હંછું કે જો નથી અદાલત સ્થાપવાનું મિત્રીય સરકાર મન ઉપર સેવતો કોઈ જાહાજ અડચણ પડે નહીં અને દેશીએ હેલી કોર્ટ સ્થાપેલી જોઈ ખુશી થશે કારણ કે તેઓનો તેમાં લાભ છે. પણ જો સુકદમાં મધે મિત્રીયો સામેલ ન હોયો એ દેશી સરદારો વચે વાંચી હોય અથવા સરદાર અને પ્રજા વચે સુકદનો હોય. ધારાના વાંકિંગોર પુરોગી એક સ્થાપેલી અદાલતમાં તેનો ફે-

મણે યવો જોઈએ તેમા તે દેશની રીતજાત જાણનાર હુનીયાં દેશીએનોની હાથ જોઈએ. આ ડેલી જાતના વાવાઓમાજ ઘણુકડી વધારે બાજબડ યાચે છે. હેની ફરીયાદો યાચે કે બરાબ તથામ વગર ધાગના ખીનમાહીત ગાર પુરશેએ છુપી રીતે ફેંચના કપ્પા ધત્વાદી. આ જાતના મુકદમાઓનુ છાણુ કવાનુ જો મરદાર માથે લેતો મેહલાઈથી ફરી શકે

મેજર ધવાન મેને જણાવ્યું કે મીઠા પ્રિન્સાડે પોતાના નિર્જનમા એમારે કમેછે કે આ જાતની એક કોર્ટ રચાવવા માટે કર્નલ માર્કમે ઘણીવાર મુસલા ફરી હતી અને વળી મર બારબલ ફિયર જવારે ૧/૬૦ મા મનનર જનરની કૅન્સિનનો અધિગરી હતો ત્યારે તેણે એક મીનિંગ નખી હતી અને તેમા આપી અદાત રચાવવાની સુચના વગાર લખાણુથી ફરી હતી. તે મીનિંગ ટમા હતુ કે —

“મુકાશી કોઈપણ હુરિદાર પછી તે મને હેવાની મેટા હાથ તેના કામની મામે અરીન કવાને કોઈપણ દેશીને હક છે તેની મામે મોલવાની મારી મત લખે છેવુ કોઈએ મમજવુ નહીં. આ અરીતનો હક કામમ રહયાથી હિંદુ સ્તાનની મુકારની મતાને કામ દાહાડે ની ધાકો પોહોચનાર નથી અને હવે જનનીથીજ તેવુ થયે કે માહારાણીની પ્રિયી કૅન્સિનમાથી એક અદાત તૈયાર રેલશે જે અગત્ય પડવે મજદારબાગની એકમ બાખદો ઉપર ચુકાદા કરશે, પછી તે હિંદુસ્તાનની મરકારે સોંપ્યા કોષ કે તેઓના ચુકાદાની મામે અરીન કોષ અને તે અ નતે કરેના ચુકાદા પારલ્યામે ટમા તથા પ્રજામા મર્વેથી છેલ્લા મણાશે

“હુ ધારૂં છે કે આરી અદાત કે નથી હિંદુસ્તાનના મામલા ઉપર રાજ કર્તાનો કાજુ આનશે અને આહુ અવલુ વચે પડવુ નિકરી જશે અને તેથી હિંદુસ્તાનની મરકારનો કાજુ ઘણે દરજ્જે વધશે. પણ માહારી આત્રી કે હિંદુસ્તાનના દાનાઓ અને કુર્બાનોના ચુકાદા કરવાને હમનાડમા કોઈ રીતિ ન રેવાથી આપણી મરકારની મતાને મોઠો જોખમ અને ધાસ્તી કે.”

આ પછી મીઠા ધવાન્ય એલે પોતે મે વર્ષ ઉપર પ્રગટ કરેના પ્રસ્તુકમાથી ફરાર ટાકી બતાવી બાલ્યો કે —

“લાયક અદાતને અરીન યાદ શકે છેની અખરથીજ આપણા મવનરે અને કૅન્સિનરેની સહી રાગ મવદમા તોફાણુ થશે અને અરીતને મોટે ગ્રાહણ તક મળશે નહીં અથવા કોઈ અરીન જશેતો તેમાથી ઘણી થોડીના ચુકાદા ફેંચામ જશે વળી તેથી ઉનદુ એક મરદાર આપણી પાનાદ ચાહી અદાત ઉપર પાધરી અરીન મોકલે તે આપણો ઉચ્ચા ગણી આપણી પાહાદશાહત કબુલ કવા બરાબર જાનુએ. આરી અદાત રચાવ્યામા મુત્તા મા કોઈપણ રીતે ધટાડો યનાર નથી પણ ઉચ્ચે આપણી મતામા વધારે થશે.”

માહારે હવે વિચારછે કે હાવી એક અદાલતની જરૂરછે અને હિંદુ-સ્તાનની શાહનશાહતને પાછી તેજ અને નવીસરી કરવાની ને અગત્યછે તે ધણે દરજ્જે આ અદાલતથી પુરી પડશે. કારણ કે શાહનશાહતની સંભાળ તમે શું કાવલ યાવછે તે માટે હું કોઈ ખિટીય પરગણું નોતાર નથી પણ એક મુખરેલું દેશી ગજ નોમય.

મીઠ રમનમજી વીકાજીએ ત્યારપછી નિચે જણાવેલી તકરાર વાંચી હતી. આ બાગદમા હિંદુસ્તાનના સેંકડો ગજયો અને મુરકોનો તથા હથેજી મંપતનતનો આધારછે અને હું ધારણ કે હાલ મુમના થાઇ તેરી અદાલત સ્થાપ્યાથી પુરતો સંતોષ મળનાર નથી અને હિંદુસ્તાન ઉપર હથેજીનો કામુ વધારે મજબુત કરનાર નથી. કોઈ વખત રાજ કરતાઓથીની કાઈ વાંક થાઈ જાય અથવા કાંઈ બૂમ યાવ અને ઉપલી અદાલતની હજુર તેઓની પ્રવી-વાલી તરીકે ઉભા રહવું પડેતો પછી ખિટીય રાજ તરફ દેશીઓ ને મોભા ધરાવેછે તે ઉતરી જાય. વળી જ્યારે હેવી અમનતમા હથેજી ન્યાયધિયો મિથે અને તેમા દેશી સરદારે ખિટીય સરકારની સામે ફરીઆદ કરવા જાય તો આ સીકત વિષે દેશીઓ શું વિચારે ? તેઓ એમ ન સમજે કે તેઓને રાજઓ ઉપરથી પ્રજા ખતાવી મેલ્યાછે ? પોતાની સામાવાણાની માહેનાજ ન્યાયધિય બેઠો હોય તેની હજુ ગભ ફરીઆદ કરવા ઉભા રહે તે તેની પદ્ધતિને હપકું નહી લગાડે ? આ અદાલતના ચુકાદાથી પેલાતની પ્રિવી કૉન્સિલમા અગ્રીમ કરવાનું નિમંધમા જણાવ્યુંછે પણ તેમ થવાથી હિંદુસ્તાનના જુદાં જુદાં નાહાના સેંકડો રાજો આસ્તે આસ્તે શુમ થાઈ જાય. સાતપણે વિચાર કરતાં આપણે કબુલ કરશે છેએ અને ખુશી થેએ છેએ કે દીલહીની પાદશાહતના પડી બાગવા પછી હિંદુસ્તાનની લગભગ ખિટીયના હાથમા ગઈછે અને કરગી અથવા ફ્રેંચના હાથમા ગઈ નથી, અને હાલના ગજય અવિકારીઓ વિષે આપણને બરસોછે કે તેઓ પોતાના હાથમા પડેલા આ રાજધને વિચારથી અને નગમાશથી ચલાવી ત્યાં લોકોને મુખ, સુલેહ અને આબાદાની દેખાડશે ને આબાદી સાથે હમવાંડની આબાદનીની નોડાયવીછે. ખિટીય સરકારે કેટલાક દેશી રાજયો સાથે કરેલા કોલકરાર પ્રમાણે દીલહીના શાહનશાહના હાથમા જેમ તેઓ તાબેદાર હતા તેમ હાલ નથી. જેમ શાહનશાહના તેઓને પરગણાઓ ઉપર હાકેમ અને સરમુખાઓ ખનાવતો હતો તેમ હવે ખિટીય સરકાર કરતી નથી. નીજામ સાહેબ અને બંગાલ તથા આઉદના મદમજી તવાખ સાહેબ તથા બીજા કેટલાક રાજઓ દીલહીના શાહનશાહના તાબેદાર હતા, અને તેજ પ્રમાણે મીનીઆ, હેલકર, આયકવાડ તથા બીજા કેટલાકો સતારાના તથા પેશવાના તાબેદાર હતા. કોઈ એમ તકરા લાવશે કે પેશવાનું ગજતો હથેજીએ છીલીલી લીધુંછે માટે મીનીઆ, હેલકર, ગા-

વકવાડ વગરના રાજો શિદ્ધિયોને તામેદાર હોવાં જોઈએ. પણ પેશવાનો
 મુખક લીધા અગાઉ અને પછી ને કોલકરાશે કરવામા આપ્યાછે તેથી આ
 મની ઉંચી વળેછે. કેટલાંક કાગળો માટે આ રાજોને શિદ્ધિય મરકાર જુદાં
 રાજો લેજે ગણ્યાં અને તેઓને હકદાર વારસ કરી આપ્યો એમા કાંઈ શક
 નથી. પણ વળી આમખી કાંઈ મંદેહ નથી કે હાલ શિદ્ધિયોની મતા એટલી
 વડીછે કે દીલહીના શાહાનશાહો અને પેશવા પોતે ઉભા કરેલા મુખકો ઉપર
 કાબુ ગમ્મતા હતા, તે સીવાય બાકીનો મુખજો કાબુ તેઓના હાથમા આપ્યોછે.
 પણ ઉપલી મતાખી તેઓના હાથમા આવી નથી તેનું કારણ એજ કે એકે મ-
 ગજો કાબુ પાધરો લીધોછે અને ખીજએ આડી અનવી રીતે લીધોછે માટે
 હવેતો દેશી રાજયોને જાળવી રાખવાં જોઈએ; તે નહી કે ઉપમાં રાજોને
 ખચાવવાજ, પણ શિદ્ધિય રાજને વધારે મક્કમ કરવા; જોછે આ એકવેળા મુ-
 ધરેલા દેશમા પક્કો પાયો નાખ્યોછે અને ને આખી પ્રજાના જવાને મારેજો.
 હવે શિદ્ધિયોએ હેરી રાજનીતિ પકડી જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની ૨૦ કોડની
 વસ્તીમા એક મુળીજર હંથેજો પોતાની આસેવાસેનાઓનો ચાહા અને મદદ
 મેળવી આપો કાબુ અનારી શકે. હિંદુસ્તાનની દરેક આવતો મેત કેહેછે કે
 કેટલાક વસો અગાઉ દેશી રાજયો નેવા ક્રુરતા હતા તેવાં હાલ નથી, અને
 કોણ વસારે માફ રાજ અતાપે તે માને તેઓમા હરીફાઈ ચાલેછે. આ શુભ કા-
 મમા શિદ્ધિયોએ તેઓને પાછત નાખવા ન જોઈએ. મુધરવાનો વખત આ-
 વનો જાવછે અને તેને વધારવા માટે કેળવાયલો અને ધારે હાથ જોઈએ અને
 વડા રાજ તરફથી તાહાના રાજયોમા તેઓને એમચી અથવા કારભારી દા-
 ખલ મોકલવામા આવે તેઓને મુદ્દી કાહડવામા ખુબ ચોકશામ ગમ્મવી જો-
 ઈએ. તેઓ પૌંડ મનના અને ક્યાયના જોઈએ, પણ હાલ કેટલાક રાજો
 માહેના મરભારીઓ પોતાના હમતકતા રાજ વધે અને હંથેજ રાજ વધે પ
 કેના વાધાને સમાધાન ઉતાગવાને શક્તિવાન નથી અને તેથીજ વડાં રાજને
 માન તથા ાકો મનવાને બદલે મેનીવી ઉત્પજ થાયછે. માટે તે મુખજોને અ-
 ટકાવવા મીંડ પ્રિચાઈને મળવી પણ જુદી બપની હુ મુચના કરેછું, અને તે
 એકે આપખત્યાગ રાજઓની એક પાદગાહી દરખાજ બતાવવી, તે વડી મર-
 કારના મથકમા મલે અને તેમા મળાપવી વડીકે નામદાર વાહન્યાય મેથે.
 વડી મરકાર અથવા કોહખી રાજવાજો ચાહે ત્યારે આ મળા બોલાવવા
 માટે અરજ કરી શકે દેશી મરદાર પોતે તેની તકરારમા ભાગ લે અથવા
 પોતાને એનચી વા આદમીઓ મોકલે. ચુકરો કરવા માટે ઝોજામા એકાદી
 કેળવી મુખ્યા જોઈએ તે નક્કી કરવું. આ ચુકરો છેવટનો હેવો જોઈએ
 અને તેપર અચીન થાય નહી પણ વખતે કાંઈ કામ વડી આવે એટલા માટે
 જેમ પાગલ્યોમંદના અથવા સેફેટરી આવ મેટના કામકાજોમાં માદારાખીઈની

મંજુરી મનની જોઈએ તેમ આ મુકાદાઓ મોટે પણ ગાંધુ. હું ધાણું કે આ રીતના ઉપાયથી ઘણાકોના મનમાં ચીંતા અને આતુરતા હશે તે દુર થશે.

મીઠા માનડર્ગ—હિંદુસ્તાનના મુઘલોને મંખ્યાર્થ અને મનમાં સુરોપના ખીલ રાજવાજાઓના જેવા લેખી શકાય. ખુદ મુનકના ધાગમોમાંથી તેઓ બાતેલછે. પણ જોકે સુરોપના મુઘલોની માફક તેઓ આધારણ ઇનસાફની કોર્ટોની સત્તામાંથી બાતનછે તોયે તેઓની દસ્તીજ માત્ર સત્તા વગરનીછે કારણ કે તેઓનો મુગજો આધાર એક મરકારી અમનદારની મરજી ઉપર રહેછે અને તેને ભેટા અથવા ખીજી કોઈપણ રીતે પોતાની તરફ ફરી લેવાને તેઓને મનાઈછે. જો તેઓના મુઘલો કોઈ મતી થયે અને તેની વર્ગી મુઘલોની રજા વગર તોયે તેઓને જોખમદાર ગણવામાં આવેછે અને કોઈ જાહેર રીતે તેને નીચો પાડી શીક્ષા કરવામાં આવેછે. તેઓ વચ્ચે જવારે કાંઈ વાલો ઉઠેછે ત્યારે આ મરકારોની સ્થિતિ ઘણી હીન માન્ય પડેછે અને ત્યાંસુધી આપણી મરકાર કાઈ કરે ત્યાંસુધી તેઓઈ કાઈ પોતાઈ શકાવું નથી અને તેથી કોઈવાર લડનારાઓમાંના પે મોઢીથી એકને ઘણુંજ ખરાબ લગાડનાર અથવા સીંગડવનાર હોયછે. જવારે આપણી મુકાર અને આ મુકાર માહેના કોઈ વચ્ચે વાલો પડેછે ત્યારેતો તેનો મામો ઘણોજ દલકો પડી અપછે અને તેજ મુકારને ત્યારે બિટીયોની કરડી ગજબીતિની ખબર પડેછે. મીઠા પ્રિયાર્ડે જણાવેલી જેવી અદાનત લાના લાહાડ પડી રહી ન જોઈએ. હિંદુસ્તાનમાં અવકાશના માધન દ્વારા જેવાં વધી પડયાછે, અને દેશી મરકારો પોતપોતામાં મળી જવાના ફાયદા હવે એટલા જલદી જોવા લાગ્યાછે કે, ઉપર જણાવેલી જેવી કાઈ સુચના જલદીથી કરવામાં ન આવેતો ૧૦૦ વર્ષ અગાઉ ઇંગ્લેન્ડે તરીકેનો આપણો હક જાળવવા મોટે જો હુલકું થયું હતું અને આપણા હકનો પાયો “મેગના કાગઝ” ને લખાવી લીધો હતો તોયે કામ બતાવ વખતે હમણા જની જલપતો તે આશ્ચર્ય ખમાડનાર નથી. તે દસ્તાવેજમાં જન ગણ પાસે આપણે લખાવી લીધું હતું કે “હવે ઇનસાફ આપવા કોઈને ના પાડશુ નહીં અથવા હીન નાખશુ નહીં અને ઇનસાફ અથવા હક કોઈને પૈસા મળે આપશુ નહીં.” પણ જનના જનના વખતમાં જો કાગઝ આવતો હતો તે કરતા વધારે આપખુદ અને જુવમી કાજી હિંદુસ્તાનના દેશી મુઘલો ઉપર ત્યાનો ગવર્નર જનરલ ચલાવેછે.

આ પડી બાજેના મુઘલોના ઈતીહાસ જોએને માપમછે તેઓ એમ કહી શકશે કે ઇનસાફ તેઓને આપવામાં ન પાડવામાં અથવા હીન નાખવામાં નથી આવી? અથવા ઇનસાફ વેચવામાં નથી આવ્યો? એકખીલ મોટે તેઓની અમલથી અદખાઈ, ભપકા અને દમામનો તેઓને શોખ અને વડુ ધન કોણને ચઢવું ગણેછે તે મોટે ખ્યાલી મરકાર કરવા મોટેના ફોંફો તે

માથે વગર ડેજવણી અને પોતાનાજ ઈલીદાસનુ અન્નાનપણુ એ મગનાએ માથે મળી તેઓને એકેકથી જુદા રાખ્યાં અને અલુધ્વતા તથા આપણુ વર્તણુકનો સેકાઠા ધાઈ પડ્યાં તે પણુ હવે જનદીથીજ હોવા દાહાડો આવશે કે જ્યારે તેઓ પોતાની નાહાની અંદેખાઈઓને બાળી નાખી એકમુખ ધાઈ મનમુત થશે એના માટે મુકાદે અગમચેતી લઈ અગાઉથીજ તેઓને જે જોતએડે તે આપણુ નહીતો અગાઉ આપણા ઉમંગવાએ જેમ જાસ્તીથી લીધું તેમ તેઓ લેશે અને કદાચ તેઓનીજ તકરારખી વાપરે.

નામીયા “મેમના કારગ” ની એક ખીજી ક્વમમા એમએડે કે “ગાઈ ની આદમીનુ છુગાણુ લીધામા ન આવશે અને તેનાજ મુનના ઉમંગવાની ધારા મુજબ તપામ વગર તેના બદલને અથવા મીનકતને ઈજા દીધામા ન આવશે” કોઈ એમ મુમને કે દેની રાજવ શીઓ જેવા દ્વિટીપ મતામા આપ્યા કે તેઓ ઉપર દ્વિટીપ કાયદા લાગુ પડ્યા. કેટલીક મતનબોને માટે તેઓ ઉપર દ્વિટીપ પ્રત તરીકેનો બોનો નાખવામા આવીએ, તેઓ રાણી સાહેબ તરફ વફાદાર રહેવાના મુખ લેએ, બનવા અથવા મુખને માટે તેઓને શિક્ષા થાયએ પણ દ્વિટીપ માનની એક પ્રતને મળે એણે તેઓને કાયદો મનતો નથી તેઓ ઈનશાફત માટે તથા બરાબર અદાતને માટે કુર્બાની કરેએ તેને કોઈ ગણુકાવતુ નથી, તેઓને ગાદી ઉપરથી હાઠી મુકવામા આવેએ અથવા હનકા પાડેએ અને તેઓની મીનકત લઈ લેવામા આવેએ અને ફક્ત કુનમના કેકાથી તેઓને કેદ કરવામા આવેએ જો દાખના જોહતા હોયતો આઉદના રાજ, કરનારકના નવાબ અને તાનજોરના કુટુબના દાખના જોયો તેઓની ફક્ત અપીન પારલ્યામંતમા ધાઈ ચડેએ જ્યાં ૮૦૦ ગૃહસ્થો બેસે જેઓ માહિના પચાસેની હિંદુસ્તાન જેમુ ન હશે અને નવામ તથા ગાજ વચ્ચેનો અતર મુમતતા ન હશે લાર્ડ સ્ટાનની ઉપર એક અનુભવ વાળા ગૃહસ્થે ૧૮૬૫ માં એક પત્ર લખ્યો હતો તે માહિના એક બે વાક્ય ઘણા અગત્યના જાણી નિચે આપુકુ.

“અનુભવ જેવું છે પણ એ સાચી વાતએ કે જે મુરદાશાએ હિંદુસ્તાનમા દ્વિટીપો મામે બતતવારીથી હથીઆ પડ્યા અને મરતો અને ખીજી સાચી કુસલાતોથી કગાઈ જવાની ના પાડી તેઓ સાથે આપણી મુરકાઠ ઘણી છુપી વર્તેએ જેમકે માહસોરના ટીપુ સુનતાનનુ કુટુબ પબ્બ વાલા કેનપર્શીહ, સીવીઆ, હોનકર ઇત્યાદી

“પણ વળી જેઓ ઇંગ્લેન્ડના અપમાનને તાબે થયા તેઓના તોડેલો વચન બાહાન રાખ્યો તથા પોતાના હક છુકાયા દીધા, તેઓને આમરતે આમરતે જડમેખથી ઉબેડી નાખવામા આવીઆએ

“આ સગળા મામલાનો હવે પછી અટકાવ કરવા માટે કાઈની આત્મની જરૂર છે અને તે વાજનીની રહે ના પાડવી ન જોઈએ.”

મીં હોરમજી પેસતનજીએ જાનાસો કર્યો કે ગદ્ય મેદકમા તેની કેહવાની મત નબ કેટલાક સહિયો સમજ્યા નહતા, તે કેહવા હેવુ માગતો હતો કે હાવી એકુ અદાનત ખરેખર ઉભી કરતા અને ચનાવતા ઘણી અડચણો પડશે. પેહલુંતો અદાનત કેમ કરવી, તેમા ન્યાયધિયો કેવા નેમવા તથા કયા કાયદાઓથી તે ચનાવવી એ સગલુ વિચારવાનુ કામ છે. મીં દાદાબાઈ અને મીં પ્રિચાર્ડના કેહવા પ્રમાણે તે સાધારણ આકળથી ચાલી શકેજ નહીં તે માટે કાયદાઓ તો જરૂર જોઈએ. મીં પ્રિચાર્ડનો અભિપ્રાય હોય છે કે દેશી રાજ્યો અને ક્રિડીય રાજકરતા વચ્ચે જે ગેરસમજુતી ચાલે છે તેનું કારણ અમલાના આદમીઓ છે. આતો મીં હોરમજીના વિચાર પ્રમાણે પાપનુ પાપ ખેટાને નડવા સરખુ થયું. જો એક આતનો વડો અલુસમજુ અને અપ્રમાણીક હોયતો તેના હાથ તળેના માણસો તેવા હોય તેમા નવાઈ શી ? જો પોલીસીકલ એજન્ટ અપક્ષપાત અને પ્રમાણીક તથા પોતાના હોદાને યોગ્ય હોયતો તેના વિચાર પ્રમાણે અમલાની પ્રિચાર્ડના કેહવા પ્રમાણે કાઈની ખ ગામ અસર થાય નહીં.

કાઝી ચાહાજીદન—હુ પોતે એક વેળા અમલાનો આદમી હતો અને માહારા અનુભવ ઉપરથી કુકુલુ કે આતઓના વડાઓ ઉપર દાઘ લગાડવાનુ કાઈની કારણ નથી. ઘણુકરી પોલીસીકલ એજન્ટ ઘણા શક્તીવાળા અને અપક્ષપાત ગૃહસ્થો હોય છે પણ દેશી રાજ્યોમા ઉઠતા વાધાઓ મુકવવાની રી તેમા આમી છે ખરી. એકતો ત્યાનો એજન્ટ ક્રિડીય સરકારનો નોકર છે અને નીચુંતો વાધાઓ છુટી રીતે પતાવવામા આવે છે. સરકાર સાથે મુ વિશે ચ લાવવાને ફક્ત પોલીસીકલ એજન્ટને જ સજા હોવાથી તે પોતાના વિચારોપર અમન કરાવવામા ફાવે છે, પુરા ધારા, કાયદા મજે નહીં એ ત્રીજી આમી છે જે સગળી મળી ઈનસાફના કામમા હાન દીન થાયડ કોઈવાર મુકદમો સગળો કકડ કકડ ચાલે છે જુદે જુદે વખતે અને જુદા જુદા ધણીઓ તે તપાયે છે, ઘણી વેળા જોવામા આવશે કે ૨૦ થી ૩૦ રૂપીઆના મુસારા વાળા મેહલાઓ પોતાના અમનદારોની, હાજરી વગર જીજ્ઞાસીઓ લોકે અને સવારો પુજે છે, જોકે મુકદમા સાથે તેઓને કાઈ લાગણુ વનગણુ નથી. ત્રીજી આમી અમલાની છે જેઓ લાનમુ અને કાવાદાવા વાળા હોય છે પણ તેનો કપકો આ તાત્ત વડાને ઘેટે છે, કારણ કે વિચારની અને મોટી જગ્યાઓ ઉપર તેઓ બહેના અને ફેળવાયના પુરુષોને નેમતા નથી પણ તેઓને તો ઉનટા મુ મૂળીય મુ બાલથી દુર રાખવામા આવે છે, મુશાધન ન્યાયધિયોની અદાલત વિશે મીં પ્રિચાર્ડના મત માટે હુ ધારણુ કે તે સાખી શક્ય નહીં. એક અ

ગત્યની વાત ધ્યાનમાં રાખી જોઈએ કે જો પોલીટીકલ એજ યોના હાથમાંથી ઇનસાફ્ટનું કામ લઈ લીધું તો રાજ્યના બનને માટે તેનાથી પુરતો કાંઈ રાખી શકાયે નહીં. જો અદાનત કરાવવામાં આવેતો તેમાં ચરકારી તેમજ બેહુ બાજુના આસામીઓ જોઈએ. ગમે તેમ હોય તોયે છેલ્લું હું કહું છું કે કાઈખી કસ્યા અમારું પેટલા દેશી મજબોને પુછવું, નહીતો ગમે એવી હાલની હાલહવાત રીતિ છતાં જો નવી અદાનત કરવા આનચેતો તોએ કદાપિ પોતાના હકમાં પગપેચારી થયો હેવું મમજી બરખડવા માડશે.

મીં એકઝવેન ઈર્નજુન—માહારા સ્વદેશીઓ માટે મીં હારમઝજીએ જે વિચારો આપ્યા તેને હું એકદમ ના પાડું છું. હું કહું છું કે હિંદુસ્તાનના મ ગળા દેશીઓ ખગાડનો એક જઝયો છે. મને ઘણાંક દેશીઓ માથે એળખાણ હતી પણ તેમાંથી મને એકખી પ્રમાણીક મળી આયો નથી પણ ઉપગ ઇંગ્લેન્ડે ઘણુંકરી આખી પૃથ્વિમાં મુવેથી મોહમ મનના છે. મગળા મુકદ માઓ ચુકે છે તે અમનાની મારફતે થાય છે અને આ દેશીઓને શી ભગવી પડી ન હોય હેવો એકખી મુકદમાં મે જોયો નથી અમનાની અમત્ય શુદ્ધિ તે હું જોઈ શકતો નથી. ત્યાંનો રસીડટ પોતે નવાખ પામ કા ન જાય? અને પોતાની પાસે ૨૦, ૨૫ દેશીઓને રાખી પૈઝાનો ખરામો તથા ઇંગ્લેન્ડના નામના નાથ કરવાને અટકાવ કા ન કરે? હું સુચના કરું છું કે હિંદુસ્તાનથી જાણી તા ગૃહસ્થોની એક કમીટી આ મગળી બાબદો ઉપર તપાસ કરવાને બોલાવવી.

માહારે રાસ્તીની રહે જણાવવું જોઈએ કે માહારે અનુભવ ફક્ત બ ગાનનાજ છે અને તેખી વળી ઘણા વર્ષ અગાઉના છે, ત્યારપછી હું માનખીને ખુશી છડ કે દેશીઓની નીતિ ઘણી સુધરી છે અને ગરીબ લોકોની હાલત પણ સુધરી છે. માહારા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે જો તેઓ માથે પાધરી રીતે આલે તો તેઓ ખચ્યા જોવા છે માટે કાઈખી રીતે તેઓને ગેરઈ નમણી આપવાને હું ઇચ્છતો નથી.

કરનન રેયબોર્ન—આપખત્યાર રાજ્યમાં વચ્ચે અને આપખત્યાર મર દારે વચ્ચે વાધો પડે તેમાં લવાઈથી કામ ઘણું જલદી થાય, પણ જ્યારે ઇંગ્લેજ રાજ વાળાઓ અને દેશી પ્રજા વચ્ચે વાધો પડે છે તો તેના મુકદો હિંદુસ્તાનની અદાનતોમાજ થાય છે અને ત્યાંખી રાજ ન થાયતો વિતાયત અગીત લઈ જવામાં આવે છે, પણ જ્યારે દેશી રાજ વચ્ચે અને ઇંગ્લેજ રા વ વચ્ચે વાધો પડે છે ત્યારે તેને રાજદુવારી ખટપટ ગણવામાં આવે છે ને પ્રીવિ કૉન્સિલની ન્યાય કમીટીને તેમાં વચ્ચે પડવાનો અખત્યાર નથી, હારે ખરે જોતા તો એ જાતના મુકદમાંઓની અગીતજ નથી. હું ધારું હેવા વાધાઓ મવે મુવેથી વડા ચંચાનાઓને અગીત થવી જોઈએ.

મબાપતી—આજે આપણી મળા આમજ જે બાબદે આવી છે તે ઘણીજ

અગત્યનીકે, તે મરકાર આગત કૃષ્ણ કુનાગએને લાભકારીકે, એટલુજ નહીં
 પણ આપણી હિંદુસ્તાનની શાહનશાહતની ટસ્તીનીકે મવાલ માત્ર એકે કે
 ન્યાયના તત્ત્વોથી અને માધાગણ માનથી ઉનદુ એક બાણુવાળા ધનચાક્ર કરવા
 મેંજે નેના ચુકારામા તેએને પોતાને લાભ હોય અને જેમ હાત ઇંગ્લેન્ડે ક
 રેછે તેમ કરવાનુ શુ કારણકે ચાને ધગનાડ તથા આ ગાજયો વચ્ચે હોવા
 કયો મુબધલે કે નેથી આ બેહુરી રીતિ આજી શકે. કોઈ વખતે એમ કે-
 હેથે કે આ પ્રમાણે કરવાને અગાઉ રાજદુવારી અગત્ય હતી પણ હમણા તે
 કારણ નિકળી ગયું કે અને હવે પોતેજ બાવિના કાયદાએ ટોડવાને મરમરને
 કાઢવિ વાજખી કારણ નથી કારણ કે મરકારે પોતેજ કાયદાઓથી હેવુ ગ
 લુછે કે નાહનામા નાહાની રકમો આટલી આધારણ કોરોટોમા તેઓ ની એક
 પક્ષ વાળા તર્કકે જઈ શકે મરકારે જ્યારે સ્વીમિને વારેસોના અથવા પુર
 વોના તેઓ આપ અત્યંતમા ઉતરવાનો ટક કબ્જા રાખે અને તેની વળી
 ચાર પાત્ર વિધા જમીનને માટે ત્યારે ફક્ત રાજદુવારી અગત્ય પતાવી,
 દેશી ઉમરાવો, મરદારોના હક તથા મુત્તા, શકિત તથા કોડા રૂપિયાની ચોતા
 સાથની બાજબડના ચુકાદા પોતેજ ખાનગી રીતે કરવા માટે તેઓ પાસે હેવુ
 શુ મજબુત કારણકે તે હુ પુછુછુ. હિંદુસ્તાનના લોકોનુ હિત ઇચ્છી તથા
 ત્યાની સગકારનુ બનુ ચાહી અને આ એકતરફી ચુકાદાઓથી ત્યાના લોકોની
 વફાદારી અને હિમાનદારી ઉપર કેટલી અસર થાયકે તે ઉપર ચિત્ત લગાડી કા
 ઢખી ઉપાય સુચાવવાની આપણી મડજીની ફરજ છે અને તે ઉપાય એક વેળા
 લગભગ અમળમા આવતો હતો કારણ કે ઇડયા કેન્સિનમા એક વેળા આ
 હાત ઇચ્છી અસરોયકારક ગણવામા આવી હતી. અમનાની બાબદમા ને-
 ઠલી હુ તેઓની લુમાઈવિયે બાણુકુ તેમજ ખીજ ચોડાજ નાણુતા હયે. પણ
 તેનો ઇપકો અમનાને નહીં પણ મરકારને ઇગે. નેઓ યોગ પગાર ઉપર
 વગર કેળવામા ના સમયોને વગવાની ચાકરીઓ આવેકે પ્રતિ કેન્સિનની
 જ્યુડીસીયન કમીટી આગળ ને ચુકદમાઓ આવેકે ને પોલે દીવસે જડતો
 આગળ મ બનાયકે નેમા કાપેત હિમાવતીઓ તકગાર મચાયેકે અને તેમા
 છુપુ છાછ અથવા ઠાક રીકોડો કોઈના આબજવામા આવતો નથી, પણ જ-
 ચારે ગાજદુવારી ચુકદમા સેક્રેટરી આવ રેટ પાસે આવ્યો કે મરઆતથી
 તે રેકડા સુરી ખાનગી રરક, લામ્પ અને શરમ બરેલી લુઆઈ સીવાય નીજુ
 માફત આબજવામા આવનુ નથી જ્યાની ખાનગી અદાલત હોય અને તેનુ
 કામકાજ પ્રજાની માંમે એનનુ ન હોય ત્યા રરકને ટેકો મગેકે. બેડુ પક્ષ
 વાળાને હિંદુ લાગેકે, એટલુજ નથી પણ ચુકાદા કરનાર મોટા અમલદારો-
 નેની ખરાબ લાગેકે નો એમ કહેવામા આવેકે જાહેર અદાલત મ્યાખાથી
 સિદ્ધિપોની મુત્તા ઓછી યચેતો હુ એટલુજ કહુછુ કે નો આવવા કામ્મા અને

નજીવ પાવા ઉપર કિરીવાની ચત્તા હોયતો તે ચપાને તેઓ મુદન ચોખ્ય નથી હિ દુસ્તાનમા આપણુ રાજનો મોટો માયો તો ઉમગનો અને પ્રજા વચ્ચે આપણુ પ્રમાણીકપણુ અને અપક્ષપાતપણુ ઉપર તેઓના વિધાયકે.

મી૦ પ્રિયાર્ડ—ઉત્તર આયતા હુ ધારણુ કે આ બાબદમા આસોસીએ અને કાઈ ઉપાય લેવા જોઈએ અને મારી સુચના એરીકે કે એક કૅન્સિલ અથવા કમીટીએ અરજી ધડી કોહાડની અને તેમા આ ખરાની દેખાડી તે સેક્રેટરી આવ સ્ટેટની હજુર મુકવી કર્નલ રાયમોર્ને એક ઉપાય સુમાર્યો હતો કે સેક્રેટરી આવ સ્ટેટ ચરકારની માફક કરવુ યાને તેના ઉપર જે મુદદમા આવે તે પ્રીવિ કૅન્સિનની કમીટી ઉપર જો નલા સાબળવા માટે મોકલાવી દેવા એક બીજો ઉપાય કેમ્બીક રીને મને સારો લાગેકે તે એક જે રાજદુવારી મુદદમાઓ ચરકાર જુડીશીયલ કમીટી ઉપર મોકલે તે ઉપર તેઓએ મુકાદો કર્યો.

મી૦ રાધાભાઈ નવરોજી—ધણી અગત્યની અડચણુ અને કૃપાદતો એકે કે સરઆતમાજ મુદદમાઓ ખાનગી રીતે ભાગી પુરી હાનતમા સાબળવામા આવેકે અને તેનો જ નવિધી ઉપાય થયો જોઈએકે જેમ પેહલા જાહેરમા અત્રે અરીન સાબળવાની માટી અગત્યકે તેનીજ પેહલા મુદદમા સાબળવાની પસુકે, કારણુ કે તેમ ન હોયતો સરઆતમા એકતરફી મુ મજબુબા નીધી અરીનમાખી ખોટુ કામ ચાલે મારી હેવી સુચનાકે કે આ બાબદની અડચણુ અને અગત્ય ધ્યાનમા લેતા અને જયારે સુર હી ગ્રાડ જોકબ જેવા એ બાબદ ઉપર વધારે ગૌર કરવાની બતામણુ કરેકે ત્યારે તો એ બાબદ વિષે હિ દુસ્તાનમા તેમજ અત્રે કાઈબી ઉપાય લીધા અગાઉ વધારે જાહેરમા વારવિવાદ ચાલવો જોઈએકે.

આ પછી અધ્યક્ષેનો અને નિબંધ કર્તા મી૦ પ્રિયાર્ડનો ઉપકાર માની મુખા વિસર્જન થાઈ.

સોસાયટી યાવ આર્ટસમા મળેલી સભા,
સુકવાર તા. ૧૩ મી મે ૧૮૭૦.

સી, રેણુ, હોસકીનસ એસકામર, એમ. પી.—અધ્યક્ષ.

મીસ કારપેનટરે કરેલું ભાષણ.

વિષય—સી કેળવણી માટે તેણીએ હિંદુસ્તાનમાં કરેલું કામ.

શબ્દાસહોને મીસ કારપેનટર માય ઓળખાણ કરાવી આપતાં મનાવતી બોલ્યા કે મીસ કારપેનટરે આપણા હિંદુસ્તાનના મંર્યાનની બેટ લીધીએ અને માહારાષ્ટ્રીજના સમળા મુન્ડો માટેના આ લગાર ધંકાર રહેલા મુન્ડ-કની હાલતોથી પેતિ વાકેફગાર થયાએ. ધંકાર રહેલા એ શબ્દ તે એટલા માટે વાપરેએ કે તેના વિચાર પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડ પોતાનાજ દેશના લાભ નોઈ તથા તેનુંજ કળ્યાણ કરવા પાછલ લાગી બેથી રહેએ અને પૃથ્વીના ખીજ ભાગ ઉપરના પોતાના ભાઈબંધો ઉપર લગાર નાખતી કરેએ. ઇંગ્લેન્ડ સા-કના આ માર્કડાં મનથી હિંદુસ્તાનને ખમવું પડ્યું એ અને મનાવતીના મત પ્રમાણે તેઓ પોતાના ધાનું સંખ છોડી કેળવણીનો પ્રચાર કરવાને લાખા ત-કવતે જાય તેઓનો ઉપકાર માનવો નોઈએ.

મીસ કારપેનટર—આપણો અને ગૃહસ્થો, મેં હિંદુસ્તાનની વીજવારની બેટ પુરી કરીએ અને તેટલામાં શું પરીણામ નિપળ્યાએ તે જાહેર કરવાની તક મને આજે હરિદ્ર ઇંડયા આસોસીએશને આપીએ માટે તેમનો ઉપકાર માનુંછું. હિંદુસ્તાનના કીનારા ઉપર મેં ચેહલો પગ મુક્યો તેની મતલબ આપણા હિંદુ જાતબાઈઓનું હિત ઈંછી તેઓની સ્ત્રી કેળવણી માટેની હા-જતો જાણવાની હતી. હુતો હમેશ માનતી આવીયું અને મારી આ તણ બેટથી મારી આવી થાઈએ કે તે દેશનું કળ્યાણ કરવાને વિદીપ સરકાર ત-ત્વરે. પણ સરકાર ઉપરાંત આપણા વચ્ચે પરમપર ચિત્તની અગત્યએ. આપણે આપણા દેશ પાછલ અને તેઓ પોતાના દેશ પાછલ એટલાતો રા-કાર્ક ગયાએ કે હિંદુસ્તાન વિષે જાણવાનો આપણને ઇંગ્લાંડમાં યોડાજ વ-ખત મળેએ અને આ દેશમાં શું ચાલેએ તે ત્યાંના લોકો જાણતા નથી. એ ઉપરાંત વળી ખુદ હિંદુસ્તાનમાં રહેતા ઇંગ્લેન્ડને રૂકા કામગીર સીવાય દેશી-એ સાથે ખીજો કસો સંખ નથી. તેનું મુખ્ય કાગણ આપણી સંસારી રીતબાતમાં ફેરફારને બીધેએ, તેણેપણ માહારા અનુભવ ઉપરથી અને મેં જે નોંધેએ તે ઉપરથી હું કી ચક્કું કે જો આપણે લગાર ટેક છોડી નહ તેઓ સાથે છુટથી મલી જઈએ અને તેઓ માય ગિનામી અને ખાનગી વ્યવહાર

પાડપેતો તેના પરિણામ ધણાજ મનમાનતા ઉતરે. હું છેલ્લી ત્યાં હતી ત્યારે નાગપોરના કમીશનરે એક મેન્નાવડો કચ્છો હતો તેમા ત્યાના ઉમરાવ, અને ધરડા રેહવારીઓ, કનકતાના દેશી અબ્બાલીઓ, મુંબઈથી વિદ્વાનો વિગરને બોલાવ્યા હતા અને તેઓ ઇંગ્લેન્ડ બાનુઓ અને ગૃહસ્થો માથે મળી જવાથી અને મિત્રાચારી બરેલી રીતે વાતચીત કરવા માટે ટોલા પાઈ જવાથી જાણે ફક્ત ઇંગ્લેન્ડનો જ મેન્નાવડો હોય હેવું લાગતું હતું. આતું વારંધડીએ કરવામાં આવેતો પોતપોતા વચ્ચે ધણો મારો મુંબંધ થાય.

સ્ત્રી કેળવણીની બામદમાં મારીપોઝે જણાવ્યુંછે કે તે વાત ત્યાં ધણી મુશ્કેલછે અને થોડુજ ઉપગમી દેશીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને કેળવવાને આગ્રહ ન હતા. પણ મને આપણા દેશમાં આવેના કેટલાક દેશી ગૃહસ્થોએ મમજાસુ હતુ કે જો કોઈબી ઇંગ્લેન્ડ સ્ત્રી ફક્ત બેડુ કરવાના હેતુથીજ કાંઈબી બાજ-ધડ માથે લીધા વના ત્યા જાયતો તે એક આશીરવાદ ગણાય. એટલા ઉપરથી મે ત્યા જવાની મારી ફજલ વિચારી હતી. મારી મતલબ ત્યાં કાંઈ સ્થાપના કરવાની ન હતી પણ ફક્ત શુ શુ ખામીઓ અને ગરજોએ તે નજરે જોઈ દેશી ગૃહસ્થોને એ કામમાં મદદ કરવાની હતી. ત્યાની બાપા મને ખબર ન હોવાથી ધણી અડચણ પડ્યો હેવુ ધણાકોને લાગતુ હશે પણ તેમ ન હતુ; મને કોઈબી દેશી બાપા આવડતી ન હતી ખરી—પણ ત્યાની દરેક કેળવણીનાં હિંદુ એવીતો મપુર્ણ ઇંગ્લેન્ડ જાણેતો હતો કે ઇંગ્લેન્ડ એ કાંઈ તેમની બાપા નથી એતો હુ જુનીજ ગઈ.

હિંદુસ્તાનમાં મે પેહલી બેઝ અમદાવાદમાં લીધી. અમદાવાદની પેહલી નિયાજ તપાસતાજ સ્ત્રી કેળવણીને મોટો આચડો માથે લાગેછે તેની મને મ-મજ પડી ગઈતે સ્ત્રી શિક્ષકોની ખુટ હતી. તેઓની મંજારી બાબદો ધર્મને લગતી હોવાથી હુ વચ્ચે પડી નહી તેમાં મુખ્ય ફરી બાજ છોડીઓના લગ-ણને તેઓ ધણા ધિ કારેએ અને તે રમઝ કાહડી બાજવાને ધણા આગ્રહે.

મે અજલવળી માથે સ્ત્રી શિક્ષકોની ખુટ જોયા પછી મને દેશી ઈનરપે કારે અને નીજા સચ્ચ અમદાવાદ તરફથી જણાવવામાં આવ્યુ કે અખતા એ તેઓમાં મોટી ખુટછે અને તે કેમ પુરી પાડવી તે તેઓને મુશ્કેલ નથી. અમદાવાદ મધેની નિયાજ ઉઘાડવાને ૨૦ વર્ષ થયછે અને અજલવળ જોવુ છે કે અમદાવાદ, સુરત અને મુબઇ એ ત્રણેકુદાણે કત્તાશાળાઓ એ કજ વખતે ઉઘડી હતી. આ લાખી મુદતમાં તેઓએ જોડું કે નાહાની નાહાની છોડીઓ નિયાજે આવતી તોયે સ્ત્રીઓના વર્ગમાં કાંઈ સુધારે થયો નહી તેનુ કારણ દેખીતુ હતુ. તે દેશની રીત પ્રમાણે છોડીઓના છ, સાત, અથવા વારંધડીએ આઠ, નવ, અથવા દશ અને કદાચજ અગ્યાર વર્ષની ઉમરે વેશવાજ કરવામાં આવતા હતા અને પછી તેઓને નિયાજ છોડી દે-

વાળી ફરજ પડતી હતી કારણ કે તે દેશની રીત પ્રમાણે પરણેલી છોકરીઓને મરદ શીક્ષકોના હાથમાં રાખવાને ત્યાંના લોકોની ઇચ્છા નથી, માટે તેની ઉપેક્ષા બાલકની કેળવણી સર થતી એટલામાં તેને છોડી લેવામાં આવતી. વળી તે સાચે સ્ત્રી કેળવણી કેમ આપવી તેની શીક્ષકોને ખબર ન મળે. ના હોના બાલકોને કેળવણી આપવા માટે તેની સાચે ગમત મેળવી જોઈએ છે અને સાધારણ જ્ઞાન આપવા માટે રસુજી અને બાલકોને રાજી કરે હોવી રીતીઓ વાપરવી જોઈએ છે. પણ હિંદુસ્તાનમાં તે માહેનું કાંઈ મળે નહીં. જુવાન બાલકોને જલદીથી કેળવણી વગર છોડી લીધામાં આવે છે, તેઓ જલદી મે મારમાં પડે છે અને થોડું શીખવું ની જૂની જાપ છે અને પછી પેતિ માતાઓ ધાય છે અને પોતાની માતાઓ કરતા સેવજ વધતું જાય છે. આ ઉપર દેશી ગૃહસ્થોને લાગુ કે કાઈ ખી સુધારે કર્યા અગાઉ ક્યાની ખુદે અને તે સ્ત્રી શીક્ષકો તૈયાર કરવા માટે નારમન સ્કુલની છે. આ ખુદ માલમ પડી એટલે તે ઉપર વિચાર કરવામાં આવ્યો અને ઘણીક અડચણો નહીં. સરકારે જ્યારે મરદ શીક્ષકો સ્થાપવા માટે નારમન સ્કુલો સ્થાપવા માગી ત્યારે વધુ કેળવણી લેવા માટે ઘણાક સ્ત્રીઓ જુવાનો તૈયાર હતા. વળી તેઓથી તો વિનાયત જાહેરની સુધારેલી ગિત પ્રમાણે કેળવવાનું કામ શીખવાને બની આવે હેતુ હતું. પણ સ્ત્રીઓ માટે નારમન સ્કુલ ઉઘાડવા માટે વિનાયતથી કેળવણી સ્ત્રી શીક્ષકો વિનાયતી જોઈએ કાણુ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ યોગ્ય તો મળે જ નહીં. પછી નિરાખ્યા ક્યાથી લાવે ? દેશની રીતભાવથી તેમાંથી અડચણ હતી. જો કોઈ ખી મળી રહેતો વીધવાઓ હોય કારણ તેઓની માઠી હાલતથી અથવા ખાવા પીવાના વાખા પડવાથી તેઓ આ કામમાં આવવી શકે અને તેઓને ખી કાયદો થાય. તેઓ હિંદુસ્તાન વિષે જાણુવે છે તેઓ ના ધ્યાનમાં જનવીથી જ ઉતરે છે કે અડચણો અને વાધાઓ ત્યાં એવા હતા કે પેહ લાતો કાઈ ખી ઉપાય કરવાને હિંમત આવતી ન હતી. કેટલીક હિંદુ છોકરીઓને પાઠશાળાની સ્કુલમાં કેળવવામાં આવતી હતી. તેઓ આ કામ માટે ચાલી ચકે પણ દેશી વર્ગોમાંની સામે ત્યાંના દેશીઓને એટલાં તો શીટકાગે કે જો આ છોકરીઓને રાખવામાં આવે તો આ કામ ખુન મરી જાય હોવી ધારતી હતી. સાહાનસાહતના જુદા જુદા ભાગમાં જે જાણેના લોકોથી એ વિષેની તજનીજ કાઢાડી હતી અને મુશ્કાળની દજુર તે રજુ કરવાની મારી મત નખ હતી.

જુદા જુદા ઈનાકામાં સ્ત્રી કેળવણી જુદી જુદી હાલતમાં જોવામાં આવી અમદાવાદ અને સુરતના પ્રાચીન કોલેજમાં જ્યાં સ્ત્રી કેળવણીને પાયો ધણુ થયું નખાયો છે, ત્યાં હિંદુસ્તાનના ખીજા ભાગો કરતા સ્ત્રીઓને વધારે ધુટાપણું મળે છે. અમદાવાદમાં તેઓ મને દેશી ગૃહસ્થોને ઘરજ નહીં પણ રે-સીડેટને ત્યાં મળવા આવતી હતીઓ અને સુરતમાં મને સ્કુલમાં મળવા માટે

રસ્તામાં ચાલીને આવી હતી. માહારી છેલ્લી મુલાકાત લેવાએ મને આવકાર દેવાને કેટલાક સ્ત્રી પુરુષ બેગા મળેલા જોઈ હું આશ્ચર્ય પામી. ખુદ મુંબઈમાં ઘણો સુધારો થયેલો અને અંગ્રજ કરતા ત્યાંની હાલત શુદ્ધિજન્ય છે, ત્યાં ૨૦ વર્ષ અગાઉ બેગા ગૃહસ્થો જોવાએ મુંબઈની કાલેજમાં કેળવણી લીધેલી અને પગલાડે એક “સ્કૂલ ટીચરરી એન્ડ પ્રાઈવેટ સોસાયટી” કાઢાડી, વળી જોવા પોતે કેળવણીના મુલ્ય મમળતા હતા તેઓ પોતાની સ્ત્રીઓ અને બેટીઓ અમાનપણના અધારામાંથી કાઢાડવાને ધણજા ખતી અને આવડત હતા. આ કામ ઘણું હિંમતનું હતું કારણ કે મંચારની એક અસરી રીતને તેઓ જડમખથી ઉખેડવા માંગતા હતા. હેલું ધારવામાં આવતું હતું કે જે છોકરી વાચવા શીખશે તેણીને કોઈ પરણનાર નથી અને એ કામ મધે મામે ન થયેલા એક દેશી ગૃહસ્થે મને કહ્યું કે તેઓને રસ્તામાં મુખ્ય કરી સ્ત્રીઓથી અપમાન થયું હતું. હવે આ ગૃહસ્થો જોવા આવણી સંખ્યાના સે- ફ્ટરીની હતા તેઓએ મીઠા દાદાબાઈ નવરોજીની માતા તથા ખીજા બા- હોળીના માતાથી કામ ચલાવવા માગ્યું પણ તેની મામે ભાઈ ઘણો વા- જખી ગીતે મરકારની મદદ માગવામાં આવી ન હતી અને સમગ્ર કામ પોતે આરંભ્યું હતું. પારસી અને હિંદુઓએ મામે મળી ઘણી તારીફ લાવક રીતે કોથેસ કરવા માડી. તમા મુર્ષે મર જમચેલ જીજીબાઈનું નામ બહોલો જોનું થતું અને અખાવત મગળી પૃથ્વીમાં જંજીવધાઈ, તેણે એક નિયાજ ઉ- ધાડી અને ખીજા પારસીઓએ પણ તેમજ કર્યું. આ જોઈ હિંદુઓની ઉનટ છુટી અને તેઓએની નિયાજો સ્થાપી. હિંદુઓ કોઈ પારસીના જોવા ક્યવાન અથવા મજબુત નથી અને તેઓની નિયાજો પેહલાઓના જોવી મારી ચાલી નથી પણ તેઓ મરકારની મદદ વગર પોતાની કોથેસ જારી રાખે.

મધરાજ હાલકામાં વળી મામણી જુદાજુદા છે. ત્યાં કેટલાક સંચલ અને ધર્મી પાત્રીઓએ ઘણીક છોકરીઓની નિયાજો સ્થાપી છે. તેઓને પેહલા ઘણી મેહનત પડી હતી અને કોઈ કોઈ વારતો લાખચ આવવી પડતી હતી પણ હમણાં છોકરીઓ મામે પગાર આવે છે પણ મુંબઈમાં કેળવણી મુક્ત છે. ત્યાં “બારડો” સ્કૂલોની છે. ધીવરની સ્કૂલો કરતાં વધારે ફાયરો કરે છે તેમાં દેશી શીક્ષકો માથ ધાળી છોકરીઓની શીખવે છે અને મરકાર તરફી તેઓને મદદ મળે છે.

વળી કલકત્તામાં જોઈએલો કેવળ જુદાજુદા નજરે પડે છે. ત્યાં દેશહિતશ્રી મીઠા ખીચુને ઉચા કુળના હિંદુઓમાં સ્ત્રી કેળવણીના પ્રચાર કરવાને એક ઘણીજ નાદર હમારત ઉઠાવી અને પોતાની જાણી મુખી તેને જાતે મદદ કરી.

મીઠાં ડે પલ્લુ એક મોટી છોડીઓની નિશાળ સ્થાપી અને તેનું નામ કલકતામા ઘણુ પ્રીતથી બોલવામા આવેછે. ઘણાઓએ તેનેથી કેળવણીના લાભ લીધાછે અને દેશીઓની હાલત સુધારવા માટે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવા બાબે પાદ્રીઓનું ધ્યાન પણ પેહલું તેણે ખેંચ્યું હતું. હું કેહવાને દલગીરહું કે દેશીઓમા કેળવણી ફેલાવવાને કલકતામા ઘણી થોડી કોશિશ થાયછે અને હુકમા ત્યાંના રેહવાશીઓએ પોતેતે એકની નિશાળ જાણુવા જોગ સ્થાપી નથી, સરકારે તેઓને બનતી મદદ આપીછે. હું ધારણું કે મહી મદદથી તે લેનાર આજણુ થાક જાયછે અને કલકતામા તેમજ થકુંછે. તોયે એક બાબદમા કલકતા સગળા કરતાં આગલ વધુછે, ત્યાં રાજા રામમોહનરાય જે વિજ્ઞાપત આપ્યો હતો તેણે ૪૦ વર્ષ ઉપર ફક્ત એક ઈશ્વરને પૂજવાથી નિર્મલ નીતિ હિંદુસ્તાનમા પેહલી આણુ કરી હતી. તેણે પેહમના કોઠ ટોડી પાડ્યા. તેના બેથીઓ તેની પુત્રી લાગ્યા તથા તેને કાહાડી ચુક્યો પણ તે એક ઈશ્વરની પ્રાર્થના કલકતામા દાખલ કરવામા કુતેહ પામ્યો, ત્યાર પછી તે હંમલાંડ આપ્યો અને મરણ પામ્યો. તેણે જે કશું તે કાઢ ફેકટ ગયું નહી. તેના મરણ પછી તેની મર્તીને સજીવન કરવામા આવી તે બાબે હું લાંબું કરતી નથી કારણુ તેના પ્રમુખ બાબુ કેશવચંદ્ર સેન અને બેટોછે, જે મારી મુશાફરીમા ઘણાંકિને જોયા કે જેઓ ધર્મના કાનુનમા આગળ વધેલા હતા તથા મુર્તી પૂજવાના પેહમને ટોડી નાખવાને તત્પર હતા તેઓ પોતાની બાપડીને પોતાની બરાબર ગણીને તેઓને જાહેરમા આણવાને તૈયાર હતા.

આ ઠેકાણે લગાર વિચારો લેવાને મીસ કારપેનટરે સભ્યની પરવાનગી માગી.

મીઠાં દાદાબાઈ નવરોજીએ એટલામા સુંબઈઈલાકામા સ્ત્રી કેળવણીકેવી હાલતમાછે તેના હેવાલ આપ્યો. તેઓ જાણ્યા કે મીસ કારપેનટરના કેહવા પ્રમાણે ૨૦ વર્ષ અગાઉ થોડાક નિશાળ્યાઓએ મળી પોતાનાજ ઘરમાં છોડીઓને કેળવણી આપવામાંડી, તેનું પરીણામ એ નિપજ્યું કે હાલ સુંબઈમાજ ફક્ત ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ છોડીઓને કેળવણી આપાયછે. આ કામનો પ્રારંભ કરવામા હુંની હતો તેથી ફલી શકુછું કે મીસ કારપેનટરે આપેલા હેવાલ સુચ્છે. જોકે આ સગળી હીલચાલ દેશીઓએ રાજપુત્રીથી કરી હતી અને સરકાર પાસેથી કાંઈની મદદ ન માંગવાને ખુબ મંબાલ રાખી હતી તોએ તેઓને ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થો તરફથી સારી સાહ્યતા મળી હતી, અને તેમા મુખ્ય કરી સર અર્ચકીન પેરીએ મદદ આપવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું ન હતું. મીસ કારપેનટરે આપેલી મદદ આટલી કિમતી થાઈ પડી તેનું કારણ એકે સ્ત્રી શી-હોકાની ઘણી ખુટ હતી. છોડીઓની નિશાળને પુરવ શીક્ષા મળી આવતા હતા અને તેઓ ઉપર પુરોનું ઉપરીપણું હોવાને લીધે જેવી છોડીઓ ૧૧, ૧૨

વર્ષની યતી કે તેણીને ઉઠાડી લેવામાં આવતી હતી. મીસ કારપેન્ટરે આ પેલી મદદ ગણતા હતા. ગુરુત નિયંત્રેના પરીણામ તરફ જોતું નહીં પણ યાદ રાખવું કે ખી વાળ્યા પછી તેના ઝાડવા ઉગવાને અને ફળ આપવાને વિનંતી લાગે છે. આજની સંખ્યાનો હેવાન હિંદુસ્તાનના દેશીઓ ખુશીથી વાચશે, અને જોયે કે તેઓ તરફ ઇંગ્રેજ ગૃહસ્થો અને બાહ્યોની મારી મુચના કે જોકે આજે સંખ્યામાં બીડે છે તોયે કેટલાક ગૃહસ્થો અગાધી રોકાઈ જવાના સખખથી આવી શક્યા નથી નહીં તો વધારે બીડ થતે.

મીસ કારપેન્ટરે વચી પાછું જોનાવતું મર કર્યું—આ કામ પાર પાડતા દેશીઓ કે ઇંગ્રેજો તરફની મદદ કેવી અગત્યની હતી તે કેહવાની જરૂર નથી. દ્વિતીય મરકારે સ્ત્રી સીક્ષકો તૈયાર કરવા માટેની નિયાજોને નાણાંની મદદ આપવાની આનાકાની કરી તે કાઈ સુધારે અગ્રહવા માટે નહીં પણ દેશીઓની મરકારી બાબતમાં વચ્ચે પડવા જેવું તેઓને આ બાબતમાં લાગ્યું હતું. દેશીઓમાં સ્ત્રીઓને માટે કાઈ ખી કરવું તે ખુબ પારીક કામ હતું. તેાય આ ૧૨ મરકારે સ્ત્રી શીક્ષક તૈયાર કરવા માટે એક નિયાજ સ્થાપવાની મદદ આવી. મારે વિચાર હોયો હતો કે એક દેશીનાર અને ખાત્રી વાળી સ્ત્રી શીક્ષક અનથી ત્યાં જાય અને તે દેશી તેમજ ઇંગ્રેજ નિયાજીઓને શીક્ષકનું કામ સીખવે તથા તે નિયાજીઓ પછવાડેથી પોતે ઉપરીપણું ચલાવે. હિંદુસ્તાનની રેહના ઇંગ્રેજ સ્ત્રી મળી આવવાની ૫ આયા રાખતી હતી કારણ કે ત્યો વધારે મારી રીતે શીક્ષી શકતે. મારી માય જોએએ કામ કરવા માંડ્યું તેઓને કુલ ઇંગ્રેજ આવડતું હતું ત્યારે અડચણ એ હતી કે માન આપવું શી રીતે? હોએએ આ પ્રમાણે કર્યું, એક પારસી છોકરીઓની નિયાજમાં ઇંગ્રેજ શીક્ષકે એક પાઠ શીખાડ્યો ત્યાં ઇંગ્રેજ સમજનારો એક માર્ટર હાજર હતો તેણે આ પાઠને સુજરાતીમાં કરી સમજાવ્યો. આ પ્રમાણે બે માસ મુડી ચાલ્યું અને ૫ જવારે છેલ્લી મુખમમાં ગઈ ત્યારે તેના પરિણામ આરા નિવડતા જોઈ ખુશી યાદ માઠા બાબતે હું આ જરૂરી પડવાથી માગથી વધારે કામ યાદ શક્ય નહીં તેાયપણુ એક શીક્ષક મીસ થેમખરેલને અમદાવાદ મોકલવામાં આવી અને ત્યાંની નિયાજના અધિકારીઓની હરજાથી તેણીને સડી ઉપરી ધાખતો રેવવામાં આવી છેલ્લી મારી બેઠ વેનાએ ૫ અધીગઈથી અમદાવાદ ગઈ અને જોઈ તો નિયાજ મળી મનમાનની આનંદી હતી. મીસ થેમખરેલને પોતાના કામમાં ઉતરેલો અને સુજરાતી બાબા સીખતી હતી. તેનું પરિણામ એ નિખળું કે પેહલા મુખ્યા ૮૦ થી વધીને ૧૩૦ ની યાદ અને એ ઉપરથી માનમ પડ્યું કે સ્ત્રી

કેટલાંક વર્ષ થયાં ધાંત્રા અને નાગપોરમાં સ્ત્રી શીક્ષકો તૈયાર કરવા માટે નિશાળોએ અને સ્ત્રીઓને ત્યાં શીખવવામાં આવેછે, પણ કોઈનાની ધ્વનિમાં આવશે કે ફક્ત વયે પ્રવેશી સ્ત્રીઓને એકું જે વસ્ત્ર કાચી કેળવણી આપ્યાથી તેઓ શીક્ષકને લાભક થાય નહીં..

જોકે મેં જે રીત પસંદ કરી છે તે સારી લાગે છે તોએ તે જાહેર કોલેજોમાં પાઠ્ય નથી. એકમાત્રની આપણી પાસે સ્ત્રી શીક્ષકો ધણી તૈયાર થયેલી હોય અથવા પુણ્ય નાણુંની હોય તોયે એક મહા અડચણ નહે. તે લેડી સુપરફિન્ટેન્ડેન્સે રેહવાના ઘરનીએ, કોઈની લાભક મકાન મલી આવતું નથી. તેણીને આખરે બરેલી રીતે કોઈ સાથે રાખવાનું અને હેવું નથી. મુંબઈમાં પણ એજ અડચણ છે, આવા મોટા શહેરમાં કોઈ જાણીએ કે ઇંગ્લેન્ડ સ્ત્રીને રેહવાનું સેલ્ફ મળી શકે પણ તેમ નથી. અને પોતાને હાલમાં રેહવું પડતું હવું, મોટે એ કામતો અરકારથી જાય. નાણાની તંગીની હું ધારી રાખતી નથી, હાલનો જે ઇંગ્લેન્ડ બાનુઓ વિદ્યાલયથી હિંદુસ્તાન જાય છે તેઓ પાંડીઓ સાથે અથવા ખીજ ગૃહસ્થાના આશ્રમાં જાય છે કારણ કે ત્યાં એખાની સ્ત્રી હોય એ પસંદ કરવા ભેગ નથી. હું જ્યારે ખીજ વેલા ગઈ ત્યારે મારી સાથે નિશાળનો ધણી કિમતી સામણ હતો. સ્વામર જંગમ વિદ્યાનનો શાખ હોતો કરવાની મતલબથી હું નાહાનું જેવું માહાર સંગ્રહસ્થાન લઈ ગઈ હતી. દેશીઓનું મન ધણું નિશાળ છે અને મારી ખાતરી છે કે બરાબર રીતે તેને કેળવણી મળે તો તે ધણું ખીલે. આ મગજો સામાણ રાખવા ક્યાં તેની મને મોટી પંચાત પડી હતી. હું તે લઈ ગઈ તે એક નિશાળ હું સ્થાપનાર હતી તે મોટે હતી પણ માહારી તબિયત સારી ન રેહવાથી તે ખતી થઈ નહી. માહારી વિચાર કાંઈ પાછું લઈ જવાનો ન હતો પણ જ્યાં ઉપોગી યાદ પડે ત્યાં આપવાનો હતો. મેં માહારા દેશી મીત્રોને બલામણ કરી કે તેઓએ છોડીઓની એક નાહાની નિશાળ સ્થાપવી જ્યાં આ મગજું મુકવામાં આવે. એ મોટે મોટા ચોક વાળા એક ખંડાની જગર હતી જ્યાં બાલકો રમી શકે અને કોઈ ત્યાં રેહતાર હોય નહી. આવું મકાન મળવું મુશ્કેલ પડે. પણ મીં ગીરારજી ગોકલદાસ નામના એક દ્રવ્યવાન વ્યપારીએ પોતાના મકાનની આગલ એક મુંદર ખંડા બાંધેલી હતી તેની આસપાસ ખુશનુમા વાડી હતી, તેણે મુક્ત એક વર્ષ આ ખંડા આપવા જણાવ્યું, તેને આ વાત પસંદ પડી હતી અને પોતાની જે નાહાની છોડીઓને ખી આ નિશાળે મુકી હતી. આ ઉપરથી તે ઘરને સંબાલતી અને સ્વચ્છ રીતે મેં હવું કર્યું. એક ગૃહસ્થ મીં કરનારાય પાંડુરંગ સેક્રેટરી અને ખજાનચી હતા તેના સ્વાધીનમાં હું નિશાળ ચોંટી આવી હતી. આ સ્કૂલ જોવાને જે કોઈ આવતું તેઓ સંતોષ પામતા હતા. માહારી ધણી ઇચ્છા છે કે સરકાર આ સ્ત્રી નિશાળને

મરદોની નિયાયોના નેહનીજ મદદ આપે અને માહારી ખાત્રીકે કે ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થો અને બાધઓની એ કામમાં મદદ આપશે.

મળાપની મિલ્યા કે, મીઝ કારપેન્ટરે જે જ્ઞાન આપણને આપે આપણે તે માટે તેઓના ઉપકાર માનુષ્ય, ત્યારે અને ખબર છે કે તેમાં મગજના ગૃહસ્થો સામિલ થશે. બાજુ કેમ્બ્રિજ સેન્ટની આ મળામાં જોજાન કરાવતાં મને બહુ ખુશી ઉપજે. એ ગૃહસ્થે નાત જાતની ઘણી મજબૂત દારી તોડી છે અને તે આ દેશમાં ફક્ત મીત્રાચારીને અર્થે આપી છે અને મનુષ્ય જાનને માંધનારા નહીં પણ તોડનારા નાત જાતના બિનને કેમ દુર કરશે તે જાતે શ્રી ખવા માટે તજવીજ કરે છે.

બાજુ કેમ્બ્રિજ સેન્ટ મિલ્યા કે જેમ મેં હિંદુસ્તાનમાં ઘણીકવાર કીધું છે તેમ સ્ત્રી કેળવણી માટે મીઝ કારપેન્ટરની દીતસોજની માફી દુ અને ખા આપવા હાજર હોવાથી ખુશી છું. જે ઉદ્યોગ અને બહુ કરવાની નેમથી તેણીએ પોતાનું કામ બજાવ્યું છે અને જે મોટા દીતથી તેણીએ પોતાની છ દગી અને આરોગ્યતાને બધામાં નાખ્યા છે તથા ઘણાંક દુ જો અને અડચણો ખમી છે તે માટે હિંદુસ્તાનની આખી વખતે તેણીની હમેશની આભારી છે એટલું જ નહીં પણ ઇંગ્લેન્ડમાં નેએ ઉપોગી કામો કરે છે તેઓના આ બાર અને માનને યોગ્ય થઈ છે. પેલ પેલની જે જાહેર છોડીઓની નિયાજ હાર્ડ ડેનહાઉસીના વખતમાં કલકત્તા મધે મીઝ ખીધુંને સ્થાપી ત્યારે આખા દેશમાં અમતોથી પેદા થઈ હતી અને ઘણાંક મામાં થયા હતા. પણ ધણાંક પ્રાચીન નિયારવાજા પેકોના મામાં થયા છતાં સુધારાના મિલજો આ ગજ ધમવા લાગ્યા છે, તે મોટા ઇલાકાના શેહેરામાં જ નહીં પણ નાહાના શેહેરા અને ગામડાંમાં એક પછી એક નિયાજ ઉભી થવા લાગી અને થોડા વર્ષમાં તો કુરીબ થઈ નહીં પણ સે કો છોડીએ દેશી બાથાનું જ્ઞાન લેવાને નિયાયોમાં આવવા લાગી. સ્ત્રી કેળવણીનું મુજ કામ હાર પાડવા ઘણાંક અડચણો ખમવી પડી હતી અને ઘણાંક ખામીઓ સુધારવી પડી હતી એક દેશમાં કે જ્યાં છોડીએ એટલી ઉમર માં થાય છે કે સુધરે ના દેશમાં તે ઉમર પરણવાનો ખી મુમય ગણાતો નથી અને જ્યારે તેઓ મમાઈ ખપાઈ થાય છે ત્યારે તો તેઓના પરણવાને ખરેખરે મુમય ગણાતો જોઈએ, ત્યારે તેવા દેશમાં કોઈ ખી છોડી જે ત્રણ વર્ષથી વધારે કોઈ ખી જાહેર નિયાજમાં આવી શકતી નથી અને ખરે જોતા તો તે ઉમરે તેણીની કેળવણી મર થવી જોઈએ આ નાહાનપણથી લગણની જ્ઞાન ઘણી દુખદાવક છે તે શરીર મ બધીજ નહીં પણ મન મ બધી, કારણ કે જ્યારે છોડીએ હજવા મર ખી રીતે પોતાના બચાઓને ઉધારવાની વાત મહા સબીર દેખાવે કરે છે ત્યારે તેઓની કેળવણી અગ્રેહી હોય છે. ખીજી મેહી ખુજી સીક્ષોની હતી, તે જોવી સા.

ગયા માંડી કે તેટલાં મીઠાં કારણેનરના હિંદુસ્તાનમા આવી. તેઓ હિંદુસ્તાનમા સ્ત્રી કેળવણીને માટે કોશેશ કરતા હતા તેઓને તેણીના આપ્પાથી મોટા હરખ ઉપજ્યો. તેણીએ આ સગળી ખુટ પોતાની નજરે જોઈ અને જોઈ લીધું કે અનુભવ વાળી સ્ત્રી શીક્ષકો વગર સ્ત્રી કેળવણીનું કામ આગલ વધનાર નથી. એટલા માટે તેણીએ એ બાબદ કલકત્તા, મુંબઈ અને મધરાજના બહુલીતા દેશી ગૃહસ્થાની હજુર ધરી. અલખતાં ધણકો તેની ખરી ખુબી મમજ્યા નહી, પણ કેટલાકોએ હિંમતથી બાહાર પડી પોતાથી બનતી મદદ આપવાને હામ બીડી. ત્યારપછી આ બાબદ સરકારની હજુર રજુ કરવાને તેણીને ફરજ પડી. માઠાં બાધે સરકારનેથી એ સુબ કામ પાર પડવાની આશા ન હતી. એમ નહી કે દેશી સ્ત્રીઓને કેળવવાને તેઓ નાખુશી હતા પણ તેઓના મતની વચે પડવાની તથા સોંકોના ઘીવ દુખવવાની તેઓ ખીલીક રાખતા હતા. પણ જ્યારે સેક્રેટરી આવે છેટે એ બાબે હાકમ મોકલ્યો ત્યારે તેઓએ ઉમઠથી કામ કરવા માંડીયું. ત્યારેજ દરેક ઈલિકામાં નારમલ સ્કૂલો સ્થાપવાને સરકારે ચારી રકમો આપી. બંગાલમા હાથી નારમલ સ્કૂલો સ્થાપવાને કાંઈખી કરવામા આવ્યું ન હતું. મીઠાં કારણેનરના કેહવા પ્રમાણે સ્ત્રી કેળવણીમાં બંગાલ કરતાં મુંબઈએ ઘણા પગલાં બંધાં હતાં, અને માહારા અનુભવ પ્રમાણે મુંબઈમા વધારે ઓડીએ કેળવણી લેતી હતી. જોકે મુંબઈ જેટલું બંગાલ આગમ વધેલું ન હતું તેઓ કેળવણીના ઉંડાણમા તે તેટલુંજ ઉતરેલું હતું. ધણીક બંગાલી સ્ત્રીઓએ કેટલાંક કિમતી પુસ્તકો કાઢાડ્યાં હતાં, તેમા કેટલાક નાટકો, વારતાઓ અને ખુદરતના કામો ઉપર ક્ષેત્રો લખ્યાં હતાં. એક ચોક્કસ મુદતે પત્ર નીકળતું હતું તેમાંની બંગાલી સ્ત્રીઓ ઘણા કારાં લખાણો ઘણાખરાં કવેતિમાં મોકલતી હતી. સરકારે નાણાની મદદ આપવા કહી એટલે એ વાત ઉચ્ચી લઈ સરનામ પેહિઆડવાનું કામ દેશી ગૃહસ્થાનું હતું. હવે હું આશા ગાખું કે અને હાજર થયલી ઇંગ્લેજ બાનુઓ મીઠાં કારણેનરના ઇબ્દોનું તોલ કરી પોતે તેણીને 'રાખણ' પકડશે. હું મીં દાદાબાઈ નવરોત્રજીને તદન એકમત્તો યાઉં કે હાલ તરત કોઈ બાણવા જોગ પરિણામની આશા રાખવી નહી પણ સપાટીની નિચે યતા ફેરકારે જોવા.

આ પછી મીં શીટ્ર ઉવિલ્ધમે ખુરસી લીધી. મીં ટેવર બોલ્યા કે— હાલ વિલાયતમા સ્ત્રીઓના હક બાબે ઘણું બોલાયછે પણ જ્યારે આપણે હિંદુસ્તાન તરફ નજર ફેરવે છેએ ત્યારે આપણને લાગેછે કે ત્યાં સ્ત્રીઓના હક જેવું કાંઈછેજ નહી. કારણ કે જો સ્ત્રીઓનો કાંઈ હક હોયતો તે પેહલા કેળવણીનોછે. પુરૂષ વધારે ઉંચી બનાવતછે (જોકે એમ કેહવું લગા સ્ત્રીઓ તરફ માનપુર્વક નથી) પણ જેમ તે ઉંચોછે તેમ તેના ઉપર જોખમખી વધારેછે.

તે એ ધર્મ તે બુની જાયતો તે પોતાની ઉંચાઈ ઉપરથી નિચો પડી સ્ત્રીઓ કરતાંની હલકો યાયછે, અને તો પુરુષને મનશક્તીની, બદનની, અથવા ખીજ મહત્તી આપી હોયતો તે સ્ત્રીઓને હલકી ગણવા નહીં પણ તેઓને સુધારવા અને બચાવ કરવા માટેછે. આ વાતો ધ્યાનમાં લઈને પણ ધર્મ સંબંધી મીસ કારપેન્ટરના કેટલાક વિચારોથી જુદો પડીને હું મીસ કારપેન્ટરનો તેણીના હેવાત માટે ઉપકાર માનુહું. સ્ત્રી કેળવણીને હિંદુસ્તાનમાં જે અડચણો નડેછે તે દેશીઓએ પોતેજ ઉભી કરીછે. ઘણા તરિકે બાબુ કેમબચંદરના કેહવા પ્રમાણે ખાલ લગણુ એ એક અડચણુછે. જ્યારે દેશી પુરુષોની કેળવણીની બાબદ હિંદુસ્તાનમાં નોશથી ચરચાવામાં આવેછે ત્યારે સ્ત્રી કેળવણી પોતાની બાબાવસ્થામાંએ અને મને આશાછેકે મીસ કારપેન્ટરનો ઘણો પકડી ધણીક બાધ્યા પોતાનો ધૂંગલાંડનો એશ આરામ છોડી પોતાની હિંદુસ્તાન માટેની મહનપણીઓના સુધારા કાજે સગળી અડચણુ ખમી તે દેશ જશે. સેવટે હું સુમના કરૂંછું કે મીસ કારપેન્ટરે આ સુખ બાબદમાં જે ઉત્તર તથા પૂર્વપકાર દેખાડેછે તે માટે ઘણું ઘડયા આસોસીએશને નેણીને ઉપકાર માનવો અને પોતાથી અને એટલી તેણીને તેણીએ ઉઠાવેલા માહાભારત કામમાં મદદ કરવી.

મી૦ ડેવીસ, મી૦ જ્ઞાનડરમ અને ખીજ ગૃહસ્થોએ પોતાના વિચારો જણાવ્યા બાદ સભાપતીનો ઉપકાર માંગી સભા વિસર્જન થાઈ.

સોસાયટી આવ આર્ટસમા મળેલી સભા,
બરેસપતવાર તા. ૩૦ મી જુન ૧૮૭૦.

સર બાર્ડલ ક્રીપર, ઇ. સી. એસ. આર્થ. કે. સી. બી.—અધ્યક્ષ.

નિચે લખેલો નિબંધ મી. ડબલ્યુ. એસ. ફીટઝવિલ્કમ
એએએ વાંચ્યો હતો.

વિષય—અમેરીકા અને બીજાં ફની ઉત્પત્તિ દર્શનારા દેશો સાથે
સરખાવતાં હિંદુસ્તાનની હાલની અને હવે પછીની
ફની ઉત્પત્તિ.

મર બાર્ડલ ક્રીપર અને ગ્રુસ્થએ—આજે જે બાબત વિષે હું યોગ્યતા મા-
નુહું તેમા મારી બે મતબબ્બે. એકતો માહારા હિંદુસ્તાનના બાહ્યમિના
લાભ વધારવાની અને ખીજું માહારા સ્વદેશીઓ નેએઆ મહા ઉપયોગી
વસ્તુ ને રહે તેના વેપારમા પડવાછે તેઓના લાભ વધારવાનીછે. ને મારા
અનુભવ ઉપરથી હું વધારે છુટ્ટી બોલું અને વધારે કાલુ વિચારે આપું તો તેની
મને મારી આપવી. કારણ કે ફની બાબતમા મારે અનુભવ ૪૦ વર્ષનાછે
અને ઘણાક વર્ષો સુધી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અને યુરોપ સાથે ફના વેપારમા હું
સામેલ હતો. એટલી મુલતમા મેં આઝીમના ઘણાક ફના બેતરે દરખી, મી.
મર તથા અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના અને છેલ્લાં પુર્વમા ચીન તથા હિંદુ-
સ્તાનના ફના બેતરે નજરે જોયછે.

આટલું જણાવ્યા પછી હવે હિંદુસ્તાનમા ફની ઉત્પત્તિ વિષે હું યોગ્યક
આંકડાઓ અને વિગતો ફના વેપાર રેખાડવાને અને ખીજાં રેશો સાથે મર-
ખાવતાં, હવે પછી તે કેમ ચાલશે તે રેખાડવાને આપીશ અને માહારી ખા-
ત્રીએ કે મજલાઓ અને અનુમળતા યશે કે રાજદુવારી રીતે જોઇએ કે મં-
મારી રીતે જોઇએ તોયે નેએઆ બે દેશના લાભ તરફ જોયછે તેઓએ
એ બાબત ઘણી અગત્યનીછે એમ એકદમ કહી કહી જોઇએ.

પેહલાં આપણુ દેશની રી હાલતએ તે ઉપર નજર ફરવે. ફની બા-
બત આમતે આમતે ત્યાંની લોક મળામા પગપેશારી કસોએ અને એ વાત
છેક આપણી રાજકરતી મળામાં પણ આવીછે. રાજદુવારી રીતે જોવા કરતાં
બપરની અને મંમારી રીતે લેતાં આ પેદાએમની અગત્ય વધારેછે. ફની
આએઆત યવાથી અને તેના માલ બનીને નિકામ યવાથી આ દેશની રા-
લતમા કોડા રૂપિયાનો વધારે થયોએ, દેશની આબાદી વધીએ અને મ.
જુર અને હસકા લોકોને મારે પગારે કામ કરવાનું મન્યુએ. આ છેતાનો

દુષ્કાળ પક પુરાવો. નેપો હોયતો થોડાંક વર્ષ અગાઉ લાનકાશાપરના કારખાનાઓમાં રૂના મોટા બાવને લીધે બંધ પડવાથી ત્યાં ચાલેલા બુખમરાથી મુખી આવશે. દુકમાં હેલું ચાખીત થકું છે કે લખ્ખો પ્રમાણીક અને ગરીબ લોકો માટે આ વસ્તુની અગત્ય છે અને તે ન હોયતો બુખમરો અથવા દુકાળ સમજાયા.

હિંદુસ્તાનથી માત્ર આવે છે તેની ખાબદમાં તો એટલું જ કેલવાનું છે કે ત્યાં પેદાશો વધારવા માટે ત્યાં ખેતીવાડીના સાધનો વધારવાં જોઈએ અને હાલના જમાનાના સુધરેલાં ખેતીવાડીના એજનેરો દાખલ કરાવી કામ ચલાવવું જોઈએ. વધારે નેહરો, રમતાઓ અને સડકો બંધાવી જોઈએ કે નેપો પાણી પોહોચાવું થાઈ શકે અને વેગલે પડેલાં દેશો એકએક સાથે ઝડપથી વ્યવહાર ચલાવી શકે નેપો તેઓની રાજદુવારી અને વ્યપારી હાલતમાં સુધારો ચાપ. આ વિશે હજુ વધારે ખાલાઈ શકાય પણ આટલાં દુક ખાલવાથી જ છાઈ આવશે કે હિંદુસ્તાનને વધારવા માટે ત્યાંની રૂની ઉત્પત્તિને વધારવી જોઈએ. વળી એ પણ દેખીતું છે કે હિંદુસ્તાનના રૂના ખેતી કરનારાઓને આપણે જોઈએ ઉત્તરના આપણું તેટલું આપણી ધરિયા પ્રમાણે હિંદુસ્તાન તથા આપણા વચ્ચે સંબંધ વધતો જાય. કારણ કે આપણાથી જોઈએ નરો તેઓ પામશે તે પ્રમાણે આખી પૃથ્વીના લોકોની માફક આપણી ખાત્રાચારીનું તેઓ તોડ કરશે. માટે તે દેશનો અખુટ ખજાનો સુધારવાને આપણે મદદ કરશે કે નેપો જાહેરનામાંઓ અને કારો અથવા ખીજ રાજદુવારી ઉપાધો કરતાં તેઓ આપણા ઉપર વધારે વફાદાર રહેશે. હિંદુસ્તાનના બિવિધતા રૂના વ્યપારની યું હાલત છે તે ચોક્કસ દેખાડવાને હાલના રૂ પેદા કરનારાં ખીજ દેશો તરફ ધ્યાન પુગાડે અને જોઈએ કે તેઓની હાલત શું છે અને સુખ્ય કરી અમેરીકાની હાલત જેવી છે ? આ દેશની હવે પછી કેવી સ્થિતિ છે અને શા આધાર ઉપર આપણે આપણી ગણતરી કરવી જોઈએ ? છેલ્લું હિંદુસ્તાનની ખરેખરી સક્તી અને કાષ્ટો કેટલો છે અને શું તેથી હિંદુસ્તાન આગલ વરી આખી પૃથ્વીનો રૂનો વ્યપાર જોડે દરજ્જો કબજ કરી શકે ? વળી સુએઝની નેહર ઉધડવાથી હિંદુસ્તાનના વેપારમાં યતા ફેરફાર વિશે માટે જોઈએ. યાને રૂ વેચાતો લેવા માટે આખું ડરોચ હિંદુસ્તાનનું ધરાક વાપ હેલું લાગે છે. અમેરીકાની લડાઈ પછી અને અગાઉ ત્યાંના રૂના વ્યપારનો હું દુક હેવાલ આપુલું અને આંડાઓ વગરથી દેખાડુલું કે તે દેશમાંથી જોઈએ માત્ર આવે છે તેથી વધારે આવવાની કાંઈ વધી નથી.

લડાઈની અગાઉ પૃથ્વીમાં અપતા રૂનો જોગ અમેરીકાથી આવતા હતા. નેપોતે તે આવતો હતો તે રીતે કોઈનું ખાન તે વિરે પુછપાછ કરવા ઉપર લાયુ ન હતું અને ખીજે કોઈએ મેજવવા માટે કોઈએ મેહનત કરી ન હતી. હિંદુસ્તાનમાં, મીક્સમાં, ઈસ્કો, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ અને દક્ષીણ અમેરીકામાં

રૂની ઉપજ વધારવાને કાંઈક મેહનત લીધામા આવી હતી. પણ કાંઈ જાહાજો વધારો થયો નહી. મીસર અને આઝીયથી ર વધતો આવવા લાગ્યો પણ હિંદુસ્તાન, સીરીઆ, ટરકી અને ખીજાં પુર્વના દેશો તરફથી રૂની આવક એકદમ ખર્ચ યાઈ ગઈ. ટુકમા જંમારે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમા “સીસેશન” ની લગાઈ મરૂ થાઈ ત્યારે ર માટે આવું યુરોપ તે દેશ ઉપર આધાર રાખવું હતું. યુનાઆ પાસે મજૂરી કરાવ્યાથી અને આઝલાનટીક મહાસાગરમાંથી ને આવી સેધિ નોજે ર આવતો હતો તેથી તે એકલિતો મસતો પડતો હતો કે ખીજા કોઈથી ટકાઈ ચકાવું ન હતું અને આખાં યુરોપમાં અમેરીકન રતો “મરદાર” થાઈ બેઠો હતો. પણ એ વ્યપારમા લગાઈથી ને ફરફાર થયો તે અમેરીકાથી આવતા અને હિંદુસ્તાનથી આવતા માલના આંકડાઓ ઉપરથી મુમજ પડશે. આ આએઆત ૧૮૬૦ થી ૧૮૬૫ સુધીની મુમજની અને ૬૨ ગાંમડીએ ૪૦૦ રતજ જાણવા.

	અમેરીકા.	હિંદુસ્તાન.
૧૮૬૦	૨૮૩૮૦૦૦	૪૨૨૦૦૦
૧૮૬૧ . . .	૨૦૨૬૦૦૦	૭૪૦૦૦૦
૧૮૬૨	૮૦૦૦૦	૮૦૫૦૦૦
૧૮૬૩ . . .	૧૪૫૦૦૦	૧૦૪૩૦૦૦
૧૮૬૪	૨૧૭૦૦૦	૧૩૪૬૦૦૦
૧૮૬૫	૪૮૮૦૦૦	૧૦૫૬૦૦૦

આ ઉપરથી માલમ પડશે કે ૧૮૬૦ મા અમેરીકા ને સેહેંકો ૮૨.૪૨ ટકા ર પુરો પાડતો હતો તે ૧૮૬૨ મા ધરીને ૭૦૦૩ ટકા થાઈ ગયો અને હિંદુસ્તાન ૧૨.૨૫ ટકા પરથી ૭૧ ટકા ઉપર આવ્યું. યાને, હિંદુસ્તાનનો ર મરદાર થાઈ બેઠો. ૧૮૬૫ મા હવે પછી અમેરીકાથી ર શી રીતે આવશે તે બાબે તકરાર કરતાં કલકત્તાના એક પત્રમાં મેં જણાવ્યું હતું કે અમેરીકા હવે કેટલાંક કારણોને લીધે પોતાની આગલી હાલત ઉપર આવનાર નથી, તેમાનું એક કારણ એકે અમેરીકાની મરકારે યુનામગીરી કાઢાડી નાખવાથી હવે તેઓની મેહનતથી મસતો પાક નીવડે એ સક બરેલું હતું. તેઓની સીધીની જાતને એળખેલે, તેઓને માલમ હશે કે એ લોક પછી આઝીકન હોવા કે ગમે તે હોએ તેઓ પોતાની મરજ ઉપાંત. પેશાને માટે કામ કરનાર નથી, અને નેટલું તેઓ જાણીથી કરતાં હોય તે કરતાં તે ઘણું એણું કરવાના. એ જાણની આપણને આપણી પક્ષીમજા સંસ્થાનાની માહીતીએ અને અમેરીકન હજારી બિટીય રાજ તજે ઉધરેલા હજારી કરતાં કોઈની રીતે મહડતો નથી. કલકું અમેરીકાથી યોગક જમિદારી અને ત્રીનીવાદ ગયાએ તેઓએ જુદું પુરવાર કર્યું છે. બની ગોરાં આદમીએ રના કામ ઉપર લાગુ પાડી

ચકાતા નથી. રૂ પેદા કરનારા અમેરીકાના સંસ્થાનોની આબોહવાથી પુરો પડેલો અને ઉત્તર અમેરીકાનોથી તે ત્યાજવાઈ ચકાતુજ નથી. મોટે કોઈખી રીતે લગાઈની અગાઉ જેટલો રૂ અમેરીકાથી આવતો હતો તેટલો હવે આ વનાર નથી, અને હવે જેટલાખી રૂની નીકાસ થશે તે ઉગાડવા મોટે કાળાને કે ગોરાને મોટું ધામ આપવું પડવાનું અને તેથી તે પુરોપના બજારમાં ધો સાવાનો નથી.

હું ધારણું કે હવે પછી અમેરીકાના રૂના સંબંધમાં ત્યાંની મજૂરી એક મોટો સવાલ ધાર્ષ પડશે એટલા માટે ૧૮૯૫ માં મે એક ખીજી નોંધ કરી હતી તે ટાંકી લઈં છું અને તે માહિરા હાલના વીચારને મનતા આવે છે તેમાં લખે છે કે —

“કોઈ સાથે કબુલાત કરીએ તો કેટલી પનીવું છે તેના એક સીવીને ખ્યાલ નથી અને પોતાથી બનશે તો પોતાના કોન તોડવાના તેની પાસે જામરીથી તેના બાલ પલાવવાને પાક કરનાર શખ્સ પાસે થોડાજ ઉપાય છે આલસાઈને મોટે અથવા બેદરકારીને મોટે તેને કાઢાડીતો મુકાય નહીં કારણ કે બજારમાં ખીજી મજૂરી મને નહીં અથવા મલિતો સીરીના જેટલા સમતા પડે નહીં વળી સીરી મજૂરીના ઓછામાં ઓછો પા બાગ દહીં મા રૂ કોઈ ગયો છે કાળી વસ્તીમાં મળુ ધણા થાય છે અને ધણાક આનોડોને લથ કરમાં નાખ્યા છે અથવા સામેન થયા છે અને તેમાંથી જેઓ બચ્યા છે તેઓ મોટા શેહરમાં નીકળી ગયા છે જ્યાં બજારમાં કામ કરવા કરતા વધારે માર મનપસંદ તેઓને કામ મલ્યું છે વળી થોડા ધણા ઉત્તરમાં ગયા છે અને આમતે આસંતે ધણી કમતી થવાની અથવા આખી જાત નાશ્વદ થવાની ધામતી રા ખવામાં આવે છે.” વળી ગોરા લોકો પાસે રૂનો પાક કરાવવા માટે તે ધારે છે કે દહીં સીવાય ખીજી કાણે તે ધાર્ષ શું છે અને વખતે નરો પલ્લુ કરે પલ્લુ તે આસંતે આસંતે અને ધણા સુખ વખતમાં થવું જોઈએ, અને જોકે પોતાના રાજમાંથી હાકી કાઢાડવાને સરકાર પાસે ઉપાય છે, પોતાના દેશમાં લાવવાના ઉપાય નથી આ સંગળાના ટેકામાં રાષો જનરે આતેના વિદીષ કાનસન મીં ૬૮ કેહે છે કે ૧૮૫૧ માં જવારથી ચુલામાં ધ ધા બ ધ કરવામાં આવ્યો ત્યારથી તે આજસુધી ક્રાંતીના મજૂરી ૬૨ વરસ ૭૦૦૦ ધરતા ચાલ્યા છે આડનો પાક કમતી ધાર્ષ ગયો તે ઉપરથી પલ્લુ એમજ માનમ પડે છે ૧૮૬૨—૬૩ માં સંગળી પેલએશ ૧૪૫૦૦૦ ટનની હતી ૧૮૬૮—૬૯ માં તે ધીરે ૧૨૪૦૦૦ ટનની ધાર્ષ ગઈ

૧૮૬૫ થી ક્રીટનમાં આવતા અમેરીકન માલને તથા હિંદુસ્તાનથી આવતા માનને સરખાવી જોઈએ અગાઉની માફક ૪૦૦ ટનની માસુડી સમજાવી

	અમેરીકા.	હિંદુસ્તાન.
૧૮૯૧	૧૨૮૨૦૦૦	૧૧૧૬૦૦૦
૧૮૯૭	૧૩૬૧૦૦૦	૧૩૫૦૦૦૦
૧૮૯૮	૧૩૫૦૦૦૦	૧૩૭૦૦૦૦

અમેરીકામાં ઉપર મુદ્દાઓની મજૂરી ઉપર ફેરવેલા આધાર રાખે છે તે નીચેના આંકડાઓ ઉપરથી માલમ પડશે. કુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં નીચે પ્રમાણે પાક થયેલો હતો.

ગાંધડી.

૧૮૫૬ થી ૧૮૬૦ સુધી	૪૬૬૯૭૭૦
૧૮૬૦ થી ૧૮૬૧ સુધી	૩૬૫૬૦૮૬
૧૮૬૧ થી ૧૮૬૨ સુધી	૪૮૦૦૦૦૦
૧૮૬૨ થી ૧૮૬૩ સુધી	૧૫૦૦૦૦૦
૧૮૬૩ થી ૧૮૬૪ સુધી	૫૦૦૦૦૦
૧૮૬૪ થી ૧૮૬૫ સુધી	૩૦૦૦૦૦
૧૮૬૫ થી ૧૮૬૬ સુધી	૨૧૫૪૪૭૬
૧૮૬૬ થી ૧૮૬૭ સુધી	૧૬૫૧૯૮૮

પાક વધીને ૨૧૦૦૦૦૦ ગાંધડીઓ ઉપરથી
 ૧૮૬૭ થી ૧૮૬૮ ૨૩૦૦૦૦૦ અથવા ૨૪૦૦૦૦૦ ગાંધડીઓ
 ૧૮૬૮ થી ૧૮૬૯ ઉપર આપ્યો છે પણ અમેરીકન વેપારીઓની
 ૧૮૬૯ થી ૧૮૭૦ ગણતરી પ્રમાણે ૨૫૦૦૦૦૦ ગાંધડી સુધી
 આપ્યો નથી.

અમેરીકાની લગાઈ પડી ત્યાં બનેલા ફેરફાર અને રાજકુમારી હાલત ધ્યાનમાં લેતાં હવે પછીનો તેના રૂના પાકનો હસાળ આધારણ ગણતરી ઉપર રહ્યો છે. એ બાબત ઉપર કેસોમાં છેલ્લા વાજાની વીચાર આપ્યા છે તે વાંચવાની દરેક વેપારીને બનામણ કરેલું. તેણે કદેલી ગણતરીઓ પછવાડેથી લગભગ ખરી પડી છે. જ્યાંસુધી આપણે ફેરવાયેલી હાલતોને ધ્યાનમાં આણ્યું નહીં અને તે ફેરફારથી જ્યાંખ ઉપર થતી અમરને ગણતરીમાં લઈ્યું નહીં અને જ્યાંસુધી આપણી નજર આગલ બનેલી તવારીખને સ્વીકાર્યું નહીં ત્યાં સુધી આપણા હસાળમાં ભુલ પડવાની. જેટલ જેટલાં તો આ મામ્મી વાતોનેજ આપણા ટેકા તરીકે લઈએ. જેટલું મુદ્દામંગીરીની મજૂરી હવે મલતાર નથી. એના મજૂરીની અછત છે અને તેઓ ચોડા મળે છે. કારણ કે પશ્ચીમ તરફની આબોહવા કુશલ્યનેને વધારે માફક આવવાથી તેઓ તે તરફ ધસાઈ જાય છે. ખરી વાત છે કે બેનીવાડીની મુધરેલી રીતિઓ, ખાતરનો વધારે ઉપયોગ અને હાથના બળને બદલે સાંસાકામ ધણેકે ડેકાણે લગાડવામાં આ-

બુદ્ધિ, અને તેથી કરી દર એકરે પાકના પ્રમાણમાં લગભગ વધારો થયો છે અને પુર્વ તરફથી ચીનાઓ અને ખીખ મજુરોને લાવવાની મેહનત થાઇ છે તે જોડે કુતેહમંદ યાદી નથી તોયે આજસુધી વધરાતી આવિતી મજુરી કરતા તે મજુરીની માધી પડે છે. આ મગજી બાબદોનેથી પડતી નાખ્યે અને અમેરીકામાં પાક વધવાની વાતનેથી કબુલ રાખ્યે તોયે આપણે બુદ્ધી જુવું ન જોઇએ કે ત્યાંના મગજા કારખાનાઓ ત્યાંની ઉત્પત્તિના ત્રીજો ભાગ ઉપયોગમાં આવે છે. મુખ્ય કરી આ વાત ન્યુ ઇંગ્લેન્ડના મંરયાનની ફાક્ટરીઓને લાગુ પડે છે જે આ સદીથી આજુ યાઇ છે; પણ હમણા આપણને ખબર મળી છે કે ત્યાંના ઉત્તર તરફના વ્યપારીઓ ૩ પેઠા કરનારા ત્યાંના પ્રાતોમાં કારખાનાઓ લાગુ કરવાની તજવીજ માટે. કેટલાક કારખાનાઓ વરજીનીઆ અને કેરોલાઇનાસમાં કુતેહમંદીથી આજુ યાઇ છે. વળી ખીજી એકે થોડક ઉપર બાહાર જતા ૩ ઉપર જગત નાખવાની તજવીજ યાઇ હતી અને તે પાર પડે હોવી હતી. તેની મતબબ એજ કે દેશમાં ઉગેલો ૩ બાહાર જવા કરતા ત્યાજ કામમાં આવે. આ મગજી ખીનાઓ હુ જાહેર કરૂં છું તેની મતબબ એજ કે એકબારગી વધતો પાકની કબુલ કરયે, તોયે આપણને માનવાને કારણે કે એટલા વધારાથી અમેરીકાની ખેતાની ગરજ પુરી પડનાર નથી અને થોડા ઘણા બાહાર માકલવા માટે ફાજલ પડ્યે તે ઘણા મુજબી રહેશે. હુ ધારૂં કે આ મગજુ દેખાડી આપણે કે પૃથ્વીમાં ૩ પુરા પાડવા માટે અમેરીકા જે એક વેળા મુખ્ય દેશ ગણાતુ હતુ તે હાલતપર તે કદી પાકુ આવનાર નથી.

હિંદુસ્તાન.

અમેરીકાની લડાઇથી હિંદુસ્તાનના રેતો વ્યપાર ઉપર શુ અસર યાદી તે આપણે તપાસ્યે. પેહલુ તો જમીનના વિસ્તારની બાબતમાં અને ખીજી તો પાકની બાબતમાં. એ બાબે મીંડ રીપેટ કરનારે આપેલો લાભો અને સંપુર્ણ હેવાલ ઘણી સારી સમજણ આપે છે. તે ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે કે ૧૮૧૧—૧૨ માં નાગપોર, જખનપોર, નરખદા અને મધ્ય પ્રાંતોના ચાર ઉત્તરના ભાગોમાં મરાઠસી જમીન ૩૭૫૬૨૩ એકડી હતી પણ ૧૮૧૮—૧૯ માં તે વધીને ૭૫૦૮૭૫ એકર યાદી અને એ તથા ખીરાસમાં એકડી જગા મળીને ૨૦ લાખ એકર જમીન એકવામાં આવે છે. હવે સવાલ એ ઉઠે છે કે એમાં વધારો થવાની કાઈ પણ આશા છે? મીંડ કારનાકતા વિચાર પ્રમાણે હવે ખીરાસમાં જાહાજી વધે હેવું નથી. જોડે જમીનના વિસ્તારમાં વધે નહી તોયે મારા ખી વાપરીઆથી અને મુધરેલા ઓળરો કામમાં આજુયાથી ઘણો ફેર પડી શકે.

મધ્ય પ્રાંતોમાં ખંડણી રાજયો માથે ગણતા મગજી મતી મરાઠસી એકડી

૧૯૫૩૬૧૬ એકરની ધાયકે અને નદી એકોવી પણ કામમાં આવી શકે હોયી
૧૯૯૭૫૪૫૨ એકરકે તથા જગત અને બાતન જગા ૧૮૯૩૮૮૧૧ એકરકે.

ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં રેનો પાક વધારવાનું માહાબારત મથક હઈઆકે.
હિંદુસ્તાનનો છુપો અગ્નનો જે કેહવાયકે તે પડી રહેયી એડવા લાનક ૭ કોડ
એકર જમીનમાંકે. જે મધ્ય ઘાત માટેની જગા મોઈ દાહાડેયી રેના પાક
માર કામમાં આવવાની.

મધ્ય પ્રતિભાષી ૧૮૧૧ માં ૩૧૨૫૦ ગામડીઓ નીકળી હતી તે ૧૮૧૮
—૬૯ માં વધી વધીને ૫૪૦૦૦ થઈ. ૧૮૧૦ માં હિંદુસ્તાનથી મગનો
મળી કકત ધગલાડ ખાતે ૪૨૨૦૦૦ ગામડી મોકલવામાં આવ્યો હતો ત્યાર
પછી ૧૮૧૮ માં ૧૩૭૦૦૦૦ ગામડી ધાઈ હતી અમેરીકા જે એક વેતા
શગળા રેનો ૮૨૫ ટકા બાગ પુરે પાડતુ હતુ તે ધમીને મેહિકા ૭ ટકા પુરે
પાડવા લાગ્યુ અને હિંદુસ્તાન જે ૧૨૫ ટકા બાગ હતુ તે હાલ આમ્માં ૭૧
ટકા માન બરેકે. તે ઉપરાંત પુરેપના કારખાનાઓમાં અપતા રેનો ૩૬ ટકા
બાગ હિંદુસ્તાન પુરે પાડેકે.

ત્રણડે ઇનાકાઓ મધે મધ્યાશ મોટે હેતુ માનમ પડેકે કે બનારી, મધસોર,
મલિમ વગરેમાંથી ૧૨ વરસ ૨ થી હડી લાખ સુધી ગામડીઓ તઈઆર
થાયકે. નીત્રામતા મુનકમાંથી ૫૫ દાહાડે આસરે ૧૦૦૦૦ ગામડી થાયકે
અને ટીનેવરીની પડોશમાં આસરે ૮૦૦૦૦ થતી હયે. આ ઉપરથી માનમ
પડેકે કે આખા મધ્યાશ ઇનાકામાં માહાકા ત્રણ લાખ ગામડીઓની પેદાએ
શકે. એ ઉપરાંત એ ઇનાકામાં ઘણી જગા પડતકે જેને જો મોટા મેહરે
સાય સ બ ધમાં લાવી એડવામાં આવે અને નેહરે વગરેના બાધકામ થાયતો
રેનો પાક કરવાને શકિતવાન થાય

હવે બ માત તરફ જોતા આવણી ખાત્રી થાયકે કે હિંદુસ્તાનના અથવા
પૃથિવના કોઈયી દેવમાં ર થાયકે તે જાતનો અને તેવીજ કીમતનો ર પેદા ક
રવાને બગાવ ઇનાકાની જમીન લાયકકે. પણ મતાવાળાઓએ અથવા જે
એને જમીનને ફળવ ત કરવામાં લાબકે તેઓએ આ ઉપર જહાણુ ધ્યાન
આપેતુ તમતુ નથી ઘણકરી માહાસી મતવળ દેહાણુ બ માત વિષે બાનવા
નીકે માહાગ એક શાહાસીક મીન મીં સ્કિનરે મુદરખ દમાં ર ઉગાડવાને
૧૮૧૨ માં તજવીજ કરી હતી અને તે મો વેષ ઇંડીમાંથી એક અનુભવ
વાળા પાક કરનારને બાનાયો હતો અને તે દર એકરે પુરતો ર ઉગાડવામાં
ફોટ પામ્યો હતો પણ તે મરણુ પામવાથી અને ખીજ કારણોથી આ ને
ડણી આવ રહી ન હતી, અને તે પછીથી દેનીઓ શીવાય ખીજુ કોઈ ર
ઉગાડતુ નથી.

• મુખ્યદની આસેપાસેના દેઓમાં ૧૧ લાખ ગામડી ૫૫ દાહાડે ધાયકે.

વાવ્યખુણાના પ્રતિભાથી બગાડતી મારફતે ૪ લાખ ગામડી જાય છે અને મગજા રૂમાંથી ૬ ભાગ થ્રેટ ધ્રિટન પાતે, બાકીના ચીન, કાસ અને પુરે પના ખીજ દેશો પાતે જાય છે રૂના પાક ઉપર ધ્યાન આપવાને મરકારે એક મુકર અમલદાર નેમ્યો છે એ હિંદુસ્તાનના લાભમાં ૫૫૬ કરવા જોગ છે.

ભવિષ્યની વકી.

હિંદુસ્તાનના પરગણાઓમાં હાવી રૂ પેદા કરનારી શક્તીનું આપણને માન મલ્યાથી હવે એ વ્યપાર વિષે આપણે ઘણી મોતિયર વકી રાખી શકીએ છે એ મધ્ય હિંદુસ્તાનનો મુકનો નક્કો જોતા પુરત માનમ પડ્યો કે જે પ્રતિ જેમ મુકના વ્યવહારથી નજદીક જોડાયનારે તેમ ત્યાંના વ્યપાર વધારે ખીદ્યો છે. ખામગામ, આકિઠ, ઉમરાવડી, દીઓની, હીંગનધાટ વગરે છ, આઈ પી મુકની ઘણી નજદીક આવેનારે. એજ બાબદ વિષે મીંડીયે કારનાક કેહે છે કે “જ્યા જ્યા રૂની કાળી જમીન અને મુકને ત્યાં મોટા બાવ રૂ હો છે અને એમણી કરવામાં આવે છે કુકમાં મુક ન લખત વધારી રૂ ઉા ડવાની બુજ એડો મહમજવા લાગ્યા છે વળી મારી મવાથી આપણા જન હુવામાં આપ્યું છે કે કેટલાંક હજુ ખીજ પરગણાઓ છે જેમાં કપાસ વાવવામાં આવે છે એટલું જ નહીં, પણ સેહે કો ગાઉ જમીન વગર એડવે પડી છે જે કામમાં આવી શકે પણ ત્યાં વસ્તી જાહાજ નથી વ્યપાર નખતો છે અને જે થોડી ઘણી ખેતી થાય છે તે અનાજની છે રૂની પેદાએથ વધારવામાં હાન મોટી અડચણ લોકોની તાલુ અને પૈમણી તાલુ છે મોટી જમીનના બાગ કરી તે ઉપર કામ ચલાવવાને વધારે માલુસો જોઈએ, અને તેમાંથી પુરતો પાક ઉપજવવાને વધારે નાલુ જોઈએ

આ દીકા ઓછા વધતા હિંદુસ્તાનના મગજા રૂના પાક વાળા પરગણાઓ ઉપર લાય પડે છે, અને રૂ ઉત્પન્ન કરનારા દેશોમાં તેને અનુ કરવાને ખીજ દેશોને જે ઉપાયો અને મગવડ મળી રહે તેવી હિંદુસ્તાનને ખી પણ કરી આપવી જોઈએ અરેખર, લાવવા લઈ જવાની ત્યાંની અડચણ એવીની રીત કપા મુની જાત, વગરે જોતા હિંદુસ્તાન જે રૂ પેદા કરવામાં રૂતેહ પામ્યું છે તે જાલુવા જોગ છે ઉપના જીવોમાં મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં વપરાતા એવીના ઓજારે વિષે કેહે છે કે “માહારી ખાત્રી છે કે જે કોઈ આ બાબદ તપાસ્યો તેઓને માલમ પડ્યો કે ત્યાં કેવું હનજી કીમતનું વજ્રકામ થા ઓજારે કામમાં આ વે છે એવીને મોટો દોરો ઘણા થોડા મની આવે છે ઘણાક પરગણાઓમાં એક ખતની જોડી અને એક હોત ઉપર ૨૪ એકર જમીનનું કામ લીધામાં આવે છે જ્યાં આ પ્રમાણે ખામી હોય ત્યારે ઉંડી જાડવાની અને ખાંતે મુધારે કરવાની વાત ખની શકી નથી કારણ કે એક ખતની જોડી વાળા એકને ૨૪ એકર જમીન ઉપર કામ સેવું છે મોટો રૂની મળી જમીન ઉપર ઉંડ

જોઈવાની તબવીબ કરવા કરતા ઉપર ઉપરથી હવે હાલ ફેરવી જાય તેમા નવાઈ નથી. એજ કારણને લીધે જમીનમા ખાતર ખરાખર પુરાઈ શકાવું નથી, કારણ કે મારા એળીવાળા પરમજીઓમા જમા ખાતર મનવું નથી અને ખાતવાના હંદણુને માટે જ મની જાહાડો વગરે મની આવતા નથી ત્યારે તેઓ છાણા વાપરે છે. માટે અને જણાવવું જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની એક ખીણ અડમણ પુરોપના ખજાર માથે વ્યવહાર રાખવાની તેઓને મુશ્કેલી છે. એ આ દેશના તેમા મુખ્ય કરી મેન્ચેસ્ટરના માહાવીક વેપારીઓએ જાણવું જોઈએ. હવે પછીથી હિંદુસ્તાનના રેતો ખપ મેન્ચેસ્ટર પા ખીજા થોડા સિદ્ધ નતા કારખાના વાળા શેહરમા થવાનો મુખ્યજગી નેહરથી આ વ્યવહારને જોડેકો મનનાર છે તે અત્યારથીજ જણાઈ ચુકે છે, અને હવે થોડીજ મુદતમા આખા પુરોપ માથે હિંદુસ્તાન સનગ વ્યવહાર ચલાવશે.

કેતાક ફેમ અને જરમન કારખાનાઓમા કેતાક વર્ષ થયા હિંદુસ્તાનના દુકા તાણા વાળા રૂબ કામ ચલાવવાને પોતે ૫ નકામ દાખલ કરવામા આવ્યું છે તે ૩ હુગનાડની મારફતે મુખ્ય કરી ત્યાં જાય છે, અને જ્યારે અમેરીકાથી ૩ આવતો બધ પડે ત્યારે ઉપના દેશોએ પોતાના મામા બદલી નાખ્યા છે. એ પ્રમાણે જોતા હિંદુસ્તાનની પેદાશો અમલી છે અને ખાહર ફેતલો પામતી જાય છે. પણ ખીજા હાથ ઉપર રૂબીઆમા જે ૫ નકામ વર્ષ રાય છે તેમા ઉંચી કીકમનો ૩ જોઈએ છે માટે જ્યારે ફેમ કારખાના વાળાઓ પોતાના ખરને માટે ઉમરાઓતી અને ખીજો ૩ જડપમા લઈ લેય છે તેમ ૩ શીઆને માટે ખરીદી કરનારાઓ હાંમનધાટ અને ધાગવાડનો લાખા તાણા વાળો ૩ પડે કરે છે જે એ હાલ અમેરીકન કપાસમાથી ઉગાડેલો છે. સ્વીટ્ઝરલાંડના પુષ્કર કારખાનાઓમા અને ઉત્તર જરમનીમા તથા બિએનાની આશપામ જે હાલ મોટા કારખાનાઓ ઉમા ચલાવે ત્યાં અને ઈટાલી તથા રોમના વગીક હિંદુસ્તાનનો ૩ મારીજો જણાવે છે અને તે કાર્ક હનકો ગણાતો નથી. હિંદુસ્તાનથી પુરોપ ખાતે ઓવરનાડ યાને મીચરની મારફતે જે મામ જાય છે તેમા ૧૮૬૫ થી ૧૮૬૬ ની અંધરય સુધી ફક્ત ૧ વર સીવાય બાકી થયો વધારો થતો ચાલ્યો છે. કારણ કે ૧૮૬૫ માં એ મારગે ૧૧૬૮ ગામડીઓ ગઈ હતી. પણ ૧૮૬૬ ના ૭ માસમા ૩૫૨૬૧ થાઈ. તેમજ હંગ લાડ ખાતે ૧૮૬૫ માં ૪૩૫૩૬ ગામડી અને ૧૮૬૬ ના પેહલા ૭ માસમા ૧૦૨૩૧૫ ગામડી ગઈ હતી. યાને ગમે હેવા જોગ અને અગાવ કરનાર ૧૨ હતા મગની મની ૪૬૩૬૦૦ ગામડીઓ એ મારગે ગઈ હતી.

અમેરીકાની લડાઈથી હવે હિંદુસ્તાન સીવાય ખીજા ૩ પેતા કરનારા રે ચોમા થુ થયે તે જોઈએ. ૧૮૬૦ ના વર્ષમા ક્રાસીમ ખાતેથી હાતાડ મુખે ૪૧૦૦૦ ગામડી મીચરથી, ૧૧૬૦૦૦ ગામડી ટરકી, વેરક દડીજ અને

ખીજા ટેકાણેઓથી ૭૦૦૦ ગામડી અને હિંદુસ્તાન ખાતેથી ૪૨૨૦૦૦ તથા અમેરીકાથી ૨૮૩૮૦૦૦ ગામડી તેજ વર્ષમાં આવી હતી. ૧૮૬૧ માં ટરકી સીવાય પેહલા આપેના રેગોની આવક બેશી મહિ. ૧૮૬૨ માં ધ.ગ્રીર્થ ગાર આગવ પડી અને ૬૦૦૦૦ ગામડી-હિંદી કીરી અને ૧૮૬૮ માં વરી ૨૫૦૦૦૦ ગામડીપર આવ્યું. મીમરની પેદાશે ઘણી જાણવા જોગ વરી ન હતી. ફક્ત ૧ અથવા ૭ વરસમાં જમણી થાઇ દેશે. ટરકી અને વેસ્ટ ઇન્ડીઝની આવકનો ધંડો ન હતો. ૧૮૬૫ માં ૭૦૦૦ થી વડીને ૧૫૧૦૦૦ થાઈ મળ્યા અને વળી ૧૮૬૮ માં ૮૦૦૦૦ નો આકડો આવ્યો. એ મળ જાતો હમાય સેહે કડે ટકા ઉપર આપ્યાથી વધારે સેંદુ પડ્યે. ૧૮૬૮ માં મિટન ખાતે આવેલી મગજો ગામડીઓમાં (૩૨૮૬૦૦૦) અમેરીકાએ ૪૧ ટકા, હિંદુસ્તાને ૪૧ ટકા, બરાઝિલિ ૭૦ ટકા, મીમર ૭ ટકા, ટરકી વેસ્ટ ઇન્ડીઝ અને ખીજાઓએ ૨૦ ટકા ખપ પુરે પાડ્યો હતો અને ટરકી, મીમર, વેસ્ટ ઇન્ડીઝ વગરે મગજાઓએ સાથે મળીને હિંદુસ્તાન એખનાના કરતા હડધી માનખી માફતી ન હતો.

૩ ઉગાડવાની અને બાહાર મોકલવાની હાલતની હિંદુસ્તાનની શક્તી કેવીએ અને કેવી હાલતમાં આ હાલતમાં આવ્યોએ તે બાબે વિચાર કર્યા પછી હો તેમાં સુધારે કેમ થાય તેની યોડીક સુચના કરવાની રજા લઈ છું અને અગાઉથી જ જણાઈ ચૂકે ધણાક વર્ષો અગાઉ અમેરીકાની લડાઈ ઉડી તે વેળાએ જે વિચારો મેં આપ્યા હતા તેજ વિચારો હું ફરીથી કહી મળનારીય તે વેળાએ રૂની તપાસ રાખવા માટે સરકારી કમીશનર મીંડ યાનડરમ હતો પણ પછવડેથી સરકારે મીંડ રીવેટ કારનાકને મધ્ય પ્રાંતો અને ખીરાસમો કમીશનર કરાવ્યો અને હું રજા માગી જણાઉં છું કે આપણા લાપકરી વાળા અધિક્ષો પણ સુખઈ ઈલાકામાં રૂની પેદાશ અને વ્યપાર વધારવાને કાંઈ ખાતરી રાખ્યું ન હતું. આ બાબદમાં ઘણી મેહનત થાઈ છે પણ હજી વધારે થાઈ શકતે અને આ પછી મત નખ વવાવવાને હજી ઘણું કરવાનું ખાતરી, કારણ કે મધ્ય પ્રાંતો, ખીરાસમ અને સુખઈ સીવાય સરકારે ખીજા ક્યા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નથી. જાળજવા પ્રમાણે એનીવાડી અને વ્યપારને માટે સરકારે એક ખાતુ જુદું કા-હાડ્યું છે, આ વાત જો ખરી હોયતો બેશક ફાયદો થાય. એ ખાતાના અમ લદારેને અથવા ઉપરીઓને એક જ વર્ષ અમેરીકા માફતો હોયતો બહુ સાર, કેમકે ત્યાં જઈ ત્યાંની ૩ ઉગાડવાની શક્તિ વગરે જોઈ આવવાને બને. લખાણ કરવાને બદલે ટુકડા કુટ્ટું અને મે સત્તાવાળાઓને પણ અગાઉ એમજ કહ્યું હતું કે જો હિંદુસ્તાનમાં પેદાશ અને ઉત્પત્તિ વધારે ખીજા હોયતો અગત્યનું છે કે ત્યાં એનીવાડી સુધારવાને તથા તે ઉપર દખરેખ રાખવાને એક ખાતુ કાહાડ્યું. મધ્ય પ્રાંતો અને ખીરાસમમાં રૂનું ખાતું જે

વામાં આવેલે કે જે આપણે રેનો પાક વળી અતીથણે. અનાવે તો ખીજ પાક અને મુખ્ય કરી ખોરાકી જોઈથી થાઈ જાય. મીઠરમાં એ પ્રમાણે બન કુછે પણ તેના ઉપાય એજ કે નવી જગાએને ખેતીમાં લેવી. કેટલીક જગ્યા એવીછે કે જે રે સીવાય ખીજી કાઈ ઉગાડી શકેજ નહી. વળી રેની ખેતીવાડીથી ખેતીનું કામ થયું સુવરેડે અને તેથી મગજી જતની ખેતીવાડીમાં સુધારે થાયડે. પણ આ મગજામાંથી માર એ નિકળેડે કે મરકારે પોતે થોડા મદદ આપવી. ખેતીવાડીના માધને મમારવાનું કામ મરકારનાજ હાથમાં કોઈની ખેડત મડકો અથવા રસ્તા પોતાની પડોશમાં શી રીતે બાવી શકે, દુરનું કોઈની ખાસ શી રીતે ઉઘાડી શકે અથવા દુરની નદીનું પાણી પોતાના ખેતરમાં શી રીતે લાવી શકે ? એ કામો ફક્ત મરકારથીજ થાઈ શકે અને હવા કામો માટે જે મરકારની સાલતા ન મળેતો થાયલું વાજો વેપારી અથવા રે ઉગાડનાર ખેડત પોતાનું કામ પુરતી રીતે કરી શકે નહી. પણ નિબધ વાચનાર ગૃહસ્થ પ્રશ્ન કરેડે કે નાણું કપાથી લાવવું. નાણાનો મોટો ભાગતો વેપારી પાસેથી મળે અને ખીજો મોટો ભાગ માતલજ પ્રજા પાસેથી મની આવે, માટે માફ બાગમની વાતતો એજડે કે હેવા હેવા મવાણાને હિંદુસ્તાન અને ખીજ દેશમાં મેહસુન ખાતા માથે મિત્રી નાખવામાં આવેડે દેશ સુધારા કરતા મેહસુનને વધારે અગત્યની ગણી આગળ પાડવામાં આવેડે. એ બાબદ ગાડાની આગળ ઘોડો જોડવા જેવીડે પણ કમનસીબે આપણા પાસે ઘોડોજ નથી ખરચ કેમ કરવો અને પૈસા કેમ વેરવા તે બાબે વીજેરી ખાતાનો પ્રધાનડે પણ હિંદુસ્તાનની ઉત્પત્તિ વધારવા માટે કોઈ પ્રધાન અથવા ખાતુ નથી ખેતીને માથે કોઈ ખાતુ ન મળે. આપણી પેદાએશ સુધારવા માટે કોઈ મોખીએ નથી અને ફક્ત કર ઉઘડાવનારાઓ વચે આવી આપણા વવારાનો અટકાવ કરેછે.

મીં ૬૦૪૭૫ ટેલર—મીં ફિટ્રવિલ્યમે પોતાના કિમતી અને અગત્યના નિબધમાં જે આકડાઓ અને ગણનીઓ આપીછે તેઓ ઉપર ટીકા કરવાને માહારામાં કાંઈ શકતી નથી. તેમજ અમેરીકા અને મીઠર, હિંદુસ્તાન સાથે સરસાઈમાં આવી શકે કે નહી તે હું કહી શક્તો નથી પણ આ નિબધ મહિની એક ચોકસ બાબદ ઉપર હું વધારે બરમાથી બોલી શકું છું હું જે બાબદ કેહવા માગું છું તે એકે હિંદુસ્તાનના દરેક ભાગ ઉપર મરકારનું ખેતી વાડીને લગતું ઉપરીપણું જોઈએ મારી વધારે બરમાથી બોલવાની મતલબ એકે કે ૧૨ વર્ષ અગાઉ હિંદુસ્તાનનો એક ધણો અગત્યનો અને દ્રવ્યવાન ભાગ માહારા તાબામાં હતો ત્યારે એનીજ સુચના મે ઉભી કરી અમનમાં આણેની હતી તે સુચના તે વેળા બાગી પડી હતી પણ તે બાબે દસ્તાવેજો ઉપર લેખ લખાઈ રહેતાછે અને તે મીં ફિટ્રવિલ્યમની સુચનાને મર્યાતા

આવેછે. રત્નોના હું હિંદુસ્તાનની બવિબ્બની આબાદીની નિશાન ગણુછું, અને તે નાહાના કપાસીઆં ઉપર ઘણો ભરસોછે કારણ કે આખી પૃથ્વિને રત્નોએછે. હું ધારુછું કે જેમ રત્નો પાક વધશે તેમ તેના અપખી વધશે અને ખીજાં દેશોએ સરસાર્થ કસ્યાથી. હિંદુસ્તાનની સરકાર પોતાના દેશમાં પાંક વધારવાને મેહનત અને મદદ કરશે. ખેતીવાડીનું એક ખાતું જુદું રચાવવાની અગત અને વાંધો ફક્ત એકજ બાબદ ઉપર ટકી રહ્યોછે તે એમ કે કેટલાક (જેઓને વાંધાઓર હું દેહતો નથી) અગતી વિચારના પુરુષોછે તેઓ ઉર્વું માનેછે કે જ્યારે દેશીઓ પોતાની રસાય જમીન ઉપર પોતાના નાહાના બલદ માથ ઉપર ઉપરથી ખેડી અને પોતાના હાથમાંથી ઘેરલા ખીઆં જેમના તેમ પડવા છઠ્ઠિશ્વર કૃપાથી મારો પાક મેલવી શકેછે ત્યારે ઇંગલાંડના સુધરલાં આબાદો તેઓને આપવાં એ બર્ચેછે. હું કહુછું કે ખેતીવાડીને અટકાવ કરનારું અને હિંદુસ્તાનને યોગે પેસેલાડનારું અનુમાન આપી ખીજું એકે ન હશે. હિંદુસ્તાનના ઇતીહાસનો જોશ ભર્યો સમય હવે વહી ગયોછે, લડાઈઓ બંધ પડીછે અને રાજદુવારી અટકે તથા બળવાઓ હવે સંભલાતા નથી ત્યારે એ દેશની ઉત્પત્તી સુધારવાને અને વધારવાને હવે સરકારની ફરજછે એમ કેહવામાં કંઈખી વાંધો નથી. એક આ ઉપાત આપણને ખીજી ફરજ અદા કરવીછે તે ત્યાંના લોકોને કેળવણી આપવાનીછે. આપણે નાણાવડીની નજર અને હિંદુસ્તાનના ખલતથી તરીકે ત્યાંની નાણા સંબંધી હાલત તથાથરે તો આપણી ખાતીયશે કે તે દેશની છુપી દાલત અને અખુર ભંડારને બાહર આણી સુધારવાખીજા બવિબ્બમાં હિંદુસ્તાનની આબાદી વધશે. કારણ વ્યપારથી વ્યપારીનેજ ફાયદો થતો નથી પણ આખાં દેશની જોહાજાથી વધેછે. આપણી રાજદુવારી કોયેજ ગમે હિંબીની નખસી હામ તોય તેનું પરીણામ શું નિષ્પત્તિછે. હિંદુસ્તાન અને ઇંગલાંડ વધારે સંબંધમાં આચુછે. આપણી હજુર એક દેશ પડેલુંછે તેમાંથી આપણે ઘણું નીચવી લીધું અને જવાંસુવી આપણા હુજર અને સુધારાથી તેને પાછું ભરશું નહી ત્યાંસુધી વધ આપણાથી નીચવી શકવાનું નથી. પણ આપણા તરફની કળા કોશળ્યા ત્યાં લાગુ કરતાં જળી મતરની અડચણ પડેછે. હિંદુસ્તાનના ફેરનાક અનુભવ વાજાઓને ગોહાડ મેં સંબલ્યુંછે કે દેશી એકત ઇંગલાંડના સર્વથી મરમ એકત કરતાં વધારે ખેતીવાડીમાં મમતેછે મોટા ઇંગલાંડની સુધરલી રીતિઓ હિંદુસ્તાનમાં ઘખલ કીધાથી સુધારાને બધે ઓર બગાડાયશે. આપણે માથે નાણાની તંગી અધેછે. અરીમની નેહસુલ બરાબર થતી નથી. જોહર બાંધકામનો બાજો મોટો વધતો જાયછે અને તોયે વધારે મડકો, વધારે નેહરો, વધારે મારા રસ્તાઓ ઉપર આખાં હિંદુસ્તાનના બલતો આધારછે. મોટે તે નાણું પેદા કરવાને ત્યાંની તમુએ તમુ જમીનને

ઉપનપાથન કરવી જોઈએ, અને એટલા માટે મી. ફિટઝવિલ્કિએ જે ચગ્ગા ઉઠાવીએ તેવી ખીજી થોડીજ હશે અને એથી વધારે અગત્યની ખામદ મળી વાળાઓ આગત ધરી તે ઉપર વાદવિવાદ ચલાવી તથા તેના ફાયદા દેખાડી તથા તે વિષે મતો મેનરી પાર પાડવાને વ્યાપણી આસોસીએશનની પાસે થોડીજ ખામદ હશે જે પાર પડવાથી ઈશ્વરે આપણા હસ્તકમાં આનેના મુન કનુ ભાયગ ઉઘડવા માડશે.

મી. રૂપેનસર પ્રાઈસિસ—જ્યારેખી હિંદુસ્તાનની ખામદની તકરોર થાય છે, જ્યારેખી ત્યાંની ગરજોની વાત નીકલે છે અને જનહરે ખાધકામ અથવા રેના વ્યપારની ખામદ છેડાય છે ત્યારે એકની એક વાત આવે છે કે સરકારનો વાકે છે અને તેઓ જોઈતી મદદ આપતી નથી. આમરે એક વર્ષ ઉપર આજ ખામદ ઉપર આજ દીવાનખાનામાં તકરાર ચાઈ હતી જે વેળાએ સર આર્થર મેઝલી એક કાચના ઢાકણમાં પોતે માનચેસ્ટરમાં ઉગાડેલા રેનો નમુનો દેખાડવા આણુયો હતો. આ જોઈ સર્વે અચરત થયા હતા અને તે કેમ ઉગાડયો તે પુછવા માટે તેને કહ્યો આપ્યો હતો. તેણે જણાવ્યું કે રેના જથ્થા કરતા તેની જાત મુધરે અને તે ઉચી કીમમનો સાધતો વધારે માર અને હિંદુ રાજાતો ર મુધરી થકે હેવું છે તે એટલા મુખી કે માનચેસ્ટરને ધીરજ આવે અને જોઈએ તો અમેરીકામાં આવતે વર્ષ લગાઈ ચાલે તોખી તેની દરકાર ન રહે. અમેરીકાથી રેની આવકનો આધાર ત્યાંની મજૂરી ઉપર છે અને જે હાલ ત્યાંની આવક વધતી હોયતો મુમજવું કે ત્યાંના લોકોએ પોતાની જાતી ઉનટથી અને ધીરજથી મુનામી ધધા નીકરી જવાથી થયખી આગલુનો ઉપાય કરવા માડયો છે. ધણક માસ અગાઉ કેહવામાં આવતું હતું કે દક્ષીણ અમેરીકામાં રે ઉગાડવા માટે એથીઆથી માણસો લઈ જવા પડશે અને માન ફ્રાન્સીસકોને રમતે અમેરીકામાં ચીનાઓને લઈ જવાતે મગજી તઈ આરીઓ કરવામાં આવી હતી પણ કાઈ જાહાજ વલ્યું ન હતું ચીનાઓ જ્યારે પોતાના કામ ઉપર ધ્યાન આપે છે ત્યારે ધણું કરી શકે છે પણ તેઓને કામ કરતા રાખવાની આપદા છે. સર ખાર્લ્સ ફ્રિયરે જણાવ્યું કે પંજાબમાં એક લાખ ગામડીની પેલાએથ યાદ હતી જ્યાં થોડાં વર્ષ અગાઉ એકખી ગાંસડી ન હતી હવે જે આ ગામડી લગાઈને લીધે ચહડતા ભાવ ખાવા માટેજ ઉગાડી હોયતો આધારણ વખતમાંખી એટલો રે ત્યાંથી નીકલી શકે એ પ્રસવાર થયું માટે રેના પાક વધારવાને માટે મુધરેલી ખેતીવાડીની જરૂર છે અને તે માટે સરકારે જુદું ખાતું રચાવવું જોઈએ.

મી. ડિવિલ્કિયમ મેંટલાડ—માહારી અગાઉ જો નનારા ગૃહરેષોના થ પદે પાઝા મોવવા નીવાવ માહારા પામ જાહાજુ ઓ નવાનું કાઈ નથી હું ધારણું કે ખેતીવાડીનું જુદું ખાતું ચવાયી રેશનું કળ્યાણ થશે હિંદુસ્તાનના

એકુતોથી અપ્પતરા થાઈ ન શકે કારણ કે જોકે હવડાં હવડાં તેઓની હાલત સુધરતી જાય છે તોયે તે અપ્પતરાઓનો ખરચ ખર્ચી શકવાની તેઓમા શકતા નથી. પણ હું આ આસોસીએશનને બલામણુ કરજુ કે તેઓએ સરકારને આંખતા ઉપાયો લેવા માટે અરજ કરવી અને તે પણ ઉતાવળથી કેમકે “જે જલદી આપે તે ખમણું આપે.” અમેરીકાના પાક વીથે માનચેસ્ટર અને લીપરપુલમા આલતા જે વિચારી મીંડ કેસેલ્સે જણાવ્યા તેને હું એકમળતા થાઈજું કે અમેરીકાની લગાઈને લીધે ત્યાં જે ખરાબી થાઈ હતી તે અબધાય જેવી જગપથી આપણા અમેરીકન પીતગામ્ઓએ દુર કરી છે અને હજુ દુર કરતા જાય છે અને છેલ્લાં વરસમા વધેલા પાક કરતા આવેતે વરસ હજુ વધારે થયે, અમેરીકાના ગમે એટલા મોટા પાક છતાં હિંદુસ્તાનનો રૂ ન અપથે હેવી મને ધાસવી નથી કારણ ઇંગ્લંડમાજ નહી પણ આખાં યુરોપમા તેનો અપ વધે છે અને સુએઝની તેહર ઉંઘાડ્યાથી વધારે સવય થયું છે. સુંપાથી હાલ ધણાક ખારકસી રૂ ભરી તરીએસ્ટ અને ખીલ્ન ખારખિમા જાય છે તે આપણને માલમ છે. અમેરીકાની લગાઈથી હિંદુસ્તાનને વેપારને માટે જાકહું મેદાન મક્કયું છે અને તેમા તેઓએ યારી ભાગ લીધે છે પણ જેટલો જોઈએ તેટલો નહી. હિંદુસ્તાન અને અમેરીકાને આપણે અરખાવી જોઈએ તો શું માલમ પડે છે ? અમેરીકાનો ધણા ઉપદ વાળા અને સંચાઈ તેઓ પાસ જોઈએ એટલી યાપણું છે. નદીઓ, મડેકા અને વ્યવહારના અખુટ સાધેનો છે. હિંદુસ્તાન કરતાં વધી તેઓ આપણી વધારે નજીક છે પણ સુએઝની તેહર ઉંઘડીઆથી હિંદુસ્તાન વધારે નજીક આણું છે.

મીંડ રોલાંડ હામીલ્ટન—હું ધારજું કે રૂની ખાખદમા હિંદુસ્તાનને કુનાઈટેડ સ્ટેટસ માય સપ્પ હરીફાઈ કરવી પડશે. આપણા અમેરીકન પીતગામ્ઓની આલાકીથી રૂના મોટા પાકની વજાઈ અને જોકે ૨૦ વર્ષ અગાઉના ભાવ આપણા જોવામા આવશે તોયે છેલ્લાં પાંચ છ વર્ષના કરતાં આપણે ભાવ વધારે કરી ચકરું. પણ જ્યારે તેવુંજ ખતનાર છે ત્યારે આપણું ઘર તપાસી મગજી વઈઆરી કરવાની આપણી ફરજ છે. આપણાથી અને તે ઉપાયો લગાડી પેદાએશને કોંઈ કરવાની તજવીજ કરવી જોઈએ. આપણા દેશ કરતાં હિંદુસ્તાન જેવાં દેશમા સરકારની મદદ વધારે જોઈએ છે, અને તે નાણું આપવામાંજ નહી પણ કંપની સ્થાપવાનું ઉત્તેજન આપવામા છે. નમુનાની વાડીઓ ખામે જુલ એ યાપ છે કે સરકાર ઉપર ટપેથી જાય છે પણ તેઓ ખરેખર સ્કાનપર લઈ એવી વાડીઓ સ્થાપેતા તે દેશમા ખેતીવાડી ખીવી જવાને કાંઈ વિચંચ ન લાગે. આ નમુનાની વાડીઓમા યતાં પરીણામ મગજા એકુતોને મોટે જાકજાં મુકવાં જોઈએ. કાંઈ ખાનખી ધણી પેલાંના અપ્પતરામા કુપેતા અવખતાં તે પોતાના લાજ તરફ જોઈ તે ખી-

જાને દેખાડે નહી, પણ મરકારી વાડી જાહેર ખરચે અને જાહેરના ફાયદાને માટે ચનાચાથી મગજાએને ફાયદો થાય અને તેઓને ઉપયોગી મુમજા મળે.

મીંઠ દાદાભાઈ નવરોજી—આ બાબદ ઉપર વિચાર કરતાં આપણે વાજનીની રહે મરેથી અધડી બાજુ પકડી જોઈએ અને એમ મુમજાએ કે અમેરીકા રૂનો ધણો મોટો પાક બાહિર ગવાના કરી શકે મીંઠ ગઈ તરફથી મને ડેલો હેવાન મલ્યોએ તેમાં જાણાવેલે કે ખીન પાચ વર્ષમાં અમેરીકામાં ૬૦ વર્ષે ૫૦ લાખ ગામડીના પાક ઉપજાવી શકશે. આ ગણતરી ખરી પડે કે નહી પણ આપણેતો તે ખરી પડે એમ માની મીંઠ ફિટવિલ્સને આપેલી મગજી ઉનટ છતાં તઈઆર થાઈ રહેલું જોઈએ, અને આમાં સાથે હરીફાઈ ચનાવવાને શક્તિમાન થવું જોઈએ. એવીવાડીના જુદા ખાતા થવાથી મોટી મતનખતો આ મરચે કે કયા બાગમાં નેહરના બાધકામો ચનાવવા તેની મુમજા પડશે કે જ્યો મારો અને મુમજો ૩ પેલા કરનારી હિંદુસ્તાનની જમીન ઉપયોગમાં આવે જો હેવા કામની અગત્ય મરકાર ખરેખર મુમજાતી હોય અને તેના પરિણામ જાણના હોખતો તેઓએ ઉપરપેકામ કરવાને બદલે તેઓએ એકમ એક બાગ સ્થાપવું, તેનું કામ એટલુંજ કે તે મરકારને જાહેર કરે કે આ કેકાણે નેહરના કામ ચાલી શકશે અને ૩ મારી રીતે ઉગી મોટો પાક થાઈ શકશે માટે જો એ કામ ટીમતથી અને ખરી કાળજીથી હાથમાં લીધામાં આવેતો મુએનની નેહરની મદદથી હિંદુસ્તાન અમેરીકા સાથે હરીફાઈ કરી ચનાવે ખરી વાતતો એકે કે આપણને પુરતી માહીતી જોઈએ અને તે મતવવા માટે આપણને બરાબર માધનો જોઈએ. એવું થવા પડી જોઈએ તો મરકાર અથવા ખાનગી ગૃહસ્થો હિંદુસ્તાનમાં મોટી થાપણ લાવે અને દેશની ઉત્પત્તિ વધારવા હુશિયાર બોલે અને કાળામાં દાખલ કરે કારણ આ જમાનાની મગજી પુકતીએ લાગુ કર્યા વગર આપણી મતનખ પાર પડનાર નથી.

મીંઠ ફિટવિલ્સ—હું ધણોજ ખુશીકું કે મે જો આશાથી આ નિબંધ વાચ્યો તે આશા પુરેપુરી પાર પડીએ, તે એકે ૨ પકવવાની બાબદમાં માહારા જેટનાજ અનુભવ વાળા ગૃહસ્થોના વિચાર માહારા જાણવામાં આવ્યાં અને એજ મતોની મદદથી ત્યાંના રૂનો પાક વધારવાના ઉપાય લેવાને હું મરકાર સાથે વગ ચનાવવા માચુંકું. હવે પછી અમેરીકાથી આવતા જયા વિશે મે જો આકાશ આપ્યા તે એક ગૃહસ્થ પાસેથી મલ્યોએ અને તે એ બાબે માહીતી આપવાને તદ્દન થોમ્યોએ, અને નુવાઈના દનાલો અથવા હીવ મુક્તમાં મેલતાના હકાલો કરતા વચારે જરૂરેકાએ એક તા માટે હું માહારા અમરકાને વનગી રહુ છું અને ધારણ કે અમેરીકામાં ધારવા જેટલો મોટો પાક થવાને હજુ વારછે કારણ કે યુઆમીની મજુરી હવે બધ પડીએ

અને તેઓ વધારે નફાના ખીલ કામો ઉપર શ્રદ્ધા ગણાશે. હું ધારણું કે જો પુરતા ચીનાઓ તે રેશમાં દાખલ કરવામાં આવે તો તેઓ ચાલી શકે. થોડો વર્ષ અમાઉ આ અને રૂના પાક માટે હિંદુસ્તાનમાં ચીનાઓ દાખલ કરવાને મેં સરકારને બધામણ કહી હતી, પણ કેવા વર્ગને દાખલ કરશે તે ઉપર મોટો આધાર છે. તેઓ ખેડતો હોવા ભોધ્યે અને ભેમ આસટરેલ્યમાં અને અમેરીકામાં બન્યું તેમ માછીમારો અને ખીલઓ હોવા ન ભોધ્યે. કેટલાક ચીનાઓ મુંબઈ આવ્યા હતા પણ તેઓ જુદા ધંધાદારી હોવાથી હું ધારણું કે તે મતલબ હાંસલ થાઈ ન હતી. અમેરીકામાં ભેધારવા પ્રમાણે પાક વધશે તો ત્યાંના ખપ્પી વધશે અને તેમની ન થાય તોયે હિંદુસ્તાનનાં પુરોપના બજારમાં માલ ખપવાને કાંઈ અડચણ નથી, પણ તે સંગળાનો આધાર સરકાર ઉપર છે.

અધ્યક્ષની સુચનાથી મીંડ ફિટઝવિલ્સમનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માનવામાં આવ્યો.

મીંડ કમ્પલેક્ષની સુચનાથી સર જાર્જ ક્રીપરે તથા મીંડ પ્રીચાર્ડે અધ્યક્ષના હોમમાં ચાલાકીયા બતાવ્યા તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવ્યો.

ત્યાર પછી આ આસોસીએશનની સભા મળવા માટે સોમ્પ્રાઇડી આવ આસટસે પોતાનું મકાન આપ્યું તે માટે તે મહત્તીનો ઉપકાર માની સભા બીસનેસ થાઈ.

અને તેઓ વધારે નફાના ખીજ કાઢી ઉપર રાકાઈ ગયાછે. હું 'ધાર્ણ' કે નો પુરવા ચીનાઓ તે રેશમાં દાખલ કરવામાં આવેતો તેઓ આવી શકે. થોડો વર્ષ અગાઉ આ અને રેના પાક માટે હિંદુસ્તાનમાં ચીનાઓ દાખલ કરવાને મેં ઝરકારને જણાવ્યું કરી હતી, પણ કેવા વર્ગને દાખલ કરવે તે ઉપર મોટો આધાર છે. તેઓ ખેડતો હોવા જોઈએ અને જેમ આશરેલ્યામાં અને અમેરીકામાં બન્યું તેમ માછીમારો અને ખીજાઓ હોવા ન જોઈએ. કેટલાક ચીનાઓ સુંબઈ આવ્યા હતા પણ તેઓ જુદા ધંધાધરી હોવાથી હું 'ધાર્ણ' કે તે મતલબ હાંચલ થાઈ ન હતી. અમેરીકામાં જો પારવા પ્રમાણે પાક વધે તો ત્યાંની ખપ્પી વધશે અને તેમની ન થાય તોયે હિંદુસ્તાનનો પુરોપના ખઝારમાં માલ ખપવાને કાંઈ અડચણ નથી, પણ તે મગજની આધાર સરકાર ઉપર છે.

અંધકુળી સુચનાથી મીઠ ફિટઝવિલ્સમનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માતવામાં આવ્યો.

મીઠ કસલચની સુચનાથી સુર બારટલ કીપરે તથા મીઠ પ્રીચાર્ડે અંધકુળા હોઠ્ઠા આલાકીની બબડ્યા તે માટે તેમનો ઉપકાર માતવામાં આવ્યો.

ત્યાર પછી આ આસોસીએશનની શ્રદ્ધા મળવા માટે સોશાયટી આવ આરટસે પોતાનું મકાન આપ્યું તે માટે તે મંડળીનો ઉપકાર માની શ્રદ્ધા લીધાનું ધાઈ.

તા. ૧૩ મી જુલાઈ ૧૯૭૦ અને બુધવારે મળેલી સભા.

સર ચાર્લસ કાઈક, બાસેનેટ, એમ. પી.—અરંભવંદ.

મેનર ઈવાન્સ બેબે નીચે આપેલો નિબંધ વાંચ્યો હતો.

વિષય—શું હિંદુસ્તાન ઝીંહીતી લીધેલું દેશ છે? અને તેમ હોયતો પછી શું?

“ઝીંહીત” એ શબ્દનો રાજકુમારી બાબરોમા અને આધારણું વિચારમા અર્થ નેટલો શક નરેલો છે એટલે ખીન થોડાજ શબ્દોનો હશે. આ બુલધી આપણા લોકોપોગી પુસ્તકો નરેલો અને ઈતીહાસને લગતાં તથા ધારા કાપદોને લગતાં સગળા મુખ્ય પુસ્તકોમા એ બાબેની ચુક વારેવાર સુધારેલી જોવામા આવે છે. ૧૮૬૮ માં જે એટિટી ઉચ્ચ પાથપ ઘાઈ તેનેખી ઇંગ્લાંડ ઉપર ડચની ઝીંહીત હેવું નામ થોડી બેચાડવામા આવ્યું છે, પણ હિંદુસ્તાનના ઈતીહાસ અને રાજનીતિમા નેટલો આ શબ્દનો અર્થ ઉલટાઈ ગયો છે તેટલો ખીન ન હશે.

આપણા હિંદુસ્તાનના ગાજકાગબારીઓ અને હિંદુસ્તાનની રાજનીતિ ઉપર લખનારઓ અને બોલનારઓ નેઓ મહિના ઘણાંકોએ આ આસોસીએથનમા બાગ લીધે છે તેઓને જો પુછશું કે કયા હકથી તેઓ હિંદુસ્તાનનું ગાજ પોતાની સત્તામા રાખે છે અને કયા કાપદાથી એ શાહાનશાહત સ્થાપવી જોઈએ તો મને બપ લાગે છે કે મત્ત જમાનાના લોકોની માફક તેઓ બગનો અથવા ઝીંહીતનો હક હેવું બોલવા પડી જશે.

જન સ્ટુઅર્ટ મીંચ પોતાના સંવેથી છેલ્લાં પુસ્તકમા લખે છે કે “બગનો કાપદો સત્તા સ્થાપવાના સગળા ખીન હોકા કગતા હમેથ વધારે ખુદરતી માનમ પડયો છે. ઝીંહીતારી પ્રજા મહમને છે કે હાર પામેલાઓએ તેઓને તામે થવું થાને નબવાઓ અને રંકાએ લડવેવા અને શુરાઓને મરણ થવું એ ખુદરતનો જાજ બનાવે છે.”

માહર કેહવાની કાઈ જરૂર નથી કે આ ગર્વ નરેલા અને ઉપર ટપકેના વિચારોને મીંચ મીંચરોકો આપતો નથી અથવા સ્વીકારતો નથી, આ વિચારો કાઈ અમુક દેશદેશના પરસ્પર નીતિના કાપદાઓમાથી કદી ઉભા થયા નથી અને આ મંદીના એ બાબદ જાણનારા પિલ્લોનો તેઓને એકદમ તુચ્છકારી કાલાડશે. જ્યારે કેટલાક કુટુંબો ગ્રામે મજી પેહલા પેહલી મનુષ્યની રોખી થાને મડથી ઘાઈ અથવા જ્યારે એક કુટુંબ વર્તીને પ્રજા થવું ત્યારે ને શખ્સે પોતાના વચતાં બગ અને અહડતા યુએથી તેઓના મરદાર અથવા શાહાનશાહનો દરત પકડયો તેનાથી પેહલા કાપદાઓ ગ્યાવા હશે તેમાં કાઈ શક નથી. એક

જનહિતો કાયદાશાસ્ત્ર મીં હેય. એમ મેન પોતાના “પુરાના કાયદા” (Ancient Law) નામના પુસ્તકના પ્રારંભમા જોનાસે કરેછે કે મનુષ્ય જનોની ખાલ્યાવરવામા કોઈ ધાગ ધડનાગ હતા નહીં અને હાન કાયદાનો અર્થ આપણે જેવો ઉઠાડયે છેએ તેજ કાયદાની હતા નહીં. ગાજ ઈનિમાફ કરતો હતો પણ કાયદા ધડતો ન હતો. રાજાના સુક્રદ ‘ફકત હોકમો’ કેહેવાય “કાયદા” ન કેહેવાય અને કાઈ ચોકમ રીતિએ કરેના નહીં પણ અમુક વખતે, અમુક રીતિએ કરેના હોયછે.

બાકનો કાયદો, અને બજવાબાને હક છે હેવા વિચાર, તે સાથે હેવા ચોકમ ખ્યાન કે સાચાના હાથને ઈશર મકિત આપેછે એ મુધળા ઈતીહાસમા ધણુક વગમો સુરી કાયદા તરીકે આનતા હતા. લગાઈથી સુકરો કવાની રીતિ એ ઈ મનાડના કાયદાઓ પ્રમાણે કોઈ ચામ્પ હિપર ખુનનો અપગ્રાવ આચો હોય તેનો સેવકનો આચરે હતા જે ૧૮૧૮ મા પારલ્યામેટના એક ધાગની રહે કાહાડી નાખવામા આચો તે પેલાના ગૃહસ્થો હજુ જીવતા હોય એકે તે તેઓને યાદ ન હોય. વિચાર અથરા ખાત્રી વગર ફકત નિગત મકિતનુ તત્વ, અને બલથી હક સામેલ ધાયછે હેવા વિચાર હાન મેહંગા કાયદાઓમાથી એકદમ નાબુદ થયછે જોકે એકદમ નહીં તોએ આસ્તે આસ્તે તે પુરોખન દેશોની પાગકી ગજનીતિ અને સ્વગજનીતિમાથી નીકળી ગયુ છે અને પ્રોટેસ્ટાન્ટ પથ વાગાઓનો સુધારો દાખ ન યોય ત્યારથી અને પરસ્પરતા કાયદા અને નીતિ શાસ્ત્રની જોકે વિચારો સારતા ગઈ અને ખીનતી ગઈ ત્યારથી એ વિચાર વચારે ઉડી જવા બાગયેછે. દાખ ના તરીકે આપણે ગજકાગબાગ અને ધમ ની બાબદમા એકસામી રીતે આનવાને સમજાને ફરજ પાડતા નથી. નમના અને નાહાના ગજો જેઓ મોગ અને બજવાના સાથે બ્યવહાર ચનાયેછે તે ઓનો હક મુખોજ ગણવામા આપેછે અને તેઓનુ આપખમ્બારપણુ કેમુ ન કરવામા આપેછે જો કોઈવાગ નખનાના હક હિપર જબરો તરાય મારેછે યાને જો પ્રજાના સેવકના સુક્રદ તરીકે હજુ લગાઈના આચરે સેવો પડેછે તો તેનુ કારણ એજકે આપણુ કાયદા બાકનાગઓ અને પાગકા ગજના સખ ધ ચના બનાગઓ જોકે ધારાની સચ્ચાઈ કેમુ ન કરેછે તોએ સેવકની અદાત તેઓએ કરી નથી યાને તેરી આનતના સુક્રદાને જબરીથી અમનમા આણુયોને કોઈ અજીત રકનોઓ સાથે મેળવી નથી હિ દુસ્તાનમા, ગજા આ સીપધાત પશ્ચી મના લેકોને ધડા તરીકે અમનમા આણી ચકાય જમા રાહાતચાહતનુ મોટુ જો એક વડાના હાથમાહે જેને આ ની પ્રજા અને નાહાના ગજો માન આપેછે, ત્યાં એક પાધરી અતત અથવા તે મોટેડરેવા કાયદા નથી.

પાગકા ગજકાશબાગ બાપેનુ હિ દુસ્તાનનુ આવુ તથા તે તાખાના પોરીટી કન એમંટા દેશ દેશમા અમસ પરથ ચનહાર સનવી કાયદા કાનુનોથી આનતા

નથી અને તેઓના કામગાજ ઘેર મૂળ તત્વો ઉપર રચેલા નથી. હિંદુસ્તાનની સરકારનો તાલીનશાહી કારભાર મીઠો મને પોતાની ઉપલી ચોપડીમાંથી ઉપર ટાકેના ફકરા જેવે છે તેઓના સુખદા ફક્ત હાકમો છે, અને ધાગ નથી વધવા ધાગ ઉપરથી રચેના નથી.

શક્તિવાળા અને પ્રમાણીક ગૃહસ્થો જેઓ મરસુખાઓ, કૌન્સિનના અરી કારીઓ અને પાગકા રાજ ગાય મુજબ ચનાવનાગ અરીકારીઓ હિંદુસ્તાનના મદદનીશ અને આમરા નીચે આવેના મળો સાથે ૧૮૫૪ સુધી પહોંચ ચનાવતા હતા તેઓ દરેક કાર્કની પાયા વગર પ્રજાના કાયદાઓમાં કેવળ અણુજનમુદા હતા હેવું જ્યારે આપણે વિચાર્યો છીએ ત્યારે આ પ્રમાણે થવાનું કારણ મહમજ પડે છે, નહિતો મુમજવું મુકેન પડતે. તેઓ સગળી રીતે નવામરા હતા, કાર્કની જાતના ધાગ કાયદાની તેઓએ કેવળ સી લી રી ન હતી, અને કાયદાના તત્વથી આ નવાને તેઓને ફગમાન ન હતું, એટલા માટે દેશ દેશના કાયદાઓનું તેઓને કામ પડતું ત્યારેજ તે ઉપયોગમાં આવતા અને હમેશ તેજ પ્રમાણે ચાલવાને પોતે બધાપ નાહે હેવું મહમજતા ન હતા.

૧૮૫૪ માં જ્યારે હિંદુસ્તાનની સરકારનો ૧૮૫૩ નો આક્રમ અમરજ આવા ત્યાંસુ રી સુપ્રિમ કૌન્સિનના ધારાને લગતો અરીકારી ફક્ત કાયદા બાધ વામાજ બાગ સેતો હતો પણ પારકા રાજગાય બહુદારમાં તેનો કાર્ક હાય ન હતો, પણ ૧૮૫૩ ના આક્રમ પ્રમાણે રચાયે રી સુપ્રિમ કૌન્સિનની હજુર ને પે હોજા રાજકુવારી અગત્યનો મુકદ્દમા આક્રમને જોડી નાખવાનો આવ્યો ત્યારે ધારાને લગતા અરીકારીને પેહલ પેહલોજ એ બાબદમાં હાય ધાનસની રતા મની હતી ને પેનાએ તેની મતી તેના આપખુદ અને મગર બધવે કરતા જાણવા જોગ રીતે જુદી હતી. તેઓ આક્રમના લોકો માટે ઉત્ક્રા જતાવી, અને જ ગલી દેશી રાજ્યો કદી ની મુધરે નથી અને નિરૂપાયે હેવી તકગર કરી પોતાની બનામણુ તેઓ કરતા હતા ને વિચારે હાલ જોરા સીમ્ધ થયા છે “નિરૂપાય” અને “કદી ન મુધરે હેવા” રાજ્દો તેઓના જોયરીઆઓમાં વાર્ધકીએ જોવા મા આવે છે અને તે રાજ્દો નિજામના મુકદ્દમા લાગુ પાડી મગરને બનરલ મત આવે છે કે “ધણક વરસો થયા એ મુતક મરિમાના શ્રાત્ર અને અવેર કાર ભારમાં ચાલે છે અને તે અરેર કાળમાર ફક્ત આક્રમના રાજના મુતક કરતાજ ઉતરતો છે” નિરાશાનું આ જાણ મત નોધાવા પછી નનાખ ચનામજના મુધરે ના કારભાર તલે હાદિગાનામાં ઘણો મુધરે થતો ચાલ્યો છે, અને તેમાં મિત્રીય રેસીડટ ફક્ત મીનાઈના હકમાં ચતાહ આવવા સીમાય ખીજ કોઈ રીતે વચે પડતો નથી અને પ્રમાનના પોતાના ખુદ કાળમાર સીમાય ખીજ કોઈથી વચે પડી શકતું નથી પણ આ મધના મતો અને વિચારને ધારાના અરીકારીએ યોગ્ય વગણુ આવ્યું, તેના ધારાના કાને ન મગજે આવ્યું વચે

પડવાનો ખર્ચ માર્ગ ૧૮૦૧ ના કચેરામાં સોની કાઢાઈઓ અને આગાઉ ત-
કચેરામાં છોડી દીધામાં આવેલી એક તકચેરા સોની કાઢાઈ કે જે આપણી
ગરબી આક્રમણ અને કચેરાને કચેરા તુલ્યા સહન કરે તે તે રેખા રાજને
હાથ કરી જવા કરતા સેવામાંથી તે કચેરાને નાસ્તીથી અમલમાં લાવી શકાય.

મીઠ (હાથ મગ ખારનીય) રીકલે કહ્યું હતું કે “આ મગાવ ઉપર વિચાર
તા હું ધારું છું કે આક્રમણ સોફિસ્ટિકેટ મોટે સંવેદી મગ મગ શુદ્ધિ અથવા
ધિરૂપ મગકારને લાભકારી શુદ્ધિ તે વિચારવા કરતા ૧૮૦૧ ના કચેરા મગી
કાલકાનાઓની મતલબ ભવિષ્યમાં કેમ પણ પડશે તે ઉપર ખ્યાન આપવું
જોઈએ છે.”

વળી તે કહે છે કે “૧૮૦૧ ના કચેરા ધડાગાઓની હેરી મતલબ કદી હ
તીજ નહીં કે આક્રમણ સોફિસ્ટિકેટ તે પ્રાચીન રાજકર્તાઓના તાપ્તામાંથી પ્રજા તરીકે
નિકળી જઈ ધિરૂપ મગકારની પ્રજા ધાર્મિક રહેલું, નવામ વીઝીર અને તેના મા
રેસોને તેઓના પાકી ગેલ્યા મુલકની અને ત્યાં તેની સત્તાની જામીણગીરી
આપવાની તેઓની મતલબ હતી, તથા તે માથ સોફિસ્ટિકેટ આપાદી વર અને
તેઓના જાન માનની સજામતી રહેલેવી મરકા મુગદ કરવા તેઓ આહવાતા હતા.”

મીઠ પીકાકેનો વિચાર હોય તો કે “જો ત્યાંના રાજ પેલાની દેવાની
અને ભયથી સત્તા ધર્મ ધડા કુ પગીને સોફિસ્ટિકેટ હવેપણી તેની માલી હોડાવી
દેવા વગર અને તેના સમગ્ર મુલક ધિરૂપ મગકાર માથ જોડી નાખ્યા વગર
ભવિષ્યમાં મારા રાજકારણમાંથી પુગતી જામીણગીરી મજે.” આક્રમણ “ધિરૂપ
મુલક ગણવાની” તે બતામણ કરતો ન હતો અથવા “આક્રમણ મેલુ-
લનો કાર્યની ભાગ” “હિંદુસ્તાનની મગકારના આલુ ખરચમાં” વાપરવાને તે
ના પાડતો હતો. એક ચોક્કસ કાલુ મોટે તે આક્રમણી માથ આગમી મરતો
રદખાત ન કરવાની સત્તા આપતો ન હતો અને કહેતો કે “૧૮૦૧ ના કરા
મગી આપણને જે પ્રતિ મલકાતે તે ઉપર આપણે હક આ કરામતી છે મોટે
તે ખાત ન કરવા કરતા પકડી રાખવો હું વધારે હસત ધાર છું. શકતોના કા-
ચેરા અને ખજાની મળતા હક વાચેના વિચાર મેલકક આપણી મરકાર ૧૮૫૪
ના વચની આગાઉ રેખા રાજ્યો વિલે રાખતી હતી, તે કેન્સિનના ધારાને લ
ગતા હિમાયતીના વગથી હાથ નરમ પડ્યા લાગેલે. હેલના ૧૬ વચના
કનકતાની મરકારના કામકાજ અને યોગ્યતાઓ ઉપરથી સાફ જણાયે છે કે
ધારાના હિમાયતીનો વગ કેન્સિનના કામકાજ હતા અને પારકા મગની આલુ
અથવા સાધારણ ખાખડા તે ધણીની ભાગ લેતો ન હતો. આક્રમણ મુલકમાં
મર્વ મર ખારનીય પીકાકેની કિમતી સુખનાની ઉપાત ખગ હક અને મગો મુ-
જાબનો વાજની રરતો કયો છે તે વાચનાને ખલે મગાઓને, તેમાં આપણ-
નેની, લાભકારી શું ધાર્મિક પડશે તે વિચારવાને આપણી વાધિયાની મગકાર

મેળી હતી. મુખ મનુષ્ય ધગવનારી પાલુ મનથી નુકસાનકારક આ રીતિ તથા તે લાભો વખત ચાલુ રાખ્યાથી ઉપજતા મોટા ખર્ચો ધારા કાયદા લાગુ થીના વગર દુર યાદી રહના નથી. હેનાજી મુકદ્દમા મરિ જેમ હમેશ મુકદ્દમા કરે તેમ કાયદે પુરવોને, તથા લાગતા વગતાઓના અવીકારીઓને પુછીને મુકદ્દમા પોતાનો ધારાનો ખર્ચો ઉભો કરે અને તેમા જોઈએ તો પ્રજાના બાદ ન રહેના કાયદાઓમા હિંદુસ્તાનના નાહાના દેશી રાજાઓ તથા પોતા વચ્ચેના નરી જાનના મબદને લીધે જો ધરો ફરકાર કરે તો હાય તો કરે. હુ તો ધાર છુ કે જો કાઈની જોઈએ તો અદાની એક અતનતરે, જે મુસતા તા ૨૮ મી જાને વારીએ આ આસોસીએશનની મજેની સમામા આપણા મીત્ર મી ૦ પ્રિન્સિપલ કરી હતી અને જેને માર ખાગ ન ક્રિયા અને કરના મારકિસે પોતાના મનોથી ટેકા આપ્યો હતો, અને હુ ધાર છુ કે હવે અદાતતને અનાવચને પ્રજાના કાયદાઓમા કાઈની ફરકાર કરવાની અમત્ય પડશે નહીં.

હાલ શ્રીધાર રાજ અને દેશી મળ્યોમા જે મબદે તે મમે એવા લડાઈના ખતાવો, અથવા ખીલ કાગલુથી થયો હાય તોએ કાઈની ધાર કાયદા જાલુનાર, દેશના પરસ્પર કાયદાની મલામ પલુ મહમજ ધરાવનાર એમ કહી નહીં કેહેશે કે હાય વડ રાજ જે મહડતાપલુ જોમવેહે તે, જીહીતના દાનાથહે તે મત્ર એમલુ જ કેહેશે કે તે મબદ ખમુમ કરેલી મરતો અને કગારથી અને આપણી મરકારના આગ ના કામકાજથીએ અને મુમય કરુ હિંદુસ્તાનની મત્ર દુવારી હાલત અને મરતને લીધે તથા ત્યાના નાહાનદાઓ અને લેહીની મરલુ રીને લીધે હાલ દેશી મળ્યો પોડાજહે જે શ્રીધાર મુકદ્દમા જીતી લીધેના કેહવાય તેઓનો મોટો ભાગ શ્રીધાર મુકદ્દમા જીતી લીધેના એમલુ જ નહીં પલુ તેઓ માર લડાઈમાની ઉતરી નથી તેઓમા મનથી મિહાડુ અને અમતનુ નીત્રામ હેદગામદનુ મત્ર શ્રીધારએ જીતીતો નથી એમલુ જ નહીં, પલુ જેહુ મરકારે મારે મનથી કુતેહમતેનો મોટો ભાગ હતો એટલા મોટો એટલુ તો ખરીતરે કે જે આપણે કુતેહમત છેએ તો હિંદુસ્તાનના ખડ ઉપર મરદારી અનાવનાગ આપણે એખના કુતેહમત નથી હાલના કેટલાક મત્રકગતા શાહાઓના વડવાઓ જેમકે નીત્રામ, મી મીઆ, હા ૧૩૨ એઓએ પોતાનો આજો મુનક અથવા પોડા ભાગ જીતીતથી મનથી હતો અને હમણાજ કેહુ તેમ કેટલાકોએતો આપણી જીતીતમા ભાગ લીધો હતો અને મત્ર કરી હતી.

માઈસોર કે જ્યા મારા બાવમે માજી રાજના નાહાના મેળી તથા દત પુવને મારી આડી અને એ દેશી મળ્યને મુમ યાદી જતુ આપકાથી બાજાડનો છેડા આલુપેહે તે બાવે તકરાર અને મનહત થતી હતી તે પેજાએ કનકતાની મુકદ્દમા જે માઈસોરને જોડી નાખવાને ધખી ખતી હતી તેણે આપણી શાહાન થાકી મતા અને આમગ નીચે પડેના રાજો વચેના આપણા મબદ વિષે દેવા

કદલુ ચન્દોમા દીકા કસ્યા હતા કે તે કૌન્સિયના ધાગના હીમાયતીએ અથવા કોઈની હુમિયાર ન્યાયશાસ્ત્રીએ કદાચજ તપાસવા હોય પણ આજના રાખ્યા હોય. રાજગો આમુશ તથા તેના વિનયતની મરકાને લખેલા પત્રોના ઉચરમા હિંદુસ્તાનની મરકાર જણાવેલે કે એ મંબ ધ ફક્ત "શહીતના હક" થી હોતો, પણ એ શહીતના હકની મતલબ હારેલા કુશમન દીપુ સુવતાનના હાયમાથી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની અને તેમના મદદમાર નિજામી માઈસોરનો મુલક શી રીતે લઈ લીધો તે દેખાડવાની હતી. ત્યામપછી એ બન્ને ગઠવાળાઓએ ૧૭૬૯ ના એક કરાર (Partition Treaty) ની રહે આ મુલક માઈસોરના રાજને સ્વામીત કરી લીધો અને ત્યામપછી તે રાજ તથા ધ્રિશીપ મરકાર વચ્ચેનો મંબ ધ એકનસ કરાર (Subsidiary Treaty) થી ચાલુ થયો. મુલક આવી લીધા પછી શહીતનો હક રહેલોજ નહીં.

ગઠના હકને નખસો પાડવા તથા માઈસોરના ગઠને નખલુ કરવા માટે કનકનાની મરકારે જે તકરાર બતાવી હતી તેમા જે બુલો જોવામા આવેલે. પેહલુંતો એકે દીપુ સુવતાન પાસેથી માઈસોરનો મુલક એમના ધરેજોએજ લીધો એમ કેહવામા આવેલે, પણ લોગ વેનચરી પોતાના તે વેજાના મગજા એમ શમા ગાક નિજામનો ભાગ કપુલ કરેલે અને શહીત બેહુના જોડાવવા લઈ કરે કરી તથા પાંચે મુલક નેહુ મરકારની મજુરીથી આપેલો હેવુ કોલે અને જણાવેલે કે "કંપની મરકાર તથા નિજામના આમરા નીચે માઈસોરના રાજને ગાદી ઉપર બેસાડી કાયમ રાખવામા આવશે." અને ઉપરો કરાર (Partition Treaty) ને હજુ અમલગાલે તેની કપગો લોગ વેનચરીએ કોલે મગજી ધાગનાએજ બચાવ મજતી આવેલે.

ખીશ મુલ એકે કે આપણી મરકાર એ શહીતના હકને હમચનો, કાયમ અને બચેદાન સુરતિ જલે ધ્રિશીપ મરકારના હાયમા આવ્યો હોય તેમ ગણેલે પણ તેમ ચચાને બદલે તે શહીત ફક્ત મુલક શી રીતે હાયમા આવ્યો તે દેખાડવા માટે એ હક નેચો એક વેજા વાપરેલો કે તેણે એકદમ મુમ વાઈ બચેલે અને નેચો મુલક પાંચે આપેલો અને બીજાની સત્તા કાયમ કરીકે તે વુજ હકનુ નામ નીકળી જવુ જોઈએ.

હિંદુસ્તાનના દેશી ગઠોને મોટા ભાગ ધ્રિશીપ મરકારે શહીતી લીધી નથી પણ કદાચ શહીતી લીધેલું દેવ શહીતનાની મેહબબાની અને ઉદારતા તથા હાલપણથી રકતુ હોય તોવે તે વડા રાજ અને નાહાના ગઠ વચેનો મંબ ધ ફક્તુ. શહીતના હકની ખ્યાલથી જેમ ગમે તેમ આપણુદીથી કરારને એક ખામુ મુકીને ચનાનાઈ ચકાવ નહીં પણ ખુદ કરારની રહે વાજખીની રાહે આવેનો જોઈએ, પણ જો હિંદુસ્તાનના દેશી ગઠો શહીતી લીધા એમ કેહવુ મુલ જલેલુ છે તો ધ્રિશીપ મરકારના હાયમા જે હાલ બોલેલો મુલકે તે શ

છીતી લીંબો અને છીતતા હકથીજ પકડી રાખેતો શુ ન હેલાય ? અચોતજ નહીં હુવો કાઢીખી ખ્યાન કર્યોએ ઉપગના જેટલુ જ બુલબરેલુ છે. “છીત” એ સખ્દનો વાજખી અર્થ માન એકે કોઈ મુલક હયાઆગના જોરે લેવો, અને આતો દત્તીહામની ખાસી વાન એકે મિત્રીપ મરયાનો એ રીતથી લેવાયા નથી પણ તજેહવાર રાજકુવારી તાલમેન અને મુદ્દાએ અને શાહાનવાઓ માથ મી તામારી બરેલી ગોલવણેથી દાસમા આવેનારિ આ મહિતા જે નાકિને વગમ દાહડિ ખાણીના ખતનામા લશકરી મદદ અને ખયાન આપવામા આવતો હતો પણ પગલોથી તે ખડીખી ખત્તે મુલક આપવામા આવ્યો, કે નાક પ્રતો દરેક ઇંડયા કુ પનીને મોગન સેહનવાડે ખાણી લેતા કરી આપ્યા હતા જે મુલક છીતથી લીંબો હેલાયજ નહીં અને જે નેમેથી રમ આપતી ખવ કરવાથી કરીખી છીતના નામથી નાખી શકતે નહીં, વળી આડેકાણે કેહવુ વાજ નહીં કે દેરાખાદના નીજામે આપણને કેલકાક વરમ મુવી લશકરી મદદ માટે નાણુ આપુ હુ પણ તે આપણે ખડીખો મોઈ દાહડિ યથો નથી પણ મિત્રીપ મર કારે ૧૭૬૮ ના કારથી તે ૫૫ વરમ મુ િ મદદમ ઈનાકામાના ઉત્તર સીરકમ ને માટે નીજામને વગમ દાહડિ ૭ લાખ રીઆની ખડીખી બગી હતી ૧૮૨૩ મા ખામર કુ પની માથ લેવડ દેવડથી નીજામની મરકા નાણુની તગીમા આવી પડી ત્યારે ઇંડ ઇંડયા કુ પનીએ આ ખાણી એકતમ નાણુ આવી વે ચાલી લીંબી અને દેરાખાદની મરકાને ૧૨૬૬૬૬૬૬ રીઆ રાકડા આપી અડચણમાથી છોડી

ઈરેક ઇંડયા કુ પનીએ જે રીતે રૂતે રૂતે ખ ગા નની હાકમી પોતાના હા થમા લીંબી તેને અચોતજ “છીત” નુ નામ આપાયજ નહીં એ બાને પેહ લોહના પગનાનુ “એટચીયનમ દરીદીમ” મા જે મોંથી નુ વર્ણન આપુ છે તે આપણે તપારથે

“મુગ્ધ દહિનાનુ મુખ્ય મરદારોમા તેને ઉઘાડી મુકવા માર એકમ પ યથો હતો, તેમા હથેલે શામેલ થયા અને જાફરઅલીખાન માથ કરાર કર્યો.”

“તા ૨૩ મી જુન ૧૭૫૭ ને દીને પતાસીની લગ્નધમા મુરજ દહિનાની પુરેપુરી હાર થાઈ અને તેને ખત્તે કનાઇએ ખગા નતા મુનેતાર તરિકે જાફરઅલી ખાનને બેસાડો.”

ત્યાર પછીથી લીંબોના ટપાવો, શાહાનવાહાનુ દીનાની રકમ બહોંચ આપ વુ, મીર જાફરને ઉઘાડી પાછુ બેસાડવુ અને ત્યાગપછીના દરેક જવાબ માથ કરારની રહે થોડી થોડી હાકમી અને જેટલુલ આપણુ તરફ પધારતા જુએ કોઈ છીત હેલાય નહીં તેજ રખતના ખીજન વાધા ઉપરથી મા નમ પોઝ કે ૧૭૫૭ અને ૧૮૦૦ ની રમે મિત્રીપ મરકારે કેલકાકે િ ખાણીની હાકમી પોતાની ગેહનત અથા લશકરીખતે કરી લીંબી નથી એકુ જ નહીં

પણ તેઓના બચકરી કામકાજના પણ તેઓને દેશીઓની મદદ અને ટેકો લેવો પડતો હતો. રાજકારણ અને નાણા સંબંધી બાબતમાં તો દેશીની મદદની અગત્ય વધારે હતી. ધણીવાર કેહવામાં આવેલે તેમ નવાબ નઝીમ આપણે એકબીરની ગોવામ પણ હતો તેઓ ગજલુવારી બામદમાં તે જરૂરનું હતી-આર હતું. આપણે ધારાની રહે અને હોકમથી કામ કર્યે હોયે હેલુ દેખા-ડવા મોટે અને શાહાનવાહા તથા ઈટિ ઇડયા કુ પનીની વચ્ચે જો નવાબ આ-પણી માયે ન હતો સુધારે અને લોકો આપણી આ હિ ઘાડી પગપેસારે કર-વાની મતવજની મામે હોવા થતે.

અગાલ, ખીલા અને ઓરીયા ઉપરનો બિટીબેનો હક જીલ્લીતથી મલ્યો નથી પણ ત્યાંના લોકોની તામેદારીથી મળેલા કગા પ્રમાણે મગયોછે અને જે કાઠિબી કાઠિબી બાહને આ કગામાં હાથ ધાલે તેને રાજઅમીકારી અથવા ન્યાય શાસ્ત્રીનું નામ ઇજાગુ નથી.

મદ્રાસ ઈનાકતો મોઝે બાગ કરનાટીક મગરે જીલ્લીતી લીધો નથી. કરના-ટીકનો નવાબ કાઠિબારની આપણે તામેદાર હતો નહી. ૧૮૦૧ ની અગાઉ નવાબ ફગવના, અથવા ઉમડી મુકવામાં ઈટિ ઇડયા કુ પનીનું કાઠિ ચાલતુ ન હતું. ફ્રેંચ માયની લડાઈ જે ૧૭૪૫ થી ૧૭૪૮ સુધી વગર અટક્યે ચાલી અને જે આપણે લીધેલ હતો તેમાં નવાબે તથા ઈટિ ઇડયા કુ પનીએ સરખુ અને મળતા રહીને કામ બજાવ્યું હતું. ૧૭૮૦ માં મદ્રાસના ચર્વનરે નોંધ કરીકે નવાબની મીવાઈને લીધે “આપણી માનપૂર્વક કતેહ થાઈએ અને ફ્રેંચ ઉપર જીલ્લીત મેલરી છે તથા લાનની લડાઈમાં સાબુત રહેકો મારયોએ નથી માત્ર ધારવા મેળે પુર્યેમાં આપણી સત્તા રહીએ.”

નવાબ યનામહાએ જે નોકરી આપણી બજાવી તે બામે ડાએરેકરેશ નવાબને એક પત્રમાં લખેલે કે “હમારી આમની અને હાલની મીવાઈ મોટે ત મને ખાતરી આપવા સાહ તમારા રાજમાં તમને મદદ કરવા અને હમારાથી બને એટલું તમારાજ કુટુંબમાં એ ચાહી રાખવાની તજવીજ કરવા સીવાય હમારાથી ખીજી રીતે ઉપકાર વાળવાના સુન્દો નથી.” પણ આ નવાબનો પાધરી આલા-દનો વાઈસ જે એક નવાબનો બેટા, ખીજા નવાબનો ભાઈ તથા બીજાનો કોકો હતો તેણે પોતાના બત્રીજાના ૧૮૫૫ માં મરણ પામવા પછી માહીને મોટે ઘોષ કર-યો પણ ફેક્ટ.

કરનાટીકમાં આપણી નજની બાબતને પુટી આપવા સાહ આપણાજ આગ ના કામકાજને નીચા પાડવા એ નીતિથી અને ધારાથી ઉપકુછે અને જે રાજલુવારી કામોથી આપણને આવડા નહો થયો તેને હવે હસી કાઢી બા-લપુ કે નવાબનો રક્ત જોવાનો અને પ્રતલા નેવો દોતો અને મગની ખરી મગાતો ઈટિ ઇડયા કુ પની ચપાવવી હતી એ ઇજાગુ નથી. હેલુ હલુ ખરે

૧૮૦૧ ના કરારના આગળ નવાબે “તથા તેઓના વારસ વફાઈ” સાથના સગળા કોલકરાશે માહિની મીનામ્યારી બરેલી કલમે કાયમ રાખી કરનાટીકમા “દોહાની અને લશ્કરી હકુમતનો વહીવટ” હિંદુ ધંડા કુંપનીને સોંપેા હતા અને પાદશાહી માનનો દરતમે તથા ચોકસ મેફ્ફલ નવાબને માટે રાખ્યાં હતાં, જ્યાંસુધી આ મરતો પાલવામા આવી (અને તે ૧૮૫૫ સુધી પાલવામા આવી હતી) ત્યાં સુધી એ કરાર આપણે હક હતા અને નવાબ આપણે જમીન હતો, પણ હવે એ આપણા હકનુ લખત ધુળમા કચડી નાખ્યું છે અને આપણા જમીણને તોડી પાડ્યો છે. એટલે હવે કાંઈ નવા કરાર વના કરનાટીકમા આપણે પગદંડો ખીનકાય છે. આપણી સ્થિતિ ઘણી અવેર છે. જે પુરૂષ ખિટ્ટીપ મરકારને આ હાલતમા લાખ્યો છે તે નવા શાસ્ત્રી કે રાજ્ય અધિકારી હોયજ નહી. કોઈપણ પુરૂષ જે કાયદાના તત્ત્વ જાણતો હોય અથવા તે ઉપર ગોર કરવાની ટેવ હોય તે રાજ્યના આ ક્રમને મંજૂરી આપે અથવા તે માટે રજુ કરેલી તકરાર ખાલાક રાખે એ માનવું મુશ્કેલ છે. વળી આ જાણવાભોગ છે કે અક્ટોબર ૧૮૫૫ માં અમારે કરનાટીકનો છેલ્લો નવાબ મરણ પામ્યો ત્યારે ગવર્નર જનરલ લાર્ડ ડેલહાઉસી મદ્રાસ ઇલાકાની હદમા નિલગરી હિંસ ઉપર હતો. તેણે નવાબની સતત ત આડીવાજવાને પોતાના વિચાર તુરતજ મદ્રાસના ગવર્નર લાર્ડ હોરીસને જાણ્યા અને પછવાડેથી મદ્રાસની કૉન્સિલમા પ્રમુખની જગાપર બેસી એ બાબદ ઉપર એક મીનીટ જખી, અને મદ્રાસની કૉન્સિલના કામકાજના ઓથરીટી સાથ પોતે એક દસ્તાવેજ વિજાવત મોકલી તેમા બહસો દેખાડ્યો કે “એ બાબદ ઉપર નામદાર કોઈ પોતાનો ડરાવ જલદી નહી જાહેર કરશે.” આ પ્રમાણે કલકત્તાની મુખિમ કૉન્સીલ આ બાબદ ઉપર વિચાર કરે તેની અગાઉ મદ્રાસમા તેનો નિર્ણયખી આવી ગયો. તે સવાલમા ધારાના હી-માવતી મી૦ (હાલ યર) બારનીસ પીકાકની મંજૂરી તે વેલાના કોઈપણ મરકારી પુસ્તકમા જોવામા આવતી નથી. તેના વિચારે શું હતા તે આપણે જાણી શકતા નથી પણ આપણે એમ ધારી શકે કે કરનાટીક ઝીલિતી લીધું હેવું તે કેહેતે નહી.

ખિટ્ટીપ સંસ્થાનનો ચોકસ ભાગ અજખતાં ઝીલિતથી લીધામા આપ્યો હતો. હાખલા તરીકે મદ્રાસ અને મુંબઈ ઇલાકાનો મોટા ભાગ ટીપુ સુલતાન પાસેથી અને છેલા પેશવા પાસેથી પાધરી રીતે ઝીલિતી લીધા હતા, પણ આપણે આગળ કહ્યું તેમ આ માહિની કેટલીક લગાખિમા દેશી મરદારે આપણા મદદ મારે હતા અને ઝીલિતેલો મુલક વેંહ્યા સેવામા તેઓએ ભાગ લીધો હતો તથા ખીજ ઘણાક નાહના મરદારેએ ચારી મદદ આપી હતી. આપણે હિંદુસ્તાનમા જેખી લગાખિો ચવાવી છે તેમા આપણા લશ્કરમાં દેશી સીપાહીઓનો મોટો ભાગ હતો. મગોલ સાહાનશાહતના પડી ભાગવાથી જે રાજકુમારી ફેરફાર

થવા અને જેથી આપણા માટે માર્ગ ખુલ્લો થયો તે સમગ્ર દેશીઓનું કામ હતું અને આપણી લશ્કરી કારકીર્દીમાં જોઈ આપણું કુતોદ્ભવ ઉત્તરવા તોએ તે સમગ્ર દેશીઓની નોંધપાત્ર હતી, અને તે માટે દેશી સરદારો અને ગણિઓ માથે એક નોંધ કરાશે અને સમગ્રજાતિઓ યાદી હતી કે ઇતિહાસની રહે વાજની કેહતા હિંદુસ્તાન ઉપર હવેજોની જીહીત યાદી એમ કેહવાઈ શકાય નથી. પણ એકબાજી એમ કહીએ તોયે શુ થયું ? જીહીતનો માત્ર ખર્ચ એ કે લડાઈના જોરે સેવું. જીહીતની પોતે જ્યારે મુલેહયાવ અને ત્યારપછી મુલક છોડી દેવામાં આવે ત્યારે તે મર્યાદા મરમ હક કેહવાય. જીહીતની મરમ મ-જુરીતો પ્રતિની તોનેદારી અને મજુરીકે. આ ઇંગ્લીશ ત્વિમ કેહે કે “જીહીતનો હક ધારાની રહે, આવી દેવાના હકમાં માને ન થાયકે અને જીહી તનારના મોટા બળથી તેનો હક ઝાળેન થતો નથી પણ હારેલાઓ પોતાની ગણપુત્રીથી જીહીતનાગના હક ઝાળેન કરેછે ત્યારેજ તે વાજની ગણાયકે.”

હું આ કહું છું તેના દાખલા તરીકે આપણે કેનેડાનો મામલો ધ્યાનમાં લઈએ. કેનેડા ફ્રાંસના હાથમાંથી ૧૭૫૯ માં જીહીતી લીવામાં આવ્યું હતું, અને ૧૭૬૩ ના પારીસના કરારમાં એ મુલક આવી દઈને ઉપલી જીહીત બાદા બ રાખવામાં આવી હતી. આ વેળાએ કેનેડાના સમગ્ર રહેવાસીઓ ફ્રેંચ હતા, પણ તે વખત પછી ગ્રેટ બ્રિટનથી ધણક લોક ત્યાં જઈ વસ્યાએ અને ફ્રેંચો કરતા બ્રિટીશન પ્રમાણુ પાસે ઘણુએ, પણ દહીંણ કેનેડામાં ફ્રેંચનું વસ અત્યંત જોવી રીતે વધુ ગણુએ અને હવે ત્યાં આશરે ૮૦૦૦૦૦ ફ્રેંચોની વસ્તીએ અને તેજ પ્રાંતના થોડાક હવેજી રહેવાસીઓ કરતા, બાપા, રીતબાત તથા જાતમાં કેવળ જુદાએ

૧૭૫૯ પછીથી કેનેડા ઉપર બ્રિટીશનો હક જીહીતથી લાગુ થયેલો કેહવાય છે જે ૧૭૬૩ ના સુલેહના કરારથી બાદાન રહેલો હતો. પણ છેલ્લી મદીમાં વિનાયતમાં કે સરકારમાં હેવા વિચારથી રાજદુવારી પગલા લીવા હતા કે કેનેડા જીહીતાવણુ દેશએ અને ફ્રેંચ રહેવાસીઓ જીહીતાવણા લોકએ તો તે કેવું ગર્વ હીન બેહુષુ અને અર્થ કેહવાતે, અને એજ પ્રમાણુ જો ફ્રેંચો મોરીશીઅ સમાં, ડચ લોકો કેપ આવ મુડેલેપમાં અને સ્પાનિષર્ડો પેરીનીદાદમાં કે જ્યાં હવેજો જઈ વસ્યા નથી ત્યાં એમ કરતેતો તે યહુ બેહુષુ લાગતે જ્યારે કે ઇબી દેશ જીહીતવામાં આવે કે ત્યાંની પ્રજા બ્રિટીશ કેહવાયકે અને આપણને જે જાનમાં હક મળેછે તે તેઓને પ્રજા થવાથી મળેછે અને શાહાનશા હતની પ્રજા તરીકે રાજદુવારી ખટખટમાં તેઓને મરજો લાગકે અને તેજ બાગ સેવાની છુડકે. જેમ જેમ એક પરગણુ અથવા દેશ હાથમાં આવતું જાય તેમ તેઓના હાથમાં તેની કારકીર્દી આવે તેઓની કુરજએ કે તેમ અને તેમ મરમ અને છુટી મરકાર તેઓને આપવી અને સિકાની સમારી વધારા

અને હાલત ઉપર ધ્યાન આપવું. હું કાંઈ એમ કહેવા માગતો નથી કે ૩૫ વરસ અગાઉ કેનેડાને, જેની આપ જોખમદાર અને આપખત્યાર સરકાર સુધરશે કરવામા આવી હતી તેમ હિંદુસ્તાનનેની કરવામા આવે. હું ચાહું ના પાડું કે હિંદુસ્તાન આપ હાંથે રાજઅધિકાર સ્થાપવાને લાયક હોય. હું કોઈની ચોક્કસ જાતનો અધિકાર માગતો નથી પણ હું માગુ છું કે સુદરતના અને પ્રજાના કાપદાના ને મુખ્યતત્વો જેનો આપણા જાણીતા મતાવાજાઓએ જાનાસો કર્યો છે તે વચ્ચે આનાકાનીએ હિંદુસ્તાનના શિદ્ધિપ મસ્થાન ઉપર લાગુ પડવા. મુખ્ય કરી ને બાબત ઉપર હું વધારે ધ્યાન એ સ્થળે માગુ છું, ને ઉપર મુખ્ય વિચાર થયો જોઈએ.

પેહલુ તો એકે આ જમાનાના ન્યાય નીતિમાં, ત્રીજીત અથવા કોઈ સદતા-પણાથી, નિયા, નીતિ અથવા જાતથી, ઉચી પ્રજા જેવું કાંઈ છેજ નહી, જાહેર નોકરીમા, દાખલ કરવામા, અને સરકારી કાબજમા પાધરો હાથ નાખવામા સોહી અને જાતનો ફેર હોયો ન જોઈએ, પણ ચોક્કસ પુરવણા જાતી ગુણો તપાસવા જોઈએ, અને તે તપાસતાં ધમને વચ્ચે લાવવો ન જોઈએ.

બીજું એકે હિંદુસ્તાનને લાભ કરવાની મનપરજ તે ઉપર રાજ સ્થાપવું જોઈએ તે એક છુટાજ દેશની માફક નહી, અને ચાહાનચાહતાના લાભ ઉપર ધ્યાન આપ્યા વગર નહી પણ ખમુસ ચેટ શિદ્ધતા અથવા શિદ્ધિપ પ્રજાના કોઈની વર્ગના લાભને માટે તેમા ખવવ પડી ન જોઈએ. હિંદુસ્તાનમા મા હેના અને બાહાગના મલાખ અને સુલેહ માટે થોડા લશકર આપો અને તેનો ખરચ લ્યો, પણ તે ઘણું મોઢોટું અને ખચવાલું ન જોઈએ અને વિના થતના લશકરના ખરચ તેમા જોળવા ન જોઈએ, લાયક કરો નાખવા પણ નિકામની જગાત ઓછી કરતા, અને અજાતની કાહડી નાખતા, અખરીતસર અને ઘાકા કરતા માનચેટર અને લીડરને માટે હિંદુસ્તાનના રાજકરતાઓએ વધારે કાજજ ખતાવવી નહી. જો હિંદુસ્તાનને રેલવે જોઈએ અને તેનો ખચ આપી ચકિતો બાવો પણ લાનકાશાધરને ર જોઈએ એટલા માટે હિંદુસ્તાનમા વગર નફાનો રેલવે બાધવો એ બોટું કહેવાય.

હિંદુસ્તાનની જાહેર નોકરીને માટે ઘણા કામેય અમલદારો મોકલો અને તેઓને દરમાયા તથા મેકો ધગાર આપવામા કાંઈની કચ્છુચારી ન જોઈએ. જ્યામુવી જરૂર માનમ પડે ત્યાસુવી મમજા ખાતાઓમા કેટલાક પ્રમાણમા હંમેશા ગૃહસ્થોને તેઓના અધિકાર સ્થાપવાની કામેલ્યાત માટે અથવા ચાહા નબહતવું હાકમીપણું દેખાડવા માટે માખવા ધો અથવા કેમ્પીક જમાવાઓ તેઓ માટેજ જુદી કાહડી થોડો આનાકાની વચ્ચે તેમ કરો, પણ એમ કરવામા ફક્ત અધિકાર સ્થાપવાની કામેલ્યાત તરફ જોજો, એમ ન કહેવામા આવે કે ઉપથી મોટાની જગાઓ શિદ્ધિપ અમલદારોને આપવી જોઈએ કારણ કે તેઓ

મડતી પ્રગટે અને દેરીઓને રાજકારણમાં ઘાખત ન કરવા કંદારુ કે તેઓ હારિની પ્રગટે એમ ન માનનામાં આવે કે ગ્રેટ બ્રિટન અને આપરનાના મધ્યમ વર્ગના લોકોને તેઓના મેગાઓ માટે મારી નોકરીઓ હિંદુસ્તાનમાં મેળવવાનો હક છે અને એમણે માટે દરેક આર્થિકી તોકરી માટે ધનનામાંથી માણસો પુગ પાડવા જોઈએ

હિંદુસ્તાન જીતીતાપણુ દેશ નથી બ્રિટીષ સરકારે અને બ્રિટીષ પ્રજાએ મગડા રેહવું જોઈએ કે તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં પોતાની હાકમી રીત લડવે પાઓની માફક લીરી નથી પણુ દેશમાં સુરેહથી ઘાખત થના પછી ત્યાના બુગનાને લીરે અદર બાગ લેવા પડ્યાથી તેઓએ આગત વર્ષને લશકરી બજે અને આનાકીએ મારી જમા મેજરી કે પણુ તેમ કવમાં ત્યાના લોકોની મજુરી અને મદદ હતી એકબારની આપણે કબુલ કરવે કે મગો ન શાહાન શાહતના પડી ભાગવા પછી ને રફતે રફતે નવું જોગુ થયું તેને બ્રિટીષાની હિંદુસ્તાન ઉપર જીતીત કહીએ, તોયે શુ થયું ? જ્યારે જીતીત થી કમા લીરામાં આવે ત્યારે વાજબીપણે હારેલી પ્રજા ઉપર કઈ જુસ્માત તથા ધીક્કાર નાખી શકાતો નથી અથવા કોઈની રીતે તેઓ પામેથી અડણી લેનાઈ શકાતી નથી જો હું બુતો ન હોઉં તો આ તત્વો હાનના દેશ દેશના કાયદાને મળતા છે

હિંદુસ્તાનના લોકોની મજુરી અને મદદ વગર હિંદુસ્તાનની બ્રિટીષ સરકારને કદી આનવાનું નથી જમામુરી તે ત્યાના શીખેના, સુધરેલા અને વિચારવત લોકોને પોતાના તાબામાં ખુશી કરીને ગખ્યે નહીં અને પોતાના ઠરતો અને કામમાં તેઓને સામેન કર્યે નહીં ત્યામુરી સુનારાનું અને પધારાનું કામ ત્યાં આનવાનું નથી ફક્ત લશકરી બુતથી અથવા સાગ કાગલા રથી ઠાન કોઈ સરકારથી ગજ અનાઈ શકાવાનું નથી આજનો સર્વેથી મોગો રીનમુક અને ગજઅધિકારી પુડેછે કે એક મ્વનત્ર દેશનો કયો રેહવાથી મારા અધિકારને માટે પોતાનું સ્વત્રત્વ પણુ જાવા તૈયાર થયે ?" આનબના હિંદુસ્તાન સ્વત્રત્ર દેશ ગણાય નથી અને ત તત્ત્વ છુટું રેહવાને લાયકની નથી પણુ ત્યાં ધારા કાનત્ર ચાલેછે, કોઈ અપખુદ જુલમાત નથી બ્રિટીશોના હાથ તમે છુગપણાનું એક મોટું માધન હિંદુસ્તાનમાં છે તે ત્યાના સ્વત્રત્ર પત્રો છે અને જોગુ સમા મળવા દેવાનો હક છે આપણે ને કેળવણી હિંદુસ્તાનને આપ્યે છેએ તનો જો તે લાભ લેત તો તેખીની મથ આપણે નડવું ન જોઈએ તમા વચરે છુગપણાની તેની આમેલને તથા અપરાધ્ય અનાવસની અને જીતીતાના હકના અકાર બરેના અન્દોથી દાની નાખવો ન જોઈએ કારણુ તેમ રેહવું સુત બરેલું છે અને જો માયુ હાવતો તે વગર અર્થનું અને નકામુડે

મી૦ ટેલર—જે જગાએ અને મુલકો આપણા હાથમાં કીકીત, તરકકે અથવા બસેલથી નહીં પાણી કસારથી આપણે તે બાબદ ઉપર હાલ મોતવાને મને વૈમત છે. જ્યારે આપણે હિંદુસ્તાનના આગલા ઇતિહાસ તરફ જોઈએ છીએ અને બ્રિટીશની ચડતીની મર્યાદા તરફ નજર પાડીએ છીએ, જે પેલાએ મગની જાતની રાજકુમારી ખટપટ, લડાઈઓ, બેઠેલી, વિચારનાત ચાલતો હતો ત્યારે આપણને સેદનાઈથી સહમત પડે છે કે સરકારને પોતાની ચડતી રાખવા માટે પોતા તથા નાહાના જમીનદારો વચ્ચેના સેદનાઈ વાદાને પણ પોતાના હાથમાં લેવાની કેટલી અગત્ય હતી, પણ તે વખત હવે વધી ગયો છે, અને મર્યાદા બાબતે ચાલે છે અને દેશીઓની ચડતી ચવાની તજનીને રદ ગણે છે અને હમણની તાબુદ ચાલે છે હવે લડાઈક લડાઈની જુમ જેવું કાઈ છે નહીં પણ મુલેહ ભરેલો રાજકારણને અધિક, આપણા વડાપણને કાઈ ના પાડવું નથી ત્યારે ઈનસાફના કાયદાથી ઉત્પન્ન નીતિની સામે મેજર ઈ બાન્સ બેલે જણાવ્યું તેમ પોતા તથા દેશી મરદારો વચ્ચેના વાદાને પોતાના હાથમાં મુકવવાનો અખત્યાર રાખવાને હમણેને શી જરૂર છે? તે આ દેશ ના કાયદાથી ઉત્પન્ન છે, ધારા કાયદાના મુખ પાશને ચીનો કરનાર છે અને ફક્ત તેના બચાવમાં એક જ બાબ પોપટની માફક મોતવામાં આવે છે તે "દરજા" છે. મેજર ઈબાન્સ બેનની કેટલીક મુસલા વધી ઝલુ છે અને જો તેમજ આનવામાં આવે તો નકી આપણને હિંદુસ્તાનને સત્તામ કરી છોડી જવું પડે. કોઈની રીતે એ દેશ આપણા હાથ આપ્યું છે એવે જવાબુ શી પ્રમેયગી હિંદુ યાચ નહીં ત્યાંસુરી તે પકડી રાખવાનો આપણે ધમકે. છોડી આપવું તે કીકીત બરાબર નથી એ હું કહું રાખવો નથી. પોતાની મીનકત જ્યાં સુધી કોઈ નકામી જાણે નહીં ત્યાંસુરી તે એક પાવનીની કીમતથી આપવાને તેવાર થાય નહીં અને જો નં આવે તો તે કીકીતી લીવામાં આવે, પણ કરારનો અર્થ જુલોજ છે. હાખત તરીકે મીર જલ્દ અને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની વચ્ચેના કરારો પારી હતા અને જેકુ બાગુવાળા કુર હતા. એક પોતાના ધણીને તોડી પાડેલો અને બીજો તે પાપમાં ગામેય થયો, પણ તે છતાં પારી માણસો જ્યારે કરાર કરે ત્યારે કરેનાએના કરારની માફક તે પાવેલો જોઈએ. આ બાબદ ઉપર વચ્ચે મોતવું માલુમ છે કારણ કે મેજર ઈબાન્સના દરેક વાક્ય ઉપર ઓગામાં ઓછા એક બે કલાકનો વાદવિવાદ ચાલે શકે.

મી૦ પ્રિચાર્ડ—હું ધાર છું કે મેજર ઈબાન્સ બેલે હિંદુસ્તાનની અને આપણા આસોમીએવનની એક મોટી નાકરી એ બબની છે કે હિંદુસ્તાન શી રીતે હાથમાં આવ્યું તે વીચેને જોયો ખ્યાન સોડોના મતમાંથી કાઢી નાખ્યો છે. હિંદુસ્તાન કરારગી, કીકીતથી કે જોગજુલમથી શા નમે એ રીતે આપણા હાથમાં આવ્યું તેવો ત્યાં વાજબી ઈનસાફ અસાવવાની આપણી ફ.

રજા છે. આપણા ન્યાય રાજીઓ ત્યાં કાયદા ઘડેલાં દેશ વચ્ચેના કાયદાઓ ઉપર ખુબ ધ્યાન આપવું જોઈએ, કમણે ઘણીકવાં ભુલો થયેલી આપણા જોવામાં આવે છે. જેમકે દેવ દેવના કાયદામાં લડાઈ કરનારાઓને જોડમ હોય આપવામાં આવે છે પણ તે હક બનવા જોઈએ આપ્યો નથી. હવે જ્યારે લાર્ડ કેનહાઉસીએ આરેબી નાખ્યું ત્યારે બન્યો ઉકેલો તે આગાં કિશી થોનો કાલ મજબુત ન હતો. આરેબી સોફોએ તક જોઈ બજાવે ઉપાયો, અને દેવને છુટું કરવા આહાવા. જ્યારે લડાઈ નજીક પુરી થઈ ત્યારે નામીઆ લારડ સ્થાનનીવાળા દસ્તાવેજમાં સ્પષ્ટ અને ખોલુ લખેલું હતું કે હિંદુસ્તાનની સરકારે આરેબી સોફોને બનવા જોઈ દાખલ નહીં થયું લડાઈ ઉઠાવનાર દાખલ ગણવા પછવાડેથી કદાપિ ધારાની ખીનમાહીતીથી કે જાણી જોઈને દસ્તાવેજની આ મત નબળી જવામાં આવી અને લડાઈ પછી આરેબીને નીચેથી ઉચું કરવામાં આવ્યું ત્યારે જોઈએ લડાઈ ઉઠાવી હતી તેઓને તેમ ગણવાને બદલે બનવા જોઈ તરીકે ગણવામાં આવ્યા. આ બુતથી થયેલી ગેર ઇનિયારી થયે દરજ્જે દુર કરવાને હાન ત્રિટીપ સરકાર ઘણી મેહનત કરતી આવી કે પાંચ વરસ ઉપર જેવું હિંદુસ્તાન હતું તેવું હાન નથી, અને દસ વરસ પછી હાન છે તે કરતા જુદું જ થઈ જાય, અને જેમ આ રૂંદાર થતા જાય તથા મુકની જાગી આખા દેશની મપાટી ઉપર પડવાયે ત્યારે પોતાની મેજે આપણે દેશી રાજ્યોના સંબંધમાં વધારે આવીશું અને તેથી વેપાર વલુજનો વધારે થઈ હોય અને વાધાઓના મનાવો ઉભા થતા જાય જે મુકવવાને હાન આપણી પાસે કાઈ ઉપાય નથી.

ડાક્ટર મુર—એક ખીજ બહોવ આપણું કેટલા આજ બુખી ગયા હોય તે ઉપર હું તમારું ધ્યાન ખેંચું છું. કતકતા અને ખીજ ૨૮ પરગણાઓ ધી લહીના પાદશાહ અકબરે ડાક્ટર હામીલખને તેની નોકરીને માટે આ પા હતા અને આપણી સરકાર તથા હિંદુસ્તાન વચ્ચે જો કાઈની પ્રમાણીક સેનડ દેવડ થઈ હાય તો તે આ હતી, અને એ મગજ મેજર ઇવાન્સ જેલ જાણવેલી મર્વે સરતોની આગાં હવે.

મી. નવરોજી રૂદુનજી—આખું હિંદુસ્તાન અથવા કોઈની બાગ જીહીતાવલો રૂપ કે નહીં અથવા તે કેમ રાયમાં આવ્યો તે બાંધ કાઈની બાગ ઘડ ખીનઅગત્યની કે. જેવક હિંદુસ્તાનનો થોડો બાગ જીહીતથી, કેલોક કરારથી અને કેલોક આગી દીધાથી તથા સરદારોની મારામારી લડાઈથી મળ્યો છે પણ એકબાગી કમુત કરે કે આખું હિંદુસ્તાન કિશીએ જી હોતુ તોયે શું કિશીપ જોવા બાહાવા અને મુખરેલા સોફોએ પોતાના રાય તમે આગી પડેના સોફોને જુલમમાં કચડી નાખવા માહારા દેવી બાઈઓ ત રૂપી હું મેજર ઇવાન્સ જેલને ઉપકાર માનુ છું કે હિંદુસ્તાનના દેશીઓની

તેણે હાવી સેવા બળવી હિમાયત કીધી છે અને આશા રાખું છું કે ઇંગ્લેન્ડ પ્રજા-
માધી ખીજન હેવા નીકળે. હિંદુસ્તાનમાં બિટીષ હાકમી કેમ ચલાવવી તે બાબે
મેઝી ઈલાન્સ બેલે રજુ કરેલાં તત્ત્વોમાં એક દેશીઓને રાજકારભારમાં ભાગ
આપવા વિશે છે તે બાબે હું આશા રાખું છું કે હેવાજી સવાલો ઉપર બિટીષ
પારલ્યામેન્ટ અને પ્રજા ધ્યાન વધારે આપશે. એક આગળા બોલનારે કહ્યું કે
વિજાપતના પત્રવાળાઓ એ બાબદ ઉપર બરાબર ધ્યાન આપતા નથી અને
ઈશ્વરે તેઓને હાથ નાખેલાં દેશ ઉપર પારલ્યામેન્ટ પણ પુરતું ધ્યાન આપતી
નથી એ માંભમી હું દલગીર છું. કારણ કે ભારિબી હિંદુસ્તાનની બાબદ ત્યાં
આવે છે અને ત્યાંના ૧૫ કોડ આદમીની અથવા બજેટની માંજઘડ નીકળે છે
ત્યારે આખી સભામાં બાબે ૨૪, ૨૫ સભામેદા હાજર હોય છે, પણ હવે નાણાં
સંબંધી તપાસ કરવાનો સમય છે અને વરસોવરસ વધતી મેહસૂજ છતાં આડો
પડે છે અને કર નાખવાની ગરજ પડે છે તેના કારણે ચોથી કાહાડવા નોંધ્યો.
મેજર ઈલાન્સ બેલના નિબંધમાં લશ્કરી ખર્ચ વિશે લખેલું છે. ગરે વરસ
બજેટ રજુ કરતાં અંદર સેક્રેટરીએ મત આપ્યું કે ખર્ચ ઘણો જળ્યે છે
અને સેક્રેટરીએ પણ તે ઘણો છે હેવું જણાવ્યું તથા તેમાં દર વરસે રોહોડ કી-
ડ રૂપીઆનો ઘટાડો યાદ થકે હેવું ધાર્યું. હું ધારું છું કે એ ખીજો ખર્ચ
જે વગર અટકાવે દર વરસ વધતો જાય છે તે જો કાપવામાં આવે તો નાણાની
તંગી જતી રહે અને તેથી લેડિઝ ઉપર પડતા ભારે કરની જરૂર ન રહે અને જો
આ કુર્મોદો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે તો દેશી પ્રજા વધારે વધારા થાય.

મી. કીલાંડ—હું આજે એક તમામગીર દાખલ આપ્યો હતો અને
વાદવિવાદમાં ભાગ લેનાર ન હોતા, પણ સભાપતીએ મને બોલવાની રજા આ-
પવાથી તેના હું લાભ લઉં છું. તે એકે છેલા સુભાખીત બોલનાર ગૃહસ્થના
હેવાથી મને બોલવું પડે છે કે ભારે હું આમની સભામાં હતો ત્યારે હિંદુ-
સ્તાનની બાબદ વિશેનું બેદરકારપણું મારા જોવામાં આવતું હતું અને તેથી
મને લાગતું હતું પણ હેથી વખતે ત્યાં હમેશ હાજર રહેવાનો મેં માહારા હ-
રાવ માહારા મીત્રોને જણાવ્યો હતો. મેં આજની સગળી તકરાર ખ્યાનથી
સાંભલી છે અને એકુમે બોલનારના સખ્તે આપણી તકરારમાંથી નીકળી જવા
નોંધ્યો હેવું હું ધારું છું, જેમકે કુશનો નવાખ સરકારનો ગુજામ હતો કે નહીં.
વળી કોઈએ કહ્યું કે હિંદુસ્તાનના પોતાનાજ લાભ માટે તે ઉપર રાજ ચાલવું
નોંધ્યો. હું એકદમ હેથી સુચના વિશે વાંચો લઉં છું, કારણ કે હિંદુસ્તાનના
લાભ તપાસવા નોંધ્યો ખરા પણ ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્તાનના લાભ એકજ છે
માટે જ્યાંસુધી ઈશ્વરેચ્છથી તેઓ ચાલે છે ત્યાંસુધી તે બેહુને ધ્યાનમાં રાખવા
નોંધ્યો. નિબંધ કરતાં ત્યાંના ઝીહીવેલાં સંસ્થાને વિશે એમારો કરોએ
તે બાબે એકુમે દુક સુચના કરવા માયું છું, તે એકે હવેપછીથી ઝીહીતના હક

ઉપર વધારે વિચાર કરવા કરતાં ત્રીજીતથી આપણી ઉપર આવી પડેલી ફરજ ઉપર વધારે વિચાર કરવો જોઈએ. બ્રિટીશ રાજનીતિ અથવા હિંદુસ્તાનની રાજનીતિને જીવી ગણી ખેમાથી એકને પ્રયત્ન કરવાની સુચના હું કરીએ નથી, જ્યારે કોઈદેથી આપણામાં રહેલા આવે ત્યારે તે પોતાના દેશમાં હોય તેમજ બોનામાંથી રહે હેવું કરવાની આપણી ફરજ છે અને કોઈ ઇંગ્લેન્ડ પણ હિંદુસ્તાનમાં જાય ત્યારે તે વિચારવતમાં હોય તેમજ રહેવું જોઈએ છે અને ત્યાં જ કોઈ મળે તેની સાથે બાઈબિયાના દરબી મળી જવું જોઈએ. હિંદુસ્તાનની આપણી રાજનીતિ એટલામાંજ છે કે ત્યાંના લોકોને મનની તથા તનની આરોગ્યતામાં પુષ્ટ કરવા. આપણો પેટલો ધર્મનો આવડો આપણની માતા અને કેળવણી આપવાનો છે કે જેથી હાલના કરતાં પણ વધારે મક્કમ મીત્રો આપણને મળશે. આપણી બ્રિટીશ રાજનીતિ જેવી જોઈએ કે ત્યાં જે અનુલદારોને મોકલવામાં આવે તેઓએ ત્યાંની રીતમાં બાધા વગરે બાલુવું જોઈએ અને નેમણુકોમાંથી આરો બાગ દેશીઓને આપવો જોઈએ, અને એમ ક્રીધાથીજ આ બે દેશો વચ્ચે બાઈબિયા પકડી થશે અને તેથી માટી શાહનવાહનો પાયો રચાયે.

જેતર ઇન્ડિયન બેનના નિયમમાં લાનકાશાયરના કારખાનાવાળાઓ ઉપર બદલો હતો હેવું ધારી માં બિગસે બોનાસો કમ્પો કે લાનકાશાયરના કારખાનાવાળાઓ હિંદુસ્તાનથી જે માન લેતા હતા તેનું મૂલ આપના હતા, અને રૂના લડામાં હીયામના જેવા બાવ આદિને તેઓ દસ વગમમાં ૧ અમજ દરીઆ જોઈએ તે કરતા વધારે આપ્યા હતા. તે ઉપરાંત લાનકાશાયરવાળાઓ અમેરીકા વરફ મેટ્રિક ફેરવવાને બદલે હિંદુસ્તાનનેજ પકડી ખેંચા હતા.

જેતર અંદરસર—જેતર વિનમ બેનના દેશીઓની હિમાયત કરવા માટે ઉપકાર માનતા બોલ્યા કે “ત્રીજીત” એ બોન પોંચ રીતે હિંદુસ્તાનને લાચ પડતો નથી. તેમજ એ એક પ્રશ્ન રહેવો છે કે બ્રિટીશ સરકારના હાથમાં જેમ જેમ જીદાં રાજ્યો આવતા ગયા તેમ તેઓ ઉપર શું પાજનીની રહિ અધિકાર ચલાવ્યો છે? અને દેશીઓને તેઓના પૂરતા હકો આપ્યા છે? જોકે આ વાત ખરી છે કે હાલ ત્રણ દેશી સરદારોને ધારા બાલનારી મનામાં દાખલ કરવા છે તેઓ ફક્ત નામના છે. તેઓને સરકારે બેઠાડવા છે અને તેઓને ઉઠાડી મુકવાને સરકારને મના છે. આ પ્રમાણે હાવાથી દેશીઓની પક્ષ ધરવાને બદલે તેઓ ઇંગ્લેન્ડ સરકારને પકડી રહે છે. હિંદુસ્તાનને વધારવા માટે ત્યાં પાલ્યામેંટની જ રહે છે. તેમાં બોલેના દેશીઓને દાખલ કરી દેવની કૃપા ઉપર બાન પોણા આડુ જોઈએ છે.

સભાચલી—આપણો અને મહારજો જેતર ઇન્ડિયન બેન ઉત્તર આપવા ઉઠે તે અગાઉ મારે રહેવું જોઈએ કે ગોપાલ ચંદરની પારલ્યામેંટ બાબતની

મુસના કોઈ દાદાદેવી ત્યાં આયોમીએશન ઉચ્ચ સેવતો મારે એ બાબત એટલી અગત્યની છે કે દેવે બાકી ગેલા થોડા વખતમાં તે ઉપર ધ્યાન અપાઈ શકાઈ નહીં. દેવીએનેજ ફક્ત તેમાં જગ્યા આપવાથી મોટી અડચણ પડે મારણુ તેમ થવાથી મુગની મતા નિષાદઓના હાથમાં જાય અને તેઓ મુકો બપોર વગરની બાબતો ઉપર નધારે ધ્યાન આપે અને એટલાવાડીને તત્ત્વ બુધી જાય જેનીતો મોટી અગત્ય છે એ બાબત ઉપરથી હવે ધરેછું પત્રનાળાઓ અને ધરેછું પાગલ્યામેટ હિંદુસ્તાનની બાબત ઉપર કેટલું ધ્યાન આપે છે તે ઉપર આપે અને તે ઉપર મીઠું નવરોજી કુટુંબજીના વિચાર તપાસે. ત્યાંના યજ્ઞો એ વાન ઉચ્ચ સેવા નથી સેવો અર્થ એજ કે ત્યાંના સેક્રિને ત્યાં બાબત ઉપર ધીવ નથી અને જે દોતતો તેજુ પરીણામ એજ થાત કે પાર હયાને ટપી આપોઆપ તે ઉપર ધ્યાન આપત, પણ વળી પારલ્યામેટને બી ઘણો ઈષ્ટ આવી શકતો નથી કાગલુ કે તેના ઉપર કામનો બોલો ઘણો મિટોએ અને વગમના ઘણાથોડા દાહાડા તે પડે છે અને આખી પૃથ્વીની મોઢી પા ગલ્યામેટ કરતા તે વધારે કામ કરે છે તથા ખુદ સેહરનું કામ જે મીઠાઓથી થવું જોઈએ તેપણુ એનેજ કરવું પડે છે વળી આખી જાણવતું જોઈએ કે ઘણીક હિંદુસ્તાનને જગતી બાબતમાં પાગલ્યામેટ કાઈકરી ચક્રી નથી મીઠું ગનાડમને એક વેળા પોતાના બાપાણુમાં જાણુશુ કે હિંદુસ્તાનની મેલ્ટન ઉપર ગમે એજની કાજ છું રાખો પણ તે કેમ ખરચવી અને શુ કરવું તે ઉપર આપણો કાજુ ક્યમિત પણ રેહનાર નથી. હિંદુસ્તાનના મુઘેયા વિષે દર વગમ પારલ્યામેટમાં જે તકરાર થાય છે તે ખાતી રીતે અને તે સિક્રિની મ આખી બાબતમાં નહીં પણ મુદાની બાબતમાં પણ હાન આમની મનામાં લગાર ધ્યાન વધારે અપાવું જાય છે અને જેઓ એ બાબતમાં કાજ છું ગમે છે તેઓ ગણીને કેહે છે કે હેલા વગમમાં હિંદુસ્તાનના બજેટની તકરાર વેળાએ આમની મનામાં આગના વગસ કરતા તરણપણુ મનાગો હતા, પણ જ્યાંમુઢી પારલ્યા મેઝની મતા ત્યાંની મેલ્ટન ઉપર યજ્ઞ નહીં ત્યાંમુઢી એ મગજુ જોવાનું છે.

મેલ્ટર ઈવાન્સ બેલ—હવે મોટું થયું છે મોટું યોડીક પડીતી તમને વ ધારે યોડી કરીય નહીં. માહારે ઘણું જોવાનું મેલ્ટન નથી કારણુ આ આસોસીએશનમાં જ્યારે એકમન પડે છે ત્યારે તે અનવખ જેની રીતે એક મરખા હાય છે જોકે હું જ્યાં આપણા ઉચ્ચાડુ તોયે મને લાગે છે કે જ્યાં આપવાનું મને કાઈ નથી મીઠું ટેવરે આપખન્યાર મગ્યો અને આપણા વચ્ચેના મુબધ વિષે થોડાક વિચારો જાણુયા તેમાં તે મારીજ મનનખ બોલ્યો છે તે એની બાબતમાં હનિમાડ કરવાને ફક્ત જાહેરપણુ જોઈએ છે અને રાજ્યના મવાસો એક ખાનગી એજમાં મુખમુખ મારી તરફવાતાઓને માખનય વગર મુજબને ખસે તે ઉધાડા છોડેક માખનયા જોઈ એ અને રાજ્યના મતને

ધાનમાં લઈ ધનવાદ થવો જોઈએ. મીંઠ હારડાંજ પાવો લેવછે કે આરી અદાલતના ચુકાદા અમળમાં શી રીતે લાવી શકાય પણ તેનો ખોલાસો એ કે હિંદુસ્તાનમાં જે સર્વેથી મોટું રાજ્ય છે તેને તે ચુકાદા જાળવીથી અમલમાં લાવવાને મત્તા છે, મીંઠ ધિગસે માનચેસ્ટરનો રૂ પિચે એક સુમના કરી તેનો ખોલાસો એ છે કે કાંટન મુઝાઈ આસોસીએશને આપણા સેક્રેટરી આવ રોડને મજબુત બનામણ કરી હતી કે હિંદુસ્તાનમાં ચડક બાધવા માટે મોટી રકમો આપવી અને તેના કારણમાં હેવુ દેખાડયુ હતુ કે તેથી માનચેસ્ટરના કારખાનાવાળાઓને લાભ થયે. આ પછી હું સભાપતીનો ઉપકાર માનવાની રજા લઉં છું.

આ સુમનાને કાઝી શાહાબુદીને પુછી આવી અને તે એકમતથી પસાર થઈ. સભાપતીએ પાછો ઉપકાર વાળતા જણાવ્યું કે તે હિંદુસ્તાનની બાબદમાં ઘણી કાળજી રાખે છે અને કોઈપણ રીતે આસોસીએશનને કામનો ધાઈ પડશે હેવી આચાર રાખે છે.

મેમ્બર ધર્માન્સ પેયના નિબંધ માટે ગોપાલ ચંદ્રરાયે તેનો ઉપકાર માનયો અને મીંઠ ધિગસે દેકા આપ્યાથી તે પસાર થઈ અને ત્યારપછી સભા વિનમન થઈ.



પાક ખોરદેહ અવસતી

ત્રોટા કારા ટાઈપમાં

અવામાં રેહી શકે હેવી નાથલી તખતીમા

વેલ્લાતી પુઠાંથી બાંધેલી

કી મ ત રૂ ૧૫ ૨ ૩૫

દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામાથી મલશે

(છપાઈ બાહર ૧૮૫૦છે.)

રૂસતમ અને સોહોરાબ.

નાટક ૫ અંકી

વીકટોરીઆ નાટક મંડલીએ પોતાની નાટક શાલામાં ૬ વાર કરી બતાવેલા ઉપલો નાટક જેમ અસલ લખાએલાછે તે પરખાણે સદાખરો સઘલાં ગાપણો સુધાં હમણા છાપી પરગટ કરેગોછે, અને તેનું ૧૨૪ સફાનું એક પુસ્તક બનીયુછે. એ પુસ્તક દક્ષતર આશકારા ગાપાખાનામાંથી અથવા દર સનોવા રે વીકટોરીઆ ટીથેટરમાથી મલશે, કીમત રૂ ૧૧

“રેસાગરથી” મંગાવનારાઓએ પોસ્ટેન ૫ ૦૦ વડુ વાલવા.

ભાગ ૧ લો.

લીલીપટનાં વેહેંતીઆં,

ધ્યાને

ગુલીવર નામના મુસાફરે

લીલીપટ રેશના વેહેંતીઆ માણસોમા

કીધેલો મુસાફરોની

ગુજરાતી તરજુમો.

કીમત રૂ ૧

દક્ષતર આશકારા છાપાખાનામા મલશે.

વીકટોરીઆ નાટકના ગાયણો.

દક્ષતર આશકારા પરેસ.

કીમત રૂ ૦

સ્ત્રી યોધ.

આ આશીક ચોપાનીયું સીઆને વામ વા લાયક બાળદોથી પરગટ કરવામાં આવેછે તેમાં ચીતરો વગરે ઉપર ખરમ કરવાની કાંઈ કસુર રાખવામાં આવતી નથી.

કીમત વરસ ૧-નાં રૂ ૩

સત્ય પ્રકાશ.

ગુજરાતી અને મરાઠી પત્રો મા સરવેથી વધારે ફેલાવો પામેલું દર આદીતવારે નીકળતું પત્ર. કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬.

તનદરોસતી.

તનદરોમતી અને સુખાકારી ને માટે વ્યાખ્યા હીંદુસતાનમા ક કત એક ઉપકુંળ નાપાનયું દર માસે બાહાર પડેછે.

કીમત વરસનાં રૂ ૩.

વેપાર પત્ર.

દરેક ચીનના મેલ ઉપડવાની એક દાહારો આજનમ પરગટ થાયછે.

કીમત વરસ ૧ નાં રૂ ૬.

ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનનું

ઓપાન્યું.

નાં ૧૬ અપાલો સીટ—કોટ.

હીસ હાઈનેસ જીનાથદના નવાબ સાહેબના આસરાથી
ઈસ્ટ ઈંડયા આસોસીએશનની મુંબઈની સાખાની
મેનેજીંગ કમીટીની સલા તલે.

બાપાંતર કરનાર,

જાંહાંગીર બેહરામજી ફરુકનજી મરજબાનજી.



સાંકળી યું.

પ્રિર	તાણા સંબંધી હાલત	પાણું.
ફિરર :-	ફરુકનજી બહેર બાંધકામે	૧૮૭
ફિરર :-	ઈસા ત્રિજંધ ૭૫૨ વાંચિયા	૨૭૨
હાદાભાઈ નવરોજી :-	ફિંકુરનાનની હાલતો અને ત્યાના સાંધનો	૨૧૦
પ્રાવેલચન :-	ફિંકુરનાનની તાણા સંબંધી હાલત	૨૪૦

પુસ્તક ૪માં ડું સાકળડું.

મુંબઈ,

ફરુકનજી આસાફારા છાપાખાના મધે
બેહરામજી ફરુકનજીની કંપનીએ છાપીકેલે.
કોટ: બેહરામજી હોરમજી સોટ. નાં ૩ તથા ૧૧.

મેને ૧૮૭૨ મંચવી

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા આસોસીએશનનું ચો પાન્યું.

સોસાયટી આવ આર્ટસમા મળેલી સભા, શુધવાર જુન ૧૫, ૧૮૭૦.

અધ્યક્ષ, એસ. ડિલ્લ વિલ્સન એસકવાયર—અધ્યક્ષ.

વિષય—હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલત બાબે મી. ડી.

ઈસ્ટિન્ડિયા પ્રિયાર્ડ, એફ. આર. એ. એસ. એફ. એસ.

એસ. એચોએ વાંચેલા નિબંધમાંથી ઉતારા.

હિંદુસ્તાનના અજ્ઞાતા આતાંના ઉપરીને કોઈ એક મુખક ઉપર, અથવા બે ત્રણ મુખક માથે કામ લેવું નથી હોયો જ્યારે આપણે વિચાર કર્યું ત્યારે નાણા સંબંધી વ્યવહાર હિંદુસ્તાનમા કુતેહમંદીથી ચલાવવાનું કામ કેટલું હલકું છે તેના આપણને ખ્યાલ આવ્યો. આવી મોટી સાદાનસાદતનો નાણા સંબંધી કારભાર ચલાવવાનું કામ એટલે મિશ્ટનના નાણાના કારભાર કરતાંની વચ્ચે હલકું છે, તોયે ૧૮૫૬ થી ૧૦ વર્ષમા પાચ જુદા જુદા અજ્ઞાનચીઓ ચાલે ગયાછે, તે પાંચ માહિના ત્રણતેતા પેલાં હિંદુસ્તાન વિષે કોઈ માહિતીજ ન હતી. હાલનો અજ્ઞાનચી જોકે પ્રજાને અજ્ઞાતમોછે તોયે હાલ હિંદુસ્તાન માહિના 'સીવિય મરવંદો' માં તે કામેયછે અને હિંદુસ્તાનનો નાણા સંબંધી કારભાર ચલાવવાને જે મગળી અડચણો નેછે તેની માથે લડવાને જે કોઈની લાયક અધિકારી નોઈયું તે તે મર રિચાર્ડેમ્પલ છે. જે પરિણામી ચીતિને લીધે ચલેછે તે મોટે તેને કપડા આપવો એ અજ્ઞાતમોછે, તે બંધાવવો અને હુકમમા હોવાથી તથા પોતાના બજેટને પાંધર ઉતારવાની ફરજ પડવાથી, તેને હાલના મામલાને મોટે, જેમ ૧૮૫૭ ના બગવાને લીધે જે પરિણામી નિપજ્યાં તેમા લાર્ડ કાનિંગેનો કોઈ અપરંધ ન હતો તેમ આમા મર રિચાર્ડનો કોઈ વાંક ન કહાય. ૦ ૦ ૦

હિંદુસ્તાનની હાલત હાલ એક મીસકનના જેવી ચાલે, જે ૧૦, ૧૨ વર્ષ અગાઉ હોવા ધમ્મીઓના હાથમા હતી કે તેને મુધારવાથી તે ધમ્મીને નાણાનો લાભ થાય. પણ તેઓના હાથમાંથી અધિકાર હાથ લેવામા આવ્યો અને ધમ્મીએતે સોંપ્યો, જેઓને તે ઉપર ધ્યાન આપવાને વખત તથા કચ્છા ન હો.

વાધી તેઓએ ખીજાઓને જોખમદાર રાખી એ કામ સોંપુ. તેનું પરિણામ એ નિપજાનું કે ખરેખર જોખમદાર કોઈ મજે નહીં હિંદુસ્તાનના અધિપતિઓ પોતે સરકારી હોવા મેળવ્યા પછી એટલે તો યોગ્ય વખત તે ૮૫૨ રૂબાઈ કે તેઓની પોતાની રીતિના પરિણામ જોઈને તેઓને તક મળતી નથી હાલી હાલતમાં માણસનો ખર્ચામજૂર હોય છે કે બિવિખના પરિણામની દરકાર કર્યા વગર તુરત પેલાની અડચણોના અખાડા કરીએ. આમની મુલાકાત 'સેક્રેટરી આવ રોટ' જોખમદાર છે અને આમની મુલાકાતે હિંદુસ્તાનની વાત આવે છે ત્યારે જમનાના ઓરડામાં અથવા ખીડી પીવાના ઓરડામાં જઈ બેસીએ વડી સરકારને માથે જોખમ એવી રીતિ પેટાધારીએ કે તે કોણને માથે ખરેખર છે તે જણાવું નથી ખુદ જમીની સરકારની મંજૂરી હેવી બધાણાએ કે એક ધારે હિંદુસ્તાનની કોલિસિયા પગાર થવા પછી અને 'વાઈસ્રોય' મજૂર રાખ્યા પછી તે વિનાયતના મદદનાતન ધારી રહે છે પાત્ર વરમમાજ આપણને દાખલો મળ્યો છે કે એક 'બ્રેટ' ને આપણી સરકારે ૨૬ કરી કરીથી ધડવા માટે હિંદુસ્તાન મોકલાવ્યું હતું, અને હમણાં એક ખજાનચીએ હોકમ પરમાણે બતાવેલું 'બ્રેટ' 'કોલિસિયા' માં રજુ કરેલું આપણા માનજવામાં આવ્યું છે હિંદુસ્તાનના કારભાર કીંગડા ગાખડાનીએ અને જાણે તરફેલાર ૨ ગના કટકાઓને રમ મેળવ્યા વગર સીધા હોય તેવા થયે છે તે જમ્યાનુ માન ધરાવનારા ગૃહસ્થોની ધારા બાધનારી સભા હિંદુસ્તાનમાં છે તેમજ હિંદુસ્તાન વિરતુ ધાગનુ માન ધરાવનારા નામાકિત ન્યાય શાસ્ત્રીઓનું ધડવન લા કમીશન ધારા બાધવા માટે લડનમાં બેસે છે અને રાજ્ય અધિકારીઓ, સીપાહીઓ અને એન્યાઓ જે ઓ આજ ૨૦, ૩૦ વરમ ઉપર હિંદુસ્તાન કેલેલું હતું તેની માહિતગારીથી પકાયલા છે, તેઓની ધડવા કોલિસિયા બેસે છે જે પછીથી તો હાલના મુધારાની જુઓળા ચઢી આવી રહેને હરેરાજ ફેરવતી જાય છે હિંદુસ્તાનની ધાગ બાધનારી સભામાં થયેલા કામકાજ હઈઆ મદદનાતન ધારી રહે છે હઈઆના 'લા કમીશનરો' માલ મેલનત અને અબ્યાવથી ધારાના ખરડાઓ મળાજથી ધડીને હિંદુસ્તાન મોકલે છે ને કનકતાની ધારા બાધનારી સભા પાછા પાજે છે કારણ કે તે ત્યાના લોકોની સ્થિતિને યોગ્ય નથી ખજાનચીને પોતાનું 'બ્રેટ' હેવી રીતિ ધડવું પડે છે કે બે ધણીઓ સજી થાય એકતો વડી સરકાર અને ખીજી હિંદુસ્તાનની સરકાર તેના 'બ્રેટ' અને ૮૫૨ રૂબાઈને મેલુને હકે પાણુ વિનાયતની સરકાર તો હિંદુસ્તાનની સરકારની મજૂરી ૮૫૨ રૂબાઈ થકે છે તો પછી ખજાનચી વિનાયતના હોકમ પ્રમાણે આલી સેવો સર્વેથી ઓછી પીડા થાય તેમ કરે છે

હિંદુસ્તાનના નાણા સબધી કારભાર તદ્દન બેહુધા છે મેહસન ઉભી થાય છે ખરી પણ તે કાઈ અથ શાસ્ત્રના નિયમથી કરવામાં આવતી નથી પણ દર

વચ્ચે સાધારણ ખર્ચ માટે અસાધારણ ઉપાયો કામે લગાડી તેટલું નાણું ઉઘું કરવાની તમજીજ કરવામા આવેછે. તદ્દન મુલેહના વખતમા જ્યારે હિંદુસ્તાન રાજદુવારી અટપોમાંથી આરામ લેયછે, જેવો આરામ શ્રીકૃષ્ણ મતા હિંદુસ્તાન ઉપર યાદી ત્યારથી દીઠામાં આવ્યો નથી, તેવા વખતમા ત્યાંની પ્રજા ઉપર લડાઈના જેવો કર નાખવામા આવ્યોછે ને સેફા ઉપર વધારે એછો પડેછે અને જેથી ઘણી મોટી ખેદીલી માથે ઘણા થોડાં પરિણામ નિપજેછે.

ખીજાં થોડાં વચ્ચે સરકારને અશીમની મેહસૂલ પડવાથી દર વચ્ચે ૨ થી ૫ કરોડનો ખાડો ભરવો પડેછે. મેહસૂલની આ રકમ હંમેશ ધારતી ભરેલી ગણવામા આવતી હતી. આજ સુધી હિંદુસ્તાનને અશીમથી યતો નરો ત્યાં યતો મારા માલને લીધે હોતો અને તે માલ મારો હોતો તેનું કારણ કે અશીમ ખતાવવાને મીનમા હરકત હતી, પણ તે હરકત હવે કાહાડી નાખવામા આવીછે અને આખાં દેશમા હવે અશીમના પાક મારૂં જમીન તઈઆર કરવામા આવીછે. આપણે અશીમ હાથ કરી નેહા હતા તે હવે ખલાસ થયુછે. જ્યાં-રથી મીનાએને પોતાના માલ ઉપર ભરસો આવશે ત્યારથી આપણી અશીમની ઉપજ જવાળી. ભવિષ્યમા આપણને બેથી પાંચ કરોડનો ખાડો મેં આસરેજ કહેયોછે. ૧૮૬૮—૬૯ મા આ ઉપજમા ૮૧ કરોડ રૂપીઆ થયા હતા. ૧૮૬૯—૭૦ મા ખરાબર મણુત્રી પ્રમાણે ૭૯૫૩૦૦૦૦ ઉપજમા હતા ૧૮૭૦—૭૧ મા ૬૯૨૨૦૦૦૦ રૂપીઆ થયા હતા અને બનેટ જાહેર થયા પછી રાજ ખખર મલવા મુજબ ભાવો પડતાજ આવેછે.

એ ઉપરાંત ભવિષ્ય તરફ જોતાં, ગયા એપ્રિલમા સર વિલ્યમ માન્સફિલ્ડને કલકત્તાની કૌન્સિલની હજુર પોતાના વાજબી ધભગદ ભરેલા વિચારો આપતાં સાંભળ્યો હોય. આએવત ઉપરનો કર ને હમણા ખેવડો થયેછે તે વિશે ખોલતાં સર વિલ્યમ કહેછે કે:—“હું ધારું છું કે આપણે કમ્બલ કરવું જોઈએ કે આ મોહોશમની આપણી અડચણને જો કે એનના વખતનું નામ અપાઈ ન શકાય તોયે એક ખરેખર ન ધારેલી સંકટનો પ્રસંગ ઉભો થયોછે. મારાં બાવળે સર રિચાર્ડ ટેમ્પલના દેખાડવા પ્રમાણે આપણે હુવી અડચણમા છઈએ કે ને ન ધારેલી કહેવાય. એક ખીજી વધારે બાબદ ઉપર કૌન્સિલનું ધ્યાન પેહિલુઆવા મારું છું અને તે, કોઈ કામ ન કરનાર આતમિતિ. વધારેછે. હુકમા હિંદુસ્તાનમા આપણી કરકારનો વખત ઘણે બારીક અને ધાયવી ભરેલા આવી પેહિલુઆયે અને નેટલું ઉઘું થાયછે તે કરતાંખી વધારે નકામે ખરચ ગળી જાયછે. હાવી હાલતમાં સોકોની જુમથી ધારતી વધેછે. લશકરોને જોડી નાખવા માટે હિંદુસ્તાનને જે કિંમત આપવી પડેછે તે કર્નલ ખુનના કહેવા પ્રમાણે દર વચ્ચે ૫૦ લાખથી વધારેછે અને તે, રીજનીટ વગરના અમલદારો જેઓ પાસે માણસો અથવા કોઈ અધડું કામ કરવાનું નથી, તેઓ માટે ખરચ-

વામા આવેછે. ઇતિહાસમા જોનો જોડા નહી હેવી અગમવાળી રીત હેવું દે ખાડેએ કે અરવી કરેડ વડીને આસ્તે આસ્તે દેહિડ કરેડ થયે. આવી કાઈ દાહડે ન જોયવી અને પુત્ર રાજકુવારી મુલેહના સમયમા કમાન છેકે ગુરવપુરી તાણુવામા આવીછે અને અનૂભવ ઉપાંત જોકે હિંદુસ્તાન માતપણું બોગવેછે તોયે નાણા મંબંધી હાલત આપણા ઉપર હેવી ટંગાયવીછે કે જોનો ઉપાય કરવાને આપણા પાસે સાધનો હોમના નથી.

“જો ગૃહસ્થો એક પછી એક આવના અજ્ઞાનચીના બજેટા વાચવાની મેહનત લેયે તેઓને માહગ દીક્રા સેહસાધી મહમત્ત પડયે. ૧૮૬૦—૬૧ પછીથી ૬૨ વરસ માટે એકકુ બજેટછે. તેઓ એકેકને મજતછિ અને જયારે તેઓ મગજાં વાચવામા આવેછે ત્યારે કાઈમી રીત અથવા તત્વની ગેરહાજરી ગુરત માયમ પડી આવેછે. દરેક અધિકારી ગુરતની અડચણ કાઈ ગુરત વેવાના ઉપાયથી કાઢાડી નાખવાની તમનીજ કરેછે. તે વરસની મગજી અગત્યો પુરી પાડવાને તરેહવાર ફાફા મારવામા આવેછે, કાઈ હુકમીયાથી કમતી કરવામા આવેછે, કાઈ ત્યાયી કાપેછે, એક વરસ વધારે કર નાખેછે, બીજે વરસ કાઢાડી લેછે અને વળી ત્રીજે વરસ પાછો નાખેછે. અરેઅર કાઈ મારી રીતની ગેરહાજરી વિષે વાઈ મેચોના અધિકારીઓએ હેવાતો સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહી મંબંધાવુંછે કે તે પુગવાર કરવાની કાઈ અગત્ય નથી.”

કોન્સિયરમા જે તકરાર ચાલી તે ૨૮ મી એપ્રિલના ‘ગેઝટ’ મા નોંધી લેવામા આવીછે, તેમા મીંડ સ્વામી કહેછે કે “છેવા કેટલા વરસ થયાં ૬૨ વરસ ખાડા પડતો આવીછે અને તેનું દેખીતુ કારણ એજે કે જોકે મેહસૂબ વધતી જાયછે તોએ અગમનો વધારો તેથી એ જડપમા વરેજે.” અરેઅર મીંડ સ્વામી કહેજે તેમ આ ઘણું બોલ્યુંછે. જો મેહસૂબ વધતી જાય તેની સાથે ખાડોની વસ્તો જતો હોયતો સહ માયમ પડેછે કે મેહસૂબ ઉપાંત અરચ વડી ગયેછે. તે કહેછે

આપણે એવકુદ્દ અન્ધ છેએ અને મરકાર તથા પ્રજા ખ્યાલી 'અલ્ટો' થી ઠગા ઇએ છેએ" તેની બરાબર છે.

ફાર્ડ મેયો એથીની રપષ્ટ સમ્બંધમાં બોલેછે, તે કેએ છે કે "વારંધડીએ જાણાવનામાં આજુએ કે ૧૮૬૬ થી આજ મુવી આપણે નાણાના ખાડાની શુભમાં બરાબા ઇએ, તે વરસોમાં આપણે જોઈએ તે કરતા ક્રકત માહોડાછ ક્રોડ રૂપીઆનો જુજ વધારે અરચ કરયેછે." ૭ ૭ ૭ ૭ ૭ ૭

હિંદુસ્તાનની ધિટીપ મરકાર અને એક આધારણ જમીનદાર વચ્ચે જે સગપાપણુ બતાવુછે અને જે વારંધડીએ બતાવવામાં આવેછે તે થોડક દરજ્જે અર છે. આપણે જે મજદુવારી હાલતથી હિંદુસ્તાનને પકડયુછે તે ખુલી જવુ ન જોઈએ. લામિ વખત મુલેહ રેલવાથી બરસો વધેછે અરે. પણ આપણી સત્તાને ધારતીમાં નાખનારા માધનો કોઈ ઘટાડેની ધરવાના નથી. આપણી માહુચેતીમાં હડા પડી ચક્રવાનુ નથી. આપણી હિંદુસ્તાન ઉપરની વમપરંપરા સત્તા ક્રકત ત્યાના સોડાની વફાદારી અને ખ્યાર ઉપરજ ટોકેલીએ એ વાત ઘણીવાર બેનાવાથી તે માચીજ યાઈ પડીછે. પણ તે પચા અને વફાદારી વધારવાને આપણે કસુ એ કસુ નથી અને જ્યા ફેજવણીથી પ્રજા સુધરશે નહી ત્યામુખી કરવાના પણ નથી. આપણી સર્વેથી સરસ ધારણાએને ઉલટાની નાખવામાં અને ભુવથી સમજવામાં આવેછે. કોઈની વર્ગની વફાદારી મેજવામાં આપણે ફતેહ માચ્યા નથી. ઉચર હિંદુસ્તાનતા માંતઅર જમીનદારને જમીનતા પટાની બાબદના રાજવ શરબારથી આપણે આપણાથી જુદા કરી પાડયાએ અને ગરીબ વર્ગ પણ આપણને પસદ કરતો નથી. હાજ તા નેવી બેટીથી અને ખગખ વિચાર અગાઈ કોઈવાર ન હતી. બપકા વાજા આકડાએથી દેખાડવાનુ. સેહંદુ છે કે મેહસલ આટલી વડીએ અથવા નિકાસ અને અવાતમાં આપણે વધારે થયેછે અને રૂના બાયને લીધે દેવમાં રર ક્રોડ રૂપીઆ રેડાયાએ પણ તેથી કાઈ પ્રજાને ફાયદો થયો નથી પણ એર તેએ ઉપર બોજો વધેછે. 'ફંડ આવ ઈડ્યા' મને એક લખનાર દેશની હાલત મટે નીચે પ્રમાણે લખેછે અને હુ ધારછુ કે તેનો હેવાલ બાજખાંછે.

"દુકાજ અને ડીપણી કોઈવાર ન જોયલી હુવી દર વરસોવરમ આખ્યાથી, અને સાધાગણ આવબેરાક્રાની જુલુસો દર વરસ મોખવારીમાં વધવાથી, જે મજુરી કરતા પણ બાવમાં અડપથી વસતી બપડે, તેથી આખ્યા દેશમાં દબ ગીરી અને બેટીલી પેલ યાદેછે, તોયે ગરીબ આપડાએનો ધીમો ક્ષીંદનો માદ હૈયુ કોન્સિય સુવી પુગો નથી. તે ગરીબોને મનથી આગગાડીએ, તારે અને અપાગના મોટા ગસ્તાએ તથા ફેજવણીનો પ્રચાર સુ કામનો ! જે સગળા તરફ આપણુ ધાગ બાધતાગએ મોટોગ ગર્વથી દેખાડેછે. તેએ પોતાની કાંનની હાલતને આગળી મોલવારી સાથે સરખાયેછે. જ્યારે અનાજ સોળો

અને પુષ્કળ હોય, જ્યારે તેઓ પૌતાની અવગમન ભોગવતા હતા, જે તેઓને મદદ કરનારા દેશી મરદારો અને ઉમંગોના ગુમ થવા સાથે ગુમ થતા જાય છે અને તેના બદલામાં હર્ષ કાર્ષ વચ્ચે નથી.”

પણ એ બાબત વચ્ચે ખોલવાની હું હિમત કરતો નથી. હું દેશીઓની હાલત ઉપર ખોલું છું તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે કાર્ષ રાજકુવારી અગત્ય નથી તેના વખતમાં બારી કાઢી નાખીને કમાનની દોરીને તુટવા તજગ તાલુકાનું કેટલું ધાસ્તી ભરેલું છે. જે કરે અરેખર હિંદુસ્તાન ઉપર નફી ન નાખે. જોઈએ કાંકે કાંઈવાગ ખરી અગત્યને વખતે અને દબાણની વેળાએ કામ લાગે.

હું ધારું છું કે તમે મગજને માહિત હશે કે હાલ હિંદુસ્તાનની તાજેરી ઉપર જે મોટા ભોળો પડે છે તે જાહેર બાધકામ ખાતાના ઉડાઉ અર્થને લીધે છે.

જાહેર બાધકામ ખાતામાં આગળ, હાલના અને ભવિષ્યના કામમાં ઉપર બાર્ડ મેયોએ આપેલા વિચાર તા. ૮ મી એપ્રિલના “ગેઝેટ” માં ધણોજ સ્પષ્ટ રીતે આપેલા મારા લેખમાં આપ્યો છે. તેઓના કામો બે ભાગમાં વહેંચાયેલા છે, આધારણ અને અધારણ. પેહલી જાતના વર્ગમાં જેવાં કામ આપે છે કે જે ઉપજમાંથી ચાલે છે અને બીજા વર્ગમાં હિના કામોના અરચ ‘સાન’ કહાડી ચલાવ્યામાં આવે છે. * * * * *

૧૮૬૯—૭૦ માં ધગલાડ અને હિંદુસ્તાનમાં મળી જાહેર બાધકામ ઉપર ૮ કરોડ રૂપિયા અર્ચ થયો હતો. ૧૮૭૦—૭૧ માં ૭૪૭૫૫૦૦૦ રૂપિયાનો અગચ ગણવામાં આવ્યો જે માહેના ૧૬૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા હિંદુસ્તાનમાં અને ૫૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા ધગલાડમાં અગચવામાં આવનાર હતા.

૧૮૬૯—૭૦ ના જુદા કાલકેલા નાણામાંથી ૧૦૪૦૦૦૦૦ રૂપિયા ‘ઈસ્ટ ઇન્ડિય ઇન્ડિગેશન એન્ડ કનાલ કંપની’ અથવા જે ‘ઓરીસા એન્ડ સોન ઇન્ડિગેશન કંપની’ ને નામે ઓળખાય છે તેના ભાગીદારોને તેઓની મીલકતને માટે ભગવામાં આપ્યા હતા. ૧૮૬૯—૭૦ ની રકમમાંથી આ બાદ કરતા અરે અરચ તો ૩૬૬૦૦૦૦૦૦ નો ચાર્જ થયો. એટલા ઉપર બાર્ડ મેયો કેહે છે કે ગયા વચ કરતા આ વચ જાહેર બાધકામ ઉપર આપણે ધણી મોટી રકમ અરચી શકીશું. પણ તે બાદ જેવાં છે કે આ રકમના કાર્ષ જાહેર બાધકામ ઉપર અરચાઈ નથી જે ઉપર ચરકાર જોખમદાર હાય. ‘રૂલે’ ના હયાતો ઉપર આપણે ૧૮૬૯—૭૦ માં ૧૫૭૦૦૦૦૦ બાજ ભરવું પડશે અને ‘રૂલે કંપની’ એ એજ વચમાં મરકારી જામીનગીરી તજે બાધકામમાં ૪ કોડ રૂપિયા ઉપર અરચશે. એટલે ખરે જોતા જાહેર બાધકામ ઉપર હિંદુસ્તાનમાં ગયા વચમાં બાજ સાથે ૧૬ કોડ રૂપિયા અરચાવા કેહવાયે. અને તેમજ ૧૮૭૦—૭૧ માં ૧૪ કોડ ૨૮ લાખ ૮૦ હજાર રૂપિયાનો આકર થયો.

તે નામદાર કેહે છે કે “હું ઇન્ડિયન પ્રાન્સિપલ એ બાબત ઉપર

ધ્યાન આપે કાકિ હિ દુસ્તાનમા ઉપેચી બાધકામ ધાજળ આપડો અરચ ધાયલે તેની અબર ધણુકિને નથી. જો આપણે એ જે રકમોને આપે મુકયે તો ૩૧ મી માર્ચ ૧૮૭૧ મા પુરા થતા જે વરમમા આપણે ૨૮૧૧ કોડની ગણી રકમ અરચેની કેહનાય જે રકમ રચેન, ઇશીની, ઉત્તર જમમની એમાની કોઈનીની વારસીક ઉપજ કરતા ધણી વધારેછે અને હાલની ઉપજ કરતા તણુ ધણીકે.”

લાર્ડ મેયો વળી કેહેકે કે “હવે આ રકમ મેલ્ચલના કયા પ્રમાણુમાઠિ. હાલ પુરા થયલા (૧૮૭૦) વરમની હિ દુસ્તાનમા બાકી મેલ્ચલ ૨/ મિડ રૂની આ ગણાયે. બાકી મેલ્ચલ એવેકે, જમા કરવાનો અરચ, બાજુ બરણ, ‘ચેનચનો’ અને કરારની રહે આપાતી રહેતા બાકી રહે તે. આ બાકી રહેલી રકમમાથી સે હેકડે ૧૦ ટકા જાહેર બાધકામ ઉપર અરચવા પડેકે. ૧૮૭૦ — ૭૧ ના વરમમા બાકી મેલ્ચલ ૨૮૦૬૦૧૬૧૦ રૂપીઆની રહેશે જેમા ૧૪ ટકા આ રીતનો અરચ થશે.

તે નામદાર કેહેકે કે બીજી રીતે બોલતા “જાહેર બાધકામ ઉપર નક્કી અરચ ૧૩ કોડ ૮૦ લાખનો થશે. જે બાકી મેલ્ચલમા સે હેકડે ૪૭ ટકાના પ્રમાણુમાઠિ. આ ટકા ચાલુ વરમમા વચસે એવે આવેતે માન આપણે જાહેર બાધકામ ઉપર આપણી બાકી મેલ્ચલમાથી સે હેકડે ૫૦ ટકા અરચાશુ અને આશતો મત હેવુ છે કે જાહેરમા સુધારા કરવાની આવી તાત્કાલીક પુલિયા કોઈવિધ કરવામા આવી ન હશે.”

લાર્ડ મેયોના કિમની વિચારનો આ ધણી નખગો ઉતાડેકે, પણ મારી મત નમને માટે તે પુગતોકે, અને માફ દેખાડી આપેકે કે જોકે આ ઉપાયોથી સુધારા ધાયકે અરે પણ તે ઘાઈ ને એવી મારી મેલ્ચલ કરવા માટે બારી કશી નાખવાની કઈ અરેખર્ગી અગત્યજ હાય હેવુ નથી. હેવી સચના કરવામા આવી હતી કે જાહેર બાધકામને માટે અપાતી રકમ કારી નાખવી. મી૦ સ્વામી કેહેકે “તેમ કરવુ નાચકારકકે” એવો બધતિ કામે તર કાવામા આવ્યકિ કે ધણુકિને પડતા નાખવા પડ્યકિ અને તેથી માટુ નુકસાન થયુ છે. મી૦ સ્વામી કેહેકે કે “આપણા ઘરમાથી બાહ્ય નિબંધતાજ ધાપલુ ન રાવાને લીધે પડી રહેલી ઈમારતોના મુખ જ જોતામા આવા પના રહેતા નથી.”

મર રિચાર્ડ ટેમ્પલ એકજ સન્દ અને હિમ્મતથી જે બીજા કામમા લગાડી હોતો ધણી વાક્ય કેહવાય, સે હેકેકે કે આપણુ ઉપરનો હા એ નોંધી મરક રીતકે અને જોએ તેને માટે મત આવી વળી બીજો કાઈ ઉપાય દેખાડવા વગર તેમા વાક કાહોંકે તેઓને તે વાજબીની મહે કપમે આપેકે.

મર રિચાર્ડ ટેમ્પલ આપણ ઉપરના કરની તરફેલુ કરતા મનમાતો હ્યોને હ્યે, તેની ઉપગ્રાધ યાઈ હુ કુ છુ કે હિ દુસ્તાનમા મરકારી કે પછી કાઈ બીજો હેવા કાઈ અનુબવનાજો અમદદાર નથી કે જે હિ દુસ્તાનને માટે આવણતો

કર તદન નાનાપકછે હેલું ન કહે. જ્યારે મીં વિવચન પેહન પેહલો આપ્યો ત્યારે તે આ કુક્ષિત કાપી કૃષીને પોતાના ખીસામાં તૈયાર કરી લાખ્યો હતો. તે આ દેવથી તદન અલુભાણ્યો હતો તથા ત્યાંના સોકની રીતભાંતથી નાવોક્ષિ હતો. તેણે અર્થશાસ્ત્રનો અધ્યાય અમેરીકા અને યુરોપના બે ધારણ ઉપગ્રહકર્યો હતો, જ્યાંની રીતભાંત અને હાલત એશિયા ક્રમાં જુદીજ નહીં પણ કેવળ ઉપ-દીછે. મગ આર્યમ દરવેલ્યન ને આ દેશને બરાબર પીછાણતો હતો તેણે આ બેઠુધા ઉપાવની માત્ર વધી લીધી અને તેને પાછો વિવાપત બોલાવી લઈ આખરે જલુ વારસે પાછો ખજાનાના ઉપરી તરીકે મોકળો. પણ ધારા બાધ નારી કોન્સિયના અધિકારીઓ નેઓએ આ ઉપાવની તરફેણમાં મત આપ્યું તેઓ તે બાબદમાં શુ કહેછે? ૨૮ મી અપ્રિલના 'ગેઝેટ આવ ઇંડયા' માં એ બાબતની તકરાર જોવામાં આવશે અને તેથી ધારા બાધનારી મહાના વિ-ચાર અને તેઓની કામ કરવાની રીત મહમત્ત પડશે. દાનરેખન મીં આપ-મેન કહેછે કે "હું ધારણ કે એ કર હિંદુસ્તાનને તદન નાનાપકછે. હું ધારણ કે ને થોડા પાસેથી આ કર લીધામાં આવેછે તેઓ માથે થતી કુશ મળી સાથ સરખાવતા એની ઉપજ કાઢી નથી અને તે થોડાઓ પ્રતમાં શુ ધરેલા અને આના થોડા." આનરેખન મીં બુલેન સિંઘ કહેછે કે "નેઓએ આ બાબદ સાફ વિચાર કરવાની તમરી લીધીછે તેઓ માથે એકમળતો થઈ હું જણાઉં છું કે આ કર આ દેશને માફક આવતા નથી અને નેમ નેમ એ કરને હું વરાંરે તપાસતો જાઉં છું તેમ માહાર મત પકુ વળું જાયછે." આ-નરેખન ફિટ્ઝ નેમ્સ સિંઘન વિચાર આવેછે કે "આ કર નાખવાની અગત્ય પડે પણ તે ધણીજ થક જરૂરી અગત્ય હતી." આનરેખન મીં સ્વામી મીં આપમેન માથે એકમળતો થાયછે કે "જો મુલેહ અને આબાદીના વખ તમા આપણે આપવત ઉપરનો કર વધારીશુ તો ધારતી અને અડચણના વખતમાં નાણુ ઉપુ કરવાનો ને ફક્ત એકેનો એકજ અને પત્રો ઉપાવ આ-પણા હાથમાંછે તે જતો રહેશે." મર હે-રી કુરાય, નેપુરના માહારાજના મતને એકમળતો થઈ કહેછે કે "એ કર દેશને કદાજા બરેલા, લોકોને નાપસદ અને ઉપજમાં ઘણો નિર્જીવછે."

આએવત ઉપરનો કર હિંદુસ્તાનને તદન નાનાપકછે હેલું હંમેજને મમજ શકતા નથી, અમનદારો એ ઉપાવને જલદીથી પકડી લેવછે તેનું કારણ એકે એકતો તે તદખિયાર ઉપાવ હાથમાં મળી આવેછે, વળી તે માથે એ સનાય ઉપર વિચાર કરવાની મેહનત અને જોખમ બનેછે તથા મેહનત વધારવા મરે કુર્ષ ખીજ રીતે શોધવી પડતી નથી. તે મીં વિવચને દાખવ કરી છે અને તે તેના નામિ આવેછે, પણ જો તે પ્રતિષ્ઠ મૂલ્ય જીવતો હતો તે પેહલો બોલી ઉતે કે તે જોટો હતો અને તેના બાઈનિંધ મર સી. દરવેલ્યન ખરો હતો. વળી ખીજ

મેહનત એ બચે છે કે આવતી ગેઝવણી તે એકાં થાઈ રહે છે, પણ તે લોકો ઉપર ધણે બારી કમતી રીતે પડે છે અને તે ઊંચી ચકાસણે એટલા મોટે તે ધણે ગેરબનસાથી ભરેલા છે. કોઈ શખ્સ પોતાનું ધન જમીનમાં ગાળે અથવા તેના ધરેલું બતાવી દે તો તમો તેની ખસેલી શી રીતે કર લઈ શકશો? ખીન કોઈની કર કરતાં આ કરથી ધણી લુચ્છાઈ, ધણે જુલમ અને ધણે દગો થાઈ શકે, અને બાપડા રિખાતા લોકો ઉપર અમલાએ જે કુંઝડી નાખી છે તેમાં આથી વધારે થાય છે અને તે ઉપર લીધેલી મેહનત, ખરચ, કંટાણો અને ઉત્તપન થતી દુશ્મની માથે ચરખાવતાં એની ઉપજમાં કોઈ છૂવ નથી.

પણ હવે હું આ મવાલ ઉપર આવું છું કે આ લગાઈના જેવો કર શા મોટે જરૂરનો છે. શા કારણથી એ કાઢાડવો પડ્યો છે? અને હું તેની અગત્ય છે? 'ટાઈમિય' પંચે પોડાક દાહાડા અગાઉ એક માતેબર બાબદ લખી તેમાં જણાવ્યું હતું કે ૧૮૬૫ માં જ્યારે મેહસલ ૬ કોડ રૂપિયા આ બોલી હતા ત્યારે મર ચાર્જસ ડરાવેલ્યને મત આપ્યું હતું કે મરકારી હાલતો પુરી પાડવાને હાલના હિંદુસ્તાનના કરો પુરતા છે. ૧૮૬૮ માં મીં માસીએ એજ વિચારો નજીક હુવાજ ચમ્દામાં આપ્યા હતા ત્યારે હવે ખર્ચ વધેલો ક્યાંથી? આપણે કોઈ બારી ખર્ચ વાલી લગાઈમાં સપડાયા નથી. કોઈ બાબતો મેચાડી દેવાનું આપણે માથે આવી પડ્યું નથી. કોઈ રાજકારણમાં ફેરવવાનું નથી કે નેથી કોઈ ન ધારેલો મોટો ખર્ચ આવી પડે પણ તેથી ઉલટું આપણે તે ખર્ચ ઘટાડવા અને કમર કરવા પડ્યા છે. જ્યારથી મીં વિવરન હિંદુસ્તાનના ખજાનાની લગામ પોતાના હાથમાં લઈ ત્યાં ગયે ત્યારથી કમતી કરવાનો પોકારો ચાલતો જ આવ્યો છે. જેમ જેમ વરસ દાહાડે આપણી મેહસલ વધતી જાય છે તેમ તેમ દર વર્સ ખજાનમાં કોઈની ને કોઈની ખુટની જુમ પાડતો આવે છે અને જો તે ખુટ તેના પોતાના મગજમાંથી નિકળેલી હોય છે તો ખચીત આગળા અંધિર કારબારનો તે વાંકે કાઢાડવાનો.

હજી સુધી અગરજો કોઈ દાહાડે ન લીધેલી હેથી રાજદુવારી નિંદ્રામાં ખસી ન પડે, અગર આપણે સુવિદ હાજની માફક બોગવતા રહીએ, જે આગળા ઇતિહાસ પરથી ખરી લાગતી નથી, તેમજ આજમની મેહસલમાં આમરે કરેડને આડો પડવાની ધામણ છે અને મર વિલયમ માનમદિ હે રેખાડ્યું તેમ નડામાં લશકરી ખાતખિઆ આમરે ૫૦ લાખનો ખરચ જે લશકરો બિહી નાખવાની ચરમ ભરેલી રીતથી લારડ લાઈફાકસે આપણને એક વારસો આપે છે તે આડો પુરો કરેલો છે. જોહર બાંધકામો બાંધવા મરે ઉછીકું નાણું લઈ લગાઈના હિંગામ મોટે આ કર રેહવા દેવાને બસે આપણે ચાલુ મેહસલમાંથી જોહર બાંધકામો કરવા મારું આ લગાઈના કર નાખ્યો છે. પણ લગાઈના વ.

અતમા ઉછીકુ લેના જેવી આપણી આટ વખતે ન હોય અને તેમ નહીં તો આપણને મોટું વ્યાજ આપવું પડે

ધણી સજ્જ અને ખારીક તપાસની અગત્ય દેખાડવા જેટલું હું ધારણું કે હું બોલ્યો છું, અને હું આ મંજૂરીને વિનવી કરું કે કાંઈ સુધારાને અર્થે ઉપાય લેવા. પછી જોઈએ પાત્રાહી 'કમીશન' માગો, જોઈએ આમની મંજૂરી 'કમીશન' મોનાવો અથવા નાણા મંજૂરી મંજૂરનારા લાયક અનુભવી ગૃહસ્થોની મંજૂરી મોનાવો. હું દનગીર છું કે એક ખીજ બાબતમાં વખતની કોટાઈને લીધે મારાથી મોનાઈ થકાતુ નથી અને તે બાબત જાહેર બાધકામ ઉપર અરચી રીતે કરવામાં આવે છે તે દેખાડવાની છે. જો આ દેશમાં ૨૮ કોડ રૂપીઆ બાધકામ ખાતાના કમીશનરોને વગર જોખમે અરચવા માટે કાંઈની અકાવ અથવા હટાવ વગર આપ્યા હોય તેના પરિણામ શા થાય વાર ? અને હિંદુ સ્તાનમાં તેના પરિણામ આપણે કેવા ધારતા હઈશું ? સરકારી હોફેદારો અને ખીજઓ વચે એ બાને કેવળ ઉત્કાળ વિચારો છે. ખાતા વાળાઓને વિચાર હોય છે કે જાહેર બાધકામ ખાતુ અગીધણું દિગાં છે તેઓમાં હોય વિચાર છે કે ચામલુ સાર ખાતર કરતા સે હે કરે ૨૦ થી ૨૫ ટકા સરકાર વધારે બાવ આવે છે અને કામ ખીજ વગલુ ધાને ઉતરતુ થાય છે અને અખર છે કે જાહેર ખાતાના બધાવલા કામો ઉપર રેલવેના ઈજનેરો હોય છે રેલવે ખાતાનું બાધકામ કેલુ મહડતુ છે તે જાહેર બધકામ ખાતા વાળા બેથક જાણતા હશે. પણ જાહેર ખાતાએ બાનેરી ઈમારતોને ધડીએ ધડી દુનારત થવાથી તેઓનાં તે શકો પડી ગરાયે

૧૮૯૨ મા બગબો અને લશકરી બાધકામો કરવાને ૧૦ કોડ રૂપીઆ જુદા કાલંડવામાં આવ્યા હતા જેમાંના ૧૮૯૬ ને હેડ ૫) કોડ અચાર્જ અપા અને હેવુ ગણવામાં આવતુ હતુ કે ૧૮૭૨ ના ચાંચ સુધીમાં મગજા અર્ચવા મા આવશે. જે માળા વાળી બરાબો જેને વાજખીની રાહે મેહનના જેવી કે હવામાં આવે છે અને અરેખર તેઓ અર્ચમાં અને કદમાં મેહનના જેવીજ છે તેઓ ૧૦ થી ૧૨ લાખ રૂપીઆથી ઓછા અર્ચે બધાઈ ન હશે એક આ ખી રીજમી રહી શકે જેવી બરાખની હાગમાં આની ૧૦ ઇમારતો હોય વળી એતો નકો છે કે ઘણેક ડોકાણે સડક અને ખીજ કારણોના પ્રસારથી આ ઇમારતો ૨૬ ધર્ષ પડશે. હું ધારણું કે કેવેક ડોકાણે તે છોડી દીધામાં આવે છે

આ મગજી વાતો અને જેવીજ ખીજ બાધકામના સોકોને મારીપડે માલમ છે પણ હિંદુસ્તાનની રીતિ જેવી છે કે કાંઈની સુધારો હોફેદારો તરફથી તો થતા રજ નથી, મગજા ખાતાના અમલદારો જેઓ વરસ રાહોડે ૨૦, ૩૦, ૪૦ કોડ રૂપીઆ એકકા કરીને અરચે છે તેઓમાં ખાસસી બાધકામ ધાઈ છે તેઓને બા હારના ટીકાથી કાંઈની અસર થતી નથી અને જેમ દરીઆઈ જાનવર 'મોડી

પ્રમ' ને આગલુ લગાડતા તેના મગજા પગે એકી વારે મ કોચાઈ બંધી દુન્ય દેનારની સામે થવા જેમ મળી જાય છે તેમ મરકારી જુદા જુદા ખાતાઓ જ વારે એક ઉપર હોમલો થાય છે એટલે મુગા યાઈ બંધાય છે અને જ્યારે મુગુ રૂદવાનુ નથી ત્યારે હોમલો કરનારને કચડી નાખવાને એકા મગે છે. કાગજ પત્રોના ત્રામદાયક વ્યવહાર અને મત્તાવાળાઓની ભાગ્યવડ તથા ભમગના માળાને છેડવાની ધારતીની ચાલતી આપે રી રીત અને કામદાને ચુ ચવાનો કઠાસો વગરે કાણેથી આ કારભાર એવો તો મુમ્બાઈ મગે કે કે કાઈ અપદ્ધવાત તથામ કરવાને ન જને હેવું છે આ જીવ કાઈ છુડી નથી. મીં વિચરને કાઈની સુવારે કરવાને મોઠે માથે લેવાનો વિચાર કર્યો કે આ ભારી અડચણ મામે આનીને ખડી રહી. તેણે રાત અને દાહડા મેહનત કરી અને મેહનત માને મેહનતમા કચડાઈ મગે. જેમ ખીજા ઘણાએને થયું છે. હુ ધાર છુ કે મીં ભાગ, મીં મારી અને મર ચાર્મ ટરાવેલ્યન પણ હેવાજ વિચાર આપ્યો.

પણ હવે હુ મારા ટીકા બધ કર છુ અને ધાર છુ કે જ્યામુડી મગ અથવા પારલ્યામે ટ એ બાબદની જોયેલો કર્યો નહીં ત્યામુડી તેના ઉપાવ થનાર નથી, આની મુચવણુ બરેલી બાબદમા ફક્ત એકજ મત કાઈ જાણજુ વગણુ ધરાવતુ નથી પણ જ્યારે મીં આચીએ જાણાજુ કે હોમલોમા અથવા અડચણાઓમા કોઈ દાહડાની મનમાનતો મુધારે થનાર નથી અને જ્યામુડી દરેક ઈનાકાની મગજને દરેકને માથે ખરચ નાખવામા આવશે નહીં ત્યામુડી એ મુચવાડાનો નિકાજ આવનાર નથી આ મુગના ઘણીવાર કરવામા આવી છે પણ જ્યામુડી ઇંગ્લાડ એ બાબત ઉચકા લે નહીં ત્યામુડી તેમા કાઈ કરી મકાવાનુ નથી. ખરી વાતતો એ છે કે હિંદુસ્તાન એટલુ મોટુ દેશ કે અને ત્યાની વસ્તી એની તો જુદી જુદી અને મુધારતા અદર રેકાર છે કે કોઈ એક જાતના કર અથવા નાણાના બદલાવથી મગજને માફક આવતુ યાઈ મકનાર નથી, અને ચાલનચાલી ખરચ એટલાતો મોહમ વિખાર ઉપર ચાલે છે અને હમાજ કેરતા મોહમ અને તે ઉપરનુ તપામનુ આજુ હેવું તો મક્કી છે કે ગમિ એ રી નિર્દણુ ખુદીનો આદમી પણ તે મગજા ઉપર ધ્યાન ગમ્મી શકે નહી. ખરેખરી તથામ કરવાનુ મેલુ દહડું છે તે વિશે પે નવાને માગ પાસે પુરતા નવે નથી જ્યામુડી આપણે રાજદમારી પચાનમારી મુખાએ છુગ ઉએ, ત્યામુડી આપણુ આવી નાણા મંબ ખી ત મીએને બચારી મકમ. હિંદુસ્તાન પણ મોટુ અને ફજવન દેશ કે અને ત્યાના લેમિ ઘણા નમ અને મુમ્બાજુ છે, પણ એમનુ એમ તે ચાલ્યા કર્યો હેવું આપણાથી બેઠાઈ મકાસે નહી, રાજદુવારી ખરપોને મો આપણે તેવા રેલુ જે એ અને વખતે રાજગતાજના લેમિ પેતાના હક મો લગત યાવ અને મગજા એકમ પ થવથી ત્વર વરે છે હેવું મમને જેવા મમવની આપણે વરી ગમ્મની જોએ. ખર

પર તે કાંઈ દાહાડ વખતે આવે પણ રેહવાથીઓનો મુધારેતો માડાં વેલો આવેલો જોઈએ, અને ઇંગ્લેન્ડે ધારે છે તે કરતાં વધારે નબળી છે. જો હવે કાંઈ બનાવ બન્યોતો આપણે ધણીજ માડી દાનમાં આવી પડ્યું કારણ કે ત્યાંનું યંત્રકામ સગવડું બગડી ગયું છે.

નાણા સંબંધી બાબતની સાથે જોડાયેલી એક ખીજ બાબત ઉપર યોગ્ય ટીકા કરવા વગર માહાગયો રેહવાનું નથી. જમીનની મેહસૂબ, આપણી રાજકારભારી કારકીરદી અને તેથી વગર દાહાડે આપણા દેશમાંથી ૧૦ થી ૧૨ કરોડની પડતી ધાક, લવકરી મેહાટા ખરચો, વિગતવાત ખાતાના ખરચો અને હવેની ખીજ બાબતો ઉપર હજી બોલવાને મને વખત માયો નથી.

મીંડેકીન બોલ્યા કે—મીંડે પ્રિયાર્ડે ચોતાના નિબંધમાં આએપતના કરને બદલે ખીજ કાંઈ સુક્તિ બતાવી નથી પણ તેનો વિચાર હવે હોતો કે બનનારો ખીજ કેઈ રીતે આ ખુદ પુરી પાડવી તે વાંચી લેનારાઓએ બતાવ્યું જોઈએ. મીંડે પ્રિયાર્ડે વળી જણાવ્યું હતું કે આએપતનો કર કુકત લડાઈના દિગમને મોટે છે પણ ખરી વાતો એ છે કે જોકે તે ઇંગ્લાંડમાં લડાઈને મોટે કામ લાગતો હશે પણ હિંદુસ્તાનમાં તેમ નથી કારણ કે ત્યાંના લોકો લડાઈની યજ્ઞોએ જોકે બેઠેલાં તો નહીં તોયે કાંઈ ધણા વધાર નહીં હશે. હિંદુસ્તાનમાં લડાઈના મુખ્યમાં કુકત એકજ ઉપાય છે અને તે તે વખતે હિંદુસ્તાનની સરકારની આજે જે જો આપણે દર વગર આપણું દેવું વગારી આ જઈએ અને અર્થ જોઈની મેહસૂબ મેળવવા મોટે કર ન નાખ્યોતો આખરે રેહવાની નથી. સવાય માત્ર એ છે કે “ઈન્કમ ટાક્સ” ને બદલે ખીજો કયો કર નાખવો. હિંદુસ્તાન, કૃષ્ય અને મહાત્મી કાળમાં વધતું જાય છે પણ ‘કમટમ’ ની હવેની ખીજ આપવો વગતી નથી, અને હિંદુસ્તાનમાં મામાન્ય આધારોની જીનસો ઉપર વેચાતી માફક હિંદુસ્તાનમાં ઉપજ થનાર નથી. માહા, કાશી, ખાડ અને દારૂ અને તમાકુ વગરે ઉપર કર નાખવાથી કાંઈ મેહાટી મેહસૂબ થનાર નથી અને પાવરે કર નાખવાથી લોકોની વધતી જતી દોલત ઉપર અસર થાય છે, આએપત ઉપરના કરને બદલે જો કાંઈ ખીજ કેલવામાં આવ્યું હોયતો તે નિમક ઉપર જગત વધારવા બાંધે છે જે સ્વચ્છતાને સર ચાર્પસ ટરોવેલ્યને ધણી પમંદ કરી હતી અને લાર્ડ લારેન્સે ધણી તારીફ લાયક રીતે રદ કરી હતી. મીંડે પ્રિયાર્ડે કહે છે કે આએપત ઉપરનો કર ધણો જીવનમાં છે પણ લોકોની આધારોની જાણ ઉપર નખાતો કર વધારે વાધા ભરેલો છે, કારણ કે પ્રજાના ગરીબ ભાગ ઉપર તે પડે છે, પણ “ઈન્કમ ટાક્સ” તો માનવેશદાર ઉપરજ પડે છે. બેમિ અને ખીજ આસોસીએશનોના એ બાબતો મતોને બેશક ધ્યાનમાં લેવાં જોઈએ, જેઓ જ્યારે કાંઈ કર નાખવામાં આવે છે ત્યારે આધારો રીતે પોકાર કરવા પડી જાય છે પણ એ આસોસીએશન ત્યાંની પ્રજાનો

પોકારછે કે નહીં એ શક બરેલું છે, પણ ખરી વાતતો એછે કે તેઓ એકબી
બર્નાના સાકર છે. ને લોકો ઉપર “ઇનકમ ટાક્સ” નાખવામાં આવેછે તેઓ ધણી
કરી હેવા હોયછે કે તેઓને આપણા રાજ્યથી ઘણો ફાયદો થયો હોયછે અને
તેઓએ હજી સુધી કંઈ કર બરબોનથી અને હમાઈ મત હેલુ છે કે નિમક ઉપ-
રના કરને બદલે આએપત ઉપરનો કર નાખવો જોઈએ. જેમિ આસોસીએશન
રીતિ ખતાવેછે કે નાણાની અડચણ ટાળવા માટે આપણે જાહેર બાંધકામ માટે
ઉછીકું લેવું જોઈએ અને તે વખતે વખત નવેસરથી ચાલુ રાખવી જોઈએ.
હવે શું ૨૫) વરસ પછીના લોક તે નાણા આપવાને ખુશી થશે ? મીં મેકમીનનુ
મત હેવું હતું કે આ દેશના અગત્યને માટે ખીજા શા ઉપાય ખતાવવા તે ટૂરવ્યા
સીવાય આએપત ઉપરના કરને ધીકારી નાખવો એ ઉતાવળથી કીધેલું કેલવાયે.

મીં નવરાત્રજી ફરદુનજી બોલ્યા કે મુંબઈ આસોસીએશનના સેક્રટરી
તરીકે તેહને આસોસીએશને મોકલેલી અરજીને ઠીક આપવા માટે અમે મોક-
લવામાં આવ્યોછે, તેઓ હેવી અરજ કરેછે કે “ઇનકમ ટાક્સ” કાઢાડી નાખવો
અને હિંદુસ્તાનની મેહસૂલને મનમાનતા પાયા ઉપર લાવવી. ઉપલી અરજીમાં
હેવી અરજ કરીછે કે જાહેર બાંધકામનો ફાયદો ધણી પેડીએ એક પછી એક
લેઈ માટે તે ખાનેના નાણા ઉછીકાં લેવાં અને તે ૨૦ થી ૨૫ વરસમાં પાછાં
આપવાં અને ચાલુ મેહસૂલમાંથી એકદમ ન આપવાં. વળી અરજીમાં માગેછે
કે દર વરસ વધતો ખરચ કાપવો જોઈએ. જે આ ઉપાય કરવામાં આવેતા
જીલ્લા અને જોરા કચેરી પૈયા ઉઘડાવવાની કાંઈ અગત્ય રહે નહીં. આ
રીતિને મુંબઈના લોકોએ અને મરકારી હોલિયારોએ પસંદ કરી હતી. મીં
પ્રિયાડે પોતાના નિબંધમાં ને ખાનેની તરફદારી કરીછે તેને મીં નવરાત્રજી
ધણીકરી એકમજતા થતા હતા. મીં પ્રિયાડે મત આપ્યું કે હાખનો ખજાનથી
બંધાઈ અને ગુચવાઈ ગયેલો અને તેણે હાકમ પ્રમાણે બજેટ રજી કર્યો.
શાહાનશાહતને ખજાનથી હેવી હાલતમાં હોય એ તે રાજ્યના કારબારને દિણ
લગાડનાર છે, અને તે પ્રમાણે એક ઘડીની ચાલવા દેવું ન જોઈએ, ખજાનના
ખાતાં ઉપર તેનો વડો જોઈએ અને પોતાના કામકામનો તેને જોખમદાર રા-
ખવો જોઈએ નહીં કે હુકમ પ્રમાણે ઘડી કાઢાડનાર એક “કલાર્ક” ની માફક તેને
રાખવો. મીં પ્રિયાડે દેખાડ્યું છે કે ત્યાંના લોકોને માહારાજીના લોકો જોડે
એજી નાખ્યાથી હિંદુસ્તાનની મેહસૂલને દર વરસે ૫૦ લાખ રૂપીઆનો ખર્ચ
વગરપોછે અને તે ચોડી મુદતમાં વધીને રોહોડ કોડનો થઈ. આવા જોરા
ખર્ચથી આએપત ઉપરનો કર નાખવાની ગરજ પડીછે. આગળો ખાલનાર
ખાલો કે બોને આસોસીએશનના કકત એક વર્ગજો અને ત્યાંથી આવેલી અહીં
કકત ત્યાંના માતબર લોકોએ પોતાને મારેલા કા કાઢાડી નાખવાને માટે ઘડી
કાઢાડીછે અને તે અહીં કાંઈ ત્યાંના સમજા દેરીએ તરફથી, ગરીબ વર્ગો ત-

રકૂથી આવી નથી. આ તેના બાલવાનો રીઝો આપ્યા વગર ચાલે નહીં એવું મીઠું નવરોઝજી બોલ્યા. મુબઈના પૈગાદાર લોકો પોતાની સંખ્યાવતને માટે એટલાતો બજારીતાએ કે તેઓ ઉપર ઉપલો કપડો લાગુ પડી શકતો નથી, તેઓએ ઉપલી અરજીમાં નિમક ઉપરની જગ્યાતને માટે લખ્યું કે તે ગરીબ લોકો અને એકુતો ઉપર ઘણો બારી પડશે. ઉપના અને એવાજ ખીજ વિચારે ઉપરથી આ સંબંધને માલમ પડશે કે અર્જ ઘડનારાઓની મતનબ કાર્ધ પોતા તરફ એવું ન પેગાપણ બતાવવા માટે નથી, આ આસોસીએશન કાર્ધ તેના અધીક્ષરીઓના જ ફાયદાને માટે નથી પણ મુબઈના કાના સગળા વર્ગો માટે અને તેમાં મુખ્ય કરી ગરીબ વર્ગો અને વચ્ચે વાંધેના લોકોના લાભને માટે છે. જો એ આસોસીએશન કાર્ધ ચોક્કસ વર્ગના લાભને માટે હોતો મીઠું નવરોઝજી તેની સાથે એક ઘડીની સંબંધ રાખે નહીં.

મરખારટલ ક્રિયા—હું અત્રે ફક્ત એક સંબંધનાર તરીકે આપ્યો છું અને હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હથડી હાનતમાંથી છુટવાને કાર્ધમાંથી મુબના અત્રે થાય તે સંબંધના આપ્યો છું, અને આશા રાખું છું કે જે હું બોલું તે માદરા ખાનગી મત તરીકે મુબજી, અને પેલવેલના તો આ આસોસીએશનને પાધરે મારગ આપવાને હું ઈચ્છા રાખું છું એવા માટે જો કાર્ધની જાણ કરવામાં આવેતો તે કાદા કરવી અથવા કેમ કરવી તે તપાસી આ અગાઉ કોય નીનું મોહો કોણના સ્વામીનમાં તે તપાસવું જોઈએ છે. જો એ અગત્યના સવાન ઉપર તમે ધ્યાન આપશો તો જણાશે કે સિદ્ધીપ પારલ્યામેટ એ ખાનતા ઉપર મતા ચનાવે છે, અને જવારથી હિંદુસ્તાન ઉપર કાર્ધની મતા સિદ્ધીવાની ચાલુ થાર્ધ ત્યારથી થોડુંક અગાઉ સુરી પારલ્યામેટ હિંદુસ્તાનના રાજકારમાંથીઓને પખતે વખત હિસાબ આપવા માટે મોત્તાવની હતી તેમ જો ચાલુ રાખતો હાનતા જેવી હાનત થાર્ધ પડતો નહીં, પણ તે માન નિકરી જવાથી અધેર રાજકારે ખારના એક અગત્યના અપકારને નુકશાન થયું છે. લાર્ડ ડેલ્ટાકેસીએ આ માન કાદાડી નાખી કારણ કે એમ વખતે વખત તપાસ કરવામાં આવ્યાથી ફરી દાને એકકી કરી રાખવી પડતી હતી અને તેથી ઘણી અગવડ અને મુશ્કેલી થતી હતી. વખતે વખત પરીક્ષા ના સેવાનું આ કારણ ઠીક હોય પણ તેથી કાર્ધવાંધે માલમ પડે ત્યારે તપાસ કરવામાં અટકાવ ન થાય. તમને યાદ હશે કે પારલ્યામેટ કે જે સેવાના વરમ સુધી પોતાના હાથમાં સગળો અખત્યાર રાખ્યો હતો અને કોરટ આવ ડાએરેકરના વખતમાં વિનાયતની મરકારના હાથમાં જે કામ હતું તે કરતા હાલ કેવળ જુદુજી એ બાબદ ઉપર હું વધારે મોનુ નાર નથી પણ સગળા રજી કરેલા ઉપાયોમાં મને મર્યેથી મારે એ લાગે છે કે પારલ્યામેટની એક કમી કરવી જે પારલ્યામેટને વિચાર કરે. આપણે આ મોટા ખાડા બાને પુરકવા વાતો કરીએ પણ ગૃહસ્થોને માનુષ હશે કે કેટલાક જણ

હુવાં છે કે જો આડાની વાત કબુલ કરતા નથી અને આગનાની હાલત જોવી
 કેહવામા આવેલે તેથી અરખ નથી એમ કહેલે પણ અલખતાં જ્યારે સરકાર પેતે
 જાણે નહીં કે તેની 'બેંક બ્રુક' મા જમા આવે વધારે છે કે ઉધાર આવે ત્યારે તે
 'અરખ' અધર હોય જોઈએ, પણ તમારા મન ઉપર હું હાલ ઠસાવવા માગું છું
 તે એલે કે હાલ જે તમારા હિમાયમા જોઈ આવેલે તે ફક્ત ગણતરીની છે કે અ-
 રખરી ધાસતી ભરેલી અને જુની નાણાની જ જોઈ છે. હિમાયની આપદમા
 એક ઘણો સેહસો ઉપાય મને સુઝ પડેલે અને તેથી હિમાય ઘણો ચોક્કસ અને
 અરખર વખતે મળી શકે. તમને માત્રમ પડશે કે હાલ જે કેટલાં હિમાયો રા-
 ખમા આવેલે. એક હિંદુસ્તાનમા અને એક આ દેશમાં, અને એ બેહુ કેટલા-
 ણાના હિમાયોના સરવેવાને અરખર મેળવવાનું ધણું હથકું છે, પણ તેનો ઉપાય
 એલે કે સગજો હિમાય હિંદુસ્તાનમા નહીં પણ લંડનમા કરી વખતે વખત પા-
 રત્યામેટની હજુર રજુ કરે. તમારો જ્યારે હિમાય નફી કરવામા આવશે
 ત્યારે તમને માત્રમ પડશે કે તમારી નાણા મંબંધી હાલત ઘણી નબળી છે અને
 હાલના કરતાં તમને વધારે મેહસૂલના માર્ગોની જરૂર છે. હિંદુસ્તાનની મેહ-
 સૂલ કેટલી ઝડપમા વધે છે તે વાતથી હું અણખણુયો નથી અને તે હંગામો
 અને અમેરીકા જેવાં દેશો સીવાય બીજાં દેશો કરતાં ચડતી છે અને મેહસૂલ
 અરખર ઘણી ઝડપમા ચડે છે પણ વાદ રાખવું કે તેમ ત્યાંના અરખખી ઘણો
 ઝડપીએલે, અને દર છ પેની કસ્ટમમાથી વધારે મળશે તે ચેહર મુધારામા કામ
 લાગશે. ત્યારે હવે મેહોડા સવાલ એલે કે આ આડો પૂરવાને કરવું શું
 આ આપદમા મીં મેકલીનને હું એકદમ મળતો પાડેલું. મને કોઈ શક નથી
 કે આએપત ઉપરનો કર ઘણો નાપચંદ પડતો છે અને તે ઘણાજ અગત્યના
 વખત સીવાય નાખેલો જોવાથી હું દલગીર છું, પણ જ્યારે વડી કોન્સિલની
 હજુર મીં વિલર્સને જણાવ્યું કે આડો પૂરવાને માટે અરખર કોઈ નવા કરની
 અગત્ય છે ત્યારે તે વાતને પણ હું એકદમ એકમુખતો થયો હતો. આપણે આટલું
 વાદ રાખવું જોઈએ કે જેકે મીં માક્લીનના કેહવા પ્રમાણે આપપત ઉપરનો
 કર લડાઈની વેળા ભરસો રાખવા જોય નથી તોએ હિંદુસ્તાનના દેશીએને
 લાયકતો કર પાધરા કર સીવાય બીજાં કોઈ નથી અને હું અજે હાલર થપલા
 સગજા દેશીએને પૂછવા માગું છું કે તેઓ એકખી દેશી રાજ્ય પછી ગમે એટલું
 નાહાનુ હોય તેનું નામ કેહ્યે કે જ્યાં આતખરો ઉપર પાધરો કર નાખી વરસ
 દાહાડ મેહસૂલતો મેહોડો ભાગ ઉભો કરવામા આવતો ન હોય. જો એમજ
 હોયતો બ્રિટીશ સરકાર પણ તેમ પાછું કરેતો તેમા ચીંતા શું છે? પાછું કેહવાની
 જોરી મતલબ એકે ફક્ત પાંચીસ વરસ થયાં સરકારે પાધરા કરો નાખતા બંધ
 કર્યાં છે જે દેશી સરકારથી નાખતા આવતા હતા. પાંચીસ વરસ અગાઉ દરેક
 નાહાના મોટાં દેશી રાજ્યોમા, મોટાં ચેહરોમા તથા નહાતા ગામડાંમા પાધરો કર

ઉપગ્રાવવામા આવેલો હતો અને ૬૦ વરસ તેની મોટી મેલસખ થાતી હતી, અને જોકે તેઓ આપણી માફક પાધરો કર ઉપગ્રાવતા ન હતા તોએ અમુક ચ પચ પાસે કેટલુ નાણુએ તે તેઓ ઘણી તાકીલુ જુઘીથી યોડી કાઢાડતા હતા. જો કોઈ ચપચ પોતાની જમીનનો ચેડા અથવા મરહુનો ચેડા અથવા રવીન કાઈ જગત અથવા કાંઈપી રીતે મેલસખમા નાણુ ન બરતોતો તેની પાસેથી છોછોકા લીધામા આગુ દર, અને જો એ જાતના ઉપરાણને બરાબર ગોઠવ્યો હોયતો તે આપણે આપણ ઉપરના કુ જોવા થાય. હુ કાંઈએમ કેહવા મા ગતો નથી કે આપણે વાજખાજ કરુ છે પણ આપણ ઉપરના કરને એકદમ ધીકારી કાઢાડવા અગાઉ વિચાર કરવાની હુ બીનંતી કરું છું કે આપણી મેલસખને બરાબર બરપુર કરનારો અને ખાદ્ય પુનારો તથા પાધરો નહી પણ ખીજી રીતે પૂરતો કાઈ કરે ?

મી૦ રેલરે મત આપ્યુ કે હાલ હિંદુસ્તાનની નાણા મંબંધી હાલત ઘણી અચોતકારક છે અને ઘણાક અર્થાળુ ચપચોની માફક આપણે આપણી ઉપજ ઉપાત અર્થ કરવાએ મોટ પેહલુ કામતો એએ કે આપણુ ઘર બરાબર ગોઠવી પછી ઉપજ મુજબનો અર્થ કરવો. હાલની ચકની પેજાએ મરકારે આપ પતનો નાપમદ કુ નાખ્યોએ, ખીજા ક્રેતા આ પાધરો કર કેટલો અવયુલકારક છે તે એક બાજુએ મુકતાં આ કર ઉપગ્રાવવાની રીત વગરને ઘણીજ ધીકારવામા આગીએ. મી૦ નવરામજી રૂરદુનજીએ જે ઉપાધો બતાવ્યા કે અરચ મારકાંડિની બાધક્રમેનો અરચ ચાલુ વગર ઉપર નહી પણ આવતાં વરસો ઉપર ફાલે પડતો નાખ્યો તે પ્રમાણે ચલાવે હજુ ઘણો વખત જોઈએ. આ વરસ આપણ ઉપરનો કર નિકળી જાય હેવુ આપણે ધારવું ન જોઈએ. મવાય એએ કે જો આપણ ઉપરનો કર કાઢાડી નાખ્યોતો ખીજો કરો નાખ્યે ? હેવુ કબુલ કર્યે કે આ બારણ ક્રિયરના કેહવા પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની મેલસખ માથે ત્યાનો અરચની વવતો જાયએ તોએ ખરી રીતતો એએ કે ભવિષ્યના વરસમાની કામે લાગનાર કામેને જુદા પાડી ચાલુ મેલસખમાથી કાઢાડી નાખવા જોઈએ અને 'સોન' કાઢાડી તેનુ બાજ તથા બાધક્રમો ઉપરનો ચાલુ અરચ ચાલુ મેલસખ માથે આપવો અને બાકીનો અરચ આપણુ બેડા અને તેઓના બેડાઓ પા સેધા આપવો, પણ જો હવેપછીના વરસમા આવા ભારી અરચો આપવા જોવી આબાદી નજર ન આવેતો હેવા કામો ઉઠાવવાજ નહી. જો એમ કરવામા આવેતો ખાડાને બદલે આપણી પામ ઘણી બાકી રહે અને મેલસખ રચના અરચને મોટ પુરેપુરો ધાઈ રહે. હુ ધાર છું કે આ બાબતનો વિચાર કરતાને અને ચાલુ અરચ તથા પછીના અરચને જુદા પાડવા બામે ગોઠવણુ કરવાને આપણી આસોસીએચનતા તરફથી પામ્લ્યામેંટ પાસેથી કમીટી માગવી જોઈએ અને જો કમીટી એમ ધારે કે હેવા બાધક્રમેનો અરચની આપણે આપવો

તો આપણી આટ ઉપર 'સોનો' કાચી અને તેનું વ્યાજ તથા માણુ ખર્ચ મેહસૂલ-
લમાંથી આપણે પણ મુદત ચાપણ તે કામમાંથી ઉપજ થાય ત્યારે આપણી.

મીં બ્રિટિશ—હું ધારું કે હાલ જે મેહસૂલ મેળવ્યા તે બરાબર મતલ-
બનું જોવા અને તેહનું હાલનું કેહવું અને મીં લાગનું "દાર્મિક" મા લ-
ખવું એકસરખું જ દોરે છે. જો આપણને હવે માન્ય પડે કે હિંદુસ્તાનનો
ખર્ચ ઉપર જણાવ્યા મુજબનો છે (અને હુની ધારું કે તેમજ છે) કે દેશના
ભવિષ્યના લાભને માટે યતાં બાધકામોનો ભાગ થોડાં દરજ્જે આવતા લોકોએ
આપણે જોઈએ, તો હું ધારું કે આપણે રસ્તો ઘણો સ્પષ્ટ માન્ય પડશે અને
આપણી મહાદી અડચણ ટલી જશે. સર બાર્ટલ ક્રિયરે જણાવ્યું કે હિંદુ-
સ્તાનનો કારભાર જ્યારે 'ડાયરેક્ટર' ની હાથમાં હતો ત્યારે પારલામેન્ટ સંગે
હિંસા તપાસતી હતી અને જો તેમજ હમણા કરવામાં આવે તો અને બરાબર
તપાસ ચાલે તો ખચીત ઘણાજ ફાયદો થવા વગર રહે નહીં. જેમ હિંદુસ્તાનની
મેહસૂલ વધતી જાય તેમ ખર્ચ પણ વધતો જવાનો એવું જે સર બાર્ટલ
ક્રિયરે કહેવું તે વાજબી છે. હિંદુસ્તાનની મેહસૂલમાં એક અગત્યની રકમ છે
જે ઉપર હું ઘણી કાળજી રાખું છું અને જે ખર્ચની પગથી વગર ખર્ચની
પગ આવતી જાય છે તે અશીમનો વ્યય છે. જ્યારે હું હિંદુસ્તાનમાં હતો
ત્યારે અગ્યાર વર્ષ સુધી અશીમના વ્યયમાં હું માનિત હતો. હું જે જાણું
વાર ચીન જર્મનીઓ કું અને એ વ્યયાર વિશે ઘણું જાણું છું. મેં જે જોયું
છે અને સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અશીમનો વ્યયાર તમા ઘણી
માઠી હાલતમાં કાળુ કે ચીનમાં હમણા અશીમનો પાક વધતો જાય છે, અ-
શીમની મેહસૂલ વિશે માહિતી વિચાર મેં ત્રણવાર પુણ્યામાં આપ્યો હતો અને
મેં હવે જ મત આપ્યું હતું કે જે કાર્મિકાસ્તી અશીમના મેહસૂલની હોય તો
તે ચીનમાં પાક વધવાથી છે. અને સંગળા હવામાં પરથી માલમ પડે છે કે
ચીનમાં પાક વધતો જાય છે. હું ધારું છું કે એ સવાળ હવે છે કે જે ઉપર હિંદુ-
સ્તાન માથે મંજૂર રાખનારા સંગળાઓએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

મીં દાદાભાઈ નવરોજીએ સુચના કરી કે માણુ વર્ષમાં 'ઈન્કમ ટાક્સ'
નીકળી ન જાય હેવું જ્યારે મીં ટેજરે જણાવ્યું છે ત્યારે એ બાબત ઉપર
સલામતી વિચાર કરનારે પૂરતો મન છે આપતા પ્રધવારે સર બાર્ટલ
ક્રિયરે જાહેર બાધકામ ઉપર એક નિબંધ વાચનાર છે તે વેનાએ એજ બાબત
ઉપર તકરાર થશે અને જો અગત્ય પડશે તો તે (મીં દાદાભાઈ નવરોજી)
સીં ૨૭ મી જુલાઈએ મળતી સભામાં જાહેર બાધકામ અને મેહસૂલના મંજૂરી-
ધમાં એક નિબંધ વાંચી મળનાવશે. માટે વધારે વાદનિવાર થાય નહીં ત્યાં સુધી
હિંદુસ્તાનની મેહસૂલને પકડ પાયા ઉપર લાવનાનો વિચાર મુતતની ગણ્યો.

કર્નલ રેથર્ફોર્ડ—મર બારેટલ ફ્રિયર આગળા વખતના પાધગ કર બાને વાત છેડીછે. જ્યારે મરકારને કાંઈ કામ માટે નાણાની રકમ જોઈતી હતી ત્યારે દરએક શહેર અને કસબા ઉપર એકરુચ મકમ નાખવામા આવતી હતી અને રકમ એત પોતપોતામા રકમો વહેંચી લેતી હતી જેથી ઘણું જ બરાબર કામ ચાલતું હતું. ઇનકમ ટાકસની બાબતમા પણ જો એમજ કરવામા આવ્યું હતેતો ઘણીક અડચણો ટપી જતે. હું ધારું છું કે એ રીતથી મરકાર એક કરોડ કરતાં વધારે મકમ ઉઠી કરી શકતે અને તેથી હાલ ઇનકમ ટાકસમા જે જુલમાત અને જુલતેજો ચાલેછે અને જેથી હિંદુસ્તાનના વતનીઓને ઘણો ગુસ્સો લાગેછે તે જલો રહેત.

મી० પ્રિયાર્ડ—મી० નવરોમજી કુરકુનજી અને મર બારેટલ ફ્રિયર જે બોલ્યા તે ઉપરથી મારા ધારવામા હેવું આવેછે કે મારે આવપત ઉપરના કરને બદલે કાંઈખીજી સુચવવું જોઈતું હેવું હેવું તેઓ ધારેછે. મારી એવું કાંઈ કરવાની મતબબ છેજ નહી અને મેં આગાધીયોન કહ્યું હતું કે આવી દુષ્ટી બાબત ઉપર હું કાંઈખી પુરાજો કરનાર નથી, મારીતો ઈચ્છા એછે કે આ બાબતની પૂરતી જુલતેજો કરવી અને જોજ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખવું નહી. હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલત જે હાલ મારી હાલતમાં રખાયછે તેના કાંઈ ઉપાય રખાડવાને માથે મેં લીધું જ નથી.

સત્યાપતી—મી० પ્રિયાર્ડનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માનતાં હું એક બે ટીકા કરવાની રજા લઉં છું. હિંદુસ્તાનમા મારા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી રીતિ હાલની અને આગળી એ કાંઈજ નહી પણ એક જબરી ભુલછે, અને જ્યાંસુધી તેમા નવેસરથી સુધારો થયે નહી અને અર્થ તથા મેહસૂબ કેટલાંકે તેનો નિવેડો આવશે નહી ત્યાંસુધી અત્તન નચીનું સરવૈયુ શુદ્ધ આવતાર નથી, અને આ કારણને માટે જે ચીંતા અને મેહનત કરવી પડેછે તે માટે મર પ્રિયાર્ડ ટેમપલ પોતા માટે તથા પોતાની આગળના અત્તનચીઓ માટે જે સેકેન્ડી દવા માગેછે તે વાતખીડે, હું આ એપતનો કર દાખલ કરવાની તર્કેણમાં છું, કાણુકે પાધગ કર વિષે હેવું સુરોપમાં કેહવામા આવેછે કે તે સંધર્ આતમીઓ ઉપરજ પડેછે, પણ જાણે આવપત ઉપરના કમીશનર તરીકે જોતાં, અને જે રીતે આ કર કહડાવવામા આવેછે તથા જે પ્રમાણે તેને કારબાર ચાલેછે તે પ્રમાણે જોતાં, આ કર માતબરે ઉપર પડવા કરતા, અથવા આવપવા લાયક આતમીઓ ઉપર પડવા કરતાં, ઘણા ગરીબ વર્ગો ઉપર અથવા જેઓ તદન આપવાને સક્તિમાન નથી તેઓ ઉપર પડેછે. હું પોતે એક વેળા “ઇનકમ ટાકસ” ના ચોરડામા આશરે ૨૦૦૦ થી ૩૦૦ ની અસલ સાબજવા પેઠો હતો જેઓની રહેવાની રીત લાંત હેવી હતી કે મઝલીમા તે બોલાઈ પણ શકાય નહી. આ કર ઘણી સત્કાર અને

ગુજરાતમાં નાણામાં આવતો હતો અને હવે વર્ગ ઉપર કર પડતો હતો કે કોઈની રાજ્ય અધિકારી તે કબુલ રાખે નહીં. મુસ્લીમમાં અડચણ માત્ર એ હતી કે તેઓને "ધનિકમ ટાકમ" ઉદ્ધરાવવાનું સોંપ્યું હતું તેઓ ખીલ કામ-દારે. હતા અને "ધનિકમ ટાકમ" ને લગતું કામ બજાવવાને તેઓને અવકાશ ન હતો. તેઓ પોતાના કોઈ નાણાને એ કામ સોંપતા, પણ મજૂર નાણા વળી તે કોઈ ખીલને સોંપતો અને તેનું પગલામ એ ચંતું કે જે કર ભરવાને પૂરતો લાવક તે ખતી જતો હતો. આ કારણેને લીધે મારું મત-ફરી ગયું અને હવે હિંદુસ્તાનને માટે આ કર નાણાવકે તથા ધણે જ ગુજરાત ભરેલો છે હવું હું ધારું છું. મીઠ મેટલાડે અશીમના વ્યપાર બાબત જે જાણ્યું તેને હું એકદમ મળતો યાદી છું, મેં પોતે થોડુંક સીત જોયું છે અને હું ધારું છું કે અશીમના વ્યપાર રૂતે રૂતે ધટીને તદ્દન નાબુદ થઈ જવાને કાર્તિ ધણે વિચંબ નથી. ત્યારે હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી હાલત કેવી થશે ? અને ત્યારે આગળ ખાલના-સામોની રીતિને જાળવી પડશે અને જાહેર બાંધકામ માટે વિલાયતથી નાણા કહડાવી, ચાલુ મેહસલમાંથી ખરચ આવતો બંધ કેવળો આવશે. કેટલાક જાહેર બાંધકામોએ જેનો ખરચ અલગતા ચાલુ મેહસલમાંથી આવેલો પડશે પણ મળ્યાં મારાં બાંધકામ કે જે બિચંબા કામે લાગે તે માટે તો નાણા ઉછીકાં કહડાવવાં જ જોઈએ.

મીઠ પ્રિયાર્ડનો તેના નિબંધ માટે ઉપકાર માનવાની સૂચનાને મીઠ ટેલરે પુછી આપવાથી તે એકમતથી પસાર થઈ.

મીઠ તરફથી ફરદુનજીની સૂચનાથી મળાપતીનો ઉપકાર માગી મળા વિચારન થઈ.

સોસાયટી આવ આર્ટસમા મળેલી સભા, બુધવાર, જુન ૨૨, ૧૮૭૦

રાઈટ આનરેબલ લાર્ડ લોચન—અધ્યક્ષ.

નિચે આપેલો નિબંધ સર બાર્ટલ ફ્રિયરે વાંચ્યો હોય.

વિષય—હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામો.

સર બાર્ટલ ફ્રિયર બોલ્યા—હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામને લગતું કાંઈ જાણી ધણું નહીં પણ ૬૫૬૭ ૨૭૭ કરવાની મને આશા નથી પણ કેટલીક જીની બાબતોને નવા આકારમા મુકી આપણે, જેઓ હિંદુસ્તાન ઉપર સત્તા ધરાવે છેએ, તે સત્તા પછી સરકારની હેય કે ચાપલુની હેય, મેહનતની હેય કે બુધનીની હેય, તેઓને કાંઈક ઉપયોગી માન આપવાની મફતથી કાંઈની વધારે દિવાલ્યા વગર તમારી આગત બાંધકામ ઉપરોક્ત અને પેહલા તમને જણાઉં છું કે “જાહેર કામો તે શું તેનો તમોએજ તમારા મનમા વિચાર કરેલો કારણ કે જુદા જુદા રીતોમા તેનો જુદો જુદો અર્થ થાય છે. તમો જો એ સવાન ધંગનાડમા પડો તો તમને જવાબ મળશે કે જે કામો પ્રજાના ફાયદા માટે તે “જાહેર કામ” પણ હેવા પ્રજાના લાભના કયા કામોએ તેના બાગ પાડતા ધણી મુશ્કેલી પડશે. મુશ્કેલીમા એથીની વધારે એ શબ્દનો અર્થ બારીકીની લેવામા આવે છે, પણ તેમા બીજા હાથ ઉપર આપનાડ માટેની મતનબ ધણી છુટી લેવામા આવે છે કામમા તેથી એ છુટી અને હિંદુસ્તાનમા તો જેની કોઈ કામ કાંઈની ઉપયોગને માટે હોય છે તેને “જાહેર કામ” નું નામ આપવામા આવે છે એના માટે વધારે બારીક પ્યાન આપવા કરતા હું જવારે “જાહેર કામ” એ વાક્ય વાપરે ત્યારે મારી મતનબ નિચે પ્રમાણે કેહેવાની છે આનખી ચાપલુ. અથવા જાહેર કરમાથી ઉપજતા નાણાંને ખરચે જે કામો બંધાય અને જેના ઉપયોગ માટે પ્રજા બાજુ આવે અથવા બીજા કોઈ હોય અથવા છત્તરા ચાપલુ આપનારને આપે તે બાંધકામને જાહેર બાંધકામ કેહવું. તેમજ હું એકવાર કહી લઉં છું કે હાલ ત રત ઉપજ કરનારા અને ન ઉપજ કરનારા બાંધકામો વચ્ચેના તફાવત જોવા હું બેઠા નથી કારણ કે જો તેમા કરવા માડીએ તો ત્રણ બાપાણોમા, બધો વાલી આપનારા બાંધકામો કયા તેની સમજ પડે કે નહીં અથવા ખરેખર ઉપયોગી કયા કામોને નહીં બધો વાળનારા આતામા નાખ્યે તેનો ખુરાખર જોલાસો થાય કે નહીં તે વિશે મને શક છે તેવા કામોમા હું કીદનાઓ, અ રાજો અને તેજાજ લશકરી બાંધકામોને ગણું છું હવે જાહેર બાંધકામો બચાવ માટે બારાઓ અને દીવાદાડીઓ ગણ્યે. ખરી વાત છે કે હેવા બાંધકામોમા ૨૨ અથવા નાહાનો છાપો નાખ્યાથી તેમાથી ઉપજ થાય શકે અને

ખારાંઓ તથા હેવાંજ દેરી આવરતી બાંધકામોના જેવાં ઉપજ આવનારાં ખીન્ન કામોએ કે નહી તે વિષે મને શક્ય છે. હવે આપણે નેહરો પકડવે અને તે વિષે હેવું લાગેએ કે તે ગણવાનું જાણે આપણા હાથમાજ હોય; પણ એ જુલોડે પ્રધરા કર કરતાં હેવા પાણીના વ્યવહાર ઉપર આડા કર વધારે ઉપજ કરી આપેએ અને નદીઓ જગારે સુધારવામા આવશે ત્યારે એ બરાબર સહમજ પડશે.

જાહેર બાંધકામ ખાતાં માથે હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી હામતની તકરારમા હું તમારો અમૂલ્ય વખત રોકવા માંગતો નથી. કારણ કે ધણી મારી મતાથી આપણને જણાવવામા આવ્યું છે કે હાલ હિંદુસ્તાનમા જે નાણા મંજૂરી બાબતે લોકોનું ધ્યાન ખેંચેએ તે સેમયનું કારણજ જાહેર બાંધકામ છે. જેઓ હિંદુસ્તાનમા રાજ્ય કારેખાર સલાવેએ તેઓ જાહેર રીતે કેહેએ કે હાલની નાણા મંજૂરી યુગવણુ જો ઈધરની કુપાથી જાહેર બાંધકામો, જાહેર કરે વગર યાદ શકતાં હોયતો ઠી જાય, અને આપણી નાણાની હાલતની યુગવણુનું કારણજ આપણું જાહેર બાંધકામ ખાતુએ. અને કેટલાક ગૃહસ્થોને બેઠકા હું લોકોનું જેઓ હિંદુસ્તાનના જુદાં જુદાં પ્રગણાઓથી વાંકેએ પણ કાંઈ છાતીડેછાને એમ કેહેએ કે તેના પ્રગણામા પુરતાં બાંધકામ છે? અથવા પ્રજાના ખીમાં ઉપર બોલો નાખવા વગર તે પ્રાંતને અગત્યના બાંધકામ આપવાને તેના પાસે-ઉપાય છે? આં મોહોડું દેશ જે હાવી સુલિહના વખતમા અને વધતી જતી મુશ્કેલ છતાં જાહેર બાંધકામ ઉપરના મોટા ખર્ચ અને લીધે નાદારી હાંલતમા પોતાને ગણેએ અને તે છતાં એ દેશને જાણનારાઓ કેહેએ કે આપણી મેલસઘનો વધતો જતો રેણ તે દેશમા જાહેર બાંધકામો પૂરાં પાડવાને બચ નથી. જગારે આપણે વિચાર કરવે કે હિંદુસ્તાનના હાવા મોહકા વિસ્તાર નીચે ૨૨ વગમ યોડાક લાખ રૂપીઆ બાંધકામ ઉપર શું ગણવીમણે તો એ અડચણુ આપણને સહમજ પડશે. એ દેશનો વિસ્તાર કેહેવો મોહકોએ તે હું તમારા મનપર કમાવવા માંગતો નથી અને જો સુરેપના સગળા પ્રાંતોમાંથી રૂપીઆ અને એકુ બે ખીજાં ખીન ઉપજ વાળા બાગો કાઢાડી નાઓ તો જે બાકી રહેએ તે હિંદુસ્તાન કરતાં નાહાનું, બોઝી વસ્તી વાળું અને કુદામજ વધારે ઉપજ વાળું રહેએ, અને તે સુરેપના પ્રાંતો ઉપર જે હિંદુસ્તાનના ઘણા છુટથી પડી કાઢાડેલાં 'બજેટ' માંથી જાહેર બાંધકામની રકમ કાઢાડીને વેંદ્યા આપશે તો દરેક પ્રાંતને ખરેખર ધણીજ યોડી રકમ આપશે.

એક ખીજી બાબત વિશે હું બોલવા માગુછું અને તે બાબત ઘણાક ગૃહસ્થો વાજખીપણે બોલશે, તે એએ કે જાહેર બાંધકામ ઉપર યતા ખરચમાં યતો ખોટા ખરચએ. હેવું કેહેવામા આવેએ કે હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામ ઉ-

પર નકામો ખર્ચ થયો થાય છે અને હું ધારણ કે એ કુર્બાન કેટલેક દરજ્જાને પહોંચે મહને હેલુ લાગે છે કે આપણે પૈસા વેચે છે એ માહારી ખાત્રી કે આપણે વખત જાણ્યે છે એ, ઉનદ જાણ્યે છે એ અને દીન જાણ્યે છે એ ને વખત અને પૈસા કરતાની વધારે છે. એટલા માટે તમામ એકજુથ રૂબરૂ રાખવું કે ઘણો નકામો ખર્ચ થાય છે ને સુધારવાને માહારા પાસે કંઈ પાધરો ઉપાય નથી પણ કાંઈ આડી રીતે વખતે થાઈ શકશે

વળી એક ખીજી બાબત હું કહ્યું તો તમા માયું છું અને તે એકે દીનથી ને નુકસાન થાય છે તે એ ખરા મીને વખતના નુકસાન સાથે ગણવામા આવે પણ એ માટે થોડાક શબ્દો જુદા મોતવાની જરૂર છે કારણ કે આપણને આદત છે કે હિંદુસ્તાનના બાધકામની વાત આવે છે ત્યારે થોડા વરસની દીન માં જાણે કાંઈ દમ ન હોય તેમ આપણે લખીએ છીએ એ આપણી તબે હોય પણ તેમ અત્રે નથી હિંદુસ્તાનમાં જો રચતો અથવા તળાવ થા હેલુ જ કાંઈ ઉપાગી બાધકામ કરવું હાય તો તે જેમ અને તેમ જનવીથી કરવાની અગત્યને અપણે ધ્યાનમાં લેતા નથી આ ખામીને વિસ્તારવા કરતા કુદ કરવાનું કામ થાયું હજી છે પણ હું આશા રાખું છું કે ને ઉપાય હું બનાવીશ તેથી સગતી જાતની ખરાબી અને ઘણી થોડી ધીન થશે, પણ તે પાધરી રીતે એકદમ ચનાર નથી ને આડી અચી રીતે થશે ને હું બતાવીશ

એવીજ એક ખીજી બાબત ઘણી અગત્યની છે અને તે રીતમાં મડીપડી થતો ફરકાર છે જેઓ હિંદુસ્તાનમાં ધણાં વરસો થયા હોય છે તેઓ અને જેઓ ફક્ત થોડા અથવા ઓછા જાં આપે છે તેઓ બે એક અવાજે કહે છે કે ને જડપથી તપાસ કરેલા કારણારમાં અને કામકાજમાં મટામટ ફરકાર થાય છે તે ઘણેજ અભયમ લેવા છે એટલા માટે હું તમાને બતાવવા કહ્યું કે આ મોટી અને શક્તિવાળી સરકારની આવી અગત્ય આજુ કરણ થઈ અને તે બાને ઉપાય શું કરશે તે ઉપર ધ્યાન પેહોચાડવું હવે એ રીતેઓની ખામીઓ અને કામગીરી હું બતાવ્યા અપુ અથવા તેના ઉપાયો રે વાડવાનું માથે લઉં તે અગાઉ વખત બચાવવાને માટે તમને અગત્ય કર્યું છે કે કાંઈખી કહું તેના પુરાવામાં હું તર્કશાસ્ત્રના કાંઈ નિયમો લાવનાર નથી પણ હું ને કહું તે તમારી નજરમાં આવે તે પરમાણે તમા વચરે થાઈ કરે તે અગાઉ લેવું અને જાણવું કે એ બાબત ઉપર હવે પ્રશ્ન બોલે છે કે જો એ બાબત ઉપર ઘણા વરસ સુધી ખુબ ધ્યાન આપ્યું છે હવે ને ખરાબીનું મૂળ છે તે ઉપર હું તમારે ધ્યાન બેસું છું તે એ કે આપણે ને ઉપાયો વાપર્યે છીએ તેનું અંશ કુર્બાન, વખતની અને પૈસાની ખચખચ છે એ મગાને આપણે એકા કરીશું તો માન્ય થઈ કે રૂબરૂ મીરાય ને શબ્દો અથવા મતાવાજાઓના હાથમાં એ ખચ છે તેઓને પૈસા, વખત થા મેલવાની

કરકમર માથ કાંઈ લાગતું વક્રમતું નથી. આ વાત ધણી ઓચળા ભરેલી લાગશે પણ જો એ ખરી હોયતો આ મગજી પંચાતીનું કારણ તુરત માલમ પડશે. હાલમાં જે કાંઈ હોયો મહત્ત્વ હોય કે જે હેતુ ધારે કે જે ધણીઓના હાથમ્મ ખરેખરી લગામ હોય તેઓને કરકમર કરવાથી લાભ થાય હેતુ કરવા વગર ખરચમા ઘટાડો થનાર નથી તો હું ધારું કે કામકાજ મંબંધી તે મહત્ત્વના વિચાર માહત્ત્વ અનુભવથી કેવળ જુદાજ હશે. અમલતાં તમને માલમ હશે કે હિંદુસ્તાનના આધારણ રૂપિ ભાવતાં બાંધકામ કેમ થાયછે.

જેઓના હાથમા ખરચની લગામછે તેઓ ધણું કરી હોયો મહત્ત્વ હોયછે કે જેઓ પોતાની હાંદગીનો ઘોડાજ ભાગ આ દેશમા મુજારેછે અને પોતા હસ્તક થયલાં બાંધકામનો લાભ પેલે જોવા પામતા નથી. હિંદુસ્તાનનો કોઈની રાજ્ય અધીકારી હોયો ન થાઈ ગયો હશે કે જેણે પોતાના વખતમા બંધાવેલા રસ્તા ઉપર પોતે મુસાફરી કરી હોય, જો કે કેદારી તે રસ્તા ઉપર તેહને ગીરાથી આપવું પડ્યું હશે. હવે જુઓ કે આપણી અને ત્યાંની કારકીરદીમા ફેરવો ફરછે. હાલમાં જે ધણી પૈસા ખરચેછે તે ધણી ખાનગી કે જાહેર કામ માટે હોય, તેહને તે કામનો લાભ આપવાની તક આપવામા આવેછે. વળી કોઈવાર હેતુની બનેછે કે કોઈ ધણી ધણે ખરચાણ માર્ગની અથવા ધર્મનેર રાખેછે અને કોઈવાર ધણે ખરચ કરવાનું આપણા દેશમા યેલાપણું લાગેછે પણ તે બાહ્યને વખત રહતું નથી અને એક બે વરસમા પસ્તાવો કરી તે છોડી દીધામા આવેછે, અને તે ધણે વખત શુધી વિચરવામા આવતું નથી, પણ હિંદુસ્તાનમાંતો એથી કેવળ જુદાજ છે તે હું તમને એક ફક દાખજો આપી મન-જાવીશ. જાણે એમ મહમ્મજો કે ૨૦૦ થી ૩૦૦ મૈલનો એક નવાજ દેશમા રમતો બાંધવોછે. જાણે હેતુ ધારે કે હોવા પ્રણામા રમતો લઈ જવોછે કે ત્યાં કોઈવાર પૈડાંની માડી જઈ શકતી ન હતી. કોઈકે શખ્સ ધણું કરી કોઈ પ્રદેશી, જે ધણાક તફાવતથી આવેછે અને જે જાણેછે કે આ દેશમા તેહની મુદત બેથી ત્રણ વરસનીછે, તે જુમી તરફ જોયછે અને સુચના કરેછે કે હાલમાં રસ્તા બાંધવો જોઈએ. એ મામલો કાંઈ ધંગલાંડના જોવા નથી. તે દેશના લાહવા રહવાથીઓને પુછેછે અને જોવા તેઓ સમજે-છે કે રસ્તો એટલે શું કે તેવા તેઓ તેના મતને મળતા થાયછે. હવે તમને પાદ રાખવું કે ત્યાંના મેહિદાં પ્રણાના કેટલાક રહવાથીઓછે જેઓ રસ્તો એટલે શું અને આધારણ જમીનની સ્પાટી એટલે શું તેના ફેરખી સમજતા નથી. તમને માલમ હશે કે હિંદુસ્તાનના એક છેડાથી તે ખીજ છેડા સુધી કેપ વરસ અગાડિ મુસાફરી કરવાને કાંઈ બરાબર માર્ગ ન હતો. વરસાદના પડવા ઉપર અને ખીજ મા પાછાડ જેવી કાંઈ નડતળ ન હોવા ઉપર મોહોડો આધાર રહતો હતો. અમલતાં જે શખ્સ પોતાના બાપદાદાની માફક ૫૦૦

વગર સુધી એકજ દેશમાં રહેવો હોય તેને રસ્તો એટલે શું અને તેની કિંમત કેટલી તે સમજાવવાને મુશ્કેલ પડે. પણ જ્યારે તે સમજાવવામાં આવે છે ત્યારે મેં હવે કોઈ એક જ અથવા સુખી જોયો નથી કે જેણે પૂલો અને રસ્તાઓ મારે હિંદ ન બતાવી હોય, અને માહાર જાણાવવું જોઈએ કે માહારા ધાન પ્રમાણે હિંદુસ્તાનના એકાંત, અને વપારીઓ આપણા દેશના એકાંત અને વપારીઓના જેવાજ અપરાધ અને સમજાવે છે. હવે આપણે સમજાવે કે આ રસ્તો બાંધવાની દરખાસ્ત કરનાર તે પ્રગણાનો કમીશનર છે. યોગ્ય વિદ્યા પછી તે એક ઈજનેરને, પોતાને કોઈની મેહનત અથવા કાગળ પત્રના વ્યવહાર વગર પડે છે અને તેને કેહે છે કે ૨૦૦ થી ૩૦૦ મૈનનો રસ્તો તપાસવો તથા નકશા અને આકૃષ્ટાઓ, મોડેલી દેવા જે કામ અલગતાં વખત જાયા વગર થાય છે. માહારી ખાતરી કે અને કોઈની હિંદુસ્તાનનો જાણીતો એનજીનીયર મહેનેટો આપશે કે પ્રગણાના વડાઓ બાંધા રસ્તાનો એટલો તો જામદીવી "અરવે" મારે છે કે તેટલા વખતમાં રસ્તો કાંઈ નાખવો તેના વિચારની પૂરેપૂરું ધાર્મિક રહે. એક નવા દેશમાં નથી રસ્તો નાખવાને વખત, સીરજ અને ખીલ ધણા મવાલોના વિચાર કરવાની અગત્ય છે જેવું માહાર કેહવાની કોઈ અગત્ય નથી. હું મારી માને એક મૂલ્યને જોઈશું જેણે પોતાને કાગળ કે હાથમાં રસ્તો જોઈએ કે ગુરત ૧૫ દાંડામાં તે બાંધવો મહાર કરવો, પણ તે જેનાએ તેની પુર કાર્ડ ડાહ્યાસી હતો અને તે એ વાત મહામજા હતો તથા તેમાં જીવ ધાવતો હતો, પણ હું કર્નલ પીટ ફેનેડીને પુછવા માયુ છું કે તે પોતાના અનુભવમાં હવે કોઈની ઈજનેરને જોઈએ કે જેણે પોતાનો નકસો મારેના વખતમાં મોકલવા અગાઉ તે ઉપર ખરાબર પુખ્ત વિચાર કરી હોય. આ ઉતાવળનું કાંઈ સમજાવું જોઈએ. પ્રગણાનો વડો અને ઈજનેર મેકુ જણે છે કે તે કાણમાં તેના વખત થોડો છે, અને સેવરનો હુકમ મજાતાં ધણી દીલ થયે, એટલા મારે તેઓ પોતાના હસ્તકના પ્રારંભના કામની ઉતાવળ કરે છે. જો બાંધકામનો ઉપર ટપેનો દખાવ આપે હોય છે તો અંદરની ખારીકોને તપાસવાનું માંડી વાળી બલિય ઉપર રાખવામાં આવે છે. પેલવ વેલો નકસો તાહેરે તૈયાર થાય છે અને ત્યારપછી તે નકસાઓ અને આકૃષ્ટાઓને પસાર કરાવવાની દોડદોડ ચાલુ થાય છે. તમારે યાદ રાખવું કે હવે ક્રમો ઉભાવનારા હોયારે કોઈ એક નથી પણ ડગલ છે જેઓ મરસુખાના દરવાજા આગલ ઠોકે છે અને દરેક જણ તે મરસુખાને કંટાળો આવે છે કે પેલવાં પોતાનું માનીતું કામ હાથમાં લેય. આ ઉપર જેવાને બની આવશે કે કોઈ એક કામ મરકાર હાથમાં લેય જેવું કરવા મારે કોઈ થોડી મેહનત અને જોઈ ઉપર જોઈતી નથી. જ્યારે પ્રગણાનો હાકેમ નકસાઓ અને આકૃષ્ટાઓ ઉપર વિચાર કરી તે બાંધવા ગમે છે ત્યારે એક આકૃષ્ટા આપે આવે છે અને

તે આદિ હિંદુસ્તાનની ખુદ અડચણોને ને 'બલેટ' માં એ રકમ દાખલ કરાવના નીકે. જેકે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર જાહેર વ્યવસ્થાઓમાં ધણો અગત્ય કરવાનો તથા પોતાનો નાશ કરવાનો બરો મુકવામાં આવેલે, તેમાં કેટલાક વગર થયા એ સગરે પોતાના અગત્ય ઉપર કાચુ ગાખના માડપોલે અને દર મોસમના પ્રાર બમા દરેક ઈનાકાના 'બલેટ' તેના ઈલાકા માટે ફોલુ મળશે તેના અડચણો તેને તીજોરીખાતા નક્કી કેવવામાં આવેલે. હુ ધાર છું કે હુ કાઈપી મ હમગત વગર કલી ચકીન કે દરેક ઈનાકાના હકિમની આમણતર બલેટમાં દાખલ કરાવના માટે એગીતો અરજીઓ આવેલે કે મગળી લેવી એ કેવળ ન બને હેવું છે ને રકમ વેહચનામાં આવેલે તે ઘણી થોડી અને માગનાર ઘણા હોવાથી જેહની અરજીમાં વગરે અગત્ય બતાવી હોય તેહને વધારે મજેલે એ વાત મગળાને જાણીતી છે. દરેક જણ પોતાનો દાવો ધણો મજબુત કરવા અને પોતાને ઘણી અગત્ય છે હેવું દેખાડવાની તબીબી કરેલે નેવો કોઈ મજબુત દાવો આપો કે નખજો વગરવેળા મોકલ રહેલે અને કેટલીકવાર તો તે રકમનો કાઈ બીજો ઉપયોગ વગરે પડવાથી મગળાની જાણ તેમજ કોઈવાર ધારના કરતા રકમ વરનાથી તે માટે રોકાતોડ આવેલે. આ મગળી રીત દેશને અગત્યના માનકામ આપના માટે કેનજ અમ પુર્ણ છે. એ એમ જાણો કે જાણે આપણી ઈલાકાનાલુ અમુક કામ 'બલેટ' માં દાખલ થયું એમલે કે વડી મ ગ્રામરે તે બાહાન ગાખવું અને તે ઉપર આપણી રકમ નક્કી થઈ ચુકી, પણ કોઈ એમ વારશે કે આ રકમ એકલમ અરજવાની હશે પણ તેમ નથી એક ઘણીજ નાહાની રકમ તે વરમા અગત્ય માટે કાઢાડવામાં આવેલે અને બી જા ૧૦ માસ સાય નહી તે અગાઉ કાઈની મેહનતથી વગરે નાણું મળી ચકુ નથી, અને એ પ્રમાણે દર વખત કરવું પડેલે કોઈવાર 'બલેટ' માં તે માટે વ ધારે રકમ મુકી હોયલે અને કોઈવાર નહી, અને કામ એ પ્રમાણે વીરે ધારે પુર થાયલે અને તેની ને જણીએ તે ઉમુ કરક હોય તેના વખતમાં તે પુર થવું જ નથી. હવે હાની હાનતમાં હુ અને હાજર થયા ગૂહરો જોએએ આ દેશમાં કાઈપી વ્યવસ્થા માટે લીધું હશે તેઓને પુછુછું કે મોટી અરાબી થયા વગર કેમ રહે અને મે ઉપર બતાવી તેની નુકસાની થયા વગર કેમ હોય? જો મારે જોનું તમને મદમજ પડતું હશે તો હવે તમારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે આ અરાબી કેમ નિપજે છે અને તે કાઈ એક પુરપથી નિપજતી નથી અથવા તેના ઉપાય કાઈ એક પુરપતા હાથમાં નથી પણ જેમ આપણે સાવાણુ જોલ્યે છેએ તેમ "રીતિનો વાકે" એ મનિવેલી છે કે નેથી દરેક મજાઅધિકારી અને મારે કારબારી ને જાહેર વ્યવસ્થામાં મળ ધમા હોયલે તે એ કામમાં અટકાવનાની, કાપવાની અને હરખત કરવાની ચકતી મેળવી શકેલે. કાઈ એમ । મમજનું કે જાહેર વ્યવસ્થામાં આવતાં એક મારે અધિકારી હોય તેના

તે આ હિંદુસ્તાનની ખુદ અડચણ છે જે 'બ્લેટ' માં એ રકમ દાખલ કરાવવાની છે. જે હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર જાહેર બાંધકામમાં ઘણો ખર્ચ કરવાનો તથા પોતાનો નાશ કરવાનો બંદો મુકવામાં આવે છે, તો એ કેટલાંક વસ્તુ થયાં એ સરકારે પોતાનો ખર્ચ ઉપર કાનૂન રાખવા માંડે છે અને દર મોસમના પ્રારંભમાં દરેક ઇલાકાના 'ગવર્નર' તેના ઇલાકા માટે કેટલું મળશે તેનો અડચણ તેને તાજેતરી ખાતાં તરફથી કેળવામાં આવે છે. હું ધારું કે હું કાંઈની મહત્તમ વગર કહી ચકીય કે દરેક ઇલાકાના હાકિમની આમણતર બ્લેટમાં દાખલ કરાવવા માટે એટલી તો અરજીઓ આવે છે કે મગજની લેવી એ કેવળ નાખતે હોય છે. જે રકમ પેંદરવામાં આવે છે તે ઘણી મોડી છે અને માગનાર ઘણા હોવાથી જેની અરજીમાં વધારે અગત્ય બતાવી હોય તેને વધારે મળે છે એ વાત મગજને જાણીતી છે. દરેક જાણ પોતાનો હાથ ધણો મજબૂત કરવા અને પોતાને ઘણી અગત્ય છે હેતુ રેખાડવાની તજવીજ કરે છે. જેવો કોઈ મજબૂત હોયો આથી કે નબળો પુરતવેળા મોડું રહે છે અને કેટલીકવાર તો તે રકમનો કાંઈ બીજો ઉપયોગ નજરે પડવાથી સગળા રહી જાય તેમજ કોઈવાર ધારવા કરતાં રકમ વધવાથી તે માટે હોડાદોડ ચલે છે. આ મગજની રીત જોઈને અગત્યના બાંધકામ આપવા માટે કેવળ અર્થપૂર્ણ છે. હવે એમ જાણો કે જાણે આપણી ઇચ્છાવાલું અમુક કામ 'બ્લેટ' માં દાખલ થકું એટલે કે વડી સરકારે તે બાહ્ય રાખ્યું અને તે ઉપર આપની રકમ નક્કી થઈ ચુકી, પણ કોઈ એમ ધારશે કે આ રકમ એકદમ ખર્ચવાની હશે પણ તેમ નથી. એક ઘણી જ નાહાની રકમ તે વસ્તુમાં ખર્ચવા માટે કાલાડવામાં આવે છે અને બીજા ૧૨ માસ ચાલ નહીં તે અગાઉ કાંઈની મેહનતથી વધારે તાણ મળી ચકવું નથી, અને એ પ્રમાણે દર વખત કરવું પડે છે. કોઈવાર 'બ્લેટ' માં તે માટે વધારે રકમ મુકી હોય છે અને કોઈવાર નહીં, અને કામ એ પ્રમાણે ધીરે ધીરે પૂરું ચાલે છે અને તેની જે ઘણીએ તે ઉપર કરવું હોય તેના વખતમાં તે પૂરું ચકવું નથી. હવે હાલ હાલંતમાં હું અને હાલર થપલા ગહરે જેઓએ આ રકમ કાંઈની બાંધકામ માટે લીધું હશે તેઓને પુછું કે મોટી ખરાબી થવા વગર કેમ રહે અને જે ઉપર બતાવી તેની નુકસાની થવા વગર કેમ હોય? જો મારું બાકવું તમને સહમત પડવું હશે તો હવે તમારા જ્ઞાનમાં આવું હશે કે આ ખરાબી કેમ નિપજે છે અને તે કોઈ એક પુરપટી નિપજતી નથી અથવા તેના કાપ કાંઈ એક પુરપટા હાથમાં નથી પણ જેમ આપણે સાધારણ બોલ્યે છે એ તેમ "શીતિનો વાંક છે." એ શીતિ હોવી છે કે જેથી દરેક રાજ્ય અધિકારી અને આરો કારબારી જે જાહેર બાંધકામના સંબંધમાં હોય છે તે એ કામમાં અટકાવવાની, કાંપવાની અને હરખત કરવાની શક્તી મેળવી શકે છે. કાંઈ એમ ન સમજવું કે જાહેર બાંધકામ ખાતાનો એક આરો અધિકારી હોય તેના

હાથ તમે મેંથી તારૂં ન માન યવુ ને એ અથવા તેનાથી અડઅડુ દુઃખની જોઈએ અને આ લેખને જાણે થશે જોઈએ તેથી ઉપર દેવો મારો આવ ગઈ વાંચા લેવામાં અને કામ અગ્રવચમાં ધરો ખતી રોપ છે હેતુ તેના ઉપર્યોગના મત પ્રમાણે, અને આ પ્રમાણે દરકા નાખવાની તેની અન્ય કાર્જ બારામમાં અગ્રવચની નથી પણ તેના ચોડા માફક માર્ગમાં આવી ૬ મનો અગ્રવચની છે, અને જ્યાંથી આ રીતિ માન્યો ત્યાંથી હું રાજ હું કે તમે અને મનના થયો કે કાંઈની નાહ્યા જ્યાં મોટા વાત કરવી એ નેવ ફરી બરેલું છે અને આ પુરુષ અથવા પત્ની પુરુષ ઉપર વાક મુકવો એની અગ્રવચી વિનંતુ છે. યાતો ખુદ રીતિમાં કાર્જ વડ જોઈએ અથવાતો મેં કલ્પ તે જોઈ દોષુ જો એ.

આ અગ્રવચી એક ખીનુની પ્રાણુ છે ને કોઈ પુરુષપર લાગુ પડતું છે મુ મેં આગળ જણાવ્યું તેમ રીતિનોજ વાક છે પણ ખીનુઓની માફક તે ઉપાધ છે અને તેની વધી મ-સેલિ ત આખી કાચુ ધરો દુઃખ વાળી ૩ યુ કેમ માયુક તે હું કદામ મમનરીય એક જોઈએ કાચુ ગમવામાં તે તેની ગામિ હું નથી, પણ જોઈ દુઃખ એમ ધાર હું કે ચારી રીતિ એક જોઈએ કાચુ ગમવાથી નાણા મન રી, બાલકામ મન રી અને જોઈર અધિકાર ઉપર છુડી મારી અમર ધાપ કે માલકો મનનો વારો બુદ બરેલો અને અમ પુણુ કાચુ બાવેનો છે અને હું રીતિ જોઈએ લઈ છું કે જોઈર બારકામમાં તેમજ નાણા મન રી મા જોઈ અગ્રવચી દુર કરવા મારે છે તેઓએ એ જોઈ કે એક જોઈએ કાચુ કાલડી નાખવાને બલો તે મકમ પડે છે અને શુદ્ધ કરેલો હો આ કાચુનો મવાન જોઈ બાલકામને ની રીતિ લાગુ પડે છે તે ઉપર ચોડા વિચાર કર્યો જે નેવેલ-નિતિ વિચાર કરે કે હિંદુસ્તાનમાં તકાલત કેમો જોઈ છે અને પછી વિચાર કે તમે કેલવા પુરેલોના વિચારપર કામ સેલિ કે હાનની રીત રીતે કે એક ઈતનેર કાલકામની સુચના કરે છે ને ઉપર આગર ૧૦૦, ૨૦૦ માઈલ દુર જોઈ ખીનું અમનદાર તપાસ કરે છે, તપાસ પછી ૬૦૦, ૫૦૦ માઈલ દુર પડેલો તરીકે અમનદાર, તે ઉપર કદાચ ૧૦૦૦ થી ૧૧૦૦ મૈલ દુરનો જોઈ અને ધરણવાગતો ૭૦૦૦ થી ૮૦૦૦ મૈલ દુર રેલ નારે તેથી ખી પડે અમનદાર તપાસ કરે છે

ઉપર અને તેનીજ યજ્ઞનીના રીત અનુસાર ઉપર અને ચોથા ઉપર જાય છે જેઓ સગળામાં કાંઈ ફેર હોતો નથી અને પેહલુ કામ ઉઠાવનારના જેવાજ સગળા હોય છે, ફેર માત્ર એકસાજ કે એક પાત્ર વગરનો ત્રણરમા હોય છે અને ખીજી ૧૦ વગરનો હોય છે આ પ્રમાણે જો ઈંગ્લાડમાં કરવામાં આવેતો કે ઘણાં કામ પુર થાય ? આ સગળાનું પરિણામ એકે કે જે ઈંગ્લાડમાં જ હશે સંખ્યામાં આવે છે તેમ હિંદુસ્તાનમાં ઈંગ્લેન્ડે ઉપર ગણવામાં આવતો નથી. ઈંગ્લાડમાં તો જેના સ્થાનીમાં નાણાની કોથરી છે તેને અને કામ ઉઠાવનારને મળ ૨ રેડ છે અને તે કામ ઉઠાવનાર પોતાના ધણીએનો સો વસા વિધાય ધરાવે છે. પણ હિંદુસ્તાનમાં તેનું કાંઈ નહીં. ત્યાં તો દરેક ચીજમાં આકાવ છે અને તે ધણે આડીટ આકાવ હતા ત્યાંની નોકરીની આમર જળવાઈ રહી છે એ આશરે જેનું છે પણ એની મહત્ત્વ સેદલી છે તે એકે મેઈ પણ માણસ ઉપર શક નાખવામાં આવતો નથી પણ ત્યાં તો હેવુ જ ધારવામાં આવે છે કે જે અનુસારના હાથમાં નાણા સોખ્યા તે પ્રમાણીકપણે અમર્યે હેવુ કદી ધારનું જ નહીં આથી કોઈ વસ્તે એમ વાંચે કે એ પ્રમાણે કરવું હિંદુસ્તાનની સરકારને માફ લગાડનાર છે, પણ હું તમને યાદ ગાનવાની બનામણુ કરજી કે તે દેશમાં જાહેર બાધકામ આવેના સ્થાન માત્ર ૩૫) વગર થવાજ નિકળી છે. હું અને કેવાક ગૃહસ્થોને જોડે જુ જેઓ તદ્દરેસ્ત અને આનંદ છે અને હિંદુસ્તાનની નોકરીમાં માહિગ કરતા જુના છે તેઓ મે પોતે જોયું છે કે કોઈ ખીનાગમાં હિંદુસ્તાનમાં આવેના રસ્તાવગર ડપાન જતો ન હોય, ફક્ત ૩૫ મૈજ મુરી એક ગાડું જુ હવું. પણ દો ૩૫ વચ્ચે પર હિંદુસ્તાનમાં શી હાલત હતી તે આપણે તપાસે, મહેને બગાવ્યા યાદ છે કે તે પેળાએ કતકતપી બરાખપોર મુરી ડપાન માણસોના માથા પડ જતો હતો, ફક્ત ૧૬ એક મૈન સીનાવ ધોડાની ગાડી અથવા ગાડા જેવું કાંઈ હવું જ નહીં અને હવે રસ્તા બારવાની, સડોની અને જેવાજ જાહેર બાધકામોની બાજબડો હાનના મહત્ત્વ ઉભરના ગૃહસ્થોના વખતમાં નિકળી હશે. તે વખતમાં હિંદુસ્તાનના જાહેર બાધકામ આવે ઈંગ્લાડની નીતિમાપી ફેરફાર થયો હતો તે ઉપર હું તમારું ધ્યાન એવન માણુ જુ. ૩૫ વગરના પેહલા ૧૦ રિસમતો રીત જેવું કાંઈ હવું જ નહીં હવે હિંદુસ્તાનની ઉપજ વધારવા માટે સરકારની ફરજ વિશે મેં તમારું આવે છે તેવી તમને સેવાનું કોઈના મનમાં ન હવું અને ઈંગ્લાડના લોક જાનતા હતા કે તેઓ જે દેશમાં રહેતા હતા ત્યાંના ફાયદાને માટે તથા જે દેશમાંથી તેઓ આવ્યા હતા તેના ફાયદા માટે હિંદુસ્તાન ઉપર રાજ્ય ચલાવવા મીલાય તેઓ ખીજું કાંઈ જાણતા ન હતા. ઉપજ વધારવાની વાત તો ૧૮૩૩ ના ચાર્ટર પછીથી નિકળી હતી અને તે પછીથી એ ઉપજ વધારવાનું કામ ફાગમાં આવવું તે પ્રમાણે

ચલુ હતુ, ધર્મ કરતાં શોખને માટે વધારે ચલુ હતુ. મગનાર મર જાવ
 યાદ બ્યારે ૧૮૩૩ નો ચાર્ટર પચા કરવામાં મદદ કરી હિંદુસ્તાન આલો
 ત્યારે તે દેશના જાહેર બાંધકામની હાલત જોઈ તે અત્યંત ચોક્કસ હતો અને
 હિંદુસ્તાનને લાપક બાંધકામો આપવાની માથી રાખ્યોનીતિ પેહલા તેણે જાણ
 કરી હતી. પણ આ બાંધકામ માટે નાણુ ક્યાથી લાવવુ તે બાબે તે પેજા કા
 ઈબી રીતમર વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો ત્યાર પછી મગની બાબ
 દના મનાવના ૧૫ વચ્ચે આવ્યા જે મૂલ્યે પેહલા મગ બાબે સૂચના કરી
 અને જેણે પેહલા મગ લખાડી તે મીંડુ ડી કનાઈને અને આનંદ અને
 પૂર તનદેરેસ્તીમાં પેહલા જોઈ હુ ખરેજ ખુશી હતુ અને તેઓ મને ટેકા
 આપશે કે બ્યારે તેણે પેહલા મગની વાત મલકી ત્યારે એ બાબે કાઈ રીત
 હતીજ નહીં, અને મધ્યુ આનંદી ચાહાસીક પ્રરેને સોંપવામાં આવતુ હતુ.
 બારડેનહાઈસી જેણે જોયુ હતુ કે જમર અગર રેલવેના બાંધકામો આનંદી
 પ્રરેને સોંપાથી શુ પરીણામ થાયજે, તે બ્યારે હિંદુસ્તાન ગયો ત્યારે તેણે
 તથા 'કોઈ આવ ડાએરેકરે' એ આનંદી કામ માથે મગને મુખ ધગ્યા
 વવાની છાલીરી તે માટે તેના કામને જુનામાં બરેસુ મણવામાં આવતુ હતુ,
 પણ એ મગને આનંદી બાંધકામોની જાબદમાં બુમ ચાવવા લાગી કે તે
 મગરે ન લેવુ જોઈએ મગર કાઈ તમાના લોકોના લાખને માટે માબાપ
 ચાઈ ખેડી નથી પણ એ મગનુ આનંદી હાથે ચલુ જોઈએ પણ છતાં દમ
 બાર વરસમાં કાંઈ ફરકા થાઈ ગયો જેની હિંદુસ્તાનમાં પણ અગર ચાઈ તે
 વખતે કાઈમીઆની લગાઈને લીધે હોય પણ બહુ કરીને "જાદનિટ રોક"
 આતમિયા તે વખતે એકદમ બામી પડવાથી આ વિચારે ફેરવાયા હશે ગમે
 એમ હોય તોયે ઇંગલાડમાં અને હિંદુસ્તાનમાં મીંડરની રાજ્ય નીતિને એક
 દમ શોખ વરી ગયો કે મગનુ જ મગરની માફતે કરવુ અને આનંદી હાથે
 કાઈ કરાવવુ નહીં અને એ નીતિએ હિંદુસ્તાનમાં એટલેવો જાનવીથી પગે
 મારે કરશેકે કે હવે તો મગને હાથે કામ સીવાય ખીજ વાતજ પોતાની નથી
 અને આનંદી હાથે નુકશાન થાયજે હવે વાતે થાયજે હાલી રીતના પે જણ
 તબકાઓમાંથી પચા ચલા પછી હવે આપણી હાલતી હાલત ઉપર આવ્યા છે
 હવે એ માટે શુ કરવુ તેના ઉપાય કુકા બતાવે છે અને તે કાઈ નવો
 અથવા માહારે શોવી કાહાડેલો નથી એ બાબે મીંડુ સમતર મને કનકાની
 લેજાલેલી કાઈસી નમા કેઈએક અગત્યની ખીના કહી હતી અને તે એકે
 મગના જાહેર બાંધકામ જે પ્રખતે આવી ઉપોગી હોય તેમાં મગરે હાથ
 મગવો જોઈએ પણ જ્યાં પ્રજાને કાઈ લાગતુ વજગતુ ન હોય તોએ તે કામ
 ગમે એમ જોઈ હોય તોની તે આનંદી ચાપણેને સોંપવુ. અને જેમ
 પારલ્યામે ટનો કાયદો હોયજે તેમ તાહાની જોઈએ બાકી ખીજ બાબમાં
 આનંદી ચાપણેને પોતાને મરજી માફક કરવા દેવુ જોઈએ :

એ બાબતે દાખલાઓ આપવાથી વધારે મહત્ત્વ પડશે એક મહત્ત્વ અથવા મનો તો યા નેહર તેના ઉભા કરનાર સીમાય બીજાનો જવાબુદી અતઃ લાભ ન હોય ત્યાંસુદી તે કામ પાર પડે નહીં અને કેવી મધ્યગી વખતે સરકારની વચ્ચે મદદ લેવી જોઈએ. આગના કામો, ગમના તથા પાણીના અને હેવાજ બીજા કામો ખાનગી મીનકતના સુરાસ માટે રી કરવામાં આવના હોય અથવા ચેમ વાનિ મટેવી થતા હોય તેવી વેળાએ સરકાર વચ્ચે આવવાની જરૂર નથી, પણ જ્યાં પ્રજાનો લાભ આવે ત્યાં સરકારની અગત્ય છે આ ઉપરથી એવા ન આવે કે કે ચાપણ કયાથી લાવવી જો સરકાર વ્યાજની જમીનગીરી આપે અને લોકો ચાપણ પુરી પાડે તો તેથી સુતરે માર્ગ મીજો કોઈ નથી અને તેથી હ મેચ ચતી ફરીઆદ કર ચાઈ જાય, પણ જ્યારે પાધરી નાણાની ઉપજ ન થાય ત્યારે એ રીતિ કાઈ કામની નથી એવા માટે એ ખીનાને હાલ ન રત પડતી નાખી આપણે વિચાર કે કે લગતરી બાવકામ, ગતાઓ, બારાઓ અને હેવાજ સરકારી જોખમના બારકામોને ખરચ કયાથી પુરો પાડવો, અને એ મનાનજ આપણી મગજી નાણા સંબધી અડચણનું મૂળ છે અને બતા હો ન કાઈની રીતિ નથી તેમજ આવવા દેવોતો બગી રહે પણ તેને પચદ કરનારા ધણા ન મગી આવશે વખતે તમો એમ ધારો કે એ કામ હિંદુ રાજાની બાકી વેરી મેહજરમાથી કરવું અને એમ કેહનારા ધણા મળી આવશે, પણ જોએ મહમજે તેઓ જોએ કે એ કામ એમણે તો મોહકે કે બાકી વેરી મેહજરમાથી તે કરવું કેવળ અવકાય છે, માટે એ બાબદ ઉપર વધુ મેનવા કરતા જ્યારે ઉપલી બેમાથી એકબી રીતિ ન આવે ત્યારે કોઈની રીતે આપણને નાણુ ઉછીકુ લેવું પડવાનું પણ તે લાવવું કયાથી?

હવે માહારા ધારવામાં આવે કે કે એ બાબતે ચુકાતે આ દેશમાં ચાઈ ચુકોએ, અને તે મનમાનતો કે જો હ કોઈ હેવા પ્રાતમાં જાઉં કે ત્યાં બપોરના આધનો મફત થયા હોય તો હુ ત્યાં શુ જોઉં છું? ત્યાં મોટા ખદર ના બાધકામો, ઈન્ટ્રાફની અદાલતો, ગુર મો, મોટી અને વિસ્તીર્ણ બજારો અને હેવાજ બીજા બાધકામો એ કેમ ઉભા થયા તે બાબે પુછપરછ કરતા માલમ પડશે કે તેઓ જાહેર બાધકામ છે અને જોએ ત્યાંના સરકારનું કામ અગત્ય છે તેઓએ પારખ્યાં દના અડચણી રહે તે બાણુ ઉછીકા કહાયેલાં છે તે હેવી સરતે કે તે ઉપર ચતા બ્યાજ કરતા કર બનારાઓને લગાર વધવું આપવું પડે કે કે તેથી જ નવીથી દેવું અથ ચાઈ જાય આ રીત ધણી આ રી રીતે સમજવામાં આવે છે અને તેમાં હ કાઈ વાંધો નાણા સંબધી અથવા બીજો જોતો નથી તે કામો સારી રીતે જલવીથી કરકસરી અને આપણી ઈચ્છા પ્રમાણે થયલા હોય છે હવે હુ ખબર કાઢાડ કે ઇંગલાંડના અથવા આયરલાંડના કાઈ મોટા જમીનદાર મોતાની મીનકત કેમ સુધારે છે તો મને

શુ જવાબ મળયે ? કે નાકા પાસે આમરે ૧૦૦૦૦ એકર જમીન લેખમાં અને તેને પાણી પોહાયાડવા અને ખીજ ખરચો એવા થાય કે વા તે તેની આરવી શી તણાઈ જાય પણ ત્યારે ધણી શુ કરે ? તે આનંદી નાણા ઉછીકા કહાવેલ પણ આપરલાડમાં કે ઇંગ્લાડમાં એક રીત ચાલે છે જે આરખર કાપતકારક અને વગર વાધાનીકે તે એકે હેવા જમીનદારો લોકોએ ધી રેલુ જાહેર નાણુ વાપરી શકે તે રીત એકે કે પારલ્યામંટ વાળે વખતે વખત કમીશનરો અપવા તરમીની હાથમાં નાણુ મુકે છે જેઓ જમીનદારોને તે નાણુ ધીરે છે તેઓ આ નાણુ પોતાની મીનકત પર વાપરી પોતાની જીવ ગી શુધીમાં તે પાણુ ભરે છે આ રીતે નાણુ કહાનવાની બે રીત છે, એકો ઇંગ્લાડ અને આપરલાડના જમીનદારો પોતાની મીનકતને માર કહાવે છે તે અને ખીજી રીત ઇંગ્લાડમાં પારલ્યામંટના આકટની રહે જાહેર નાણુ ધીરવામાં આવે છે જેથી તે વેજાનો પ્રધાન એક માણુમના ઉપર જોખમ નાખી મકેલ, હવે હુ આવે હાજર રહેના મુસ્તાને પુકુકુ કે જેલ ઉપર, કોર હા ઉપ અથવા કોઈ બજાર, માનચેમર, જોનરન અથવા લીવરપુનમાં બાધવા માટે ખરચવામાં આવે તો તે પૈસા શુ કમાર્ગે વાપરેલા કેહવાય ? એ રીત ને બીજે કે જેણે હિંદુસ્તાનમાં કામ લેવા નહી પણ અમીન કરી તેમ યેલુ જોઈએ છે

હવે જે રીત હુ તમને દેખાડવા માગુ છું તે કાઈ નવી નથી કામલુ કે ઇલાક વરસો અમાઉ બે તે બાને હિંદુસ્તાનમાં મુખ્યતા કરી હતી, અને જે રીતિ હાન આપણા આ દેશમાં ચલે છે અને તે રીત એકે કે પારલ્યામંટે એક પારે પચાર કયો જેની રહે એક કમીશન અપવા તરમીઓ નેમી ચકાવ જેઓ કોરોડા રીઆની રકમ ઉભી કરી શકે આ રકમ ઇંગ્લાડમાં લો ન કાહાડી ઉભી કરવી અને તેનુ બ્યાજ સેક્રેટરી આપ રોટે હિંદુસ્તાનની મેસનમાંથી આપવુ અને તે પૈસા જાહેર બાધકામ ઉપર ખરચવા જે ઇનાકાની મરકાર નાણુ માગે અને તે ચોક્કસ મુલતમાં બ્યાજ રીકે બરવાને કલુ ન થાય તેને આ નાણુ વેહચી આપવાની મર્યા આ કમીશનરોને આપવી ઇંગ્લાડમાં આ રીત ચાલે છે પણ અત્રેના જમીનદારો અને યેહરની “કોર પોરચત” ને બદલે ત્યાંની હજીરાની મરકાર મમજવી

તમા કદાપિ મવાન કરશો કે “કમીશન” ચા માટે જોઈએ શુ હિંદુસ્તાનની વડી મરકારને અથવા સેક્રેટરી આપ રોટને એ કામ સોંપવુ રીપતો ન થાય ? કેમકે કૉમિશનના હાથમાં નાણુનો ચોડા ધણો અખત્યાર છે ઉપના બે મતાવાજાઓને એ જાહેર આવકાશમાં નાણુ આવાનુ નામ ચા માટે ન સોંપવુ તે હુ તમને મમજવીય મુખ્ય કારણુ તો એ કામ જેને સોંપવામાં આવે તેને માથે મગજો જોખમ નાખતો જોઈએ એવા માટે દરદીઓની મજ્યા ચોડી જોઈએ કે જેથી જોખમ ધણુ જાણુ પર વેહચાઈ ન જાય અ

લખતાં બાયક માણસો કૌન્સિલમાંથી મળી આવશે પણ તે સુંદી કાહાડવાં જોઈએ અને તેઓની ફરજ તરીકે આ કામ સ્વાધીન કરવું જોઈએ. હંગલાં-ડમા આ પ્રમાણે કંટાળા જાણુને સુંદી કાહાડવામાં આવેછે તેની મને ખબર નથી પણ જેઓ ઉપર ખરા જોખમ નાખવામાં આવેછે તે મેં ત્રણથી વધારે નથી. સ્પેટલા માટે હું ધારું છું કે ઘણા યોગ્ય માણસોનું કમીશન પારલ્યામેંટે નેમવું, પણ તે વળી પારલ્યામેંટે શા માટે નેમવું, શું સેક્રેટરી આવ સ્ટેટ અથવા વડી સરકાર નેમે તો ન આવે? કેમકે પેહલી રીતથી ઉપલા જોખમદાર ગૃહસ્થોઠ પારલ્યામેંટેને જવાબદાર રહેછે. કદાપી હિંદુસ્તાનની કૌન્સિલમાં ઘણા વખાણવા જોગ અથવા સુંદી કાહાડેલા ગૃહસ્થો હોય પણ તેના ઉપર તમો જોખમ સુકી શકો હોવા ન હોય. તમને કોઈ અહો સરાફ યા નાણાવડી જોઈતો હોય તો ઘણો હુસીયાર ધિતેર અથવા ઘણો અપજ રાજ્ય અધિકારી યા શુભાષીત ચતુર બાપાણ કર્તા નહીં તો બાહાધુર શીપાલી કોઈ તમને ચાલવાનોછે? તમને હોવા શખ્સ જોઈએ કે જે સાદું અને અસુક કામ, ધંધાનું યાત ધરાવતો હોય અને જે ટૂંકી ધવાને યોગ્ય હોય. ખાનગી અને જાહેર બંધાર માટે તો હેવું જ માણસ જોઈએ પછી તમારે મર્નર જોઈએ તો પુતલું ઉઘું કરવાને યા ચેસ્ટમિ-સ્ટર આખીમાં ડટાવાને લાવકનો હોય, સુલેહ યા, હુદમા માટે રાજ્ય અધિકારી હોય યા તવારીખમાં જાણીતો હોય. પણ ટૂંકી તરીકે તે આંમનાર નહી. તે સગળી રીતે પાધરે હોય પણ ફક્ત ટૂંકી તરીકે તેને તમો રદબાતલ ગણો. માટે હોવા કામમાં વડી સરકાર અથવા કૌન્સિલને તમો હાય ધાલવા ન દો. પણ વળી તમો કંઈકે કે જે સગળું પારલ્યામેંટથી શા માટે થવું જોઈએ. ઘણા કારણોમાં એક મુખ્ય કારણ એછે કે પારલ્યામેંટે હિંદુસ્તાનના નાણાની કેમળીપર ખરી સત્તા ધરાવેછે. ગમે હોવા શખ્સો અને સત્તાવાળાઓની તમે વાતો કરો પણ જે પારલ્યામેંટના ધ્યાનમાં આવ્યું કે આ અર્થ યથા જોઈએ તો તે યવાનો જોતે ધારે કે ન થાય તો અચીતજ તે ન યવાનો. ત્યારે ક્રેકળીનું મોહ પારલ્યામેંટના સ્વાધીનમાંછે, એટલે પારલ્યામેંટની પાધરી સત્તા વચ્ચે તમો કાંઈખી અંતર કરવાથી હિંદુસ્તાનને નુકસાન કરેછે અને પારલ્યામેંટેને કોઈ ફાયદો કરતા નથી.

વળી તે ઉપાંત પારલ્યામેંટે જે ધંધાવાળા ગૃહસ્થોની મંડળી છે અને તેમનું કામ સાદું છે. હવે જો જે નાણું ઉછીડું કહાડવી ઉપોગમાં આવવાનું કામ તમો હિંદુસ્તાનના રાજ્યકારખાસીઓને સોંપો તો અજખતાં તેઓ વધારે કામેલ્યત ખતાવશે ખરા પણ તેઓ તે સફાઈથી, સેહબાઈથી કરશે કે નહીં તે એક સવાલછે, અને તે વિષે ખાની કરવાની સર્વેથી ચારી રીત એછે કે પારલ્યામેંટે તે ઉપર યોગ્ય કલાક ધ્યાન આપી એક નિયમ બાંધે એ તેમ કરતાં ઘણી મેહનત પડશે નહીં કારણ કે પારલ્યામેંટમાં કેટલાક આકેશ હોવાત

છે તેમાં ફક્ત નામો બદલવાથી તેઓ ચાલી શકશે. દર વર્ષ વાર્ષિક રીપોર્ટ થા માટે જોઈએ તે વાતથી હું તમને કમલો આપવા માગતો નથી કારણ કે તેની અગત્ય છે એવો તમો કશું ન કરો. કારણ દુકા હીમાખથી સમાધાની લામો વખત રહેશે અને હેવા બદલાના કામોમાં તો દુકાજ હસામો જોઈએ. વળી તમો પ્રુજીયો કે હલાકાની સરકાર કામો પસંદ કરે એમ થા માટે જોઈએ? વડી સરકાર અથવા ખીજી કાર્ક તે કામ કરેતો ન ચાલે? તમને ખબર હશે કે હલાકાની સરકાર એવે શું? દરેક હલાકા અથવા પ્રગણાની સરકાર નેવી આસરે ૧૦ લાકડે તેઓમાંની નાહાનામાં નાહાની પુરોપના એક એક રાજ્ય જેટલી સત્તા અને વસ્તી ધરાવે છે અને તે સરકાર ગમે એના અગ્રાવ છતાં અને વધતી જતી ગમે એટલી આપતી જતા પુરોપના કાર્કની નાહાના રાજ કરતા વસારે સત્તા ચનાવે છે અને જો તેની સરકારને લોકોપયોગી કામો હાજવાનું નાનાયક ધારેતો પછી ખીજી શું કામ કરવાને તેઓ લાયક કેહવાય? પણ તેમ હેવાને બદલે એ સરકારે વળીજ પ્રુજ વિચાર વાળી છે અને કાર્ક ખી કામ સોડી શકાય તેવી છે, તેમાં, કયા આધકાર કરવા તે સોહવામાં કાર્ક અડચણ નથી અત્યાર શું રીતો તમોએ તેઓને સુધ રાખ્યા છે અને તમોથી આવી ન શકવાને લઈ અગત્યની જરૂરીઆતો બહાર પાડતા અટકાવ્યા છે પણ નાહાના કમીયનરથી ગવર્નર જનરલ શું રી હેવા કાર્ક અમતદાર નથી કે ખરેખરી હાજતો શું છે તે ન કહી શકે

હું ધારણ કે પાછું નાણું પમાર કરી શકશે કે નહીં તે ધારવાનું ખી એજ સરકારને સોંપવું જોઈએ તે ઘણું સેહલું છે. આ દેશમાં તો આ પ્રમાણે નાણું આપવાં હોય છે ત્યારે કોઈ વડીને તે બાબેના સગળા કામજીઆ સોડી યોડીક ગીની આવી તેનું મત લેવામાં આવે છે કે બાણ આપવા એ સનામતી બરેલું છે કે નહીં. એવીજ સેહલી રીત હિંદુસ્તાનમાં પણ ચાલી શકે. સરકારે ટ્રસ્ટીઓ પાસે માગણ કે નાણાના બદલામાં તેઓ પાસે શું જામીનગીરી છે. પછી એરે તમો પ્રુજીયો કે વળી ટ્રસ્ટીઓના સ્વારીનમાં ઘણી મોટી રકમ થા માટે જોઈએ? તેના જવાબમાં હું જણાઉં છું કે જ્યાં સુડી મોટી રકમ હશે નહીં ત્યાં શું રી તે કાર્ક કામ લાગશાની નથી હવે એક સમ્મ બોનવા સીવાય તમને મોટી રાખવા હું માગતો નથી ફક્ત તમારી આગળ રજુ કરેલી બાબે ઉપર વિચાર કરવા તમને અરજ કરું છું. વિચાર કરો કે કેપ્ટીકવાર ૧૦૦૦ માર્કિન સુધી, કેપ્ટીકવાર ૫૦૦ માર્કિન સુધી તમો નકશા ઉપર રેખા પાડી જશો જ્યાં સુધરેલા લોકો અને એડુઓ વસ્તા હશે પણ જ્યાં એક બાધેલા રસતો ન હશે. વિચાર કરો કે યોડાક કરેડપી શું વળનાર છે? શું તમો માનતા નથી કે ખીજા સગળા આધકાર એકોરે મુકતા ફક્ત રસતાઓથી મોડે વેહલે ખરચ વળી રહેશે? દુકાજનો અટકાવ કરશે, લયરની આવજા

સેહમી થયે અને સોડો ઉપર તથા તેઓના દીન ઉપર તમારી સત્તા કાયમ થયે અને તેથી આર્મિદેહ તમારી હિંમતમાં વધારો થયા વના ન રહેશે. હિંદુસ્તાનમાં જર્ઝ આવેલો દરેક જગત જાણે છે કે જગત ઉપર કમરમ અને દરેક ઉપર એ અમર થયે, એટલુંજ નહીં પણ જમીનની મેહચૂન ને હિંદુસ્તાનનો પાયો છે તે મઠમ થયે. કયા અચળ ને પ્રગણ્યામાં રસ્તો ન હોય ત્યાં આ ગાંધીઓ બાધવાનું તથા મેહરો વગર કરવાનું તદ્દન ન બને હેતુ છે.

મને ધાસ્તી લાગે છે કે જરૂર કંઈક ને સુભાને વનારેવાં જોડી રાખી છે પણ તેના જોનામાં હું જાણવાની રજા લઉં છું કે હું ને કોવા માયું કે તેનું અરજ હું જોડી ચક્રો નથી મળેને બરસો છે કે ને મૂલરો અને હાજર છે અને નેઓની આગલ ને માહરો નિયમ રજુ કર્યા છે તે ઉપર તેઓ વિચાર કરશે ને નિયમ કાઢી રીતે અમર નથી પણ અને તે ફોલમ દીધી અને સારા પરિણામથી પાર પડી ચક્રો છે ને નિયમના જો ગર્જ વગર આપવા નેનું હશે તો તેઓ આપશે ના કાંઈ વાવો લેવા નેનું હોયતો હાલ નહીંતો કાંઈ બીજો પ્રયત્ન તે મને સંભવાયે. છેલ્લું તમારું ધ્યાન હું એક બાબત ઉપર એ અવા માયું છું તે એકે ને કાંઈ સહિષ્ણુઓ પાસેથી દેના અધિકારીઓની બાબતમાં નોનું હોય તેઓએ તે અકાબરોના કાન ઉપર ના અવું કે પારલ્યામે દેના ઉપરજ ફક્ત હિંદુસ્તાનની સરકારને વાવો છે, બીજા કંઈ ઉપર નથી. એ બાબત ઉપર કાંઈ તકરારમાં ઉતરવા હું માગતો નથી અને હિંદુસ્તાનની સરકાર ઉપર કાંઈ બીજો મેળવા વગર કેલવા માયું છું કે પારલ્યામે તે તે ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ અને હિંદુસ્તાનને ધનમાં આપવો જોઈએ ને કાંઈ જોઈએ છે તે કાંઈ સુમામાં તેનું જોઈએ નથી અથવા કાંઈ વજામ બદલવા નેનું નથી પણ તરુ ય વજામ હું બેરવા નેનું છે અને હાલનું સાદુ યત્ર ને કાંઈ કળા વગર આજુ અવજુ ચાલે છે અને ને માટે પારલ્યામે કાંઈ અવર કાઢાડી નથી, દરકાર કરવી નથી અને પુર પાડતી નથી તેમાં કાંઈ વનારો કરવો જોઈએ છે. હવે ફક્ત હું કેલવા માયું છું કે ને સીનની અગત્ય છે તે નાણું ઉછીકું લેવાથી થયે અને તે ઉછીકું લેવાનું અને વાપરવાનું કામ હિંદુસ્તાનની હાલની સરકારથી ચલાવ નથી અને પારલ્યામે કંઈ નેનુંજ માત્ર કામ છે તેની ફજા છે કે ગમે હોય સુધવણુ બરોડો ના અરવાણુ સચિ હોય તે પુર પાડવો પણ તે ધણો મંત્રો અને છુટા, તથા હિંદુસ્તાનના અ અમા એક દમડીનાબી વધારો ન કરે તેવો જોઈએ.

સંભાષણી—મરે બાર્ડેલ ક્રિયત ને વખાણવા લાયક, જાણવાનુંજ અને ઉપયોગી બાબતુ કર્યું તે માટે આપણી તરફથી તેમનો ઉપકાર માનવાને આ મળત મહિલા મગજાઓ મળી હશે જેવી માહતી આપી છે, અને મગજાઓનું

મન તે ઉપર હવે પછી શકાયે કોઈ ગૃહસ્થને અને કોઈ બાલવુ છે કે નહીં તે હું કહી શકતો નથી. ધણાક ગૃહસ્થોને હું કોંકા હનાવતા જોઉં છું. માહરા પોતાને મોટેલા કહુ છું કે મારે જ નહીં, આનાકાનીથી ખુરશી છોડવી પડશે અને મર બાઈલના બાબાલુમા હોયો એક શબ્દ નથી કે ને મેં મુખજવા બાહ્યો ન હોય. જ્યાંથી મારી નજર પેહિયે છે ત્યાંથી મિતો હું આખા બાબાલુથી સતોષ પામ્યો છું, અને તે બાને હું ક્યાંથી વિચાર કરીશ અને જ્યારે ઉમ સાવની સબામા ડબક આવ આવતા પોતાનું બન્ટ લાવશે ત્યારે જો હું મ-મન શકીશતો પોડા શબ્દો બોલીશ, પણ તરત પેળા મર બાઈલ ક્રિપરને તેના નિબધ મોટે દીલોજનથી ઉપકાર માનવાને નેઓ આવુર હોય તેઓએ હાથ ઉઠા કરવા.

આ પછી મીંઝ દાદાબાઈ નવરોજીની ફરમાસથી મીંઝ નાસ્મિકે મુચના કરી અને તેને મીંઝ ફિટજ વિલ્પમે પૂટી આવી કે આ બાબાની તકરાર મુન તરી રાખરી આ સૂચના એકમતથી બાહાત રહી તાગબાદ સમાપતીને અને સોસાઈટી આવ આઈસ તેમના મકાન મોટે ઉપકાર માની સબા વિસર્જન થાઈ.

સોસાયટી આગળ આઈસમા મળેલી સભા; શુક્રવાર, ૬ ઠી જુલાઈ ૧૮૭૦.

વિષય—“હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામ” ઉપર સર બાર્ડલ
ફિચરે કરેલાં ભાષણ વિષે મુલતલી રાખેલી તકરાર.

ભારત લીવડનની ચેરહાજરીમા.

અગ્રણીય માધવિક ઇન્કવાયર સી. જી.—અધ્યક્ષ.

વાદવિવાદ સહ યથા અગાઉ નિચે આપેલી યાદી અભાસદાના હાથમા મુકવામા આવી હતી.

હિંદુસ્તાનમા જાહેર બાંધકામ ઉપર અરજ કરાંથી કરવો તે બાબે સર બાર્ડલ ફિચરે આસોસીએશનની હજુર તા. ૨૨ મી જુને વચિલા નિબંધમાંથી ઉપજાવી કાઢાડેલી દરખાસ્તો.

૧—હિંદુસ્તાનમા જે જાહેર બાંધકામ કરવાનું સરકાર માથે લેવ તેનો ખામ્ય આહુ મેહસૂલ ઉપર રાખવો નહીં પણ લેનો કાહાડી તેમાંથી નિચે પ્રમાણે આપવો.

૨—પારલ્યામેન્ટે કમીશનરેટોરાયલ અને ઇંગલાંડમા સેક્રેટરી આવ સ્ટેટની કૉન્સિલની મંજૂરી અને સત્તાથી—૩મીઆ સુધીની લોન કાહાડવાની તેઓને સત્તા આપવી. તે લોનનું બાજુ હિંદુસ્તાનના સેક્રેટરી આવ સ્ટેટની કૉન્સિલે હિંદુસ્તાનની મેહસૂલમાંથી આપવું અને તે નાણું સરકારે માથે લીધેલાં જાહેર બાંધકામ ઉપર ખર્ચવું.

૩—આવી રીતે કહાડવેલા નાણા હિંદુસ્તાનની વડી સરકારને તથા ઇલાકાની સરકારને અને સત્તાવાળાઓને નિચ્છવી સરતાએ આપવું.

૪—ઇલાકાની સરકાર અથવા સત્તાવાળાઓ તેઓને નાણું આપવામા આવે તે નિચે પ્રમાણે:—

મુબંઈ અને મદ્રાસની સરકારે.

બંગાલ, વાલ્ખાણના પ્રતિ અને પંજાબના લાહૉરનંદે ગવર્નરે.

મિટ્રીય ખરમાના ચીફ કમીશનર.

આહિદના ચીફ કમીશનર.

મધ્ય પ્રતિના ચીફ કમીશનર.

માહસોરના ચીફ કમીશનર.

ચંબિના કમીશનર.

૫—કમીશનરેએ ખાતરી કરવી કે,

૧ લું—દરેક વખતે નાણું ધીરતાં ખાતરી કરવી કે તેઓના નકસાઓ અને અડસ્ટાઓ, કરવા ધરિલાં કામની પુરતી હદ ખતાવવાને

ખરાબર છે કે નહીં અને બીજી જોડા કે જે રકમ માગી છે તેમાથી મજબૂર કામ થાય રીતે ધાર્ધ શક્ય છે નહીં.

૨ જી—તેઓએ ખાતરી કરવી કે જે રકમ માગવામાં આવી છે તે—

વરમમાં મગજો ખરચ અથા કરે એટલા વ્યાજ સુધા અમુક મરકાર પાછી આપશે તેની જામીનગીરી મળી છે કે નહીં અને તેમ હોયતો તે પુતી જામીનગીરી છે કે નહીં

૬—આવી રીતે ઉપજતી આવેની અને ઉપલા ધારાની રહે પાછી મનેલી રકમોનો હીસાબ ૬૦ વરમની ૩૨ મી ફીઝેખર નિયમી વિગતો સાથે કમીય નરોએ પારલ્યામેટની હજુર રજુ કરેલો.

(ક) જે મરકાર અથવા મનાવાજાને નાણુ ધીરમુ હોય તે.

(ખ) જે કામને માફ નાણુ ધીરમુ હોય તેનું નામ, તથા દરેક કામ માફ કેટલું નાણુ જોઈએ તથા કેટલું આપ્યું, ખરચાયું તથા પાછું વળ્યું તેના આગળ વરમના છેડા મુનીનો હિસાબ.

(ગ) વખતે વખત નાણુ પાછું બરવા મોટે જે જામીનગીરી મળી હોય તેની વિગત

(ધ) જે કામને મોટે સોલ માગનામાં આવી હોય પણ ના પાડવામાં આવી હોય તે કામની વિગત તથા દરેકમાં ના પાડવાના કારણ.

સર બાર્ડેન ક્રિયર—મનાપતી, બાનુઓ અને ગૃહસ્થો, આ મગજું માફ બાનવાનું તેની મૂખ્ય મતનબ લખી રૂકત તે ઉપરજ તમારે જ્ઞાન ખે આપી વાદવિવાદ દુકો યજો રેવી હુ આજ્ઞા મગજુ. એ સચવાઓ છાપવામાં આવી છે અને મને એક નકલ મળી છે જેમજ બીજા મહોબોને પણ મળી હશે. હુ ધાર છું કે મારે કેહવામાં કાઈ દાવ નથી કે જે બાબત ઉપર આપણે તકરાર કરતા હોઈએ તે ઉપર તર્ક શાસ્ત્રના નિયમથી વગગી રેહવામાં ચારે છે

મીં હાદાબાઈ નવરોજી—સર વિલ્યમ ડેનીમનથી આવવાને બ નમુ નથી તે મોટે એક પત્ર લખી તેણે પોતાની દળગીરી જણાવી છે તે વળી ફોટે કે “મે સર બાર્ડેન ક્રિયરનું બાચાણુ વાચીકે છે અને તેના તત્વોને ટેકો આપવાને હુ તૈયાર છું હિંદુસ્તાનમાં જાહેર બાંધકામની રીત અમેના કરતા અથવા સસ્થાનોતા કરતા કેવળ જુદીજ હોની જોઈએ મોટે એક ઈજનેર તરીકે હુ જો આવત તો માફ મત આવી શકત. પણ એ બાબે કોઈ બીજાવાર બોલીવ” વળી સેક્રેટરીએ જણાવ્યું કે મીં ફિટ્ઝ વિલ્યમ જેણે મુગતી ગમવા મોટે પુત્રી આવી હતી તેણે પણ નાદરસ્તી તથા બીજા કાગણોને લીધે દળગી રીધી પેગાંની અશક્તિ જણાવી છે પણ સાથે નિચે જણાવેલી વાદી માફગી છે.—

“હિંદુસ્તાનમાં જાહેર બાંધકામ બાબે સર બાર્ડેન ક્રિયર જે અગત્યનો નિમ્ન ધ વાદ્યો તે બાબે મારી હોયો અભિપ્રાય છે કે એ બાબત વિષે અત્યાર

સુધી હેવી કાબેલનાથી સુમોચરા યાદ ન હતી, અને તેમાં તકરારમાં હેવું પૂરવાર કરવામાં આવ્યું છે કે હિંદુસ્તાનના કોઈપણ ભાગમાં બાંધકામ થાય છે તે ત્યાંની આગત્યને પુરવું નથી. હવે યુદ્ધવામાં આવશે કે તેનું કારણ શું. તે કારણ એવડી રીતિ છે જે આગગાડીઓની બાબતમાં લાલુ કીધાથી તે કામને અડચણ કરી છે, એટલું જ નહીં, પણ તેના ખર્ચમાં વધારો કરવો છે. આજે મોટા કામો માટે લેનારા સીવિલ એનજીનીયરો હવે લગભગ એનજીનીયરોની તપાસદારીથી અને બેરીલી અને દુરમની એ બેહુ નોકરીઓ વગેરે વાછે અને એજ કારણને મટિ વાદેપ્રકારે કેટલાક ઘણા બાબત સીવિલ એનજીનીયરો પોતાના હાથમાં છોડી હિંદુસ્તાનથી જતા રહે છે. મર બાઈલ કિયર કહે છે કે જ્યારે ૧૮૪૩ માં પેહલાં રેલવેની શરૂઆત હિંદુસ્તાનમાં કરવામાં આવી, ત્યારે સગળું ખાનગી ગૃહસ્થો પર નાખ્યું હતું અને સરકારે વચ્ચે પડ્યા ના પાડ્યું હતું. એ વાત તો ખરી હતી પણ તે વખતે પ્રાપ્ત પોતાનું નાણું પુરોગામના તથા ઇંગ્લેન્ડમાં રહેલોઓમાં પરચવાને રાજી હતી કે તેથી તેઓના નાણાનું શું થાય છે તે તેઓ જોઈ શકે. વળી આ પ્રમાણે તેઓને વધારે કરવાનું કારણ એ હતું કે આ દેશના માતખરો જેઓ રહેવાય છે તેઓમાંના કેટલાક ઘરડા અને ઘરડીઓ હિંદુસ્તાનના મુલકને એક આણખણી જગ્યા લેખતાં હતાં અને કેહતાં કે ત્યાંના રહેવાશીઓ જંગલી અને અસુધરેજ છે, તેઓ આગગાડીમાં બેસનાર નહીં અને તેઓને નહીં પ્રાપ્ત થનાર નહીં. ખરેખર કેટલાક હિંદુસ્તાનના અનુભવ વાળા ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થોને મોહિત પણ મેં એમજ સંબોધ્યું છે. આવી હાલતમાં હિંદુસ્તાનમાં સડક ઉભી કરનારાઓ જેઓ ઘણાખરા ઘણા કાબેલ પુરવો હતા, જેઓને હિંદુસ્તાનને ઘણો અનુભવ હોતો તેઓએ પોતાથી બનવું એટલો વગ કાગાડી તે વખતના સત્તાવાળાઓને સમજતી તે મટિ કહડાવેલી રકમ ઉપર ૫૦ ટકાની જામીનગીરી અપાવી. જ્યારે આ વાત બાહાર પડી ત્યારે યાપણવાળાઓ જેઓ પેહલાં ખીલીતા હતા તેઓ હવે હિંદુસ્તાનમાં નાણું રોકવાને હાડ્યા અને ત્યારથી આજ સુધી એવાજ મામલો રહેલો છે. હવે મર બાઈલ જેમ કહે છે કે હાલ હિંદુસ્તાનના જાહેર બાંધકામની બાબતમાં કેટલાક રેફર થવો છે તે સવાલ ઉપર આવું છું, તે જાણ્યો કે અગાઉ સગળું કામ ખાનગી રીતે આપવામાં આવતું હતું પણ હમણા તે સરકારીજ કરવાનો વિચાર સુઝ પડ્યો છે. તેના માત્ર જવાબ એ છે કે જો કે બાગીચાદારને ફક્ત બાળનીજ દરકાર છે તેઓ કેટલાકના મીત્રો હિંદુસ્તાનથી લખે છે કે હાલની જેવડી રીતિથી તે દેશની સડકો જેનો મોટો ભાગ એકવડી સડક છે તે ઉપર એટલોતો ખર્ચ લાગે છે કે સાધારણ વખતે તેટલા મંથી આખાં હિંદુસ્તાન ઉપર બેવડી સડક નખાઈ શકાય અને તે સગળો ખરચ તે દેશના કર, બરનારાઓને માથે છે.

“અને તથા ત્યાં મતમાં ને ફેર પડેલે તેનું ખરૂં કારણ જો સોંબયો તો એજ છે અને તે માટેની અગત્ય ચર બાબે દેખીતો સ્પષ્ટ રીતે ખતાવેલ છે તે ઉપાત વધારે કેલવાને મારી પાસે કાઈ નથી એ બાધકામિનું નાણું ઉત્તુ કરવા માટે હું એટલું જ કહું છું કે જેટલી જોઈએ એટલી રકમ અમર રેનવેને અપાતા વ્યાજ કરતાં એકે બાંધે મળી શકશે વધુ મેહસૂજમાંથી એ કામ માથે લેવાની સુચના માટે ચર બાઈલના વિચાર પ્રમાણે એકમતો પાઈ હું કહું છું કે તે ન બને હેતુ છે હિંદુસ્તાનની હાલ નાણાં સંબંધી હાલ તરફ જોતાં એ આપકાત કરવા જેવું છે. સેવે માહારો વિચાર છે કે જાહેર આધિકારો માટે નાણાં ઉછીકા કહાડી તેને પારલ્યામે ટે નેમના કમીચનના હાથમાં આપવા એ કમીચનમાં હિંદુસ્તાનના અનુભવવાળા મૂલ્યોને ચુટી કાઢાડવા તેઓની સંખ્યા ઘણી હોવાની અગત્ય નથી, કારણ કે મારેતો અભિપ્રાય એવોજ છે કે ઘણી મસનહતમાં હમેશ દાહાપણ હોતું નથી અને જેટલી રીતની ઉપયોગમાં આવતી હોય તોયે હાલ ને રીતની સચના કરવામાં આપીએ તેને પાર પાડવાને વડી ચકારના સંબંધની નીતિ કેવળ નિરકરણી છે.”

મીં નારિમયે મત આપ્યું કે ચર બાઈલની એમની સચના ઉપર તકરાર કરવાને બદલે શાયે મીં પ્રિચાઈના નિબંધની સેવા તે બાલ્યો કે મેહમાલ એકે કે હિંદુસ્તાનની હાલત ઘણી અસંતોષકારક છે ચર બાઈલ ફિયર ને ઉપાય ખતાવેલે તે હું ધારું છું કે માહારા હાથમાં મેજેલા કામગામો, અને તે વાચવાનો વખત મલ્યો નથી પણ ઉપર ટપ્પે જોતા તેમ લાગેલે, પણ મીં પ્રિચાઈ આથેના ઉપાયો એક ને સંખેદોમાં આપ્યા છે તે લખેલે કે “માહારા ધારવા પ્રમાણે જવાશુધી પારલ્યામેટ અચર રાજકરતા એ પાત હાથમાં ન સે ત્યાશુધી કાઈ ઉપાય ચનાર નથી હવે ચનાર એકેકે વાજની કોણ મીં પ્રિચાઈ કે ચર બાઈલ ફિયર તેઓ મેહુ વાજની હોય, પણ જો મીં પ્રિચાઈની સુચનાઓ ઉપર ધ્યાન આપવું હોય તો ચર ફિયરની સચનાને ટેકો આપી શકાય નહીં ત્યારપછી મીં નારિમયે એક કુટુંબને દાખલો આરીસમનલ્યુ કે જ્યાં મુઠી એક છોકરા સ્કુલમાં જ્યાંને લાયક હોય નહીં ત્યાશુધી તેને કલિજમાં મોકલે ન જોઈએ અને વળી તે જ્યારે કામકાજમાં ધુ દાખલો હોય ત્યારેની તેને કલિજમાં મોકલે ન જોઈએ અન્યથા કલિજ એ મારી છે ખરી પણ તેનો ફાયદો લેવા ઉપાત સંવની હાલ તથા વખત તપાસે જોઈએલે હવે એ દાખલો આપણે હિંદુસ્તાનને લગાડે હું ધારું છું કે મોડા સંખેદોમાં હવે મહાનુ ધ્યાન શું વિચારવું તે ઉપર લાગવું જોઈએ પેહનિતો કેઈ પ્રત્ન શાયે કામ પાડવું છે? ખીજું તેઓની હાલત શું છે? અને તેઓની હાજતોની અગત્ય જાણવાની તથા તેઓ જાહેર ધ્યાનને લાયક છે તે નકી કરી, હવે ચનાલ એકે કે ને ઉપાય ખતાવવામાં આવ્યો છે તે શું મરુણું છે? આપણે કયું કરી છીએ

કે જાહેર બાંધકામની અગત્ય ન થઈ પામ હવેછે. જે દેશમાં રેલવે ઉતરથી દક્ષિણ અને પૂર્વથી પશ્ચિમ દોડતો હોય તે અરેબર સારી હાલતમાં હોવા જોઈએ. પણ તે હજી બાંધવાનો છે, અને હાલની સ્થિતિમાં બંધાયેલી સ્થિતિમાં દેશકે? જે મેટા અરથે તે બાંધવો હોયતો પણ કપડિયાં જ્યાંશુધી ધણુંજ દાહાપણુ વાપરવામાં આવશે નહીં ત્યાંશુધી સગળે બેઠીલી અને નુકશાન થશે અને જે મતમળ છે તે ઉંધી પળશે. એક ગૃહસ્થ (હું ધારું છું કે મીંઝ મેક્લીન) સર બાર્દલિ ક્રિયરના મતને એકમતો થતો હતો કે આ મીંઝે એક સરતથી સારી હોવાથી તે અગત્યના છે અને તે કાંઈની અરથે થવી જોઈએ. તે સી રીતે કરવી તે એક રીતે સર બાર્દલિ ક્રિયર બતાવેછે અને મીંઝ મેક્લીનની ખાતરી સીજ આએપત ઉપરનો કર છે. જે ગૃહસ્થ કર તે શું તે સમજતા હશે તેના માથામાં કામચળ આ ઈનકમ ટાકમ જેવો બેઠેલો વિચાર આવ્યો હતો હવે હું તે ગૃહસ્થને માન પૂર્વક કહું છું અને જે મીંઝ પ્રિમાર્ડ મુચવેલી બાબદોનો ચોધ કર્યો હોયતો સર બાર્દલિ ક્રિયરનીજ સમજાને ટેકા આપવો જોઈએ.

મીંઝ સમાલેટ—માહારા વિચાર પ્રમાણે હિંદુસ્તાન નાણીની હાલતમાં જાય છે કારણ કે ત્યાં ઘણેજ અરાખી બરેલો ઉડાડે અરથ કરવામાં આવેછે અને જાહેર બાંધકામ ખાતામાંજ નહીં પણ રાજ્યના સગળાં કામમાં તેમ ધાય છે. હવે આપણે હાલના હિંદુસ્તાનને થોડાં વચ્ચે પૂર્વના સાથ સરખાવી જોઈએ. ૧૮૫૧ માં બલવાની અગાઉ લાર્ડ ડેલહાઉસીના વખતમાં ૩૬ કરોડ રૂપિયાનો અરથ થયો હતો. ૧૮૫૧ માં બ્યારે તે હિંદુસ્તાન છોડી ગયો ત્યારે તેણે એક ઘણેજ ક્ષણે નિબંધ લખ્યો જે સરકારે પ્રગટ કર્યો હતો. તેમાં તેણે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે જાહેર બાંધકામ માટે સારી રકમ કાઢાડ્યા ઉપાંગ ખીજ સગળાં અરથ માટે ૩૬ કોડ રૂપિયાની રકમ હિંદુસ્તાનને તથા ધંગલાંડને માટે બચે. હવે લાર્ડ ડેલહાઉસી કોઈ ચિરોટો રાજકર્તા ન હતો તેણે જાહેર બાંધકામ ઉપર પુષ્કળ નાણું અરથું હતું. હું તેના વખતમાં હિંદુસ્તાનમાં હતો અને હું જાણું છું કે જાહેર બાંધકામ માટે તેણે એક જ અરં ખાતું રાખ્યું હતું. તે વેળાએ આપણા હાથમાં થયેલું, આપણે પંજબ ખીલીતી લીધું હતું અને આઉદને જપત કર્યું હતું, અને ૧૮૫૬ માં આપણા હાથમાંની હાલની સગળી ચલા હતી. લાર્ડ ડેલહાઉસીએ ધંધેજ સચકર બધારવાને અરેબર કોઈ ઉપાય ક્રીયા ન હતા. તે હેતુ ડાહ્યા લાલતો હતો. યા માનતો હતો કે હિંદુસ્તાનની પ્રજાનો બિટીય રાગથ ઉપર ઘણો આ-હા છે અને પારકાં સચકરને ઉપયોગમાં આણવાની કોઈ અગત્ય નથી. તેણે આ ધણીજ ચોક્કસક બુલ કરી અને તેના પરિણામ આપણને હમણાં ખરેખરે. પણ હાલ ૧૮૭૦ માં હિંદુસ્તાનની હાલત શું છે? તે ઘણી સુધરી છે, સુધરી નથી એમતો કહેવાય નહીં. ગઈ કાલના ટાઈમમાં મેં જોયા પ્રમાણે હિંદુસ્તા-

ની આવક ૧૮૬૬ માં ૪૬૨૫૦૦૦૦૦ રૂપિયા હતી અને અરવ ૪૧૫૦૦૦૦૦ રૂપિયા આવક ઉપર વધારે થયો હતો. ૧૮૭૦ ને માટે ગણતરી હેતુ છે કે ૫૦૧ કોડ રૂપિયાની આવક થશે અને અરવ તે ઉપર ૩૧ કોડ રૂપિયા વધારે થશે. હવે શું એમ કેલ્ક્યુલેશનથી કેળવાઈ ૧૮૫૬—૫૭ માં ફક્ત ૩૬ કોડ રૂપિયાનો અરવ ચારી ચક્રો, ત્યારે ૧૮૭૦ માં ૫૦ કોડનો નોંધવો? પણ આપણને ૫૦ કોડના નોંધવા નથી ૫૪ કોડ નોંધવો, આજ પાત ફક્ત હિંદુસ્તાનનો ઉપર અરવ દેખાડવાને બરાબર, તે એકલાનો મોહિતો કે તે મ રાડવાને દાહમ રેવા નોંધવો, જેને બળવો કેલ્ક્યુલેશન અને નોંધવો હું બંદ કહું છું તે ઉપર ૪૦ કોડ રૂપિયા ઉચીકા થેવા પડ્યા હતા તથા તે ઉપર પ્રભુ કરના હુબરવા તેનું વ્યાજ વચ્ચે દાહડે ૫) દાહા થેવો ૨) કોડ થાય છે વળી ૧૧ કોડ કરના વચ્ચે આપણે વચ્ચે દાહડે આજ ગાડી ઉપર આપણે ઉપર. હિંદુસ્તાનની રેલવેમાં નાણા આપનારાઓને આપણે ૫) દાહા ભખીનગીરી આપીએ અને તે ભખીનગીરી પુરી પાડવાને રેલવેના નકા ઉપર આપણને ૧૬૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા કાઢાવા પડે વળી આપણે કુરોમન ભચકરમાં ૨૦૦૦૦ માણસો વચ્ચેને ૬૫૦૦૦ નુ કરા છે અગાઉ તે ૪૫૦૦૦ માં હુસોનુ હતું. હું પાર છું કે રેલવે ભચકરમાં થરોડા કરી કુરોમન ભચકરમાં એકલો વધારા કીવાથી દર વચ્ચે ૩ કોડથી વધારે અરવ ન થાય. તે ચગણ માણના દર વચ્ચે ૬ થી ૭ કોડથી વધારે થતાર તથા જે ૧૮૫૬ ના અરવ માત્ર વધારે ગણવાની અમર છે, પણ ૧૮૭૦ માં અરવ ૧૮૫૬ ના અરવ કરતા ૧૪ કોડ વધારે છે આ અરવને હું રાહી કહું છું કરણ કે જાહેર આવકમાં ચાર્જ રેલવેની વાળમાં આ વળા હતા અને તે ઉપર જાહેર આ પકામ ઉપર મોહો અરવ કરવો હતો. હિંદુસ્તાનમાં અરવનો મોટો ભાગ મેચક જાહેર આવકમાં ઉપર થાય છે, હિંદુસ્તાન એકલેનું રેલવે કેળવાઈ થકાપ, થા હું કહું છું કે, તે જમીના માથે કરાગે જાહેર આવકમાં માટે જુલેવી રકમનો મોટો ભાગ હમણાં બરાબર, કીદનાઓ, લીવાદારીઓ, રચનાઓ, પુલો વગરે આજ વળા આવકમાં ઉપર અરવથી હતો, માહારા અભિયમ ૪ માણે આ આવકમાં હિંદુસ્તાનના વાળની કારબારને માટે અમલવાનો અને ગમે એવા અરવ છતાં દર વચ્ચેના રેલના સાધારણ અરવનો તે ગણવા નો ઈએ આ જાહેર આવકમાં મોટા થકારો વર્થ પડે એવાનો કાર્કશય નથી સર ચાર્જ વિગટિડે પારલ્યામે દમગમે વચ્ચે જાણા હું કે વિધાન તમા સાવ આજ વચ્ચે બરાબર ઉપર ૧૫ કોડ રૂપિયા અરવમાં હતા અને એટલું છતાં એ બરાબર રેલવા લાવક ન હોવાથી તોડી પાડી ૫૦, ૪૦ માર્ક દુર ખીજ આવવામાં આવતી હતી આ મોહોના અરવ મોટો હોવા નોંધ દાર છે તે તપાસવાને હિંદુસ્તાનમાં એક કમીશન મોકલવાની અગત્ય છે ૪

એ ખરાબી કરનારા સુનેહગારને ઇનિયાફની દરબારમાં ધસડવો લોકાએ, પણ એ બાંધકામને છુપાવી રાખવા એ વાજબી નથી, જે રીત હાલ હિંદુસ્તાનના અબ્જનથીઓએ પકડેલી થયેલ છે. તેઓ આ ખરચને દુર રાખી “સમપેનસ” હિસાબમાં નાખવા માગે છે. મી૦ આસી જેને હિંદુસ્તાનના કાંઈપી માન વગર ત્યાં (વખતે તપ્પીલોઈને) મોકલવામાં આવ્યો હતો તેણે ૧૮ માસ અગાઉ પોતાના બજેટમાં આ બરાબોના હિસાબને “સમપેનસ” હિસાબમાં લઈ લખાવી ભલામણ કરી હતી. ૧૫ ફોડ રૂપિયા ઉછીકા લઈને તેની વધારે મેહસલ ગણવી એ કાલું પચાંદ કરવા જોગ છે ખરું, પણ એ કાંઈ હિસાબ રાખવાની રીત નથી. આ દેશમાં રેલવેનો હિસાબ પણ એમજ રાખવામાં આવે છે. મર બાર્દલ ફિયર ચચના કારે છે કે આ બર્થ ઇમારતને અટકાવવા માટે પારલામેન્ટમાં એક ‘આક્ટ’ પસાર કરાવી પગારદાર ‘ટ્રસ્ટીઓ’ નેમવા. માહારા વિચાર પ્રમાણેતો આ રીત કાપી બેહુંદી, આડી અવળી અને કંઠાળા બરેલી છે. પાણું બરવાને માટે જે હિંદુસ્તાનની મેહસલ બચ ન પડે અને જે ઇંગ્લેન્ડમાંથી નાણું ઉછીકું કઢાવવું પડે તો હાલના જેનીજ હાલત રહે. હિંદુસ્તાનની પ્રજા ઉપર નવા કર નાખવા પડે અને ‘ટ્રસ્ટીઓ’ ને પાછ બરવા મરિના બે ફોડ રૂપિયા માટે આપવત ઉપર કર નાખવો પડે અને એ રીતએ નાણાનો મ-મારો ન થયે તેની જામીનગીરી શું ? કાંઈજ નહી. ઇંગ્લેન્ડમાં નાણું કઢાવી હિંદુસ્તાન માંજે અને ત્યાંની સરકાર હાલની માફકજ ઉગાડે ખરચ ચલાવે. પાછી તેજ આદત, તેજ નોકરો પાછ ઉપોગમાં આવે અને લંડનમાં બેઠેલા યોગક યોગક તે અટકાવી ચકનાર નથી. માટે માર્ મતો એ છે કે જે ચાપલુ વાજાઓ નાણું આપવા હમ્મતા હોય તેઓએ તે બાંધકામની ઉપજમાંથી મળતાં બાજ ઉપર સતોય પામી બેસી રહેવું. તે ઉપજ કાપી વધુ કેહવામાં આવે છે અને જેમજેતો તે ઉપજમાંથી તેઓ ૧૦ ટકા જે તેની મને દરકાર નથી.

મી૦ જાન ફ્રેન્કલિન્ગ—સજાપતી માહેબ હેલસા બાલનાર મૂદરચે જે શીકા કર્યા તે હાલની બાબતથી લગત વેગળા છે. ધસારાના આમ તેમ અપરાધી સુકાથી તે કાંઈપી ઉપોગમાં આવતા નથી પણ જે મૂદરચે કાંઈએક હમ્મસા બતાવે તે ખરેખર આપણુ રાજને ફાયદો કરે છે. આપણી આગમ સર બાર્દલ ફિયરે આ ધસારો કેમ પુરો પાડ્યો તે રજુ કરવું નથી પણ એ ધસારો કેમ એકદમ કાઢાડી નાખ્યો તે બાબે ઉપાવ બતાવ્યા છે, મનેતો હેકું સાગે છે કે સર બાર્દલ ફિયરની દરબારતોની મતબબ કરકાર કાવવાની છે. જે ઇમારતની સરકાર અથવા જેઓ નાણું ખરચે છે તેઓ ઉપર તે યાદી રીતે ખરચવાનો બોલો સુકવાની તેની મતબબ છે. તે એટલા માટે કેહે છે કે જે સરકાર નાણું માગવા આવે તેની પાસે તે યાદી રીતે વાપરવાની જામીનગીરી

પી અને તેમ કરવાના તે ઉપાય દેખાડે. એક મૂઠમુથે હિંદુસ્તાનને એક પક્ષના સાથ સરખાવ્યું અને મુજબ ઉપચારો કે હિંદુસ્તાનને વધારે અરમ મેંદમીએ કે નહીં અને વો જોઈતો હોયતો તે પાછે બની શક્ય કે નહીં. હું ધારછું કે જોએ હિંદુસ્તાનની વાકેફો તેએ જોએ કે હિંદુસ્તાનમાં મોટી ખામીની અગત્યએ અને તે અરમ પાછે જરવાને તે દેશ સકિતમાન છે. મેંદમીમાંથી એ અરમ પૂરો પાડવાની હાલની રીતિથી તે દેશના હિંદુસ્તાન ધણે મુમ્મલ જરેલી હાલના આવી પડ્યોએ. હિંદુસ્તાન કાઈ નાદાર નથી, મેંદમી એટલું નાણું તે અરમયે પણ સગલું તે મેંદમીમાં પાછું આવશે. આપણા દરેક આતામાં મેંદમી વપવાથીજ માનમ પડે છે કે નાણું કાંઈ બધું અરમ વામા આપ્યું નથી માટે લાખા લાખા રૂપકાએ મુકવા કરતા આપણી આગળ રજુ થયેલી દરખાસ્તો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. મનથી ખીનાનો ઉપાય આપણે કરી શકનાર નથી પણ બિવિબ્યને કરશે જોઈએ. જૂનાકાળ મેંદમીએ તેમાંથી આપણે ડોઝ મેંદમી જોઈએ. આ દેશમાં નાણું કહાજવા માટે એક 'કમીશન' ની દરખાસ્ત અને કરવામાં આવી છે. હું જો કાંઈ બેલું છું તે વાંધા તરીકે બોલતો નથી પણ પ્રશ્ન તરીકે કહું છું. હું ધારછું કે તે સમયમાં કો-લીક હરકોએ કે પાને એ પાછે શીવાય હિંદુસ્તાનની સરકારની એક હરકી સત્તા ઉભી થશે. તે અગમલુ સર જાર્ડન ઉપર કેમ ઠામશે તે હું સમજી શકતો નથી. જો એ ઉઠીકા નાણું આજ મેંદમીમાંથી આપવામાં આવેતો તે નાણા કેમ કહાજવા તે બાને વડી સરકારને પુછવું જોઈએ. તેના જવાબ માં સર જાર્ડન કહીવડે કહે છે કે "દરેક હવાકાની સરકાર તે અરમ કમીયો લાવશે એ દેખાડવું. પણ કેટલક કમીએ જેમાંથી પેદાએય થવી નથી અને દરેક સરકારની ઉપજ હાન દેશની એકદર મેંદમીમાં જાય છે. સર જાર્ડન ક્રિયરની આ રીતિથી વડી સરકાર અને હવાકાની સરકાર વચ્ચેના મેંદમીમાં ફેર પડે હેવું લાગે છે. આ ફેરફાર કાંઈ અરાજ થશે હેવું કેહવા હું માનતો નથી પણ તે હેવો થશે કે દરેક હવાકાની ઉપજનો ચોક્કસ ભાગ 'હમિ રીવન' અરમ માટે ખાતના ખાતે જાય અને જાકીનો ભાગ અમુક હવાકાના અરમ માટે રહેશે. વળી હું ધારછું કે એ હવાકાની સરકારને પોતાના હવાકા માટે કોઈ નાખવાની સવા આપવી જોઈએ. આખા હિંદુસ્તાનને એકજ જાતનો ફર નાખશે એ જૂન જરેલું છે. ત્યાં ઘણીક જાતના લોકો સાથે કામ થાડવું છે અને હું ધાર છું કે પેશાને હવડના લોકો સાથે કરની ખામદ વર્તવાને હવાકાની સરકારને મળા આપવી જોઈએ. આટલા દીકા કરી હું સમાપ્ત કરું છું કારણકે મમમ થોડીજ છે.

સર જાર્ડન ઉપરનું જોલવાને મીંડ હાલ તરન એકમળતો થયો પણ તેણે આગમ પગલું બરી હવાકામાં જાહેર બાંધકામ કેમ થાય છે તે ઉપર વિચાર

કરવા કરવાનું. પેહલાં જે ચીજ જોઈએ, એકતો બરાબર હિસાબ અને ખીજું તો બરાબર નાણા. એ જો હોયતો કામ પાર પાડવામાં કાંઈ કાઠાણ અડચણ રહે નહીં. બપોરે ઇંગલાંડમાં કાંઈ કામ ઉઠાવવામાં આવેછે ત્યારે શું કોઈએ ? તમારા બરસેદાર કોઈ ઇન્જનેરને તમો તે કામની ગણતરી કરવાનું સેદિએ. તે થયા પછી તમો ઇન્જનેર આવેછો અને ઇન્જનેરની મંજૂરી વગર ગણતરીમાં તમારેથી કાંઈ ફેરવાવું નથી. પણ જો ફેરવવાની અગત્યજ પડીતો શું કરેછો ? તે ગણતરીમાં તમો એક ગૃહસ્થનું નામ લખાવ કરાંછો જે ઉપર ઇન્જનેરના બરસે હોયછે અને ફક્ત તેના હેઠકમથીજ કાંઈની ફેરફાર થઈ શકે. જો કાંઈની વાધો પડેછે તો તે ગૃહસ્થ એક વિદીય જુરીનો અખત્યાર ધારણ કરી વાતનો નિવેડો આણેછે અને કામ થાયછે. આ પ્રમાણે જો તમો કરોતો સર બાર્દલ ક્રિયરે બતાવેલી તણ અડચણનો રસતો આવે, તે એછેકે ઉપાયો વાપરવામાં આવેછે તે વદન અમંપુર્ણ છે, ખીજું શું કરવું તે હમેશ અંબુધન રહેછે અને ત્રીજું વખત તથા નાણાનો બર્થ થયારાંછે. પણ ગણતરીઓ અને ઇન્જનેરો પૈસા વગર નકામો, તમારી પાસે યુક્ત નાણું જોઈએ. તમો ગમે એટલું નાણું કાઠાડી શકો પણ ચોક્કસ કામ ઉપર ખર્ચ શું થયે તે કેમ કહી શકો ? એક ચોક્કસ કામ પાર પાડવા માટે આટલી ઇંટ, આટલા ગજાર, આટલા પુલ વગર જોઈએ એમ કોઈ વિદ્યાવાન કારીગર તમને કહી શકે અને જો કોઈ હોનારત ન અને તો ફેરજા વખતમાં થયે તેની કેહે. પણ એ કામ જે પણ વરસ માલિ ત્યાંબુધી મંજૂરી ફેરજી મોટી હશે અથવા મરજી, લગાઈ વા હેવાં કારણોથી શું શું ફેરફાર થયે તે કોણ કહી શકે ? હેવાં હેવાં કારણોથી ખર્ચ થણો થયી જાયછે એટલા માટે તે બચાવવાને આગાઉથી મોટી રકમ હાથમાં જોઈએ. આપણે હિંદુસ્તાન બાબે જોની પુસ્તક વાંચે છોએ તેમાંથી માલમ પડેછે કે તે દેશમાં મંજૂર મોટાં બાંધકામો થયછે. આ કામો કેમ થયાં તે બાબે તમારીબધી શું કાંઈની માલમ પડતુ નથી ? હિંદુસ્તાનના લોકોથી એ બનવું મુશ્કેલ છે ? જો તેઓ બની જુરીથી તે ન કરેતો જખરીથી તેઓ પાસે કર લઈને કરાવવું વાજબી છે કે નહીં એ એક રાજદુવારી સવાલ છે. બરસો વાળી આપનારા બાંધકામો બાબે બોલતાં મીંડ ઉડ મીંડ ગમતરમિત વાળી ચાચાર્ય રજુ કરી હતી કે “જાહેર ઉદ્યોગના અને ખાનગી હોંડોને અમર કરે હેવાં બાંધકામો ચલાવવામાં અને બાંધકામો સરકારના હાથ રાખવા જોઈએ. વળી મીંડ ઉડ કેહેછે કે જણાવ્યા જોઈએ બર્થ થમોડો થતો નથી અને જો ચોક્કસ કામો કરીથી કરવામાં આવેતો તે કાંઈ ઘણે એછે બાબે થાય નહીં. ત્યાર પછી ઉડ પૈસા કેમ ઉઠા કરવા તે બાબે સૂચના કરેછે. તે લગત અચકાઈને સર બાર્દલ ક્રિયરની સૂચનાઓની ખામીઓ બતાવેછે કે તે રીતે તો ‘મોકેટરી

આવ સ્ટેટ ના હોકમ પ્રમાણે નાણું ન કહડાવ પણ તે હોદ્દાદાર કુલત આજ્ઞા બદલે. આપણે જે કરવું જોઈએ તે એકે હિંદુસ્તાનની મેહસૂલમાધી દર વરસ એક ચોક્કસ રકમ જેમકે ૩ કરોડ રૂપિયા કાઢાડવી અને પછી તે રકમનું ગમે તે કરવાને 'કમીશનર' ને મના આપવી. પ્રજાએ માત્ર આટલું કરવું કે જે 'કમીશનર' પાસે જઈ કેલવું કે હમારી પાસે ઉછીકું આપવા માટે કાંઈક નાણું છે ત્યારે 'કમીશનર' ઉપર આપણે કે તે નાણા પાછાં ભરવાને તમારી પાસે હિંદુસ્તાનની મેહસૂલની જામીનગીરી છે, પણ એ નાણું કાઢાડવાનું હગવાડમાજ શા માટે રાખવું જોઈએ.

અહીં આ મીંડેલરે પાંચે લીધે કે દરેક બોલનારને આસોસીએશનના ધારા પ્રમાણે કુલત ત્રણજ મીનીટ બોલવાનો હક છે.

મીંડેલર ઉદ—ત્યારે હું સર બાર્ટલ ક્રિસ્ટની ચચનાઓ ઉપર એક સુધારા કરવાની ચચના કરી ચમાસ કરું છું. તે એક હંગામોની મેહસૂલમાધી દર વરસ જાણે ૨) કોડ રૂપિયા ઉભા કરવા અને હિંદુસ્તાનના 'કમીશનર' ને તેમજ એક કોડ રૂપિયા આપવા, તથા ૫) મીંડેલર કાઢાડી નાખવી. ધણી ખીજું એમ કરવું કે કરજ વાળી દેવા માટે સમજાં નહીં પગાર કરનારાં જાહેર બાધક્રમોમાં તે ઉપર થતા ખરચના બાજબી ઉપાત્ત સેટિફકેટ ૫) ટકા ખીજા 'કમીશનર' ને આપવા.

ડાક્ટર બીટ્ટી બોલ્યા કે હિંદુસ્તાનની હાલની હાલતને ધણી ખીલીકથી જોવાની જેવ પડી ગયલી લાગે છે. પાદ રાખવું કે ધણીક મોટાં બાધક્રમો થયા છે અને તે ઉપર રૂલવેની ઝડપથી પૈસા વેરવામાં આવ્યા છે અને તેથી મજબૂરી અને સામાજિકતા બાવ ધણી વધી જવાથી ખરચ મોટો પડે છે. તેવાર થયેલા બાધક્રમોને ઉપયોગી કરવા માટે વખત જોઈએ છે, અને મહત્તો જેવી બાધો ધરોપત સીવાહીઓ માટે બાવી તેના માત્ર ઉપર ચરમીને લીધે રૂલવાઈ ન ચક્રાવાધી તે છોડવી પડી તે ખરાબો સીવાય ખીજાં સમજાં બાધક્રમો પાછો બદલો ધીરેધીરે વાળી આપે રૂની વધી છે. સર બાર્ટલ ક્રિસ્ટ જાહેર બાધક્રમ માટે જે નાણું કહડાવવાની રીતિ બતાવી તે રૂલવેની "ગારેન્ટી સીસ્ટમ" ના જેવી ડાક્ટર બીટ્ટીને પસંદ ન આવી. તે જામીનગીરીની રીતિથી હંગેજી પ્રજા રાજી હતી અને તેઓને મહત્તમહત્ત બાજબી મળતું હતું. પારલ્યામે દત્તા ત્રણ અધિકારીઓને 'ટ્રસ્ટીઓ' લખાવ હિંદુસ્તાનના ખર્ચ ઉપર તકેદારી રાખવા માટે નેમ્યાથી કાઈ ખર્ચમાં ઘટાડો થયેો આપવા કામ ઝડપમાં થાય એવું તેને લાગતું નથી. શું આપણને ખબર નથી કે ચોડાક ચિવાય બાજીના પારલ્યામે દત્તા અધિકારીઓ હિંદુસ્તાનની બાબદમાં ઉતર રાખતા નથી અને તે દેશ વિશે ધણી અજાન છે? ડાક્ટર બીટ્ટીનો પિયાર હતો કે જે સર બાર્ટલ ક્રિસ્ટની ચચના પસાર થઈ તો તેમણી 'કોમિશન' પ્રજા તરીકે જાણે

અને હિંદુસ્તાનના અનુભવવાળા ગૃહસ્થો ને ત્યાંની સરકારને મદદ કરે છે તે આપણા હાથમાંથી જતી રહેશે.

શ્રી ૦ મેંકલીન—મહેને હેવું લાગેછે કે સર બાર્ડેન ક્રિયરના નિબંધ બે બાગમાં પેંહચાઈ ગયેલો છે. પેહચેલો જાહેર બાંધકામમાં ચોક્કસ સુધારો કેમ કરવો તે તથા માણું કેમ મેલવવું તે બતાવે છે. પેહલી બાબતમાં તેને ઘણાંએ એકમતવાઈ થઈ કે તેઓને મોટાં કામો સોંપાછે તેઓને માથે સંખ્યાબંધ સત્તાવાળાઓ રાખી જરા જરામાં નડવા કરતાં તેઓને છુટા રાખ્યા હોય તો વધારે સારું. તે ઉપરાંત એ કામ કરનારા અમલદારો વધારવા માટે કોઈ ઉપાયો કીધાં હોય તો ખી ઘણું ઠીક પડે. અલબત્ત 'રાયસ એન્ટ્રાન્સીઅર' નેવા કાબજ કારીગરો ખીજા ન હોય પણ આપણને માલમ છે કે જ્યારે કામ હેવું પેંહચાઈ ગય ત્યારે તે કાબજોએ રદ બાંધે છે. હિંદુસ્તાનમાં જાહેર બાંધકામની મોટી ખામી એ છે કે આને એક માણસને રેલવેનું કામ સોંપું હોય તો તેને જ ખીજો દાહાડે કોઈ મોટીનું અને ત્રીજો દાહાડે વળી ટંકશાબનો વડો અથવા તે વધી 'એકાઉન્ટન્ટ જનરલ' તરીકે ઠાકી બેસાડેલો આપણે જોઈશું. આ રીતિ બંદોસ્તી બદલવામાં આવે ત્યાં સુધી વગર ઈનિ અને ધસામ વગર કામ ચલાવવું માહાલ છે. સર બાર્ડેન ક્રિયરના નિબંધના ખીજા બાગમાં વધારે નાણું ઉત્તું કરવાની અમલની ગાબદ ઉપર વિચાર કર્યો છે. ખરી વાત તો એટલે વધારે નાણું જોઈએ પછી તે ઉછીકું ત્યો કે મેહસલમાંથી આપો એ એકનું એક છે. ઉછીકું સેવું એ જોડે ઠીક નથી અને ઉછીકું લીધા વગર આપણા ખીજામાંથી કામ ચાલે તો મેહતર છે ખરું પણ હિંદુસ્તાનની સરકાર જેમ છે તેમ ધરધણી તરીકે ઉછીકું સેવાની રીતિ જવાંસુધી આપણા હાથમાં ઉપાય છે ત્યાં સુધી કાવતીસર છે. ત્યારે ને કોઈ એ પ્રમાણે નાણા કઠડાવવા માટે અચના કરે તેણે ખાતી કરવી કે તે ઉપાયો શું છે. હું ધારું છું કે આ કાણે સર બાર્ડેન ક્રિયરની ચચના બુદ્ધ બરેલી છે. વિજાવત મેવે મેન-એસ્ટર અને બોલટન નેવા મેહરને તે હિંદુસ્તાનની મીલકતો સાથ સરખાવે છે તે મને વાતખી લાગતું નથી. તમારે વાદ રાખવું જોઈએ કે મેન-એસ્ટરનાં સહિ સારી પેઠે જાણે છે કે તેઓના સાધન કેટલા છે, કાંઈકુંથી તેઓ પેહિયા શકે છે નિયામી. પોતાની અદ ન થઈ શકે હેવું રેવું તેઓ કવીખી કરનાર નથી પણ હિંદુસ્તાનમાં તેમ નથી. ત્યાંના સેકોને પોતા ઉપર કર નાખવાની સત્તા નથી અને નાણું કોણે કઠડાવવું કમીશનરોએ કે હિંદુસ્તાનની સરકાર તે સર બાર્ડેન ક્રિયર પોતાના બાબાલુમાં શક બરેલું રાખ્યું છે. સર બાર્ડેન હેવું કેહતો જાણાય છે કે વડી સરકારની સત્તા હજી હિંદુસ્તાન ઉપર કાયમ રહેવી જોઈએ અને ઇલાકાની સરકાર ફક્ત જો વડી સરકારની રજા હોય તો હિંદુસ્તાનની મેહસલનો કાંઈખી બાગ ચાકવો અને જો તે સત્તા મેલે તો નેવા કર ના-

ખેડો. હું એટલા માટે ધારૂં છું કે જો ઇલાકાની સરકારના 'કમીશનર' ને નવાં માહાબારત કામો ઉઠાવી પોતાનું નામ કરવાની ઇચ્છા હોય તોએ તેઓથી નવાં કર નાખી નાહુ મેળવી ન શકાય. હાલના વખતની ઇલાકાની સરકારમાં ખાંધો એજાં છે કે તેઓ ધારૂં થોડું કરતા તરી પહુ અનીધયું કરવા ઇચ્છે. આખા દેશનાં મગજાં જોહેરને પારીસ જેવું બનાવવાનો તેઓને ઇરાદો છે, સર બાર્ડલ ક્રિયરની રીત પ્રમાણેતો ઇલાકાની સરકાર ઉપર હજુ આક્રમ રહેલો અને જાહેર બાંધકામમાં નાહુ ખર્ચનાં વડી સરકાર તેમને અટકાવશે. ત્યારે વડી સરકારે તેમાં શુ કરવું ? હુ ધારૂં છું કે વડી સરકારની ફરજ એજાં છે કે દર વરસ બાંધકામ ઉપર ખર્ચવા માટે જમીનની મેહસૂલમાંથી તેઓ પા સેધી શુ ફાજલ વડી શકે તે રકમ થોડકશ જુદી પાડવી જોઈએ વડી તે આમ ખર્ચો કે તેમ ખર્ચો અને આપણે ઉછીકા લઈએ કે નહીં પણ એટલુંતો માખમ પડશે કે આપણી હદ શુ છે, અને દર વરસ બરવાને આપણી પાસે કેટલી મેહસૂલ છે તે માલમ પડશે.

મીર યાદવિક—આ વખતે લગાર વચ્ચે બોલવાની હું રજા મહિલુ. આપણે પેહલાથી જ સમજવું જોઈએ કે જે બાંધકામો ખામે આપણે વિચાર કરે છેએ તે કરકસરી થતા તથા ઉપજવાલા બાંધકામો છે. જો આપણને હિંદુસ્તાન રાખવું જોઈએ તો આપણે ચારાં બાંધકામોથીજ રાખવું અને તે ચારા કામમાં પાછી પોહાયવું કરવાનાં, એકઠું કરવાનાં, બરી રાખવાના બાંધકામો ગણાઈ શકાય. જો આ કામો બરાબર યાચતો ધણી કરકસર યાઈ શકે, તેમજ નાશકારક ટ્રોફો દુર કરવાની ફરજ છે તેથીખી સરકારને ઉપજ યાઈ શકે. ખીજી જાતના બાંધકામ છે તે માખ લઈ જવા લાવવા ખામેનાં છે, જો બાંધકામ ચાલતું હોય તો માલ ખસેડવાને રચના જોઈએ. આ મગજાં ઉપજવાલાં બાંધકામ કેહવાય, પણ મગજાં એજાં કે કરકસર કેમ કરવી ? સર બાર્ડલ ક્રિયર જે સચનાઓ રજુ કરી છે તેમાં એકપરતો ધણુંજ ખારીક ધ્યાન આપવું જોઈએ. પાછીના અને તનદારીને લગતાં બાંધકામ ઉપર શહેર વિલાયતમાં ધ્યાન આપવું પડકું હવું અને તે ઉપરથી હુ કહી શકું છું કે તેવા કામો બે ત્રણ કેકાશે ધ્યાન આપનાર આચારીએને સોંપવું યાને 'કોન્સિલ' કે જે આ વાતમાં સમજ નહીં તેને સોંપવું, એ કામ કરવા કરના તે તોડી પાડવા જેવું છે. હવું કેહવામાં આવેજાં કે બરાબર ઉપર ખર્ચેના રૂપ કોડ નકામાં ગયાં છે પણ ત્યાં બધાયલી બરાબર માટે "સેનેટરી કમીશનર" કેહજે કે તેઓને માથે જોખમ નથી પણ તે ઇલાકાના ઇજનેરને જોખમ બધાં છે. આ ઇલાકા કામજ નહીં પણ મજબૂત ન સેવાથી અને બરાબર ધ્યાન ન આપાયથી લાગશેજાં નહીંતો 'સેનેટરી' કામો ધણા કરકસરવાલા માખમ પડશે. આલજીરીઆમાં ફ્રેંચ લશકરમાં મરણ હિંદુસ્તાનની માફકજ દર હજાર

સાહાઈ હતાં તે ઘડાડીને ૧૨ કરચાં છે. આપણે હિંદુસ્તાનના લશ્કરના માત્ર ૨૦ નો આંકડો આપ્યો છે પણ તેઓની ખાતરી થાય છે કે બરાખની બાજુમાં નહીં પણ આશપાસેના સુલકમાંની મટરો કરવી જોઈએ અને વળી એમ કીધાવી નહીં થાય છે હેવું તેઓએ દાખલા આપી દેખાડ્યું છે. નકશાઓને ૫૪૬ કરાવવાને વરસોના વરસો ચાલ્યાં જાય છે તે બાબે મારે એટલું કેલવાનું છે કે હિંદુસ્તાનથી આવતાં તથા જતાં જે વખત જાય તેથી ઉપાંત વિશંખની કાંઈ અગત્ય નથી અને ઇંગ્લાંડમાં નકશાઓ ૫૪૬ થાય છે તે કરતાં વધારે વિશંખ શા માટે લાગેલા જોઈએ. અગ્રે ૧૫ દાહાડમાં એક નકસો તે આર થાય છે ખીજા આસરે ૧૫ દાહાડમાં તે ડેઝાએના સોફોને જાહેર કીધામાં આવે છે અને આસરે ખીજા ૧૫ દાહાડમાં અને ઘણું તો બે માસમાં સંપૂર્ણ નકસો તૈયાર થાય છે. 'સરવે' કરવામાં આવે છે, પણ તે કામ આગલ ચલાવવા માટે નાણા વગરનો બંદોબસ્ત બે ત્રણ માસમાં થઈ જાય છે. હું હીમતથી કહું છું કે મારા વખતમાં જે આસરે ૬ કોડ રૂપિયાના બાંધકામ થયાં તે જે હમિયની ખાતરી રીતથી કરવામાં આવતે તો ૧૬ કોડ રૂપિયાની આંદર થતે નહીં. એટલા માટે હું કહું છું કે સર બાર્ટલ ફ્રિયરને નિબંધ ધણો ઉપયોગી છે અને તેમાં બતાવેલી કસ્ટમરની રીતિ જે બરાખર અમલમાં આવે તો જે કરતાં હમણા વરસો લાગે છે તે માટે તેટલાં માસ લાગે અને વખતનો તેમજ ખીજો ધ-સારો અટકી જાય. એક ગૃહસ્થે આપણા હિંદુસ્તાન માહેના લશ્કરપર થતા મોહાટા ખરચ બાબે એસારો કરે છે એ સવાલ હિંદુસ્તાન માટે મોટા કસ્ટમરને છે, જે હડી લાખ લશ્કરથી હિંદુસ્તાનને ઇંગ્લાંડ પહોંચી ન શકતે તો છતાં રાજીનું શું થાત? આ હડી લાખના લશ્કરથી ૩૦ લાખના લગ-યક, લશ્કરની અગત્ય જવી રહે છે જે તે ગંજાવર લશ્કર હોતો હિંદુસ્તાન સુધારાના બાબમાં કાંઈ કરી શકતે નહીં.

મી૦ ડબલ્યુ ટેલર—દરેક ગૃહસ્થે દર મીનિતથી વધારે ન લેવી તેના કાષ્ઠ બતાવી તથા સર બાર્ટલ ફ્રિયર જેવા કમિશનર ગૃહસ્થ આ મુલામાં આવી અગત્યની બાબદ લાખા તે બાબે સમાને મુજારકાદી આવી બોલા કે, આ-પણે હાથમાં જે તકરાર કરવાને મલ્યા છે એ તેની મતમજ સમજવામાં માહારી અમારે કટલાક અખાષીત બાતનારાઓએ જોતું આપું છે એમ કેલવામાં હું કાંઈ તેઓને હિનું લગાડવા માગતો નથી. હિંદુસ્તાનને લગતા તથા ઇંગ્લાંડને લગતાં કેટલાક સવાલો ઉપર તેઓએ ચારી તકરાર ચલાવી છે, પણ હું ધાઈ છું કે આપણી હજુરમાં સવાલ એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં નાણા સંખંધી મોટી કડાકડી ચાલે છે. આ કડાકડીનું કારણ હિસાબમાં લુપ્ત થાય અને જાહેરબાંધકામનો મોટો ખરચ છે. અને ઘોડાંક અથવા ડીઆંપર મી૦ પ્રિન્સિપલ વાંચેલા નિબંધ અને સર બાર્ટલ ફ્રિયરને આ નિબંધ એક એક સાથે સંખંધ થાય છે. જ.

હર આધિકારને હિંદુસ્તાનમાં મોટા ખર્ચનું એક માધન છે તેને નાણા સંબંધી કારખાંસી હું કાઢી જીવું ગણતો નથી. મર ખાઈલ કમુલ કરે છે કે મરખારમાં નાણા સંબંધી, મતા સંબંધી, ઉતર અને ઝડપ સંબંધી મોટા ધંધા છે અને તે નાણાના ધંધારા કરતા મણુ ઘણો નુકસાનકારક છે. ખીનો મોટો ધંધારો હીનો છે તે હીન એવી છે કે એક કામ આને મર કીધ તો ઘણો વરસે પુર પાવે ત્રીજું શું છે? ફરફાર અને લામરવાપ હું આ લામરવાપણા, ધંધારો અને હીનનું કારણ એવું છે કે આ મોટા ખર્ચમાં હાથ ધામનારાઓમાં કોઈને તેમાં લાભ નથી એટલા માટે મર ખાઈલની બનામણું છે કે 'ટુસ્ટીઓ' નેમવા, તેઓ નાણું ઉછીકું કહાવી હિંદુસ્તાનમાં ખર્ચ મારે વેદ્યી આપે આ ઉપાય તો ઠીક છે પણ તેમાં બે તણુ અડચણો મને ઘેરે છે. પેહલી તો એકે 'ટુસ્ટીઓ' નેમ્યા તથા નાણું કહાવ્યા પછી તે કયા ન્યાય? તે પાણું એવ ખર્ચાણું ખાતામાં જાય પળી આ 'ટુસ્ટીઓ' ધંધાનાડમાં રહે કે હિંદુસ્તાનમાં તે મર ખાઈલે જણાણું નથી, નો તેઓ ધંધામાં રહે તો તેઓ ઘણા દુર પડે અને હિંદુસ્તાન જાય તો ત્યાંના ખાતાની અમર તેઓ પરખી લાગુ થઈ. ખામી માત્ર એકજ છે તે નખણું કારખાંસી નેમોને હિંદુસ્તાનનું હીત હેરે હશે તેઓ તથા દરેક કર બંધાર માગી શકે છે જ્યારે ત્યાંના નાણાની કોઠીનું મોટું પારલ્યામેટના કબજામાં છે ત્યારે તો તે નાણું કયાથી આવે છે, કયા જાય છે તથા ખીજું શું જોઈએ તે બાબે તેઓએ ચોકસી રાખવી જોઈએ અને પોતે કારખાંસી અસા બધો જોઈએ એટલા માટે મર ખાઈલ કિયારની અમતાને ટેકા આપવાને બદલે હું આસોસીએશનની હજુર નીચે આપેલી દરખાસ્ત રજુ કરું છું.

મીંડ ટેનરે ત્યાર પછી પોતાની દરખાસ્ત વાંચી તેની મતમજ એ હવી કે, હિંદુસ્તાનની હાલની નાણા સંબંધી ખાસીક હાલતના કારણ તપાસવા માટે એક "સીલેક્ટ કમીટી" નેમવાની અમર આ આસોસીએશને મારલ્યમેટને કરવી.

મીંડ ટેનર પછી બોલ્યા કે — આ દરખાસ્ત કરવાની મારી મતમજ એ છે કે એક ચોકસ ખાતાની તપાસથી કાંઈ વળવાનું નથી. વિશિષ્ટ પારલ્યામેટની તથા હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલતની હાલી અમાન હાલતમાં ઉપરકથે તા મુકારાથી આપણે સતોપ પકડી બેઠી રહેવું ન જોઈએ. નો પારલ્યામેટના સ્વાધીનમાજ નાણાની કોઠલી હોય તો એક કર બંધાર તરફ મહારખી નાણુખી તે કોઠલીમાં અને એક કર બંધાર તથા વિશિષ્ટ રાજની પ્રજ તરફ મહને પ્રજવાનો હક છે કે એ કોઠલી આ માટે ઉપયોગી. એટલા માટે હું આ દરખાસ્ત કરું છું.

મીંડ મેટલાઈન્સ મર ખાઈલના નિમજ ઉપર કેટલાક ટીક કરનાર હોય પણ કોઈ કોઈ ગૃહસ્થોએ મારા હાથમાંથી એ તક છીણવી લીધી ને હોવા

પર તે હોય અને જે હોવા પર છે તે ઉપરથી એ વાળદ મુમજ્જાને તે મારા વિચાર પ્રમાણે સર્વે માલાપક છે. મર બાઈલ ક્રિષ્ણની એક ઝૂંચના જેવી ઘી-છેલે કે કમીચનરો હરાવના અને જેમ અને કરવામાં આવે છે તેમ પારલ્યામંદની સત્તાથી નાણું કહાવવું અને તે ઇલાકાની સરકારને ધીરવું, પણ તે માટે વડી સરકારની પરવાનગી મેલવવી અને તે સરકારે તે ધાપણ તથા વ્યાજ સુધા પાછું વાળવું. આપણે યાદ રાખવું જેમણે કે આ રીતે છે તે આપણી અ-ગત્યની રેલવે સંખ્યાની બાધકામોથી કેવળ જુલો છે. તે રીતેએ હાલ એક અખજ રીતમાં કહાડીને અગત્યમાં આવ્યા છે અને હિંદુસ્તાનના લોકોનો ફક્ત પોતે સુચારુ કરે તેનું ધમ આપી બાલે છે પણ એ દર ઉપાત જે તેઓને ફરી તથા વ્યાજ એકલુ જ નહીં પણ મુદત નાણું બગવું પડે, તો પાતમાં ધણો ફેર પડી જાય, અને હેવુ ધવાથી બારકામો જેની હિંદુસ્તાનમાં ધણી અગત્ય છે તેમાં અટકાવ થાય અને હાલની પ્રતિઉપર ધણો મોટો ભોળો થઈ પડે. કેમકે એક રેલવે ઉપર પાંચ કોડ અથવા દસ કોડ રૂપિયાનો ખર્ચ કરી પછી વીચ વચમાં તેનું નાણું વાળવામાં આવે તો વચ્ચે પર વાપરના જોગ બાધકામનો ખર્ચ ફક્ત ત્રીસ વચમાં લોકો પાસેથી જ લીધા જેવું થાય. આ વાળદ ઉપર ધાતી સંબાધથી વિચાર કરવો જોઈએ. એક ગૃહસ્થ બોલ્યો કે પેદાપથ કેપાડનારા બાધકામ મોટે નાણું મેલવવામાં આવે કે ઉછીકુ તે વાપ એ સગળ સમાતરણ છે, હું ધારણ કે તે કેવળ ઉચા છે. હું ધારણ કે પાછી પેદાપથ કરનારા બારકામો ધણાજ નહીં બરેલા છે અને તે હાલની માફક વડી સરકારની જમીનગીરી વાળી કુપનીઓથી અથવા હમણા જેમ હિંદુસ્તાનની સરકારે ધારણ તેમ પોતેજ કરવા જોઈએ અથવા તો સર્વેથી સમ્ય રીતે પ્રમાણે જેમ હોલકર તથા બીજા રાજ્યોએ મદદ આપી તેમ થતા જોઈએ. વળી માહારા જમણા હાલ પરનો ગૃહસ્થ બોલ્યો કે હિંદુસ્તાનની સરકારે પો-તાના મોટા ખર્ચમાં જાહેર બાધકામ ઉપર કાર્મજ હાથે ખર્ચ નહીં તેને હું એકમળતો ચતો નથી. વડી સરકારે રેલવે બાવવા પર નહીં પણ વ્યાજ જમીન-ગીરી માટે જે નાણું ખર્ચવું છે તે તરફ જોતા તથા ઈસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવે જે ત્યાં સર્વેથી મોટી અને જુની છે તે દર સેલેક્ટ પાંચ રકા વ્યાજ આપે છે અને હજુ વધુ આપવાની આશા બતાવે છે તે તરફ જોતા તથા દર વચ આ રેલવે કુપનીઓની ઉપજમાં વધારો થાય છે તે તરફ જોતા એમ ન કેલવાઈ શકાય કે હિંદુસ્તાનની સરકારે સગળ નાણું નહીં પેદાપથ કરનારા કામો ઉપર ખર્ચવું છે. હું ધારણ કે તેઓએ ધણી સારી રીતે ખર્ચવું છે અને પાછા જમાના માટે મોટો ફાયરો કરી રાખ્યો છે.

મુખાપતીએ આ પછી પ્રજ્ઞ કે કોઈ ગૃહસ્થ હિપતી દરખાસ્તને ટોકી આપેડે ?

મીઠા પ્રિયાર્ડે દરખાસ્તને ટેકો આપતા જણાવ્યું કે—આ દરખાસ્તનું

હું'કે હાથ જેમ ધણીકાની ચરકાર બાજુની નથી કે તેમના ચરકા કેટલુછે, નાણા ક્યાંકે પણ ફક્ત કેટલુંક લખવાથી અને મેહનતથી નાણા મેલેછે તેને બદલે તેઓ મારી ચીતથી બાજુએ કે તેઓને ધીરનાર કોલુછે, કેટલી પ્રજાએ અને ખીજું નાણું લીધા અગાઉ તેઓને કેટલું બરવુછે. આ ચીતથી તેઓનો હસાવ બાજે પોતાના ચરકાને તાંહાં કેમછે તે તેઓને માખમ પડ્યો. એક ખીજી ચચના કરવાની રજા લઈંધું તે એકે મારા એક મીત્ર બોલ્યો કે હું ને બોલું'કે તે હિંદુસ્તાનની વડી કૌન્સિલ કબુલ કરેછે. પણ તેમ નથી અને હું માફ કેહવા માયું'કે હું ને બોલું'કે તે મારા પોતાના તરફથી. મીંડેનર—હું ખચીત કરી તેમ બોલ્યો હતો.

ચર બાર્ડલ ક્રિયર—જે તમારા બોલવાની મતલબ મુમજવામાં મેં જુવ કરી હોયતો તે તમો સુધારવાથી હું ઉપકાર માનીય. મેં ને આ નિમ્મ'ધ ઉમેા કરેછે તે કાંઈ ખુદ સત્તાવાળાઓ તરફથી મળેલા હેવાલ પરથી તહીં પણ વર્તમાન પત્રોમાંથી અને ચરકારી ગેજેટમાં ચરકારે લોકોના ફાયદા માટે છપાવેલા હેવાલ પરથી લીધેછે અને ને મુચવાઓ મેં કરેછે તે એક ખાનગી ગૂહરય તરીકે સમજવી. હું હવે કાંઈ ખીજી ચચના બોલી જમને તરફી આપનાર નથી અને દરખાસ્ત વિરે કાંઈ નોવી ચકતો નથી કારણ કે હું કાંઈ આસોસી-એશનનેા અધિકારી નથી, પણ એટલું જણાવું'કે તે દરખાસ્ત આપણા હાથમાં ને ચલાવેછે તેને લગતી નથી.

મીંડેનર દારાબાઈએ ચચના કરી કે તે તાં ૨૭ મીએ એક નિમ્મ'ધ વાંચના-રેછે ત્યારે ઉપલા ડાયવ માટે અગાઉથી ખખર આપવી કે નથી સબામેદાને તે ઉપર તકરાર કરવાને સમય મળે.

મીંડેનરે મ ત્રીની આ ચચના બાહાલ રાખી.

મીંડે ગોરડન પણ ચર બાર્ડલ ક્રિયરની દરખાસ્ત મુજબની એક ખીજી દરખાસ્ત રજુ કરનાર હતો પણ તે સુલતવી રાખવામાં આવી.

સબાપતીએ ચર બાર્ડલ ક્રિયરનેા દીલોબ્બનથી ઉપકાર માનવાની દરખાસ્ત કરી, જેને મીંડેનરે પુટી આખ્યાથી એકમતથી પસાર યાઈ.

મીંડે મેકવીને દરખાસ્ત કરી અને મીંડેનરે ટેકા આપ્યાથી સબાપતીનેા ઉપકાર માની તથા આસોસીએશનના ઉપોગ માટે સોચાઈટી આવ બાર્ડલે પોતાનું મકાન આપ્યું તે માટે તેમનેા ઉપકાર માની સબા વિચર્જન યાઈ.

સોસાયટી ઓફ આર્ટસમા મળેલી સભા, જુલાઈ ૨૭, ૧૮૭૦

સર ચાર્લસ ટરવેરપન, કે, સિ. બિ. સમાજ નામદે સરખાનું—આઈચેડી.

વિષય—“હિંદુસ્તાનની હુજૂતો અને ત્યાના સાધનો” બાબે
નિચે આપેલો નિબંધ મીં દાદાભાઈ નવરોજીએ લખેલો
સભાસદોમા અગાઉથી વૈહથવામા આવ્યો હતો.

ગૃહસ્થો—મીં પ્રિયાર્ડનો કામેન નિબંધ સાંભળવા પછી તથા મર આઈલ
ફ્રિરે ને આપણી હજુર મેહરબાનીની રહે વિચારવત, સાત અને ઉત્તર
બરેલુ બાપાલુ કર્પુ તે પછી ચોથીવાર નાણા મુલવી બાબદ ઉપર તમને અમ
આપના માટે હુ કાઈકે ખોલાસો કરવા ધાગતો હતો, પણ હવે તે ક્ષમા માગ
વાની કાઈ અગત્ય રહી નથી કારણ કે આજે મળવાથી કરી આપણા અ
ધક્ષતા વિચાર બાલુવાની આપણને તક મળશે, જેની શક્તિથી તથા લાખા
અનુભવથી તમે વાકેફો તેને મોનવાને વચારે વખત મજે એટલા માટે આ
નિબંધ મે પેહનાથી વેહુએ હતો કે જેથી તે વાચતા જેટલો વખત તે હવે
ચાંચી રીતે કામમા આવશે હુ નિચે આપેના ચવાસો મળુ કરુડ —શુ હાલ
હિંદુસ્તાન પોતાની મગની હાલતો પુરી પાડવા જેટલી ઉપલ કમવાની હાલતમાછે ?
હુ પેહતા જોવા માગુ છુ કે તેની હાલતો શુ છે

૧ જુ પુતો ઝાગક, કપડા, અને આખી વસ્તીને નિરોગી હાલત-
મા રાખવા માટે માનો.

૨ જુ. જુદી જુદી સચારી દરએ અને હાલતો માટે પૂરતા સાધન

૩ જુ દરેક પુરુષ પાસે પુતી બાકી તથા ધણુ કરી દર વરસ પ્રગની
દાનતમા બાકી કે જેથી કોઈ ખુદરની આફત અથવા ન ધારેલા ખનાવની
સામે ચવાને બની આવે.

૪ જુ. નવા બાધકામ અથવા સુધારાને માટે સાધનો.

૫ જુ પારકા રાજઅધિકારને માટે ચગાર કરવાને નાણુ ને દર વ
રસ ૧૦ ક્રોડ રૂપીઆ હિંદુસ્તાનથી એચાઈ જવાને લાધે મેહિયો અને ના
ધુકતો પાડો પાડો.

પેહની ચાર હાલતો મગની પ્રબને સમાનજે પણ પાચમી ફકત હિંદુ
સ્તાનનાજ મુબધમાજે આપણી નાણા મુલવી મુચવણ અને ખરાબીનુ એ એક
મુખ્ય કાગણુજે આ ચોકસ કરણુ ઉપર પારકા રાજઅધિકારના ચવા
લતો પાયોજે એક સુધરેલી પ્રગની મગની હાલતો પુરી પાડવા જેટલુ, એટલુ
નહી પણ હે પારકા રાજઅધિકારને તેની કિમ્મત આપવા જેટલુ ને પેહા કે
ચની ન શકેતે રાજઅધિકાર ટકી પણ ન શકે ને કોઈમાફુ રાજ આ પરિ

હામ નિપજાવી ન શકે તો તે પ્રજા ઉપર એક કચડી નાખના જોગ જેવું થાઈ પડે. અને પછી ભુખમરો, મરીની યા બળવોએ તેના પરિહામ થાય. મોટે જો શિશીયો પોતાનું રાજ્ય કાયમ રાખવા માગતા હોય (અને હું અંતઃકરણથી ઈચ્છું છું કે તેઓ હમણાંડ અને હિંદુસ્તાનના લાભ મોટે ધણાક કાળ સુધી તે ભાગ્યે) તો તેઓ એ મગજ ઉપર તતકાળ ધ્યાન આપવું જોઈએ, તેઓએ પોતાને સાફ પુછવું જોઈએ કે પોતાની મગજી હાજતો ઉદાંત વળી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય અધિકારની ૧૦ કોડની કિંમત આપવાજોગ સ્થિતિમા હાલ હિંદુસ્તાન શું છે? જ્યારે હિંદુસ્તાન એ મગજા મોટે પ્રશ્ન પેદા ન કરી શકે ત્યારે તે મોટે 'વાહિલાય' ને અથવા ખજનનચીને કપડો આપવામા કાંઈ માલ નથી, કેમકે તેઓ બીલામાધા આકડો ઉપજાવી ન શકે.

કોઈ એમ ધારશે કે ફક્ત આ ૩૧૦ કોડના મોટા ખર્ચને લીધેજ હિંદુસ્તાન મરમોઈ કરી ચકત્ર નથી પણ તે ઉપરાંત તેને માથે એક અખજ રૂપી આનુ રેવુ છે. આ રેવાનુ કરજ જો હિંદુસ્તાનમાજ રાખવામા આવેતો તેથી કચકચરમા કાઠ ફેર લદાજો ન પડે, પણ હિંદુસ્તાન કુલ રેવામા ૧૫ કોડ રૂપીઆ આ રેશ મોહુનાંડે તે ઉપરાંત આ રેશમા ૩૦ કોડ રૂપીઆની 'લોન' કહાડવવામા આવીંડે જેથી કરી ૬૨ વરસ આ રેશમા રૂપીઆ ૨૦ લાખ બ્યાજ તરીકે આવેંડે. વળી હિંદુસ્તાનના ખીજન નોધાવવા રેવાના ૩૧૦ કોડમાથી નજરોડ ૩૦ કોડના નાણા પુરોપ્પનોનાંડે જેથી કરી તે રકમના બ્યાજનો મોટો ભાગખી હોમગ્રાંડ હમગ્રાઈ જાયડે. વળી ઈસ્ટ ઇંડયા કંપનીના અમુક યાપણુના બ્યાજ તરીકે ખીજ ૧૦ લાખ રૂપીઆ જાયડે, એટલે ૧૫ કોડ ઉપરાંત ૩ કોડની આ ખીજ રકમ થાઈ, જે મગજ હિંદુસ્તાનને પોતાની હાજતો ઉપરાંત વધારે કાહાડવુ પડેંડે. વળી છેવટી ૨૦ વરસમા 'રેલવે' બધાઈતેના જમીનમીટીના બ્યાજ મોટે આમરે ૩૦ કોડ રૂપીઆ હાલના જમાનાને કાહાડવા પડવાંડે. આ મોહુથી ૧૪ કોડ તો 'રેલવે' ની ઉપજમાધી પાછા વમુક યપાડે, પણ આપણેતો એ વાદ રાખવુ જોઈએ કે આ ૩૦ કોડ રૂપીઆનો જોગો આવતા જમાનાના ફાયદા મોટે હાલના જમાના ઉપર જ્યારે તે ન આવી શકે ત્યારે નાખવામા આવ્યો હતો.

પણ હજુ આ મગજાની છેડો આપી નથી. આ જમાનાને છેલ્લાં ૧૨ વરસમા "અમુક માધારણુ જાહેર બાપકામો" ને નામે કેહવાના કામ ઉપર આમરે ૩૦ કોડ રૂપીઆનો ખર્ચ કર્યો પડ્યોંડે અને તે મગજા જગરેના ૬૦ લાખ રૂપીઆ યપાડે તે જુદા અને એ મગજું આવતા જમાનાને મોટે હાલના જમાનાને કરવું પડ્યુંછે અથવા તો જાણે કે જે વરસમા આ બાંધકામ બધાઈતેજ વરસ સુધી ચાલવાના હોય તેમ કરવામા આવ્યુંછે.

હાલ રીતની તાણુ હાલના જમાના ઉપર પડેંડે અને હવે હું પ્રહ્લ્હુંડે

આવા બોજાઓ નાખીને તે પેદા કરવાને હિંદુસ્તાનને હંથેલ રાજવાળાઓએ શક્તિવાન કીધું છે એમ કોઈ પુરવાર કરી શકે? અથવા આ મંગણ પુર પાડવાને હિંદુસ્તાન કેલિક હજારો બુદ્ધિ મુનુકે? અને જો એમ હોય તો હાલનાં અને ભવિષ્યના લોકો પેતાને મળતા કાયદા અને મુજબ માફક ભરે તેમ કરવાને બદલે ભવિષ્યના લોકોના મુખને ચાર દાલના લોકના ઉપર બોજો નાખે. એ શું વાજબી છે?

ખીજો મનાય એટલે કે હિંદુસ્તાન પેદા શું કરે છે? આ સવાલનો પુરેપુરો જવાબ આપવાનું હું માયે સેતો નથી, આથી મૂળ મત નજ હિંદુસ્તાનના મીજોને એ અગત્યની વાત ઉપર તકરાર લગાડવાની છે, જો કોઈ પુરતી રીતે દેખાડી શકે કે હિંદુસ્તાન પેતાની દાજલોના જોડા પેદા કરી શકે છે તો મારા જોડા કોઈ મંજૂ થાય નહીં. હું ખુશી જોના મોટે યાદ કે જેમ હિંદુસ્તાનને દલીલતામાં અને દુશ્મતામાં ન જોવાને હું આતુર છું, તેમજ શિદ્ધિ મનુ રાજ્ય થણા લાખા કાળ સુધી કાયમ રહે તે જોવાને મી હું આતુર છું. હવે આપણે જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની કાકમની હાલત કેવી છે.

આપણી આસોમીએશન ઉપર કામનું થણું દયાણું હોવાથી મારાશ નિનમ થણી આડઅણુથી જો તેવા કંઈકે અને એટલા મોટે જોડા જોઈએ એટલા આકાશ હું ગણું કરી શક્યો નથી, અને જોના ગુગ મળી આવ્યા તેને કામે લગાડનાની કાજ પડી છે.

‘યુનાઈટેડ કિંગડમ’ માં ૧૮૫૮ થી ૧૮૯૭ સુધી ૬૦ વરસમાં નવઢી મળી આવતા ૨૮૪૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની દલી અને નિકાસ ૨૧૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની યાદ દલી આ આસતમાં ‘સોને’ ની પાછી બરણી તથા વ્યાજ હિંદુસ્તાનનું તથા ખીજા દેશોનું ગણનામાં આવ્યું છે અને તેમાં ૧૦ કોડ હિંદુસ્તાનથી રાજદુવારીનાની આવ્યા છે તેમજ ખીજા હાય ઉપર નિકાસમાંથી ચડક મોટેની ‘સોન’ અને તેની જ મુદતમાં હિંદુસ્તાનને મોટે ખીજા નાણું ઉછીકું ગણુ તે તથા ખીજા રાજને આપેલું ઉછીકું નાણું બાદ કરણ પડે છે. નાહાની રકમને હું હસાળમાં ગણુતો નથી મંગણ જોતા હું ધારણ કે ન વેપારી આસત કરતા તેની જ નિકાસ વચ્ચે દેશે થા ખીજા શબ્દમાં વેપારી નિકાસ કરતા વેપારી આવતા અરજીની આમરે ૫૩ કોડ હવે થાને નિકાસ ઉપર ૨૫ ટકા જોડેલો નહીં થણા ગયો. વચ્ચે હદમાં રહેલા મોટે કોઈની જાનના વેપારી નહીં સોહે કડે ૧૫ ટકા થા જોઈમાં જોડા ૧૦ ટકાથી અલગ ન હોય. ‘યુનાઈટેડ કિંગડમ’ ની હાલી હાલત છે હવે આ મારે કેલણ જોઈએ કે ધંગલાડના અને હિંદુસ્તાનના ખાજનશીઓ વચે મુકામલો કરેલો એ શું આવધાનું નથી પેદાના હાયમાં વિસ્તારિત દેશને જેની ૬૦ કોડની મંગણી જોઈએ ન પાછી કાજ ભાજાગોમાજ જાણે અને તેમાં વલી હિંદુ

સ્તાનથી રાજકુવારી ૧૦ કોડ રૂપિયાનો દર વરસે વધારા ચાપડે, પણ ખીજ પાસેતો ગરીબ દેશને જેની મુશળી મેલ્લુલ ૫૦ કોડ રૂપિયાની પાછી કરે બ રનાગએમા જલ્દી નથી પણ એમા ૧૦ કોડ રૂપિયા દેશમાથી બહાર જતા રહેડે

હવે આપણે જોઈએ કે મરયાનોની શી હાલત છે. ધાનના તરીકે આ એલ્યા અને કનેડા આએલ્યાની અવાત નગદી મળી ૧૮૫૮ થીતે ૧૭ સુધી ૧૦ વરસમા ૩૦૬૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનીએ, અને નિકાસ નગદી મળીને ૨૬૮૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનીએ અને તેથી નિકાસ ઉપાત અવાતની રૂપિયા ૪૧ કોડની બાકી રહેડે. કનેડાની અવાત નગદી સુધા ૧૪૮૦૦૦૦૦૦૦ નીએ અને નિકાસ ૧૨૦૦૦૦૦૦૦૦ નીએ જેથી અવાતમા ૨૮ કોડ રૂપિયા વધેડે.

આ ઉપરથી દેખાવડે કે મરયાનો કેવા આવાદ થતા જાયએ અને એજ પ્રીય હાકમી તજે હિંદુસ્તાન 'ધલુજ ગરીબ' છે તે હુ દેખાડીશ.

હિંદુસ્તાનના આકડા જોયા અગાઉ આપણે મુનાઈડ સ્ટેટમેન તપાસે ૧૮૬૮ અને ૧૮૬૯ ની એકદર અવાત ૩૮૧૦૦૦૦૦૦ તથા ૪૬૩૦૦૦૦૦૦ ડાલરની થાઈ હતી અને તેજ મુદતમા નિકાસ માત્ર ૩૪૧૦૦૦૦૦૦ તથા ૩૬૫૦૦૦૦૦૦ ડાલરની થાઈ હતી.

હવે હિંદુસ્તાન માટેની ૧/૫૮ થી ૧૭ સુધીના ૧૬ વરસ હુ લઈ છુ. આ વરસો માટે હુ આકડાએ આપુ તે અગાઉ પાદ રાખતુ કે મારા 'હિંદુસ્તાન તરફ ધીનાડની ફરજ' બાનેના નિબધમા મે જણાવ્યુ હતુ તે પ્રમાણે ૧૮૫૮ સુધી ધનનાડે હિંદુસ્તાન પાસેથી રોતાની હાકમીની કિમત તરીકે એાછામા એાછી મલુતી કરતા અને બ્યાજ, હુડો તથા આગળા વખતની લગિ ન ગણતા ૨ અજબ રૂપિયા લીધાએ. આ નાણા એક તરફથી આ દેશના મપજ અને મ મજ લોકોના હાથમા ફળવત થાઈ પડાએ, કાહા સુધી તે હુ કહી શકતો નથી પણ ખીજ હાય ઉપર હિંદુસ્તાનની નિપજ શક્તિને એાછી કરીએ. આ આડને આપણા રાજકર્તાએએ કોઈ દાહાપણ ભરેલી રાજકુવારી કુઝિતએ પુરો કરયોએ. તોપપણ હાલ પુરત આ વાતને એક કોર નાખતા અને હિંદુસ્તાનને હાલ જેમ છે તેમ લેતા, આપણે જોઈએ છીએ કે 'રલવે' ની ઉપજ અને અરીમની મદદ છતા તથા મેહરે અને ખીજ બાધકામો તથા વલની ખેડાતી જમીન છતા દુકમા પેદાએશ વધારવાની મુશળી બાબદોને ગણતાખી ૧/૫૮ થી ૧૭ સુધીની કુન નિકાસ, ખાતના સુધા ૪૫૧૦૦૦૦૦૦૦ ની થાઈએ અને અવાત ખાતના સુધા ફક્ત ૪૧૬૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની થાઈએ. આ અવાત જો કે નિકાસ કરતા ૩૭૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા સુમારે એાછીએ તોયે તેમા 'રલવે લોન' અને ખીજ જગેર દેવાની 'લોન' ને આ દસ વરસમા કાહાડવામા આવી હતી, તે તથા અમેરીકાની લડાઈ પેજાએ રમા થયના મોટા તથા સુધાએ. જો આ 'રલવે લોન' હત્યાદી તેથી, મ-

જલ્દવારી નાણું વાળવામા જરા સંવળ પડે છે તે જો ન હતેતો હિંદુસ્તાનની હાલ હાલત શું હતે ?

ગણેર કે હિંદુસ્તાનની નિકાસ વચ્ચે દાહાડે ૫૦ કોડની છે. હવે આ ૨૪૫ શું ૨૪૫૦૦૦ ૫૦ કોડ રૂપિયા નફાના કરી આપવાને તથા વળી અચન થાપણમા બાકી રાખવા માટે ચકિતમાન છે? જોગે તેમ આશીમની ગેહચલ ને ચીનથી રૂપાવે છે તે ગજલુવારી ઘસાડા માટે ૭ કોડ કરી આપે છે અને બાકીની વચ્ચે દાહાડે દેખની ઉપજમાથી લેવામા આવે છે, જેથી વચ્ચે દાહાડે એટલી ઉપજ કરનારી થાપણ નળળી પડે છે.

એ ઉપ્રાત હિંદુસ્તાનને એક બીજો ગેરફાયદો અનિવા પડે છે તે મીંચ મિલના ચમ્દોમા નિચે પ્રમાણે છે —

“એક દેશ ને પાગડા દેશને જાણુક બગલું કરતુ હોય તે પોતે પગાર કરે છે તેટલુ જાપણે, એર્લુન નહીં પણ પારકા રાજના માજ સાથ પોતાની પેદાએશને ગેરફાયદે આદલ બદલ કરવાની દુરજ પડવાથી પોતે કાઠક જાપણે.”

“સમજુ જોતા હિંદુસ્તાન ધણુ ગરીબ દેશ છે, અને લોકોનો મોટો જાગ્યો ધણુ થોડા નિર્વાહ ઉપર રહે છે.” હેવુ ને મન લાઈ લારેન્સે તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૮૬૪ ને દીને આપુ તેમ હાલની હાલત જોતા અનુભવ જેવુ કાઠ નથી. તે પોતાની ‘મીનીટ’ મા વવારે લખે છે કે “જે કરેની લાખા અનુભવથી જોયેને તેવ પડી ગઈ છે તે ઉપ્રાત ખીન કરેને માટે તેઓ અવીશ પડી ગયા છે. નવા કરેની મતી ગુસ્સો કરાવનાની અને જીવમાત બદલે છે, અને જેમ અને તેમ આવી બેઠેલીના વગર ફળના કાગળો આપણે દુર કરવા જોઈએ.” ૧૮૬૪ ના વચ્ચેમા જ્યારે રૂના સકાળથી મુબઈ દેવાની બની ગઈ હતી, જ્યારે ચેરના ચપતા ચરખા દ્રવમા બોલ મારતી હતી, જ્યારે તે રે-જાની આપાત ધણી મોટી આસરે ૫૦ કોડની હતી (જો કે તે નિકાસ કરતા ૧૬ કોડ ઓછી હતી) તે વેળાએ હિંદુસ્તાનના સર્વેથી વડા અમલદાર ‘વાઈ-આયે’ પોતે જાહેર કરુ કે “સમજુ જોતા હિંદુસ્તાન ધણુ ગરીબ છે અને લોકોનો મોટો ભાગ ધણુ થોડા નિર્વાહ ઉપર રહે છે.” અને મીંચ સાટ ડફ ને હિંદુસ્તાનને લગતો સર્વેથી વડા અમલદાર આમની સખામતિ તેણે છેક છેલ્લી ૧૦ મી મેએ આમની સલામા આશીમની ગેહચલ બાને મીંચ લાચનના સવા-લના ઉતરમા આમની સલામનેજ સખા ૧ કર્યો કે “શુ અત્યારથીજ ગરીબ વસ્તીને વચારે ધુળમા કચડવાનું” વાળખી છે ત્યારે દુકાળ પડતામાજ લખે લોકો ઘસાડાઈ જાય અને જેમ ૧૨ વચ્ચેમા બનયુ છે તેમ બનવામા કાઈ અનુભવ નેવુ છે? હું પ્રિટીષ પ્રાવને અરજ કરે છું કે શુ તેઓના મનજુ

આ પરિણામએ યા આ દેશમાં તેઓનું કામજ એ છે હું ધિગ્રીયોના તેમજ હિંદુસ્તાનના લાભ માટે કહું છું કે જો ધિગ્રીય પ્રજા અને પાગલ્યામેટ હિંદુસ્તાનને માટે પોતાનું ધણું મુશ્કેલ કિસ્સા આપશે નહીં અને મોઢેાગી રકમોની અપાતો કરી પારકા રાજાઓના પાયાની ખરાબી અટકાવશે નહીંતો મને ધારી લાગે છે કે તેઓને ચોક્કસ વખતમાં હિંદુસ્તાનથી એક અથવા વધુ નડશે અને તે કોઈ દાહાડે ન જોવાની હેતુ દેલીએને માથે ભારે અને નાશકારક યાદી પડશે વળી આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે અશીમની મેલ્સન કોઈવારની આપણા હાથમાંથી છટકી જશે અને જવામુદી રેનો જગ્યા અને જગ સુધારવાની મોટી તાજવીજ કરવામાં આવશે નહીં ત્યાંથી એ વ્યપાર જગ્યાએ ઘણી અમલ્ય પડશે ત્યારે આપણા હાથમાંથી છટકી જશે, કારણ કે અમેરીકા પોતે ખોપણી બાજુ પાછી હાથ કાઢવાને અમલ્ય મેલન કરે છે તે દેશે ૩૦ લાખ માથડીઓ પેગ કરી છે, આને માન ૩૫ ટકા આપનાર છે અને બીજા વચ્ચે થાય એનામાં ૫૦ લાખ માથડી કાઢાડવાની આજ્ઞા રાખે છે.

હવે આપણે જોઈએ કે હિંદુસ્તાનની ગરીબી આપણે ખીજી રીતે પુરવાર કરી શકાય છે કે નહીં.

હિંદુસ્તાનની મગજી પેદાએથ જમીનમાંથી છે એક દર જમીનનું મેલ્સન ૧૮૭૦—૭૧ ને માટે ૨૧ કોડ રૂપિયાથી વગાર વધુ મુકવામાં આવ્યું છે અમર હું એમ કહું કે આ જમીન પેસ માટે મગજી ઉપજમાંથી મરકાર આજે માં ભાગ લેવે છે તો તે કાંઈ બાકી કેલનાઈ નહીં આથી કરી આ માં દેશની કુલ ઉપજ ૧૮૮૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની ગણાય છે તેમાં અશીમની કુલ મેલ્સન ૭ કોડ, નિમકની ૬ કોડ અને જગલોની કુલ ઉપજ ૧૦ લાખ હું જોયે તો આ દેશની કાચી પેદાએથની કુલ ઉપજ ૧ અબજ ૮૨ કોડની થાય વધારે સભાજમાં રહેવા માટે આપણે કહીએ કે પાંચ લા ૫ દન મેનઓ માથે ગણતા એ રકમ ૨ અબજ રૂપિયા ગણાયે હવે આખી ધિગ્રીય ધંડવાની વસ્તી આ મર ૧૫ કાડની છે, એણે આખી વસ્તીને માથે દરેક માથા દીઠ ૬૨ વચ્ચે ૧ માં રૂપિયાથીની એ ૩ પડે છે હવે આ ઉપજ ૫૮ થી એાછી વડતી પેડવાતી છે એણે ૧૦ કોડ આ દેશમાં આવે છે અને મહડતા વગરના તથા મધ્યમ વર્ગના લોકો પાતાને માટે વચારે દિસે નાખવામાં તથા લયકરી અને ધીજ રાજ અધિકારી ખરચ માટે મુદ્દ કમતા હવે વિચાર કરે કે ઘણાજ ગરીબો માટે ખરખર કેપુ ચોડ રહેતુ હશે હું દનથીર છું કે હિંદુસ્તાનની ગરીબીની આ પુરવારી હું પુરેપુરી રીતે કરી શકેા નથી પણ હાલ જુગતનો કાચો અડમો લીધો છે.

જો હું ખુતો એક અને કોઈ મહેને જતાયે કે હિંદુસ્તાન પોતાની હાલતો જોયુ પુર કરી શકે છે તો માનમાં જોયુ ખુબી કોઈ ન થાય જો લાર્ડ લા રૂ. અને મીંડ આ ૩૬ ખગ રોપતો એ ખાખ ૧૩ ઉપાય કરવા જોઈએ.

જો હિંદુસ્તાન પોતાની હાલતો જોઈશું પેદા ન કરતી હોયતો દેખાતી જવાબ એકે કે વધારે પેદા કરાયા, અને વધતી પેદાએશમાજ તેની આબાદીએ. હિં-
દુસ્તાનના પોતાની સત્તા કાયમ રાખવાને માટે ઇંગલાંડ તેમ કરવાને બંધાયેલું છે.
હું 'ધાર્મિક' કે 'સર બાઈલ ક્રિયર'ની સચના મેંથી વધારે વાળખાઉં. મોટા
જહિર બાંધકામો ખરેખર અગત્યના છે અને તે માટે યાપણ આ દેશે પુરી
પાડવી જોઈએ અને તે ઉગાડપણે તથા ગેરવાજખીપણે ન ખડવાય તે માટે
પારલ્યામંટ તે ઉપર વારેવાર નજર રાખવી જોઈએ. જ્યાંતુથી અન્ન આપની
સંભાળા કરવામા આવેછે તેમ 'બજેટ' ની દરેક રકમને તપાસવા માટે આપ-
ખ-ચાર અને સોફ તરફના સંભાળેલા હિંદુસ્તાનની ધારા બાંધનારી સંભાળા
હોય નહી ત્યાંતુથી આવા 'ફૂડ' ઉપર દેખરેખ અને કબજો રાખવાને તથા
વખતે વખત હિંદુસ્તાનના કારખાર ઉપર ધ્યાન રાખવાને પારલ્યામંટની જ-
રૂર છે. ચરકારના હોધિદારે ઉપર કાંઈના ટિકા કરવાની મારી મતલબ નથી પણ
એતો ખુદરતી છે કે જ્યારે હજાબ આપવાની કોઈને ધારતી હોય ત્યારે તે
પોતાના કામમા વધારે ધારતી રાખે.

પડત પડેલી જગ્યાએમા ખુદરતી સાધનો ધણાં છે, અને હાલ એવાતી જ-
મીનમા વધારે પેદા કરી થકે હેવાં ખીછે અને જો પારાપર કામમા લાવવામા
આવેતો પાણીખાં ધણું છે, જેકે ધાતુ અને હેવા ખીતલ મદારીનો આપણે હાલ
ગુરત વિચાર કરતા નથી. પડત પડેલી જગ્યાને કામમા લાવવાની ધણી મોટી
અગત્ય છે, પણ જ્યારે ચરકાર તે ઉપર ત્યાન ન આવે ત્યારે તે કેમ કામમા
લાવવી અને સુધારવી તથા એવીવાડી કેમ દાખલ કરવી અને ધાપણ તથા મ-
જૂરી વગર વ્યવહારના સાધનો કેમ સુધારવાં? જો કુશળથી હજારો ઘસકાઈ
ન જાય અને ઘરમા કામ મળવાથી બાહાર જવાની ફરજ ન પડેતો મજૂરીનો
પ્રશ્ન મલી થકે. ૧૮૫૮—૬૦ સુધીના સમયમા હડી લાખથી વધારે કામ
કરવાને શક્તિવાન આદમીઓ ખીતે દેશ ગયાં. જો પોતાનાજ દેશમા કામ
મળેતો ખીતે કોણે જવાને હિંદુસ્તાનના દેશીઓ રાજ નથી. આ વાતો ખ-
તી છે કે ૧૮૬૨—૬૩ અને ૬૪ ના સુબઈ ઇલાકાના રતા શેકાગના ઓલો
માં એક માણસ બાહાર ગયું ન હતું પણ હમણાં તે વગી પાછું આણ થકું છે,
પણ મજૂરી અને જમીન વાળણુ જરૂર નહીં થાય. ત્રીજા મિત્ર આજુ પુરવાર
કરે છે કે ધાપણથી કરી હોયોગની હલે અને કાપડ તથા મુકાર ધાપણ ઉભી
કરવા વગર ઉદ્યોગ ચલાવી થકે નહી, માટે ધાપણ હિંદુસ્તાનની મોટી હાલ-
ત છે, અને તે જો પારકા રાજને કામની છે તેમજ તે દેશના લોકોની ઉંચોગી છે.
રાજાએકારને અને લશ્કરી ખરચ જાણે અગત્યનો અને વાળખી હોય
તેવું ધારણ કરીને અત્યાર સુધી હું ખાલ્યો છું.
પણ ૧૮૬૩ ના એપ્રિલ માસમા મળાપત્રીએ પોતાના 'બજેટ' ના બા-

પાણીમાં બાંધીને લઈ કે “હાથ નેમ છે તેમ લગકર રાખ્યે તોની મમળી ના
તના વચકરને ગણવાને નો કંઠકમળી અગચ કરવામા આવેલો ૧૨ ફોડ
ફીટીઆ બચકે, હેવું નેમોએ મત આપ્યું તેમોને હું મળતો થાઉં છું. અનેની
‘વાર લાઈમ’ ના હાથે નેમ ‘વારલ્યામેન્ટ’ મા નવા અગાઉ તપાસવામા
આવેલે તેમ હિંદુસ્તાનના લગકરના અગચ તપાસવામા આપણી હિંદુસ્તાનની
પ્રાનનો મોટો લાભ છે.”

હવે ૧૮૬૬ ના ડિસેમ્બર માસમા મીં ૧૧૨૧૪૭ દરકુનજીએ દેખાડ્યું
તેમ નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈ ૧ મોલ્યા કે “જ્યારે મારે નવા ૧૨ મા
વાજો નાણા મંબધી દસ્તાવેજ છે.ની ૨ ૭ જનેવાઈએ લખ્નો ત્યાર નેમ
બને તેમ અગચમા ઘણા કાવાની મરજ અને માફ દીધી હતી. તે દસ્તાવે-
જમા લશ્કરી અગચ ઉપર મે તમારું ધ્યાન બેચુ હતું; અને ૧૮૬૩—૬૪
ના જીટલા આકાશ પર તે લાગી મેગવાને અને હાલની રકમ કાતા, મામલુ
નું જમ મગજ ગણતા ૩૫૦ લાખ આમરે મોઝ કેમ ધાર્ધિક તેના કામલુ
બતાવ્યા હતા.” મીં ૨૭ ૩૬ ફેબ્રુએ કે “એનો (લશ્કરનો) નમનો બાગ
એનો મોટો અગચ (બાપાલુ તાં ૩ ૭ આગટ ૧૮૬૬).

આનંદેબત મીં આચીએ તાં ૨૮ મી એપ્રિલ “અગ્રિમ લેજસ્ટ્રેટીવ
કોન્સિડ” મા લાગની નાણા મંબધી ત મીનુ કામલુ હેજ બતાવ્યું કે “જો કે
મેહજન ઘણી મોટી વડતી જાયકે પણ તેમ અગચની તે કરતા વધતી બડપધી
વડતો જાયકે. ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ હું માફ ધાર્ધિક કે નો.
ટસો વાજની અગત્યનોતે તે કરતાની વધારે અગચમા વધારે થતો જાયકે” અને
તેના પુગાવામા હાવની નાણા મંબધી અગચલુ માનમ પડવા પછી ૭ માત
વાસમા થયલો અગચ બતાવેલો. તે વળી ફેબ્રુએ કે “આપણી નાણા મંબધી
રીતમા મૂજમાયીજ સુધારે થવો જોઈએ.”

તેજ દીવસે નામદાર વાઈસાએ પોતાના બાપાલુમા ફેબ્રુએ કે “જો મને
પુઠામા આવે કે હવે પછીના ‘બજેટ’ ના મુખ્ય નીપમો હાવના નેવાંજ
જોઈએ કે નહીં તો હું રજા કડુ કે તેમ ન જોઈએ.”

જાહેર બાડકામ આગામા દરેક જાતનો ધગારો આપણે ધણકેને મોહિડ
તેમા મુખ્ય કરી મર બાઈલ ક્રિવને મોહિડ આપણે ધણું સાબલ્યુકે.

રાજઅધિકારને લગતા અગચની બીજી રીતે તપાસ થઈ ચક્રી, ૧૮૫૬
ના વરસમા એકંદર અગચ ૩૨૦૦૦૦૦૦૦ ફીટીઆ કરતા એકો થયો હતો,
૧૮૭૦—૭૧ ના વરસમા ૪૦૦૦૦૦૦૦૦ ફીટીઆની ગણતરી કરવામા આવી
હતી. મેહજનમાથી અમન બાવકમિનો અગચ હું તરતવેતા છોડી રહું છું
કારણ કે તેનોતો મગજાઓએ ધિક્કાર કરીએલો, એટલા મોટો અગચમા વધારો
આમરે ૧૭૦૦૦૦૦૦૦ ફીટીઆનો થયોલો. હવે મવાંજ એકે કે ૬૨ વરસ

૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનું વધારે મેહસૂતર પેદા કરવા માટે એ રાજ્ય અધિકારી અરસ વાજખી ગણાવા માટે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા કેટલાંવાર ફરી ફરીને ઉપજાવ્યા હશે ?

કોઈ એવું દેખાડશે કે ૧૮૫૬ ના કરવા એ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા હાલ તણુમણા વધારે ઉપજાવ્યા કે જેથી સરકાર રાજોપોષ્ય આદિ રમ ટકા લઈ શકે ! વળી આ કેવો જુનમજે કે આ વધુ રૂપિયા ઉપાત નિમકની મેહસૂતર માથી ત્રણ કોડ રૂપિયા ઉપજાવવામાં આવેલે !

આ ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાનો અગમ્ય વધારો તે વેળાએ બળવા અને દુકાળથી કેટલા જન અને મિત્રતાની તથા પેદા કરવાની શક્તિનો નાશ થયો હશે.

એટલા માટે હું આશા રાખું છું કે હિંદુસ્તાનનું ભણ કરવાનો માર્ગ પાણી પોહામવું કરવાના બાવકામ, સડકો, રસ્તાઓ, અને અગત્યના જાહેર બાધકામો તથા તે દેશના રાજકારણાર ઉપર પારલ્યામિટની દેખરેખએ એવું જ સારી રીતે દેખાડ્યું છે. ત્યાંસુ રી પારકા રાજનો અરસ આપવા માટે બધારની નિકાસ પુરતી મોહટી ન હોય અથવા ઇંગલાંડને તેના રાજઅધિકારની કિંમત આપતા આવા તથા નિકાસ સરખી ન હોય ત્યાંસુ રી પોતાની હાલત જોઈશું હિંદુસ્તાને પેદા કીચેલું ન ફેલાય.

હિંદુસ્તાનની હાલતો પુરી પાડવાનો એક બોલો માર્ગ છે જેથી ઇંગલાંડ એક ભલા કારભારીની પેઠે હિંદુસ્તાનને પોતાની આજ અને શક્તિનો કામદો ઇંગ્રેજ પ્રજાને એક દોહોડીવાનો ચલુ મેલે લગાડવા વગર આવી શકે. જો જાહેર દેવા માટે ઇંગલાંડ જમીનગીરી આપેતો હિંદુસ્તાનને માથે બાળનો બોલો હ નકો થાય. હું વળી અગત્યના કચેલું કે આ ફેર પડે તે હિંદુસ્તાનના કર ભરનારઓના ગત્તવામાં ઠેરવા કરતાં દેવું અછ કરવામાં આપવું, તેનું પરિણામ એ થશે કે આખું દેવું ટુંક વખતમાં અપાઈ જશે અને ઇંગલાંડને પોતાની મેહસૂતરમાથી કાઈ આપવું પડશે નહીં. ઇંગલાંડની મદદ આપવાની કેટલી ફરજતે અથવા એ બાબદ વિચે વધારે આ સમયે હું બોલી શકતો નથી.

મીંડ પ્રિયાર્ડના નિબંધ વિચે સર બાર્ટલ ફ્રિયર પોતાના બાધાણમાં કહે છે કે જોહું હિંદુસ્તાનની મેહસૂતર વધતી જાય છે તોરે ત્યાંનો અરસ તેથી વધારે છે અને ખીજીરીતે મેહસૂતર વધારવાને તે ઉપાયો માંગે છે માનવુર્વક કેટલા મા ગુલુ' કે હિંદુસ્તાનના રાજ્ય અધિકારી અથવા ખજાનચીની કાળજી મેહસૂતર કેમ વધારવી તે બાબે જોઈએ. પરંતુ રમાથી સોહી નિકળી ચકતું નથી. જો આબાદી વધશે તો મેહસૂતર પોતાની જોલે વધશે અને ખજાનચીને ખાડાઓથી અડચણ ન પડશે પણ આ દેશની માફક નાણાની રેળવેલથી શુભચલુ પડશે.

પાણીમાં જાણુ મુ ૮૫ કે “હાન જેમ કે તેમ લગત રાખ્યે તોની મગજી ન તના નશકને મળ્યાને ને કરકમથી ખચ કરવામાં આવેતો ૧૨ કોડ રીઆ બચડે, હેવુ જેઓએ મન આપ્યુ તેઓને ૬ મગજો થાકે છુ, અવેની ‘વાર હાજી’ ના હયાનો જેમ ‘પારલ્યામેટ’ માં જવા અગાઉ તપાસવામાં આવેછે તેમ હિંદુસ્તાનના લગતના ખચ તપાસવામાં આપણી હિંદુસ્તાનની રાજનો મોટા લાભ છે.”

હરે ૧૮૯૬ ના ડીસેમ્બર માસમાં મીં નરેશ્વરજી ફરફુનજીએ દેખાડ્યુ તેમ નામદાર ડ્યુક આવ આરગાઈત ખોલ્યા કે “જ્યારે મારે ન બા ૧૨ મા વાજો નાણા મળ પી દરતાવેત કે સી ૨ છ અને મારીએ લખ્યો ત્યારે જેમ બને તેમ ખચમાં ઘટાડો કરવાની મનજ મને માફ દીધી હતી તે દરતાવે જમા લમકરી ખચ હિંદુ મે તમારે ધ્યાન ખેચ્યુ હતુ, અને ૧૮૯૩—૯૪ મા જેટના આકાશ પર તે લાગી મેજવાને અને હાનની રકમ કમ, મામાલુ મુ જમ નગરુ મણુતા રૂ ૫૦ લાખ આમરે યોગ કેમ થાઈ શકે તેના કારણુ થતાયા હતા” મીં આ રૂ કેહે છે કે “એનો (લગતરનો) નજો બાગ એનો મોટા ખચ છે (ખાપાણુ તાં ૩ છ આગા ૧૮૯૬)

આનજેત મીં આચીએ તાં ૨/ મી એપ્રિલ “અપ્રિમ લેજસલેટીવ કોલિન” માં હાનની નાણા મળ સી ત ગીનુ કારણુ હેવુ બતાવ્યુ કે “જો કે મેહમુદ ધપી મોડી વડતી જાય છે પણ તેમ ખચની તે કમતા વડતી અડપથી વડતો જાય છે * * * * * હુ માફ થાઈ છુ કે જે ટસો વાજખી અગત્યનો છે તે કરતાની વધારે ખચમાં વધારો થતો જાય છે” અને તેના પુરાવામાં હાલની નાણા મળ સી અડમલ માનમ મડવા પછી છ માત વચમાં થયેલો ખચ બતાવે છે તે વાગી કહે છે કે “આપણી નાણા મળ પી રીતમાં મૂળમાથીજ સુધારો થવો જોઈએ”

તેજ દીવસે નામદાર વાઈસરોયે પોતાના બાપાણુમાં કહે છે કે “જો મને પૂછવામાં આવે કે હવે પછીના ‘બજેટ’ ના મુખ્ય નીયમો હાનના નિવાજ જોઈએ કે નહીં તો હુ સ્પષ્ટ કહુ કે તેમ ન જોઈએ”

જાહેર બંધકામ આવમાં દરેક જાતનો ધમારો આપણે ધણકોને મેહાડે તેમાં મુખ્ય કરી મર બાઈલ કિલ્લને મેહાડે આપણે ધણુ ચાલવ્યું છે

રાજઅધિકારને લગતા ખચની ખીજ રીતે તપાસ થઈ ચક્રી, ૧૮૫૯ ના વચમાં એક દર ખચ ૩૨૦૦૦૦૦૦૦ રીઆ કરતા એકો થયો હતો, ૧/૩૦—૭૧ ના વચમાં ૪૬૦૦૦૦૦૦૦ રીઆની મણુની કરવામાં આવી હતી મેહમુદમાથી અચન બાવકોમેનો ખચ હુ તરતવેના છોડી રહ્યું કારણુ કે તેનાનો મગજાઓએ ધિક્કાર કરીઓ છે, એટલા માટે ખચમાં વધારો આમરે ૧૩૦૦૦૦૦૦૦ રીઆનો થયો છે હવે મવાન એકે કે ૬૨ વચ

૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆનું વધારે મેહસૂબ પેદા કરવા માટે એ રાજ્ય અધિકારી અરસ વાળખી ગણાવા માટે ૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ કેટલીવાર ફરી ફરીને ઉપજાવ્યા હશે !.

કોઈ એવું દેખાડશે કે ૧૮૫૧ ના કળાં એ ૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ હાલ ત્રણગણા વધારે ઉપજાવ્યા કે નેથી મરકાર રાજોધોગ માર ૨૫ ટકા લઈ શકે ! વળી આ કેવો જીવનમાં કે આ વધુ રૂપીઆ ઉપાંત નિમકની મેહસૂબ-માથી ત્રણ કોડ રૂપીઆ ઉપજાવવામાં આવે છે !

આ ૧૭૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆનો અરસ વાળો તે મેજાએ બજવા અને દુકાનથી કેટલા બન અને મિલકતની તથા પેદા કરવાની શક્તિનો નાશ થયો હશે.

એટલા માટે હું આવા રાખુશું કે હિંદુસ્તાનનું બધું કરવાનો માર્ગ પાણી મોહામતુ કરવાના બાંધકામ, મંડકો, રસ્તાઓ, અને અગત્યના જાહેર બાંધકામો તથા તે દેશના રાજકારણના ઉપર થરલ્યામંડની દેખરેખએ એવું મંજારી રીતે દેખાડ્યું છે. જ્યાંસુધી પારકા રાજનો અરસ અથવા મટે વ્યવસ્થાની નિકામ પુરાવી જાહેરી ન હોય અથવા ઇંગલાંડને તેના રાજઅધિકારની કિંમત આપતાં અપાત તથા નિકામ મરખી ન હોય ત્યાંસુધી પોતાની હાજત નેહલું હિંદુસ્તાને પેદા કીધેલું ન દેહવાય.

હિંદુસ્તાનની હાલતો પુરી પાડવાનો એક ખીલો માર્ગ છે નેથી ઇંગલાંડ એક બલા કારભારીની પો હિંદુસ્તાનને પોતાની આંટ અને શક્તિનો હાથે ઇંગ્રેજ પ્રજાને એક રોહિડીપાની પણ ગોદા લગાડ્યા વગર આવી શકે. નો જાહેર દેવાં માટે ઇંગલાંડ જામીનગીરી આપેતો હિંદુસ્તાનને માથે બાજતો જાનો હલકો થાય. હું વળી અચ્ચનાં કહેલું કે આ રેર પડે તે હિંદુસ્તાનના કર ભરનાર એવા ગજવામાં કરવા કળાં દેવું આવ કરવાના આપણું, તેનું પરિણામ એ થશે કે આખું દેવું ટુક વખતમાં અપાર્થજયે અને ઇંગલાંડને પોતાની મેહસૂબમાંથી કાંઈ આપણું પડશે નહીં. ઇંગલાંડની મદદ આપવાની કેટલી ફરજ છે અથવા એ બાબદ વિષે વધારે આ મુમરે હું બોલી શકતો નથી.

મીઁ પ્રિમ્મર્ડના નિર્બંધ વિર સર જાર્જ સ્પિર પોતાના બાપાણમાં કહે છે કે નેહિ હિંદુસ્તાનની મેહસૂબ વધતી જાય છે તોયે ત્યાંના અરસ તેથી વધારે છે અને ખીલ્યીતે મેહસૂબ વધારવાને તે ઉપાયો મારે છે. માનપૂર્વક કેટલા મા-ગુણ કે હિંદુસ્તાનના રાજ્ય અધિકારી અથવા ખાલનચીની કાજી મેહસૂબ કેમ વધારવી તે બાને નહીં પણ આજાદી કેમ વધારવી તે બાને જાહેર. પદ્ય-રમાંથી સાહી નિકળી શકતું નથી. નો આજાદી વરશેનો મેહસૂબ પોતાની મેજ વધશે અને ખાલનચીને ખાડાઓથી અડચણ ન પડશે પણ આ રેગની માફક નાણાની રેજ છેવળી યુચક્ય પડશે.

હાની જામીનગીરીની રીતમા મર જાર્જ ક્રિયર કાર્વ વાગે લેતો નથી, મીં ફિટફિલ્ડમાને એકમજોતો યર્ધ ડુ છુ કે એ રીત અમન નિયમમા આમી બરેની અને કાર્ધ ધણી માફક આવતી નથી હુ ધારછુ કે ધિક્કારમા પડેલા જોડેર બાધકામ તમ્ક પચગ કે ક્યાને ડેલવે બાધનારાએને કાર્ધ મતા નથી હુ દત્તગીરછુ કે મીં એનદુના નિયમ વેનાએ જામીનગીરીની રેલરે અને મરકારી રેલરેનો વાલો તકરારથી પલો નહી મારી ખાનડિ કે જામી નગીરીની રે નરે કપર ઘણો ખેડો ખમ્મ થયોડે પણ મીં જુનાડ ડાનવગમ જે એ બામર મમજેડે તેનુ પણ એવુજ મતડે એવુજ ખમડે અનખતા ખાનગી કામો ઉકાવતા જોઈએ પણ તે ગ્રામ્ય જોએ ખાલી નહી જોડમ કામા મરકાર અને ખાનગી કપણીએ માયે મળી કરે અને તે વિપર મરકારનો કુખજો રેલે કે નથી મરે કાર્ધ પોતાના હિસ્સા જેલો જોખમ લેવ તેની મીં મમનર મેનની મમના જે આપણને મર જાર્જ ક્રિયરે કહી મળનારીતે મને વાજની લાગેડે એધા કરી ખાનગી જાગીદારે તમ્કથી અનુભવવાના અધિકારીએનો આપણને લાજ મળશે કેમકે જો કાર્ધની જોડુ થયેતો જાગીદારે તેમને પુછી વચ્ચે

હિંદુસ્તાનમા તથા અને ઘણી તકરાર યાર્ધ ચુકીડે હિંદુસ્તાનની અને ત્યાના ગજવ કારભારની હાલત કેવી રત બાન કેના જુલ જુલ મત પડેડે તે આપણે જોઈએ છીએ, અત આ મી બાવતમા પાગલ્યામે દેલવે આનુ જોઈએ તે આપણને અગાડે કરતા દમણા વગરે માફ રીતે દેખાપડે કાગલુ કે મગજુ જોતા પારલ્યામે ટ એ મુખ્ય મૂળડે અને મને આવાડે કે ૨૦૦,૦૦૦,૦૦૦ લોકો તમ્ક પોતાની ફરજ બજાવવાને પાગલ્યામે જુ નચે નહી

આ નિબધની તથા આગળા નિબધની અમન મતનખ મીં ડેતરની મુચામા આવી રેલેડે માટે મજાપતીનુ બાવલુ પુર મવા પછી મીં ડેતર જે પોતાની દરખાસ્ત પાછી રમ્મુ કરશે તો વાલનિગદ સારી રીત મર કોરે નીકેલવાશે

રાજઅધિકાર બાને તપાચ કરવાને પારલ્યામે ટને અરજ કરવા બાને મર જાર્જ ક્રિયરનુ મોતિયર અભિક્રાય આપણે સાબિત્યોડે આપણા મજાપ તોએ પણ આપણને હવેજ વિચાર આપ્યોડે અને વગી મીં કાસે પોતાનો વિચાર આપેડે કે “આમની મજા તમ્કથી ખારીક અને તિલાલુ હિંદુસ્તાનની નાણુ મળધી તપાચ કરવાને આ જોવા અમત્યનો હિગામડે તેનો કાર્ધવા અપ્ય ન હતો”

આ તપાચથી કરી જેમ હિંદુસ્તાનના લોકોને કાપદો થયે, તેથી વગરે વા તેમ નહી તો તેમણેજ કાપદો હિંદુસ્તાનની મરકારને થયે

આ પછી ૪૨ ચાર્મિસ દ્રાવિલ્પને નિચે આપેલુ ભાષાલુ કર્વે હતુ.

“હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલત.”

નામદા ઉમરાવો, ખાનુઓ અને મુલ્કમો—હુ ધારું છું કે હાલમાં જેઓ આવ્યાછે તેઓ માહારા તરફથી કાંઈ મોહિતો અગત્યની બાબત વિષે ભાષાલુ સાંભળવાની વકીલી આવ્યાછે એટલા માટે માહારાજી ભાષાલુ કવાની મકસદ હુ કહી શકાવા છું.

મારી છદ્દગીના પેહલા ૧૨ વરસ હિંદુસ્તાનના રાજઅધિકારની નોકરીમાં ગયા તેમાના પેહલા છ દિવસી, રજપૂતાના અને હિંદુસ્તાનના ખીજ ભાગમાં ગયા અને બાકીના છ કવકતાની ‘સેક્રેટરીવેટ’માં ગયા. ત્યાં બાદ બ્રિટીશ ખબરના આતમા ૧૯ વરસની નોકરી કીધા પછી અને મધ્યમનો ‘ગવર્નર’ ને મવામાં આવ્યો જ્યાં ૧૪ માસ સુધી નોકરી કીધા પછી અને હિંદુસ્તાનના ખબરનાની જગ્યા આપવામાં આવી અને વડી કોન્સિલને ત્રણ બજેટ આપ્યા જેથી એ મોટા સલાવતો અને અનુભવ યોગ્ય છે. હિંદુસ્તાનની નાણા સંબંધી હાલતમાં એક ધારતી ભરેલો મામલો આવ્યોછે અને મારી અનુભવનો ફાયદો પ્રજાની હજારો ધરવાની હુ મારી ફગલ વિચાર છું, અને તેમ કરવાનું વધારે કારણ અને એમ મળ્યું છે કે મુબદ્દના રહેવાસીઓની અરજીથી અને ઘણું બાગ્યું છે. તેની દરેક લીટીમાં બ્રિટીશ તરફ વફાદારી દીશે છે, મોટા કરમાંથી છટકી જવાની કાંઈમી નિયામી આ અરજીમાં અથવા ને મનામાં તે ખચાર યાંઈ તેના કામકાજમાં જોવામાં આવતી નથી. તે અરજી પારલ્યામેટની હજારો મુશ્કેલ માનપુર્વક અને વાજખીની રહે આવી છે અને કોઈપણ ધેરેજ પ્રજાને બોલવાને નેટલો હક છે તેટલોજ તેઓને મીડે. માહારાજી શુવાનીના નિર્મળ પેહલાં વરસો હિંદુસ્તાનમાં ગ્રહાડવાથી હિંદુસ્તાન પર મારી પેહલી પ્રીતી હતી અને હવે માહારાજી ઘડપણના વખતમાં એ છેની પ્રીતી રહેશે તેવું મહેને લાગે છે (સાબજો સાબજો) અને એજ કાળજી કાપમ રાખનાના વિચારથી મે માહારાજીને હિંદુસ્તાન મોકળી તેમાં લાભ લેતા શીખવોડે. (સાબજો સાબજો) માહારાજી ભાષાલુ અનુભવતા દરેક બાબત ઉપર ટીકા કરશે પણ તે બાબતને ચાલુ પુરી કરી વકરે નહીં.

માહારાજી મીઠા મીઠા દાદાબાઈ નરસીભટ્ટ વિરાવતમાં લેવાતા દર બાને જોવી પોતાનો નિબધ રાશ કરે છે. એક માસમાં પણ માહારાજી વિચાર પ્રમાણે જુદા ભરેલા વિચાર પ્રમાણે તેઓ કહે છે કે “નાણા સંબંધી આપણી જાવના મંડળુ એ મુખ્ય કામ છે.” પોતાના નિબધમાં તેને તે “અડધી,” “રજ,” “ગરબુવારી હંતા” વગેરેના નામ આપે છે તથા “પાગલ રાજથી થતા પશિલામ” વિષે ને લે છે પણ હું તેને એકમતો થતો નથી, આ વિરાવતના અગ્ર મુદ્દે પેહલુ તો

માન, હિંદુસ્તાનથી વિનાયતમા આવેલે તે માન મુવેંધી સોધા બજારમા આવેલે અને પોતે જેટલુ નાણુ ભરેલે તેમણે માન લેલે એવે પછી ખોટ જેલુ કાઢી રહેલુ નથી.

હવે દેવા ઉપરનુ બ્યાજ મણ્યે એકલે શુ ? હિંદુસ્તાન સોધાના સોરી બજારમાથી ઉછીડુ નાણુ લેલે આ પુરાનુ માતબર અને પૈમા લા કરનાર દેશ થાપણુ પુરી પાડવાને મોટું મુશ્કેલી મરણુ દેશ લાલ્લીપુ છે. હિંદુસ્તાનના નદી પણુ અમેરીકા, ઈઝીપી સ્પેન, અને ખીજા પાકા રાજે હાજતાડમા થાપણુ મોટું આવેલે અને નીજાઓખી ને ખતેતો આવે અમેરીકા મુવેંધી વચારે આવેલે પણ હાજતાડમા નાણુ લીવાથી અમેરીકા ગરીબ થાઈ જાયલે દેવો તેનો વિચાર નથી. ને દેશમા નાણુ માણુ હોય તેને બાહારથી મરણુ ઉધડાય પામા ફાપદાલે.

ખીજી મોગી રકમ 'પેનચન' નીલે, હવે જગ્યાશુધી આ 'પેનચનો' મારી નોકરીને મોટું આપવામા આવેલે ત્યાશુધી એ રકમ દેવીલેલે ને મોટું હિંદુસ્તાનને કાઈ મળેલે કોણુ કેદસેલે નાઈ મગકા અને લાઈ એ નહિચડના પેનચનો ગેરવાજખીલે ?

જોઈએ તે કરતા વખતે વિનાયતનો દર મોટો હોય પણ તે અચત નિયમમા વાધા ભરેલો નથી. મેથક બાહારના રાજમા ક્રેમીક અગાખીઓલે ને હુ મારા ભાપણુમા જાણવીય પણ તેને આપણાથી અને તેમણી દુઃ કરવાને આપણી ફરજલે.

પણુ આ ચિતાના મૂલ કારણેને ધાવી કાઢાડવાને ધણુ લાખુ જણુ ૫૩ થાનુ નથી. બનવા પછી ને ૧૩ વગમ મપાડેલે તે અનુપમ જેવી રીતે પાકી લડાઈએ અથવા દલનીજ ગરબડથી એ નહિડા મપાડે. અચીત અનિવા અને જુતાનના મામનાઓ બ વા હતા. અથ પણુ હિંદુસ્તાન જેવી મોટી શાહાનયાદ તમા તે એકે ડોલોવાયલા તમાપમા થતા પુકાન જેવલે અને નાનો મામનો તો આપણુ પોતાથીજ બ-રેલે. આપણે પાહોડો મવે જગવી લોગમા ગણા અને વડી રા વડા પ્રમાણેનિ મરણુય યાગવા વગી એમ દેહવામા આવચી કે કામનો દુકાળ થલે જાય ભરેલો હતો પણ કાક એ એક જુલામા પોંધુ આ પણુ મરથાન હતું. હિંદુસ્તાનમા આવા શુ મના દાહોડા કદી જોવામા આવ્યા ન હતા. ૧૮૫૬ મા મેલ્લેય ૩૩૦૦૦૦૦૦૦ રૂનીઆની હતી તે ૧૮૭૦ મા વડીને ૫૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂનીઆની થાઈવાને ૧૪ વગમમા ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂનીઆનો વચારો થયો, માને ૬૩ વગમ ૧૧ સીડ રૂનીઆ વડા. આપણે હિંદુસ્તાનની મેથક વધવી નથી દેરી બાખદનો પોકાર કરતા હતા પણ હમાજોતે મીં દાદાબાઈ નવરોજી તેની વચવાની ગડિ બાને મગદરી જાણારેલે અને તે જાણુ તથા અમેરીકા કરતાની વચારેલે એટલું છતાખી આ ૧૪ વગમ

નેમવામાં આવ્યાં છે. આ લોકોનો પુરોષ્વન અમનદારો ઉગ્રાતે, બગાળા જ્યાં મેહનત એકદુરુ કરવાનું કામ હતું તે પક્ષ પુરોષ્વન કલેક્ટરોનાજ હાથ મળે, અન્યના આ કામ દેશીઓને આપવું જોઈએ એ બાબતે અકબર અને તોદરમજના વખતથીજ નક્કી થઈ હતી કામણુકે દેશીઓ અને મુખ્ય કરી હિંદુઓએ મેહનત એકી કરવા અને નક્કી કરવાના કામમાં ઘણા બહિષ્કાર ગણતા આવ્યાં છે. આ બાબત ઉપરથી મારા એક બિમાર મીનજી વાત યાદ આવે છે. તેને સોરવો તથા જોલી ખાવાની બનામણુ વેદ કરી હતી. તેણે શુ કરવું કે સગળા મજબુત બારાંક ઉગ્રાત ઉપર ચોંટી તરિકે સોરવો અને જોલી ખાવા માડી.

આટલું છતાંની આપણાં રાજ્ય અધિકારીઓ પોતાને કુકમરવાળા મ મળે છે કામણુ કે તેઓનો સગળાઓએ કંટુ ન કરેલી રાજ્યની નિ પ્રમાણે આ સે છે હાનની રીતિ માતેનર, ખાલેશ અને છુગ હાથવાળી છે પગારમાં અને ખીજી બાબતમાં પણ તેમજ છે આગળા ગવર્નર જનરલોના વખતમાં વડી સગળાની નીતિ હતી કે પુરોષ્વન સગળા અમનદારોને ગરમીના દાદાં કામ છોડી સી ડાલ તથા દેવે કાણે બગાળ ખેડના ન દેવા. હું જ્યારે હિંદુસ્તાન ગયો ત્યારે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો કે તે ખાસી રીતિ થુમ થઈ ગઈ હતી. ન જદીક અરવા વગર મુ રી હિંદુનાનના જુદા જુદા બાગના લશકરી અને ખીજા અમનદારોના મોઠા મેનાવડા થાય છે અને તેઓ પોતાના દોષો પોતાના હાથ તજોના અમનદારોને સોંપે છે. વડી અગાળના વખતમાં કામચલાઉ દોષોએ શામે મજબુત વિચાર હતો, હેવું ધારવામાં આવતું હતું કે જોલો મજબુતના અમનદારને અનુભવ તથા કાજી દોષ તેટલી કામચલાઉ અમનદારને નહોત, પણ હમણાં એ વિચાર નિકળી ગયો છે. વડી તમણા ગેરહાજરીની રજા આપ વામાં ઘણી છુટ વપરાય છે. હું કાઈ તેનો વાક કાહાંમો નથી પણ હાનની મર કર કેટલી છુગ હાથવાળી છે તે દેખાડવા માયુ છું.

નાણા સંબંધી સંબંધના બાબતમાં ત્રણ ચીજો વિશે હું બોલીશ પેહલુ — લશકર, આપણી સરકારી આ આગળા દેશી રાજ્યો રણુતરની, ગોવાલિયર, આંદ્ર અને દેરાખાદ જોકે હયાત વગરના થઈ ગયો અને બાકીના સગળા દેશી રાજ્યોને મુલેહમાં રાખી આપણી પક્ષમાં લીધાં છે જોકે આપણુ બગાળનું મોટું લશકર જોળી થુકે દેખરેખ રાખવાને ઘણાક અમનદારો અને દેશી લશકર ગમ્મણુ મડતુ હતુ તે હવે નથી અને દેશી રાજ્યોની બહુકો સેઈ જઈ આપણે તેઓના દાન કાહાંડી નાખ્યાં છે, જોકે આપણુ લશકર હાલ સર્વેમાં વડુ અને હરીફ વારતુ છે અને સંકેપી કરી એક લશકર ૧૦ નુ કામ કરી રોકે છે અને છેલ્લુ તથા મુખ્ય જોકે હિંદુસ્તાનના દેશીઓ મેજબુતી તથા વિલા સંપાદન કરવા તથા પોતાના આગળા બતવાપી હવેના ઉદ્ધમ કરવા મડપા છે

તેવા વખતમાં પણ 'બેન્ટ' જોતાં લશકરી ખર્ચ ૩૧૫૭૮૫૩૪૧૦ નો થયેલો, અને આથી મેહસૂલનો ત્રીજો ભાગ ખર્ચો આપી શકાયે. પુરો-પના લશકરી રાજીના ખર્ચ કરતાંની તે વધારે છે એટલું જ નહીં, પણ હંગામી પોતે કાપુઓનો જ નહીં પણ શિદ્ધિય સ્થાનોનો તેમાં કનેક મુધાનો બચાવ કરે છે તેના ખર્ચ કરતાંની વધારે છે, જે સમજા પ્રવકો કદાપી વસ્તીમાં નહીં તેવે કુસમ્મતમાં તથા કદમાં શિદ્ધિય હિંદુસ્તાન જેટલા જ મોહાયે. શિદ્ધિય લશકરનો આ વર્ષનો ખર્ચ ૧૧૭૬૨૨૦૦૦ રૂપીઆનો અને હિંદુસ્તાનનો લશકરનો ખર્ચ ૧૫૦૦૬૧૧૬૦ રૂપીઆનો અને ૩૬૮૩૧૪૧૦ રૂપીઆનો વધારે થયેલો.

આ લશકરી ખર્ચ કેમ વધ્યો તે બાબે જોતા જ્યારે રાજ્યો પોતાને હસ્તક રાજ્ય લીધું ત્યારે અજાણતા હિંદુસ્તાન તથા શિદ્ધિયના લશકર જોડી નાખ્યાં પણ તેમ કરતા ખર્ચની કાંઈ દરકાર કરી નહીં.

મેહસૂલ મેહસૂલ તો હિંદુસ્તાનમાં ફક્ત નામના હોવાથી ઉપર મોટા પગારના અમલદારોએ તે બાબેની ફરજત આપણે માયે.

વળી અગાઉ હવે ધારો હતા કે જેમ નોકરીમાં અગત્ય પડે તેમ ખાતાઓ નેમવામાં આવતાં હતાં અને તે ખાતાઓમાં ફક્ત ખાતી પડેલી જગ્યાઓને ચલાવવામાં આવતી હતી જેથી કાંઈ પક્કે પાંચે કહી શકાયું ન હતું કે તેને ક્યારે ચલાવવામાં આવશે જેથી કરી જેઓને કાલુ નોકરી કરવાનો ચોખ્ખો નહીં તેઓ જલદી માફરીએ છોડતા હતા પણ હમણા એક ન માંલજેનો નવો ધારો રાખલ કરવામાં આવ્યો છે જેથી નોકરીમાં વધતી પડતી નોકરીની સુલત પ્રમાણે આવવામાં આવે છે અને ખાતી જગ્યા વગરે કાંઈ જોડામાં આવતું નથી પણ જેઓ એક અમલદારે મોકલ વરસની નોકરી પુરી કરી કે વરસી પડેલી ઉપર તેનો હક લાગુ થાય છે એટલે પછી ખાતી જગ્યા હવે કે ન હોય, આનું પરિણામ હવે નિષ્પત્તિ છે કે મોટા હોવાનો આધાર ફક્ત નોકરીની મુદત ઉપર રહે છે અને બીજા અમલદારોનો હક અથવા દરને અગત્ય છે કે નહીં તે જોવામાં આવતી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી જે કોઈની મોકલ વરસો સુધી નોકરી કરે છે તે મોટા હોવા ઉપર આવી શકે છે અને મોટું 'વેનચન' મેળવી શકે છે. એટલા માટે મને કોઈ સેવક સુધી રહેવાનો ફાવ કરે છે, અને મગજા, ચાંચે ધરડા થવા માગે છે. ચોડકમાં અમલદારોની એક મોટી સંખ્યા મોટા વેનચનવાળી થયે જેવી કોઈએ પોતાના જનમમાં પણ જોઈ ન હોય.

અજાણતાં આ કાંઈ મોહરું મન નથી. ગયા એપ્રિલમાં આવપત ઉપરના કર બાબે વડી ચરકારની કૌન્સિલમાં તકગર કાંઈ તે વેજાએ વડા સેનાપતી મુવિલ્લમ મોન્સિયરેડ બોલ્યા કે "વગર કાગલના ખાતાઓના થતા વધારા ઉપર હું તમારું ધ્યાન એમના માથું છું, જનને દાનિશદન અને કર્નલ મુમ એઓના

દીકા જોકે ખારીક ખાખરોમાં જુદા છે તેમજ મગજુ જોતા તેઓ હો પછીનો ચીતાર ખરેખર ઘણો બધા કાર આપે છે. હુન્માં આપણી મગજી કરકમર આ વગર કારણનો ખરચ ખાઈ જાય હવી વાસ્તીમાં આપણે જોએ સારી હાલતમાં તે ખરચ પેદા કરવાને ધાર્તી બરેલા ધગડા કરવાને લોકોની જુમથી ફગ્ગ પડવાને લીધે વગર જોખમ બરેલુ ચાઈ પડ્યો.

પણ એટલાથી જ કાઈ ખમ ચુ નહીં ધણાક વગરો થયા કાઈ જ ફરીઆદ નહીં પણ હિંદુસ્તાનના અમનદારોની કરવામાં આપે છે અને જેમ છુ મુક વામાં આપે છે તેમ તેમ વધતા ઘવાઓ ઉભા થતા જાય છે જાણે કે ને કાઈ છુ મુકવામાં આવી તો ખ અને ગ ને પણ તેજ પામાં ઉપ રાખવા જોઈએ, અને એ રીતે ઘવાઓની હવ વગરો ગઈ સેવો દેલુ માનમ પડુ કે મગજા રાણીના અમનદારો કરતા હિંદુસ્તાનના અમનદારો વગી ગયા અને પછી આગળાઓના ઘવાઓની મલુમીમાં સેવા પડ્યા.

હાઈ મેઓએ અગાઉ કરતા વગી નચકરી મરચમાં અતિધણી ધગડા દેખાડશે અને તેનું પરીણામ વિનાયતની મગજગના ઉત્તર ઉપર રાખ્યું તેમાં પેહલો સવાન રોપખાતાને લગતો હતો. રોપખાતાની બાજબડ માત્ર એ હતી કે ઇંગ્લાડ, હિંદુસ્તાન અને સમ્યાનો મગજા મગી તોપખાતુ ધણ વગી મગ અને હિંદુસ્તાનમાં વગી પડે તો રોપખાતામાં અડચણ હતી કે તેનું કરણ શું એ રોપખાતાના સવાન મેવા મળ્યુનછે કેમકે હવે માત્ર ઘવા મગી દેલી રોપખાતુ જેજ નહીં રણજીતશયિ એક રોપથી કામ મર કર્યુ અને પોતાથી ખની એવી રોપો એકવી કીરી, જયા જયા તે કીસ્તો લેતો ત્યાંથી રોપોને પાછળ ધસડતો હતો તે એટલા સુધી કે તેના પડોશીઓ કરતા તેનું રોપખાતુ મોટું થયું અને તે ઉપર તે ઘણો મુસ્તાક હતો. દેલીએ મારી પો જાણતા હતા કે જેમ રણજીતશયિનો પ જાળમાં તહરાય હતો તેમ આપણે આપ્યા હિંદુસ્તાનમાં હતો અને તે એકે આપણી પાસે આપ્યું રોપખાતુ હતું એજા મોટે આ વડા મોટો રોપખાતાનો ખરચ હિંદુસ્તાનના લાખમાં નહીં પણ ઇંગ્લેન્ડના લાખમાં હતો.

વગી મરકાગને જે મચના કરવામાં આવી હતી તેમાં દેલી લચકરનેની ક મતી કરવાનો વિચાર હતો. બ ગાળના લચકરનેતો જોઈલુ જોઈએ તેણુ ધગડામાં આપ્યું છે પણ મુખઈ અને મદ્રાસ અને મુખ્ય કરી મદ્રાસના નલક રમાં હજુ ધણા વગરો માણસો છે અગાંના કોસ્તાનુ લચકર અગાં હિંદુસ્તાનનો મોટો કામ હતો તે ઉચ્ચજાણથી કરી આપણે હિંદુસ્તાન જીવીલુ હતું, તેને ૧૦૦ વરચ વગી ગયો અને મગજો મામલો ફરી મેવો છે આનો મમાં ધાની બરેલો હવે માહારાણીનો એકે મુલક નથી અને મદ્રાસ ઇતિહાસ સેકોની રીતમાત, લગાઈ તથા બડ શીવરથી તદ્દન જુદી ચાઈ ગઈ છે બ ગરોર ખાતે

એક ક્વાર્ટરવાળું સાઈ લગકર અને મદ્રાસ ખાતે એક કુરેશિયન રીજમીટર ચક્રની મદદથી તથા હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે જે મુંબઈ પોલીસખાતું સ્થાપ્યામાં આવ્યું છે તેથી માધારણ રીતે કેલેન્ડરનો હિંદુસ્તાનનો અખંડ દિવસકલ્પ તથા તેને લગતું સગણું આચારનીથી અચાવીચકાવ. સીપાહીઓ તથા ખીજાઓ આજનાઈમાં દાહાડા કાઢે છે એ તેઓના હકમાં લાભકારી નથી. હમણા આપણે જોયું હતું કે મદ્રાસની દેશી રીજમીટરને કોઈપણ પારકાં રાજ્ય માટે ઉપયોગમાં આણી નથી. ખરી વાતતો એટલે ખીજા લોકોની માફક તેઓ લગાવક આવત ભુલી ગયા છે અને તેઓના ખાવડી છોકરાંઓ તથા ખીજાં સગણો માથે પડાય છે. આ એક ખીજો સવાલ વિચારત યુગલવામાં આવ્યો હતો. મદ્રાસના લગકરમાં કમતી કરવા માટે પેહલાં મર પાસીક ગ્રાંટ અને જે પોતે તથા હવે લાર્ડ મેયોએ ક્લચના કરી હતી તે બાબે કોઈ રીજમીટરના લાભમાં અથવા કરકમરના લાભમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો ન હતો પણ અમલદારોના લાભમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. હું ધારું કે હવે આગત્ય વિચારવામાં આવી હતી કે હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરતા સગણા ઇંગ્રેજ અમલદારોને મરજો ધનમાફ આપવો જોઈએ અને એ ધારણાપર સગણ કામ ચલતવી રાખવામાં આવ્યું.

આ કારણોને સીધે લાર્ડ મેયોએ મુખ્યવેણા પ્રકારે લગકરમાં ધાર્ધ મકમો નથી અને પારકા રાજ્યના મોટા ખરચનો આ એક જાણવાનોગ નમુનો છે. જો આપણને હિંદુસ્તાનના દેશીઓ માથ નહી પણ આપણા સ્વદેશીઓ માથ કામ હોતો આ મામળો તદ્દન ફેરવાઈ જતો. જો કાજણ રાખનારી પ્રજાની દેખરેખ હોત અને પારલ્યામેંટ લોકોના નહી પણ પોતાના નાણા ખરચતોતો ફર્કાદ કરવા જેવું કોઈ રહેતો નહી. પારલ્યામેંટ ઉપર જે દખાણ કરવામાં આવ્યું હતું તે હિંદુસ્તાનનાં કર ભરનારોઓના લાભને માટે નહી પણ ઇંગ્રેજ અમલદારો જેઓ લાભની આસા રાખતા હતા તેઓને માટે હતું.

ખીજો દાખલો જાહેર ખાતેકામનો છે. ૧૮૨૮ ઇ.સ. કુ'પનીના વખતમાં જ્યારે માધારણ રમતાખી ન હતા ત્યારથી તદ્દન જે ફેરફાર થઈ ગયો છે તેનો આ મુંબઈ દાખલો છે. લાર્ડ મેયોએ કૌન્સિલને વાદ દેવાડી કે "૧૮૬૬-૭૦ માં આઠ કોડ રૂપીઆ અને ૧૮૭૦-૭૧ માં ૩૦ મેડ રૂપીઆ જે જાહેર બાંધકામ ઉપર થયા છે તેજ કોઈ ખરચ મરકારને જોખમે યોગ હોય હેવું નથી. આપણે હિંદુસ્તાનમાં રેલવે ઉપર બ્યાજ વગરે ખરચ માર્ચ ૧૮૬૬-૭૦ માં ૧૫૭૭૦૦૦૦ રૂપીઆ કાઢાડ્યા ૫૪થે. મરકારી જમીનગીરી તજોની રેલવેઓ એજ વરસમાં બાંધકામ ઉપર ૮૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ ખરચથે. જેથી કરી ગયા વરસમાં ઉપયોગી બાંધકામ પાછવ બ્યાજ તથા અચતમની 'સાન' ની તેરીખ મુંબાં ગણતા ૧૪૦૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ યાવ! એજ પ્રમાણે ૧૮૭૦, '૭૧ નો એકંદર ખરચ ૩૧૪૨૮૮૦૦૦૦ નો થયે." ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦ ૦

તે નામદાર બોલ્યો કે “બીજી રીતે બોલતા જોઈ બાલકામ ઉપર કુલ ખર્ચ આ માનની મેલેક્સ બાદ કરતા ૩૧૩૮૦૦૦૦૦૦ ની યથે ને કુલ મેલેક્સ માલ સરખાવતા ૪૭ ટકા થાય છે. આ પ્રમાણે માત્ર વરસમાં વધશે, જેથી માત્ર માનમાં કુલ મેલેક્સનો હડધો બાગ જોઈ બાલકામ ઉપર થવા જાય, અને સુધારો કરવાની આવી કાળજી પૂરવિના કોઈની સંકોચે બતાવી ન હશે.”

આ ઉપર કોઈને બોનસને વખતે મન થાય કે “we guard ‘mammoth’ ‘festina lente’” “આવી ઝડપ કરતા ધણી ઉતાવળ” થાય છે. જોકે બાલકામ ધણી સારાં પાલુ એના જેવાજ થા નેહત નીજ કામો છે. જ્યારે જોકે બાલકામ અને રીવાજો અથવા કમડી નાખનાર કરે વચ્ચે આપણને પસંદ કરવાની કુલ પાડે ત્યારે આપણને વિચાર કરવો જોઈએ. એ બાલકામ અને રીવાજ નીજ કામમાં ઘણાપણની ધણી અગત્ય છે. ૨૫ વરસનું ને કામ તે પાલુ વરસમાં કરવાની તમરીજના પગલામ, આ કાર્ડ આપણે પેલવી વાર જોવા નથી આપનાડના કુકાળની પેજા તથા ત્યાગપછી મગજાના મોલ મા હેવાજ સખ્દો હતા કે “આવગાડમાં એટલો અપ્પુ કુપાઈ રહેલો ખજ નોડે કે ૮૦૦૦૦૦૦૦ રોકોની આપરીય વસ્તીને પાજાને તે બચે,” અને ફેલીક રીતે એ વાત ખરી છે પણ તેમ કરવા આગાડ બીજી એક સદી ઉપર કુકો મારવો જોઈએ. ને કોઈ જાદુઈ લાકડીના જોડે એ દેશનો મગજો અપ્પુ ખજનો એકદમ બાહાર પડે તો તેથી વસ્તીનું પાજાલુ થાઈ શકે, પણ એ મગજો એકદમ બાહાર પડી શકે નહીં

હિંદુસ્તાનમાં આ દાડદાડીના તથા ૩૫ વરસ સુડીની ઉતાવળના પરિણામ મીંઠ ઘણાબાઈ નવરસજીના સખ્દોમાં મેલ્યે તો “મગજો રીનની ખરાબી છે, ખરાબો પડી ગઈ, પુલો અને દેવલો થાવાઈ ગયા” આ મગજ માહારા પોતાના જોવાથી અને ખીજાએના આમગયી કહ્યું.

નેહરોના બાલકામો ને કરકમર અને મધ્યમપણાથી કરવા હોય તો તે ધણી કાલકાકાકે, તેમાં સુખ્ય કરી નાહાના પણ હિંદુસ્તાનની મગજને નામે હાલતા ખજનચીએ ને કામો બતાવજી તે કાર્ડ નહીં પણ ચાલો ખર્ચ અને બાલકાકા કામો. “ખરેખર આપણે સુધારાના મુદ્દમાં ભુરકો માર્યે છે એ હાલતા આપણા ૧૦ અબજ દેવામાં ખીજ ૧૦ વરસમાં ખીજ ૪૦૫ અબજ વધશે.” ગોદાવરીના બાલકામો ને એક પેજા ધણી પસંદ પડતા હતા તેથી આપણે હડા લેવો જોઈએ કે ‘કાક ઈસિગેયન કુપની’ ને આપણે આચરે ૧ કોડ રૂડિઆ આપ્યાં ‘એનફિનસ્ટન લાડ કુપની’ ને ૧૮૩૦૦૦૦૦ રૂડિઆ આપ્યાં. કાર્ડિંગ ટાઈનમાં ‘રેલવે’ કાવા માટે કાર્ડિંગ હાલત વગર આપણે આપણા ખીસામાંથી ૫૦૦૦૦૦૦ રૂડિઆ આપ્યાં ને કનકતાથી ૪૦ મેલ દુર છે. કોઈની દેશના ઈનિહામમાં આપણે જોઈ નથી કે બે આપણ

આરંભે એકકથી ૪૦ મૈદને વ્વંતરે હાથ તોએ આપાં બુલમા નાખનારાં કામ માટે હિંદુસ્તાનની પ્રાન્ત પાસેથી ૫૦૦૦૦૦૦ રૂપીઆ લીધામા આવ્યાછે અને તે રેલવેને ચાલુ. રાખવાને ને અરચ થાયછે તથા પોર્ટ કાનાંગ કુંપનીને ને નાણું ધીરું છે તેવો જુદુ.

‘લોનો’ કાલવાની હાલની નથી રીતથી જાહેર બાંધકામ ખાતાં કરતાં વધારે જરૂરયાનંધ નાણાનો નિકાજ યાદી જાયછે અને એ વધારે ધારતી બરેલા એમછે કે તેમા ચોક્કસ ધણીએના લાભછે અને વારિધીએ દેવી રકમો ‘બનેટ’ મા નાખવામા આવતી નથી. આટલાં બધાં જાહેર બાંધકામ માથે કાલવાની રીતથી મજદૂરીની તંગાચ થાયછે અને તેમા ક્રમો માથે લેવામા મરમાઈ ચાલેછે. મુંબઈમા પણ જાહેર બાંધકામની દાકાદોડ હાવાથી મજદૂરીની કિમ્મત ધણી વધી ગયછે.

એકજ ટેકાણે મગજું કરવાની ગોડવણ વગર આ બાંધકામો યાદ શકે નહી. દરેક કામમા સ્વંચ મંજૂરેશ અને ધણીએના લાભ જોઈએ, પણ હિંદુસ્તાનમા તેમ થવાને બદલે અમનદારેનો અટકાવ એકાદી એક ચોડાબંધ આવી પડેછે અને મગજો નોખમ જતો રહેછે પછી તેના પરિણામ યુદ્ધવણ અને મગજા અખન્યારની મેરહાજરી છે. ને રકમ દર વામ વેહેંચવામા આવેછે તે ધણી યોડીછે અને જુદી જુદી મરકાર, અધિકારીઓ અને તેઓના હાથ નિચેના અમનદારે પોતપોતાનો ‘પતાન’ રજુ કરવાથી લુહાલુહ અને અધી-શર્ધ યાદી પડેછે અને કાંઈ કામ ચલું નથી. મર બાર્ડમ ક્રિયરે આ આસોસી-એથનની હજુર બાપાણ કુર્ડ તેમા જણાવું તેમ જાહેર બાંધકામ ખાતાનો ખરેખર ઉપોગી અમનદાર તે નવા ‘પલાનો’ રજુ કરે તે નહી પણ ને નથ ‘પતાનો’ કાવી નાખી તેઓને અખન્યારમા રાખી શકે. હિંદુસ્તાનનું જાહેર બાંધકામ ખાતાનો ચોડો દેવોતો મોટોછે કે હંમરેજ લગાવું આનું ની તેવું નથી. તે ધણી વરચેનો કચરો મહાઈ થયા વગરનો એકો યાદી પડેછે.

ખરચની એકજ રકમ ઉપર માત્ર હું જાનવા મારુંકું તે “કારેશ અને મરતોની રહે અપાતા જવાનમો” ને નામે ઓલખાયછે. તે રકમ ૧૦૮૭૦૦૦૦ રૂપીઆનીછે, પણ આટલાથીજ કાંઈ વળું નહી. દાખલા તરીકે મીંઝ મારસી-એ ધણીજ આણુકાનીથી ૧૮૧૭—૧૮ ના ‘બનેટ’ મા મહાજાદા અઝીમ જાહાના દેવાની ૧૫૦૦૦૦૦ ની રકમ દાખલ કરી હતી તથા તેના મગજો અને નોકરેશ માટે ૩૧૫૦૦૦૦ ની વધુ રકમ વરચ દાહોડે જુદી કાહડી હતી. કેજવણી, વિદ્યા, હુન્નર બાને જણાવું કે તે મુજબરકામી આપવા નોગ બાખો. એ પણ તેમા જાહાજો વધારે થયો તેના જાણવામા આવો નથી. મગજો છે પણ તેમા જાહાજો વધારે થયો તેના જાણવામા આવો નથી. મગજો વખતે અને કાંઈની ખરચે રાતનો વિધાય કામમ રાખ્યો નોહ્યે ૫૭૭ વપ્તે, એકોતોની માહા મેહનતના ઉપખરેના પેમાથી ધનો ઉગાડે ખરચ

અને હાલનાંકમાં 'એજન્ટસી' ને મોટે જાતી મોટી રકમની વાત ચાંધારણ રીતે જાણીયતો આની કીલમના નવા દાવાવાળા મોટા લોકોના દાવા ઉપર થોડુંજ ધ્યાન આપવામાં આવે.

૧૨૬૮ વર્ષનું કરવા પછી હરે ૭ તેની વિષય ઉપર આવું છું 'આપણી હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી ખરાબ હાતતનું એક મોટું કારણ આપણો અમુક હિસાબ છે. આપણી હાલત શું છે તે જાણને તક બને એટલા જનદીથી હિસાબ કોઈવાર તેવાર કરવામાં આવતો નથી અને તેમાં અટકાવ થાય એટલા જનદીથી તે તપાસવામાં આવતો નથી. આની હાલતનો ઉપાય કરવાને મેં તાજવીજ કરી અને લાર્ડ હાલીફક્સે એમાં મદદ કરવાને માહારા હાથ તમે મેં ઘણા હુકમીવાર અમનદારો નેમ્યા. સર રિચાર્ડ ટેમ્પન પોતાના ૧૮૬૯-૭૦ ના નાણા મંજૂરી રિપોર્ટમાં કહે છે કે "મારે કહ્યું કરવું નો હુએ કે હંમનાડથી મેલરમ કીમટ અને વીલીફીન એઓને સર આર્ચિસ દ્વારા લ્યનના હાથ તમે મોકલવામાં આવ્યા તેઓએ, હિસાબની રીતમાં અને ત પાસમાં ઘણો સુરાસે કર્યો હોતો " પણ મને ખાસ્તી લાગે છે કે ઉપના મુહરિયાની આ સુધર રીતે હજુ પછી રાખવામાં આવી નથી. હ વધારે બાંધુ કરવા વગર એ બાબતને ૬૬ મુદ્દાથી જોઉં છું.

જ્યારે દરેક ઈનાકો પોતપોતાનો ખરમ ચનાવતો હોતો ત્યારે કરકમરનું એક મોટું કારણ હવું. પણ હવે જ્યારે મગળી મેહસુન એકાદ ટુકાણે એકી કરવામાં આવે છે ત્યારે દરેક ઇલાકાની સરકારની માત્ર એકજ મકમલ એકે કે આવતી ધાપણમાંથી પોતે સર્વેથી મોટો બાગ લેવો. ગણનીઓ કરતી વખતે ખજાના ખાતા ઉપર ઈનાકાની સરકારોનું દબાણ ઘણું જખર છે, સગમ પોતા તાક તાણવા માગે છે.

હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી બાબતમાં ધારો કાયદાથી કાઈની મ બાળ રહી નથી, જો કે દરેક ખજાના ખાતાનો ફેરફાર ધારા કાયદાની રહે થાય છે. જો કે લાર્ડ મેક્લેના વખતથી હિંદુસ્તાનના ન્યાય ચાત્રમાં હવું કરાવવામાં આવ્યું હવું કે દરેક ધાગ કાયદાને અમલમાં લાવ્યા અગરિ તથા માસથી તેની ખર સરકારી ગેઝેટમાં આપવી જોઈએ અને ધારા બાવનારી સભા યના પછી હવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે દરેક ધારાને બા રીકીથી તપાસવાને એક કમીટી ઇલાવી, પણ હોતા આવપત ઉપરના કરની વેળા તે તા. ૨ જીએ જાહેર કરવામાં આવ્યો અને તા. ૫ મી એપ્રિલે ૫ માં કરવામાં આવ્યો અને એ કાયદો ડોન્ટિનમાં રાંધુ કરવામાં આવ્યો હવે ખખર મુબાર્ક મલે તે પગાર યના પછી ૧૬ રાહાડે પડી હતી.

માઠા બાપમે રાજ્ય અધિકારી અમકાવ કાઈ મારો નથી. 'એકમકુટીન ડોન્ટિન' માં અથવા ખજાના ખાતામાં દરેક હિસાબને તપાસવાની તો પ્રાગ

છેત્ર નહીં. અગ્રે દીક્ષા ધરનારી ધર્મસ્ત્રીથી તથા તે બાવેની આગ્રાથી ને કા
ચલે ધાવડે તે હિંદુસ્તાનમાં તો જોસમાં આવતોત્ર નથી. હિંદુસ્તાનનો દેશ
કાઈ એક દેશ નથી પણ ઘણા દેશો એકા મળી ધરવાડે. પુરાણમાંથી સ્ત્રી.
આ કાકાકી નાખ્યે અને બાકી રહે એકા એ ગોળેડે, અને તેના મુખ્ય રાજ્યો
તમકથી હલાકાની મરકારે અને કમીસનગે છે નેચો વડી મરકાર માથ પા
ધરે અવધાર મળેડે. જેમ આખો પુરાણખંડ એકજ રાજ્યથી આવી ન શકે
તેમ આખું હિંદુસ્તાનની એકજ કોશિથી આવી ન શકે. વાર્ષિક 'બજેટ'
તૈયાર કરવાના વખતમાં અગ્રના આવામાં કલકત્તા મરે ને પુરાણ પડેડે
તેથી આગરનાના દુકલ નિવારણ કામગીરી અગાઉ સાબજનામાં આવી ન
હતી. ગણતરી કરવામાં અને તેઓને શોધવામાં તથા નાણા સંખ્યાથી સંગ્રહ
પરિણામ મ પુલ્ક કરવામાં દાર્શનિકો આખો વખત ભાવડે, અને એકમાત્રી
કનકતામાં પડેચાણુ રિચેતો મળી ગડેતો તેને શોધવાનો પણ વખત રહે
તો નથી. કેટલાક અગત્યના હતાકાઓનો હિગામ 'બજેટ' બાહાર પડવા
સુરીમાં આવી પણ પોહોચતા નથી.

"ડીસેન્ટ્રેલીઝેશન" યાને મકે મકેને છુટ પાડી આપવાનો મવાત
આપણે ઉદગની પડે કરડે એ. માહારા વલુ જુદા જુદા 'બજેટ' ઉપ
રાશી માનમ પડેડે જેમ મમે તેમ સોકન રૂડ વરફિ યાપરવાને દર વરસે
શોધ રૂડો હતાકાઓની મરકારને રકારીન કરવામાં આવ્યા હતા અને શો
કમ મતલબો જેમકે હતાકાઓના રચતા અને પોલીસો તેઓને મવારીન ક
રવામાં આવ્યા હતા. વળી રૂ દર વરસ 'સોકન રૂડ બજેટ' તૈયાર કરેતો
હતો. ત્યારપછીથી વગર રોકાની ધણીક વકારો આવી હતી પણ કાઈ ની
વેડા આવેલો ભાગતો નથી, પણ એ બાબતની ખાતોઓ દોરેલેવી તો નોચથી
પ્રકાશના લાગીડે કે હવે તેને નિરોડો લાવવાની અરજી અગત્ય માનમ
પડીડે. હવે મસ્તીઓર ગ્રાધાને ગિગઝમાંથી પ્રકાશનો મમમ આવ્યોછે,
હિંદુસ્તાનનો અરેખરે કાગળા હતાકાઓની મરકારના હાથમાંછે. મગના
અગત્યના રાજ્ય કારભારને માટે હતાકાની મરકાર માટીડે અને વડી મ
કાર તાહાનીડે. હલાકાઓની મરકારે શુ કાણુ તે પુરવાર કરવા વગર એ
બાગને ઉત્કાશી નાખવી નોહ્યે. વડી મરકારનુ શુ કામડે તે પુરવાર ક
રવુ નોહ્યે, અને તે ઉગત ને બાકી વધે વે હતાકાની મરકારને માથે ના
ખવુ નોહ્યે.

વડી મરકારના હાથ તજે લગકા, પાગલ રાજ્યો માથ વનીવર, કમલ, મારા
કામરા બાધવાનુ કામ, ટપાન અને તાર ખાતા મગના સોપવા નોહ્યે, પણ
ટપાતને લમતા બે મકારડે.

લમકના આગમાં દો મગરે દેવી બમણી મગવાલાઓને દમીઆર

મુખી દેવાડી દિ કુમ્તાનમા સુમેહ કરીએ અને મરકો ધણુ કરી મધુર્ણ પાકે
અને હતાકાની મરકારના હાથમા મજબૂત પોષીમ આપીએ તેથી લયકનો
મોટો ભાગ રામયોએ તેથી આપો મામલો ચાલેએ આની કરકમર કે
લીએ તે દેખાઈતો હોવાથી કેલવાની જરૂર નથી

પારકા ગાજ્ય માથ ખદોખરતો ચનાવવાને હાન ને ગોઠવણુએ તેમજ
રાખરી જોઈએ

જ્યારે કરજનો મુગનો મોળો આપ્યા હિ કુમ્તાન ઉપર પડેએ ત્યારે તેનો
મુગનો જોખમ વડી મરકાર ઉપર રાખનો જોઈએ

ધારા કાવલાના બાબમા વડી મરકારનુ કામ એ કે આ ની શાહાનશાહતમા
સુમેહ આ જોખમ ધાર્ધ રાખરી, આપમતનખથી અથવા કાચા અનુભવથી
કામ વાકુ આનુ હોય તે અગ્રાવનુ અને આપા રાજના અનુભવને દરેક
બાગમા કામે નગરડો

તમજ અનમતા વડી મરકારે કોઈની વખતે પોતાની શાહાનશાહતની
મુગની શક્તિ એક ચોરસ બાબદ ઉપર લગાડવાની મતા આપરી

હતાકાની મરકાર પારોથી વખતે વખત કેટલુક મિચતા કરણો મોટો
લેવાની વડી મરકારન મતા આપરી તે કરણો એકે ૧ હુ, જાહેર નોક
રીઓનો ખર્ચ ને અગત્ય કરી વડી મરકારના હાથમા રેહયો જોઈએ અને
૨ જુ કે નોક રાજો ને હજુ કાચી ઠાવતમાએ તેમા નોક રાજ્ય અધિકાર
રચાવવાની મતા જુલો જુલો હતાકાની મરકાર વચે ખરેખરી હિમામ
તકી કરવાની અન્યાય નયમ વેંચ્યાઇ જવાને લીધેએ અને ખીલ ખરચો
મા કાઈ વાસિ પડતો નથી મોટે એ લયકરી ખરચનુ મગજુ વડી મરકારનાજ
હાથમા રેહતા મરે અન દરેક મરકારની ખરી વરીરી મેલકતમારી મથ
કાને મારે રમાણુ રમાણે રડી મરકારે રેણુ.

વડી મરકારે અને હતાકાઓની મરકારે પોતપોતાના 'મજે' કરવા
અને તે પસાર થતા અમારુ અમુક 'કેન્ડિમ્બો' મા તપાસાવવા જુલો
જુલો 'કેન્ડિમ્બો' મા પ્રાગી તરસા થમથી રેખીઓની અપનાત, જલો દિ
મત અને આપ રાજ્ય ચનાવવાની શક્તિ કેમ વરી અને જાહેર તથા
ખાનગી બાબદમા પોતાનુ કામ દમીઓએ કેમ ચનાવવુ તે મીખવવાની
આપણી નેમએ તે કેમ પાર પડે એ ખાતે એક નિમ્મ લખાઈ થાય આ
મુજબા 'મજે' રડી મરકારે તકામી તે હાન ધમતા રીધ કરી વિનાયન
ગોઠવવા પડુ વડી મરકાર પડુ જોખમ રૂઝ તેઓએ પોતે કીધેમા આ
ચેતોજ રાખરી

હિંદુસ્તાનની ગાજ્ય નીતિ આ ખર તાજુએ અને તે ચાલતમા આ
હાથથી આપણી મુગની અડમણો મરી જાયે જ્યા જ્યા ખરી અમજો

અને ખારીક ખાખરો ખમર હશે અને જ્યાં જ્યાં પાધરે રાજકારભાર ચલાવનારા કારણો હશે ત્યાં ત્યાં મેહસુનના બાગો વાળાની રીતે ઉપયોગમાં આવશે. નેએને લાગે કે વળે કે તેઓ સર્વેથી સારી રીતે જાણે કે તેઓને શુભેષ્વરે અને તે કેમ મેજરી સકાય. ને ઘણે અને નકામો ખર્ચ થતો હશે તો તેમાં તેઓનો પેશાનો વાક કેલવાયે કારણ કે હાથ કાવાનું તેઓના પોતાના હાથમાં છે. ને અગત્યનું મેહસુન એક આગળ અને લોભને નાખત કરી એકદુ કરતુ પડશે તો વસારે મારે રસ્તો શોધવાનું તેઓનાજ હાથમાં રહેશે. નેડો પેહડનાર જાણે કે નેડો ક્યા ખુબે છે. હવે જાહેર પાધકામ બાને પોખતા આપણા હાથમાં નકામો અને નુકશાન કરનારા ઓવિતરના યોગમાંથી સીરીન એનજનીયર આવશે, આપણા હાથમાં પાધરી મળી અને નેખમ આવશે અને અણુરૂપણને તથા મારામારીને બદલે મુંડ મુંડને હકનું મળશે.

યોગક વગર યથા હિંદુસ્તાનના શેહરોમાં “મધુનીમીપાલીની” ની રીતને સુરારવા પાઠન ઘણી મેહનત કાવામાં આવી કે અને તે રીત હવે એ પ્રિય ની માકક તથા હુરેપના ખીલ સુરરેના દેશોની માકક નાંદાના ગામડાઓ માંની ઘાખત કરી જોઈએ. ને કામો રખટ રીતે જોના એકજ ગામ અથવા શેહરનેજ માટે હોય તે ‘મધુનીમીપાલીની’ એ કામ જોઈએ, ને નાણુ સંધારણ ખજાનામાંથી અથવા બાકીમાંથી ન મળે તે યોડી સુકાના માલાણાથી કાવવું જોઈએ. બારકામો ઉપજ કરનાર કે નથી કરનાર હોય ને ફેર બગાવવામાં આવો કે તે કળપિતે હોય અથવા બાઈલ ક્રિયાના જોખમ માહરો પલ્લુ મિચાર કે મુગળા બારકામો ઉપજ દેખાડનારા હોવા જોઈએ, નહીં તો તે બાધવા ન જોઈએ. ને કામો ઘણા વગર સુરી સાલે તેવા મફત હોય અને જરિબના લોકોને લાખકારી હોય તેવા કામોના ખર્ચ ઘણાક વરસોપર પેહચી માખવાની નીનિ ઘણી આવી કે પલ્લુ એ નીનિ કેના કામો ઉપર લાગુ પાડી તેનો આવક તે કેરી ઉપજ કરશે તથા કેરી કરશે તે ઉપર કે. કેનીક ઉપજમાં પાધર નાણુ આવે કે પલ્લુ કેનાકમાં તેથીએ વધારે અગત્યનું આવે કે. ઘાખના વરકિ એક સાધાગણુ રમતો કે, ૪ ૮૩ ની ઉપજ કરતા વધારે ઉપજોગી કે કારણ કે તેથી ખીજી જગતી ઉપજોમાં મ ૬૬ પાવ કે.

આની રીતની મરકારે વડી મુકારની મળ વગર જાહેર કરતમાં કાક ખી હુ પડે કરતો નહીં હેવા કામો કે જોમાં પ્રજાનો લાખ હોય થા આ જગી હક હોય તે કામો વડી મરકારની મળ વગર કાવા નહીં.

હવે હુ કર ઉપર આવુ છુ, મોહરા જગત પાલી કાક નહીં પલ્લુ નવા કરે શોખતા આપણે આપ્યા દેએ. આ કરે શોની કાકાકાનું કામ

આપણા ધણાક અર્થ શાસ્ત્રીઓને અને રાજ્ય અધિકારીઓને માનીતુ ચાઈ પડ્યું છે પણ તેમ મરતામા આપણે ને ધણી મોહટી ખુશી કરી છે. ૧ કુતો કરની જાળ થી આપણુ પ્યાન એમણુ તો જે આઈ મધુ હમુ કે આપણે ખામ્ય તો મુશગોજ વિમરૂ મયા હૈવે અને ખર જોતાતો તે મુખ્ય સીમએ કામણુકે જવાસુડી ખામ્ય ન હોય તથાસુડી કરનીની જરૂર ન પડે અને ૨ જુ જેમ આપણી કુશરે તેમ આપણે ત્રિઆ કરવો નથી કે કઈ જાતનો કા હિંદુસ્તાનને માફક આવશે (માબજો માબજો)

પાંચમ કરો અને આઠમ અરજા પડતા કરો માફ રીતે જુદા જણા વપાડે, આઠમ અવજા કરથી મગજી વગલી ઉપર મવજ પડતી રીતે મરખી રીતે ને જો પડે અને તેઓના મુખ્ય અને રીંગભાતો ઉપર ધણોજ નજરો જોતો પડે છે. ધણકરી તેઓ માતતા ઉપર પોતાને વગર જાણુરે કા જાયા જાવડે આડો કર મગજાડમા એટલો બધોતો માલિકે કે આપણી કુ જગાત ખપની સીજોમાથી મગેડે અને તે જરૂરની યાઈ પડીએ હાની જાતના કરો હિંદુસ્તાનમા નિમક ઉપરની જગાત અને દારૂ તથા દવાઓ ઉપરની જગાત અને તે આખી મહસુલનો ૧ ડો ભાગડે, પણ જો લોકોના નિમાર પ્યાનમા લખએતો આપણી નાણા મંજી રીતિમા તે વગર વાધાને માનમ પડેડે આપણ ઉપરના કાને ખતે જવારેખી કોઈ દેશીઓ ખીજી ચચના કરેડે તવારે કોઈ દેવો આડી રીતે પડતો કર લાવેડે અને જવારે તેઓનુ કામગાજ અને “મધુનીસીપાઈ” તેઓને સોફનામા આ વેડે તવારે દેશમા આવતી જીલ્લો ઉપર કર નાખી તેઓ નાણા ઉધુ કરેડે

હિંદુસ્તાનમા હેવા આઠમ અરજા કર મો હ મેશ દેવો વાગે હોવામા આવેડે કે હિંદુસ્તાન ધણુ મરીજ દેશડે અને લોકોના મોટા ભાગને ધણા થોડા ભાગ ઉપર નિર્મીહ કરવો પડેડે હિંદુસ્તાન મરીજ હોય કે માતમર પણ તેનામા પેદા કરવાની શક્તિ અતિશય મોહીગીડે તે મોધી ના કેદવાઈ શકાયે નહી અને તે શક્તિને ઉપયોગમા આણુવાને આ મરીની મ રૂઆતથી ધણી મેહનત કરવામા આવીડે તથા વધુ ઉપજ ત્યાના રેહવાળી ઓને વે હચવામા આવીડે

અગાઉ હિંદુસ્તાનમા કર નાખવામા આવતો હતો જેથી ધણાક હચવા મરખા અને ધણાક અગીલિ બરેના ખવાનો ખતતા હતા તેને બદલે લાર્ડ કાર્નવાલીસે જગાત દાખ્ખ કરી જેથી થોડીક ગણુનીની વસ્તુઓ ઉપર જગાત પડતી હતી, પણ પછવાડેથી દર વધારવામા આવ્યો અને આખા દેશ ઉપર સેત્રજના ચોક્કાની માફક કુરજાઓ ૫ આઈ ચલા પણ તે મગજુ લાર્ડ વિલ્કમ જે ઠીક કાહાડી નાખ્યુ “ટ્રાન્સી” અને “ટાઉન ડ્યુમી” ઉપર ૧૮૩૫ મા તેના દેકમથી મે જે “ગિયોઈ” થડી કાહાડ્યો તે ઉપરથી હાલના જ

તેથી જવાબી અને ઘોડા આધારી પ્રજાને મેટા ગેરફાવત થયો છે. મોગા બાવથી મરકાને નો લાભ થયો તે મોગા પગારોમા ઘસડાઈ ગયો. પણ એ કુતોનો નફોતો બચ્યો. અને તેઓનો નફો મર્યાદી અરીક હતો તેનું પરિણામ એ નિપજાયુ કે હવે ગરીબ બાપડો જુએ મરતો એકુન એ હાનના વખતનો નહીં પણ આગળા વખતનો મુમજવો.

ખરી ઉપજવાળા કરેતો આડા અવજા કરેડે નો લોકોનો મેટો બામ આપેડે અને હિંદુસ્તાનના એકુતો તે આજકાને પુર શક્તિમાન છે. મુખ્ય કર નિમક ઉપર જગતડે અને જુનથી તેનો મરકો પડયો છે. માધારણુ રીને ઠેનુ કેહવામા આવેડે કે એ કર નિમક ઉપર જવાથી મગળા લોકોએ ઓહુ નિમક આવુ પડયે. તોએ નિમક ડેરી ચીજડે કે હિંદુસ્તાનનો દેશી તેમા કદીની કમર કરવાનો નથી, ખીજી કોઈની ચીજમા તે કરકમર કરશે પણ નિમકમા તેમ કરનાર નથી.

વળી દારૂ અને દવા ઉપરની જગતડે તેને એડીતો ઉચી ચઢકાવની જોઈએ કે જેથી દાનચોરીને ઉતેજાવત મજે નહીં એ રીતિથી હિંદુસ્તાનની સરકાર કામ ચલાવેડે.

હવે આપણે 'હરિયાણા' જોઈએ. કાષાની બાબતમા રૂાપ મારવાથી મુકદમાઓ ચલાવવાનો હોય નરમ પડેડે માટે 'રૂાપ' રાખવા જોઈએ એ વિચારને હુ એકમજતો થતો નથી. કેમકે એનેથી ઉનગીજ કેહવતડે કે "ઈન માફ ગમે હેવા ગરીબનેની મળી શકે હેવા જોઈએ" એ વાત નહીં તો કેમ ખરી પડે? હિંદુસ્તાનની નાણા મંચથી માડી હાલતને લીધે ધારા કાષદાના કામ ઉપર આપણને દનગીરીથી કર નાખતો પડેડે અને જેવા નાણા મંચથી કારબાર પકા પાયા પર રચવામા આવેડે પેહો કર એ કાહાડી નાખ્યો જોઈએ.

હવે આપણે 'કચ્છ' ઉપર અવ, ૧૮૬૦ મા મીં વીતમને પોતાના 'બજેટ' રજુ કરતી વખતના બાપણુમા જણાવ્યુ કે "મગજુ જોતા આ પછી 'કચ્છ' મા આ રાજ ૩૪૩૦૦૦૦૦ રૂાઆ ઉપજશે અને આગળા વરમમા ૨૦૭૩૦૦૦૦ રૂાઆ ઉપજવા હતા." પણ મર રિચાર્ડ ટેમ્પલ પોતાના ૧૮૭૦-૭૧ ના 'બજેટ' મા 'કચ્છ' ની ઉપજ કુલ ૨૪૧૬૫૦૦૦ રૂાઆની દેખાડેડે. આ ઉપરથી માનમ પડેડે કે જોકે હિંદુસ્તાનનો અપાર આ હેના દસ વરમમા ૬૦૦૦૦૦૦૦૦ રૂાઆથી ૧૦૬૦૦૦૦૦૦૦ રૂાઆ થુરી વધ્યો છે તોએ 'કચ્છ' માતો ૧૦૧૩૫૦૦૦ રૂાઆ ઓછા ઉપજ્યા છે. જો 'કચ્છ' ની જગત કાષદામરની કેદવાય તો આખા હિંદુસ્તાનને માટે ૩૨૪૦૦૦૦૦૦ ની ઉપજ હોય એ કાઈજ નહીં પણ હમવા મરીજુડે.

જ્યારે હિંદુસ્તાન પોતાના અરજને સામે મગજુ કર પડેડે ત્યારે જેમ ત્રિગિષ મર્યાદાને પોતાને મવજ પડની રીતે મેહમગ ઉભી કરવાનો અવત્યા.

રહે તેમ હિંદુસ્તાનની આપણે જાણીએ. જ્યારે આશ્રેણ્યા અને કાનેડા વિદીય વ્યપારને નુકસાન કરે હેવા કરે નાજેએ ત્યારે આપણે તે માંખી જઈએ હોએ, પણ ખીજ હાથ ઉપર આપણે હિંદુસ્તાનને સાધારણ ચેહજોઈ માટે જગાતથી નાખવા દેતા નથી. નમૂનાને માટે એક કાપડો અને સંખજાને માટે ખીજો કાપડો એમ આપણે રાખવું ત જોઈએ, અથવા ખીજા સંખજામાં બેસતાં ઇનકારની રહે જોતાં ને દેશમાં છુટી રીતિ ધણીએ અને તેનું બિચમ ધણું મોટું છે પણ ને ઉપર આપણો કામ ધણો જડ બેસી ગયોએ તે ઉપર આપણે સાબ લેવા ન જોઈએ, યાને ને કેનેડા અથવા આશ્રેણ્યા અથવા કેપ અને સુડાનની તરફ માત્ર ચલાવવાને આપણે હિંમત ન કરે તે માત્ર હિંદુસ્તાન તરફ ચલાવવી ન જોઈએ, ખરી રીતે જોતાં હિંદુસ્તાન અને મેન્ચેસ્ટરના સાબ એકજાએ. (સાંભળો સાંભળો) આપણના વ્યપારે હિંદુસ્તાન ઉપર હેવીતો મળજીત જડ ધણીએ અને દેશી વસ્તુ કામને એરણું અંધારામાં રાખીએ કે એક મધ્યમ મેહજોઈ માટે જગાત નાખ્યાથી કાંઈ ધણો ફેર પડે નહીં. નિમ્નસગી જગાત ઉપર જીક ધ્યાન આપવું જોઈએ.

હિંદુસ્તાનનો વ્યપાર એર તરફનેએ તેની ઉપલ પૂચીતા સગળા ભાગમાં પુષ્કળ જોઈએએ પણ ખીજ દેશની ઉપજનો હિંદુસ્તાનના બનારમાં મોકાલ અપડે અને એ ફેર કિમતી માનુષ્યાથી પુરે પાડવામાં આવેએ. આ પ્રમાણે હોવાથી ઇસ્ટ ઇન્ડી કંપનીએ અવાત ઉપર જો ટકાની જોહી જગાત નાખી હતી અને નિકાસ જોહીકે છુટી, આશીમ અને વાડ ઉપર વધારે જોહી હડીધી પણ ટકાની જગાત નાખી હતી.

હવે એનેજ લગતી એક ખીજ અગત્યની બાબત ઉપર આપણે આવે. હિંદુસ્તાનના નિકાસ વ્યપારની હદ કાંઈ તે દેશની પેદા કરવાની રીતિ ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ તે પેદા કરવા પાછલ ને હદવાલી યાવણ અને મજૂરી લગાડવામાં આવેએ તે ઉપરએ. એટલેકે જ્યારે કાંઈ એકજા ભાતની ઉપજને માટે ધણી માગણી યાવએ ત્યારે ખીજ વસ્તુઓ પડી રહેએ અને તેનો ભાવ વધી જાયએ, જ્યારે અમેરીકાની લકાઈ પેતાએ રેનો ભાવ વધ્યો ત્યારે તેની ખેતીવાડી એટલીતો વધી ગઈ કે ખીજ ચીજોને મોટું નુકસાન થયું અને તેઓના ભાવ વધી મવા અને તે વખતે સાધારણ રીતે કેલવામાં આવત્ર હવું કે ર વગરે ખીજ ચીજના વ્યપારમાં માત્ર નથી. એજ કારણે થી અનાજનો ભાવ ચઢી ગયો તે એટલા સુધી કે આવડી મોટી આવડ જતાં ર પકવવા કરતાં અનાજ પકવવામાં વધારે કાપડો યવા લાગો ત્યારે હવે આપણે જેમાં ડાંચણપર આવ્યા છેએ કે પોતાની નિકાસના બાબમાં હિંદુસ્તાન આગળના કરતાં વધારે આપણતરફ હાવડપર આવ્યુંએ. ઉપલ કરતાં તેહની

લેવડ વધારે છે અને એ એકની ઉપર પડી બાગે છે તો ખીજની નમેડે, હાલની થાપણ અને મજૂરી નોંધએ તે કરતાં ઘણી યોડી છે અને જ્યાંથી તે વધારવામાં આવશે નહીં ત્યાંથી નેખી વસતુના ખર્ચ જગશે તેમા મજૂરીના ખર્ચ નિકળવાનો.

સુરાખાર ઉપર જગાત નાખીને મીંઠ વિવચને દેખાડ્યું હતું કે નિકામ ઉપર જગાત નાખવાની નીતિને તે નાપમંદ કરતો નથી પણ તે ઉપર તેણે ઘણી જગાત નાખ્યાથી પરિણામ મનમાનનું નિષ્ફળ નહીં. એ તેણે આગળો ત્રણ ટકાનોજ ભાવ રાખ્યો હતે કે જે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા આસોસીએશને ધણા વરસ સુધી ચલાવ્યો હતો તો નવે સુરેખા જનાવવાનું નિકળતે નહીં. અનાજની નિકામ ઉપર એક આનો વધારે નાખવાને જે ૧૮૬૫ માં બકામણ કરી હતી તે વિધાયતની સરકારે નામંજૂર રાખી, પણ પછવાડેથી મીંઠ માસીની બકામણથી તે મંજૂર રાખવામાં આવી અને તે વાજની યજ્ઞ. અમેરીકાની લગાઈ પછી ખાસા કેરોલાઇના ચોખા યુમ ધાર્ક ગવાં છે અને તેને બદલે પેગુના ચોખા ઉપયોગમા આવ્યાં છે, ભાવમા એ એટલાની ફરકાર થાય છે તોખી આપણા ખજારમા સીઆમ, પેગુ અથવા ખંગાળી ચોખા સીવાય ખીજું કંઈ નોવામાં આવતું નથી. ૧૮૬૭—૬૮ ના પોતાના નાણાના હિસાબમાં મીંઠ માસીએ જણાવ્યું કે “૧૮૫૯ ના વરસમા ૬૨ મણે આરધા આનાથી જે આના સુધી જગાત વધારવામાં આવી પણ તેથી કાંઈની અટકાવ થવાને બદલે ખીજે વરસે ૫૦ લાખ મણ અનાજને બદલે ૮૦ લાખ મણ આવ્યો અને ૬૨ વરસ તે રકમ વધતીજ આવી. પણ છેજાં વરસમા અને આજ વરસમા જ્યારે ભાવ એટલો વધે છે કે વિધાયતનું ખજાર ખાહારના ખજાર કરતાં વધારે ફાયદાકારક ધાર્ક પડ્યું ત્યારેજ માત્ર નિકામનો ખર્ચ ખંધ પડ્યો. સવાલ માત્ર એજ છે કે એ મેહફૂલ સુધારવા માટે મધ્યમ વધારો કર્યો હોયતો શું કાંઈ નિકામના ખર્ચમાં ફેર પડશે? પણ આપણી ઉપલી તપાસ ઉપરથી માત્રમ પડ્યે કે તેમ કાંઈ થનાર નથી, આપણે એટલા માટે મુચના કરવે છેએ કે નિકામ ઉપરની જગાત ત્રણ આના સુધી વધારવી જેથી ૧૬૦૦૦૦૦ રૂપીઆ સુધીનો વધારો થશે.”

ગુલીએ ઘણો વખત સુધી ૪ ટકાની જગાત ભરી છે અને અગ્રીમે અવાર નવાર અહડ ઉતર પણ ધારી રકમ ભરી છે. જે વસ્તુ ઉપર લગાર જગાતથી પારકાં ખજારોમા ફેર પડી જાય તેવાપર જગાત નાખવી ન નોંધએ પણ તેથી કાંઈ મુખ્ય વસ્તુ ઉપર અચર થતી નથી. જુટ અને તેલ ઉદ્યોગના ખજારમા એટલાનો મજબૂત પગપેસારો કર્યો છે કે અત્યંત તે યોડીક જગાત ખમી શકશે. આઠાની હમણા વાર્ષિક નિકામ વધીને ૧ કરોડ ૧૦૧ લાખ અને કાશીની ૪ કરોડ ૮૦ લાખ સુધી વધી હતી. ખેતીવાડી જંગલી પા-

હાડોમા અને જંગલોમા યવાથી તે ઉપર અરવ્ય થયેા બારે ધાયડે અને તે કોશ્વતા ઉપર પોહોઆડવાને અને અદરખાને લાઇ જવાને ખહુ આપદા પડેછે. ૧૮૫૬ મા સીનાનના પાક વાળાઓ નેએને પોતાના કારબારમા હાથ ધાળવાને યોગિક હકે તેએએ કાશી ઉપર દર હડરવે ૧ શીનીંગ નિકાસ પર જગાત આપવાને કલ્પત કર્યું હતું અને તે નાણુ કોન પો અને કાનકી વચ્ચે રેલુવે બાધવાપર અરવ્યમા આવનાર હતું. ૧૮૬૫ મા આચામના આદેના પાકવાળાઓએ બગાળના લફટનટ ગવરનરને સુચના કરી કે તેઓ નેટની આદા પકવે તે ઉપર તેઓ રા દકા જગાત આપે પણ પોળી એકે ગસ્તા મારા બધાય. હમંશ નિકાસ ઉપર જગાત હજકી નોઇએ અને જયા તેના પરિણામ વિષે ચક્ર હોય ત્યા તે નાખનીજ ન નોઇએ, મારી મતનખ કાઇ ખાલીક બાખદમા દાખત યવાની નથી પણ આપણી મેહસુલ વધારવાના એકે સાધન તરીકે હુ આ દેખાડુ છુ.

હિંદુસ્તાનના ખજાનાના કાયદા મોટે કાશી ઉપર પણ દકાની જગાત નાખવાને નેકે માહારાષ્ટ્રીની મરકારે ના પાડ્યુ તેએ છ ગનાડના ખજાનાના કાયદા મોટે ૪૫ દકાની જગાત કાશી ઉપર નાખવાને તેએને આચકો લાગે નહીં. આ પ્રમાણે કરવુ વાજખી અથવા યોખા લગાડનાર નથી. આ જગાત બને વચ્ચે અરધી અરવી વેહચી નાખવી નોઇએ અને તેનુ મુખ્ય કારણ એકે કાશીનો મોહટો ભાગ હિંદુસ્તાનમાથી પાધરી કાસ ખાતે જાયડે અને તેથી હિંદુસ્તાનના ખજાનાને ઘણે ટોટા જાયડે તેમજ આદેની નિકાસનુ પણ સમજવુ.

એ બાબે સ્વર્ગવાસી મીં મકનક સાય મને વારેધકીએ તકરાર થતી હતી અને જ્યારે મને હિંદુસ્તાનમા ખજાનચી તરીકે નેમવામા આચો ત્યારે મેં તેનુ મત લખાણી મંગાવ્યુ હતુ તે તેણે નિચે પ્રમાણે કાગજ લખી જણાવ્યુ.

રૈયતરી—આશીમ,

૨૦ મી જાનેવારી ૧૮૫૯.

પ્રિય સર ચાર્લ્સ.

નિકાસ ઉપર જગાત નાખવાના વાધાઓ રજુ કરનારા કોઇખી પુસ્તક ની મને ખબર નથી અને ખર નોતા કાઇખી વાંચે નહીં કામ્હુકે સમજો આવાર સમય ઉપરડે અને નેકે સાધારણ રીતે જોગતા નિકાસ ઉપર જગાત વાધા બરેજીકે તોયે કેટલીક વાં એ જગાત નેવી ખીછ કોઈ હોતી નથી. સગળી વખતે જ્યારે નિકાસવાળી ચીજને બદલે ખીછ વચ્ચુએ મળી ગકેડે અથવા નિકાસ કરનાર દેશ તે બાખદમા કાઈ ધણુ જાયડી નથી હોતુ જ્યારે નિકાસ ઉપર જગાત વાધા બરેજીકે અને ત્યારે તે દેશના ખપારને

મારી સંમતી એહેલે મગજના આડા અવળા કરે. મુજાબથી તપાસીને ફરીને નેમવા જોઈએ નથી એવીવાડીને અથવા ખીજી પેતાએકને નુકસાન કરવા વગર મેહચૂન ઉભી થાઈ શકે પણ વળી હું કાંઈ એમ જીદ કરવા માગતો નથી કે આપવત ઉપરનો કર કાઢાડી નાખવો. તેના આગળ ૧૮ કાના બાવ પર આણીને સેકોને મનવચ દ હલકો રાખીને આપવત ઉપરના કરને એક મોટા હાથીઆર તરીકે રાખવું જોઈએ, જે આગત્યની પેતાએ કામ લાગે અને જ્યારે લાગ ફૂલે અને કામ પડે ત્યારે વધાર ઘટાડ થાઈ શકાય, પણ આપવત ઉપરના કર માટે એક રીતિની જરૂરીયાત છે તે એકે તે મોટા હોય થા નાહાનો હોય પણ ચોક્કસ રકમ ઉપજાવવા માટે તે પછી ૫ ધાદારી હોય, જમીનદારો, પૈસાદારો અથવા જાહેર નોકરો હોય તેઓ મગજા ઉપર પડવો જોઈએ.

જ્યારે જુની 'કુપની' હતી ત્યારે દર ૨૦ વર્ષે તેઓ પોતાનો કરાર નવેસરથી સેવાને પારલ્યામેં પાસે બીજા માગવા જતા હતા અને તે પેલા તે ઓના કામકાજની ખારીક તપાસ કરવામા આવતી હતી અને નવા કરાર આપ્યા અગાઉ નવી સરતો કરવામા આવતી હતી. ૧૮૧૩ માં હિંદુસ્તાન સિદ્ધિષ વ્યપારીઓ અને પાદશીઓને માટે ઉધાકુ મેજવામા આવ્યું અને એક લાખ રૂપિયાની રકમ જુદી કાઢાડીને જાહેર કેશવણી ખાતાનો હાવનો નવા પાવો નાખ્યો ૧૮૩૩ માં ચીન ખાતેની ખંડી કાઢાડી નાખવામા આવી અને હિંદુસ્તાન સિદ્ધિષ સેકોને માટે આવી વસવા ચાર ખાલુ મુકામા આ લુ. ૧૮૫૮ માં માહારાણીની સરકારે પોતે પોતાના હાથમા રાજની લગામ સીરી અને તે પછી તે સરકાર જે આપવત્યાર કાણુ ચલાવતી હતી તે વહી ગયો અને ખાલતથી અને હિંમાખ તપાસનાર ખબ જાણે એક ચક્ર ગયા.

હેવી ધારતી રાખવામા આવતી હતી કે હિંદુસ્તાનની ખાખદમા પારલ્યા મેંટ હાય ધાળી કાળો આપવે અને તે અઠકવરો માં ચોક્કસ મુદતની "ઇડવા કેન્સિન" રચાવવામા આવી પણ પઞ્ચાઉધી તો માલમ પડ્યું કે હિંદુસ્તાનના ચુલવલુ બરેલા કરબારમા હાય ધાલવાને બદલે પારલ્યામેંટને માથે પોતાનુજ કામ ધણુ બારે હતું. આનુ પરિણામ હેવુ નિપજ્યુ કે પારલ્યામેંટના ટેકા અથવા કાણુ વખરનુ હિંદુસ્તાન ધાઈ પડ્યું છે. ખાતાઓમા થીની કાંઈ કામ નિપજ્યુ નથી. ધાખતા તરીકે સોનાના મિકાનુ ચનલુ હિંદુસ્તાનમા કરવા ખામેનો સચાલ આજે કેરલુ થયુ સુચાયા કરવો અને હું તો ધારણુ કે જ્યાસુધી એ ખામે પારલ્યામેંટ ધાન આપશે નહીં ત્યાસુધી હિંદુસ્તાનમા માહા ઉપયોગી સોનાનુ ચનલુ આજુ થનાર નથી માટે હરે હેવો સમય આવ્યો છે કે જ્યારે હિંદુસ્તાનની ખાખદ પાછી પારલ્યામેંટ હાય ધારી જોઈએ આ તપાસ કરવાનુ ખીજુ કારણુ એકે કે નિનાયન તરફથી એ માનુ

નાણું ૧૮૫૬-૫૭ માં હા મોડ પરથી વધીને ગયા વરસમાં એક ૧૨ મોડ ચાર્જ મળ્યું તેથી પ્રજાને બેવિધાશ બેસી ગયોએ. અલખતાં તેની મુખ્ય સેહલથી આવી ચકાવ પછુ તે સહમત આપવી જોઈએ. કેવી રીતે તપાસ ચકાવવી તે બાબદ મતો હું કહું છું કે પારલ્યામેંટની બેઠુ મંજાઓની યુદ્ધી કહાડેલી 'કમીટી' એ જોઈએ. મારી પારલ્યામેંટની 'કમીટી' હોય તે તે ખરેખરે. આ તપાસની શુષ્પ અગત્ય નાણા સંબંધીએ, (તાળીઓ).

મીન દાદાભાઈ નવરોજી—હાર્ડ વોર્નકિલ્ડ તરફથી મને એક કા-ગળ મળ્યોએ તેમાં તેનાથી આવવાને બન્યું નહીં મોટો પોતાની દલગીરી જણાવેએ. તેમજ મહારા મીન મીન હાઈડ કલાર્કની એક કમળ મોકલ્યોએ, જેમાં મહારા નિયમે ઉપર કેટલાક ટીકા કરી મહારા શુષ્પ નેમને પશ્ચે રાખીએ, પણ કેટલાક કુકરાઓ બામે ર્પીદ કરેએ કે તેથી વખતે કેટલીક બેઠીથી અને દુકાન કરનારી અમર થયે. આ બાદવિવાદમાં વચ્ચે માધું ધાળવા હું માગતો નથી પણ અધ્યક્ષ પોતેની મારી મતમળ બુલ્યાએ ત્યારેતો યોડીક જોલાસો કરવાથી ટીક પડ્યે. પેહલપેહમાંતો હિંદુસ્તાનને એક નોકીયા બીને તકે હેવા કોઈ દેશી ન મળી આવશે કે ને મહારા કરતાં વધારે વધારે હોય (સાંભળો સાંભળો) કોરલુ કે મહારેતો પકો વિચારેએ કે હિંદુસ્તાનની આ-બાહી, સુધારા અને વધારાનો આધાર મળેલો બ્રિટીશ રાજના રહવા ઉપરે. બ્રિટીશ રાજ હિંદુસ્તાનમાં ટકે એટલા મોટો દેશીઓના મત અને વિચારો જાહેર પાડવાને હું આ પ્રમાણે હિંમતથી જાહેર પડ્યો છું. જો મારી શુમ હોય અથવા મેં આપેલી બાબતો બાદી હોયતો તે સુધારવાથી હું ખુશી થાઈમ. અરબી 'પેનથોના' 'વિત્રાવતના દર' વચરે બામે ને ટીકા કર્યાં તેને હું સંપૂર્ણ રીતે મળતો થાઈ છું. હું, પોતે કબુલ કરું છું કે જવાંમુખી લખવું અરમ ન થાય ત્યાંમુરી વિજાતના દરની અગત્યએ પણ મહારા નિ-બંધની મતલબ કેવળ જુગીતએ. મહારી મતલબતો એએ કે બ્રિટીશ લોકો નેએ હિંદુસ્તાન ઉપર રાજ્ય ચલાવેએ તેઓથી પાળળાં દેશ ઉપર કેટલીક સંસારી, રાજકુવારી અને બીજી અમરો ચાપએ. હંચેન ગૃહ-સ્થોએ હિંદુસ્તાનમાં જઈ મુફત ચાકરી કરવી હેવું બેવકુશી ખરેહું હું કેહવા માગતો નથી પણ હવે મંજાળ એએ કે પારલ્યાં રાજમાં આ પ્રમાણે નાણુ પચ-ગાઈ જવાનો બદલો બ્રિટીશ રાજ્યથી વળી રહેએ કે નહીં. જો તેમ પદું હોયતો દેશીઓને તે રખાડનું તોઈએ અને નેમ એ બાંજાડના નિયેડા આપિ તેમ હંચાંડ અને હિંદુસ્તાનને બનેને લાખએ. દેશીઓએ આ બા-બદમાં મતમાને મતમા યોગાવું ન જોઈએ, માત્ર ઉપર રપકે બાળવાથી નહીં પણ લાખલા અને આંકડાઓથી એ મુંબવાએ નહીં થયો જોઈએ. જો હિંદુ-સ્તાન આનાદ ન હોય, તો તે એ હેવી હબરે શુમ પાડવાથી કાંઈ વળવાનું

નથી આપણે તે પુરવાર કરવું જોઈએ સુભાષીના ખીજા ડીકાઓથી હું તમારો વખત ખોવા માગતો નથી તેનો વખત આવશે ત્યારે હું ખોનાસો કરીશ. હું ખુબી એના માટે છું કે સુભાષીએ માહારાજ નેજાજ માર કાદા ડોકીએ કે હિંદુસ્તાનની મોટી હાજત સોધુ બાહરેનું નાણું છે, જો તેમ યાદ થકેતા પારકા રાજથી ધમડાતા નાણાનો ઘણેક દરજ્જે બદલો વળી રહે. વિ દીપ રાજ્યની મારે હું એક શબ્દ બોલવા માગતો નથી હું તો તે હિંદુસ્તાનનું સુભાગ્ય સમજાવું અને માહારાજ સાચા જીવનથી ધમકાવું છું કે હિંદુસ્તાન તથા ઇંગ્લેન્ડના લાભ માટે તે ધણું મુશ્કેલી કામ રહે.

મી૦ ટેલર—સાહેબ, માહારાજ હાથમાં જે દરખાસ્ત મુકવામાં આવી છે તે રજુ કરતા યોગ્ય ટીકા કરવા માગું છું. એવી સુભાષી વેળાએ જ્યારે મર બાઈલ ફિયરે આપણી હજુર એક ઘણાજ વાચવાળો નિમ્મધ રજુ કર્યો હતો અને જે ઉપર વાંચવિવાદ થયા હતા, તે વેળાએ જ્યારે હું એક સ્થળના કરવા ઉઠ્યો હતો તે પરથી તેણે હેવા વિચાર આપ્યો કે તેના બાપણ માથ તેને કાઈ લાગવું વળગતું ન હતું, તારખાદ આપણા વાચકમાં ઘણાક નાદર નિમ્મલો જાહેર બાધકામ તથા નાણા મુખવી આવ્યાં છે તેમજ હજુ કેળાક મવાલો નેવા કે પાણી તથા ઘોડા, નેહર તથા આગગાડીઓના આપણી પાસે તપાસવા વગર પડ્યાં છે, અને તે સગળા રાજ્ય કારબારને અતનગતો સુખધ ધરાવે છે માટે હું ધાર છું કે જો આમની સુભાષી એક મુશ્કેલી કાદાડેલી 'કમીટી' આ સગળા મવાલો તપાસનાને નેમવામાં આવેતા તે એક મોટા આશીર્વાદ અને છુટકારા જેવું ગણાય. જો આ આસોસીએશન બેહુ સુભાષી એક 'કમીટી' કરવાની ઇચ્છા રાખતી હોય તો તેની ટીકા હાથી 'કમીટી' જો ઇંગ્લેન્ડમાં બેથ અને લાયક ગૃહસ્થો પાસેથી રાજ્ય કારબારને લગતી જુબાની લે તો હિંદુસ્તાનના લાભ અને વાતને ખાતર જે જે મવાલોના કુડ્યો થવા જોઈએ તે તેઓ આશાનીય કરી શકે. પેહલા તો તેઓએ સગળા ખરાખીનું જે મૂળ લશકરી અને રીવાની ખરચ તેના ધટાડો કરવાના ઉપાય લેવા જોઈએ કહ્યા, કયા અને કેટલો ધટાડો કરવો તે તેઓએ શોધી કાદાડવું જોઈએ જાહેર બાધકામને લગતો તથા પેદાશ કરનારા અને ન કરનારા બાધકામને લગતો તેઓએ વિચાર કરવો જોઈએ તથા હેવા કામ કયાં છે કે જે હાલના જમાનાપર પડવા જોઈએ અને જે પડવાડેના લોભાપર પડવાં જોઈએ તે શોધી કાદાડવું જોઈએ, એ મવાલ એટલેવોતો અગત્યનો અને અધકારમાં છે કે તે બાબે કાઈ બે મત એકમળના યાદ થકતા નથી. માહારાજ વિચાર હેવાં છે કે એક ચાકચહ બાધકી જોઈએ તે એક દરેક કામ કો હાથી રીતે ઉપોગી છે પણ ફર માત્ર એટલે છે કે કોઈ નાણું રોકડ વાળી આપે છે અને કેટલાંક આવી અવળી રીતે નરો કરે છે. હાથ અને ખીજા પ્રસ્તાની.

મેહુ મળાઓની કમીથી તપાસ કરે અને બંધિયને માટે કાયદા અને નિયમો કરે તથા હિંદુસ્તાનને પાંચરા કર જોડાએ કે નહીં તે ઉપર ઠગવ કરે અને ત્યારેજ પછી મલિકના સનથમાં જે લગાઈના કા ખાવાની જીવસો ઉપર પડેછે તેની જુમ અને સોરોજ બંધ પડશે. વળી જો હરી 'કમીટી' મળેતો તેઓએ રિયાઝ કરવા કે શુ 'બજેટ' છેક ગરમીની મોહામમ મુદી થોભારી ગપ્પુ નહીં, જ્યારે મગજા અધિકારીઓ મેહુતલથી તથા ગરમીથી કે કાળાં મથલા તે થશે. આપણે આશા રાખી જોડાએ કે આ 'કમીટી' ની મેહુ તત્તુ પાંચામ મગજી ગુમવણ શક, અડમણ અને કર્ષાદો દુર કરનાર થશે. સેવે ના સંચના જે હુ કરે છુ તે કાર્ડ મરકાને વધારે ગુમવણમાં નાખવા માટે નહીં પણ જેમ એક ઉદરે મિલને છોડી કોઈ તેમ તેઓને વધારે ગુમવ પડવા માટે કરે છુ અને આશા ગપ્પુ છુ કે એ 'કમીટી' થી મરકાર મતોપ પામશે, કોને રાજ કરશે અને જ્યાં તથા તળીકાને દુર કરી મગજે આ બાદી કે તથા. સેવે હુ મારી દરખાસ રજુ કરી મમાપત કરે છુ—

“ હિંદુસ્તાનની તરફ આખરોની હાલતી ગુમવણ વરેલી હાલતને ઉપાય કે ના તથા હાલ કર વધારવાથી જે અસતોષી અને ધનરાશ થયેછે તે દુર કે થા અને હિંદુસ્તાનની નાણા મંજૂરી હાલતને વધારે પક્ષ પાયા ઉપર લાવના માટે હસ્ત છડવા આસોસીએશનની કોમિશનને અરજ કરવી કે તેઓએ એક પારલામેન્ટ ઉપર અરજી વેંચાર કરી મોકલવી અને તેમાં માગી સેવુ કે નામદાર મણીતા હિંદુસ્તાનના મુનકના કાગલાં બાંધે બારીક તપાસ કરવાને મેહુ મળાઓની એક મુદી કાહાડી 'કમીટી' ઠગવથી અને ગુમવ કરી નામદાર હસ્ત છડવા કૃપનીય કારબારથી તે ગમવળી લગામ, તરમ ગના ટાંચમાં આવી તથા સુસીના નાણા મંજૂરી વહીવટ તપાસી તેના પગિણામ તથા તે ઉપર પોતાના ક્રીકા કરવાને તેઓને સોંપવું.”

મીં ઉડ—આગળી મળાઓમાં જે બંધુ તે બાંધે હુ કેટલાક ક્રીકા કે ગવા માગુ છુ. અને હાલ વચના સેરાસ ગદરથો મેહાગણી પાયેથી 'પાદલાહી કમીશન' મારે કો નગા લોભકારકે. જે પગલાંથી આ મંડલીની કોમિશનને સંચના કરી હતી કે આપણા કામકાજને માટે નિયમ બાંધવા જોડાએ, પણ આ કેલી સંચના બાંધે માહાર ઉપના જેવા વાધો લેવા નથી. આગળી અને ઉમરાવની મળાની 'કમીટી' એ થાય તે નિર ઉચોગી હોય એમ હુ કેહના નહીં

મર ચાર્લ્સ ઉલિન્ગફિલ્ડ મોલ્યા કે હિંદુસ્તાનની બાબત ઉપર જો મેહુ મળાની 'કમીટી' થાય તો તે કિમી થાક પડે. ૧૮૫૩, ૧૮૭૨, ૧૮૮૨ અને ૧૮૯૨ મા જે 'કમીટી' એ મુદી કાહાડવામાં આવી હતી તેઓએ આપેના રિપોર્ટો આને હિંદુસ્તાન મંજૂરી બાબતમાં એક તાલુવા જોગ સંગ્રહ કેહવાય છે. 'કમીટી' ઠગવના માટે 'પારલામેન્ટ' ઉપર જે અરજી સંચના વારીકે તેને મર ચાર્લ્સ ઉલિન્ગફિલ્ડ એકમગતો થયો હતો. પણ તે દરખાસ કરનાને પુછવા માગતો ટોલ કે શુ એ તપાસ હિંદુસ્તાનને માટેજ કરવી કે સાથે નિનામતા કાગલાંનીથી કરવી એ શુ માફ મહમત પડે તેવુ છે? આ પછી મર ચાર્લ્સ ઉલિન્ગફિલ્ડ દરખાસ કરી કે—

“જો કે આ ‘આસોસીએશન’ ની ખાતરી થાકે કે વિશાવત્તા અને હિંદુસ્તાનના કારખાન મારે પારલ્યામેન્ટની.” હું મુખાની ‘અગત્ય’ છે તેને ‘સેશન’ ધણી મોડી થવાથી અને વધુ ની કઠર હોવાથી આ મુખા આવતા નવેમ્બર સુધી મુજતરી ગમ્પરી.”

મીં કિંગ વિલ્યમે આ સંચનાને ટેકો આપે.

મીં નવરોજી હરદુનજી—હું યોગક મીત ટિકા કરવા માગું છું. આ મુખામા ને ચોનાય છે કે બેહુ મુખાની ‘કમીટી’ કરાવવા મારે ‘પારલ્યામેન્ટ’ ને અરજ કરવા થારીએ તેમા કોઈને કોઈ વોઈસ નથી હવું મહને આગે. દરેક તપાય કરાવા મારે બેહુ મુખાઓની ‘કમીટી’ મુંગી મહાડવી.

અર દરીડ વેડમર્ન—મહને હવે લાગે કે આ સંચના તરત અમમમા લાવવી જોઈએ અને અર આર્મ હિન્ડિસ્ટ અપવા હેવાજ કોઈ જાણીવા અધિકારીઓએ આવવી ‘એમન’ મા સંચના કરવાની દરખાસ્ત કરવી.

મીં ક્રાઇસે વિચાર આપે કે આ મુખાએ જેતે કરાવ તેજ ગને કરવા જોઈએ.

મીં ઈસ્ટવિક—હું હેવા માગુ છું કે માહાર, માહાર મીં મ આનેમ હિન્ડિસ્ટથી જુદા વિચાર આપવાની ફરજ પડે. હાલ કરાવ પમાર કરવા જોઈએ. ફર્વિલુ કારણ હાલકે કે નહી તે આને હમણા વાધા હું કાઈ કરવા માગતો નથી.

મીં કેટને વિચાર હેવા હતો કે આ મુખાએ જુદાજ કરાવ પમાર કરવા જોઈએ.

મીં હાલામાઈ નવરોજીએ સંચના કરી કે એ કરાવ આનિજ પમાર થો જોઈએ અને મુદી મહાડેલા ‘કમીટી’ એ મારે આએજ ‘એમન’ મા પા રલ્યામેન્ટને અર આર્મ હિન્ડિસ્ટ અરજ કરવી.

મુખાપતીએ વિચાર આપે કે આના, અથવાડીઆ સુધી વાદનિવા મુજતરી ગમ્પવાની કાઈ અગત્ય નથી કારણ કે જો અથવાડીઆમા કાઈ વ વાદ અગવાયુ પડે હવે નથી.

એટલા પાડી મીં નવરોજી હરદુનજીએ દરખાસ્ત કરી અને મીં કેમરે ટેકો આપે કે મુખાપતીને ઉપકાર માવે, ને સંચના બાહાલ મહી.

મુખાપતીએ પાછો જાણ અપવા જણાવ્યું કે તેની જામનિા મોઠા ભાગ હિંદુસ્તાનમા અને હિંદુસ્તાનના મુખપમા મરેડે અને હવે જવારે હિંદુસ્તાનમા નાણા મંબુધી તમામ આપડે ત્યારે મીં જાણની માફક કરવાની તેની ફરજ છે કે માહાર જેવું મમ હોવ તેવું રજૂ કરવું અને તે મારે કોનિમ્બે મને તક આપી તેથી તેઓનો ઉપકાર આગુ છું. ત્યાર બાદ ‘સેમમા મહી આવ આર્મ’ ની કોનિમ્બેનો ઉપકાર માવવામા આવ્યો અને મુખા વિમર્જન થઈ.